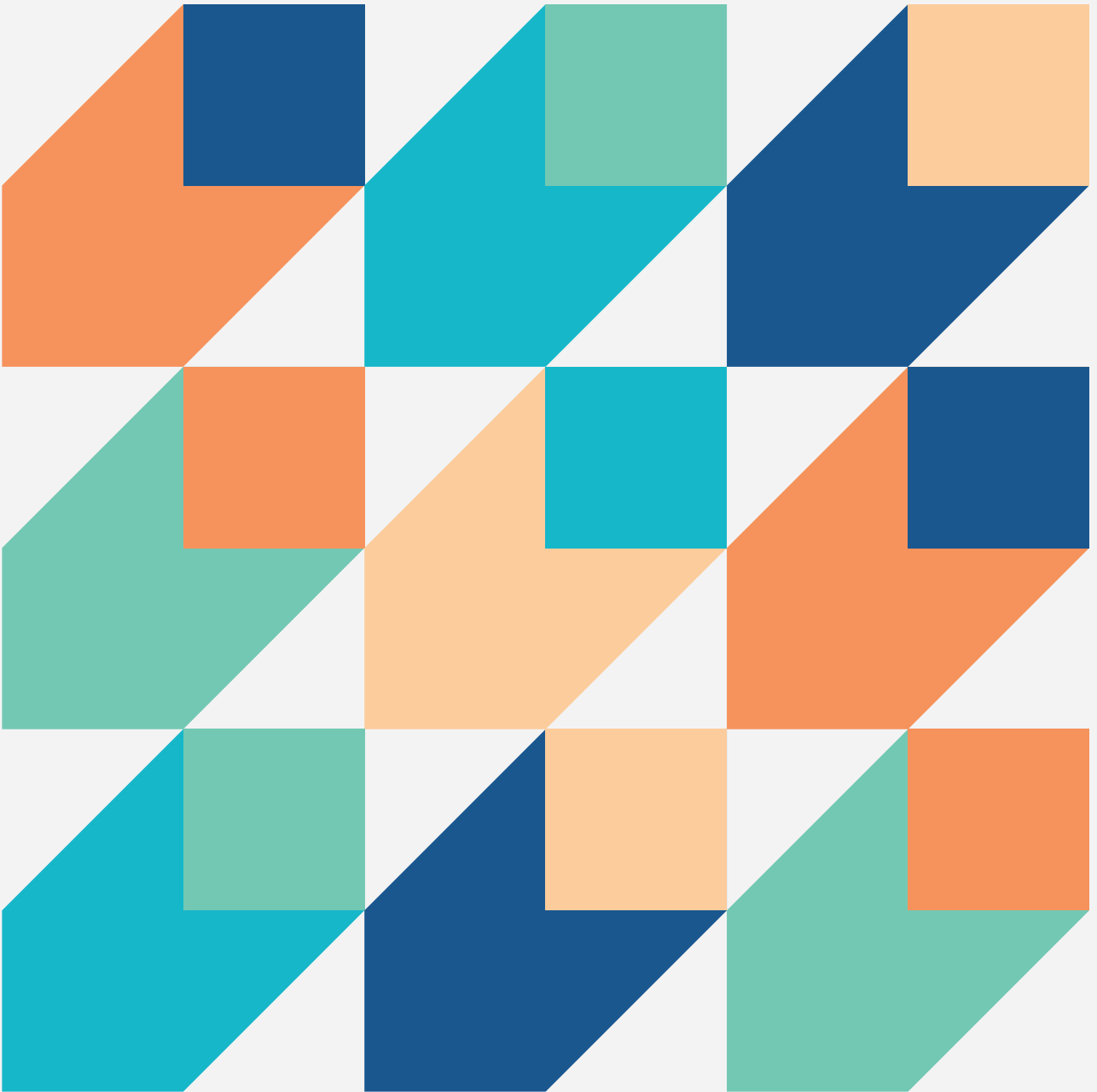

TOPLUMUN GÖRÜNÜMÜ

İstatistiksel Verilerle
Türkiye Toplumu (2010-2020)

Gözden Geçirilmiş Nüsha

TOPLUMUN GÖRÜNÜMÜ

İstatistiksel Verilerle Türkiye
Toplumu (2010-2020)

TOPLUMUN GÖRÜNÜMÜ

İstatistiksel Verilerle Türkiye Toplumu (2010-2020)

Toplumsal Görünümü: İstatistiksel Verilerle Türkiye Toplumu raporu toplumsal meseleleri kilit göstergeler ışığında izah ediyor. 12 ana bölümden oluşan raporda ulusal ve uluslararası veri tabanlarından derlenen göstergelerle şümüllü kaynak oluşturuldu. 76 konuyu sayısal göstergeler ve veriler çerçevesinde analiz eden bu raporda okuyuculara hukuktan eğitime, ekonomiden kültüre kadar çok çeşitli konulara dair analizleri bir arada bulabilme fırsatını sunuyoruz. Türkiye'nin meselelerine yukarıdan bir bakış sunan *Toplumsal Görünümü* raporu sade diliyle kamuoyuna, sorun teşhis ve önerileriyle politika-yapıcılarına ve akademiye hitap ediyor.

Proje Yürütücüsü : Lütfi Sunar

Rapor Yazarları : Lütfi Sunar, Büşra Özen, Muhammet Gazali Kılınc, Melike Tozlu

Katkıda Bulunanlar : Cenk Beyaz, Elyesa Koytak, Fatih Yaman, Hüseyin Türkan, İbrahim Hakan Karataş, Kübra Bilgin Tiryaki, Mahmut Hakkı Akın, Meryem Beyza Gümüşsoy, Muhammed Hüseyin Ergören, Nihat Erdoğan, Ömer Torlak, Şüheda Uzuntaş, Taha Eğri

Tasarım : Seyfullah Bayram

© İlKE İlim Kültür Eğitim Vakfı, İstanbul 2022

İlKE Yayın No : 123

ISBN : 978-625-7684-88-0

E-ISBN : 978-625-7684-89-7

DOI : <http://dx.doi.org/10.26414/tg01>

İlKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Toplumsal Görünümü: İstatistiksel Verilerle Türkiye Toplumu (2010-2020) Raporu Toplumsal Düşünce ve Araştırmalar Merkezi (TODAM) tarafından hazırlanmıştır. TODAM; adil, hakkaniyetli ve müreffeh bir toplum hedefini hayata geçirmek üzere düşünce ve strateji üretmektedir.

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul Telefon: +90 216 532 63 70 E-posta: todam@ilke.org.tr Web: ilke.org.tr

© Tüm hakları saklıdır. İlKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nın yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Yazıda belirtilen görüşler yazara aittir ve İlKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nı bağlayıcılığı yoktur.

Sosyal Veri platformu Türkiye'nin toplumsal görünümünü verilerle sunuyor. Aileden çalışma yaşamına, ekonomiden hukuka, eğitimden kültüre kadar birçok farklı alana ait verileri ve analizleri kullanıcıların istifadesine sunuyoruz. 12 ana kategori, 100'den fazla konu başlığı ve 500'ün üzerinde grafikten oluşan platformda yalnızca verileri değil, verilerden hareketle yazılmış kapsayıcı analizlerle toplumsal meseleleri bütünlüklü görebilmek mümkün.

12 Kategori

75 Konu Başlığı

250+ Grafik

TÜRKİYE'NİN SOSYAL VERİ PLATFORMU

Yüzlerce grafik, kapsamlı analiz

sosyalveri.net

Yazarlar Hakkında

Lütfi Sunar, lisans eğitimini 2002 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Ekonomi bölümlerinde ve doktora eğitimini de 2010 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Sosyolojik teori, sosyoloji tarihi, şarkiyatçılık, İslamcılık, tabakalaşma alanında çalışmaları bulunmaktadır.

Büşra Özen, lisans eğitimini 2017 yılında, yüksek lisans eğitimini 2020 yılında Selçuk Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamladı. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde doktora tez çalışmasına devam etmektedir. Aynı zamanda İLKE Vakfı TODAM biriminde araştırmacı olarak çalışmaktadır. Afet sosyolojisi ve dijital sosyoloji ilgilendiği alanlar arasındadır.

Muhammed Gazali Kılınç, İstanbul Üniversitesi Psikoloji bölümünde lisans eğitimini ve İLEM Eğitim programını tamamladı. Lisans sürecinde bildiri sunumları ve laboratuvar çalışmalarında bulunmuş olan Muhammed Gazali Kılınç İLKE Vakfı Araştırma ve Yayın Biriminde araştırmacı olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Melike Tozlu, lisans eğitimini 2018 yılında Marmara Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tamamlayan Melike Tozlu, İstanbul Şehir Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğitimine Marmara Üniversitesi Modern Türkiye Çalışmaları programında devam etmektedir. Daha önce de çeşitli araştırmalarda asistanlık yapmış olup, halihazırda tez çalışmasında Türkiye’de emeğin güvencesizleşme sürecine odaklanmaktadır.

İçindekiler

Giriş	7
Temel Bulgular	11
Öneriler	16

NÜFUS 19

Giriş	20
Nüfus ve Yapısı	22
Hanehalkı	24
Doğurganlık ve Doğum	26
Yaşam Beklentisi	28
Eğilimler ve Gelecek	30

AİLE VE SOSYAL GRUPLAR 33

Giriş	34
Evlilik ve Boşanma	36
Hanehalkı Geliri ve Harcamaları	38
Hanehalkı Borcu	40
Kadın	42
Gençlik	44
Çocuk	46
Yaşlılar	48
Kırsal Haneler	50
Eğilimler ve Gelecek	52

EKONOMİ VE FİNANS 55

Giriş	56
İktisadi Büyüme	58
Fiyatlar	60
Sektörler	62
Bütçe	64
Borç	66
Vergi	68
Eğilimler ve Gelecek	70

İŞ VE ÇALIŞMA YAŞAMI 73

Giriş	74
İş Gücü	76
İstihdam	78
İşsizlik	80
Kayıt Dışı İstihdam	82
Ücretler	84
İşçi Göçü	86
Sendikalar	88
Eğilimler ve Gelecek	90

REFAH VE EŞİTSİZLİK 93

Giriş	94
Gelir Dağılımı	96
Servet Eşitsizliği	98
Yoksulluk	100
Sosyal Güvenlik	102
Sosyal Transferler	104
Yaşam Memnuniyeti	106
Eğilimler ve Gelecek	108

EĞİTİM 111

Giriş	112
Eğitim Bütçesi	114
Okullar	116
Öğrenciler	118
Temel Eğitim	120
Eğitim Düzeyi	122
Akademik Başarı	124
Yükseköğretim	126
Yaşam Boyu Öğrenme	128
Eğilimler ve Gelecek	130

BİLİM, ARAŞTIRMA VE İLETİŞİM 133

Giriş	134
Araştırma ve Geliştirme	136
Bilim ve Teknoloji	138
Bilişim ve İletişim Teknolojileri	140
Sosyal Medya	142
Televizyon	144
Eğilimler ve Gelecek	146

ŞEHİRLER VE ŞEHİRLEŞME 149

Giriş	150
Şehirleşme	152
Şehirler	154
Konut	156
Çevre	158
İnşaat ve Yeni Konut Yapımı	160
Atık	162
Eğilimler ve Gelecek	164

SAĞLIK SİSTEMİ VE SALGIN 167

Giriş	168
Sağlık Sistemi	170
Sağlık Sorunları	172
Halk Sağlığı	174
İş Sağlığı ve Güvenliği	176
Trafik Kazaları	178
Sağlık Harcamaları	180
Risk Faktörleri	182
Rakamlarla COVID-19 Salgını	184
COVID-19 Salgını ve Toplum	186
Eğilimler ve Gelecek	188

GÖÇ 191

Giriş	192
Suriyeliler	194
Yabancı Uyruklu Nüfus	196
Düzensiz Göç	198
Yurtdışına Göç	200
Eğilimler ve Gelecek	202

HUKUK VE SUÇ 205

Giriş	206
Mahkemeler	208
Suç	210
Suç Türleri	212
İnsan Hakları	214
Cezaevleri	216
Çocuk Suçluluğu	218
Medeni Hukuk	220
Eğilimler ve Gelecek	222

YAŞAM VE KÜLTÜR 225

Giriş	226
Hükümetin Kültürel Harcamaları	228
Yayıncılık	230
Kültürel Aktiviteler	232
Boş Zaman Aktiviteleri	234
Turizm	236
Eğilimler ve Gelecek	238
Sonuç	240
Kaynakça	243

Sunuş

Toplumsal gelişmişlik ve toplumsal iyi oluş birbiriyle ilişkili farklı boyutlarla açıklanmaktadır. Gelişmişliğe ilişkin araştırmalar sadece ekonomik göstergelere odaklandığı zaman ekonomiyi doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen ve ekonomiden etkilenen birçok olguyu göz ardı etmektedir. 1990 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan İnsani Gelişim Endeksi, ülkelerin gelişmişliğini değerlendirirken yaşam standardını ölçen ekonomik göstergelerin yanı sıra uzun ve sağlıklı yaşam, eğitim gibi farklı boyutlara da vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte boyutları yalnızca ekonomik göstergelerle sınırlı olmayan farklı endeksler de bulunmaktadır.

Endüstri ötesi topluma geçtiğimiz evrede dünyada ve Türkiye’de bir dizi değişim yaşanmaktadır. Bu değişimler iş, eğitim, eğlence başta olmak üzere birçok alanı yeniden şekillendirmektedir. Özellikle 1980 ve sonrasında uygulanan neoliberal politikalar büyük etki uyandırmış, emek-sermaye dengelerini değiştirmiştir. Geleneksel noktada ekonomik ve toplumsal ilerleme adına bilim, teknoloji ve eğitim bütünleşmesini sağlamak bir gereklilik haline gelmiştir. Değişime entegre olamayan ülkelerin, istikrarlı ekonomik ve sosyal kalkınma sağlaması mümkün değildir. Katı ulus-devlet anlayışına içkin homojen yapıların neredeyse yok olduğu düzende gidişatı anlamlandırmak ve geleceğe yön vermek adına ekonomik, sosyal ve kültürel etkenleri analiz etmek önemlidir.

İçinde bulunduğumuz ekonomik ve sosyal koşullar toplumun tüm kesimlerini etkilemektedir. Yaşanan kapsamlı değişimde ortaya çıkan eksiklik yahut sorunların farklı düzeylerdeki gelişme ve iyileşmeleri yadsımadan tespit edilmesi önem arz etmektedir. Buradan hareketle, çalışmamızda elde ettiğimiz verileri yorumlarken yaşanan değişim ve sorunlara odaklandık. Nominal değişimlerden ziyade bunların diğer verilerle analiz edilmesi neticesinde meydana

gelen reel tabloyu değerlendirdik. Ele aldığımız konuya ilişkin önemli çalışmaların bulgularına da rapor kapsamında yer verdik. Bu sayede durumu farklı açılardan ele alan bütünlüklü bir analiz elde ettik.

Bu araştırma raporunun çıktıları şu şekilde özetlenebilir:

1. Araştırma; nüfus, aile ve sosyal gruplar, ekonomi ve finans, iş ve çalışma yaşamı, refah ve eşitsizlik, bilim, araştırma ve iletişim, şehirler ve şehirleşme, sağlık sistemi ve salgın, göç, eğitim, adalet ve hukuk, yaşam ve kültür başlıkları altında Türkiye toplumunun yapısını güncel veriler ile ayrıntılı bir biçimde sunmaktadır.
2. Araştırma kapsamında kullanılan veriler özellikle 2010 yılı ve sonrasına mercek tutmaktadır. Bu sayede sadece son yılların verileri ile betimsel bir analiz yapmanın ötesinde, yıllar içinde yaşanan değişim ortaya konarak eğilimler belirtilmiş ve geleceğe yönelik çıkarımlar yapılmıştır.
3. Elde edilen temel bulgular ve literatür ışığında Türkiye’nin ekonomik ve sosyal gelişimi açısından sorun oluşturan hususlara ve sürdürülebilir bir kalkınma sağlamaya yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Temel ekonomik göstergeler, toplumsal ilişkileri anlamak için elzemdir. Ancak sosyal göstergeler ve tüm bunlara ilişkin kritik olguları da gözden kaçırmamak gereklidir. Bu nedenle rapor; 12 kategori 75 alt başlık ve 273 grafik ile toplumun görünümünü detaylı bir şekilde sizlere sunması açısından önemlidir. Araştırmanın ana amacı; mevcut durumu aktarmanın da ötesinde elde edilen veriler ve geliştirilen öneriler neticesinde istikrarlı bir kalkınma sağlamaya yönelik eksiklikleri tespit ederek geliştirilecek eylem planlarına katkı sağlamaktır.

Giriş

Toplumsal yapının temel karakteristiğini yansıtan güncel verileri değerlendirmek önemlidir. Ekonomik ve sosyal göstergeleri birlikte ele almak bize bütünlüklü bir analiz yapma imkânı sunmaktadır. Araştırmada; temel ekonomik göstergelerden olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), istihdam, işsizlik, enflasyon ve bunlara ek olarak sektörel bazlı göstergelerin yanı sıra nüfus, eğitim, sağlık, kültür, göç, iletişim ve araştırma gibi pek çok alanda çeşitli veriler ele alınmıştır. Bunlar temel başlıklar altında analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin ilgili literatür ışığında yorumlanması, betimsel bir derlemenin ötesinde, yaşanan değişimin nitelikli analizini gerçekleştirmeye ilişkin önemli çıkarımlar yapma imkânı da sunmaktadır.

Araştırma kapsamında ilk olarak Türkiye'nin demografik yapısı incelenmiştir. Hanehalkı yapıları, doğum oranları, beklenen yaşam süresi gibi veriler incelenerek değişim ele alınmıştır. Bu bağlamda nüfus artış hızının düşmesi, doğum oranlarının azalması, yaşlı nüfusun artması nüfusun niteliğinin değiştiğini göstermiştir. Türkiye, nüfus karakteristiği olarak ortalama bir Avrupa ülkesinin niteliklerini göstermeye başlamıştır. Buna paralel olarak Türkiye'de hanehalkı formlarında da çeşitli değişiklikler yaşanmaktadır. Söz konusu değişime yönelik veriler, özellikle istihdam ve sosyal güvenlik gibi pek çok sorunun azaltılması ve ortadan kaldırılması adına orta ve uzun vadeli eylem planlarının hazırlanmasını zorunlu kılmaktadır.

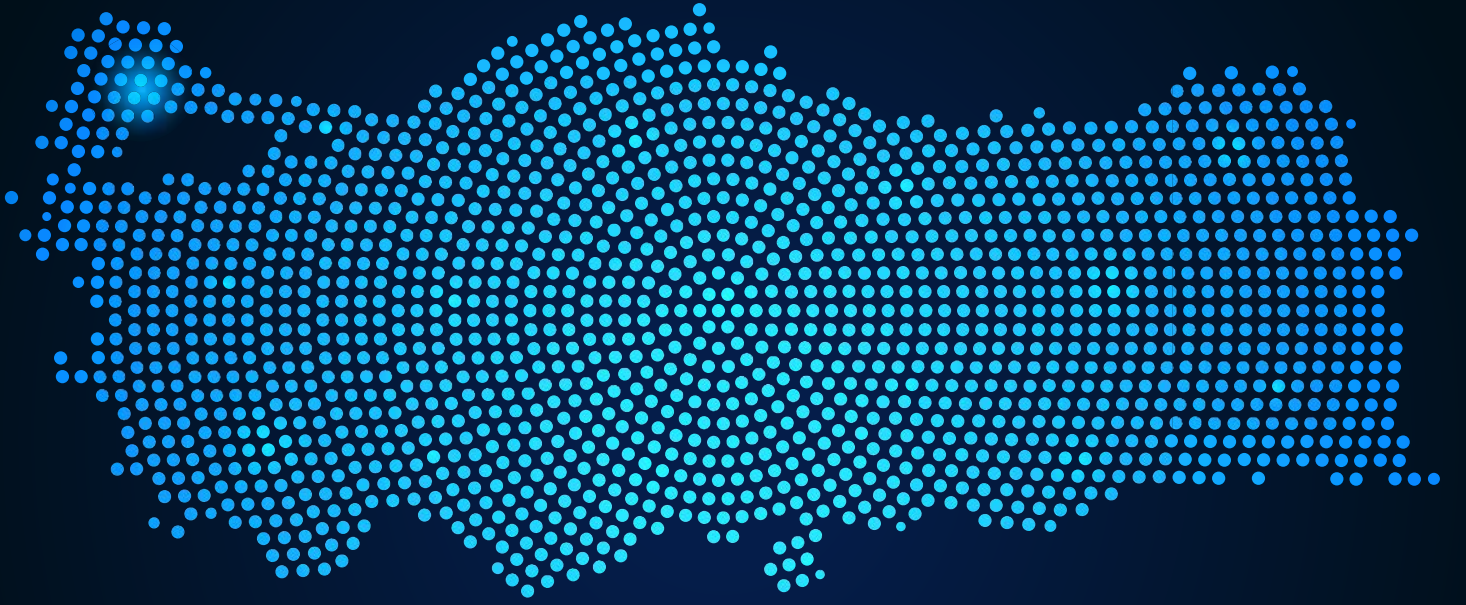
Kentleşme ve okullaşma; iş hayatına dahil olmadan evlilik yaşının yükselmesine ve boşanmaların artmasına kadar birçok hususta doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahiptir. Türkiye'de hızlı kentleşme, yaşam tarzının değişmesi, kadınların okullaşma oranının artması ve istihdama dâhil olmaları birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Boşanmaların kentlerde ve Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın yüksek olduğu bölgelerde daha fazla olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir. Boşanmalar konusunda kentleşme ve sosyoekonomik faktörlerin etkisine değinilerek

bölgesel farklılıklara vurgu yapılmıştır (Caarls ve de Valk, 2018).

Tüketim harcamalarının miktarı ve dağılımı önemle incelenmesi gereken bir başka konudur. Tüketim harcamalarındaki başat kalemleri sırasıyla, konut ve kira harcamaları, gıda ve alkolsüz içecekler ile ulaştırma oluşturmaktadır. Eğitim ve sağlık harcamalarının payı da giderek genişlemektedir. Ancak analizleri gelir grupları bazında yapmak bize durumun farklı veçhelerini de göstermektedir. Zira en alt gelir grubuna mensup hanehalkları, ücretsiz bir seçenek olarak kamu sağlık ve eğitim kurumlarını tercih ederken yüksek gelir grupları özel okulları ve hastaneleri tercih etme eğilimindedir. Dolayısıyla toplam harcamalar içinde çok yer kaplamayan kategoriler, gelir gruplarına göre anlamlı farklılıklar gösterebilmektedir.

Merkez Bankası verilerine göre hanehalkı yükümlülüklerinin yüksek miktarını krediler oluşturmaktadır. İstihdam sıkıntısı, yüksek enflasyon ve alım gücünün düşmesi gibi sebepler tüketicileri kredilere yönlendirmektedir. Kazanç ve masrafların birbirini karşılayamamasının yanında, konut ve taşıt gibi yüksek meblağlı varlık sahibi olma isteği gibi sebepler de kredileri vazgeçilmez bir araç haline getirmektedir. Ancak bu durum kısa ve uzun vadede önemli sorunlara işaret etmektedir.

İşsizlik, toplumun genelini kuşatan bir sorun olmakla birlikte özellikle gençler üzerinde ciddi manada etkili olmaktadır. Her şeyden önce gençler, eğitim sürecinden iş hayatına geçişte iş gücü piyasasından kaynaklanan sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu noktada genç işsizliğin sosyal ve iktisadi sebeplerini ele almak gerekmektedir. Eğitim sisteminin açmazları, ekonomik krizler, enflasyon ve yetersiz istihdam gibi problemler karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlar gençleri oldukça dezavantajlı bir konuma sürüklemektedir (Sever ve İğdeli, 2018). Ne eğitimde ne istihdamdaki gençlik kavramı (NEET) ise herhangi bir eğitim sürecinde ya da istihdamda yer almayan

inaktif nüfusu tanımlamaktadır. Bu gençlerin oranı son dört senede ciddi bir artış göstermiştir. Okuldan ve meslek aidiyetinden uzak olmanın yaratacağı olumsuz etkiler düşünüldüğünde ne eğitimde ne istihdamdaki gençleri nitelikli eğitime kazandırma gerekliliği öne çıkmaktadır.

1980 sonrası dünya genelinde ve Türkiye’de uygulanan neoliberal iktisat politikalarıyla toplumsal yapıda bir dizi değişiklik meydana gelmiştir. Küresel piyasalara uyum süreci ve yabancı sermayenin yatırımlarındaki artışla birlikte ekonomi, finansallaşmaya başlamış ve tüketime dayalı bir hale gelmiştir. Bu da sektörlerin istihdamdaki payını ciddi ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Tarımın istihdamdaki payı gittikçe daralırken hizmet sektörü hızla büyümüşür. Emek-sermaye dengesinde yaşanan değişim 2000’lerden bu yana sermaye lehine işleyerek gelir eşitsizliğini derinleştirmiştir. Servet, üst yüzdellik gelir gruplarında yoğunlaşırken, orta sınıf ile emeğin değer kaybı söz konusudur (Sunar & Güvendi, 2020)

Türkiye’de uygulanan neoliberal politikalar birçok sektörde olduğu gibi tarımda da önemli etkiler oluşturmuştur. Yaygın bir tarım toplumu olan ülkemizde bunun etkileri farklı şekillerde tezahür etmiştir. Kırsal nüfus erimiş, yoğun bir kentleşme süreci yaşanmıştır. Bu durum ekonomik yapıyı da önemli ölçüde etkilemiştir. Kırın demografik olarak küçülmesi, kırsal faaliyetleri ve istihdamı büyük ölçüde azaltmıştır. Bu kapsamda tarımla birlikte ormancı-

lık ve balıkçılığın da ekonomiye katkıları düşüş göstermiştir. Asıl faaliyet kollarından kopan kırsal nüfus kentlerde hizmet sektöründe çalışmaya yönelmiştir. Bundan mütevellit kentlerde yaşanan yığılma ise istihdam yetersizliği sorununu artırmıştır.

Ekonomi ve finans bölümünde Türkiye ekonomisinin görünümü; büyüme, ücretler, sektörel yapıdaki gelişmeler, devlet bütçe ve harcamaları, borç ve vergi başlıkları üzerinden değerlendirilmiştir. Türkiye ekonomisi, küresel etkilerle birlikte oldukça sıkıntılı bir yapıya sahiptir. 2008 küresel ekonomik krizi, 2015 Avrupa Birliği borç krizi, 2018’de döviz piyasaları nedeniyle piyasalarda durgunluk yaşanmış, 2019 yılının son çeyreğinde ise kısmî toparlanmalar görülmüştür. Ancak 2020’de COVID-19 salgını ve son dönemde yaşanan yüksek enflasyon ile kur dalgalanmaları ekonomik problemleri derinleştirmiştir. Ekonomik parametrelerdeki bu istikrarsızlığın etkileri ise istihdamdan girişimciliğe kadar birçok alanda hissedilmekte ve somut çıktılara yansımaktadır.

Ülkelerin ekonomik büyümelerini tespit etmek için kullanılan GSYİH, bir ekonomideki belirli bir zaman diliminde gerçekleşen tüm mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Türkiye, 10 bin dolar seviyesindeki kişi başı gelir seviyesine hızla gelinmesini ancak bu seviyede takılı kalınmasını ifade eden orta gelir tuzağı durumunda bulunmaktadır. Krizlerle birlikte sektöre uğrasa da 2002 sonrasında Türkiye’nin kişi başı GSYİH değer seyrinde pozitif bir tablo görül-

mektedir. Veriler incelendiğinde, Türkiye'nin dikkat çekici bir şekilde 2005 yılından sonra dünya ortalamasının üzerine çıktığı ancak 2016 yılı itibarıyla bu ortalamanın altında kaldığı anlaşılmaktadır. Harcanabilir gelir, kişi başı GSYİH'nin yanı sıra daha farklı tespitler yapma olanağı sunmaktadır ve araştırma kapsamında bunlar ele alınmaktadır. Veriler üzerinden bakıldığında, ülkemizde harcanabilir gelirin yükseldiği görülmektedir ancak bu veri, yüksek enflasyon ile birlikte okunduğunda refah artışının sağlanmadığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

Bir ekonomide devletin gücünün ve büyüklüğünün tespiti GSYİH içindeki kamu harcamalarının payı üzerinden değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye 1980'den itibaren benimsediği neoliberal iktisat politikalarıyla korumacı devlet modelinden girişimci devlet modeline geçerek özel yatırımlar ve yabancı sermayeye alan açmak istemiştir (Eroğlu, 2016). Buradan hareketle, özel girişim ve yatırımlarda izlenen artışlara mukabil kamu harcamalarının GSYİH'ye oranında önemli azalmalar kaydettiği görülmektedir.

Vergiler, ülke ekonomilerinde kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Hükümet politikalarına yön vermek adına bunun çıktılarını ele almak gereklidir. Gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere daha fazla vergi geliri elde ettiği bilinmektedir. Gelişmiş ülkeler gelir ve kâr odaklı dolaysız vergilerden daha fazla gelir elde ederken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise ticaret ve tüketim gibi dolaylı vergilere bağımlı hale gelmektedir. Bu durum ise adil bir vergilendirme sisteminin işleyişi önünde engel teşkil etmektedir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çalışma yaşamı ve mesleklerin biçimi değişime uğramıştır. Bunlar küresel boyutta teknik ve iktisadi etkenlerin yanı sıra ülkemizdeki iktisadi politikalara da bağlı olarak gerçekleşmiştir. Sanayi sonrası topluma geçiş, dijitalleşme, bilişim teknolojilerinin gelişmesi yeni çalışma formlarını ortaya çıkarmıştır. Ekonomi ve iş gücünün değişen mahiyetini değerlendirmek yaşanan değişimi anlamlandırmak adına önemlidir. Nitekim Türkiye'de bilgi toplumuna geçiş ileri endüstriyel ülkelere olduğu gibi tarımdan sanayiye oradan hizmet sektörüne geçiş şeklinde olmamış, tam olarak sanayileşmeden hizmet sektörüne hızlı bir kayma yaşanmıştır. Bunun emareleri iş gücü piyasasında kendini açık bir şekilde göstermiştir. Hizmetler sektörünün yükselişi devam etse de niceliksel artış niteliksel gelişmelerdeki noksanlığı

gidermemektedir. İşsizlik, özellikle son dönemde artan genç ve eğitilmiş işsizliği, Türkiye'nin ciddi bir sorunu olarak karşımızda durmaktadır.

İstihdamın güçlendirilmemesi ise taşeronlaşma eğilimini ortaya çıkarmaktadır. Bu durum iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmemesini ayrıca iş kazaları ve bunlara bağlı yaşanan ölüm sayılarını anlamamıza olanak tanımaktadır. Zira taşeron sisteminde sosyal güvenceler büyük ölçüde göz ardı edilmekte, alınması gereken tedbirler ise ihmal edilmektedir. Dolayısıyla istihdamı güçlendirmek aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmesinin de önünü açacaktır.

İsteğe bağlı olarak faaliyete başlayan sosyal güvenlik sistemi sosyal devlet anlayışının benimsenmesiyle zorunlu hale gelmiştir. Türkiye'de 1960'lı ve 1970'li yıllarda sosyal güvenlik sistemi hızla gelişirken 1980'lerde duraklama yaşanmıştır ve o tarihten bu yana devlet bütçesinde yük oluşmaktadır. Yönetim sorunları, popülist uygulamalar, kayıt dışı istihdamın ve işsizliğin yüksek olması temel sorunlardan bazılarıdır (Organ ve Yavuz, 2017). Ancak verilerde görüldüğü gibi yoksulluk, yaşlılık, hastalık ve işsizlik büyüyen sorun alanlarıdır. Bunun risklerini yönetmek için sosyal güvenlik sistemi ciddi bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bir ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin niteliğinin ölçülmesi önemli ve siyasal politikalara yön vermek amacıyla da gereklidir.

Tarım, sanayi ve iletişim teknolojileri devriminden sonra günümüzde sanayi ve teknoloji bütünleşmesinin yaşandığı ileri bir evreyi deneyimlemekteyiz. Ekonomik ve toplumsal ilerleme; eğitim, bilim ve teknolojinin bütünsel işleyişiyle sağlanmaktadır. Dolayısıyla araştırma kapsamında yüksek teknoloji ihracatı, Ar-Ge harcamaları, dijital dönüşüm endeksi ve bunlara ek bazı veriler de incelenmiştir. Ülkemizde bu noktada bazı eksiklikler tespit edilmiştir. Ancak yeni nesil teknolojiler üretemeyen, bunlara adapte olamayan ülkeler birçok alanda gelişme kaydedememektedir. Bilgi ve teknoloji toplumu ciddi bir rekabet alanı haline gelmektedir. Dolayısıyla bilişim ve teknoloji alanına yapılacak yatırımlar müreffeh bir ülke olmanın başat unsurlarındandır. Teknoloji transferi ile yetinmemek, yeni nesil teknoloji üretmek ve bunu ihraç etmek temel hedeflerden olmalıdır. Tüm bunlar hem katma değeri yüksek işler üretmek hem de istihdam alanı oluşturmak gibi doğrudan ve dolaylı birçok hususta etkili olacaktır.

Türkiye’de, yoğun bir şekilde kırdan kente göç devam etmektedir. Günümüzde nüfusun dörtte üçünden fazlasının kentlerde yaşadığı tespit edilmiştir. Kırsal nüfusun azalması üretimden istihdam kadar birçok değişikliği meydana getirmektedir. İktisadi değişikliklerin yanı sıra bunun kültürel etkileri de görülmektedir. Yoğun kentleşmenin, hava kirliliğinden atık ve geri dönüşüm yönetimine, ulaşım yetersizliğinden konut kiralalarına kadar birçok alanda yarattığı bir dizi problem söz konusudur ve tüm bunlar detaylı olarak ele alınmıştır.

Küreselleşmenin etkisiyle göçler uluslararası düzeyde yoğunlaşmış; dünyada homojen bir nüfusa sahip ülke neredeyse kalmamıştır. Bu çerçevede, Türkiye öteden beri Asya, Avrupa ve Afrika arasındaki göç rotaları üzerinde transit ülke konumundadır. Bununla birlikte, son dönemde yaşanan değişimlerle ülkemiz hem aktif göç alan “hedef ülke” hem de göç veren “kaynak ülke” durumundadır. Gelen göç, düzenli ve düzensiz olarak ayrılmaktadır. Göçlere ilişkin süreç genel olarak planlı işlese de çevre ülkelerde meydana gelen savaşlarla Türkiye, kitlesel göçlerle karşı karşıya kalmaktadır. Olağanüstü hallerde insani yardım gözetilmektedir. Ancak aynı zamanda ekonomik, siyasal ve sosyal etkileri de göz önünde bulundurarak süreci yönetmek önemlidir. Bu noktada Türkiye’nin yaşadığı göç hareketleri tetkik edilmiştir.

Eğitim, bir ülkenin insan kaynağını şekillendirmede temel rol üstlenmektedir. Eğitim politikalarını şekillendirmek, mevcut politikaların yeterliliğini ölçmek ve yeni stratejiler belirlemek adına eğitime dair verileri analiz etmek önemlidir. Eğitimin niteliği ekonomiden bağımsız değildir. Eğitime ayrılan bütçe ve bunların kullanım yöntemleri önemlidir. Öte yandan eğitim teknolojilerinin eğitim sürecine dâhil edilmesi eğitimin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Özellikle COVID-19 salgını ve bundan sonrası için çevrimiçi ve hibrit eğitimin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Dolayısıyla nitelikli eğitim hakkına erişmek için gerekli teknolojik araç, alt yapı ve beceri edinimi bir gereklilik haline gelmiştir. Eğitim düzeyindeki gelişmeler, bilgi üretim kapasitesi ve iş gücü verimliliğini artırarak iktisadi gelişmeyi sağlayacaktır.

UNESCO (1969); toplumda bir süreçte var olan fiziksel kaynakların ve insan kaynaklarının tümünü en

etkili şekilde kullanarak kültürel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan faaliyetler bütünü “kültür politikası” olarak belirtmektedir. Toplumsal değerleri yozlaştırmadan yeniliklere adapte olmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak kültür politikalarının temel gayesidir. Devletler, kültürel birikimin nesiller arası aktarımından sorumludur. Ancak kültürel faaliyetler ekonomiden bağımsız değildir. Politik-ekonomik değişkenler ve GSYİH ile kültürel harcamalar arasında kuvvetli bir ilişki mevcuttur ve var olan ilişki araştırma kapsamında analiz edilmiştir.

Hukuk sistemi, toplumsal huzurun sağlanması için gerekli temel mekanizma görevindedir. Toplumsal yapıyı ele alırken suç türleri ve bunun dağılımı, yargı süreçleri, cezaevlerinin durumu gibi pek çok veriyi dikkate almak gerekmektedir. Hukuki istikrarı sağlamak ve toplumun hukukla kurduğu ilişkiyi anlamlandırmak, bireysel ve toplumsal güvenlik ihtiyacına cevap vermek adına yapılan analizler için yön gösterici olacaktır.

Sağlık sisteminin durumu, sanitasyon ve temiz suya erişim, trafik kazaları, risk faktörleri ve diğer göstergeler, hükümetin sağlık sistemine yatırım ve harcamaları, iş sağlığı ve güvenliği gibi başlıklar ilgili literatür ışığında güncel veriler ile ele alınmıştır. Ayrıca 2020 yılında Türkiye’de etkisini göstermeye başlayan COVID-19 salgınına yer verilmiştir. Buna ilişkin vaka ve ölüm sayıları ile aşılama durumu incelenmiş ve diğer ülkelerle karşılaştırılmıştır.

Araştırma kapsamında Türkiye’nin mevcut durumu; nüfustan, ekonomiye, eğitimden kültür ve göçe kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Raporun önemi; yalnızca ekonomik göstergelere odaklanmayarak belirlenen temalar çerçevesinde temel ekonomik ve sosyal göstergeleri birlikte ele alması ve yapılan analizlerde güncel verilerin kullanılmasıdır. Sadece son yıllara ilişkin verileri yorumlamak yerine, yıllar içinde yaşanan değişimin ele alınması ise gelecek ve gelecekteki eğilimleri saptamak adına önem arz etmektedir.

Bu raporun temel amacı; sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal kalkınma hususunda, izlediğimiz stratejileri muhakeme etmek ve gelecekte izleyeceğimiz eylem planlarını şekillendirmek adına güncel verilerle detaylı bir içerik sunmaktadır. Elde edilen verilerden hareketle topyekûn bir iyileşme hedeflenmelidir.

Temel Bulgular

Türkiye'nin demografik niteliklerinde ve hanehalkı yapısında dönüşüm gerçekleşiyor. Doğurganlık oranı ve doğum hızı düşüyor. Yaşlı nüfus oranı ise 2020'de yüzde 9,5'e yükseldi. 1985 yılında binde 25 seviyelerinde olan nüfus artış hızı, 2020 yılına kadar sürekli düşerek binde 5 seviyelerine geriledi. Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısı anlamına gelen "yaşlı bağımlılık oranı" son on yılda arttı. 2010'da yaşlı bağımlılık oranı yüzde 10,8 iken 2020'de bu oran yüzde 14,1'e yükseldi. Cinsiyete göre nüfusun durumuna bakıldığında erkeklerin nüfusunun 1945'te kadınların nüfusunun üstüne çıktığı ve o zamandan bu yana erkeklerin sayısının kadınların sayısından fazla olduğu görüldü. 1955 yılında 5,68 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü 2020 yılında 3,30 kişi olarak kaydedildi.

Doğuştaki beklenen yaşam süresi düzenli bir artış gösteriyor ve kadınlar erkeklerden daha uzun yaşıyor. 2010 yılında 74,5 olan doğuştaki beklenen yaşam süresi 2019'da 77,6'ya yükseldi. Erkekler ve kadınlar arasındaki doğuştaki beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıl olarak tespit edildi. Kadınların 2019 yılında beklenen yaşam süresi yaklaşık 81 yıl iken erkekler için bu sayı takriben 75 oldu.

İlk evlilik yaşı 2010 yılından bu yana hem kadınlarda hem erkeklerde yükseldi ve boşanmalar arttı. 2010 yılında Türkiye'de erkeklerin ortalama ilk evlenme yaşı 27 iken, 2020 yılında bu sayı 27,9'a, kadınlarda ise 23,7'den 25,1'e yükseldi. Yaklaşık son 10 senedir toplam nüfusun neredeyse yarısını evli nüfusun oluşturduğu tespit edildi. Boşanmalarda ise sayısal anlamda önemli bir fark meydana geldi. 2010 öncesi 90.000'lerde seyreden vaka sayıları, 2010 sonrasında 100.000'lerde devam ederek 2020'de 135 bin 22 olarak gerçekleşti.

Türkiye ekonomisinin gelir dağılımında eşitsizlik artıyor. En zengin yüzde 20'lik kesimin elde ettiği gelir ile en yoksul yüzde 20'lik kesimin elde ettiği gelir arasındaki fark derinleşti. 2020 yılında Türkiye'de en zengin yüzde 1'lik kesimin elinde tuttuğu servet, toplam servetin yüzde 42,8'i oldu. Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkı da yıllar içinde artarak 2018'de 9,98 oldu. Gelirlerin dağılım yoğunluklarını temsil eden Gini

katsayısı, küçük hareketlenmeler yaşayarak 2020'de 0,402 olarak tespit edildi. Gini değeri bazı yıllarda 0,4'ün altına düştü ancak o seviyede uzun süre tutmak mümkün olmadı. 2019 yılında tek asgari maaşla geçinen bir hanehalkı için aylık ortalama harcama toplamı, elde edilen kazancın 346 TL üzerine çıktı.

Hanehalkları için gelir ve borç arasındaki fark büyüdü. 2015'te yüzde 52 olan borçların harcanabilir gelire oranı 2018'de yüzde 43'e kadar gerilemişti. Ancak 2020'de bu oran tekrar yüzde 52'yi gördü. Hanehalkı borçlarının GSYİH'ye oranı 2018-2020 yılları arasında artış göstererek yüzde 14,8'den yüzde 17'ye çıktı. 2000'lerin başında tek haneli seyreden hanehalkı borçlanma oranları borçlanmanın ciddi ölçüde arttığını gözler önüne serdi. Son yıllarda yükselen kredi arzının, talebi tetiklemesiyle beraber hanehalkları tüketici kredilerine yöneldiği görüldü. 2020'de kredi kullanan toplam kişi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 36 bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 1 oranında arttı.

Türkiye, kadın istihdam oranıyla dünya ortalamasının oldukça gerisinde yer aldı. Kadın istihdam oranı, 2014 yılında yüzde 26,7 iken 2018'e kadar sürekli artarak yüzde 29,4'e çıktı. Ancak 2018-2020 arası devamlı azalarak yüzde 26,3'e geriledi. Kadınlar üst yönetim kurumlarındaki görevlerde kendi içerisinde iyileşme kaydetse de halen sembolik temsil düzeyinde kaldığı görüldü. 2020 yılında kadınların meclisteki temsil oranı yüzde 17,3, yönetici pozisyonundaki kadın oranı ise yüzde 18,2 olarak tespit edildi. Dünya Ekonomik Forumu'nun her yıl yayınladığı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'ne göre Türkiye 2020 yılında 156 ülke arasında 133. sırada yer aldı.

Son 10 senede Türkiye'de genç nüfus oranında devamlı bir azalma mevcut. 2010 yılında 15-24 yaş grubu gençler, nüfusun yüzde 17'sini oluştururken, 2020 yılında bu oran yüzde 15,4'e indi. Genç nüfus içerisindeki üniversite mezunlarının sayısında ise artış mevcut. Diğer tüm eğitim seviyeleri için mezun sayısı artarken, ilköğretim mezunları için bu sayı azaldı. Öte yandan gençlerin eğitim sürecinden iş hayatına

geçişte iş gücü piyasası kaynaklı sorunlardan yana oldukça dezavantajlı bir konumda bulunduğu görüldü. Türkiye’de 2010’da yüzde 19,7 olarak kaydedilen genç işsizlik oranı 2020’de yüzde 25,1’e ulaştı.

Kırsal nüfus radikal bir düşüş yaşıyor. Belde ve köylerde yaşayanların oranı 2020 itibarıyla yüzde 7’ye geriledi. Köyde yaşayan 65+yaş nüfus 2014-2020 yılları arasında giderek artarken, 15-29 yaş genç nüfus 2017-2018 aralığı hariç devamlı azaldı. Tarım, balıkçılık ve ormancılığın GSYİH içindeki oranı 2019’da yüzde 8,07 iken 2020’de bu oran yüzde 6,6’ya 6,6’ya düştü. 2010 yılında 39 milyon 11 bin hektar olan tarım alanı büyüklüğü 2020’de 37 milyon 762 bin hektara kadar geriledi. Tüm bunlara paralel olarak tarımda kadın ve erkek istihdam oranları da azaldı.

Türkiye kişi başı GSYİH’si 2016’dan beri dünya ortalamasının altında yer alıyor. 2005 yılından sonra Türkiye, kişi başı GSYİH’si ile dünya ortalamasının üstüne çıktı. 2018 yılında dünyanın ortalama kişi başı GSYİH’si 15 bin dolar olarak tespit edilirken Türkiye’nin kişi başı GSYİH’si 9 binde kaldı. Kişi başı GSYİH’si en yüksek olan bölge, İstanbul hariç Marmara Bölgesi olurken, onu İç Anadolu Bölgesi takip etti. GSYİH değeri en düşük olan bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi oldu. COVID-19 salgını; üretim, yatırım ve istihdamda belirgin düşüslere sebep oldu. Yaşanan ekonomik daralmanın GSYİH’ye de yansıyacağı belirtildi.

Hanehalkının alım gücü giderek azalıyor. Enflasyon 2004’te yüzde 8,6 olarak saptanırken; 2017’ye gelindiğinde yüzde 11,14 ve en son 2021 Temmuz ayında yüzde 18,95 oldu. Buna karşın enflasyon değerlerine göre ortalama ücretler yetersiz zamlandı. Nominal büyümelerin refah artışına ciddi bir etkide bulunmadığı saptandı. 2020’de yıllık hanehalkı kullanılabilir ortalama gelir yüzde 15,8 arttı. Ancak ücretler bakımından 45 bin ve hanehalkı kullanılabilir toplamı olarak 69 bin civarında olan yıllık gelirler, enflasyon ve yükselen döviz kuru karşısında güç kaybediyor.

Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı son 30 yılda ciddi bir dönüşüm yaşadı. 1990 yılında yüzde 47 ile Türkiye’nin en yüksek istihdam oranına sahip tarım sektörü 2021’de yüzde 17’ye geriledi. Türkiye’nin mevcut istihdamının yarısından fazlasını hizmet sektörünün üstlendiği saptandı. Sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıladan paylarına göre; 2004’ten 2019’a kadar olan süreçte ticaret ve tarım sektörlerinde gözle görülür bir küçülme yaşandı. 2020’de COVID-19 sal-

gınının istihdam alanındaki etkileri sektörel bazda incelendiğinde, daralmaların sanayi sektöründe yüzde 1, tarım ve hizmet sektörlerinde sırasıyla yüzde 7,48 ve yüzde 5,12 şeklinde gerçekleştiği görüldü. 2021 yılında ise bütün sektörlerde geçen yılın istihdam daralması telafi edildi.

Sosyal yardımlar ve sübvansiyonlar yoluyla refahın toplum içinde yeniden dağıtılmasında eksiklikler mevcut. 2006 yılından bu yana, 2008 krizinin hemen ardından gerçekleştirilen destekler gibi harcamalar hariç tutulursa, devlet harcamalarının ekonomideki payının giderek azaldığı tespit edildi. Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren kamu harcamalarının GSYİH’ye oranı azalırken, 1990’dan 2001 yılına kadar bu oran kademeli olarak arttı. Ancak son 15 yıl içinde kamu harcamalarının GSYİH’ye oranında genel bir azalma eğilimi mevcut. 2020’de hükümet harcamasının GSYİH oranı yüzde 23,8 oldu.

Türkiye’de hem kamunun hem de özel sektörün dış borcu giderek artıyor. Özel sektörün dış borcu her yıl neredeyse kamunun dış borcunun iki katı olarak gerçekleşiyor. 2020’de genel yönetim toplam borcunun GSYİH’ye oranı yüzde 39,7’ye yükseldi. Toplam kamu borcu U grafiği çiziyor. 2010 yılında toplam kamu borcu GSYİH’nin yüzde 39’u kadar olurken 2015 yılında bu oran yüzde 29’a kadar indi. 2020’de ise tekrar artış göstererek yüzde 39’a yükseldi.

Prekaryalaşma ve işçileşme eğilimi Türkiye’de dramatik bir hızla seyrediyor. 2000’den 2020’ye kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 24,67’den yüzde 16,49’a, işverenlerin oranı yüzde 5,14’ten yüzde 4,47’ye geriledi. Tarımdaki düşüslere bağlı olarak ücretsiz aile işçilerinin oranı ise yüzde 9,22’ye düştü. Ücretli, yevmiyeli veya maaşlı çalışanların oranı 2000 yılında yüzde 48,6 iken 2020 yılında yüzde 69,82’ye çıktı. Kazanç biçimlerindeki bu değişim, yaşanan ciddi bir ücretlileşme sürecine dikkat çekti. Son bir yılda nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı da yüzde 14,09’dan yüzde 14,39’a çıktı ve nitelikli iş gücünü temsil eden yöneticiler ve profesyonellerdeki sayısal genişleme çok sınırlı kaldı. Çalışma biçimlerinin yanı sıra meslek gruplarının istihdamdaki payı da yaşanan değişime ışık tuttu.

Kayıt dışı istihdamda azalma mevcut. Kayıt dışı istihdam 2019’da yüzde 34,52’den yüzde 30,59’a düşerek neredeyse dört puanlık bir azalma gösterdi. Sektörel olarak bakıldığında, kayıt dışı istihdam oranını yükselten sektörler tarım ve inşaat sektörleri

oldu. Asgari ücretin yükselmesi ve ücretsiz emek işçiliğinden hizmetler sektöründe ücretli veya yevmiyeli çalışma olanağına geçiş ile 2020’de kadınların kayıt dışı istihdam oranı yüzde 32,5’e düştü. Ancak kadınlar, erkekler karşısında dezavantajlı konumda kalmaya devam etti.

Yabancılar verilen çalışma izni sayısı son on yılda sekiz kattan fazla arttı. 2019’da 115 bin 837 yabancıya çalışma izni verilirken 2020’de yüzde 25’lik bir artışla bu rakam 145 bin 232’ye yükseldi. 2019 yılında Suriye uyruklular 63 bin 789 kişi ile en fazla çalışma izni verilen göçmen grup oldu. 11 bin 3 kişi ile Kırgızistan uyruklular ikinci sırada yer alırken 6 bin 197 kişi ile Ukraynalılar üçüncü sırada yer aldı. Cinsiyetler arasında 2016 yılından itibaren bir kınılma yaşandı. Kadın ve erkek oranları arasındaki farkın bir makas gibi açıldığı görüldü. 2019 yılında yabancılar verilen çalışma izni oranı bir önceki yıla göre erkeklerde 6,6’lık artışla yüzde 65,1’e yükselirken, kadınlarda 6,6’lık bir azalma ile yüzde 34,9’a düştü.

Türkiye OECD ülkeleri arasında düşük sendikalaşma oranına sahip ancak sendikalaşma oranlarında artış görülüyor. 2020 yılında resmi sendikalaşma oranı yüzde 13,84’e yükselirken kayıtlı ve kayıtsız tüm işçileri esas aldığımız fiili sendikalaşma oranı ise yüzde 12,1’e çıktı. Önceki yıllara kıyaslandığında toplu iş sözleşmesi kapsamındaki sendikali sayısının yüzde 3,05’lik bir artış yaşadığı görüldü. 2020 yılı haziran ayı itibarıyla 1 milyon 946 bin 165 sendikali işçinin yüzde 67,13’ü toplu iş sözleşmesi kapsamında iken yüzde 38,87’si bu kapsamın dışında kaldı.

Türkiye’nin 2021 yılındaki toplam finansal serveti 522 milyar dolar civarında olup küresel servetin binde 4’ünü teşkil etti. Türkiye’de finansal servetin, toplam servetin yalnızca yüzde 21’ini temsil ettiği, geri kalan yüzde 79’luk kısmın gayrimenkul vd. gibi kıymetlerden oluştuğu belirlendi. Türkiye’nin en zengin yüzde 10’luk dilimi 2000 yılında toplam servetin yüzde 66’sına sahip iken 2020 yılında bu oran yüzde 72’ye çıktı. 2000 yılında Türkiye’de en zengin yüzde 1’lik kesimin elinde tuttuğu servet, toplam servetin yüzde 38’i etmekteyken 2020 yılında ise bu oran yüzde 42,8 olarak tespit edildi.

Yoksulların sayısı artıyor. 2006’da 17 bin kişi olarak tespit edilen yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus 2020’de 17 bin 921 kişiye çıktı. Türkiye’de yoksulluk açığı ise 2006’da yüzde 33,6 ile en yüksek orana ulaştı ve o zamandan beri yüzde 25,4’ün altına düşmedi.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin yükselişi Türkiye’de iyileşmelere olduğu kadar eksikliklere de işaret ediyor. Ar-Ge alanındaki insan kaynağı sayısı 2010’dan 2019’a istikrarlı bir şekilde artarak 147 bin 417’den 305 bin 811’e çıktı. Yükseköğretim, 2019’da 165 bin 541 kişi ile en fazla insan kaynağına sahip kademe oldu. İstanbul en fazla Ar-Ge insan kaynağına sahip olurken onu Batı Anadolu takip etti. Ar-Ge harcamalarında Batı Anadolu Bölgesi ilk sırada iken, İstanbul ikinci sırada yer aldı. Türkiye’de 2019’da ise 10 bin 43 patent başvurusu yapıldı. 2019’da önceki yıla göre yüzde 18,8’lik artışla 339 bin 345 ticari marka başvurusu yapılarak son dokuz yılın zirvesine ulaşıldı. Ancak ülkemizin yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat değeri içindeki payının oldukça düşük olduğu görüldü. 2019 yılında toplam ihracat değeri içinde yüzde 3,04 oranında yüksek teknoloji ihracatı gerçekleşti.

Türkiye’nin internet kullanımı yaygınlık oranı yaklaşık yüzde 98 oldu. 2020’de genişbant abone sayısı 82 milyon 364 bine, mobil cepten internet abone sayısı 65 milyon 139 bine erişti. Mobil cepten internet kullanım oranında 2015 yılından beri herhangi bir azalma yaşanmadı. İnternet hızımız 2019’da önceki yıla göre yüzde 23, 2020’de önceki yıla göre yüzde 35, 2021’de önceki yıla göre yüzde 11,3 oranlarında arttı ancak halen dünya ortalamasının altında olduğumuz görüldü.

Kentsel nüfus son elli senedir devamlı artıyor, belde ve köylerde yaşayan nüfus eriyor. TÜİK’in 2020 verilerine göre Türkiye’de 77,736,041 kişi şehirlerde yaşıyor. Bu rakam toplam nüfusun yaklaşık yüzde 93’üne tekabül ediyor. Türkiye, dünya kent nüfus ortalamasının yaklaşık 20 puan üzerinde yer alıyor. İstanbul nüfusun yüzde 18,49’unu barındırarak 11. sıraya yerleşiyor. 1990’larda Türkiye’deki kentli nüfusun neredeyse dörtte birini oluşturan gecekondu yerleşimcilerinin sayısı 2016’ya kadar azalarak yüzde 8,1’e düştü. Ancak 2018’de gecekondu nüfusu 2016’ya kıyasla 0,5’lik bir artış göstererek toplam kentsel nüfusun yüzde 8,6’sını oluşturdu.

Toplam sağlık hizmet talebinde özel sağlık sektörünün sunduğu arz ile karşılanan pay giderek artıyor. 2020 yılında devlet hastanelerinde, 2011-2019 seneleri arasında yatan hastaların toplam sayısının yaklaşık yüzde 15’i yer alırken özel ve üniversite hastanelerinde bu değer yüzde 32 dolaylarında oldu. Özel hastanelerin sektördeki payı 2002’de yüzde 24 sevi-

yelerindeyken 2019'da bu pay yüzde 37'lere yükseldi. 2000-2018 yılları arasında toplam hastane sayısındaki artış oranı devlet hastanelerinde yüzde 29 iken özel hastaneler için bu oran yüzde 121 oldu.

Geri dönüştürülen atık miktarı oldukça düşük ve evsel atık yönetim sistemi yetersiz. Türkiye'de yıllık kişi başı belediye atık üretimi 2019 yılında 424 kilogram oldu. Geri kazanılan toplam atık miktarı ise 2018'de 46,8 milyon ton olarak kaydedildi. Geri dönüştürülebilen atık miktarı toplam içerisinde küçük bir paya sahip oldu. Türkiye'de atıkların yüzde 21'inin özellikle ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, mevcut atık hacimlerini idare edebilmede evsel atık yönetim sisteminin yetersiz kapasitede olmasından dolayı doğaya boşaltıldığı tespit edildi. Ayrıca Türkiye'nin, toplam küresel atık ticaretinin yüzde 3,5'ini ithal ettiği saptandı.

Türkiye'nin temel temiz suya erişim oranı yüzde 97 olarak tespit edildi. Güvenli olmayan su sebepli ölümler sıfıra oldukça yaklaştı. Güvenli olmayan su nedeniyle ölüm oranı 2010 yılından 2017 yılına kadar yüz binde 0,6'dan yüz binde 0,45'e kadar düştü. Ayrıca Türkiye nüfusunun 2020 yılı itibarıyla yüzde 78'inin güvenli sanitasyon hizmetinden faydalandığı tespit edildi. Dünya nüfusuna bakıldığında ise bu oranın yüzde 54 olduğu, en düşük gelire sahip ülkelerde nüfusun beşte birinden daha azının güvenli sanitasyona erişebildiği görüldü.

İş kazalarının sayısı ciddi derecede yüksek ve herhangi bir azalma eğilimi göstermiyor. 2009 yılında 100 bin işçi başına gerçekleşen iş kazası sayısı 650 civarındayken, 2016 yılına gelindiğinde bu sayı 1530'a kadar yükseldi. Ölümle sonuçlanan iş kazaları sektörlere göre incelendiğinde en büyük payın tarım ve inşaat sektörlerinde yaşanan kazalara ait olduğu görüldü. Son 5 yılda tarım sektöründe yaşanan kayıpların sayısı artarken inşaat sektöründe ise bunun aksine bir düşüş gerçekleştiği tespit edildi.

Türkiye tütün tüketiminde ilk sıralarda yer alırken alkol kullanımında farklı bir tablo mevcut. Türkiye'de tütün kullanımının yaygınlığı yüzde 28 olarak tespit edildi. Ancak son 30 yılda dünyada ve Türkiye'de tütün kullanıma bağlı ölümler düştü. 1990 yılında 100.000 kişi başına yaklaşık 180 ölüm gerçekleşmekteyken, 2017 yılında bu sayı 87'ye düştü. Alkolikliğin yaygınlığına bakıldığında ise Türkiye yüzde 1,3 ile ortalamasının altında kaldı. 2016'da dünyanın yıllık ortalama saf alkol tüketimi kişi başına 6,4 litre iken Türkiye

yaklaşık 1,5 litre ile dünya ortalamasının altında yer aldı. Avrupa'da alkol alımı en yüksek değerlere ulaştı.

Türkiye'de 2021 Eylül ayına kadar tespit edilmiş toplam COVID-19 vaka sayısı 7 milyona ulaştı. Ham vaka sayısı olarak tüm dünyada en çok vaka tespit edilen 6. ülke olan Türkiye'nin 1 milyon kişi başına düşen vaka sayısı ise 84 bin oldu. Türkiye'de 64 bin kişi COVID-19 nedeniyle yaşamını yitirdi. Türkiye, dünyada COVID-19 kaynaklı en çok can kaybı yaşayan 18. ülke oldu. 1 milyon kişi başına düşen ölüm miktarı 753 olarak saptandı. Yani Türkiye 1 milyonda 84 bin vaka yaşadı, bunlardan 753 adedi ölümle sonuçlandı. Eylül 2021 itibarıyla Türkiye'de 100 kişi başına en az 1 aşı olmuşların sayısı 63, tamamen aşıları olanların sayısı ise 53 olarak tespit edildi.

En fazla Suriyeli barındıran ülke yüzde 65,7 oranıyla Türkiye oldu. Bunu sırasıyla yüzde 15,1 ile Lübnan, yüzde 11,9 ile Ürdün takip etti. Bunun dışındaki ülkelerde yaşayan Suriyeli sayısının ise yalnızca yüzde 0,5 olduğu görüldü. Gelişmiş ülkelerin Suriyelileri kabul etmemeye yönelik tavrı bu oranlarda dikkat çekti. Geçici koruma kapsamında mevcut Suriyeli sayısı 23 Eylül 2021 itibarıyla, 3 milyon 713 bin 344 oldu. Geçici koruma altındaki Suriyelilerin Türk nüfusa oranı yüzde 4,44'e tekabül etti. Ülkemizdeki Suriyelilerin 5-9 yaş aralığında yoğunlaştığı görüldü.

Düzensiz göçmen sayısı artıyor. 2019 yılında, 2010 yılından bu yana yakalanan düzensiz göçmen sayısında en yüksek değer görüldü. Yakalanan düzensiz göçmen sayısı 2019'da bir önceki yıla göre yüzde 69,65 oranında artarak 454 bin 662 oldu. 2020 yılında ise pandemi nedeniyle azalma görüldü. Yakalanan düzensiz göçmenlerde Suriyeliler 2014 ve 2015'te en fazla oranlara sahip oldu. 2015 yılından 2018 yılına kadar yakalanan düzensiz göçmenlerde ise Suriyelilerinin sayısı azalırken Afganların sayısı arttı ve Afganlar 2019 yılının en yüksek miktara sahip uyruğu oldu.

Türkiye'den yurt dışına göç edenlerin sayısı 2016 yılından 2019'a kadar sürekli arttı. 2019'da 2016'ya göre yüzde 85,60'lık bir artışla 330 bin 289 kişi Türkiye'den yurt dışına göç etti. Göç edenlerin 84 bin 863'ünün T.C. vatandaşı olduğu görüldü. Türkiye'den gidenlerin sayısı, genç yaş grubunda yoğunlaştı. 2019 yılında giden göçün yüzde 15,2'si 25-29 yaş grubuna mensuptu. 30-34 yaş grubu yüzde 13 ile ikinci, 20-24 yaş grubu yüzde 12,6 ile üçüncü oldu. Bu oranlar Türkiye'nin genç ve nitelikli iş gücünü kaybetme riskine işaret etti.

Eğitime harcanan toplam tutar düzenli bir artış gösterdi ancak eğitim hizmetlerinin GSYİH içindeki ve bütçe içindeki payı azaldı. Eğitime harcanan toplam tutar 2011'de 77,3 milyar TL iken 2019'da 259,2 milyar TL'ye çıktı. Harcamalardaki genişlemenin yükselen enflasyon veya istikrarsız döviz kuru gibi diğer ekonomik etkenler göz önüne alınarak değerlendirilmesinin önemli olduğu belirtildi. Türkiye'de eğitim hizmetlerinin merkezi yönetim bütçesi ve GSYİH içindeki paylarına baktığımızda 2016'dan 2020'ye her iki göstergede azalmalar tespit edildi. Eğitim hizmetlerinin GSYİH içindeki payı yüzde 4,6'dan yüzde 3,3'e düşerken eğitim hizmetlerinin bütçe içindeki payı yüzde 17,8'den yüzde 14,8'e geriledi.

Türkiye'de toplam üniversite sayısı arttı. 2015'te toplam yükseköğretim kurumu sayısı 194 iken, 2020'de 207'ye çıkarak yaklaşık yüzde 8,2 oranında arttı. 2019-2020 üniversite öğrenci sayılarına göre; son 5 senede devlet üniversitesi öğrenci sayısı yaklaşık yüzde 20, vakıf üniversitesi öğrenci sayısı ise yüzde 13,8'lik bir artış gösterdi. 2018'de 125.138 öğrenci ile Türkiye yükseköğretimde en fazla uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapan ülkeler arasında 10. sırada yer aldı. Türkiye'de 2015-2016'da 87 bin 717 olan yabancı uyruklu öğrenci sayısı 2019-2020'de 185 bin 1'e yükseldi

Devlet kültür harcamaları içerisinde en küçük oran son yıllarda kütüphane ve kültürel eğitim kategorisine ayrılıyor. 2018 yılında kütüphane ve kültürel eğitime yüzde 4,33, 2019'da ise yüzde 5,24 oranlarında harcama yapıldı. Küçük bir artış görülse de oranların oldukça yetersiz kaldığı dikkat çekti. Devletin genel kültür harcamaları 2014'ten 2018'e uzanan süreçte 16,9 milyar TL'den 35 milyar TL'ye çıktı. Harcamalar kalem bazında değerlendirildiğinde 2018'de yüzde 36,42 ve 2019'da yüzde 28,87 oranlarıyla harcamaların çoğunluğu mimarlık alanına ayrıldı. Öte yandan 2019 yılında 631 bin kişi ile kültürel istihdam bir önceki yıla göre yüzde 2,6 azaldı.

Basılı yayıncılıktan elektronik yayıncılığa atılan adım kendini hissettiriyor. 2014'ten 2020'ye uzanan süreçte hem gazete hem dergi sayılarında devamlı bir azalma görüldü. Dergilerdeki azalma oranı yüzde 36,3 iken gazetelerde bu oran yüzde 30,1 olarak gerçekleşti. 2013'te eğitim kitapları toplam sayının yüzde 26,5'ini oluştururken, 2019'da bu oran yüzde 28,2'ye çıktı. En yüksek artış gösteren kitap türü yüzde 88,4 ile yetişkin bilim-kurgu olurken,

bunu yüzde 63,2 ile akademik kitaplar izledi. En az artış gösteren tür ise yüzde 9,6 ile inanç alanındaki kitaplar oldu.

Türkiye ekonomisinin can simidi olan turizm gelirleri, salgından dolayı çarpıcı bir azalma yaşadı. Türkiye'nin 2010 yılındaki turizm geliri 24,9 milyar dolar olarak tespit edilmişti. 2016'dan 2019'a kadar turizm geliri sürekli artarak 34,5 milyar dolar olurken 2020'de 12 milyar dolara kadar düştü. Türk vatandaşlarının turizm harcamalarının ise sürekli azaldığı saptandı. Türkiye'nin 2010 yılındaki turizm gideri 5,8 milyar dolar iken 2020'de 1,1 milyar dolara geriledi. Özellikle 2017 yılından 2019'a kadar turizm gelirleri istikrarlı bir şekilde artarken turizm giderleri sürekli azaldı. 2010'da turizm gelirinin ihracata oranı yüzde 21,9 iken 2019'da yüzde 20,1'e, turizm giderlerinin ithalata oranı 2010'da yüzde 3,2 iken 2019'da yüzde 2,1'e düştü. Ancak genelde turizm gelirinin ihracata oranının, turizm giderinin ithalata oranından yüksek olmasının dış ticaret adına olumlu bir gösterge olduğu belirtildi.

Ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı ciddi bir artış gösterdi. 2019 yılında ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı 2010 yılına göre yüzde 48,6 oranında arttı. Hırsızlık 2015'ten beri en yüksek hükümlü sayısına sahip suç oldu. Bütün suç türlerinde en büyük payın ortaokul mezunlarına ait olduğu görüldü. Üniversitelilerin hüküm giymeye en meyilli olduğu suç, suçu işleyenler arasındaki yüzde 10'luk oranıyla icra iflas kanununa muhalefet, en az hüküm giyme eğilimi olduğu suç ise yüzde 1,7 ile hırsızlık oldu. Ceza infaz kurumlarının kapasitesi aşıldı. 2015 yılında 177 bin olan tutuklu ve hükümlü toplam sayısı 2019 yılında 291 bine ulaştı. 2015 yılında 177 bin olan yatak sayısı ise 2019'da 230 bin oldu.

Çocuk suçluluğu, olay türleri büyük bir değişim göstermeksizin artıyor. Mağdur, suça sürüklenen, bilgisine başvuru alan çocuk sayılarına bakıldığında 2017'den 2019'a kadar sürekli bir artış göze çarpıyor. 2020 yılında devreden dosyalarla birlikte toplam 209 bin çocuğun suça sürüklenmiş olduğu tespit edildi. Suç mağduru olan çocukların en çok muhtap olduğu suç türü ciddi farkla yaralama oldu. Yaralama suçunu cinsel suçlar ve aile düzenine karşı suçlar takip etti. Mevcut veriler, suça sürüklenen çocukların karıştığı olay türleri oranlarının yıllara göre çok değişmediğini gösteriyor.

Öneriler

Genç beşerî sermaye optimal düzeyde değerlendirilmeli, ne eğitimde ne istihdamda olan gençler nitelikli eğitime kazandırılmalı. Genç nüfusun azalışı, çalışan nüfusun azalışı anlamına geldiğinden, ülkenin üretim kapasitesi ve mevcut iş gücü potansiyelinde ciddi zorluklar meydana geleceği öngörülmektedir. Türkiye'nin Avrupa ülkelerinde yaşanan istihdam ve sosyal güvenlik sorunlarını yaşamaması için gençleştirici nüfus politikalarını uygulamaya geçirmesi ve genç nüfusun eğitime ve istihdamına destek vermesi gerekmektedir.

Yaşlı bakım hizmetlerine yönelik yapılacak yatırımlar artırılmalı. Artan yaşlı nüfusun esasında sorun teşkil etmediği ancak insan kaynağı ve fiziksel koşullarla alakalı önlem alma gerekliliği kendini göstermektedir. Bir taraftan doğurganlık ve doğum göstergelerindeki negatif yükselişi değiştirmek konusunda doğumu destekleyici politikalarla gençleştirici nüfus politikaları işletilirken diğer taraftan artan yaşlı nüfus ve bunun sosyal güvenlik sistemine yansımaları da göz önünde bulundurulmalıdır.

Adil vergilendirme sistemi oluşturularak toplumsal refah iyileştirilmeli. Gelişmekte olan ülkelerin önemli ölçüde dolaylı vergilere, özellikle ticaret ve tüketim vergilerine bağımlı olduğu, gelişmiş ülkelerin ise gelir ve kâr üzerindeki vergilere ağırlık verdiği görülmektedir. Türkiye'de gelir ve servet vergilerini artırma, dolaylı vergileri ise azaltma yönünde adımlar atılması gerekmektedir. Bu durum gelir dağılımı lehine işleyerek, Türkiye'yi müreffeh bir toplum olma idealine yaklaştıracak ve toplumsal eşitsizlikleri azaltmaya yardımcı olacaktır.

Nitelikli iş gücünü karşılayacak istihdam sağlanmalı ve kadınlar iş gücüne dâhil edilmeli. Eğitim düzeyi arttıkça işsizliğin yükselme eğiliminde gözetilmelidir. Ayrıca üniversite mezunlarının istihdamına baktığımız zaman nitelik uyumsuzluğu sorunu mevcuttur. Dolayısıyla üniversite kontenjanları ile istihdam alanları arasındaki denge gözetilmelidir.

Ayrıca meslek liselerini daha işlevsel hale getirerek bu liselere yönelik olumsuz algıları azaltmaya yönelik adımlar atılmalıdır. Öte yandan kadın istihdamını artırmaya yönelik politikalar izlenmelidir. Kadınların çalışma hayatına dâhil olmasını zorlaştıran etkenler ortadan kaldırılmalıdır.

Kadın cinayetlerinin ve her çeşit şiddetin önlemesi için yasal düzenlemeler yapılmalı. Kadına yönelik şiddet ve kadın cinayetleri büyük bir toplumsal sorun olarak karşımızdadır. Kadın cinayetleri son sekiz senede yaklaşık üç kat artmıştır. Ceza sisteminin etkili olmadığını düşündüren, cinayetleri cesaretlendiren ve kadın erkek eşitsizliğini pekiştiren her türlü söylem ve politikadan kaçınılmalı, kanunlarda düzenlemeler yapılmalı ve koruma kararından sonra kolluk kuvvetlerinden sığınma evlerine kadar başvurulacak tüm kurumlar donanımlı hale getirilerek kadınların yaşam güvencesi sağlanmalıdır.

Sosyal güvenlik sistemindeki yönetsel aksaklıklar giderilmeli. Sosyal güvenlik sisteminin mali durumuna göre sistem her yıl belli miktarda açık vermektedir. Verilen bu açık ise hazinenin ek finansmanı ile kapatılmaktadır. Açığı kapatmaya yönelik bütçe transferleri yapmak ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla açıkları minimize edecek yönetsel ve siyasal düzenlemeler gereklidir.

Sosyal transferlerin genel devlet harcaması içindeki payı artmalı. Dalgalı bir seyir izleyen sosyal transferlerin son dönemde azaldığı görülmektedir. Sosyal transferler, yoksulluk oranını ve toplumsal eşitsizlikleri azaltmada önemli bir etkiye sahiptir. Kısa vadede yoksulluğu yönetmek yerine uzun vadede yoksulluğu azaltmak için sosyal transferleri artırmak elzemdir.

Yüksek teknoloji üretmeye ve üniversite-sanayi iş birliklerini güçlendirmeye yönelik adımlar atılmalı. Yüksek teknoloji ihracatının, toplam ihracat

değeri içindeki payının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ar-Ge harcamaları artmaktadır ancak harcamalarda en küçük pay yatırım harcamalarına ayrılmaktadır. Alanda yenilik üretebilmek için yatırım harcamalarına ayrılan payın artması gerekmektedir. Öte yandan üniversite ve sanayi iş birlikleri güçlü değildir. Aradaki kopukluğun giderilmesi hem sahip olunan genç nüfusun istihdamı hem de bilişim teknolojileri alanında gelişme kaydetmek adına etkili bir rol üstlenecektir.

Orta ve küçük ölçekli şehirlerde istihdam alanları ve cazibe merkezleri oluşturulmalı. Yoğun kentleşme nüfusun çok yönlü ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaktadır. Kentler yoğun insan kaynağını değerlendirebilecek olanak ve altyapı sunmakta güçlük çekmektedir. Gecekondulaşma, kayıt dışı istihdam, kültürel çatışmalar gibi pek çok unsur bunu açıkça göstermektedir. Bu noktada metropol şehirlerdeki yoğun nüfusu azaltacak alternatif noktalara ihtiyaç vardır. Kentten kıra hareketi başlatılacak, tarımsal üretimi ve hayvancılığı destekleyecek politikalar geliştirilmeli, teşvikler yapılmalıdır.

Geri dönüşüm ve atık yönetim sistemi iyileştirilmeli. Ülkemizde evsel atık yönetim sistemi yetersiz gelmekte ve birçok atık açığa boşaltılmaktadır. Geri dönüştürülen atık miktarının da oldukça düşük düzeyde kaldığı görülmektedir. Alternatif yöntemlere nazaran doğa dostu kabul edilen geri dönüşüm yöntemleri Türkiye’de göz ardı edilmektedir. Yerel ve merkezi yönetimler, bahsedilen hususlardaki eksiklikleri giderecek planlamalar yapmalı, lojistik destek sağlamalı ve atık toplama noktalarını artırmalıdır. Ayrıca kompost üretimin faydaları uygulamalarla gösterilerek yaygınlaşmasına katkı sağlanmalıdır.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik hukukî, teknik ve tıbbî tedbirler artırılmalı. Çalışma koşullarının her türlü bedensel ve ruhsal tehlikelerden arındırılması gerekmektedir. Meslek hastalıklarının azaltılması, iş kazalarının önlenmesi ve güvenli çalışma ortamının oluşturulması hususlarının ülkemizde ihmal edildiği açıktır. İş kazalarının sayısı ve bu kazalara bağlı ölüm oranları bir azalma göstermenin aksine artmaktadır. Bu nedenle gerekli tedbirlerin alınması için işletmeleri bağlayıcı devlet düzenlemeleri yapılmalı ve denetlemeler artırılmalıdır.

Yabancı işçi göçü kontrol altına alınmalı. Türkiye özellikle çevre ülkelerde yaşanan savaşlar dolayısıyla yoğun işçi göçü almaktadır. Yabancı işçi göçü potansiyelin üzerinde gerçekleştiği zaman iş gücünün ucuzlaması ve işsizliğin artması sorunlarına sebep olmaktadır. Kaçak işçi çalıştırma ve çalıştırılanların ağır yaşam koşullarına maruz kalması ise diğer sorunlardandır. Bu durum toplumsal huzursuzluğu tetiklerken maliyeti artıran güvenlik önlemlerini de gerekli kılmaktadır.

Her bireyin nitelikli eğitim hakkına erişmesi için dezavantajlı bölgeler daha fazla desteklenmeli. Eğitime ayrılan genel bütçeden ziyade okul başına ayrılan bütçelere dikkat etmek gereklidir. İhtiyaç sahibi bölge ve okulların daha fazla desteklenmesi ve bölgeler arasındaki farkın en aza indirilmesi gerekmektedir.

İnsan hak ve özgürlüklerini denetleyici kurumlar güçlendirilmeli ve devlet cezalandırma politikasını gözden geçirmeli. Türkiye’deki hukuk sistemi adil yargılanma sorununu çözmemektedir. Hukuk sistemini yeniden yapılandırmak, cezalandırma politikalarını gözden geçirmek gerekmektedir.

Çocuk yoksulluğunu ve suçluluğunu azaltmaya yönelik adımlar atılmalı. Türkiye’de çocukların başta eğitim ve sağlık olmak üzere birçok alanda fırsat ve kaynaklara erişiminde bölgesel eşitsizlikler giderilmelidir. Çocukların kayıt dışı çalıştırılmasına göz yumulmamalıdır. Çocukların suça sürüklenmesini önlemek adına aileler oldukça önemli bir işleve sahiptir. Dolayısıyla yoksulluk ve işsizliği azaltmaya yönelik yapılacak her şey çocuk yoksulluğunun ve suçluluğunun azalmasına yardımcı olacaktır.

Kültürel meslekleri teşvik edici kamu politikaları izlenmeli ve kültürel istihdam artmalı. Kültürel istihdam, AB ülkelerinden daha genç yapıdadır ancak oldukça düşük düzeydedir. Bunu artırmaya yönelik ekonomik ve sosyal güvenceler sağlanması ve teşvikler artmalıdır. Çünkü kültür sektöründe yer alacak profesyoneller ve iyi hazırlanmış kültürel politikalar, yaratıcı ve girişimci bireylerin ortaya çıkması adına önemli bir işleve sahiptir.

NÜFUS

- Türkiye'nin demografik nitelikleri değişiyor. Yaşlı nüfus oranı 2020'de yüzde 9,5'e yükseldi. 1985 yılında binde 25 seviyelerinde olan nüfus artış hızı, 2020 yılına kadar sürekli düşerek binde 5 seviyelerine geriledi.
- Hanehalkı yapısında da bir dönüşüm gerçekleşiyor. 1955 yılında 5,68 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, 2008 yılında 4 kişiye düştü. 2020 yılında ise 3,30 kişi olarak kaydedildi.
- 2010'dan 2020'ye uzanan süreçte kaba doğum hızı binde 4,3'lük bir düşüş yaşadı. Ancak 2019 yılında elde edilen verilere göre Türkiye'nin toplam doğurganlık hızının Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin her birinin toplam doğurganlık hızından daha fazla olduğu tespit edildi.
- Doğuşta beklenen yaşam süresi 2010-2019 yılları arasında düzenli bir artış gösterdi. 2010 yılında 74,5 olan doğuşta beklenen yaşam süresi 2019'da 77,6'ya yükseldi. Erkekler ve kadınlar arasındaki doğuşta beklenen yaşam süresi farkı ise 5,4 yıl olarak tespit edildi.

Toplum, belirli bir tarihsel süreç deneyiminde ortaklaşan, birbirine coğrafi olarak yakınlığı bulunan, asgari seviyede de olsa müşterek kültürel motiflere sahip olan ve belirli bir üretim ilişkisi ile birbirine bağlanmış bireylerin toplamına denmektedir. Toplamları oluşturan bireylerin resmi ilçe, il, bölge yahut ülke çapında kaydedilmesi vasıtasıyla elde edilen sayıya ise nüfus denir. Nüfus sayımları ve istatistikleri yoluyla bir yerleşim birimindeki insan grubunun demografik özellikleri ortaya konur. Bu demografik özellikler esasen toplumsal yapının da temel karakteristiklerini yansıtmaktadır. Örneğin, bahsedilen demografik unsurlardan biri olan nüfus artış hızının yıllar içinde izlediği seyir Türkiye'deki toplumsal değişimin gidişatına dair ipuçları içermektedir. 1980'lerden itibaren kritik biçimde düşmeye başlayan nüfus artış hızı ülkedeki yaşlanma trendinin başlıca belirleyenlerinden biridir. Doğum ve ölüm hızı yüksek bir toplumun doğum ve ölüm hızı düşük eğilimin hâkim olduğu bir yapıya geçerken yaşadığı sürece karşılık gelen demografik fırsat penceresi, Türkiye'nin yaşamakta olduğu geçişi açıklayan bir kavramdır. Bahsedilen fırsat sürecinde ülke insan kaynağı açısından avantajlı bir konumda yer almakta, dolayısıyla bu dönemin doğru değerlendirilmesi oldukça önemli durmaktır.

Türkiye'deki nüfusun güncel yapısı yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi gibi temel değişkenler özelinde incelendiğinde daha aydınlatıcı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda öncelikle erkek nüfusun kadın nüfusa baskın hale geldiği 1945 senesinden bu yana erkeklerin toplam popülasyonun çoğunluğunu oluşturdukları söylenebilir. Nüfusun genel eğitim seviyesi incelendiğinde ise ilkökul, ortaokul ve lise mezunlarının yüksekokul ve fakülte mezunlarından daha fazla olduğu göze çarpmakta, bu da ülkenin beşeri sermayesinin niteliği hakkında soru işaretleri oluşturmaktadır. Son olarak, yaş özelinde bir tahkik yapıldığında yaşlı nüfusun seneler içinde tedricen arttığı dolayısıyla yaş piramidinin üst kısmının genişlediği dikkat çekmektedir. Mevcut eğitim devam ettiği takdirde Türkiye'nin önümüzdeki

25 yıl içerisinde çok yaşlı ülkeler kategorisinde yer alması söz konusudur. Bu durumda, sosyal güvenlik sisteminde emekli ve bağımlı nüfusun artışına bağlı ortaya çıkacak zafiyetler Türkiye'nin bugünkü gündeminin öncelikli bir maddesi haline gelmelidir. Zira demografik geçişin tamamlanmasının akabinde geri dönüşü olmayan bir evreye geçiş ön görülmektedir.

Hanehalkı kavramı ise aynı adresi ikamet etmek üzere paylaşan bir veya daha fazla kişiden oluşan ve aralarında akrabalık bağı olsa da olmasa da konutun gelir gider kontrol ve yönetimini müşterek yürüten topluluğu ifade eder. Nüfusun tamamını yaşamını idame ettirdiği birim olan hane üzerinden tanımlayıp oradaki dönüşümleri inceleyerek toplum hakkında çıkarsamalar yapmaya yarayan bu kavramsallaştırma temelde büyüklüğü, türleri, harcamaları ve borçluluğu gibi niteliklerine göre ele alınmaktadır. Türkiye'de hanehalkının değişen yapısı ele alınacak bu bölümde, nüfusun ve toplumun dönüşümü bahsedilen pencereden de analiz edilmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin ortalama hanehalkı büyüklüğünün azaldığı, bir demografik dönüşüm geçirdiği, tek başına yaşayanların ve az nüfuslu çekirdek ailelerin sayısının arttığı görülmektedir.

Yaşlı nüfusun artışı, evlenme yaşının yükselmesi, modern şehir hayatının yaygınlaşması, yeni genç evlilerin daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri hanehalkındaki demografik dönüşümün altında yatan nedenler olarak sıralanabilir. Bu gibi faktörler aynı zamanda doğurganlık oranını da etkilemektedir. Nitekim Türkiye'de nüfus yapısının yaşlı bir nüfus olma niteliği kazanmasında doğum oranlarının azalması, beklenen yaşam süresinin uzaması, doğum oranlarının düşmesi bütün bu nedenlerin girift bir şekilde doğurganlık oranındaki azalmayla sonuçlanmasına sebep olmaktadır. Doğuşta beklenen yaşam süresi her ne kadar toplum sağlığını ve ülke gelişmişliğini anlamada hala daha başvurulan bir ölçüt olsa da birçok araştırmacının belirttiği üzere bu kriter diğer sosyal ve ekonomik göstergelerle tahlil edilebildiğinde anlam

kazanmaktadır. Doğuşta beklenen yaşam süresinin uluslararası endekslerdeki başat rolüne geliştirilen eleştirel yaklaşımlara göre bahsedilen unsur sağlıklı yaşlanma, müreffeh hayat koşulları ve psikolojik iyi oluş gibi birçok faktörle birlikte ele alındığında doğru bir analize ulaşılmaktadır. Bunlarla beraber, bu çalışma kapsamında incelenen veriler ışığında pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de kadınların beklenen yaşam sürelerinin erkeklerin beklenen yaşam sürelerinden daha uzun olduğuna ulaşılması dikkat çekicidir.

Neticede bu bölümde Türkiye’nin sahip olma-ya başladığı yaşlı nüfus niteliğinin hangi etkenler sonucunda ortaya çıktığı incelenerek Türkiye’deki demografik yapının bir projeksiyonu verilmeye çalışılacaktır. Bu projeksiyonu meydana getiren hanehalkı yapıları, doğurganlık ve doğum oranları göstergeleri, beklenen yaşam süresi trendlerinin ele alınmasıyla Türkiye nüfusunun nitelikleri incelenecektir.

Nüfus ve Yapısı

Nüfus, belirli bir zamanda sınırlı bir alanda yaşayan insanların toplam sayısına denir. Bir ülkenin nüfus büyüklüğü ve nüfus artış hızı, diğer sosyal ve ekonomik sonuçları anlamaya yardımcı olmak için önemli bağlamsal bilgiler sağlar. Kadın ve erkeklerin nüfustaki payları ile belirli coğrafi alanlardaki nüfus yoğunlukları da toplumsal yapının temel niteliklerden sayılmaktadır. Türkiye sınırları içerisinde ilk kez 1884 yılında tespit edilen nüfus 12,5 milyon iken, Cumhuriyet'in kurulmasının ardından 1927 yılında yapılan sayımda nüfus 13,6 milyon olarak kaydedilmiştir. Türkiye'nin nüfusu 1927'den bu yana yaklaşık bir asırlık süreçte 83,6 milyona ulaşmıştır. Bu süreç Notestein'in üç aşamalı demografik geçiş kuramına kabaca uygun gerçekleşmiştir. Kurama göre ilk aşama yüksek ölüm ve doğum oranlarıyla, ikinci aşama ölüm oranlarının doğum oranlarından daha hızlı düşmesi sonucu nüfusun hızlı artışıyla ve üçüncü aşama ölüm ve doğum hızının oldukça düşük seviyelerde kalmasıyla karakterizedir (Aysan, 2020).

Yandaki grafiklerde görüleceği üzere Türkiye'nin nüfus artış hızı 1980'lerden bu yana kritik bir şekilde düşmektedir. 1985 yılında binde 25 seviyelerinde olan nüfus artış hızı, 2020 yılına kadar sürekli azalarak binde 5 seviyelerine gerilemiştir. Bu durum genç nüfusun azalıp yaşlı nüfusun artması sonucunu doğurmaktadır. Cinsiyete göre nüfusun durumuna bakıldığında erkeklerin nüfusunun 1945'te kadınların nüfusunun üstüne çıktığı ve o zamandan bu yana erkeklerin sayısının kadınların sayısından fazla olduğu görülmektedir.

Eğitim seviyesi yüksek genç nüfusun varlığı hem ülkenin ekonomik ve toplumsal iyi oluşuna hem de bireylerin bizzat kendi yaşamlarına ciddi katkı sağlar. Ayrıca devletin yaşam boyu öğrenme politikalarını artırması hem toplumsal iyi oluşu hem de istihdamdaki verimliliği olumlu yönde etkiler. Dolayısıyla Türkiye'de nüfusun genel eğitim düzeyi, toplumun beşerî sermaye kalitesini temsil etmektedir.

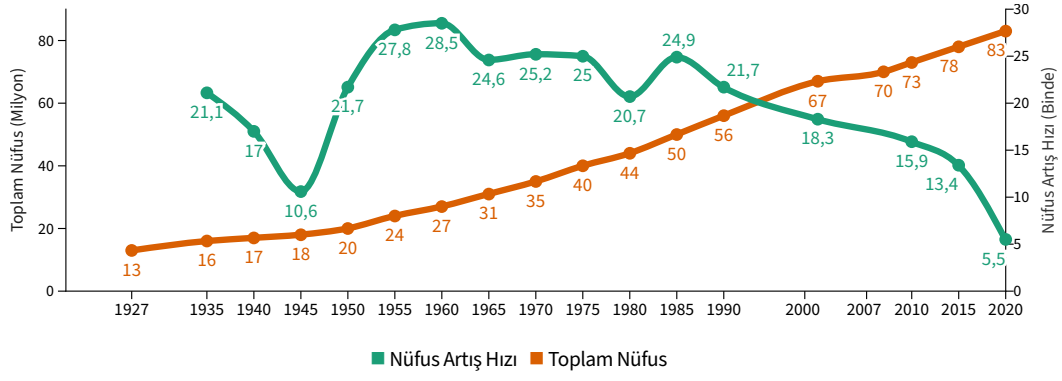
Nüfusun yaş gruplarına göre incelenmesi ve toplumda genç nüfusun payının bilinmesi, beşerî sermaye incelenirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biridir. Grafiklere göre Türkiye'de yıllar içinde yaşlı nüfus artmaktadır. Şekiller incelendiğinde yaş piramidinin üst kısımlarında bulunan yaşlı nüfusun, 2000 yılında daha dar bir alan kaplarken 2020 yılında genişlediği görülecektir. Ayrıca şekillerde 65 yaş ve üstü bireylerin nüfus içindeki giderek artan payı görülebilmektedir. Dolayısıyla Türkiye genç nüfuslu bir ülke olma özelliğini çok da uzun olmayan bir vadede kaybetme riskiyle karşı karşıyadır.

Yandaki şekillerde görüldüğü üzere, yalnızca ilkokul mezunları nüfus içinde azalma trendine girmiştir. Geri kalan eğitim seviyelerinin tümünden mezun olanların nüfusunda bir artış söz konusudur. Bu durum, temel ve ileri düzey eğitilmiş bireylerin yetişmeye başladığını gösterir. Ancak yine de yükseköğretim ve fakülte düzeyi mezunlarının lise, ortaokul ve ilkokul düzey mezunlarından sayıca az olması, Türkiye'nin beşerî sermayesinin kalifikasyon problemlerinin hâlâ sürdüğünü gösterir.

Bunlarla birlikte Türkiye'de genç nüfusun (18-49 yaşlar arası alınmıştır) eğitim düzeyi incelendiğinde ilk göze çarpan üniversite mezunlarının sayısındaki düzenli artış olmaktadır. Üniversite mezunlarının toplumdaki ağırlığının artması ülkenin beşerî sermayesine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte lisansüstü eğitim seviyesine sahip nüfusta benzeri bir artışa rastlanmamaktadır.

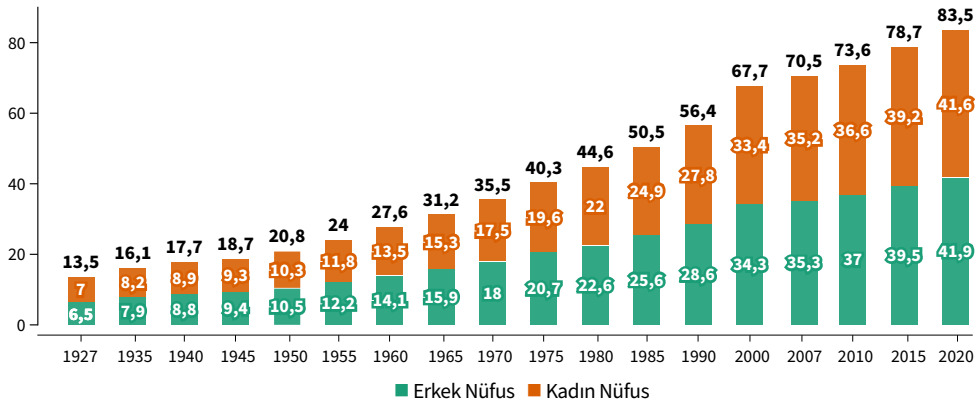
Gittikçe yaşlanan nüfusla birlikte eğitim düzeyinde görülen genel artış, Türkiye'yi ortalama bir Avrupa ülkesinin demografik niteliklerine benzetmeye devam etmektedir. Avrupa ülkelerinin nüfus yapısından kaynaklı istihdam ve sosyal sigorta alanlarında yaşadığı problemlerden kaçınmak için Türkiye'de gençleştirici nüfus politikalarının işletilmesi, genç nüfusun istihdama katılımında azami verime ulaşmanın sağlanması ve eğitilmiş nüfusun artmasının desteklenmesi gerekmektedir.

Yaşlı olarak sınıflandırılan 65 yaş üstü grubun nüfusa oranı yüzde 9,5'e yükseldi. Öngörülere göre 2080'de Türkiye'de her dört kişiden biri "yaşlı" grubunda yer alacak.

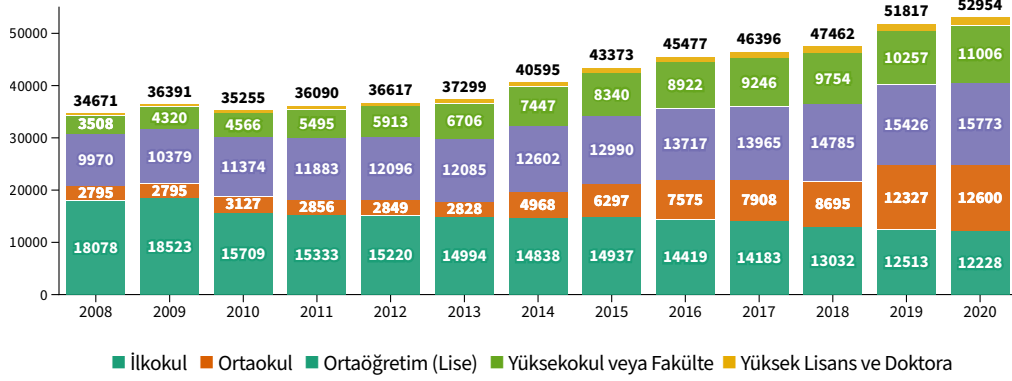
Şekil 1. Nüfus Artış Hızı (Binde) ve Toplam Nüfus (Milyon) (1927-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

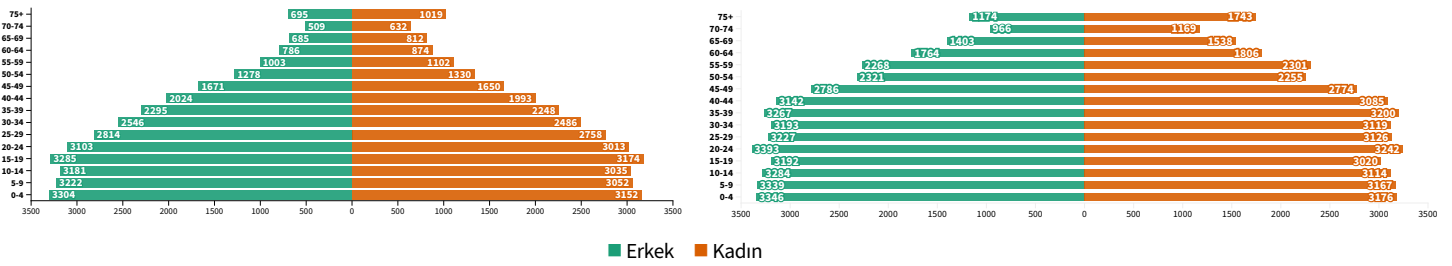
Şekil 2. Cinsiyetlere Göre Nüfus (Milyon, 1927-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Şekil 3. Eğitim Durumuna Göre Nüfus (Bin, 2008-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Şekil 4. 2000 ve 2020 Yıllarına Ait Yaş Piramitleri

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Hanehalkı

Hane üyelerinin refahını etkileyen başlıca faktörler arasında hanehalkı büyüklüğü ve hanenin yapısal özellikleri bulunur ve bu iki özelliğe göre haneye giren kaynaklar üyeler arasında dağılır. Hanehalkı büyüklüğünü etkileyen unsurlar ise doğum oranları, bölgede yaygın ekonomik faaliyetler ve yöresel geleneklere bağlılık olarak sayılabilir.

Yandaki şekillerde görüldüğü üzere Türkiye’de hanehalkı büyüklüğü 3 ve daha az fertten oluşan haneler lehine değişim göstermektedir. 6 ve daha fazla fertten oluşan hanelerin sayısı azalırken 5 kişilik hanelerin sayısı yaklaşık olarak aynı kalmıştır. Bununla birlikte 4 kişilik hanelerde gözlemlenen minimal artışın bir trende dönüşüp dönüşmeyeceğini zaman gösterecektir. 4 ve 3 kişilik haneleri ebeveynler ve bir veya iki çocuğun yaşadığı haneler şeklinde değerlendirirsek, gelecekteki aile yapısının çok çocuklu ailelerden 1 veya 2 çocuklu ailelere dönüşeceğiinden bahsedilebilir. Ancak şekildeki en dikkat çekici değişim tek ve çift kişilik hanelerin sayısındaki artıştır. Buna göre hem Türkiye’de şehirleşme ve değişen istihdam koşullarına, hem de genç neslin tercih ettiği hane yapısının geleneksel aile yapısından gitgide uzaklaşmasına bağlı olarak, bir hanede yaşayan ortalama birey sayısı giderek düşmektedir.

Şekillerde tek kişilik, sadece eşlerden oluşan, eşler ve çocuklardan oluşan ve tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanelerin sayısında artış olduğu görülmektedir. Bunlar arasından tek kişilik ve sadece eşlerden oluşan hanelerin artışı yukarıda saydığımız şehirleşme, değişen istihdam koşulları ve geleneksel aile yapısından uzaklaşma eğilimleri gibi nedenlerle açıklanabilir. Ayrıca tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanelerdeki artış ile boşanma

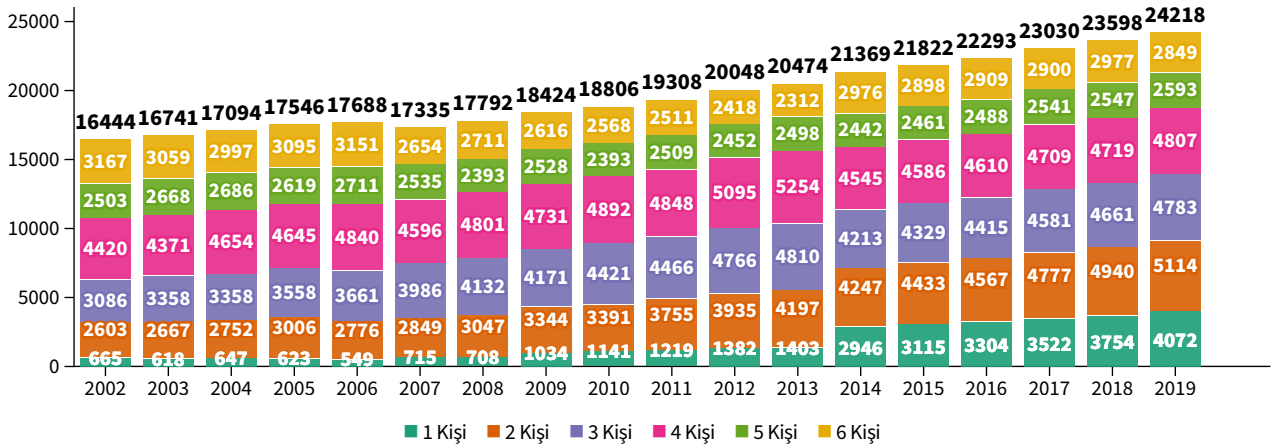
sayılarındaki artış mukayese edilebilir. Buna göre 2001 yılında 91 bin boşanma yaşanırken, istikrarlı biçimde artan boşanma sayıları 2020 yılında gelindiğinde 135 bin olmuştur.

Bu verilere göre Türkiye’de hanehalkı yapısında bir dönüşüm gerçekleştiği söylenebilir. Şekillerde görülen eşler ve çocuklardan oluşan hanelerdeki artışın, 6 ve üstü ve 5 kişilik hanelerin aleyhteki değişimine rağmen, 4 ve 3 kişilik hanelerin artışına bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Bu demektir ki genç evliler geniş aile ve çok çocuklu aile formatlarını terk edip, tek veya çift çocuklu aile formatına yönelmektedir. Çekirdek aile olmayan birden fazla kişinin yaşadığı hanehalkı sayısında azalma gözlenmektedir. Bir çekirdek aile ve diğer kişilerden oluşan hanehalkı sayısının yaşadığı minimal artış ise geniş aile yapısının bütün şehirleşme ve modernleşmeye rağmen korunduğunu gösterir niteliktedir.

Ayrıca, Türkiye toplumunun demografik açıdan bölgeler arasında yakınsamış olduğu varsayımı hanehalkı verileri doğrultusunda kabul edilir olmaktadır. Hanehalkı tür ve büyüklükleri bölgesel düzeyde incelendiğinde, kırsal yerleşim alanları ve Doğu ile Güneydoğu Anadolu bölgelerinin 1980’li yılların genel demografik görünümüne benzer olduğu görülecektir. Buna göre Türkiye’de farklı demografik yapıların bulunduğu ve tam bir demografik yakınsamanın gerçekleşmediği söylenebilir (Bostan ve Sertkaya-Doğan, 2019)

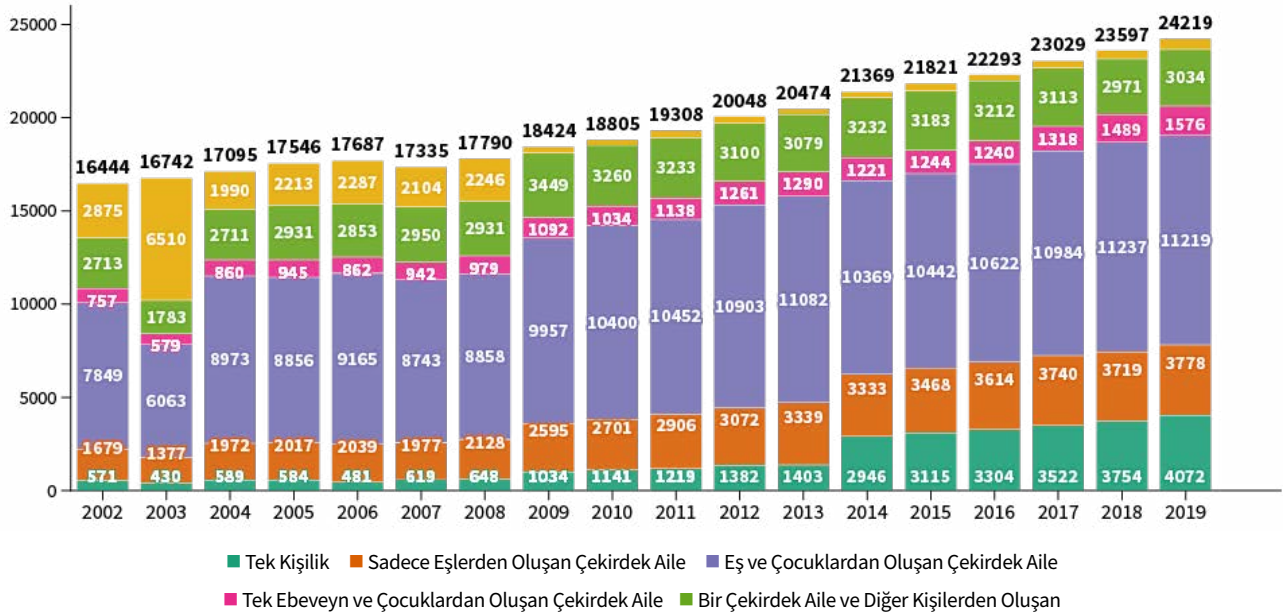
Sonuç olarak Türkiye, çok da şiddetli olmayan bir demografik dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüme göre ortalama hanehalkı büyüklüğü azalmakta, tek başına yaşayanların ve az nüfuslu çekirdek ailelerin sayısı artmaktadır.

Türkiye’de 1955 yılında 5,68 kişi olan ortalama hanehalkı büyüklüğü, 2008 yılında 4 kişiye ve 2020 yılında 3,30 kişiye düştü.

Şekil 5. Hanehalkı Büyüklüğü Göre Hanehalkı Sayıları (Bin, 2002-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İstatistikleri

Şekil 6. Türüne Göre Hanehalkı Sayıları (Bin, 2002-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İstatistikleri

Doğurganlık ve Doğum

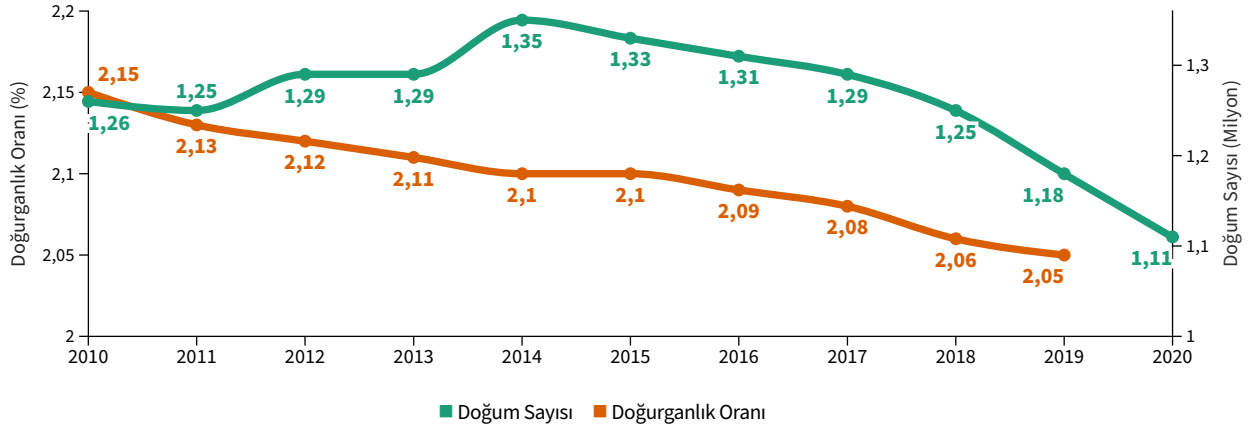
Türkiye’de yaşlanma hızı, genç istihdamı, çocuk yoksulluğu gibi yaş gruplarına dair çeşitli demografik göstergeleri doğum istatistikleriyle beraber okumak yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda, nüfus bilimi uzmanlarının bilhassa son yıllarda dikkat çektiği en kritik nokta Türkiye’de yaşlı nüfusun hızla artışa geçtiğidir. Evlenme yaşının yükselmesi, modern şehir hayatının yaygınlaşması, ebeveynlerin eğitim seviyesi arttıkça daha az çocuk sahibi olmayı tercih etmeleri gibi faktörler tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de doğurganlık oranına belirgin biçimde yansımaktadır. Bununla beraber, nüfus profilindeki değişimlerin toplumsal refahı doğrudan etkileyen birçok sonuç doğurması kaçınılmazdır. Öncelikle, doğurganlık oranlarının esaslı düşüşü uzun vadede birçok toplumsal ve iktisadi krize gebe olsa da ilk etapta bu düşüşün nüfus bilimcilerin ‘demografik fırsat penceresi’ ismini verdikleri avantajlı bir döneme çevrilmesi imkânı bulunmaktadır. Ülkeden ülkeye değişmekle beraber bahsedilen dönem ortalama 30 ila 40 yıl arası sürmektedir ve temel karakteristiği çalışma çağındakilerin toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturmasıdır. Yaşlı nüfusun baskın hale gelmeden önceki son aşama olan bu kritik sürecin doğru değerlendirilmesi ülkenin kalkınma ve refahına bir hayli olumlu yansıyacak, ancak değerlendirilememesi durumunda ise geri dönülemez bir krizin eşiğine gelinecektir. Türkiye için demografik fırsat penceresinin 2005 senesinde açıldığı belirtilmekle beraber bu periyodun kısa süreceği öngörülmektedir (Can ve Avcı, 2019).

2010-2020 yılları arasında Türkiye’de doğum sayıları grafiği incelendiğinde bilhassa 2014 senesinden sonra vakalarda düzenli azalış gözlemlenmiş; 2020’de ise son on yılın en düşük verisi kaydedilmiştir. Bu doğrultuda, doğurganlık oranının da azalma eğilimi gösterdiği göze çarpmaktadır. 2010

yılında 2,15 şeklinde ölçülen oran 2020’ye gelindiğinde 2,06’ya düşmüş ve ‘nüfus yenilenme düzeyi’ olarak kabul edilen 2,1’lik oranın bile altına inmiştir. Yukarıda bahsedilen faktörlere ek olarak doğum kontrol yöntemlerinin artan ve etkin kullanımı, evlilik yaşının gecikmesi gibi unsurlar düşük doğurganlık oranlarında bir hayli belirleyici olmaktadır (Ergocmen, 2012).

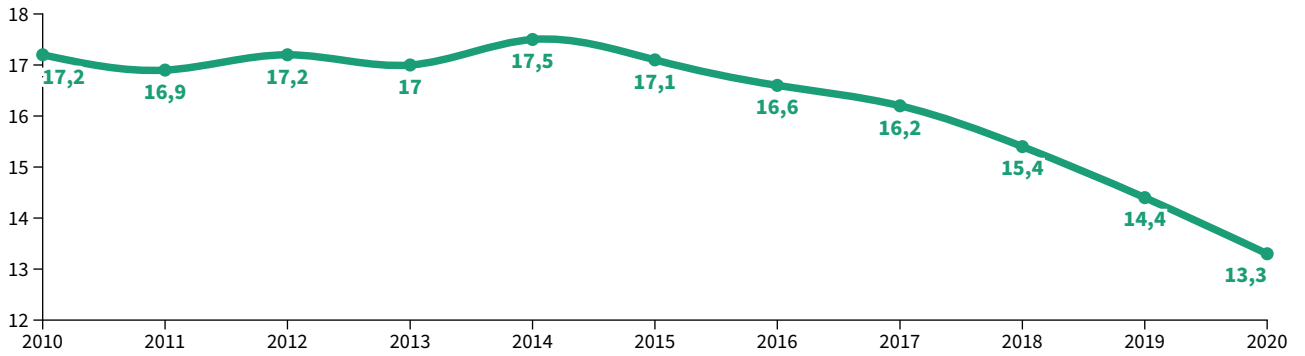
Çeşitli doğurganlık göstergeleri arasında azalış trendi en bariz göze çarpan kaba doğum hızıdır. Buna göre 2010’dan 2020’ye binde 3,9’luk bir düşüş söz konusudur. Doğum sayıları grafiğindeki bulgulara paralel olarak kaba doğum hızında da 2014’ten sonra devamlı bir azalıştan bahsedilebilir. 2010 yılında doğum gerçekleştiren annelerin ortalama yaşı 27,7 olarak kaydedilirken, 2020 yılı için bu sayı 29’a çıkmıştır. Evlenme yaşının yükselmesi kadınların anne olma yaşını da doğal olarak yukarıya çekmektedir. Doğurganlık oranları ve doğum hızının son yıllardaki eğilime benzer bir eğilimle devam etmesi Türkiye’nin süratle yaşlanmasını beraberinde getirecektir. Güncel nüfus projeksiyonlarına göre ülkenin önümüzdeki 25 yıl içerisinde çok yaşlı ülkeler grubunda yer alması söz konusudur. Bu bağlamda akla gelecek ilk soru Türkiye’nin kaynak, hizmet kapasitesi ve sosyal politika açısından yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeterlilikte olup olmadığıdır. Özellikle devlet tarafından geliştirilecek kurumsal destek mekanizmaları sürecin getireceği sancıları azaltmakta oldukça önemli bir role sahiptir. Ayrıca, yaşlı nüfusuyla beraber emekli kişi sayısının da artacak olması ekonomik organizasyonda köklü bir dönüşüme işaret etmektedir. Dolayısıyla nüfusun yaşlanmasının gençleri de derinden etkileyecek çift yönlü sonuçları bulunduğu için politika yapıcılarının bu bağlamda refah temelli ve önleyici politikalar üretmesi elzem bir noktada durmaktadır.

Türkiye’nin toplam doğurganlık hızının Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin her birinin toplam doğurganlık hızından daha fazla olduğu saptanmıştır. Buna göre, Avrupa Birliği ülkeleri arasında en yüksek toplam doğurganlık hızına sahip ülke Fransa iken, en düşük hız Malta’ya aittir.

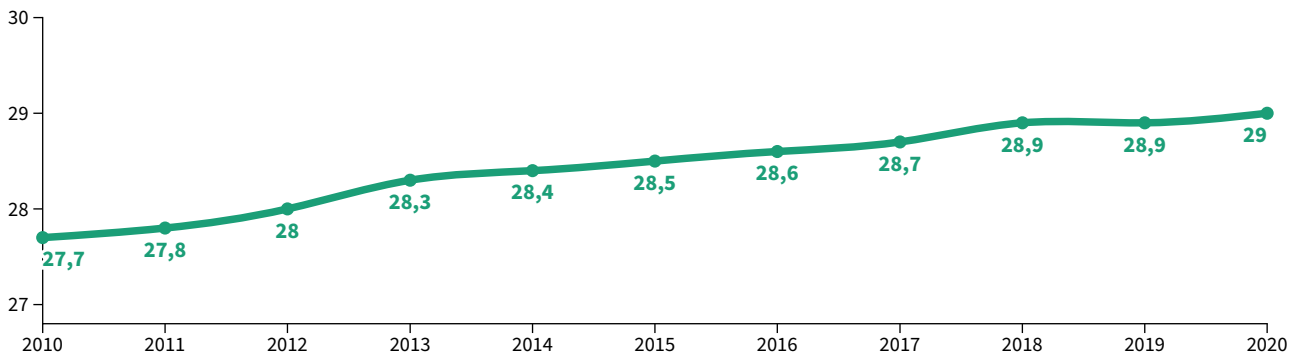
Şekil 7. Yıllara Göre Toplam Doğum Sayıları (Milyon) ve Doğurganlık Oranı (%; 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Temel Doğurganlık Göstergeleri ve World Bank, Fertility Rate- Turkey

Şekil 8. Yıllara Göre Kaba Doğum Hızı (%; 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Temel Doğurganlık Göstergeleri

Şekil 9. Yıllara Göre Doğum Yapan Annelerin Ortalama Yaşı (2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Temel Doğurganlık Göstergeleri

Yaşam Beklentisi

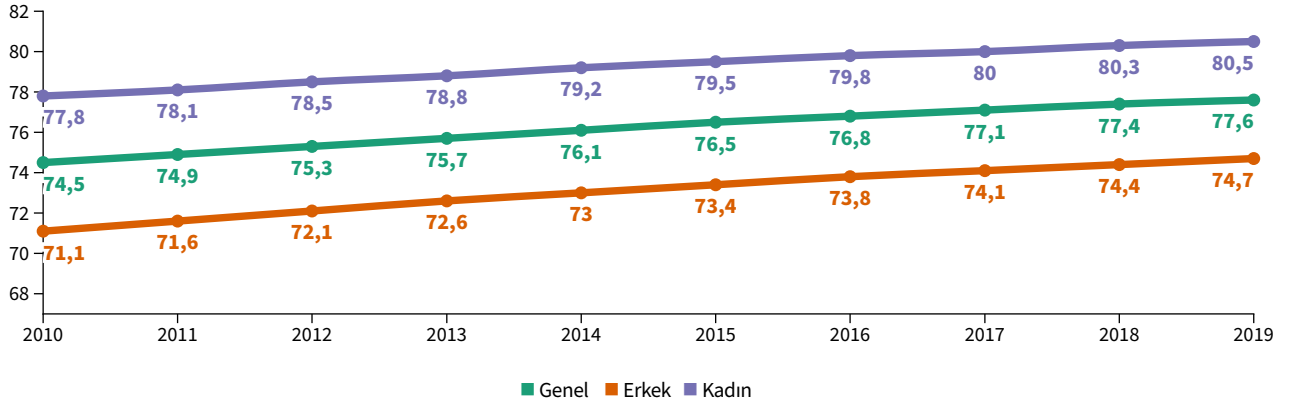
1990 senesinde Birleşmiş Milletler tarafından tasarlanan İnsani Gelişim Endeksi, ülke gelişmişliğini değerlendirirken ekonomik büyümenin yansısı insani yaşam koşullarının da dikkate alınması gerekliliğinin altını çizmektedir. Endeksin temel üç unsurundan biri olan 'yaşam beklentisi' göstergesi hâlâ daha birincil toplum sağlığı kriterlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber, yaşam beklentisi verilerinin tek başına okunmasının yetersiz kaldığı; ilaveten kaliteli yaşlanma, mental iyi oluş dâhil bireylerin genel sağlık durumu gibi göstergelerin toplum esenliğine dair hayati bilgiler içerdiği de birçok araştırmacı tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.

Türkiye'de doğuştan beklenen yaşam süresi 2010-2019 yılları arasında düzenli olarak artarak 74,5'ten 77,6'ya yükselmiştir. Küresel çapta gelişen sağlık ve bakım teknolojileri, tabloyu açıklayan ana sebeplerden biridir. Bayın'ın (2016) araştırmasına göre yaşam beklentisine en çok etki eden değişken bebek ölüm hızı olmakla beraber; 65 yaşta beklenen yaşam süresine en fazla etki eden faktörler sağlık hizmetleri kullanım seviyesi ve kişi başı yapılan sağlık harcamalarıdır (Bayın, 2016). Gelir ve kaynak dağılımı, eğitim seviyesi, gıdaya erişim, beslenme alışkanlıkları, kentleşme gibi birçok sosyal ve bilhassa ekonomik nedenlerin de bu bağlamda belirleyici olduğu çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur. Bununla beraber, birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de kadın ve erkeklerin beklenen yaşam süreleri arasında göze çarpan bir fark söz

konusudur. Buna göre, Türkiye'de kadınların 2019 yılında beklenen yaşam süresi yaklaşık 81 yıl iken, erkekler için bu sayı takriben 75'tir. Uluslararası araştırmaların bazılarında bu fark alkol tüketimi ve yaşam memnuniyeti değişkenleriyle açıklanmaktadır (Rochelle ve diğerleri, 2015). Bunlara ilaveten, veriler yorumlanırken cinsiyet eşitsizliklerinin de hesaba katılması gerektiği unutulmamalıdır.

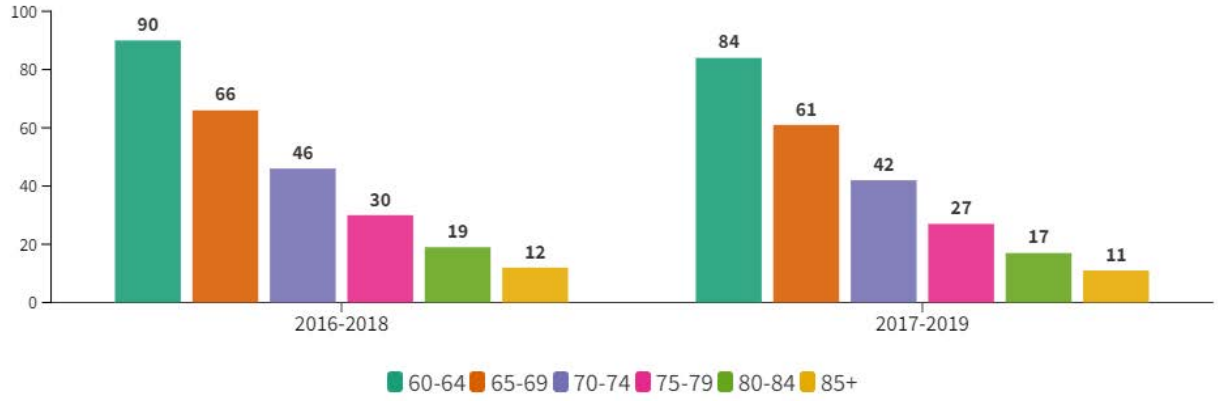
Bir ülkede sağlık hizmetlerinin erişilebilirlik seviyesinin bireylerin yaşam süresine olan etkisi konuyla alakalı literatürde öne çıkan tartışmalardan biridir. Sağlık sisteminin kapsayıcı ve refah öncelikli bir model üzerine inşa edilmesi bilhassa düşük sosyo-ekonomik gruplardan kişilerin sağlık durumunda doğrudan etkilidir. Özellikle ABD gibi hizmetlerin özel sektör aracılığıyla dağıtıldığı ülkelerde bu durum gelir seviyesi düşük kesimler için büyük bir çaresizlik meydana getirmektedir. ABD'nin yaşam beklentisi açısından 2014'ten bu yana aynı kulvarda bulunduğu ülkelerin epey gerisinde kalması, çalışma çağındaki yetişkinlerin, özellikle de sosyoekonomik statüsü düşük olanların arasında ölüm oranlarının artmasıyla açıklanmaktadır. Bu bağlamda yaşam beklentisinin kişilerin eğitim seviyesi veya gelir durumlarına göre arttığı veya azaldığı da tespit edilmiştir (Venkataramani, O'Brien ve Tsai, 2021: 621). Böyle bir tablo bütünüyle özelleşmenin sağlık hizmetlerini temel hak olmaktan çıkarıp bir ayrıcalığa dönüştürme riskini tekrar hatırlatmaktadır.

Kadınlar genel olarak erkeklerden daha uzun süre yaşıyor. Erkekler ve kadınlar arasındaki doğuştan beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıl olarak tespit edildi.

Şekil 10. Yıllara Göre Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi (2010-2019)

Kaynak: World Bank, Life Expectancy at Birth Total (Years)

Şekil 11. Türkiye’de 60+ Yaş Grupları İçin Sağlıklı Yaşam Süreleri (2016-2018 ve 2017-2019)

Kaynak: TÜİK, Yaşam Tabloları-Türkiye’de Sağlıklı Yaşam Süresi (60+ Yaş)

Eğilimler ve Gelecek

Türkiye'nin demografik yapısı; sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle birlikte bireylerin tercihleriyle yeni bir çehre kazanmıştır. Türkiye'de toplumsal yaşamda geleneksel anlayışlardan farklı tercihler giderek yaygınlaşmaya başladığından beri nüfusun durumunu etkileyen doğum ve doğurganlık gibi temel göstergelerde farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu farklılaşmaların beraberinde getirdiği yeni eğilimler sonucunda ülkenin demografik yapısı genç nüfuslu ülke olma niteliğini kaybetmeye başlamıştır. Türkiye'nin nüfusu, yaşlı nüfusun giderek arttığı bir görünüm kazanmaktadır. Bunların bir sonucu olarak Türkiye için 2005'te başladığı düşünülen "demografik fırsat penceresi"nin 2005'ten sonraki 15 yıllık periyotta değerlendirilemediği görülmektedir.

Göstergelere baktığımızda 1980'den bu yana nüfus artış hızında düşüş görülmektedir. Yaşam beklentisiyle ilgili gösterge sonuçlarında ise Türkiye'de beklenen yaşam süresinin artmakta olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, yıldan yıla doğan insan sayısı azalmakta ve insanların yaşam süresi artmaktadır. Ek olarak, doğurganlık ve doğum oranlarındaki düşüş göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de 65 yaş ve üzerinin nüfus içerisindeki payının giderek arttığı, genç nüfus azalırken yaşlı nüfusun yükselişte olduğu görülmektedir. Bugünkü trende göre Türkiye, ölüm ve doğum hızının düşük olduğu bir evrededir. Bütün bunların bir sonucu olarak Türkiye genç nüfuslu ülke olma özelliğini kaybederek yaşlı nüfuslu bir ülke olma niteliği kazanmaya başlamıştır.

İnsanların yaşam tarzlarının ve tercihlerinin farklılaştığı Türkiye'de, evlenme yaşı giderek artmaktadır. Bununla beraber kadınların ortalama anne olma yaşı da yükselmektedir. 2010-2020 yılları arasındaki 10 yıllık periyotta doğurganlık ve doğum oranlarında önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. Bu denli bir düşüşün kısa bir zaman zarfında gerçekleşmiş olması nüfus yapısı hakkındaki gelecek görüşlerimizi de şekillendirmektedir. Bu trendin devam etmesi halinde nüfus yaşlanmaya devam edecektir. Önümüzdeki 25 yıl içerisinde çok yaşlı ülkeler grubunda Türkiye'nin de yer alması öngörülmektedir.

Bu göstergelere paralel olarak Türkiye'de hanehalkı türlerinde yeni değişiklikler görülmektedir. Geleneksel aile yapısından farklı olarak genç neslin yaşam tarzları ve tercihleri doğrultusunda hanehalkı büyüklüğünde değişimler gözlemlenmiştir. Kalabalık nüfuslu hanelerin sayısının azaldığı gözlemlenirken, öğrenci/bekar evi tarzında yahut bir evli çift ile çocuklardan oluşan 3-4 kişilik hanelerin sayısında artış tespit edilmiştir. Yaşam koşullarının da etkili olduğu düşünülen hanehalkı türlerindeki değişim, kişi sayısının daha az olduğu haneler şeklinde tezahür etmeye başlamıştır. Gelecekteki hanehalkı türlerinin de bu şekilde gerçekleşeceği, hane nüfusunun azalmaya devam edeceği öngörülmektedir. Buna rağmen Türkiye'de geneli kapsayan, bölgeler arası bir demografik yakınsama görülmemektedir.

Bölgeler arasındaki demografik farklılıklar halen devam etmekte, farklı bölgelerde farklı demografik yapıların etkin olduğu gözlemlenmektedir.

Nüfus yapısıyla ilgili bir diğer mesele olan Türkiye'nin beşerî sermayesi, eğitim düzeyindeki yükselmeye beraber gelişmektedir. Nüfusun niceliğinin yanı sıra o nüfusun aldığı kaliteli eğitim, yaşam standartları, kültürel zenginlik gibi faktörler nüfusun niteliğini, yani ülkenin beşerî sermayesini geliştirir. Türkiye'deki toplam nüfus içinde ilkokul mezunu sayısının azaldığı, daha üst düzeydeki mezunların sayısının arttığı görülmektedir. Yani nüfusun genel olarak eğitim seviyesi artmaktadır. Ancak lise üstünde eğitim almış nüfusun sayısı halen lise mezunu nüfusun sayısını aşamamıştır. Nüfusun kalifikasyonu bu anlamda halen bir sorun olarak değerlendirilmelidir. Oransal olarak lise mezunlarının üstüne çıkamamış olsa dahi üniversite mezunu sayısındaki artışın yükselen bir trend olarak gözlemlenmesi, ilerleyen dönemlerde beşerî sermaye düzeyinde bir artışa aracı olmasıyla iyi bir potansiyel taşıyacağı öngörülmektedir.

Türkiye'nin nüfus yapısındaki bu değişimler genç nüfuslu olma konusundaki iddiasıyla bir paralellik göstermeyerek potansiyel genç nüfuslu olma konusundaki fırsatı iskaladığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ülkelerinde yaşanan istihdam ve sosyal güvenlik sorunlarını yaşamaması için gençleştirici nüfus politikalarını uygulamaya geçirmesi, genç nüfusun eğitime ve istihdamına destek vermesi gerekmektedir. Bunlarla beraber, doğurganlık ve doğum göstergelerindeki negatif yükselişi değiştirme konusunda doğumu destekleyici politikaların, yaşlı nüfusun nüfus içerisindeki payını azaltmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

AİLE VE SOSYAL GRUPLAR

- İlk evlilik yaşı 2010 yılından bu yana kadın ve erkeklerde düzenli olarak yükseldi. 2010 yılında Türkiye’de erkeklerin ortalama ilk evlenme yaşı 27 iken, 2020 yılında bu sayı 27,9’a kadınlarda ise 23,7’den 25,1’e çıktı.
- 2010 sonrasında boşanmalarda artış mevcut. 2010 öncesi 90.000’lerde seyreden vaka sayıları, 2010 sonrasında 100.000’lerde devam ederek 2020’de 135 bin 22 olarak kayda geçti. Buna karşın Türkiye’de evlilerin toplam nüfus içindeki oranı 2010’dan bu yana yüzde 47 oranında seyredererek oldukça stabil bir tablo sunuyor.
- Hanehalkı için gelir ve borç arasındaki fark tekrar büyüyor. 2015’te yüzde 52 olan borçların harcanabilir gelire oranı 2018’de yüzde 43’e kadar gerilemişti. Ancak bu oran 2020’de tekrar yüzde 52’yi gördü.
- Son yıllarda yükselen kredi arzının talebi tetiklemesiyle beraber, hanehalkı tüketici kredilerine yöneliyor. 2020’de kredi kullanan toplam kişi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 36, bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 1 oranında arttı.
- Kırsal nüfusta radikal bir düşüş göze çarpıyor. Belde ve köylerde yaşayanların oranı 2020 itibarıyla yüzde 7’ye düştü.

Türkiye’de hızlı kentleşme-metropolleşme, kırsalların ve orta ölçekli şehirlerin boş bırakılması, kent yaşamına adaptasyon, kadınların iş gücüne dâhil olmaları, eğitilmiş genç nüfusun yaşam tarzında değişiklik gibi faktörler neticesinde başta aile yapısında olmak üzere demografik dönüşümler meydana gelmiştir. Evlenme sayılarında düşüş, boşanma sayılarında artış yaygınlaşmış, kadınların okullaşma oranları yükselmiş ve toplumsal birimlerin cüzi dönüşümleri neticesinde toplumsal tabakalar ve bizzat toplumsal yapının kendisi değişime uğramaya başlamıştır. Örneğin, ilk evlenme yaşının hem kadın hem erkekler için yıllar içinde artış göstermesi geleneksel evlilik örüntülerinin değişmeye başladığına önemli bir işarettir. Çoğunlukla eğitim süreçlerinin uzaması ve modern kültürde bireylerin hayata daha geç atılmayı tercih etmeleriyle açıklanan bu tablo, arka planında birçok sosyal değişken barındırmaktadır. Bireyci yaklaşımın ve buna bağlı değerlerin ön plana çıkmaya başlaması, kolektivist kültürün daha eleştirel ele alınmasına ve bir yönüyle aile kurumuna bakışın farklılaşmasına yol açabilmektedir.

Tüketim harcamaları bakımından en küçük toplumsal birim olan hanehalkının geliri ve harcama kalemleri Türkiye’deki toplumsal dönüşümlerden ve iktisadi plan değişimlerinden etkilenmektedir. Hanehalkı tüketim harcama kalemlerinde başta gelen konut harcamalarından sonra, özellikle son 20 yıldır artan sağlık ve eğitim gibi harcama kalemlerinin hanehalkı gelirindeki payı genişlemektedir. Harcama kalemlerinin genişlemesiyle birlikte hanehalkı borçlanmasında da dikkate değer bir artış meydana gelmiş, 2000’li yıllarda tek haneli seyreden hanehalkı borçlanma oranları 2020’de %52’lere tırmanmıştır. Türkiye gibi hâlihazırda birçok yapısal faktörün risk arz ettiği ekonomilerde borçlanmanın esasen tehlike teşkil ettiği görülmelidir. İleriye dönük mali bir güvence veya yatırım olmaksızın borçlanmaya dayanmak bilhassa hanehalkları için maddi ve psikolojik anlamda yıkıcı bir sürecin kapısını aralamaktadır. Sözge-

limi, uzmanlar son yıllarda tüketici kredisindeki talep yönlü artışı yoksul hanelerin günlük temel tüketim için dahi krediye bağımlı hale gelmesi şeklinde yorumlamaktadır (Karaçimen, 2014:261). Dolayısıyla, görece yoksunlukla ilişkili ele alınacak bu meselenin işçileşme ve güvencesizleşmeyle nasıl kesiştiğini görmek önemlidir. Bu noktada, barınmadan sağlığa birçok farklı sahada güçlü refah temelli modellerin inşa edilebilmesi hassas grupların desteklenebilmesi için anlamlıdır.

Türkiye’de geleneksel aile yapısı ve kültürel normlar kadının toplumsal rolleri üzerindeki belirleyici unsurlardandır. Mevzubahis kentleşme ve sanayileşmenin etkisiyle aile formunun dönüşmesinin de bir neticesi olarak kadınlar toplumsal alana daha fazla katılım göstermektedir. Bu katılımları esnasında kadınlar, sistematik olarak çeşitli zorluklar ve eşitsizlikler, hatta şiddet olaylarıyla karşılaşmaktadır. Bu sistematik eşitsizliklerin birkaçı eğitim düzeyinde, istihdam edilme oranında ve daha spesifik bir gösterge olarak mecliste bulunan vekillerin cinsiyet oranlarında görünür olmaktadır. Eşitlik talebinin yükselmesi, feminist hareketin güçlenmesi ve toplumsal bilincin kadınların lehine artmasının yanı sıra politika yapımcıların bu gelişim ile ters değil paralel adımlar atması elzemdir.

Türkiye genç nüfusuyla öne çıkan, bu nüfus sayesinde iş gücü yoğunluğu bakımından rakibi Avrupa ülkelerine kıyasla üstünlük sahibi bir ülkedir. Ancak bu avantaj yitirilmek üzeredir. Bir taraftan doğum hızının düşmesi nüfusun yaşlanmasına neden olurken öte taraftan Türkiye bu genç nüfusu eğitimsizlik, işsizlik, emek ve beyin göçü gibi nedenlerle verimli bir şekilde kullanamamaktadır. Nüfus profilinde belirgin değişikliklere sebep olacak yaşlanma eğiliminin neticeleri bugünden ön görülmekte ve bu konuda önleyici politikalar üretilmesi uzmanlarca telkin edilmektedir. Zira genç ve çalışan nüfusun daralması, bağımlı toplamın ise genişlemesi yalnızca sosyal değil iktisadi anlamda da çeşitli açmazlar içermektedir. Ancak bahsedilen tablonun bir kaosa dönüşmemesi iyi

kurgulanan sosyal politikalarla mümkün gözük-
mektedir. Dolayısıyla Türkiye’de nüfusun yaşlan-
ması gerçeği öncelikle kabul edildiği, ardından
sağduyulu ve ılımlı bir zeminde ele alındığı müd-
detçe yönetilebilir bir noktada duracaktır.

Türkiye’de çocukların durumuna bakıldığında
senelerdir önü alınamayan bir çocuk yoksulluğu
problemi karşımıza çıkmaktadır. Bununla ilgili
olarak çocukların illegal ve kayıt dışı çalıştırıl-
ması, iş gücüne katılması sorunu da ele alınmalı-
dır. Bu noktada 1980 sonrası hâkimiyet kazanan
neoliberal iktisadi paradigmanın şekillendirdiği
hükümet politikalarının süreçte oynadığı rolden
bahsetmek anlamlı olacaktır. Kimi araştırmala-

rın vurguladığı üzere bahsedilen politikalar çocuk
yoksulluğu ve genç işsizliği gibi sorunların karak-
terini çeşitli biçimlerde dönüştürmekte, ayrıca
bu sorunları büyük şehir merkezlerinde yoğun-
laştırarak sosyo-ekonomik eşitsizlikleri derinleş-
tirmektedir (Bayırbağ, Göksel ve Çelik, 2018:390).

Nihayetinde evlenme ve boşanma istatistikleri-
nin, hanehalkı harcama ve borçlanmalarının, ka-
dın, genç ve çocukların sosyo-ekonomik durumu-
nun, yaşlıların, yaşlı hanelerinin ve kırsal nüfusun
durumunun mercek altına alındığı bu bölümde
çeşitli veriler ışığında oluşturulmuş analizlere yer
verilecektir.

Evlilik ve Boşanma

Aileciliğin Türkiye’de sosyal politikaların şekillenmesinden kamusal hayatın organizasyonuna kadar birçok alanda belirleyici ideolojik unsur olarak öne çıkması, bu konudaki verilerin titizlikle ele alınmasını öncelikli kılmaktadır. Buna göre bilhassa evlilik ve boşanmayla alakalı istatistiklerin aile yapısındaki kırılmalara dair önemli ipuçları içerdiği söylenebilir. Bu bağlamda ülkenin geçirdiği demografik dönüşümün, kentlere artan göçün ve hızlı şehirleşmenin evlilik trendlerine doğrudan yansıdığı gözlemlenmektedir. Öncelikle 2010-2020 arası evlenme sayılarına baktığımızda 2015’ten itibaren devamlı bir düşüş göze çarpmaktadır. Yıllar içinde dalgalı bir seyir izleyen boşanma grafiğinde ise yükseliş ve düşüş örüntüleri değişken olmakla beraber, 2010 sonrasında boşanmalarda sayısal anlamda önemli bir farktan bahsedilebilir. 2010 öncesi 90 binlerde seyreden vaka sayıları, 2010 sonrasında 100 binlerde devam ederek 150 binlere kadar çıkmıştır.

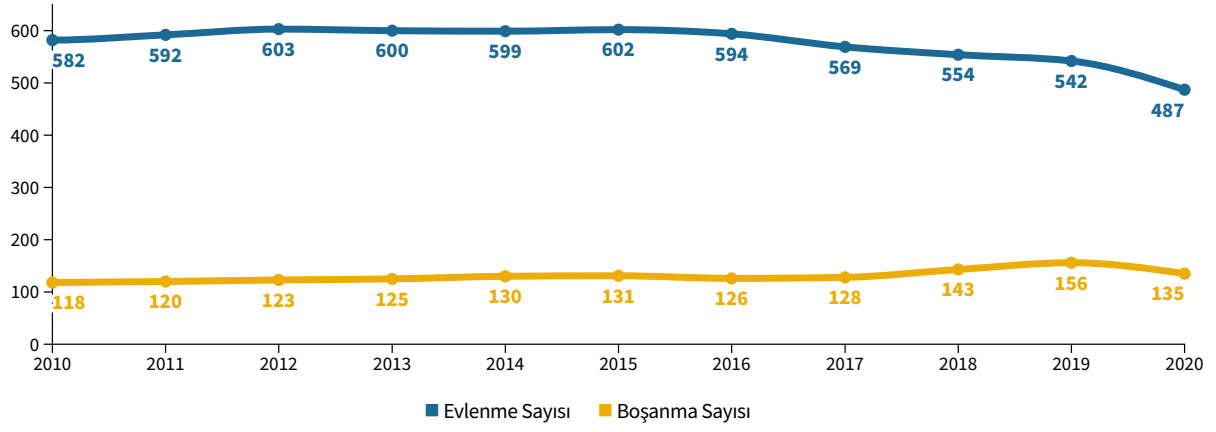
Boşanma, Türkiye toplumunda Batılı toplumlara kıyasla zor kabul edilen ve kültürel anlamda marjinalleştirilen bir olgu olsa da istatistikler boşanma sürecinin yaygınlaştığına işaret etmektedir. Son yıllarda ortaya çıkan bu tablo antropologlar başta olmak üzere farklı alanlardan sosyal bilimcilerin üzerine eğildiği bir araştırma alanını ortaya çıkarmaktadır. Boşanma oranlarının kentlerde ve GSYİH’nin fazla olduğu alanlarda daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşan kimi araştırmacılar büyük bölgesel farklılıkların bulunduğunu öne sürerek şe-

hirleşmenin ve sosyoekonomik faktörlerin boşanmada belirleyici olduğunu ifade etmişlerdir (Caarls ve de Valk, 2018). Elbette bu verileri toplam nüfus/genç nüfus artış hızı, kırdan kente göç, okullaşma oranı gibi diğer toplumsal göstergelerle beraber okumak daha sağlıklı olacaktır.

Yıllara göre (2010-2020) ilk evlilik yaşı kadın ve erkeklerde düzenli bir artış göstermektedir. Buna göre 2010 yılında Türkiye’de erkeklerin ortalama ilk evlenme yaşı 27 iken, 2020 yılında bu sayı 27,9’a çıkmıştır. Kadınlarda ise evlenme yaşı 23,7’den 25,1’e çıkarak yaklaşık 1,5 sene artış göstermiştir. Türkiye’de son yıllarda artan okullaşma ve şehirleşmeyle beraber genç nüfusun iş hayatına atılma ve evlilik gibi kararları almalarında erteleme söz konusu olabilmektedir. Ayrıca seneler içerisinde ortalama yaşam süresinin uzaması mevcut tablonun ortaya çıkmasındaki bir diğer faktör olarak değerlendirilebilir. İlk evlilik yaşının yükselmesi demografik geçiş kuramının öngördüğü model ile tutarlı bir gelişme gibi gözükmektedir.

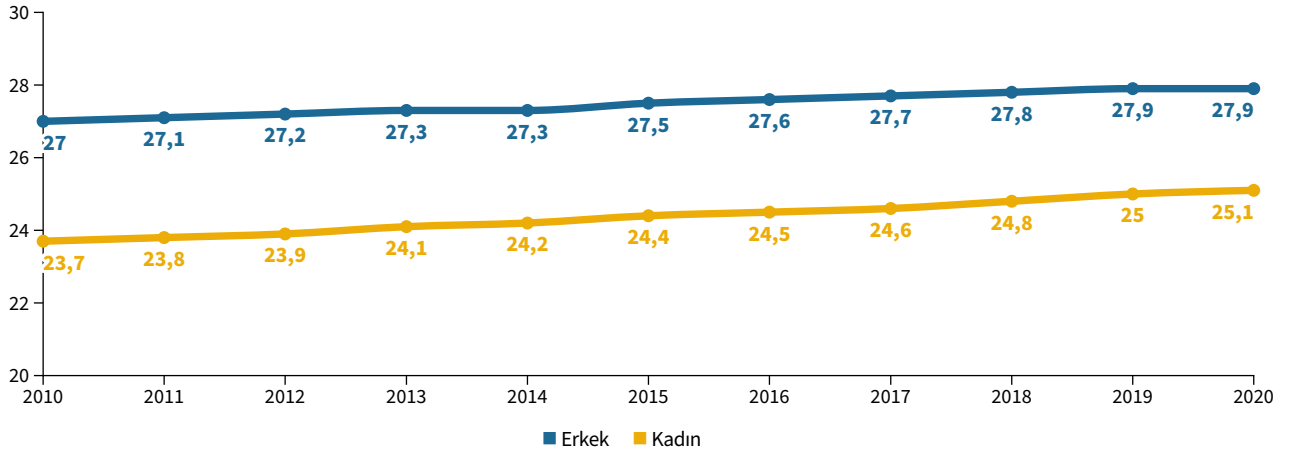
Türkiye’de evlilerin toplam nüfus içindeki oranı 2010’dan bu yana yüzde 47 oranında seyrederek oldukça stabil bir tablo meydana getirmektedir. Yaklaşık son 10 senedir toplam nüfusun neredeyse yarısını evli nüfusun oluşturması ise başta belirtildiği şekilde Türkiye gibi aileci perspektifin güçlü temellerinin bulunduğu ve evliliğin birçok toplumsal bileşen tarafından teşvik edildiği bir ülkede dikkat çekici bir veri sunmaktadır.

Türkiye’de tek kişilik hanehalklarının oranı artış gösterirken, ortalama hanehalkı büyüklüğü 3,30 olarak tespit edilmiştir.

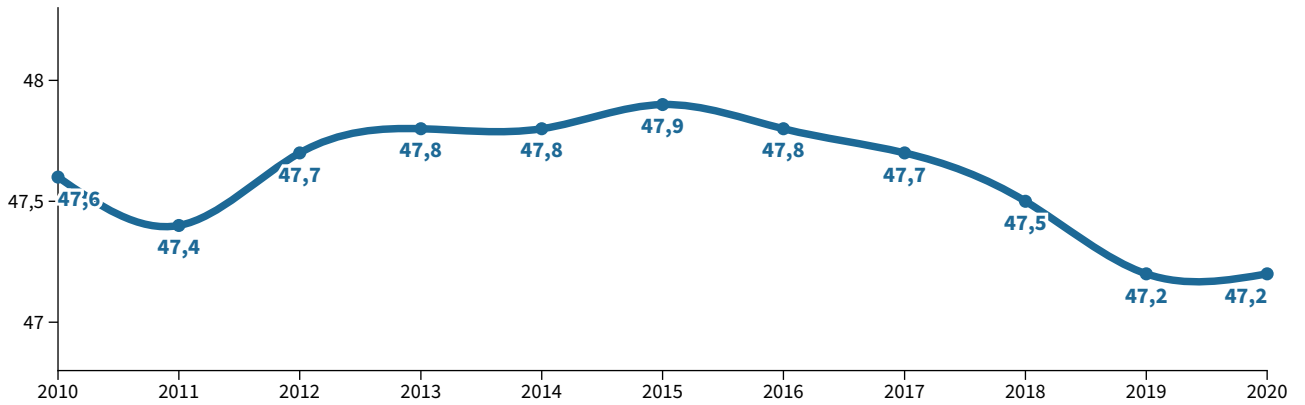
Şekil 12. Yıllara Göre Evlenme ve Boşanma Sayıları (Bin, 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Evlenme İstatistikleri, 2021

Şekil 13. Yıllara Göre İlk Evlenme Yaşı (2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Evlenme İstatistikleri, 2021

Şekil 14. Evlilerin Toplam Nüfus İçindeki Oranı (% , 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2021

Hanehalkı Geliri ve Harcamaları

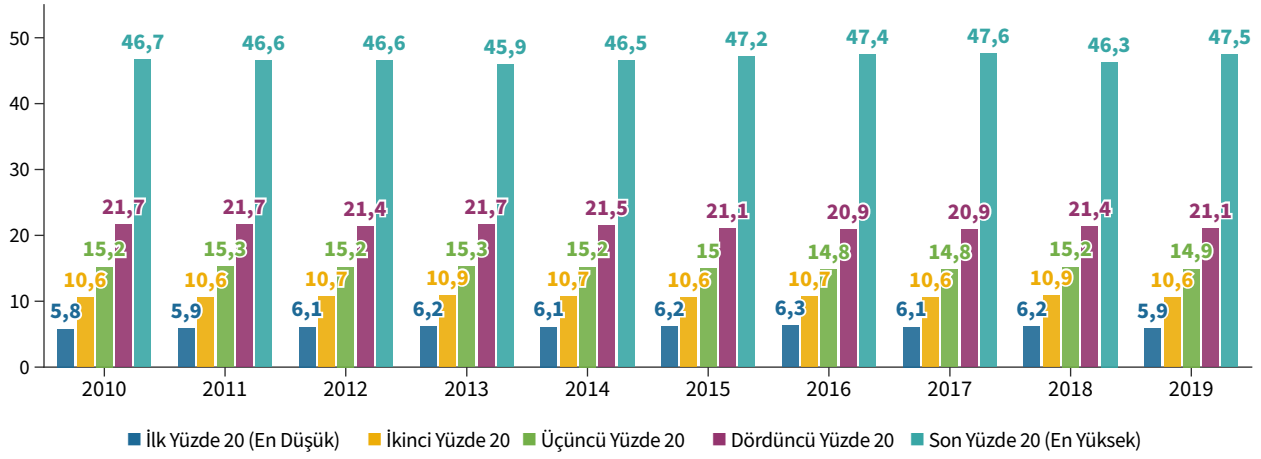
Neoliberal küresel politikaların Türkiye dâhil tüm dünya ülkelerinde giderek derinleştirdiği gelir eşitsizlikleri, bireylerin tüketim alışkanlıklarına ve harcamalarına doğrudan yansiyarak ortaya çıkan sınıfsal uçurumların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Makro ölçekte toplumsal refahın geri plana atıldığı iktisadi bir paradigmanın benimsenmesinin mikro anlamda hanehalkı bütçesi ve yönetimi üzerinde kaçınılmaz sonuçlara yol açtığı söylenebilir. Bu bağlamda birçok uluslararası organizasyon hanehalklarının sosyoekonomik durumuna dair göstergeleri ülke nüfusunu beş temel gelir grubuna ayırarak analiz etmektedir. Türkiye’de gelir dağılımının en altında yer alan yüzde 20’lik grubun 2010 yılında toplam gelirden aldığı pay yüzde 5,8 olarak ölçülmüş; daha sonra bu sayı 2013’e değin artarak yüzde 6,2’ye çıkmıştır. Son olarak 2019’da yüzde 5,9 şeklinde kaydedilen oran, en düşük gelir grubuna mensup dolayısıyla oldukça kırılgan ve dezavantajlı bir konumda yer alan kesime dair kritik bir veri sunmaktadır. Sosyal dışlanmaya açık, çok büyük bir oranda güvencesiz çalışan ve maddi yoksunluğu en keskin biçimde tecrübe eden bu grubun, toplam gelirden aldığı payın küçülmesinin derin bir yoksulluğu ve çaresizliği beraberinde getirmesi beklenmektedir.

Gelir eşitsizliğinin diğer kutbunu oluşturan son yüzde 20’lik kesimin toplam gelirden aldığı pay 2010’da yüzde 46,7 iken 2019’da bu sayı 0,8 puan artarak yüzde 47,5’e yükselmiştir. Sınıflar arası makasın biraz daha açılması anlamına gelen bu genişlemeye toplumun beşte birini oluşturan bir zümrenin, toplam gelirin neredeyse yarısını elinde tuttuğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Daha eşitlikçi bir dağılım için yüzdeler arası farkların azalarak oranların birbirine nispeten yakın hale gelmesi elzemdir. Bununla beraber, üst bir bakışla orta grup dolayısıyla orta sınıf şeklinde değerlendirilebilecek üçüncü yüzde 20’lik kesimin seneler içerisinde ya-

şadığı dalgalanma da sosyolojik açıdan anlamlıdır. Buna göre üçüncü yüzde 20’lik grubun 2010’da toplam gelirden aldığı yüzde 15,2’lik pay 2019 yılında yüzde 14,9’a gerilemiştir. Bu çerçevede siyasetçiler tarafından genellikle popülist bir üslupla kamuoyuna sunulan ‘güçlü orta sınıf’ tahayyülünün de esasen tasarıda kaldığı söylenebilir.

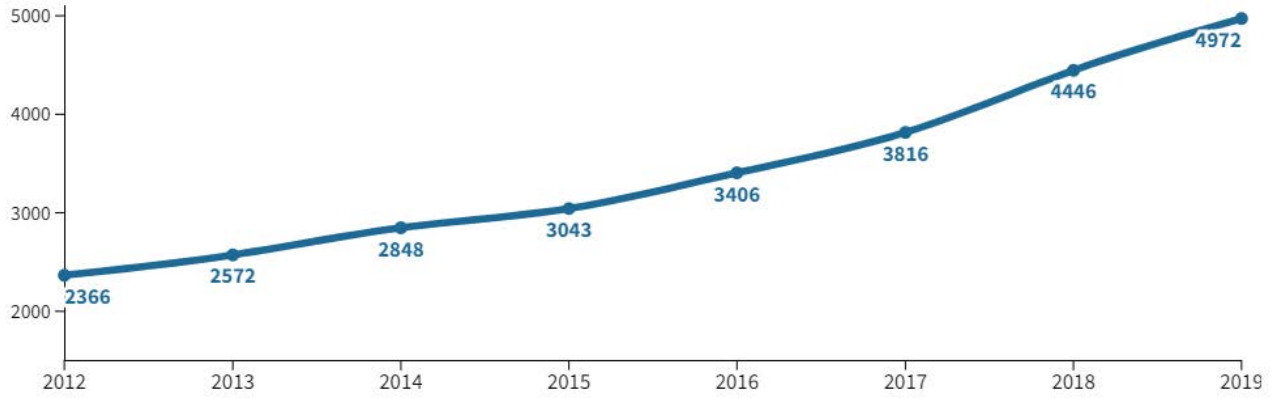
Gelir ve kazancın yanında, tüketim harcamalarının miktarı ve dağılımı da aydınlatıcı ve yaygın bir sosyo-ekonomik statü göstergesidir. 2012-2019 yılları arasında devamlı artış gösteren hanehalkı aylık ortalama harcama toplamının 7 sene içerisinde 2366 TL’den 4972 TL’ye yükseldiği tespit edilmiştir. 2019 yılında 2020 TL olan net asgari ücret hesaba katıldığında tek asgari maaşla geçinen bir hanehalkı için aylık ortalama harcama toplamı elde edilen kazancın bir hayli üzerindedir. Böyle bir açığın genele yayılması geçim sıkıntısının kökleşmesi anlamına gelebilir. Öte yandan, TÜİK istatistiklerine göre tüketim harcamalarında en büyük kalemi 2012’den 2019’a istikrarlı şekilde konut ve kira harcamaları oluşturmaktadır. Kırının ardından gıda ve alkolsüz içecekler, akabinde ise ulaştırma gelmektedir. Seneler içerisinde oranlar farklılaşsa bile sıralamada bir değişiklik yaşanmadığı gözlenmiştir. Bununla beraber, çok yönlü bir analiz için tüketim harcaması istatistiklerini gelir grupları bazında incelemek faydalı olacaktır. Zira en alt gelir grubuna mensup hanehalkları, eğitim gibi hizmetlerde ücretsiz seçenek olan devleti tercih etmekte; yüksek gelir grupları ise daha iyi eğitim kalitesi, izole sosyal çevre, hatta statü kazanımı gibi birçok değişkeni göz önünde bulundurarak özel okul seçeneklerine yönelmektedir. Dolayısıyla genel bir değerlendirme yapıldığında eğitim gibi kategoriler toplam harcamalar içinde çok yer kaplamıyor gibi gözükse dahi farklı gelir grupları özelinde öncelikli masraf gideri haline gelebilirler.

2009 yılında toplam hanehalkı harcamalarında payı en fazla artan grup gıda ve alkolsüz içeceklerdir. Gıda harcaması içinde en fazla payı alan besinler ise et, balık ve deniz ürünleridir.

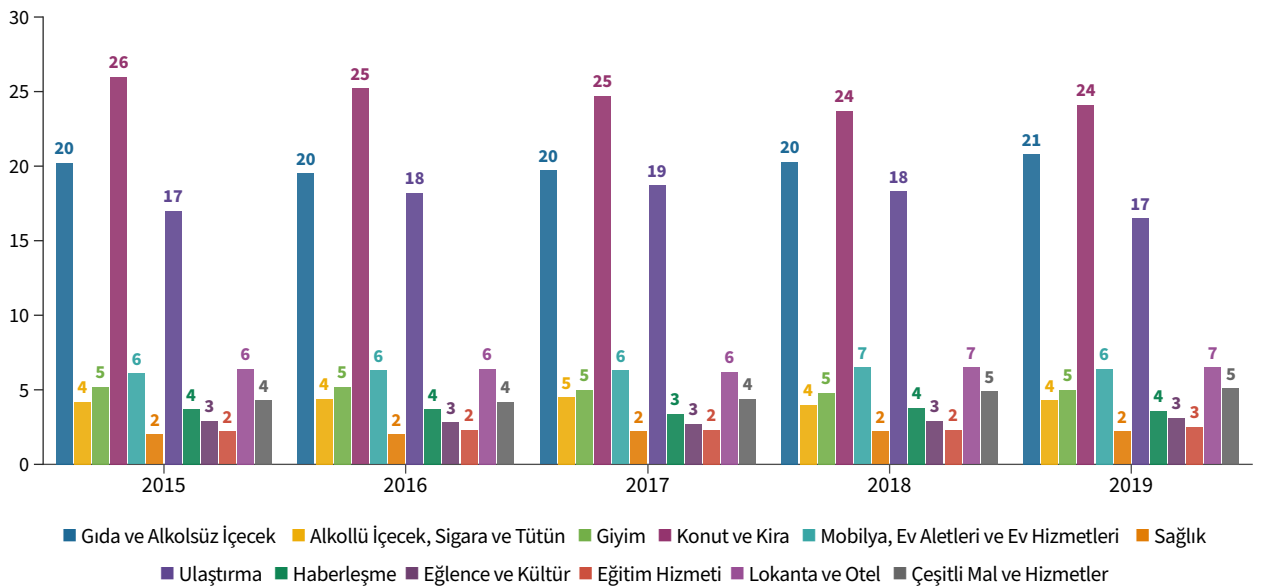
Şekil 15. Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2020

Şekil 16. Hanehalkı Başına Aylık Ortalama Harcama (TL Cari, 2012-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Araştırması, 2021

Şekil 17. Hanehalkı Tüketim Harcamalarının Dağılımı (% 2015-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması İstatistikleri

Hanehalkı Borcu

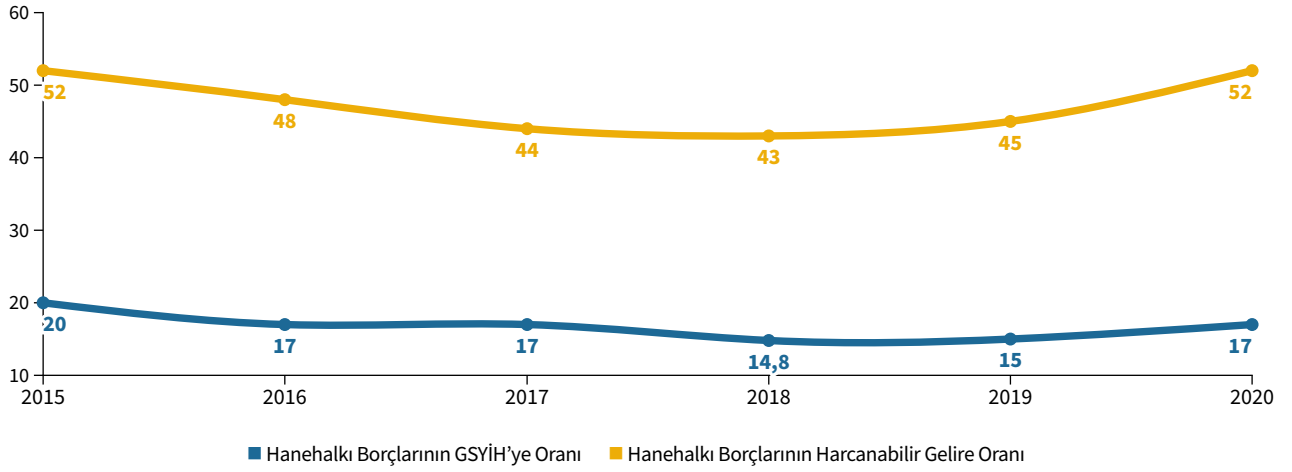
Türkiye’de hem toplumsal tabanın hem de politika yapıcıların sıkça başvurduğu bütçe yönetim araçlarından biri olan borçlanma, dengeli davranılmadığı takdirde çeşitli kriz ve tehditlere zemin hazırlama riskini barındırmaktadır. Tüketim alışkanlıklarında olduğu gibi hanehalklarının borçlanma davranışındaki iniş ve çıkışlar hanelerin sosyoekonomik durumuna ilişkin önemli bilgiler taşır. Esasen gelir ve varlıkla orantılı şekilde geri dönüşü sağlanabilecek borçlanmalar hanehalklarının elini kısa vadede rahatlatarak hızlı ve pratik çözümlere dönüşebilir, ancak tam tersi tutarsız borçlanma ise oldukça fasit ve yıpratıcı bir borç sarmalının kapısını aralayacaktır. Dolayısıyla genel olarak bireylerin sırtında kambur olarak değerlendirilen ve mecburiyetten ötürü girilen borçların yatırım vasıtası olarak kullanılması daha nadir karşımıza çıkmaktadır.

Hanehalkı borçluluğuna dair belirleyici göstergelerden biri olan borçların harcanabilir gelire oranı 2015-2020 yılları arasında neredeyse ters çan eğrisine benzer bir şekil çıkarmaktadır. Buna göre 2015’ten 2018’e 9 puan azalan oran, 2018’de son 5 yılın en düşük değerini alarak yüzde 43’e gerilemiş; ancak 2018 itibarıyla yükselişe geçerek 2020’de tekrar yüzde 52’yi görmüştür. Her yılın son çeyreği baz alınarak hazırlanan bu istatistikler, son üç senedeki yükseliş trendine dikkat çekmektedir. Bahsedilen oranın artması hanehalkları için gelir ve borç arasındaki uçurumun büyümesi anlamına geldiğinden bu durum yukarıda bahsedildiği gibi ekonomik açıdan tehlikeli süreçlere ön ayak olma riski barındırmaktadır. Harcanabilir gelir oranına benzer şekilde hanehalkı borçlarının GSYİH’ye oranında da 2018-2020 yılları arasında artış gözlemlenmiştir. Her ne kadar yüzde 14,8’den yüzde 17’ye çıkarak 2,2 puan artış gösterse de Merkez Bankası hanehalkı borçlarının GSYİH’ye oranı hususunda Türkiye’nin hâlâ daha birçok ülkeye kıyasla iyi bir konumda olduğunu ileri sürmektedir. Ancak 2000’lerin başında tek haneli seyreden hanehalkı borçlanma oranlarının 2020’de geldikleri noktaya bakılırsa borçlanmanın son 20 senede aşırı ölçüde arttığı bir gerçektir.

Merkez Bankası’nın finansal hesaplar raporlarındaki verilere göre son 5 senedir (2015-2020) Türkiye’de hanehalkı yükümlülüklerinin neredeyse tamamını krediler oluşturmaktadır. Son yıllarda yükselen kredi arzının talebi tetiklemesiyle beraber, hanehalklarının tüketici kredilerine yönelmelerinin arka planında çeşitli sosyal ve ekonomik saikler bulunmaktadır. Yüksek enflasyon, alım gücünün düşmesi, emek güvencesizliği gibi temel iktisadi problemler neticesinde kişilerin kazanç ve masrafları birbirini karşılayamaz hale gelirken; neredeyse eksiye düşen haneler için kredi yoluyla borçlanma artan tüketim harcamalarını karşılamada bir çıkış yolu gibi gözükmemektedir. Bununla beraber, bütçeleri eksiye düşmeye dahi birikime dönüştürecek bir gelir fazlalığı elde edemeyen hanehalkları için kredi seçeneği konut veya taşıt gibi yüksek meblağlı varlık sahibi olmada bir araç haline gelmiştir. Ayrıca, banka kredisi gibi geri ödemesi epey uzun süreçlere yayılan ve faizle giderek şişen borçlanma tiplerinde fiziksel zorluklara ek olarak mental açıdan da oldukça bunaltıcı bir süreç söz konusudur.

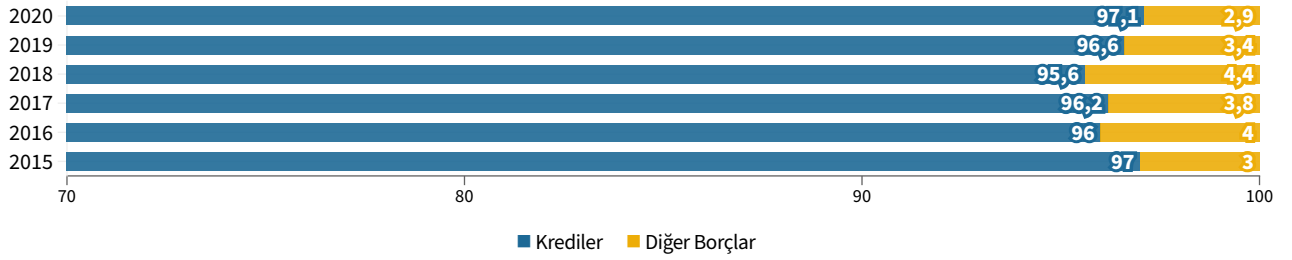
Türkiye’de 2014-2020 yılları arasında tüketici ve konut kredisi kullanan kişi sayısındaki artış grafiği kritik veriler sunmaktadır. 7 sene içerisinde değerleri 15 milyondan 25 milyona çıkan bu gösterge için en çarpıcı artış 2019’dan 2020’ye geçişte olmuştur. 2019 yılında yaklaşık 19 milyon kredi kullanan kişi sayısı bir sene içerisinde daha önce benzeri görülmemiş bir artışla 6 milyon yükselerek 25 milyona ulaşmıştır. Birçok araştırmacının COVID-19 pandemisinin şiddetli bir neticesi olarak gördüğü bu tablo, iş yerleri kapanan ve daralan ekonomiden bir hayli olumsuz etkilenen hanehalklarının, kredi yoluyla borçlanmaya yönelmeleriyle ortaya çıkmıştır. Ancak, madalyonun öbür yüzüne bakılacak olursa, istihdamın küçüldüğü ve ciddi yapısal sorunların baş gösterdiği bir konjunktürde bankaya olan hanehalkı borçlanmaların artmasının uzun vadede ciddi krizlere sebebiyet vereceği de kaçınılmaz gözükmemektedir.

Türkiye Bankalar Birliği’nin Aralık 2020 raporuna göre kredi kullanan toplam kişi sayısı bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 36 oranında, bir önceki çeyreğe göre ise yüzde 1 oranında artmıştır. Tüketici kredisi ve konut kredileri toplam bakiyesi bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 44, bir önceki üç aylık döneme göre ise yüzde 1 oranında büyümüştür.

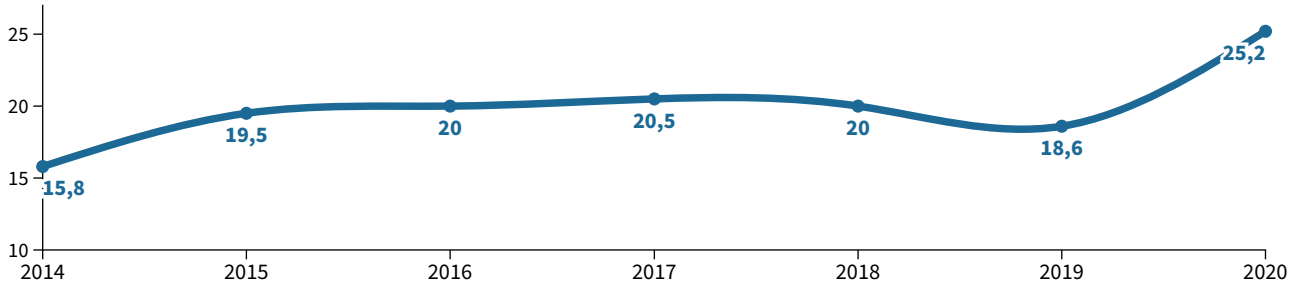
Şekil 18. Hanehalkı Borçlarının GSYİH'ye Oranı ve Hanehalkı Borçlarının Harcanabilir Gelire Oranı (% , 2015-2020)

Kaynak: TCMB, Finansal Hesap Raporları, 2021

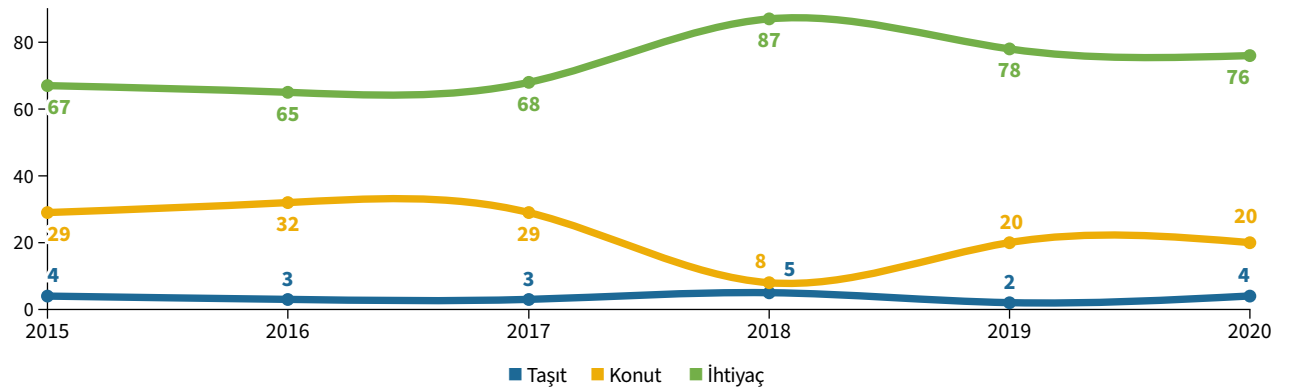
Şekil 19. Hanehalkı Yükümlülüklerinin Araç Dağılımı (% , 2015-2020)

Kaynak: TCMB, Finansal Hesaplar Raporu, 2021

Şekil 20. Kredi Kullanan Kişi Sayısı (% , 2014-2020)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Tüketici Kredileri ve Konut Kredileri İstatistikleri, 2021

Şekil 21. Tüketici ve Konut Kredilerinin Mal ve Hizmet Gruplarına Göre Dağılımı (% , 2015-2020)

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, İstatistiki Raporlar/Tüketici Kredileri ve Konut Kredileri, 2021

Kadın

Tüm dünya genelinde eğitim, istihdam, siyaset ve sosyal hayat dâhil olmak üzere birçok alanda kadın ve erkekler arasındaki konum farklılıklarının sebep ve sonuçlarını analiz etme amacıyla çeşitli toplumsal cinsiyet eşitliği göstergeleri kullanılmaktadır. Bu göstergelere ait veriler söz konusu ülkenin her iki cinsiyete de eşit düzeyde hak ve imkân sunabilme potansiyeli hakkında önemli bilgiler içerir. Konu hakkında hazırlanmış güncel indeks ve raporlar incelendiğinde toplumsal cinsiyet araştırmalarına yönelimin küresel çapta artışa geçtiği göze çarpmaktadır. Ülkemizde de hâlâ cinsiyet temelli ayrımcılıktan ötürü en temel haklara erişimini sağlayamayan, hatta hakları baskıcı bir biçimde ihlal edilen birçok kadın bulunduğu düşünülürse bu gündem Türkiye için de oldukça hayati bir yerde durmaktadır.

Cinsiyet eşitsizliklerini besleyen kanallar yalnızca medya ve hâkim siyasi söylem gibi büyük ölçekli unsurlar olmak zorunda değildir. Bilakis; bireylerin gündelik hayatlarına gömülü gelenekselleşmiş davranış kalıpları, yaygın kanaatler, ayrımcı dil kullanımı gibi tüm ‘mikro’ sayılabilecek bileşenler eşitsizliklerin yeniden üretiminde yadsınamaz bir rol oynarlar. Bu hususta Türkiye’de cinsiyet ayrımcılığının kapsam ve kökenlerini anlayabilmede en başta bahsettiğimiz göstergelerle alakalı bulguları incelemek aydınlatıcı olacaktır. Öncelikle, 25 yaş ve üstü en az üniversite mezunu kadınların oranının 2010’dan 2019’a düzenli şekilde artarak yüzde 9,1’den yüzde 18,5’e çıktığı gözlemlenmiştir. Yükseköğretime katılımdaki bu artış oldukça pozitif ve ümit verici gözükmeyle beraber; kadınlar hâlâ yüzde 18,5’lik oran ile erkeklerin (yüzde 23,1) gerisinde kalmaktadır. 2010 yılında 25 yaş üstü ve okur-yazar olmayan bireylerin oranı kadınlar için yüzde 14,6 gibi epey yüksek bir sayı iken, erkekler için yüzde 3,3’tür. Okur-yazarlık gibi çok temel ve eksikliği kişiye büyük yoksunluk yaşatacak bir beceriyi edinmede erkekler ve kadınlar arasındaki bu kritik fark 10 sene içerisinde okuma-yazma bilmeyen kadınların sayısının ciddi düşüşe geçmesiyle bir hayli kapanmış gözükmektedir. Fakat yine de güncel olarak 2019 yılının verilerine bakılırsa okur-yazar olmayan kadın sayısının okur-yazar olmayan erkek sayısının neredeyse altı katı olduğu göze çarpmaktadır.

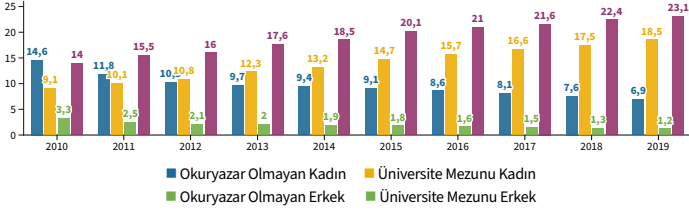
Kadın istihdam oranının 2014 yılında yüzde 26,7 iken 2018’e değin devamlı artarak yüzde 29,4’e çıktığı; ancak 2018-2020 arası tam tersi devamlı azalış trendiyle yüzde 26,3’e gerilediği görülmektedir. Bu haliyle Türkiye’de ka-

dın istihdam oranı hem yüzde 47’lik (World Bank, 2019) dünya ortalamasının hem de Avrupa ülkelerinin tamamının oldukça gerisinde kalmaktadır. Kadın istihdamını arttırmayı teşvik edici politikaların etkin hale getirilmesi bu hususta bilhassa önemlidir. Kadınların çalışma hayatına ara vermelerindeki ana faktörün çocuk sahibi olmak olduğu göz önünde bulundurulursa çocuk bakım yükünün ebeveynlere adil biçimde paylaştırılması kadın istihdamını destekleyici adımlardan biri olacaktır. 2019 yılında hanehalkında 3 yaşın altında çocuğu olan 25-49 yaş grubu erkeklerin istihdam oranı yüzde 87,3 iken, kadınlar için bu oran yüzde 26,7’dir. İki oran arasındaki bu aşırıya kaçan fark çocuk bakım ve ev işi yükünün kadın ve erkek arasındaki dengesiz dağılımının istihdama yansıyan en belirgin tezahürlerinden biridir.

Siyasi kadrolardaki temsil oranı (yüzde 17,3) ve üst düzey iş pozisyonlarındaki kadın oranı (yüzde 18,2) gibi istatistiklerde son yıllarda bir yükseliş söz konusu olsa da kadınların iş yönetimi ve siyasette hala azınlığı oluşturduğu görülmektedir. Aynı işi yapsalar dahi kadınların erkeklerden daha az ücret alması anlamına gelen cinsiyete dayalı ücret farkı, ILO ve TÜİK’in iş birliğiyle hazırladığı çalışmada 2018 yılında Türkiye için yüzde 15,6 düzeyinde hesaplanarak yüzde 13’lük OECD ortalamasının 2,6 puan üzerinde çıkmıştır. Bu fark oldukça adaletsiz ve problemleri bir noktaya işaret etmekle beraber, kadın emeğini değersizleştiren bir süreç ortaya çıkarmaktadır.

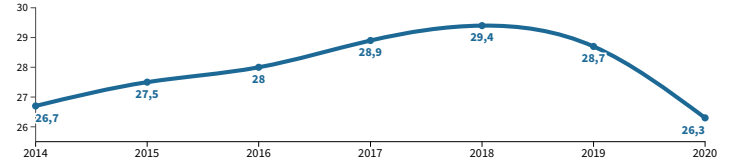
Türkiye’de en sansasyonel ve trajik toplumsal sorunlardan biri şüphesiz ki kadına karşı fiziksel/ cinsel şiddettir. Bilhassa resmî kurumların aile içi şiddete dair verilerin tutulmasında şeffaflıktan uzak bir tutum sergilemesi, tehlikenin boyutunu anlamamızı güçleştirmektedir. Bu anlamda önemli bir misyon yüklenen sivil organizasyon ve dayanışma ağlarının paylaştıkları kadın cinayetleri istatistikleri tablonun vahametini ve sorunun ivedilikle ele alınması gerektiğine dikkat çekmektedir. Verilere göre 2012’de 145 kadın cinayeti işlenmişken 2020’de bu sayı neredeyse 3 katına çıkarak 408 olarak kaydedilmiştir. Neredeyse sistematik hale gelmiş kadın cinayetlerinde devletin en etkili aktör olarak tüm mekanizmalarıyla mücadeleye girişmesi zaruridir. Kolluk kuvvetlerinin eğitiminden adli süreçlerin takibine ve kamuoyu farkındalığını arttırmaya kadar birçok noktada devlet önleyici ve koruyucu bir pozisyon teşkil etmelidir.

Dünya Ekonomik Forumu’nun her yıl yayınladığı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’ne göre Türkiye 2020 yılında 2019’a göre 3 basamak gerileyerek 156 ülke arasından 133. sırada yer aldı.

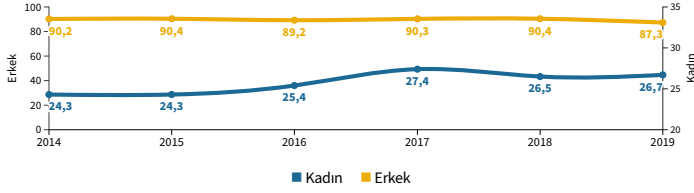
Şekil 22. Cinsiyete Göre Okuryazarlık ve Yükseköğretime Katılım Oranı (% 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı

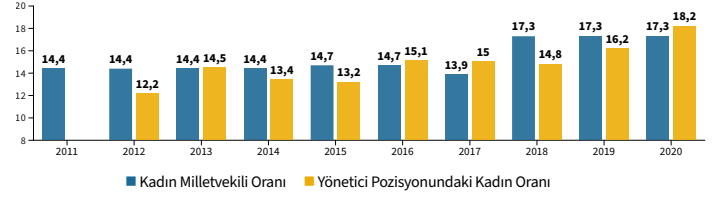
Şekil 23. Yıllara Göre Kadın İstihdam Oranı (% 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri, 2021

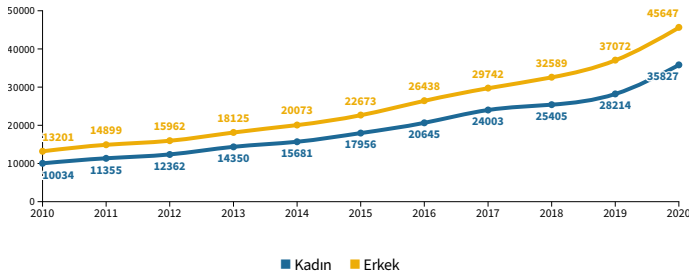
Şekil 24. Hanehalkında 3 Yaşın Altında Çocuğu Olan 25-49 Yaş Grubundaki Kadın ve Erkeklerin İstihdamı (% 2014-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İş gücü Araştırması, 2021

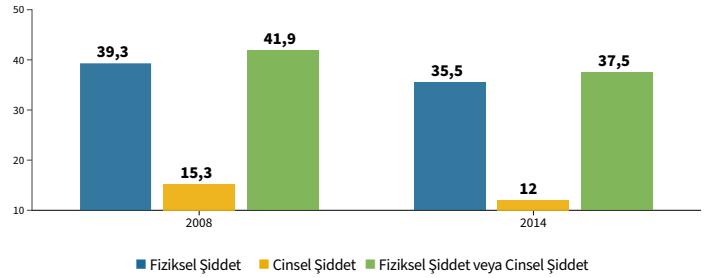
Şekil 25. Kadınların Meclisteki Temsil Oranı ve Yönetici Pozisyonundaki Kadın Oranı (% 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Kadın, 2020

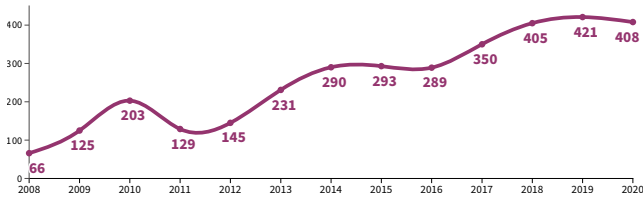
Şekil 26. Cinsiyete Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (TL Cari, 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2021

Şekil 27. Fiziksel veya Cinsel Şiddet Yaygınlığı (% 2008, 2014)

Kaynak: AÇSHB, Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması

Şekil 28. Kadın Cinayetleri Sayısı (2012-2020)

Kaynak: anitsayac.com

Genç nüfus potansiyeli Türkiye için uzun yıllar boyunca sosyoekonomik anlamda önemli bir güç unsuru olagelmıştır. Fakat son yıllarda doğurganlık oranlarının ve doğum hızının düşüşe geçmesiyle beraber nüfusun yaşlanması gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Alandaki birçok araştırmacının da altını çizdiği üzere, önümüzdeki yıllarda uygulanacak sosyal politikaların yaş piramidinde gözlemlenecek bu dönüşüm hesaba katılarak geliştirilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca, genç nüfusun azalışı çalışan nüfusun azalışı anlamına geldiğinden, ülkenin üretim kapasitesi ve mevcut iş gücü potansiyelinde ciddi zorluklar meydana geleceği de öngörülmektedir.

2010-2020 yılları arasında genç nüfusun toplam nüfus içindeki dalgalanmaları incelendiğinde yukarıdaki tezleri destekler nitelikte bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, son 10 senede Türkiye’de genç nüfus oranında devamlı bir azalış göze çarpmaktadır. 2010 yılında 15-24 yaş grubu gençler nüfusun yüzde 17’sini oluştururken, 2020 yılında bu sayı yüzde 15,4’e inmiştir. Benzer bir hız ve trendle devam ettiği takdirde bahsedilen oranın önümüzdeki yıllarda çok daha küçüleceği tahmin edilmektedir. Ayrıca genç nüfusun azalması sonucunda karşılaşılabilecek toplumsal meselelerden biri olarak göç gündeme gelmektedir. Bu bağlamda yeterli istihdam olanağı bulamayan genç nüfusun dış göçe; hayat pahalılığı ve kentin hızlı temposu gibi faktörlerin zorlayacağı yaşlı nüfusun ise iç göçe yöneleceği ileri sürülmektedir (Uyanık, 2017).

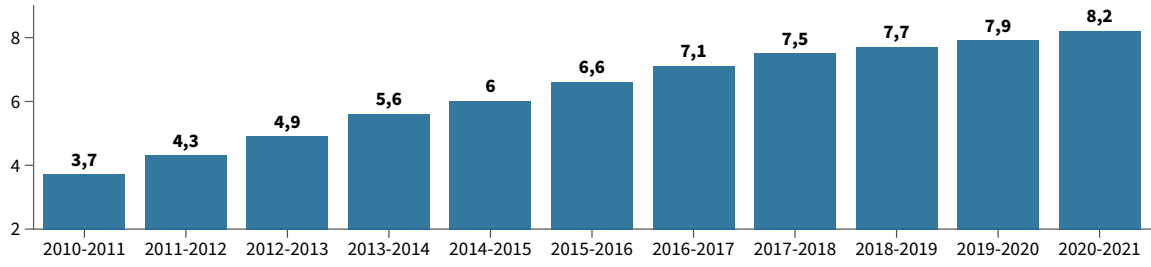
YÖK’ün 2021 verilerine göre son 10 senede üniversite öğrenci sayısında aşamalı olarak artış meydana gelmiştir. Ön lisans, lisans ve lisansüstü olmak üzere tüm kademelerden üniversite öğrencilerinin dâhil edildiği istatistiğe bakılırsa 2010-2011 öğretim yılında 3,7 milyon olan sayı, 2020-2021 öğretim yılında 8,2 milyona yükselmiştir. Son yıllarda açılan üniversitelerle artan kontenjanlar tablonun ortaya çıkmasında etkili olmakla beraber, verilerdeki bu yükseliş toplumun genel eğitim düzeyi açısından olumlu bir geliş-

me şeklinde değerlendirilebilir. Bununla beraber, nicel verilerin yanında üniversitelerde verilen eğitimin niteliği de eğitime dair oldukça kritik bir göstergedir.

Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de işsizlikten en derin etkilenen grup olan gençler, eğitim sürecinden iş hayatına geçişte iş gücü piyasası kaynaklı sorunlardan yana oldukça dezavantajlı konumdadırlar (Sever ve İğdeli, 2018). Türkiye’de 2010’da yüzde 19,7 olarak kaydedilen genç işsizlik oranı 2020’de yüzde 25’e ulaşmıştır. Her ne kadar 2019’dan sonra oranda çok az da olsa bir düşüş gözlemlense de genç işsizliği 2013-2017 seneleri arası artma trendi göstermiştir. Bunun yanı sıra, 2014’te yüzde 33,5 olan genç istihdam oranı 2018’den itibaren düşüşe geçerek yüzde 29,2’ye gerilemiştir. Genel anlamda eğitim sistemindeki açmazlar, demografik faktörler, ekonomik kriz veya küçülme süreçleri, uzun süreli enflasyon, yetersiz istihdam politikaları gibi birçok yapısal problem, genç işsizliğinin sosyal ve iktisadi sebeplerini oluşturmaktadır (Sever ve İğdeli, 2018).

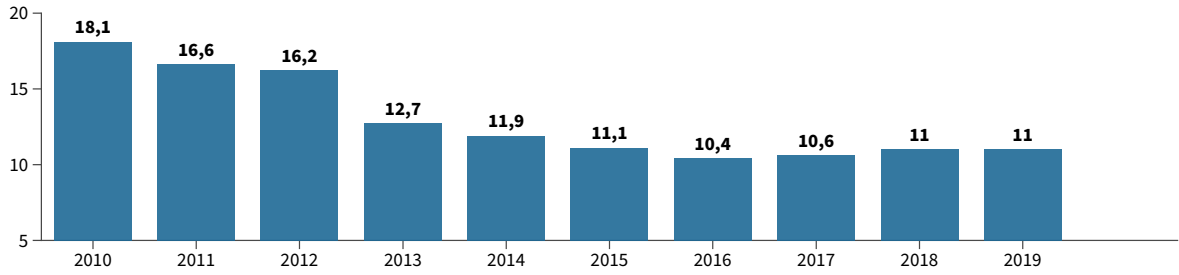
Ne eğitimde ne istihdamda olarak ayrı bir grup altında ele alınan gençler ise sosyolojik anlamda daha dikkatli bir analizi gerekli kılmaktadır. Boşlukta olma hissiyle toplumdaki konumlarına dair sorgulama hatta kriz sürecine girebilecek gençlerin okul veya meslek aidiyetinden uzak olmaları kimlik algılarına dair bir kafa karışıklığını da beraberinde getirebilir. Böyle bir sürecin sebep olacağı buhranın ise kişiyi farklı arayışlara, bilhassa kabul görme ve bir grubun parçası olma itkisiyle radikal oluşumlara yönelmeye götürebileceği söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye’de 2004’te yüzde 24,9 oranında tespit edilen ne istihdamda ne eğitimdeki gençlerin (15-17 yaş) oranı 2007-2016 yılları arası devamlı azalma göstererek yüzde 10,4’e kadar inmişken; son 4 senede tersi yönde artışa geçerek yüzde 11’e çıkmıştır. Bahsedilen yaş grubunun çocukluğa-ergenliğe yakın olduğu hesaba katılırsa bu gruptaki gençlerin bilhassa nitelikli eğitime kazandırılması sürecin sağlıklı bir biçimde yönetilmesini sağlayacaktır.

Türkiye’nin genç nüfus oranı yüzde 15,4 ile Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin genç nüfus oranlarından daha yüksektir.

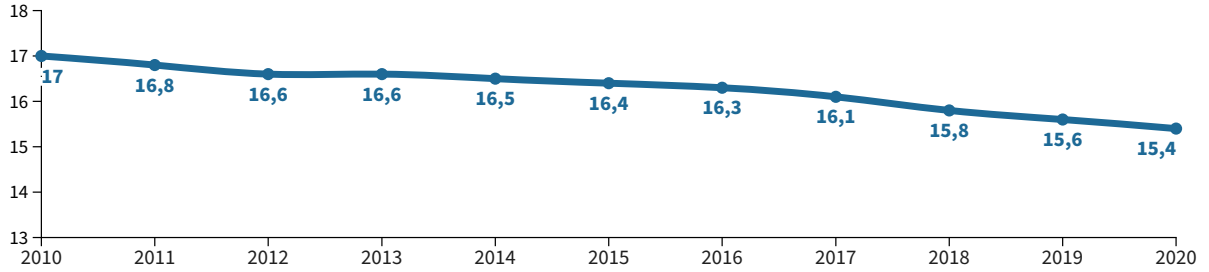
Şekil 29. Üniversite Öğrenci Sayısı (Milyon, 2010-2021)

Kaynak: YÖK, Öğrenci İstatistikleri, Öğrenci Sayıları Raporu

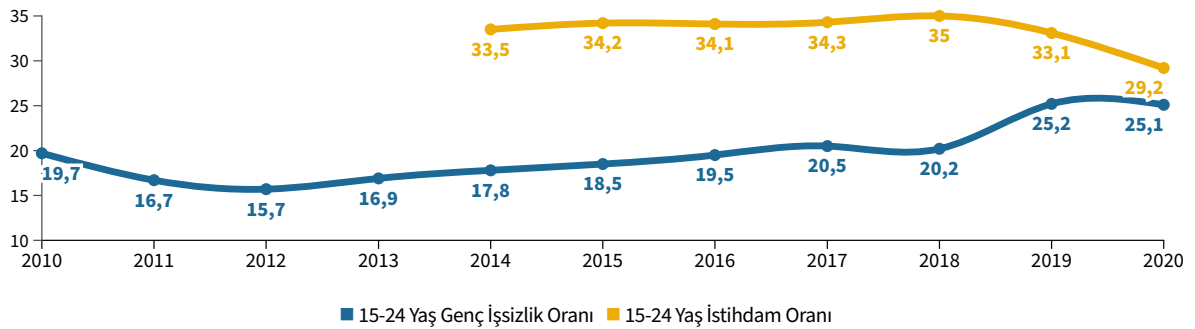
Şekil 30. Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan 15-17 Yaş Grubundaki Çocuk Nüfusunun Oranı (% , 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 31. Yıllara Göre 15-24 Yaş Arasındaki Genç Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (2010-2020)

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Gençlik

Şekil 32. Genç (15-24 yaş) İstihdam ve İşsizlik Oranı (% , 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri ve ILO, Youth Labor Statistics 2020

Ailenin içinde bulunduğu fiziksel ve psikolojik koşullardan doğrudan etkilenen çocuklar için yoksulluk, sağlık, istihdam veya eğitime katılım gibi değişkenler birbiriyle son derece ilişkili halde gelişmektedir. İlgili literatürde ‘çocuk esenliği’ şeklinde geçen kavram birçok akademik çalışmada ülkelerin sosyal politika tarihiyle karşılaştırmalı ele alınarak farklı yönlerden analiz edilmiştir. Türkiye’de çocukların eğitimde fırsat ve kaynaklara erişiminde bölgesel eşitsizliklerin hâlâ keskin bir şekilde mevcut olması, genç işsizliği veya düşük okullaşma oranı gibi yapısal problemlerin de kökenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda çocuk yoksulluğu eşitsizliklerin en görünür sonuçlarından biri olarak kabul edilmektedir.

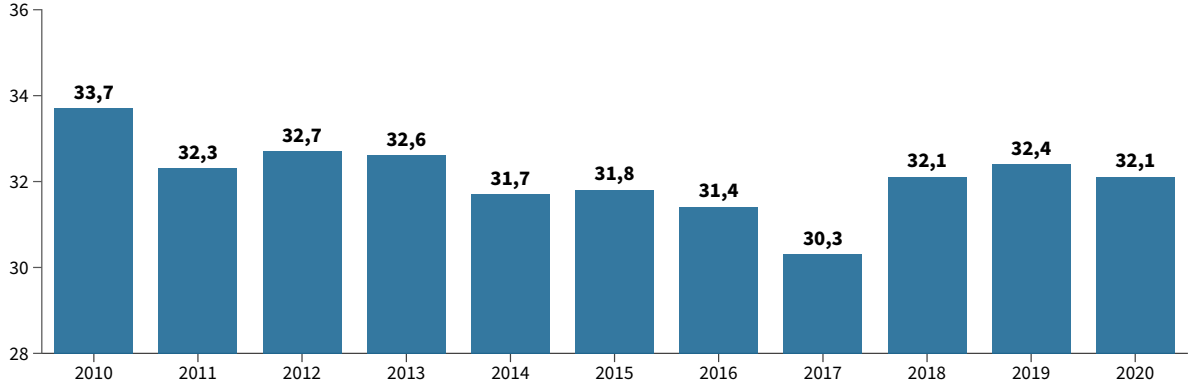
Türkiye’de çocuk yoksulluğuna dair geliştirilecek politikaların kapsamlı ve diğer alanlarla koordine bir anlayışla ilerlemesi yapıcı ve uzun vadeli çözümler ortaya konabilmesi için elzemdir. Bu noktada, araştırmacılara göre devletin çocuk ve gençler söz konusu olduğunda aileye refah sağlayıcı olarak attığı rol çeşitli açmazları da beraberinde getirmektedir. Şehirleşmeyle beraber geleneksel dayanışma ağlarının dağılmasıyla ailenin bu bağlamdaki konumu zayıflamakta, bunun da ötesinde kentli yoksul ailenin üstüne binen refah yükünü sadece ebeveynin değil çocuğun da paylaşması öngörülmektedir (Bayırbağ, Göksel ve Çelik, 2018). Dolayısıyla, Türkiye’de çocuk yoksulluğu istatistiklerini bu sosyal ve politik zemin üzerinden anlamak daha isabetli olacaktır. 2010-2020 yılları arasında Türkiye’de yoksul çocuk oranı grafiği incelendiğinde sayıların genel olarak yüzde 30’larda seyrettiği göze çarpmakla beraber, seneler içerisinde net bir artış veya azalış trendinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Bununla beraber, belirtilen dönem içerisinde en yüksek oran yüzde 33,7 ile 2010 senesinde, en düşük oran ise yüzde 30,3 ile 2017 senesinde kaydedilmiş; ayrıca başlangıç yılı 2010’a kıyasla 2020’de yoksul çocuk oranında azalma tespit edilmiştir. Bu hususta tablo yorumlanırken bilhassa

dikkat edilmesi gereken nokta; veriler toplanırken referans alınan yoksulluk sınırını belirleyen gösterge ve kriterlerin kapsamının seneden seneye değişiklik gösterebileceğidir.

Çocuğun iş gücüne katılımını mecbur kılan en belirleyici unsur şüphesiz ki ailenin ekonomik durumu ve refahıdır. TÜİK 2010-2019 yılları arasında 15-17 yaş grubundaki çocuk istihdam oranlarını saptayabilmek adına bahsedilen yaş grubunda yer alıp istihdama katılan çocukları, aynı yaş grubundaki kurumsal olmayan nüfusa oranlamıştır. Ortaya çıkan tabloda yıldan yıla genel olarak inişli çıkışlı bir grafik dikkat çekmektedir. Bununla beraber, 2010 yılında yüzde 17,1 olarak hesaplanan çocuk/genç istihdamının sonraki senelerde de yüzde 17’lerden pek aşağı inmediği gözlemlenmiştir. Yine TÜİK’in Çalışan Çocuklar Anketi’nden yola çıkarak elde ettiği verilerle oluşturduğu Çocuk İstihdam Oranı grafiğinde ise 2006, 2012 ve 2019 yıllarına ait bilgiler bulunmaktadır. Buna göre TÜİK 2006 ve 2012 senelerinde 6-7 yaş grubunda yer alıp istihdama katılan çocukları, aynı yaş grubundaki kurumsal olmayan nüfusa; 2019 yılında ise 5-17 yaş grubunda yer alıp istihdama katılan çocukları aynı yaş grubu kurumsal olmayan nüfusa oranlamıştır. Bu bağlamda 2012 yılında yüzde 5,9 olarak hesaplanan çocuk istihdam oranı 2019 yılında yüzde 4,4 olarak kayda geçmiştir. Tablo değerlendirilirken çocuk istihdamının çok büyük bir oranda kayıt dışı ve illegal aktığı, dolayısıyla yalnızca rapor edilen vakalarla sınırlı bir yorum geliştirilebileceği dikkate alınmalıdır.

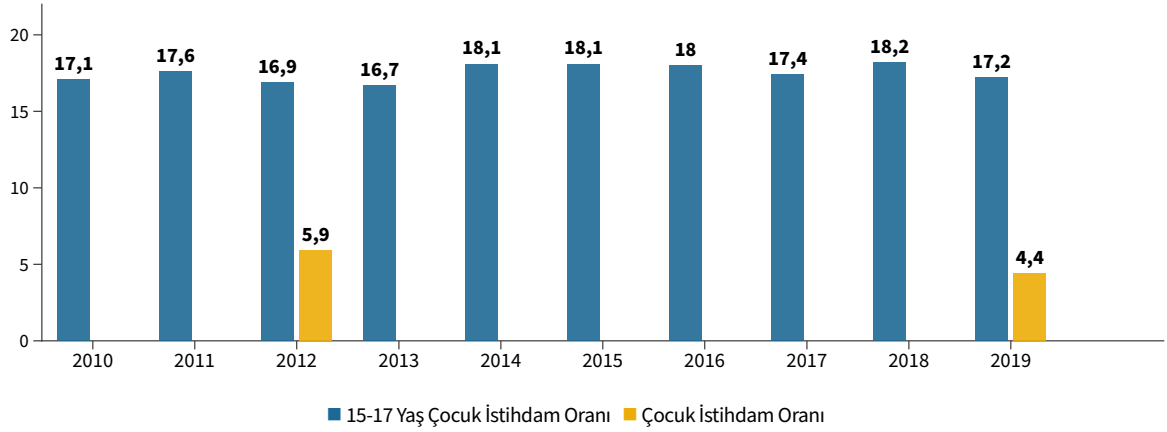
2010-2019 yılları arası 5 yaş altı çocuk ölüm grafiğindeki belirgin eğilime göre çocuk ölüm hızında seneden seneye azalma söz konusudur. 2010 yılında binde 15,5 olarak ölçülen ölüm hızı, 2019 yılında 11,2’ye gerilemiştir. İyileşen tıp teknolojileri, yaygın kentleşmeyle beraber sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması gibi faktörler söz konusu sonucun ortaya çıkmasında etkili gözükmemektedir.

TÜİK 2020 verilerine göre Türkiye nüfusunun yüzde 27,2’sini çocuk nüfusu oluşturmaktadır.

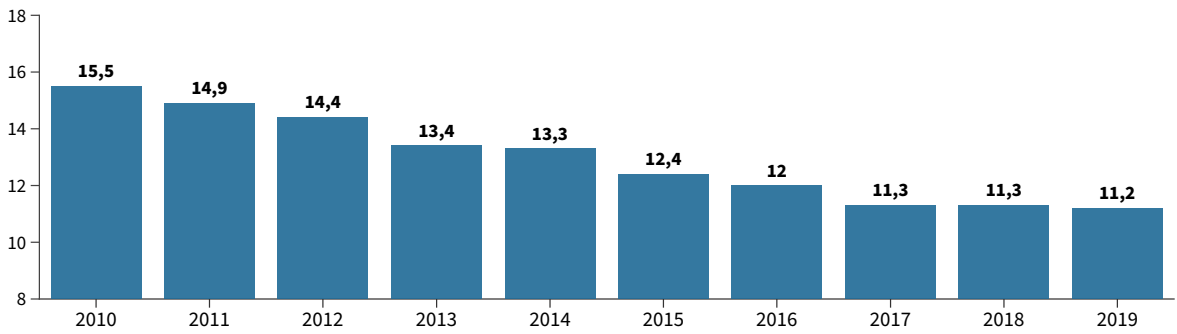
Şekil 33. Yıllara Göre Yoksul Çocuk Oranı (% , 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri- Yoksulluk

Şekil 34. 15-17 Yaş Grubundaki Çocukların İstihdam Oranı (% , 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri- İş gücü

Şekil 35. Yıllara Göre Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (‰ , 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Ölüm İstatistikleri

Yaşlılar

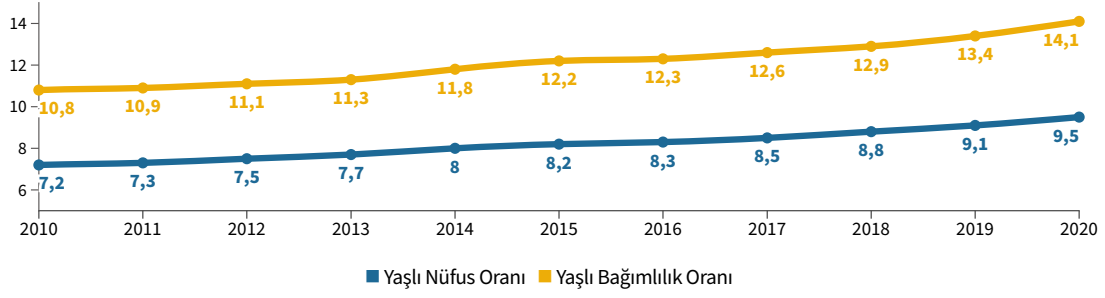
Son yıllarda Türkiye’de geliştirilen nüfus projeksiyonlarının dikkat çektiği en çarpıcı husus nüfusun yaşlanması olmakla beraber, birçok araştırmacıya göre bu durum önümüzdeki senelerde ciddi bir demografik mesele olarak karşımıza çıkacaktır. Bu anlamda bugün alınan tedbirlerin ve yapılan hazırlıkların gelecekte süreci yönetmede oldukça belirleyici olacağı söylenebilir. Özellikle yaşlı bakım ve hizmetleriyle alakalı sorumlulukların geleneksel biçimde aileye teslim edildiği Türkiye toplumunda devletin konuya dair alacağı inisiyatif hayati öneme sahiptir. Zira aileler, kurumsal ve profesyonel bir destek modeli sunamadıkları gibi ekonomik durum veya sosyal güvence açısından da yeterli imkânlarla sahip olamayabilirler. Bununla beraber, yaşlı bakımının hane halkı içerisinde çoğunlukla kadınların verdiği bir hizmet olarak görülmesinin cinsiyet eşitsizliklerinin önünü açması kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda hem sosyal politika üretme hem de siyasi söylemi şekillendirme gücüne sahip devletin aldığı tavır kamuoyundaki eğilim ve eylemleri de etkileyecektir.

Türkiye’de son 10 senede (2010-2020) devamlı olarak artış gösteren yaşlı nüfus oranı 2010 yılında yüzde 7,2 iken 2020 senesine değin 2,3 puan yükselmiş ve yüzde 9,5’e çıkmıştır. Türkiye’de bu alanda başarılı araştırmalarıyla öne çıkan Özgür Arun, yaşlılık ve yaşlanmanın esasen bir sorun arz etmediğinin altını çizerek problemlerin altyapı, insan kaynağı ve fiziksel koşullarla alakalı hazırlık eksikliğinden doğduğunu belirtmektedir (Arun, 2016). Bu bağlamda, toplumsal realiteye meydan okuyarak nüfusun hiç yaşlanmayacağı yanılgısına kapılmak bir yönüyle körlük oluşturmaktadır (Arun, 2016). Yaşlıların fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarına duyarlı ve yeterli bir sistemin inşa edilmesinin yanında; bilhassa yaygınlaşan dijitalleşmeyle şiddetlenmesi daha da mümkün hale gelebilecek ‘yaş ayrımcılığı’ gibi zorba ve dışlayıcı tutumların giderilmesi önemlidir.

TÜİK’in belirttiği tanımla çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısı anlamına gelen ‘yaşlı bağımlılık oranı’ 2010-2020 yılları arasında 3,3 puan artarak yüzde 10,8’den yüzde 14,1’e yükselmiştir. Bu veriyi 2014’ten 2020’ye devamlı artan 65 yaş üstü emekli sayısı ile beraber okumak daha tutarlı olacaktır. Son 7 senede 1,6 milyondan 2,4 milyona çıkan yaşlı (65+) emekli sayısı, doğrudan bağımlı nüfusun bir kesimini oluşturmaktadır. Elbette seneden seneye artış gösteren toplam nüfus da emekli sayısındaki yükselme de açıklayıcıdır, ancak hızlı yaşlanmayla beraber yakın gelecekte iş gücüne katılamayan yaşlıların baskın gelmeye başlaması; daralan genç ve çalışan nüfus için güçlük teşkil edecektir. Dolayısıyla istihdam ve ekonomi politikalarının şimdiden bu durum öngörülerek düzenlenmesi önleyicilik açısından kritiktir.

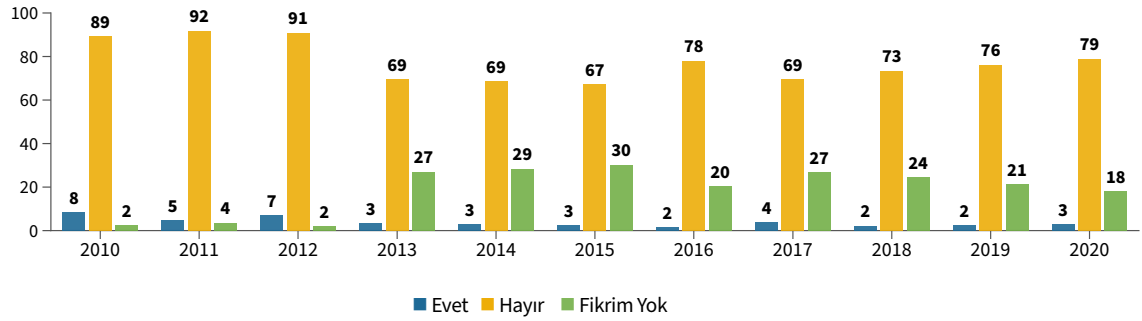
Yoksulluk oranı, diğer yaş gruplarında olduğu gibi yaşlılarda da refaha dair bilgi taşıyan birincil göstergelerden biridir. Türkiye’de 2015 yılında yaşlıların yüzde 18,3’ü yoksul iken; 2019’da bu sayı 4,1 puan azalarak yüzde 14,2’ye gerilemiştir. Yaşlıların emeklilik işlemlerine dair memnuniyetiyle alakalı veriler ise yoksulluk oranı verileri gibi net ve pozitif bir yorum imkânı sunamamaktadır. Bu bağlamda emeklilik işlemlerine dair memnuniyet duymayan yaşlıların oranı 2010’da yüzde 89 iken, 2020’de oran yüzde 79’a düşmüştür. Ancak memnun olanların sayısında da benzer şekilde yüzde 8’den yüzde 3’e 5 puanlık bir azalış söz konusudur. Bahsedilen işlemlere dair fikri olmayanların sayısı ise çarpıcı biçimde artış göstererek yüzde 2’den yüzde 18’e yükselmiştir. Bu noktada yaş sınırı gibi koşullar getirilerek emekliliğe dair düzenlemelerin değiştirilmesi, birtakım yasal prosedürlerin belirsiz kalması, kamuoyu nezdinde kafa karışıklığına yol açıyor gibi gözükmektedir. Nihayetinde yaşlı nüfus içerisinde emeklilik işlemlerinden memnun olmayanların sayısı hâlâ daha yüzde 80’lik oranla ezici çoğunluğu oluşturmaktadır.

Son beş yılda yüzde 22,5 artan yaşlı nüfusunun yüzde 63,8’i 65-74 yaş grubunda yer almaktadır. Ayrıca, çalışan yaşlı nüfusun yüzde 64,7’si tarım sektöründe bulunmaktadır.

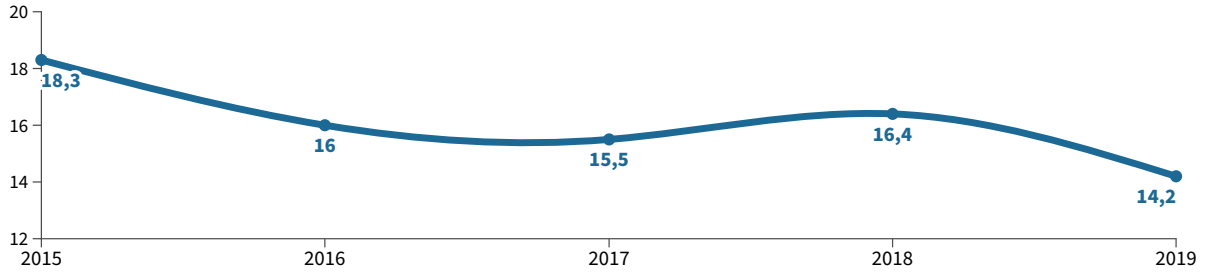
Şekil 36. Yıllara Göre Yaşlı Nüfus Oranı ve 65 Yaş Üzeri Yaşlı Bağımlılık Oranı (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

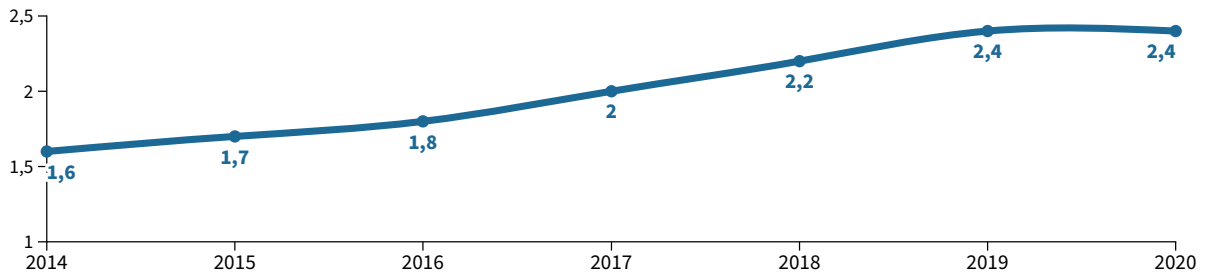
Şekil 37. 65+ Yaş Grubunda Emeklilik İşlemlerine Dair Memnuniyet Oranı (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti İstatistikleri

Şekil 38. Yıllara Göre Yaşlı Nüfusun Yoksulluk Oranı (% 2015-2019)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Şekil 39. Yıllara Göre 65 Yaş ve Üzeri Emekli Sayısı (Milyon, 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Kırsal Haneler

Türkiye’de 1950’lerin başında hız kazanmaya başlayan kırdan kente göç ile devamlı bir azalış eğilimi gösteren kırsal nüfus; 1980’lerin ilk yarısından itibaren yüzde 50’lerin altına düşerek toplam nüfus içerisindeki baskınlığını yitirmiştir. Son yıllardaki veriler ise 2010’da yüzde 29,2 olarak kaydedilen kırsal nüfusun istikrarlı bir azalma trendi göstererek 2020’de yüzde 23,9’a kadar gerilediğine işaret etmektedir. Erken Cumhuriyet döneminde yaygın bir tarım toplumu olma özelliği gösteren Türkiye için bu dönüşüm, birçok kültürel ve sosyal dinamiği kökünden sarsan radikal değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Zaman içerisinde kademeli biçimde kente yığılan insan kaynağı, iş gücünün ve ekonomik örgütlenmelerin yapısını doğal olarak şekillendirmektedir. Bununla beraber kırdaki demografik anlamda yaşanan küçülme, buradaki iş kolları, faaliyet ve istihdamda daralmayı da beraberinde getirmektedir. Bu noktada esasen çift yönlü bir ilişki söz konusudur, zira istihdam olanaklarının yetersizliği aynı zamanda kente göçün başlıca saiklerinden biridir. Dolayısıyla, imkânlar azaldıkça göç devam etmekte; göç devam ettikçe de imkânlar azalmaktadır.

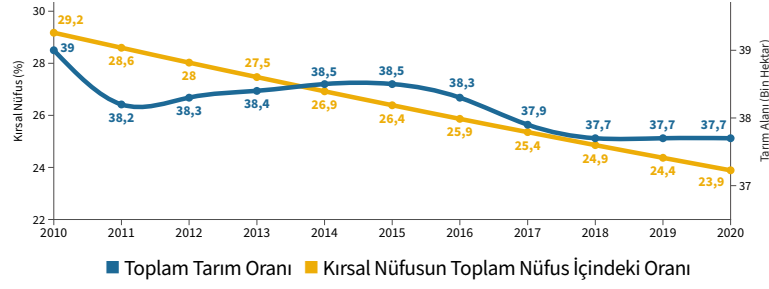
Kırdaki birincil iktisadi faaliyetlerden tarımın hem nitelik hem nicelik bağlamında geçirdiği dönüşümü incelemek bu noktada anlamlıdır. İstatistiklere göre 2010 yılında 39.011 bin hektar olan tarım alanı sayısı 2015’ten 2019’a devamlı azalarak 37.716 bin hektara düşmüştür. 2020’de ufak da olsa bir artış gözlemlense de genele bakıldığında tarım alanlarında ciddi bir daralma göze çarpmaktadır. Benzer şekilde, tarım, balıkçılık ve ormancılığın GSYİH içindeki oranı da 2,4 puan azalarak 9’dan (2010) 6,6’ya (2020) düşmüştür; ayrıca tarım istihdam oranları da son 10 senede kadın ve erkekler için azalma göstermiştir. Tarımda makineleşme ve modernizasyonun kırsaldaki iş gücü ihtiyacı üzerindeki negatif etkisi de verilere yansımaktadır. Bu göstergeler doğrultusunda hem kırdaki etkin ekonomik sektörlerin milli ekonomiye katkılarının azaldığını hem de çok boyutlu bir küçülmenin şehirlerdeki dolaşım ve potansiyele direkt etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, 1980’lerin başından itibaren tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de gündeme taşınan neoliberal uygulama ve düzenlemelerin doğrudan etkilediği sektör ve meslek gruplarından biri tarım ve çiftçilerdir. Devlet güvencesi ve rolünün silikleşmesiyle ulusal piyasanın küresel tedarikçi ve zincirlere şartsız açık hale getirilmesi, büyük

sermaye imkân ve varlığından uzak lokal çiftçiler için haksız rekabet zeminini beraberinde getirmiştir.

Türkiye tarımında yerleşmeye başlayan sözleşmeli üretim modelinin neticelerini tartışmak isabetli olacaktır. Üreticiler ve firmalar arasındaki anlaşmayı ifade eden sözleşmeli çiftçiliğe göre; üreticiler kendilerine koşulan şartlar altında üretimlerini gerçekleştirmekte ve sonuçta ortaya çıkan ürünler firmalar tarafından taahhülle satın alınmaktadır. İlk bakışta ‘eşit ve iki tarafın özerk iradeyle karar verdiği’, karşılıklı yarara dayalı bir süreç gibi gözükse de (Ulukan, 2009:217) sözleşmeli üretimin firmalar ve üreticiler arasındaki güç asimetrisinden dolayı bilhassa küçük çiftçilerin mağduriyetini ve bağımlılığını perçinlediği ileri sürülmektedir. Buna göre, sözleşme yoluyla üretim sürecinde denetimi had safhaya çıkaran şirketler; hem ürünlerin alım fiyatlarını kendileri belirlemeye çalışarak, hem de üretim sürecindeki riskleri üreticiye yansıtarak hakimiyetlerini arttırmaktadır. Hegemonik bir sermaye ağı karşısında örgütsüz kalan sözleşmeli üreticiler, ürünlerini satacak piyasa bulamama çekincesinden, borçlanmadan ve alternatif ürüne geçişin kolay olmamasından dolayı bir mecburiyetle sözleşmeli modele bağımlı hale gelmektedir (Ulukan, 2009). Dolayısıyla, birbiriyle ilişkili tüm bu aşamaların sonucunda asıl faaliyetlerinden kopmak mecburiyetinde kalan kırsal nüfus genellikle göç kanalı ile hizmet ve benzeri sektörlerdeki iş alanlarına yönelmeye başlamıştır. Bilhassa gençlerin bu şekilde kentlerde ucuz iş gücü talebi oluşturmaya başlamasının hem vatandaş refahına hem de güvencesiz çalışmanın yaygınlaşmasıyla toplum esenliğine yönelik ciddi tehditler meydana getirebileceği söylenebilir.

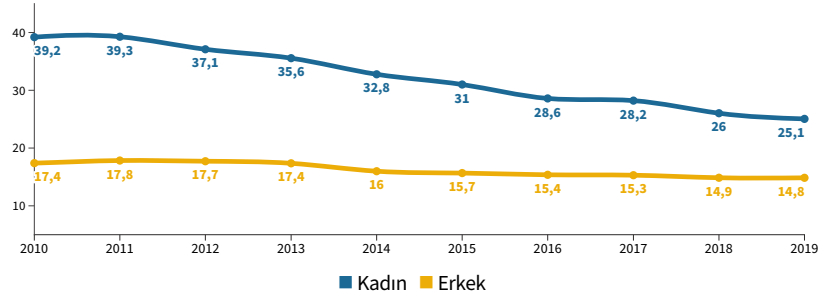
Köyde yaşayan nüfus yaş gruplarına göre ele alındığında 65+ yaş nüfusun 2014-2020 yılları arasında giderek arttığı; 15-29 yaş genç nüfusun ise bir sene hariç (2017-2018) devamlı azaldığı görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi köyde veya genel anlamda kırsal alanda dinamik ve ümit verici bir tablo göremeyen gençlerin orta veya büyük ölçekli şehirlere göç yoluna başvurdıkları söylenebilir. Bununla beraber, Türkiye nüfusunda yalnızca köy özelinde değil; genel anlamda bir yaşlanma eğilimi olduğu da unutulmamalıdır. Ayrıca, emeklilik sonrası hayatı kırsal alanda geçirme tercihi de bu oranların ortaya çıkmasında etkili olduğu söylenebilir.

Belde ve köylerde yaşayanların oranı 2019’da yüzde 7,2 iken 2020’de 0,2 puan gerileyerek yüzde 7’ye düştü.

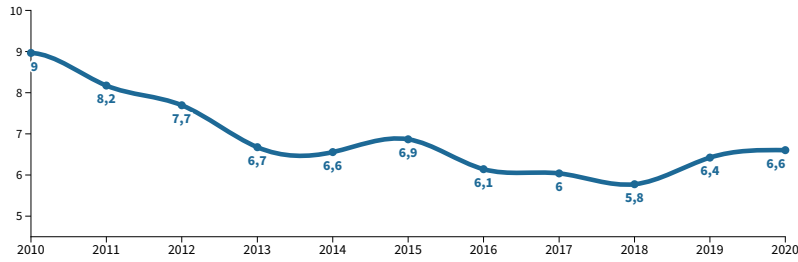
Şekil 40. Kırsal Nüfusun Toplam Nüfus İçindeki Oranı (%) ve Toplam Tarım Alanı (Milyon Hektar, 2010-2020)

Kaynak: World Bank, Rural Population ve TÜİK, Tarım İstatistikleri

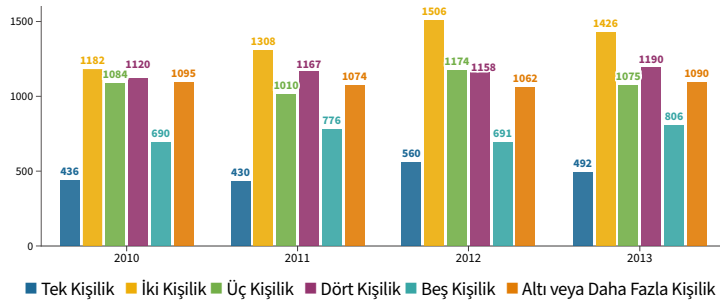
Şekil 41. Toplam Kadın ve Erkek İstihdamı İçinde Tarımda İstihdam Edilenlerin Oranı (% 2010-2020)

Kaynak: World Bank, Employment in Agriculture

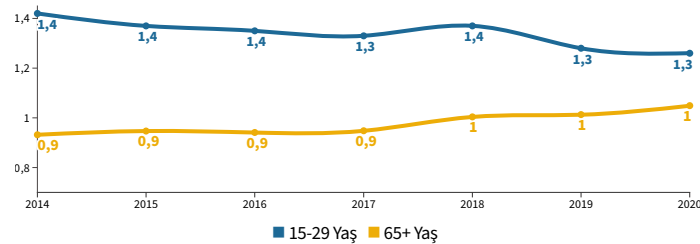
Şekil 42. Tarım, Balıkçılık ve Ormancılığın GSYİH'deki Oranı (% 2010-2020)

Kaynak: World Bank, Agriculture, Forestry, and Fishing, Value Added (% of GDP)

Şekil 43. Kır Hanehalklarının Büyüklüklerine Göre Dağılımı (Bin, 2010-2013)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması İstatistikleri

Şekil 44. Yıllara Göre Köyde Yaşayan Genç ve Yaşlı Nüfus (Milyon Kişi, 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Eğilimler ve Gelecek

Türkiye’de evlenme oranlarında düşüş, boşanma oranlarında ise artış görülmektedir. Boşanmaların daha çok kentlerde ve GSYİH’nin fazla olduğu alanlarda gerçekleşiyor oluşu Türkiye’de aile yapısının dönüştüğünü ileri süren argümanlarla örtüşen bir durum gibi gözükmemektedir. Bununla beraber, kentleşme ve sanayileşme gibi sosyoekonomik faktörlerin de boşanmada belirleyici olduğu gözlemlenmiştir. Evlilik yaşı yükselmekte, evlilerin toplam nüfus içindeki oranı giderek azalmaktadır.

Hanehalkı harcanabilir gelirin yüzdelik gelir gruplarına göre dağılımı incelendiğinde en düşük gelir grubuna mensup olanların oldukça kırılgan ve dezavantajlı bir konumda bulunduğu görülmektedir. Gelir eşitsizliğinin derinliği, en üstteki %20’lik gelir grubunun, bir diğer deyişle toplumun beşte birini oluşturan bir zümrenin toplam gelirin neredeyse yarısını elinde tuttuğu gerçeğiyle karşımıza çıkmaktadır. Hanehalkı harcamalarının ise yıllar içinde arttığı, aylık ortalama harcama toplamının 2019 yılında 4972 TL’ye yükseldiği tespit edilmiştir. Türkiye’de ücretlilerin gelirlerinin asgari ücret dolaylarında kümelenmeye başladığı bir vasatta aylık ortalama harcamanın bu miktarda gerçekleşiyor olması akla borçlanmayı getirmektedir. Keza hanelerin harcanabilir gelirlerinin yarısı kadar borçlanıyor olması, gelirleri ile borçları arasındaki boşluğun kapatılmasının zorlaşması ve borç sarmalı içine girilmesi gibi ekonomik açıdan tehlikeli süreçlere adım atılması anlamına gelmektedir.

Türkiye’de kadınların; eğitim seviyesi, işsizlik, ücret vs. gibi göstergeler bakımından erkeklere göre oldukça dezavantajlı bir konumda olduğu görülmektedir. Ülkemiz özellikle kadın istihdam oranı açısından %47’lik (World Bank, 2019) dünya ortalamasının ve Avrupa ülkelerinin tamamının bir hayli gerisinde kalmaktadır. Türkiye’de derinleşen cinsiyet ayrımcı söylem yalnızca istihdam, eğitim gibi alanlarda aksaklığa neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda kadına yönelik şiddete de zemin hazırlamaktadır. Yıllar geçtikçe ciddi oranda artan kadın cinayetleri sayısı toplumsal kodlara işlemiş patolojik bir nefreti açığa vurmaktadır. Siyasetçilerin kutuplaştırıcı üslubundan iş piyasalarındaki eşitsizliklere kadar birçok kurumsal ve sosyal unsurun kadınların politik özne olarak varlıklarının altını oyması oldukça karamsar bir gelecek tasavvuruna işaret etmektedir. Başka bir deyişle ayrımcı bir düzen hem toplumsal taban hem de otorite eliyle inşa edilmektedir. Gelecek yıllarda kadına yönelik şiddet ve cinsiyet eşitsizliklerinin ortaya çıkardığı toplumsal krizlerle mücadele, sosyal politikaların varlığıyla ve muteber yargı süreçleriyle mümkün olacaktır.

Türkiye’de aile içi örüntülerdeki değişimi tetikleyen başlıca değişkenlerden biri de kırdan kente göçtür. Geleneksel kalıpların esnek hale geldiği kent bağlamına göçen aileler esasen ciddi bir paradigma değişimiyle karşı karşıya kalmaktadır. 2000’lerden bu yana devamlı artan kent popülasyonunun önümüzdeki senelerde de aynı eğilimle devam ederek artış göstereceği ön görülmektedir. Erken Cumhu-

riyet döneminde yaygın bir tarım toplumu olma özelliği gösteren Türkiye toplumu-
nun bu dönüşümü ülkenin iktisadi yapısında da belirgin değişimleri beraberinde
getirmiştir. Bilhassa gençler için göçün temel saiklerinden birinin kırsaldaki sınırlı
iş imkanları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bölgesel eşitsizlikleri giderici politi-
kaların istihdamı esas alması anlamlı olacaktır.

Ülkemizde özellikle son dönemde en çok göze çarpan demografik eğilimlerden biri
yaşlanmadır. 2010'dan bu yana devamlı artış gösteren yaşlı nüfus oranı ile peyder-
pey azalan doğurganlık hızı ileride 65 yaş ve üstü popülasyonunun daha da geniş-
lemesine yol açacaktır. Bu durum bağımlı nüfusun artışına dolayısıyla istihdam-
daki örgütlenmelerin kökten değişmesine zemin hazırlayacaktır. Sosyal güvenlik
sisteminin yaşlı nüfusun baskın hale geleceği ön görülerek yeniden düzenlenmesi
bu noktada kritik öneme sahiptir. Zira, ileride ortaya çıkabilecek potansiyel bir kri-
zin bugünden geliştirilecek politika tasarıları ile yumuşatılması mümkündür.

Türkiye'de çocuğun ailenin bir uzantısı şeklinde konumlandırılması çocuk esen-
liğiyle ilgili sorunların arka planda kalmasına sebebiyet vermektedir. Çocukların
maddi ve sosyal refahlarıyla alakalı tüm sorumlulukların aileye teslim edilmesi bir-
çok risk barındırdığı gibi ailelerin karşılamayacağı bir yükümlülüğe işaret etmek-
tedir. Gençlerin iradelerinin tanındığı, talep ve beklentilerinin gözetildiği bir vizyon
ülke için pek çok anlamda kazanım demektir. Bu amaçla devlet programlarının
gençlerin alanını genişleten, onları teşvik edici ve destekleyici bir bakışla düzen-
lenmesi güçlü bir beşerî sermaye yaratımının olmazsa olmaz bir parçasıdır.

EKONOMİ VE FİNANS

- Türkiye kişi başı GSYİH ile 2005 yılından sonra dünya ortalamasının üstüne çıkmış olsa da 2016'dan beri dünya ortalamasının altında yer alıyor. 2018 yılında dünyanın ortalama kişi başı GSYİH'si 15 bin ABD doları olarak tespit edilirken Türkiye'nin kişi başı GSYİH'si 9 bin ABD dolarında kaldı.
- Hanehalkının alım gücü giderek azalıyor. Enflasyon 2021 Temmuz ayında yüzde 18,95 oldu. Buna karşın enflasyon değerlerine göre ortalama ücretler yetersiz zamlandı.
- Sosyal yardımlar ve sübvansiyonlar yoluyla refahın toplum içinde yeniden dağıtılmasında eksiklikler mevcut. 2006 yılından bu yana, 2008 krizinin hemen ardından gerçekleştirilen destekler gibi harcamalar hariç tutulursa, devlet harcamalarının ekonomideki payı giderek azalıyor.
- Türkiye'de hem kamunun dış borcu hem de kamunun dış borcunun her yıl neredeyse iki katı olarak gerçekleşen özel sektörün dış borcu giderek artıyor. 2020'de genel yönetim toplam borcunun GSYİH'ye oranı yüzde 39,7'ye yükseldi.
- Dolaylı ve dolaysız vergi oranları yıllar içinde giderek arttı. 2009'dan bu yana artış oranları, dolaylı vergilerde yüzde 390 dolaysız vergilerde ise yüzde 420 civarlarında kaydedildi. Toplanan verginin yüzde 60'tan fazlasını ise dolaylı vergiler oluşturdu.

Bu bölümde Türkiye ekonomisinin son 15-20 yıllık görünümü büyüme, ücretler, sektörel yapıdaki gelişmeler, devlet bütçe ve harcamaları, borç ve vergi başlıkları üzerinden değerlendirilecektir. Toplumun iktisadi faaliyetleri ile sermaye ve devletin ekonomi politikalarının sonucu olan bir ülkenin genel ekonomik durumu, toplumsal vaziyet hakkındaki izahatta kilit öneme sahiptir. Zira bir ülkenin büyüme, istihdam, devlet bütçesi, dış borç gibi ekonomik göstergeleri, o ülke vatandaşlarının ortalama refahını oluşturan ekonomik ortamı tespit etmeye yararmaktadır.

Türkiye ekonomisi, küresel gelişmelerin de etkisiyle son yıllarda birtakım iktisadi problemlerle karşı karşıya kalmıştır. 2008 küresel finansal krizin etkileri sınırlı olsa da piyasalarda sorunların başlangıç noktası olmuştur. 2015 yılında Avrupa Birliğindeki borç krizinin etkileri ise daha derinden hissedilmiş ve 2018 yılında döviz piyasaları ve dış borç şokları üzerinden yaşanan gelişmeler nedeniyle piyasalar durgunluğa girmiş, işsizlik artışı gibi bir dizi istenmeyen makroekonomik sonuçlarla karşılaşmıştır. 2019'un son çeyreğinde ekonomik toparlanma yaşanırken 2020 ikinci çeyreğine COVID-19 salgınının sebep olduğu krizle girilmiştir. Türkiye, alınan önlemler ve yaz aylarındaki normalleşme sayesinde 2020 yılını pozitif büyüme oranıyla kapatmışsa da küresel salgın trendlerine paralel iktisadi kriz Türkiye'de enflasyon, döviz kurlarının yükselişi ve işsizlik gibi olumsuzluklara neden olmuştur. Son 15 yılda ekonomik büyüme performansında önceki dönemlere nispetle önemli gelişmeler kaydetmiş olan Türkiye için yüksek işsizlik, cari açık ve düşük verimlilik gibi sorunlar devam etmektedir. Bu problemler çözüme kavuşmadıkça büyüme trendinde süreklilik ve istikrarın sağlanması zor görülmektedir. Ayrıca fiyatlar bölümünde ele alınacağı üzere, enflasyonun gelir artışlarını eritmesi son yılların yaygın bir fenomeni haline gelmiştir. Büyüme hızının düşüklüğüyle birlikte yüksek enflasyonist ortam ekonomik krizin derinleşmesine sebep olmaktadır.

Son 30 yılda küresel trende uygun olarak istihdam tarımdan hizmet sektörüne kaymıştır. Bununla birlikte sanayi sektörünün istihdamdan aldığı pay yetersizliğini sürdürmektedir. İnşaat alanındaki geniş istihdam ise bu sektörün ihraç edilebilir ürün üretmeyişi ve ekonomik krizlerde en hızlı daralan sektör olması nedeniyle bir sorun teşkil etmektedir. Uzun dönemli ve akılcı bir büyüme planında sanayi sektörüne istihdam yatırımı bulundurmamak zaruridir.

Dünyanın 9. tarım ülkesi olmasına rağmen tarım sektörünün GSYİH payı zamanla azalmakta olan Türkiye içintarım sektöründe istihdamın değil verimliliğin artırılması gerekmektedir. Sanayi sektörünün GSYİH payı ise istihdam sayısına paralel olarak artıp azalmaktadır.

Bu bölümde son dönemde yaşanan gelişmelerin yanında 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme stratejisi olarak başlayan ve sonrasında neoliberal düşünce ekseninde devletin ekonomideki payının giderek azaltılması şeklinde devam eden iktisat politikaları da ele alınacaktır. Son 15 yıl içinde kamu harcamaları TL cinsinden artıyor olmasına rağmen bu harcamaların GSYİH'ye oranında genel bir azalma eğilimi olduğu, devletin piyasadan iyiden iyiye çekilmeye başladığı görülmektedir.

Piyasadan çekilen ve küçülen devlet politikasına paralel değerlendirilebilecek vergi politikası ise servet ve gelir vergileri gibi doğrudan vergiler yerine dolaylı vergilere dayandırılmaktadır. Toplam verginin GSYİH payı da gitgide küçülmektedir. Vergilendirme oranında dolaylı vergilerin ağırlığı sayesinde sermaye zorlanmamakta, vergilerin ekonomideki payının küçülmesi de piyasa üzerinde bir baskı oluşmasına mani olmaktadır. 2019 yılına kadar bu şekilde devam eden vergilendirme politikalarının son 2 senede değiştiği, kamu borç açığının kapatılması ihtiyacıyla çeşitli vergi kalemlerinde oran artırımına gidildiği görülmüştür.

Bu bölümde kamu harcama finansmanı olarak dış borç stokunun refah ve gelir dağılımına et-

kileri de incelenecektir. Türkiye’de birçok gelişmekte olan ülkede yaşandığı gibi konjonktürel borç krizleri yaşanmaktadır. Son 4-5 yılda artan kamu borcu vergi yükü olarak vatandaşların refahına etki ederken büyüme başta olmak üzere birçok ekonomik göstergiyi de önemli ölçüde etkilemektedir. Unutulmamalıdır ki kamu borcunun kendisi değil, borcun yönetilememesi ülke refa-

hı için sorun teşkil etmektedir. Kontrol edilebilir borç yükünün başarılı bir makroekonomik performans getirdiğini gösteren çalışmalar mevcuttur. Ancak Türkiye özelinde değerlendirildiğinde borçlanmanın kısa vadede getirdiği faydalara tamah edilmemesi gerektiği, refah eşitsizliğini ciddi biçimde olumsuz etkilediği gösterilmiştir.

İktisadi Büyüme

Ülkelerin ekonomik büyümelerini ölçmek ve performanslarını tespit edip mukayese etmek için kullanılan en yaygın ve kullanışlı ölçüt olan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), bir ekonomideki belirli bir zaman dilinde gerçekleşen toplam üretimin parasal karşılığını ifade eder. Diğer bir deyişle üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin değeridir. GSYİH'ler diğer bir ifadeyle milli gelirler arasında karşılaştırma yapılırken daha sağlıklı sonuçlar elde etmek için nüfus büyüklükleri göz önünde bulundurulur. Kişi başına düşen milli gelirin bulunması için toplam GSYİH nüfusa bölünür. Böylelikle toplam büyüklükler açısından değil kişi başına düşen milli gelir değeri açısından ülkeler arasında ekonomik performanslar daha net bir şekilde değerlendirilmiş olur.

Türkiye ekonomisinde piyasa ekonomisine geçiş açısından 1980 yılı bir milattır. Bu yıl sonrasında ihracata dayalı büyüme stratejisine geçilmiş ve özel sektöre önem veren neoliberal ekonomi politikaları tercih edilmeye başlanmıştır. Ancak hedefleri hayata geçirmekte yavaş hareket edilmiş ve özellikle 1990'lar kriz yılları olarak tarihe geçmiştir. 2002 sonrası dönemde tek parti iktidarının sağladığı avantaj ile piyasa dönüşümü hızlanmıştır. Bu dönüşüm sırasında Türkiye ekonomisi büyüme açısından önemli bir yol kat etmiş fakat toplam iktisadi büyüklük açısından arzulanan seviyelere erişilememiştir. 2008 ekonomik krizi öncesindeki 2003-2007 döneminde kişi başı reel GSYİH yıllık ortalama yüzde 6,4 oranında büyürken, krizden sonraki dönem olan 2010-2017 döneminde ise yüzde 5,25 oranında büyümüştür (Taşdemir, 2019). Diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında büyüme açısından önemli bir başarı elde edilmiştir.

2019 yılında küresel ölçekte sarsıntıya yol açan COVID-19 salgını dolayısıyla alınan tedbirler üretim, yatırım ve istihdamda belirgin bir düşüşe sebep olmuştur. IMF'nin Ocak 2021 yılında yayınladığı rapora göre mevcut küresel ekonomik daralma gelişmiş ülkelerin GSYİH'lerinde yüzde 4,9, gelişmekte olan ülkelerin GSYİH'lerinde ise yüzde 2,4 oranında gerçekleşecektir. Türkiye dâhil çoğu ülkede hükümetler, halkın salgın koşullarında gittikçe kötüleşen ekonomik durumuna destek olmak amacıyla çeşitli destek paketleri oluşturulmuştur. Ancak bu destek paketleri ülkelere bütçe açıkları ve kamu borcu olarak geri dönmüştür. Buna rağmen 2020 yılında Türkiye'nin üretim yöntemiyle cari fiyatlarla GSYİH'si 5 trilyon 47 milyar 909 milyon TL olarak gerçekleşmiş, TL cinsinden GSYİH artışı devam etmiştir.

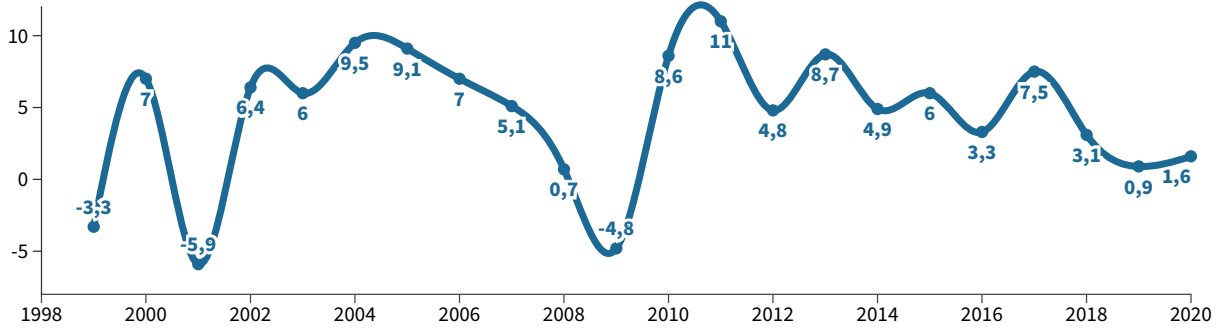
Yandaki şekillere bakıldığında ilk olarak büyüme rakamlarında yaşanan dalgalanmalar göze çarpmaktadır. 2001 krizi dolayısıyla yaşanan daralma sonrası 2007 yılına kadar hızlı bir gelişme trendi yakalanmış ancak 2008 krizinin etkisiyle büyüme rakamları negatife dönmüş, diğer bir ifadeyle daralma yaşanmıştır. Daha sonrasında yine pozitif büyüme rakamları elde edilmiş olsa da 2011 son-

rasında büyüme hızında sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Son 10 yılda büyüme açısından pozitif bir tablo olsa da hızdaki düşüş makroekonomik yapıda diğer sorunların olduğunu göstermektedir. Son yıllardaki çeyreklik performanslar da bu dalgalı yapıyı teyit etmektedir. 2018 yılının son çeyreği ve 2019'un ilk iki çeyreği olmak üzere 3 çeyrek bir daralma yaşanmıştır. Bu daralmadan çıkışın başladığı dönemde COVID-19 salgını ortaya çıkmış ve 2020 ikinci çeyreğinde el freni çekilmişçesine büyük bir daralma yaşanmıştır. Daha sonrasında ortaya çıkan büyüme rakamları bir önceki dönemde yaşanan daralmanın telafi edilmesi şeklinde de okunmalıdır.

Yandaki şekillerde kişi başına GSYİH dolar cinsinde Türkiye ve Dünya ortalaması olarak gösterilmektedir. Türkiye için 1998 yılında kişi başı gelir 4445 dolar iken 2013 yılında 12582 dolara yükselmiş ancak 2020 itibarıyla 8599 dolara gerilemiştir. Kişi başına gelir 2008 yılı haricinde 2014 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. Bu açıdan 2002 sonrası yapısal dönüşümlerin pozitif etkileri görülmektedir. Ancak 2008 krizi sonrasında sarsılan küresel ekonomik düzendeki etkiler 2015 yılında Avrupa borç kriziyle Türkiye'ye yansımış hem bölgesel hem de iç problemlerin etkisiyle daha önceki dönemin tam tersi sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Türkiye'nin kişi başı GSYİH'si ile dünya ortalama kişi başı GSYİH'si mukayese edildiğinde 2005 yılından sonra dünya ortalamasının üstüne çıkıldığı ancak 2016 yılında dünya ortalamasının tekrar altına düştüğü görülmektedir. 2018 yılında dünyanın ortalama kişi başı GSYİH'si yaklaşık 11 bin dolar olarak tespit edilmişken Türkiye'nin kişi başı GSYİH'si 9 binde kalmıştır. Dolar cinsinden kişi başına gelirdeki düşüş, küresel ekonomi içerisindeki yerimizi karşılaştırmak için önemli bir gösterge olsa da özellikle son yıllardaki kur artışı nedeniyle bu tablonun ortaya çıktığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

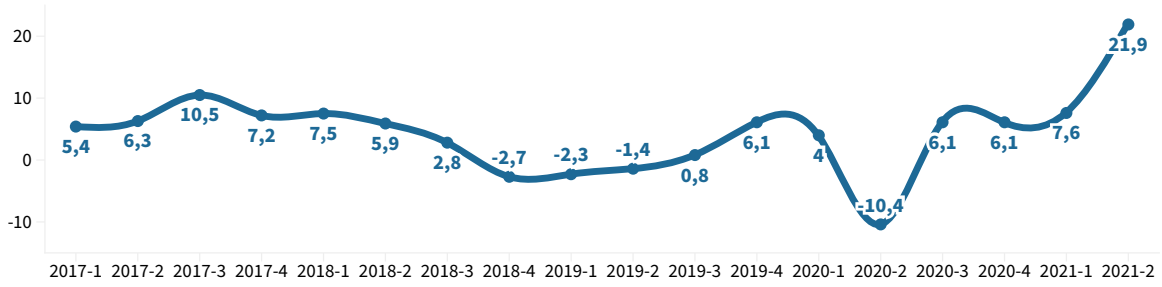
Türkiye'nin coğrafi bölgelerine göre kişi başı GSYİH değerleri de iktisadi büyüme konusunda incelenmesi gereken verilerdir. Buna göre kişi başı GSYİH'si en yüksek olan bölge Marmara (İstanbul hariç) olurken, bu bölgeyi İç Anadolu takip etmektedir. İstanbul'un tek başına sahip olduğu kişi başına GSYİH 3. sıradan listeye girmiştir. Türkiye'de kişi başı GSYİH değeri en düşük olan bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Dikkat çeken bir diğer husus ise Doğu Anadolu bölgesinin 2009 yılında Ege'yi geçerek kişi başı GSYİH sıralamasında beşinci sıraya oturmasıdır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin literatürde ülkelerin 10 bin dolar seviyesindeki kişi başı gelir seviyesine hızla gelmesi ancak bu seviyede takılı kalmasını ifade eden orta gelir tuzağı durumunu atlatarak yüksek gelirli ülkeler grubuna girebilmesi için uzun dönemli bir büyüme performansı sergilemesi ve yapısal alandaki reform ve dönüşümlerine devam etmesi gerektiği söylenebilir.

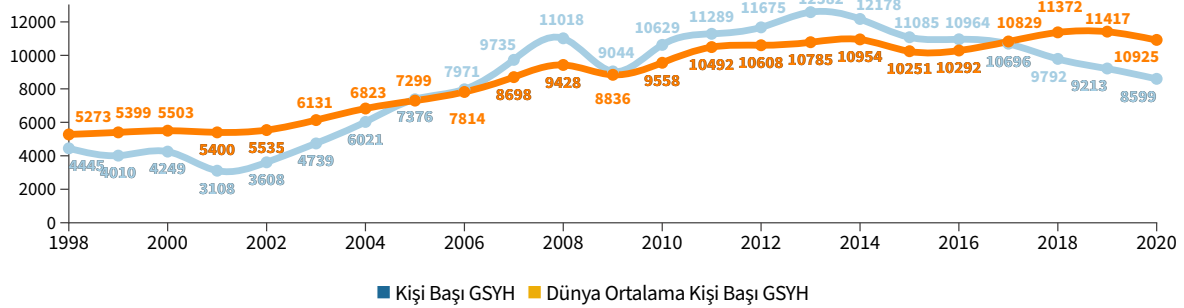
Şekil 45. Yıllık GSYİH Büyüme Oranları (% 1999-2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, 2021

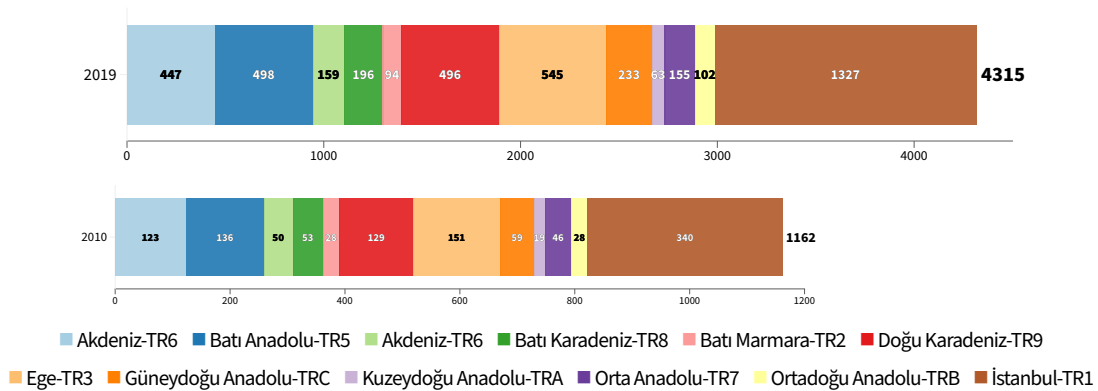
Şekil 46. Çeyreklere Göre Büyüme Oranları (% 2017-1 - 2021-2)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, 2021

Şekil 47. Türkiye ve Dünya Kişi Başına GSYİH (USD, 1998-2020)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı ve World Data Bank, 2021

Şekil 48. Bölgelere Göre GSYİH (Milyon TL, 2004-2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, 2021

Fiyatlar

Enflasyon; belirli bir zaman aralığında mal ve hizmet fiyatlarındaki sürekli artışa denir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından oluşturulan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)'ndeki dönemsel değişimler kamuoyunda temel enflasyon oranları olarak kabul edilmektedir. Enflasyonun artışı satın alım gücünü olumsuz etkiler. Ekonominin önemli göstergelerinden biri olan enflasyon; yalnızca tüketiciyi değil, üreticiyi, yatırımcıyı ve işvereni de olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle toplumun her kesimini derinden etkileyen bu olgu, yöneticiler tarafından dikkatle takip edilmektedir.

Yanda yıllara göre değişimi gösterilen enflasyonun 2000'li yıllara girişle birlikte ciddi bir düşüş yaşadığı görülmektedir. Enflasyon 2004'te yüzde 8,6 olarak saptanırken 2017'ye gelindiğinde yüzde 11,14 ve en son 2021 Temmuz ayında yüzde 18,95 olarak tespit edilmiştir. Son yıllarda meydana gelen enflasyon artışı, sabit gelirli çalışanların ücretlerinde yetersiz kalan artışlarla birlikte değerlendirildiğinde hanehalkının alım gücünün önemli ölçüde zarara uğratıldığı düşünülmektedir. Büyüme hızının düşüklüğüyle birlikte yüksek enflasyonist ortam, ekonomik krizin derinleşmesine sebep olmaktadır. Hem ekonomik durgunluk hem de fiyatların genel seviyesindeki hızlı artış, başta düşük gelirli kesim olmak üzere alım gücünün erimesine ve geçim sıkıntısının artmasına neden olmaktadır.

OECD üyesi ülkelerin enflasyon oranlarının ortalamalarıyla kıyaslandığında Türkiye'nin enflasyon değerlerinin hiçbir zaman OECD seviyesine inmediği görülmektedir. OECD üyesi ülkelerin neredeyse tamamında 2002-2014 yılları arasında enflasyonda önemli düşüşler görülmekteyken Türkiye'de enflasyon o yıllarda yüksek ve dalgalı bir seyir izlemiştir. 2012-14 yılları arasında yıllık ortalama enflasyon oranı Şili, İzlanda, Meksika ve Türkiye dışındaki tüm OECD ülkelerinde yüzde 2,5'in altında kalmıştır.

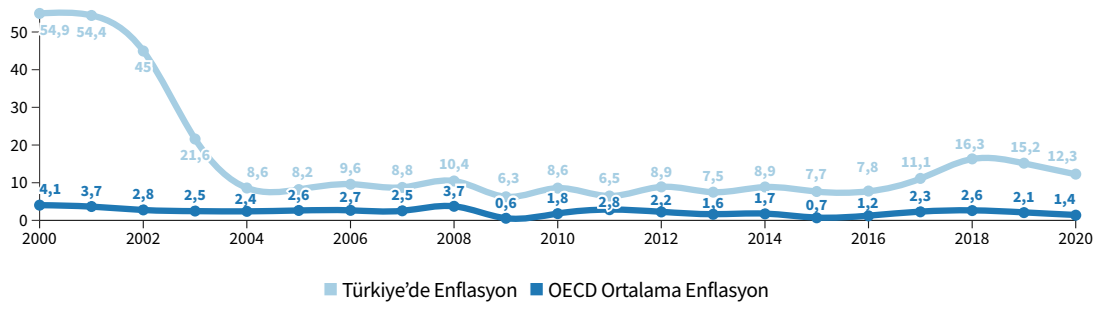
Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), çeşitli emtia üreticileri tarafından uygulanan ortalama fiyat hareketlerini ölçmeyi amaçlar. ÜFE, TÜFE ile birlikte bir ekonomideki fiyat değişikliklerine dair gelişmiş gösterge olarak ele alınır. 2020 yılında ÜFE de TÜFE gibi bir

yükseliş trendine girmiştir. Şekillere bakıldığında ÜFE'nin dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Özellikle 2016 yılından bu yana ÜFE'nin kur istikrarsızlığından olumsuz bir biçimde etkilendiği bilinmektedir. 2020 yılında yaşanan küresel salgının da ÜFE üzerinde en az kur baskısı kadar etkili olduğu söylenebilir. ÜFE'nin bu yıllarda artması da bu saptamayı destekler niteliktedir.

TÜİK'in tanımına göre hanehalkı harcanabilir gelir: "Hanehalkındaki her bir ferdin elde ettiği kişisel yıllık kullanılabilir gelirlerin (maaş-ücret, emekli maaşı, dul-yetim aylıkları ve burs vb.) toplamı ile hane bazında elde edilen yıllık gelirlerin (kira geliri vb.) toplamından, ödenen vergiler ve diğer hane veya kişilere yapılan düzenli transferler düşüldükten sonra elde edilen değerdir". Buna göre yandaki şekiller incelendiğinde yıllar içinde hanehalkının yıllık kullanılabilir ortalama gelirinin artmış olduğu görülecektir. TÜİK'in açıkladığı verilere göre 2020 yılında yıllık hanehalkı kullanılabilir ortalama gelir yüzde 15,8 artarken, enflasyon yıllık bazda yüzde 12,28 artmıştır.

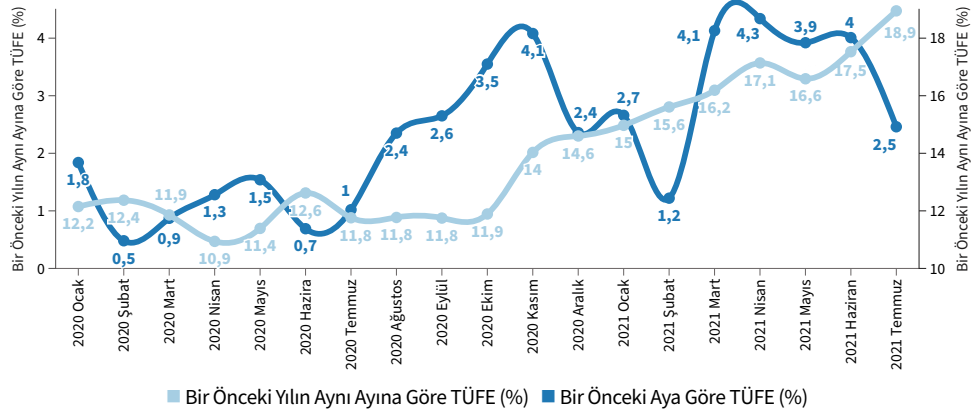
Yandaki şekillerde benzinli binek bir otomobilin ortalama fiyatının yıllara göre değişimi görülmektedir. Özellikle son dönemde gerçekleşen kur artışı ve ÖTV'nin etkisine ek olarak üretim olmayınca araç fiyatlarının artışı beklenmedik büyüklükte olmuştur. Öte yandan otomobil Türkiye'de hiçbir zaman ücretliler için kolay erişilebilir bir tüketim malzemesi olmamış her zaman bir lüks olmuştur. Buna uygun olarak Türkiye'de bin kişiye düşen araç sayısı da 161 olarak belirlenmiştir. Sonuç olarak haddizatında rahatlıkla erişilebilir olmayan otomobillerin fiyatları ile yıllık hanehalkı gelirleri arasındaki fark büyümüştür.

Neticede Türkiye son 4-5 yılda artan bir enflasyon dalgasıyla karşı karşıyadır. Enflasyon yalnızca tüketiciyi değil, üreticiyi de zor durumda bıraktığından pahalılık mütemadiyen artmakta, alım gücü düşüşe geçmektedir. Ücretlere bakıldığında erkekler için 45 bin, hanehalkı kullanılabilir toplamına bakıldığında 69 bin civarında seyreden yıllık gelirlerin enflasyonun ve yükselen döviz kurunun karşısında güç kaybettiği, dolayısıyla artışının refaha bir etkisinin olmadığı söylenebilir.

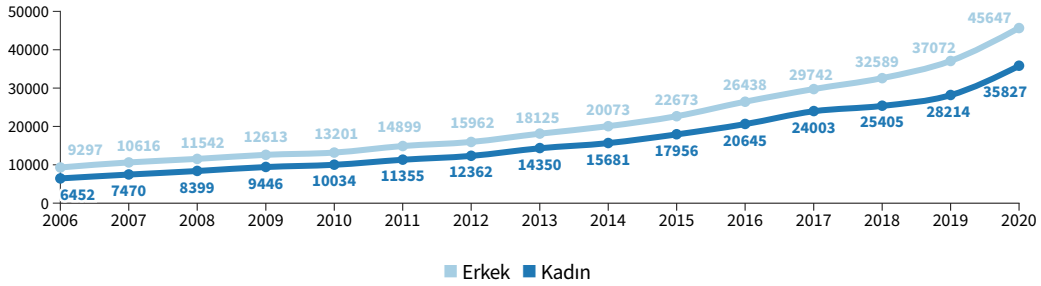
Şekil 49. Yıllara Göre Türkiye ve OECD Enflasyon (% 2000-2020)

Kaynak: OECD, 2021

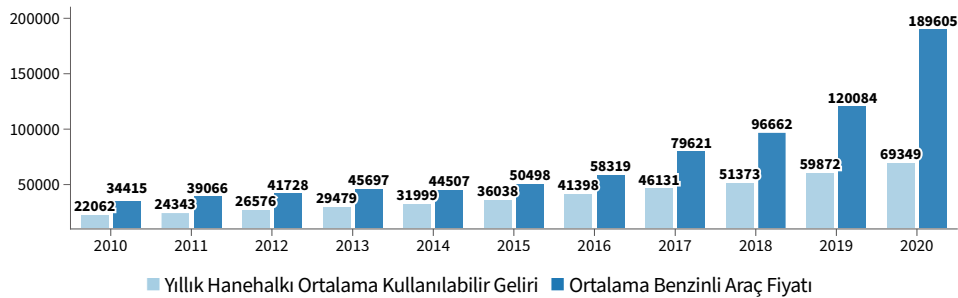
Şekil 50. TÜFE ve ÜFE Oranlar (% 2020 Ocak-2021 Temmuz)

Kaynak: TÜİK, Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri

Şekil 51. Cinsiyetlere Göre Yıllık Ortalama Ücret (TL Cari, 2006-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2021

Şekil 52. Hanehalkı Ortalama Kullanılabilir Gelir ve Ortalama Otomobil Fiyatları (TL, 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri ve Hanehalkı Tüketim Harcaması İstatistikleri

Sektörler

Bir ekonomide hangi sektörün GSYİH'ye ne kadar katkı sağladığının analizi, ülkenin ekonomik geleceğinin planlanması noktasında stratejik bir öneme sahiptir. İLKE Vakfı'nın "Geleceğin Türkiye'sinde Ekonomi" başlıklı raporunda, Türkiye'nin ekonomik gücünü artırmak ve dışa bağımlılığını azaltmak için odaklanılması ve teşviklerle desteklenmesi gerektiği belirtilen stratejik sektörler olarak tarım, enerji, savunma ve bilişim sektörleri sıralanmıştır.

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımı son 30 yılda ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. 1990 yılında Türkiye'nin en yüksek istihdam oranına sahip sektörü yüzde 47 ile tarım iken bu oran 2021'de yüzde 17'ye gerilemiştir. Yandaki şekillere göre istihdamdaki paylara bakıldığında hizmet sektörünün Türkiye'nin mevcut istihdamının yarısından fazlasını üstlendiği görülür. Hizmet sektörünün ardından sanayi sektörü ve benzer bir düzeyde tarım sektörü yer almaktadır. Literatürde yer alan ana sektörlerin dışında inşaat sektörü ise dikkat çekici bir şekilde tek başına Türkiye ekonomisi için önemli bir istihdam sağlamaktadır. Sanayi sektörü 2015 yılından başlayarak bir daralma yaşamışsa da 2021 yılının ikinci çeyreğine gelindiğinde 2014 yılındaki istihdam payının da ötesine geçmiştir. 2020 yılı özelinde COVID-19 salgının istihdam alanındaki etkileri sektörel bazda incelendiğinde, daralmaların sanayi sektöründe yüzde 1, tarım ve hizmet sektörlerinde ise sırasıyla yüzde 7,48 ve yüzde 5,12 şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. 2021 yılında ise bütün sektörlerde, geçen yılki istihdam daralması telafi edilmiştir.

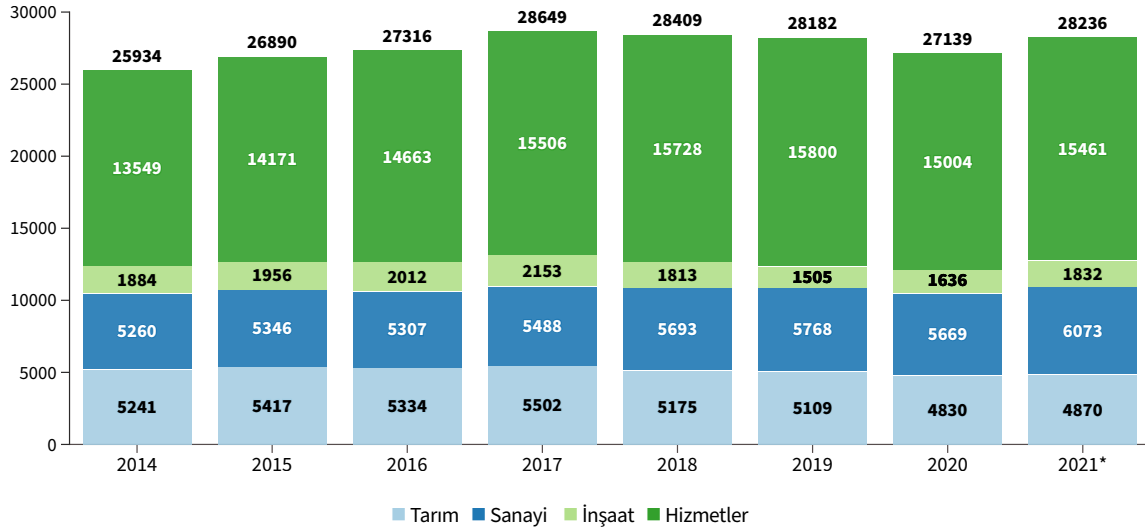
Bu sayılar eşliğinde söylenebilir ki tarım sektöründeki istihdam hâlâ olması gerekenden fazla, sanayi-deki istihdam ise olması gerekenden az durumdadır (Kaya ve Selçuk, 2019). Tarım sektöründe verimlilik artırılarak buradaki iş gücü sanayiye aktarılmalıdır. Ayrıca inşaat sektöründeki istihdam artışı bir sorun olarak görülmelidir, zira bu sektör uluslararası ticarete konu olan bir ürün üretmediği gibi ekonomik krizlerde en hızlı daralan sektördür. Hem uzun dönemli büyüme planları için hem de toplumsal refah için bu sektörden de sanayiye iş gücü aktarımı gerçekleştirilmelidir.

Sektörlerin gayri safi yurtiçi hasıladaki payları yandaki şekillerde verilmiştir. Bunlara göre 2004'ten

2019'a kadar olan sürece bakıldığında tarım sektöründe gözle görülür bir küçülme gerçekleşmiştir. Bunun karşısında kamu ve sanayi sektörünün hacminin genişlediği söylenebilir.

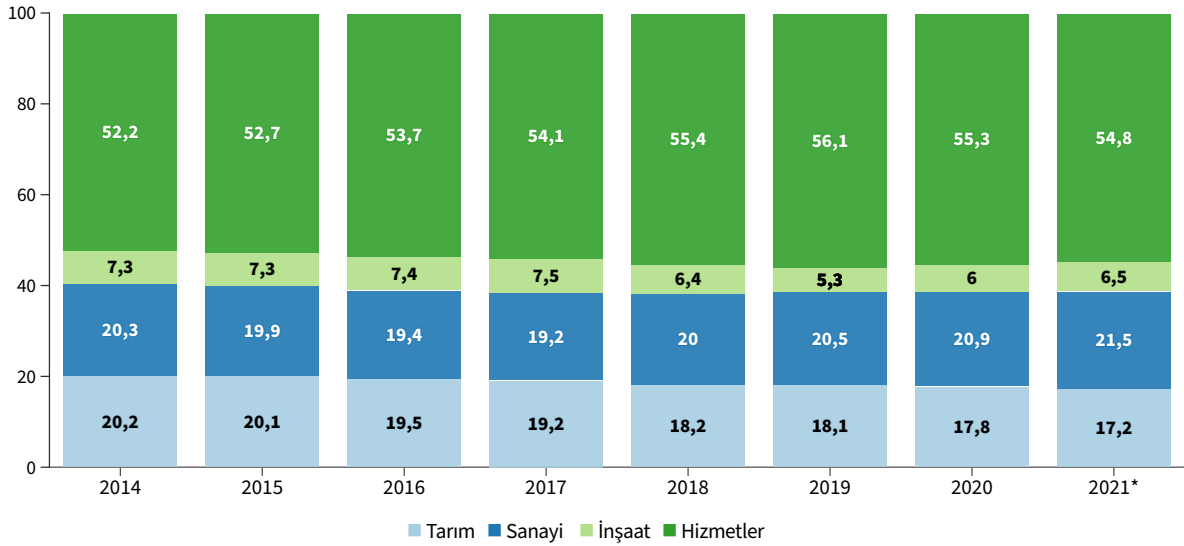
Türkiye dünyanın dokuzuncu büyük tarım ülkesi olsa da tarımın ülke ekonomisi içindeki payı zamanla azalmıştır. Şekillere bakıldığında tarım sektörünün yıllar içinde GSYİH payının azaldığı görülmektedir. 1998 yılında Türkiye'de tarımın GSYİH içindeki payı yüzde 12 iken bu oran 2017 yılına gelindiğinde yüzde 6,4'e kadar gerilemiştir. Oysa 2020 yılında, yaşanan kuraklığa da rağmen, Türkiye'nin bitkisel üretimi tarihin en yüksek seviyesine, 124 milyon tona ulaşmıştır. Tarım sektörünün desteklenmesi açısından kamu önemli kaynakları aktarmaya devam etmiş ve 2020'de üreticiye 21,9 milyar TL tarımsal destek sağlamıştır. Diğer sektörlerde yaşanan hızlı gelişmeler, tarımsal üretim artmasına rağmen ekonomideki payının oransal olarak düşmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, tarım sektörünün çoğunlukla küçük aile işletmelerinden oluşması verimliliğin düşük kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum teşviklere bağımlılığı sürdürmekte, adeta bir kısır döngü gibi teşvik ile düşük verimlilik birbirini beslemektedir. Tarım sektörünün yüksek verimlilikle daha büyük değerler üretebilmesi açısından toplulaştırma vb. yapısal reformların daha yaygın bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

2000'li yılların başından bu yana devam eden sanayi sektörünün GSYİH içindeki payının daralması 2016 yılı itibarıyla sona ermiştir, sanayinin payı 2020 yılında yüzde 27,6 olarak tespit edilmiştir. İnşaat sektörünün ise GSYİH içindeki payı yıllarca neredeyse sabit kalmıştır. Bakış, Acar ve Dilek'in (2020) çalışmasında da görüleceği üzere inşaat sektörünün büyüme oranlarında dalgalanmaların boyutu oldukça fazladır. Yani bu sektörde olağanüstü büyüme rakamlarına ulaşmakta ve daha sonra çok sert düşüşler yaşanmaktadır. Bununla birlikte bu sektör, ihracatı gerçekleştirilebilecek bir ürün üretmediğinden dolayı GSYİH'ye olan katkısı çok küçük kalmaktadır.

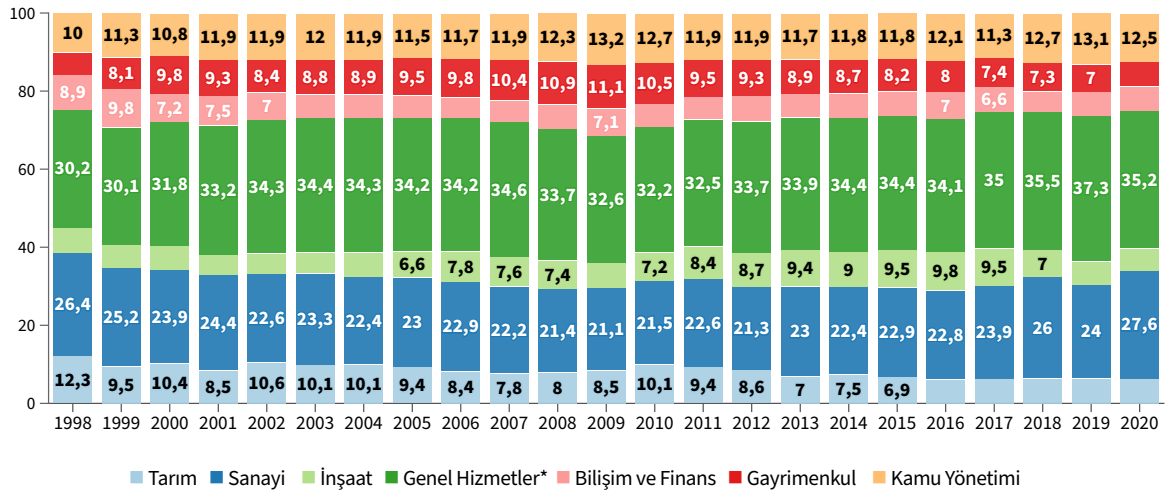
Şekil 53. Sektörlere Göre İstihdam Sayıları (Bin, 2014-2021)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri, 2021

Şekil 54. Sektörlerin İstihdam Payları (% , 2014-2021)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri, 2021

Şekil 55. Sektörlerin GSYİH Payları (% , 1998-2020)

*TÜİK iktisadi faaliyet kollarına göre GHI, MN ve RST kodlu kalemler birleştirilmiştir.

Kaynak: TÜİK, Ulusal Hesaplar, 2021

Bütçe

Devlet bütçesi, kamu gelir ve giderlerinin, meclis tarafından onaylanarak Bakanlıklar tarafından uygulanmasına izin veren bir yasal düzenlemedir. Diğer bir ifadeyle, kamu kaynaklarının toplanması ve harcanması için yol haritası çizen ve halk adına izin veren bir belge niteliği taşımaktadır. İktisadi olarak ise bir devletin gelir ve giderlerinin takip edildiği bilançosudur. Devlet harcamalarının niceliğinin büyüklüğü bir ekonomide devletin büyüklüğünün önemli bir göstergesidir. Türkiye 1980 sonrasında neoliberal devlet anlayışının da esas olan deregülasyon ve yeniden düzenlemeye dayalı girişimci devlet modeline geçiş yaparak korumacı devlet modelini geride bırakmaya başlamıştır. Buna göre Türkiye merkezi hükümeti özellikle yatırım harcamaları bazında küçülmeye gitmiş, özel yatırımlara ve yabancı sermayeye alan açmıştır (Eroğlu, 2016).

Bir ekonomide devletin büyüklüğünü tespit etmek için kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı incelenir. Bu bağlamda Türkiye uluslararası piyasalara katılım gerçekleştirdiği 1980’li yıllardan itibaren kamu harcamalarının GSYİH’ye oranı gerilemeye başlamış, 1990’dan 2001 yılına kadar ise bu oran kademeli olarak artmıştır. Ancak son 15 yıl için kamu harcamalarının GSYİH’ye oranında genel bir azalma eğilimi olduğu, deregülasyon sürecine girmiş olan devletin piyasadan iyiden iyiye çekilmeye başladığı görülmektedir. Özellikle 2000-2010 yılları arası dönemde imalat sanayi ve enerji alanında kamu yatırımları azaltılmıştır (Eroğlu, 2016).

Yandaki şekiller göstermektedir ki devlet harcamalarının toplam miktarı Türk lirası cinsinden giderek artmaktadır. Ancak bu miktar GSYİH’ye oranlandığında karşımıza çıkan tablo, 2006 yılından bu yana, 2008 krizinin hemen ardından gerçekleştirilen destek gibi harcamalar hariç tutularsa, devlet harcamalarının ekonomideki payının giderek azaldığını göstermektedir.

Merkezi hükümetin bütçe harcama kalemlerine Strateji ve Bütçe Başkanlığının yıllık faaliyet raporlarından ulaşılmıştır. Bu raporlara göre hükümet harcamalarındaki en geniş hizmet kalemi “Genel Kamu Hizmeti” olurken onun peşinden “Sosyal Güvenlik ve Yardım” gelmektedir. “Dinlenme Kültür ve Din” harcamaları bütçeden en az payı alırken, Savunma harcamaları ile Sağlık harcamaları neredeyse eşit düzeyde seyretmiştir.

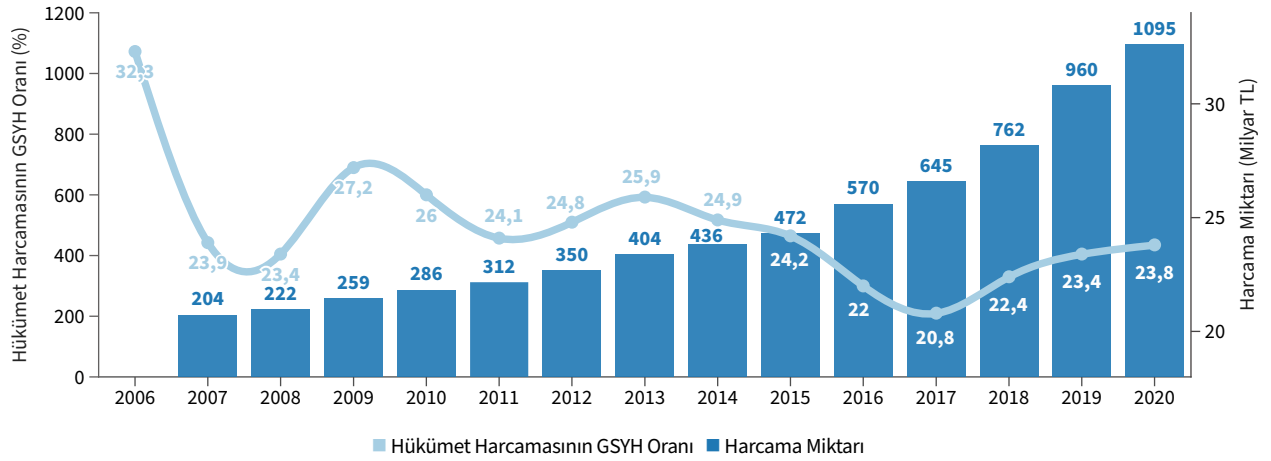
Sosyal devlet anlayışına göre devlet, sosyal yardımlar ve sübvansiyonlar yoluyla refahı toplum içinde yeniden dağıtmakla yükümlüdür. Yandaki şekillerde görüldüğü üzere Türkiye’de sosyal güvenlik ve yardım harcamaları ge-

nel kamu harcamalarının hemen ardından gelmektedir. Dolayısıyla devletin, refahın yeniden dağıtımını önemli bir politika alanı olarak gördüğü söylenebilir. Buna rağmen, Türkiye ekonomisinde halihazırda dar bir alanı temsil eden hükümet harcamalarının refahın yeniden dağıtımında yeterince etkili olmadığı görülmektedir.

Türkiye jeopolitik ve tarihsel konumu nedeniyle savunma harcamalarında stratejik davranması gereken bir ülkedir. 1960’lardaki silahlanma yarışına dâhil olan Türkiye, 1980’li yılların sonunda cereyan eden dünya trendlerinden farklı olarak silahlanma hızını düşürmemiş, belli bir seviyede harcamaları sürdürmüştür. Yandaki şekillerde de bunun sağlık harcamaları ile eşit düzeyde devam ettirildiği görülmektedir. Literatürde sıkça tartışılan savunma harcamaları, ithalata dayandığında ülke ekonomisini negatif etkilerken, bu harcamaların Ar-Ge’ye dayanan harcamalar yoluyla diğer sektörleri de etkileyerek pozitif sonuçlar üretme potansiyeli vardır. Savunma sanayi projeleriyle hem ithalat faturası azaltılmakta hem de ihracat ile döviz rezervlerine katkı yapılmaktadır. Ekonomik krizlerden veya COVID-19 gibi küresel pandemilerden etkilenmeyen savunma harcamaları, yalnızca Türkiye özelinde değil küresel düzeyde artış göstermeye devam etmiştir. Türkiye ekonomisi için dışa bağımlı kaynak tüketici savunma sektörü son yıllarda yapmış olduğu büyük atılımla ekonomiye pozitif katkı yapan bir konuma geçmiştir.

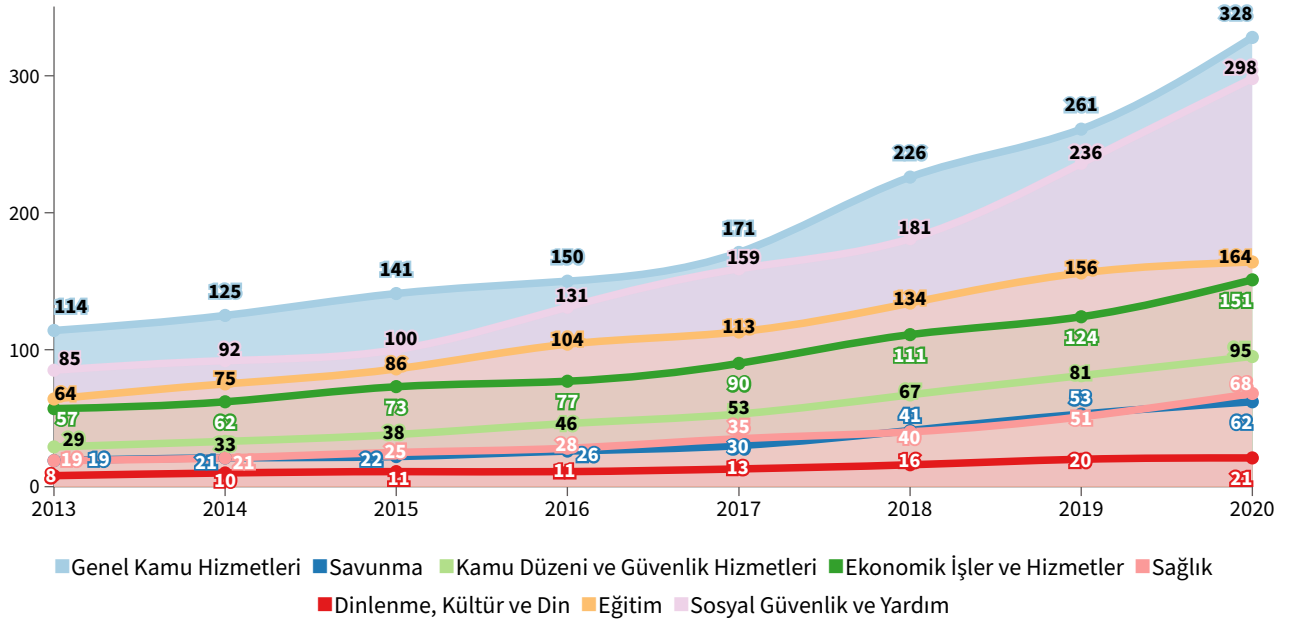
Eğitim harcamalarının, devlet harcamalarındaki artışa paralel olarak arttığı, yoğunluğunda bir değişme olmadığı görülmektedir. Eğitim harcamaları ile gelir dağılımı ilişkisini inceleyen Beyaz Sipahi’nin (2021) çalışmasında kurduğu açıklama modeline göre gelir dağılımı, toplam eğitim harcamaları ve enflasyondan etkilenmektedir. Eğitim harcamalarında dikkate alınması gereken temel husus alt gelir grubundaki hanelerin yatırım ve harcamalardan daha fazla faydalanabilmelerine olanak tanımadır.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinde küçülen devlet payının, özellikle eğitim ve sağlık alanlarında artırılması ve sosyal transferler başta olmak üzere verimlilik odağında tüm harcama kalemlerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda başta sağlık sektörü olmak üzere eğitim ve sosyal alanlarda özel sektöre açılan alanın gözden geçirilmesi ve devletin bu alanlarda yatırımlarının sürekli hale getirileceği önlemler alınması gerekmektedir.

Şekil 56. Toplam Hükümet Harcaması (Milyar TL) ve GSYİH Yüzdesi (% 2006-2020)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021

Şekil 57. Merkezi Hükümet Harcama Kalemleri (Milyar TL, 2013-2020)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021

Klasik kamu maliye yaklaşımlarına göre yalnızca arıza durumlarda başvurulacak kamu borcu, birçok gelişmekte olan ülkede yetersiz kaynaklar nedeniyle olağan bir durum haline gelmiştir. Türkiye ekonomisi için de durum farklı değildir. 1990'lı yıllarda hızı artan kamu finansman açığı, iç ve dış borç yoluyla kapatılmıştır. Üretken olmayan alanlarda kullanılan bu kaynaklar ise faiz yüküyle birlikte birikerek yeni borçlanma ihtiyacı doğurmuş ve hanehalkları üzerinde mali baskıya dönüşmüştür. Birçok gelişmekte olan ülkede konjonktürel dalgalarda borç krizlerinin olduğu görülmektedir.

Şekillere bakıldığında Türkiye ekonomisinde hem özel sektörün hem de kamunun dış borcunun giderek arttığı ve özel sektör borcunun kamu borcunun her yıl neredeyse iki katı olarak gerçekleştiği görülmektedir. Artan borçlanmaların hem dış alımların açıklarını kapatacak seviyede dış satım kazancı elde edememenin doğal sonucu olan döviz kur yükselişlerinden kaynaklandığı hem de borçların kamu harcamaları için sıradan bir finansman vasıtası olarak görülmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Aynı zamanda, yaşanan döviz darboğazı, dış alım ve borçlanmaları gerektiren durumun kendisini de ürettiğinden, borç döngüsünden çıkmak mümkün olmamaktadır (Özkul ve Öztürk, 2021). Son olarak finansman ihtiyacı olarak borçlanmalarda, artan kamu harcamalarının da ciddi payı bulunmaktadır. Aslında her yıl bu kamu borçlarının mükelleflerin sırtına vergi olarak yüklendiği de söylenebilir.

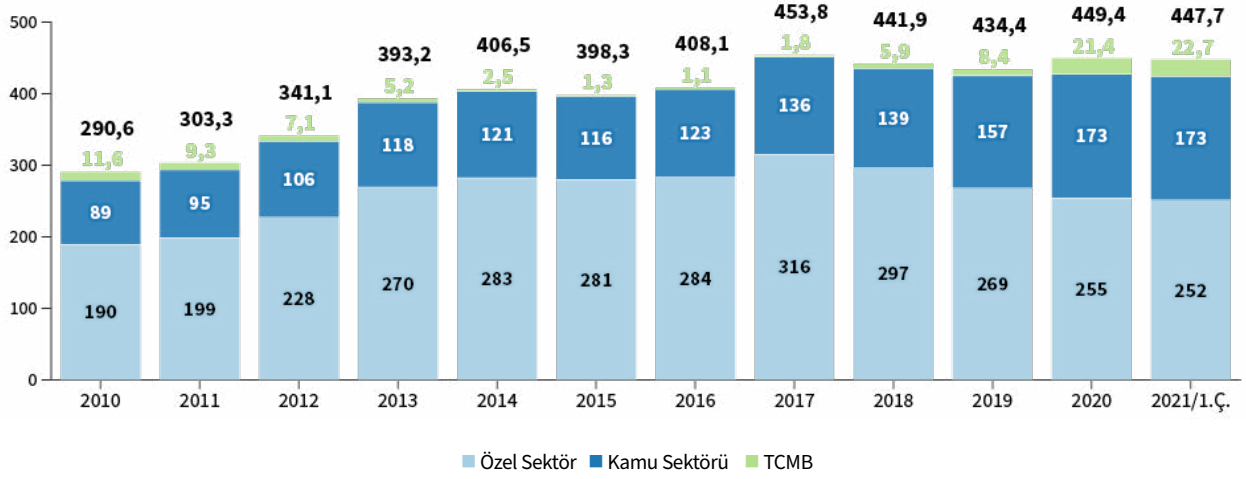
Genel kamu borcunun yıllara göre GSYİH'ye oranını gösteren şekil incelendiğinde Türkiye'nin toplam kamu borcunun bir U grafiği çizdiği görülmektedir. 2010 yılında toplam kamu borcu GSYİH'nin yüzde 39'u kadarken 2015 yılında bu oran yüzde 27,3'e indirilmiştir. Ancak son 5 yıllık süreçte borç stoku giderek artmış ve nihayet 2020'de, 2010 yılında olduğu gibi, yüzde 39'a varmıştır. Kamu borcuna dair yukarıda sayılan negatif niteliklere rağmen kamu borcu başlı başına bir sorun değildir. Kamu borç yönetiminde etkinlik, borcun değil, borcun yönetilememesinin ülke refahı için sorun teşkil ettiğini göstermektedir. Literatürde, borç yükü kontrol edilebilir düzeyde tutulduğunda ülke ekonomisi için başarılı bir makroekonomik performans elde edilebildiğini

gösteren çalışmalar mevcuttur (Köstekçi ve Yıldız, 2021).

Yine literatürde, kamu borcunun ekonomik büyüme ile ilişkisi hakkında çeşitli araştırmalar yapılmış, ampirik çalışmaların çoğunluğunda olumsuz bir korelasyon bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalarda farklı ülkelerin kamu borç stoğu/GSYİH oranlarının ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiş, doğrusal olmayan etkiler tespit edilmiştir. Örneğin Caner ve diğerleri (2010) kamu borcu/GSYİH oranının eşiklerinin yüzde 77 olduğunu, daha üzerinde bir borçlanmanın büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Cecchetti ve diğerleri (2011) bu sınır oranını OECD ülkeleri için yüzde 85 olarak belirlerken, Latin Amerika ülkelerini çalışan Jacobo ve Jalile (2017) yüzde 64 ila 71 bandını sınır olarak tespit etmiştir. Köstekçi ve Yıldız (2021) ise toplam borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır (Akt: Yıldız ve Tuncer, 2021).

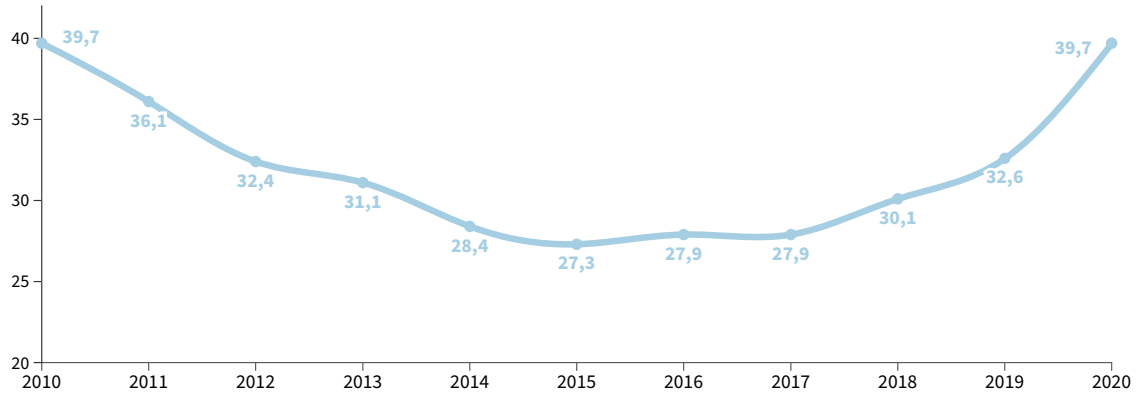
Borç, devletin bütçe finansmanı olarak kullanılsa da her zaman toplumsal refahın lehine işlememektedir. Topuz'un (2021) 1987-2018 yılları arasında Türkiye'nin bütçe açığı, kamu borcu ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkileri araştırdığı çalışmasında bütçe açığı ve kamu borç stoku ile gelir eşitsizliği arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgulanmıştır. Çalışmasının devamındayurt içi tasarruf oranlarının artırılmasını ve kamu borcunun GSYİH'ye oranının makul bir sınırdaki tutulmasını öneren Topuz (2021), gelir ve servet vergileri gibi dolaysız vergiler aracılığıyla gelir dağılımında adaletin belli oranda gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır. Yolsuzluk, kayıt dışı istihdam ve enflasyonun önüne geçilmelidir.

Sonuç olarak, son yıllarda kamu harcamalarının alışıldık finansman kalemlerinden biri olarak görülme-ye başlanan borçlanmanın, asli bir kamu finansman kaynağı olmadığı göz önünde bulundurulmalı, bu sayede farklı ülkeler için farklı şekillerde tespit edilmiş olan borç stok/GSYİH oranının aşılması sağlanmalıdır. Kısa vadede olumlu büyüme etkileri uyandırır da ampirik çalışmaların çoğunluğunda borcun uzun vadede büyümeye muarız bir etkisi olduğu unutulmamalı, gelir dağılımını ve toplumsal refahı da olumsuz etkilediği düşünülerek davranılmalıdır.

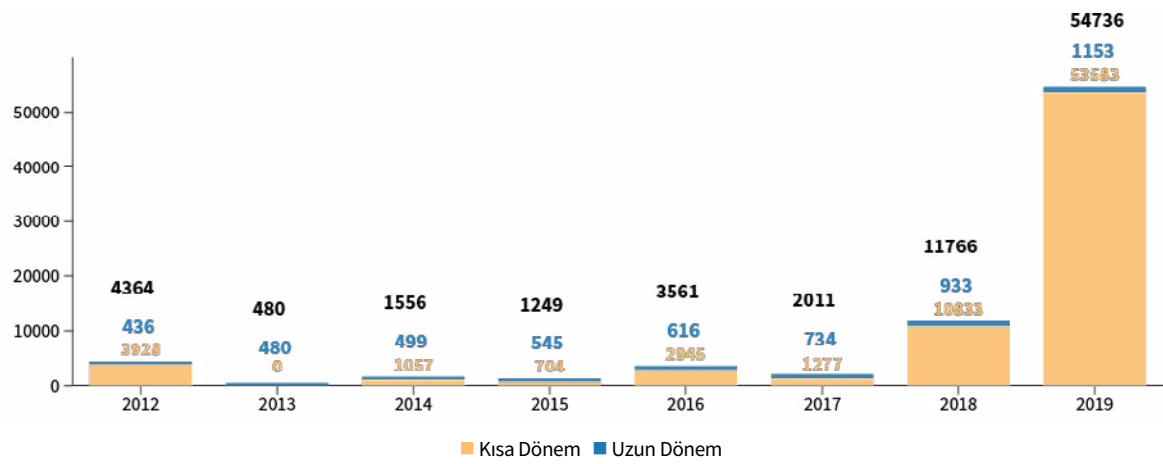
Şekil 58. Yıllara Göre Toplam Brüt Dış Borç Stoku (Milyar USD, 2010- 2020)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021

Şekil 59. Genel Yönetim Toplam Borcunun GSYİH'ye Oranı (% , 2010-2020)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021

Şekil 60. Yıllara Göre Kısa ve Uzun Dönem Borç (Milyon TL, 2012-2019)

Kaynak: TÜİK, 2021

Devletin veya devlet uzantısı kamu kuruluşlarının gerçek ve/veya tüzel kişilerden zorunlu ve karşılıksız aldığı para şeklindeki iktisadi değerlere “vergi” denir. Verginin toplanmasının temel saiki kamusal hizmetlerin yapılabilmesidir. Dünyadaki ülkelerin yaklaşık yarısında toplam devlet gelirinin yüzde 80’inden fazlasını ve hemen hemen her ülkede yüzde 50’den fazlasını vergi gelirleri oluşturmaktadır. Türkiye’nin toplam vergi geliri 2020 yılında 833 milyar 250 milyon 502 bin TL olarak gerçekleşerek merkezi hükümet bütçesinin yüzde 80’ini oluşturmuştur.

Toplam vergi yükü, yani toplam vergi gelirinin GSYİH’ye oranı, bir ekonominin toplam mali çıktısının ne kadarının hükümet tarafından vergiler yoluyla toplandığını gösterir. Yandaki şekillere bakıldığında yıllar içinde artan toplam vergi gelirinin Türkiye’de devletin ekonomideki payının artmasına sebep olmadığı, bilakis devletin, 2010’dan 2019’a kadar ekonomideki payını adım adım azalttığı görülmektedir. Verginin niceliksel artışının refahın yeniden dağıtımında önemli bir katkısı olacaksa da ekonomi içindeki payının küçülmesi eşitsizliklerin derinleşmesini hatırlatmaktadır.

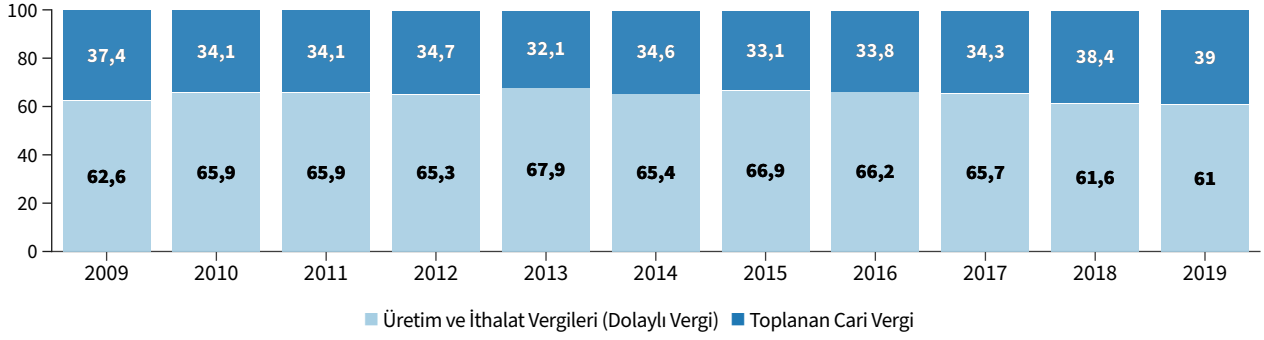
Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vergilendirme politikaları incelendiğinde gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere göre neredeyse iki kat daha fazla vergi geliri elde ettiği görülmektedir. Benzer şekilde gelişmekte olan ülkeler önemli ölçüde dolaylı vergilere, özellikle ticaret ve tüketim vergilerine bağımlıdır. Gelişmiş ülkelerde ise genel eğilim gelir ve kâr üzerindeki vergilere ağırlık vermek yönündedir. Buradan hareketle Türkiye’de gelir ve servet vergilerinin, yani dolaysız vergilerin artırılması yönünde adımların atılması ve vergi artışından kaynaklı enflasyonun önüne geçmek için piyasaya müdahale edilmesi müreffeh bir toplum için hükümetlerin işletmesi gereken politikalar olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde Türkiye’de vergilendirme politikaları gelir eşitsizliği ve sosyal güvenceler bağlamında değerlendirildiğinde de dolaylı vergilerin azaltılıp doğrudan vergilerin artırılmasının ve ülke ekonomisi içinde devletin payının artırılmasının, gelişmiş ülkeler seviyesine yükselmek için önemli bir adım olacağı söylenebilir.

Keza yandaki şekiller incelendiğinde toplanan dolaylı ve dolaysız vergilerin niceliksel olarak yıllar için-

de arttığı görülmektedir. Dolaylı ve dolaysız vergiler 2009’dan bu yana sırasıyla yüzde 390 ve yüzde 420 civarlarında artış göstermiş olup toplanan verginin yüzde 60’tan fazlasını dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Terzi ve Yurtkuran (2016) çalışmalarında vergi gelirlerinin GSYİH üzerinde önemli rol oynadığını, dolaysız vergiler arttığında GSYİH’nin olumsuz etkilediğini göstermiş, GSYİH’deki artış ile dolaysız vergilerin artışının pozitif korelasyona sahip olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla genelde vergi oranlarında, özelde ise dolaysız vergilerin toplam vergi içindeki payında indirim gerçekleştirmenin GSYİH’yi pozitif yönde etkileyeceği savunulmuştur. Benzeri bir sonuç elde eden Durkaya ve Ceylan (2006) uzun vadede toplam vergi gelirlerinin, özellikle de dolaysız vergi gelirlerinin GSYİH ile birlikte hareket ettiğini göstermiştir.

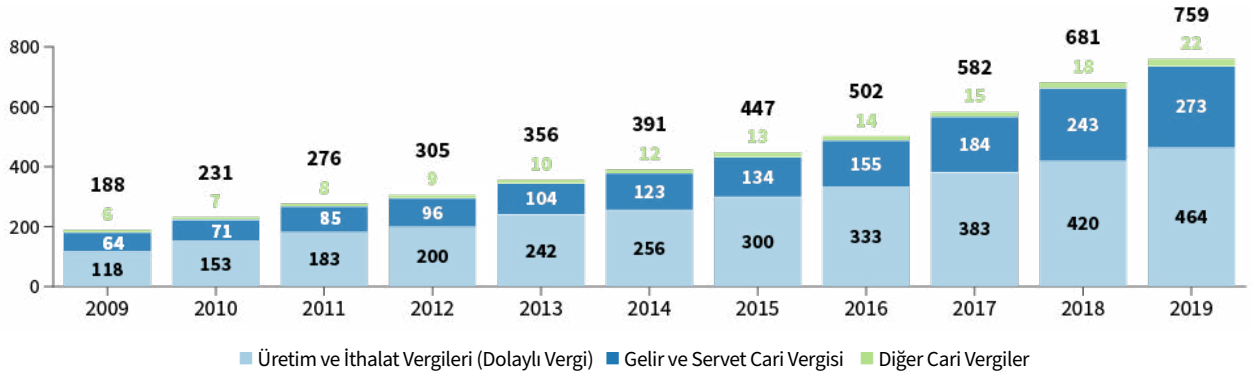
Kurumlar vergisi, kurum kazançları üzerinden alınan vergidir. Örneğin hukuki niteliklerinden dolayı bünyesindeki bireylerin dışında ayrı bir iktisadi varlığa sahip sermaye şirketleri bu vergi türünün mükellefidir. Yalnızca tüzel kişiliklerin mükellef olabildiği bu verginin oranları kanun bazında kararlaştırılmaktadır. Kurumlar vergisi oranları, ana akım iktisadi yaklaşım çerçevesinde istikrarlı biçimde azaltılmaktadır. Türkiye’de 2021’de yüzde 25, 2022 için ise yüzde 23 olarak belirlenmiştir. OECD ülkeleri için yaptığı çalışmasında Dökmen (2018), kurumlar vergisi paradoksunun olgusal bir durum olduğunu, kurumlar vergisi oranlarının azaltılmasına rağmen buradan sağlanan vergi gelirlerinin istikrarını kaybetmediğini göstermiştir.

Neoliberal ekonomik yaklaşım bağlamında kurumlar vergisinin oranlarının azaltılması, esasen dolaysız vergilerden dolaylı vergilere geçiş anlamına da gelmektedir ve gelir dağılımı adaleti aleyhine işlediği düşünülmektedir. Küresel piyasalarda rekabetin gereği olarak dünyadaki vergilendirme trendlerinin dikkatle izlenmesi oldukça mühim olsa da Ergin’in (2017) belirttiği üzere Türkiye’de kurumlar vergisinin azaltılmasından önce ele alınması gereken meseleler yatırımcılara güven verecek adil bir hukuk sisteminin tesisi ve ülkenin uluslararası arenadaki imajının iyileştirilmesidir. Türkiye toplumu için acil olan hamle, kurumlar vergisinin düşürülerek sermayenin ekonomideki manevra alanını genişletmek değil, adil vergilendirme sistemi kurularak toplumsal refahın iyileştirilmesidir.

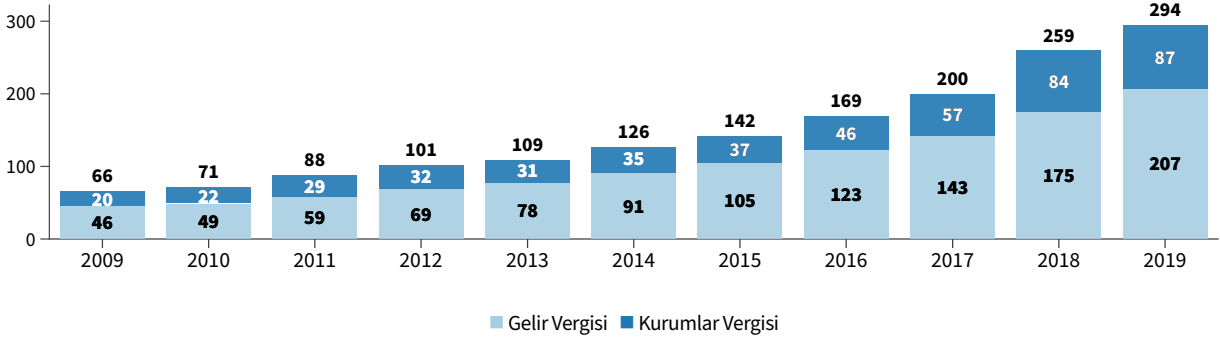
Şekil 61. Yıllara Göre Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranları (% 2009-2019)

Kaynak: TÜİK, 2021

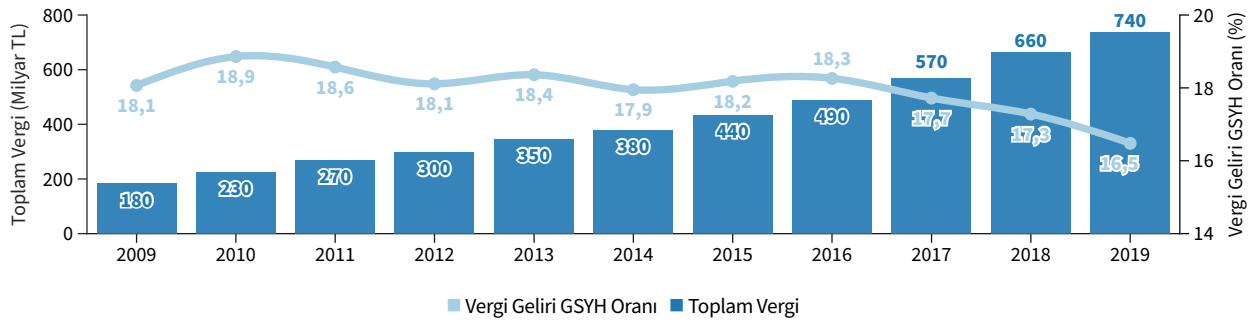
Şekil 62. Yıllara Göre Vergi Kalemleri (Milyar TL, 2009-2019)

Kaynak: TÜİK, 2021

Şekil 63. Kurumlar ve Gelir Vergileri (Milyar TL, 2009-2019)

Kaynak: Gelir İdaresi, 2021

Şekil 64. Yıllara Göre Toplam Vergi (Milyar TL) ve GSYİH Yüzdesi (2009-2019)

Kaynak: TÜİK ve World Bank, 2021

Eğilimler ve Gelecek

Türkiye ekonomisi 1960 ve 1970’lerde ithal ikameci kalkınma politika anlayışı çerçevesinde kapalı ekonomi modelini tercih etmiştir. Bu modelin en büyük handikabı olan döviz kriziyle karşılaşılması sonucunda 1980’de alınan kararlar dışa açık, serbest piyasaya dayanan ve ihracata dayalı bir ekonomik modele geçilmiştir. Bu politikaların mimarı olan Turgut Özal’ın önce bürokrat daha sonra da başbakan olarak uygulamalarıyla ekonomi hızlı bir şekilde dışa açılmıştır. Ancak, üretim kültürü ve rekabet gücündeki düşüklükle birlikte uluslararası piyasada istenen seviyelere erişilememiştir. 1990’larda koalisyon hükümetleri nedeniyle ortaya çıkan siyasal istikrarsızlık, ekonomi politikalarına da yansımış, hedeflenen reformlar ertelenmiş ve dış şoklarla da birlikte birçok krizle karşılaşmıştır. 2001’de yaşanan finansal kriz ise bu zincirin en ağır halkası olmuştur.

2001 krizi bir milat niteliği taşımaktadır. Dünya Bankasından ekonomik reformları planlaması için davet edilen Kemal Derviş tarafından “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” hazırlanmıştır. Bu programın uygulanması ise 2002 yılında iktidarı tek başına üstlenen Ak Parti tarafından yürütülmüştür. Program bağlamında aslında daha önceki hükümetlerin de programında olan özelleştirmeler hızlandırılmış, finansal piyasalar regüle edilmiş ve devletin ekonomideki rolü düzenleyici olarak belirlenmiştir. 2008 yılına kadar uygulanan bu program kapsamında önemli reformlar hayata geçirilmiştir. Bu düzenlemeler sayesinde bu dönemde önemli bir büyüme oranına erişilmiş ve enflasyon rakamları hızlı bir şekilde aşağıya çekilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri merkezli 2008 finansal krizi küresel manada ekonomik dengeleri bozmuştur. Türkiye ekonomisi bu bağlamda etkilenmemiş gibi gözükse de bozulan dengeler ilerleyen yıllarda piyasalardaki olumsuzlukları beslemiştir. Hızla artan dolar likiditesi gelişmekte olan ülkelerde borçluluğu artırmıştır. Bu borç yükü, ABD merkez bankası tarafından alınan kararların daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde de bu dalgalanmalar özellikle 2015 sonrasında ağır bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır. AB ülkelerinde yaşanan borç krizinin etkileri Türk lirasında bir düşüş trendini başlatmıştır. Bu trend özellikle CO-VID-19 salgınıyla birlikte her gün rekor kıran bir hal almıştır.

Türkiye ekonomisi kırk yıl önce başladığı piyasaya doğru dönüşümünü son yirmi yıl içinde büyük oranda tamamlamıştır. Bu ekonomik yapılanma büyüme üzerinde etkili olsa da yıllar içinde dalgalanmaların olması, enflasyonda istikrarın sağlanamamasına sebep olmuş ve kur riskiyle birlikte kırılganlıkları giderememiştir. Kur ve enflasyonda 2021 yılında yaşanan negatif gelişmeler de bu kırılganlıkları ispatlamaktadır. Piyasa ekonomisine geçiş sonrası ekonomide düzenleyici kurumların eksikliğinin yanında, girişimcilerin uzun vadeli yatırımlar yerine kısa vadeli ge-

tirileri tercih etmesi ekonomik performansı sınırlandırmıştır. Diğer taraftan, kamu kaynakları yanında özel sektör kaynaklarının da altyapı eksiklikleri için kullanılması uzun dönemli gelir artırıcı faaliyetleri negatif etkilemiştir.

Türkiye, literatürde orta gelir tuzağı olarak ifade edilen ve kişi başına gelirin 10 bin doları geçemediği duruma yakalanmış gibi gözükmektedir. 2002 sonrası yapılan reformlarla hızlı bir şekilde 10 bin dolar seviyesi yakalanmıştır. Ancak bu seviye sonrası büyümenin sürdürülebilmesi için bir anlamda kabuk değiştirmek ya da diğer bir ifadeyle sınıf atlamak gerekmektedir. Bu sıçramayı yapmak için katma değeri yüksek ürünlere yönelme ve küresel pazarda daha fazla pay alınması gerekmektedir. Bu ise ekonomide bütüncül bir dönüşümü gerektirmektedir. Siyasal alanda kurumsal düzenlemeler sağlanırken özel sektör de davranış kalıplarını değiştirmelidir. Üretken olmayan sektörlerde kısa vadeli kâr elde etme çabası yerine orta ve uzun vadeli yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Tasarruf açığı olan Türkiye ekonomisinde dış kaynak kullanımı önemlidir. Her boyutuyla hukuk devleti olabilmek ise yabancı sermayenin de ülkemize gelmesini sağlayacaktır.

İŞ VE ÇALIŞMA YAŞAMI

- 2020 yılı iş gücüne katılımı ciddi kaybın yaşandığı bir yıl oldu. Önceki yıl iş gücü 32 milyon 549 bin iken 2020’de 30 milyon 873 bine düştü. Çalışma çağındaki nüfusun 1 milyon 110 binlik artışına karşılık, neredeyse bir o kadar kişinin iş gücü piyasasından çekildiği görüldü.
- Kadınların iş gücüne dâhil edilmesi gerekliliği açıkça görülüyor. 2011’de erkeklerde iş gücüne katılım oranı yüzde 70,5 kadınlarda ise yüzde 28,3 oldu. 2020’de erkek iş gücüne katılım oranı bir önceki yıla göre düşerek yüzde 72,4, kadın iş gücüne katılım oranı da bir önceki yıla göre düşerek yüzde 33,9 oldu.
- Prekaryalaşma ve işçileşme eğilimi Türkiye’de dramatik bir hızla seyrediyor. 2000’den 2020’ye kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 24,67’den yüzde 16,49’a işverenlerin oranı yüzde 5,14’ten yüzde 4,47’ye geriledi. Tarımdaki düşüşe bağlı olarak ücretsiz aile işçilerinin oranı ise yüzde 9,22’ye düştü. Öte yandan ücretli, yevmiyeli veya maaşlı çalışanların oranı ise 2000 yılında yüzde 48,6 iken 2020 yılında yüzde 69,82’ye çıktı.
- İşsizlik oranı, 2019’da yüzde 13,27, 2020’de ise yüzde 13,15 düzeyinde seyrederek son yıllardaki yüksek seviyesini korumaya devam etti.

Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısında makro ve mikro düzeylerde farklılaşmalar yaşanmaktadır. Bu değişimlerin başında çalışma yaşamı, iş gücü, mesleklerin yapısı ve işleyişinde meydana gelenler bulunur. Bunların bir kısmı ülkemizdeki iktisat politikalarından kaynaklanırken önemli bir bölümü de küresel iktisadi ve teknik gelişmelere bağlıdır. Bu alanlarda yıllık olarak veriye dayalı karşılaştırmalı analizler yapmak ve yıllık olarak yaşanan bu değişimi yorumlamak ekonominin gidişatının sosyal çıktılarını görmek bakımından önem arz etmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çalışma ve işin biçimi ve mahiyeti kapsamlı dönüşümler yaşamaktadır. Sanayi sonrası topluma geçişin dinamikleri, dijitalleşme, robotların üretimde ileri düzeyde kullanımı, akıllı zekâ sistemleri, bilişim sistemlerinin gelişmesi ve iletişimin sürekli dönüşen yapısı bildiğimiz dünyanın sonunu getirmekte ve yepyeni bir çalışma formunu ortaya çıkarmaktadır. Bütün bu makro eğilimler devam etmekle birlikte 2020'de tüm dünyayı etkisi altına alan küresel salgının kendine mahsus özel koşullarından ötürü bu yıl ayrıca sarsıntılı ve çalkantılı geçmiştir. Aşağıda verilere dayalı olarak analiz edileceği üzere 2020 yılındaki değişimler aslında son yirmi yıldır devam eden süreçlerden çok farklı değildir; hatta genel eğilimi hızlandırarak sürdürme eğilimi belirginleşmiştir.

Günümüzde üretim ve tüketimde meydana gelen küresel değişimlere bağlı olarak tüm dünyada ekonomik sistemler ve buna bağlı olarak iş gücü piyasaları ciddi bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Öncelikle son yüz yıldır ekonominin sanayiden hizmetlere doğru kayışı hızlanarak artmaktadır. Türkiye'de 1950'lerde başlayan bu değişim 1980 sonrasında belirginleşmiştir. İleri endüstriyel ülkelerde bu kayış bir yüzyıl

önce tarımdan sanayiye, oradan da bu yüzyılın ortasından itibaren hizmetlere doğru yaşanırken Türkiye'de değişim biraz geç ve biçimsiz gerçekleşmektedir. 1950'lerde hızlanan sanayileşmeye rağmen 1980'lere kadar tarım hâlâ ağırlığını korurken, sanayi de beklenen ağırlığa hiçbir zaman gelinememiştir. Dolayısıyla analizde görüleceği üzere Türkiye'de bilgi toplumuna geçiş sanayiden hizmetlere değil tarımdan hizmetlere geçiş şeklinde yaşanmaktadır. Bu da iş gücü piyasasında kendine mahsus birtakım olguların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Eğitim nitelikli iş gücünün temel unsurudur. Ancak nitelikli iş gücüne istihdam sağlanamaması ya da nitelik uyumsuzluğu olarak ifade edebileceğimiz, edinilen formasyona uygun olmayan, nitelik gerektirmeyen işlerde çalışılması ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemenin yanı sıra eğitime verilen önemi de azaltmaktadır. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların sayısı artarken nitelikli iş gücünün sınırlı kalması gelecekte mesleklerin yaşayacağı dönüşüm de göz önüne alındığında ekonomik ve sosyal açıdan dezavantaj oluşturmaktadır. Nitekim gelişmiş ülkelerde tam tersi bir eğilim yaşandığı görülmektedir. İktisadi yapı nitelsiz iş üretmeye eğilimli olduğu müddetçe istihdamda nitelik uyumsuzluğu olacağını ve eğitim düzeyi arttıkça işsizliğin de artma eğiliminin devam edeceğini öngörmek mümkündür.

Türkiye'de çalışma hayatı ve istihdam ile ilgili en önemli gösterge, iktisadi gelişmenin iş gücündeki gelişmelerin arkasında kalması ve ekonomik büyümenin yeterli istihdam üretememesidir. Elbette bunda hızlı nüfus artışı ile kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfus miktarındaki artış da etkilidir. Eğitimin genişlemesi ile oluşan niteliklerin de iş piyasalarında karşılık bulmakta zorlandığı görülebilir. Cinsiyet-

te göre bu durum incelendiğinde ise kadınların daha dezavantajlı bir konumda olduğu açık bir biçimde ortadadır. Kayıt dışı istihdama bakıldığında da bu oranın kadınlarda daha yüksek olduğu görölmektedir. Ancak kadınların ücretsiz emek işçiliğinden hizmet sektörüne geçmesi

ve asgari ücretin yükselmesi gibi çeşitli unsurların kayıt dışı istihdamı azalttığını söylemek mümkündür. Aşağıda 2020 yılında Türkiye’de iş gücü ve çalışma hayatı temel veriler ekseninde son on yıllık eğilimler de dikkate alınarak incelenecektir.

İş Gücü

Türkiye’de çalışma hayatını ilgilendiren konuların başında iş gücüne katılım ve iş gücünün nitelikleri bulunmaktadır. Türkiye’de genel olarak kurumsal olmayan sivil nüfusun iş gücüne katılımı ciddi bir biçimde düşüktür. Aslında iş gücüne katılımı yükselten tarım çıkarılıp tarım dışı katılıma bakıldığında bu oran daha da düşüktür. Bunda özellikle kadınların çalışma hayatına katılması, erken emeklilik, çalışma örüntülerinin emekliliği teşvik etmesi önemli etkenlerdi. Ancak kadınların eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte çalışma hayatına ve istihdama daha fazla katılma eğilimi de kendisini göstermektedir. Bu da işsizlik ve istihdam üzerindeki en önemli baskılardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yıllara göre iş gücü verilerine bakıldığında, 15 yaş ve üstü çalışma çağındaki nüfusun 2011’den 2020’ye yüzde 15,96 artarak 62 milyon 579 bin olduğu görülmektedir. Bu veri, nüfus artışının ve çalışma çağındaki nüfusun artışının devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemde istihdama katılım da artış eğilimindedir. İstihdama katılım oranı 2011’de yüzde 47,41 iken 2019’da yüzde 53 olmuştur. Bunda muhtemelen köyden kente göçün tamamlanması, eğitim oranlarının artması, hane geçim standartlarının yükselmesi gibi etkenler rol oynamıştır. Ancak 2020 yılı, bu eğilimin aksi bir seyrin gerçekleştiği ve son on yıllık kazanımın geriye gittiği bir yıl olmuştur. Şekilde görüldüğü üzere 2020 yılında istihdama katılım ciddi bir biçimde gerilemiştir. İşsizlik oranı da düşünüldüğünde kurumsal olmayan çalışma çağındaki nüfusun neredeyse 3’te 1’den biraz fazlasının istihdam edilebildiğini söylemek mümkündür.

2020 iş gücüne katılımda ciddi kaybın olduğu bir yıl olarak gözükmektedir. Önceki yıl iş gücü 32 milyon 549 bin iken 2020’de bu rakam 30 milyon 873 bine düşmüştür. Çalışma çağındaki nüfusun 1 milyon 110 binlik artışına karşılık, neredeyse bir o kadar kişinin iş gücü piyasasından çıkış yaşadığı görülmüştür. 2020’de istihdama dâhil olmayan nüfus, bir önceki yıla göre 2 milyon 786 bin kişilik bir artış göstermiştir. 2014 yılında iş gücüne katılan nüfus, iş gücüne dâhil olmayan nüfusu geçmişken 2020 yılında tekrar bu durumun tersine döndüğü görülebilmektedir.

İş gücünün cinsiyete göre dağılım oranları incelendiğinde, kadın oranları erkeklerin oldukça gerisinde kalmaktadır. 2011 yılında erkeklerde iş gücüne katılım oranı yüzde 70,5 iken kadınlarda bu oran yüzde 28,3’tür. 2020 yılına geldiğimizde erkek iş gücüne katılım oranı bir önceki yıla göre düşerek yüzde 72,4 olmuştur. Benzer şekilde kadın iş gücüne katılım oranı da bir önceki yıla göre düşerek yüzde 33,9’a gerilemiştir. İş gücünde yaşanan kaybın ve kadın oranlarında yaşanan kısmî iyileşmenin yanı sıra iş gücüne katılımda cinsiyetler arasında ciddi bir eşitsizliğin olduğu göze çarpmaktadır. Bu

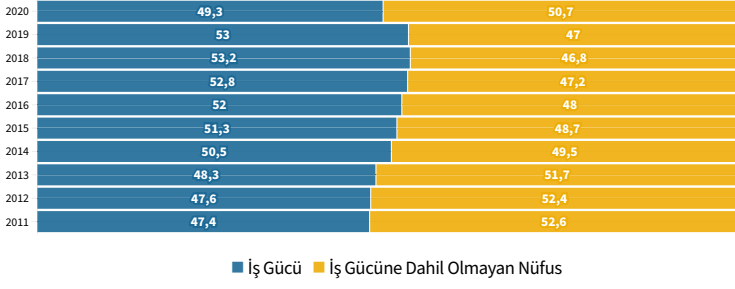
durum istihdam sağlanarak kadınların iş gücüne dâhil edilmesi gerekliliğini göstermektedir.

İş gücünün sektörel dağılımı, çalışma yaşamı hakkında en yalın ve doğrudan bilgi verebilecek veridir. Bu anlamda son kırk yılda Türkiye’de iki kattan daha fazla bir artış gösteren hizmetler sektörünün çok büyük bir atılım yaptığı dikkat çekmektedir. Tam tersi bir eğilim ise daha büyük oranlarda tarımda söz konusudur. Türkiye toplumunun iş gücü 1980’lerden bu yana yoğun bir şekilde tarımdan hizmete geçiş yaşamıştır. 1980’de çalışan iki kişiden biri tarımla uğraşırken bu oran bugün yüzde 17,59’a düşmüş ve buna mukabil hizmet sektöründeki iş gücü oranı ise yüzde 56,17’ye çıkmıştır. Bu anlamda Türkiye ekonomisinin sanayi sonrası bilgi ve hizmet ekonomisine doğru evrimi devam etmektedir.

Bölgelere göre iş gücüne katılım oranları incelendiğinde, İstanbul 2014 yılından 2020 yılına kadar en yüksek iş gücü oranına sahip olmuştur. İş gücüne dâhil olacak nüfus ve kent imkânları göz önüne alındığında bu beklendik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İstanbul’da iş gücüne katılım oranı bir önceki yıla göre 4,9 puan azalarak yüzde 52,6’ya gerilemiştir. 2020 yılında iş gücüne katılım oranlarında bir önceki yıla göre bütün bölgelerde ciddi bir azalma görülmektedir. En düşük kayıp 1,9 puanla Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde yaşanmıştır.

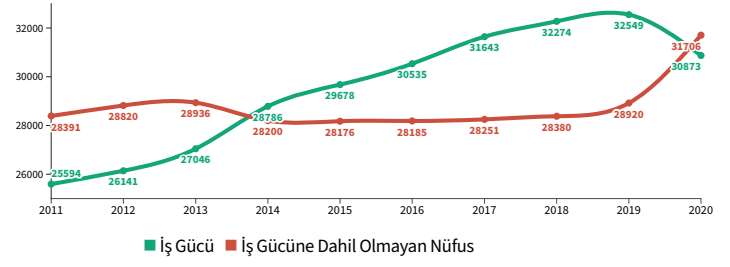
İş gücüne dâhil olmayanların iş gücüne dâhil olmama nedenleri incelendiği zaman, ev işleriyle meşgul olma, 2014 yılından 2020 yılına kadar en yüksek orana sahip olmuştur. Ev işleriyle meşgul olanların tamamı kadınlardan oluşmaktadır. Burada kadınların iş gücüne katılımının az olma sebebi olarak, atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini görmek mümkündür. Ancak kadınları iş gücüne dâhil etmek sürdürülebilir bir kalkınma için zorunludur. 2020 yılında diğer sebeplerle iş gücüne dâhil olamama oranı artmıştır. Diğer sebeplerle iş aramayıp çalışmaya hazır olanların oranı ise 2020 yılında bir önceki yıla göre 3,3’lük bir artışla yüzde 9’a yükselmiştir. Önemli bir artış, iş bulma ümidi olmayanlarda da meydana gelmiştir. İş bulma ümidi olmadığı için iş aramayıp, çalışmaya hazır olanlar, 2020 yılında bir önceki yıla göre 2,15 puan artarak yüzde 4,32 oranına erişmiştir.

Türkiye, yoğun bir şekilde tarımdan hizmetler sektörüne geçiş, iş gücündeki gelişmelere karşın bunu karşılayacak istihdamın oluşturulamaması, kadınların düşük oranda iş gücüne dâhil edilmesi ve eğitimle edinilen niteliklerin iş gücü piyasalarında amacına ulaşamaması gibi ekonomik kalkınmayı olumsuz etkileyecek göstergelere sahiptir. Yeterli istihdam sağlanamadığı için iş piyasasında nitelik sağlayan eğitime verilen önem azalma riski taşımaktadır. Çünkü ülkemizde nitelikli iş gücünü karşılayacak istihdam sağlanamamaktadır.

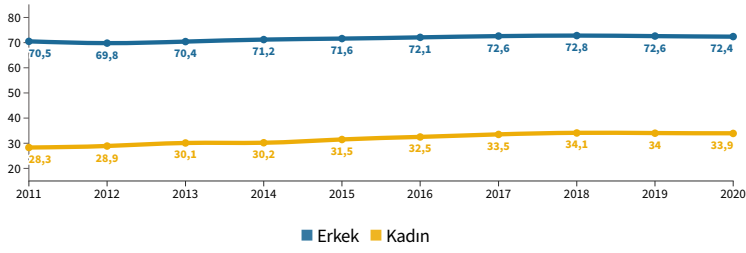
Şekil 65. İş gücüne Katılım (% 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

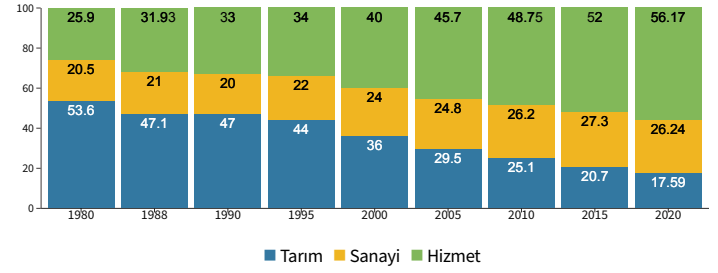
Şekil 66. İş gücüne Katılım Sayıları, (Bin, 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

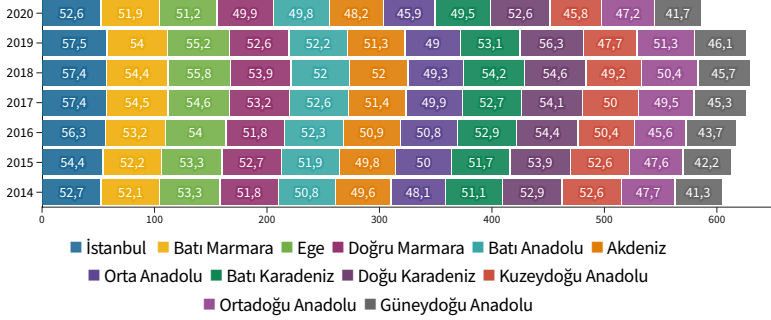
Şekil 67. Cinsiyete Göre İş gücüne Katılım Oranları (% 2011-2020)

Kaynak: ILO

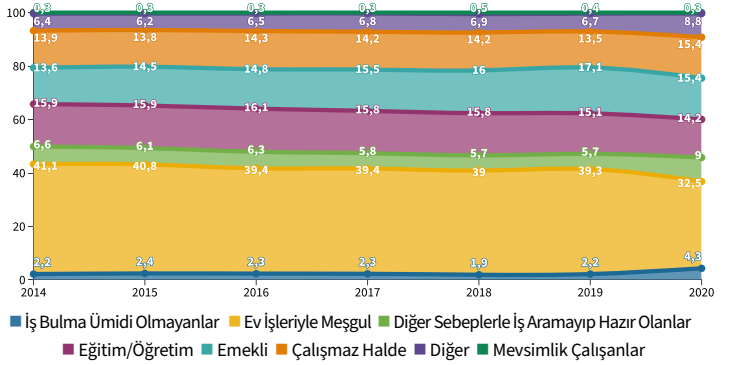
Şekil 68. İş gücünün Sektörel Dağılımı (% 1980-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 69. Bölgelere Göre İş gücüne Katılım Oranı (% 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 70. İş gücüne Dâhil Olmayanların İş gücüne Dâhil Olmama Nedenleri (% 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

İstihdam

Türkiye çalışma hayatında, 1980'lerden itibaren eş zamanlı olarak yaşanmaya başlayan değişimler 2000'lerden sonra somutlaşmış ve hızlanmıştır. Bu anlamda küresel düzeyde tartışılan prekaryalaşma ve işçileşme eğilimi Türkiye'de dramatik bir hızla seyretmektedir. TÜİK verilerinde işteki konum bilgisi ücretli (yevmiyeli) çalışan, maaşlı çalışan, işveren, kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçisi şeklinde beşli bir gruplamayla tutulmaktadır. Bunlardan ilk ikisi çalışma biçimi bakımından ücretli işçi konumunu temsil etmektedir.

Şekil 71 incelendiğinde, Türkiye'de 2000'den 2020'e gelindiğinde kendi hesabına çalışanların oranı yüzde 24,7'den yüzde 16,5'e düşerken; işverenlerin oranı ise yüzde 5,14'ten yüzde 4,5'e gerilemiştir. Tarımdaki düşüşe bağlı olarak ücretsiz aile işçilerinin oranı da son on yılda iki kattan fazla bir düşüşle yüzde 9,22 olarak gerçekleşmiştir. Ücretli, yevmiyeli veya maaşlı çalışanların oranı ise yüzde 48,6'dan yüzde 69,8'e çıkmıştır. Aslında kazanç biçimlerindeki bu değişim, toplumsal yapıda önemli değişimleri açığa çıkaran büyük bir etkidir. 2020 yılında bu değişim devam ettiği görülmektedir. Ücretli (yevmiyeli) veya maaşlı çalışanların oranı bir önceki yıla göre 1,38 puan artarak yüzde 69,82'ye yükselmiştir. İşverenlerin oranı aynı kalırken kendi hesabına çalışanların oranı 0,28'lik bir düşüşle yüzde 16,5'e ve ücretsiz aile işçilerinin oranı da 1,11'lik bir düşüşle yüzde 9,22'ye gerilemiştir.

Aslında çalışma biçimleri üzerinden görebildiğimiz bu değişimi meslek gruplarının istihdam içerisindeki payları üzerinden daha yakından değerlendirmek mümkündür. Şekil 72'de, 2001-2020 arasında dokuz ana grup dâhilinde mesleklerin istihdamdaki payı görülmektedir. Buna göre Türkiye'de artan ve azalan meslek gruplarını analiz etmek mümkündür. Son yirmi yıllık süreçte tarımsal işlerde çalışanların düştüğünü ve buradan niteliksiz işlerde çalışanlara doğru bir kayış olduğu görülmektedir. Ayrıca sanayi ve hizmetlerde sınırlı düzeyde uzmanlık ve bilgi gerektiren mesleklerin ciddi ölçüde genişlediğini de görüyoruz. Büro hizmetlerinde çalışanlar, hizmet ve satış elemanları en ciddi artış gösteren meslek grubu olarak dikkat çekmektedir. Sanatkârların oranının ise düştüğü görülmektedir. Yine benzer şekilde nitelikli iş gücünü temsil eden yöneticiler ve profesyonellerdeki sayısal genişlemenin çok sınırlı kaldığı söylenebilir.

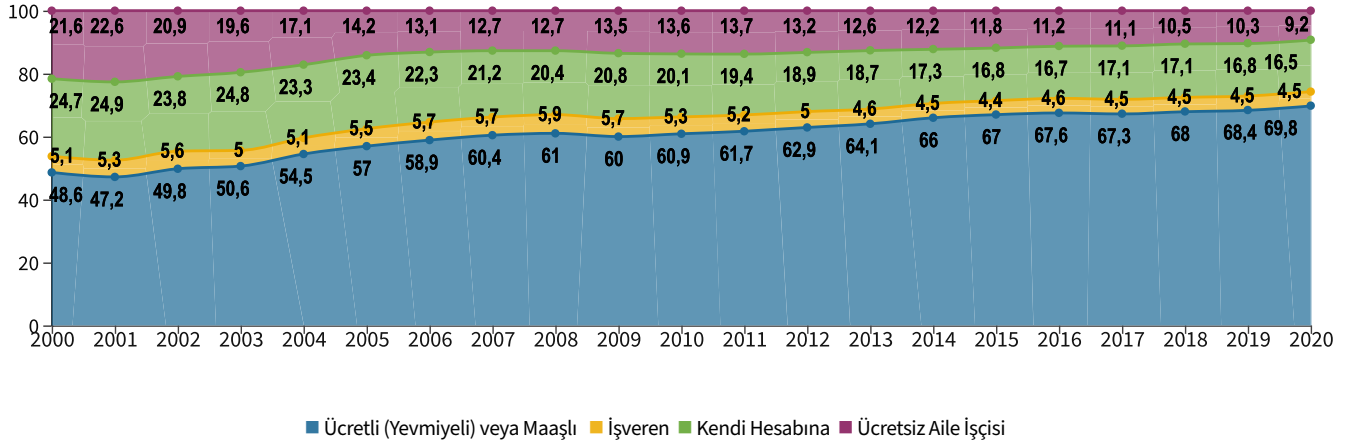
2020 yılında yaşanan değişimlere bakıldığında meslek grupları açısından son yirmi yıllık genel eğilimlerin devam ettiği görülmektedir. Son bir yıl içinde tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanların oranı yüzde 14,03'ten yüzde 13,60'a gerilerken buna mukabil nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı da yüzde 14,1'den yüzde 14,4'e yükselmiştir. Son bir yıl içinde değişmeden kalan grupların; teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları, büro ve müşteri hizmetlerinde çalışan elemanlar ve sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar olduğu görülmektedir. Bu üç grubun toplam içindeki payı 2019'da yüzde 25,33 iken 2020'de bu oran küçük bir artışla yüzde 25,71 olarak

gerçekleşmiştir. Yöneticilerin meslek grupları içindeki payının da neredeyse değişmeden kaldığı görülmektedir. Buna mukabil profesyonel meslek mensuplarının oranı yüzde 11,5'den yüzde 12,30'a çıkmıştır. Şekilde son bir yılda küçük de olsa hizmet ve satış elemanlarının, tesis ve makine operatörleri ve montajcılarının oranının azaldığı görülmektedir. Bu iki grubun istihdamdaki payı 2019'da yüzde 29,45 iken 2020'de yüzde 28,4 olmuştur. Bu durumun oluşmasında salgındaki kapanmaların hizmet ve imalat sanayii üzerindeki etkisi söz konusudur.

Türkiye'de kamu tüm bileşenleri ile birlikte önemli bir işverendir. Bu anlamda kamuda devlet memur olarak da bilinen kadrolu personel, çeşitli kamu kurumlarında çalışan sözleşmeli personel, kamu şirketlerinde ve kuruluşlarında çalışan sürekli işçiler ve geçici işçilerden müteşekkil olan dört ana grupta çalışanlar söz konusudur. Bunlardan en büyük miktarı kadrolu personel tutmaktadır. 2020'de toplam kamu çalışanından yarıdan fazlası (2 milyon 970 bini) kadrolu personeldir. Kadrolu personel sayısı bir önceki yıla göre yüzde 1,05'lik bir artışla 31 bin kişi artış göstermiştir. Son yıllarda kadrolu personel sayılarının yıllık olarak bu düzeyde stabil bir artışa sahip olduğu görülmektedir. 2016 ve 2017'deki düşüş, dönemin özel koşulları ile ilişkilidir. Son bir yılda kamu çalışanlarında asıl artış diğer kadro türlerinde görülmüştür. Sırasıyla sözleşmeli personel sayısı yüzde 17,52'lik bir artışla 428 binden 503 bine; sürekli işçi sayısı yüzde 3,38'lik bir artışla 1 milyon 124 binden 1 milyon 162 bine ve geçici işçi ve diğer personel sayısı da yüzde 1,96'lık bir artışla 153 binden 156 bine yükselmiştir. Toplamda ise kamu çalışanı sayısı yüzde 3,17'lik bir artışla 4 milyon 644 binden 4 milyon 791 bine yükselmiştir.

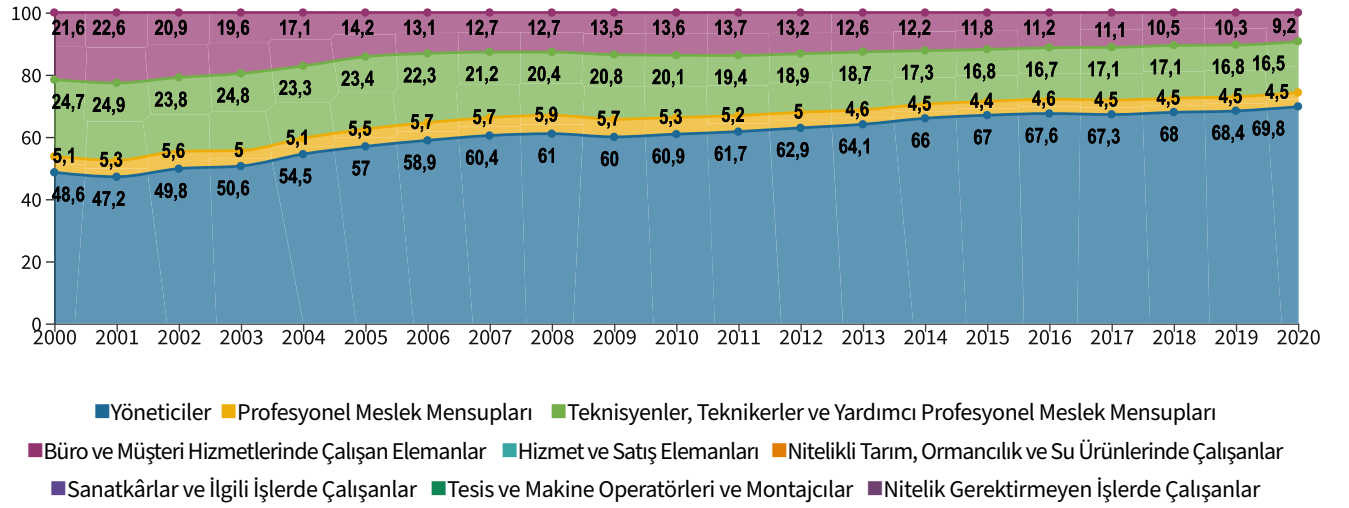
Bu değişimlerle birlikte kamu çalışanlarının toplam çalışanlar içindeki payı da 2019'dan 2020'ye yüzde 16,49'dan yüzde 17,87'ye yükselmiştir. Bu oran 2011'de 13,50'dir. Ancak son bir yıldaki yüksek düzeyli artışta toplam çalışan sayısının azalmasının rolü daha yüksektir. Zira kamu çalışanlarının sayısı 2020 yılında sadece 147 bin artmasına rağmen toplam çalışanlar içindeki kamunun payındaki bu artış oranı yüksektir. Bunda toplam çalışan sayısının önemli ölçüde azalması etkilidir.

Görüldüğü üzere Türkiye'de ciddi bir ücretlileşme süreci yaşanmaktadır. Özellikle kendi hesabına çalışanların oranındaki düşüş dikkat çekmektedir. Burası genellikle esnaf ve zanaatkâr mesleklerini içermektedir. Geçmişte esnaf ve zanaatkârın kendi hesabına çalışarak serbest bir biçimde yaptığı işler artık şirketlerin ve kurumsal yapıların, zincir mağazaların ve lojistik ağlarının içinde gerçekleştirilmektedir. Böylece bu grupta yer alan işlerin önemli bir kısmı artık maaş veya ücret karşılığı yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca işverenlerin oranının artmaması hatta azalması da bu anlamda bize bir başka olguyu, sermaye temerküzünü, göstermektedir. Yıllara göre bakıldığında ise toplam çalışanlar içinde kamunun payının sürekli yükseldiği görülmektedir.

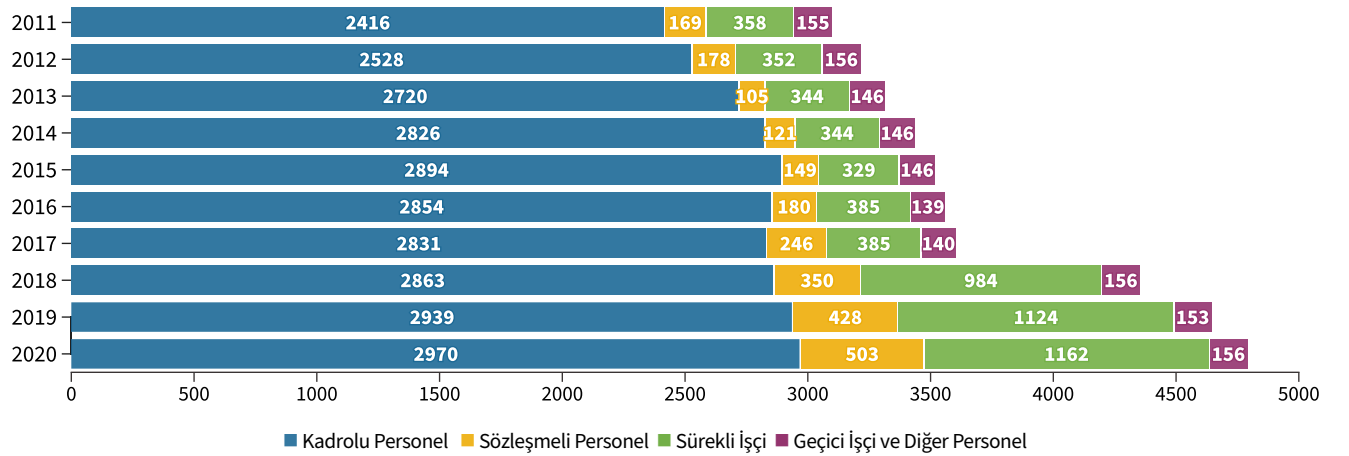
Şekil 71. İstihdamın Yapısı (% 2000-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 72. İstihdam Edilenlerin Yıllara Göre Meslek Grupları İçindeki Oranları (% 2001-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 73. Kamu Kesimi İstihdam (Bin Kişi, 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

İşsizlik

İşsizlik Türkiye’de yapılan araştırmalarda genellikle en önemli sosyal sorunların arasında zikredilmektedir. Özellikle son zamanlarda artan genç ve eğitilmiş işsizliği bu konudaki duyarlılığı artırmaktadır. Toplumda işsizliğe karşı bir duyarlılık olduğu söylenebilir. Artan nitelikleri istihdamın karşılayamaması ekonomik ve toplumsal huzursuzlukların baş göstermesi riskini bünyesinde barındırmaktadır.

İstihdam edilen kişi ve işsiz sayılarına baktığımız zaman, Türkiye’de 2011 yılında 22 milyon 942 bin kişi istihdam edilirken 2 milyon 266 bin kişi işsizdir. İşsiz sayıları 2016 yılına kadar sürekli artmıştır. En anlamlı gelişme 2017 yılında gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre işsiz sayısı azalırken istihdam edilenlerin sayısı artmıştır. 2020 yılında bir önceki yıla göre işsiz sayısı azalarak 4 milyon 61 bin kişi olmuştur. Ancak bunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün değildir. Nitekim istihdam edilenlerin sayısı, önceki yıla göre işsizlikte görülen azalmadan daha yüksek bir miktarda azalarak 26 milyon 812 bine gerilemiştir.

Şekil 75’te görüldüğü gibi, genel olarak son on yılda Türkiye’de hem iş gücüne katılımın hem de işsizliğin arttığı görülmektedir. İşsizlik oranları 2019’da yüzde 13,27 iken 2020’de yüzde 13,15 olarak gerçekleşmiştir. İşsizliğin bu düzeyde gerçekleşmesinin iki nedeni olduğu görülmektedir. Bu bağlamda öncelikle yıl boyunca işten çıkarmaların yasaklanmış olmasından, kısa çalışma ve ücretsiz izinlerin devreye girmesinden ve iş arayanların (iş gücüne dahil olanların) sayısındaki düşüşten bahsedilebilir. On yıllık eğilim içerisinde bakıldığında Türkiye’de ekonominin yeterince iş ve istihdam üretmediği; nüfus artışı ve çalışma eğilimlerine uyum sağlayamadığı görülmektedir. Dolayısıyla işsizlik oranı 2020’de de son yıllardaki yüksek seviyesini korumuştur.

Cinsiyete göre işsizlik oranlarına bakıldığında, kadınların yine dezavantajlı konumda oldukları görülmektedir. 2014 yılında erkeklerde işsizlik oranı yüzde 9 iken kadınlarda yüzde 11,9’dur. İşsizlik oranlarında her iki cinsiyet açısından da en fazla artış 2019 yılında meydana gelmiş, erkeklerde işsizlik oranı 2,9 puan artarak yüzde 12,4’e, kadınlarda ise 2,6 puan artarak yüzde 16,52’ye yükselmiştir. 2020 yılında istihdamdaki daralma da göz önünde bulundurulduğunda, erkek işsizlik oranı yüzde 12,3’e kadın işsizlik oranı ise yüzde 15’e gerilemiştir.

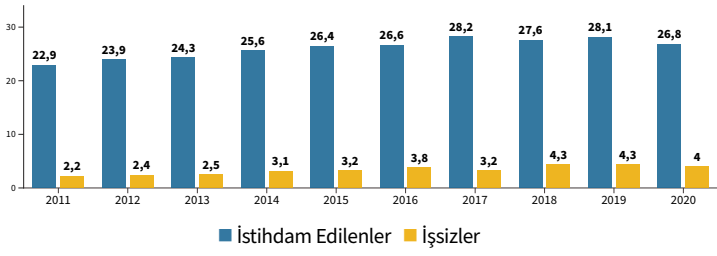
Bölgelere göre işsizlik oranları incelendiğinde, 2014 yılından 2020 yılına kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin en yüksek işsizlik oranına sahip bölge olduğu görülmektedir. 2014 yılında Güneydoğu Anadolu bölgesindeki işsizlik oranı yüzde 15,6 iken 2019 yılında en yüksek orana ulaşarak yüzde 22,4 olmuş ve 2020 yılında 1,7 puan azalarak yüzde 20,7’ye gerilemiştir. 2017 yılına kadar Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sonra en yüksek işsizlik oranına sahip bölge İstanbul olmuştur. 2017

yılından sonra ise Ortadoğu Anadolu Bölgesi İstanbul’u geçerek Güneydoğu Anadolu Bölgesinden sonra en yüksek işsizlik oranına sahip bölgemiz olmuştur.

Gençlerdeki işsizliğin eğitim durumuna göre analizi ele alınması gereken önemli bir husustur. 2014 yılından itibaren tutulmaya başlanan verilere baktığımızda, ilk gözüme çarpan nokta 2018’den itibaren tüm gruplarda işsizliğin artış eğiliminde olmasıdır. Bu dönemde genel işsizlikte de bir artış söz konusudur. Ancak gençlerdeki işsizlik genel işsizlik ortalamasının iki puan üzerindedir. Eğitim düzeyi arttıkça işsizlik de yükselme eğilimindedir. Bunda iktisadi yapının daha çok nitelsiz iş üretmesinin bir payı bulunabilir. Yine yapılan başka araştırmalarda özellikle üniversite mezunlarının istihdamında nitelik uyumsuzluğu mevcuttur. 2020’de genel işsizlik seyrindeki azalmaya benzer bir şekilde gençlerde de işsizliğin azaldığı görülmektedir. Bunda iş aramayı bırakanların önemli bir payı ve etkisi söz konusudur.

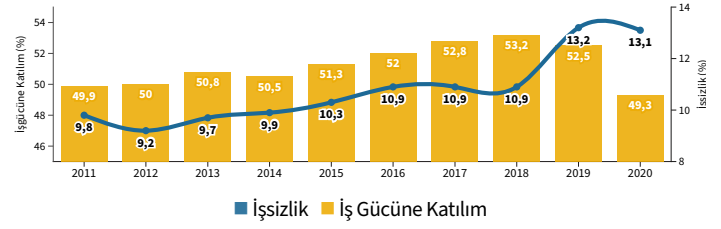
2014-2020 yılları arasında eğitim durumu ve cinsiyete göre gençlerde işsizlik durumunu gösteren şekil ilk olarak bize genç erkeklerin ve genç kadınların çalışma ve istihdamda önemli ölçüde farklılaştığını göstermektedir. Sol tarafta yer alan grafik çerçevesinde genç erkeklerin eğitim düzeyine göre işsizlik durumları incelendiğinde bu iki değişken arasında ters orantı olduğu görülmektedir. Yükseköğretim mezunları en düşük düzeyde işsizdir. Buna müteakip mesleki teknik lise, lise ve ilköğretim mezunları gelmektedir. En çok işsizlik yaşayan grup ise okuyamaz olmayanlardır. Şekil 79’da 2020 yılında önceki yıllardaki eğilimlerin çok küçük azalışla devam ettiği görülebilir.

Sağdaki grafikte ise genç kadınların eğitim düzeyine göre işsizlik düzeyleri görülmektedir. Görülebileceği üzere kadınlarda eğitim düzeyi ile işsizlik arasındaki ilişki daha karmaşıktır. Kadınlarda henüz eğitim iş getiren bir etkene dönüşmüş değildir. Bu anlamda en düşük işsizlik düzeyine diğerlerinden çok farklı bir biçimde okuyamaz olmayanlar sahiptir. Bu grup diğerlerinden ayrıksı bir seyir arz etmektedir. Muhtemelen bu grupta iş bulabilecek olanlar iş gücü piyasasına katılmaktadır. Ayrıca son iki yıl içinde diğer eğitim gruplarının işsizlik düzeyi düşerken bu grubun işsizlik düzeyi yükselmiştir. Okuyamaz olmayanları müteakiben işsizlik düzeyi düşük olan diğer bir grup ise ilköğretim mezunlarıdır. Kadınlarda eğitimin istihdama etkisi yükseköğretim mezunlarında yeni yeni kendisini göstermeye başlamıştır. Ayrıca lise mezunu genç kadınların bu grup içinde son yıllarda yüzde 20’nin üzerinde bir işsizlik düzeyine sahip olması da mecburi eğitimin genişlemesi ile birlikte daha fazla kadının iş piyasasına katılma eğiliminde olduğunu ve iş bulamadığını göstermektedir.

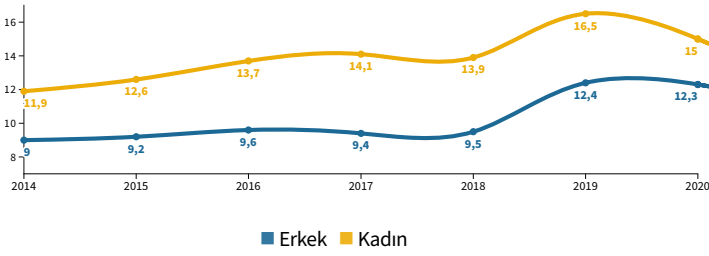
Şekil 74. İstihdam ve İşsizlik Sayıları (Milyon, 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

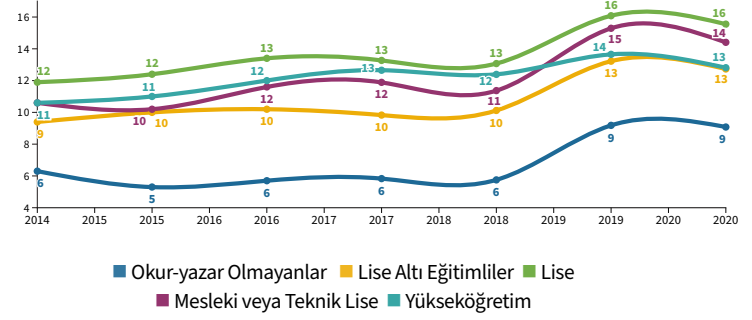
Şekil 75. İş gücüne Katılım ve İşsizlik (% , 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

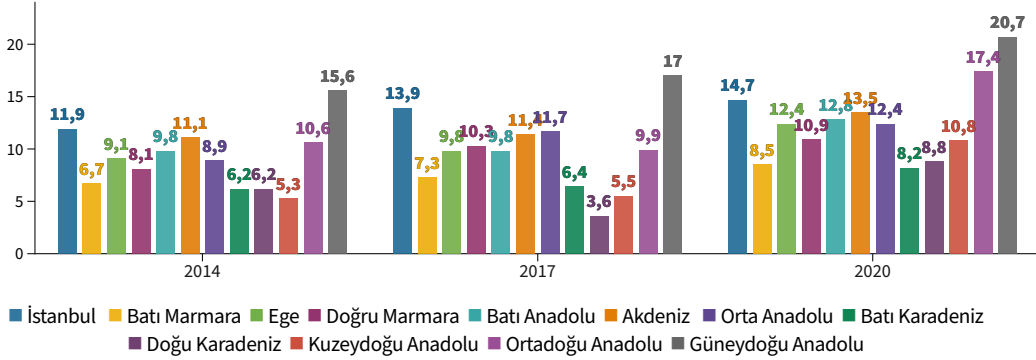
Şekil 76. Cinsiyete Göre İşsizlik Oranı (% , 2014-2020)

Kaynak: ILO

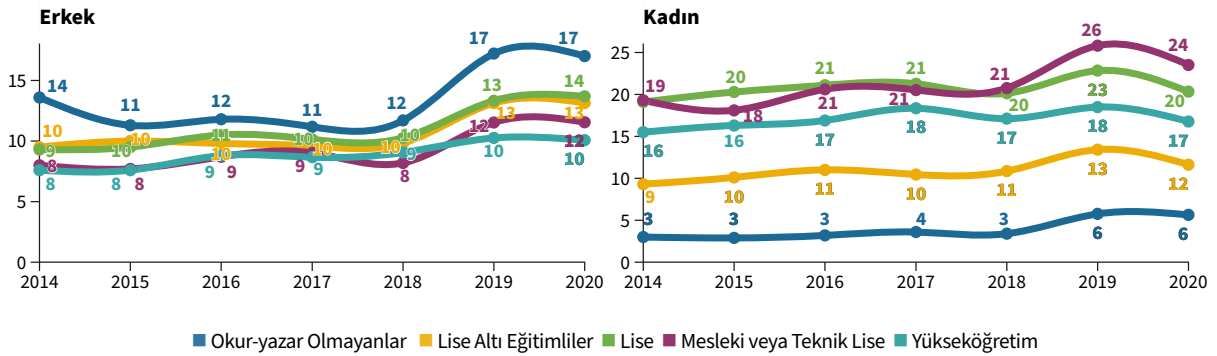
Şekil 78. Eğitim Durumuna Göre Gençlerde İşsizlik (% , 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 77. Bölgelere Göre İşsizlik Oranı (% , 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Şekil 79. Eğitim Durumu ve Cinsiyete Göre Gençlerde İşsizlik (% , 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı çalışma, Türkiye’de çalışma hayatı ve istihdamla ilgili önemli meselelerden birisidir. Türkiye’de ekonominin kayıt içine alınmasıyla ilgili problemler istihdamın da kayıt içine alınmasına temel teşkil etmektedir. SGK tarafından kayıt dışı istihdam “sosyal güvenlik açısından niteliği itibarıyla yasal işlerde çalışarak istihdama katılan kişilerin, çalışmalarının gün veya ücret olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarına hiç bildirilmemesi ya da eksik bildirilmesi olarak” tanımlanmaktadır. Bu tanıma göre çalışma kaydının hiç bildirilmemesi veya eksik bildirilmesi kayıt dışılığın bileşenleridir. Türkiye’de kayıt dışı istihdam verileri, TÜİK Hanehalkı İş gücü İstatistiklerinden derlenmektedir.

Cinsiyete göre kayıt dışı istihdam oranları incelendiğinde, kadın oranlarının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. 2014 yılında erkek kayıt dışı istihdam oranı yüzde 27,4 iken kadınlarda bu oran yüzde 44,8’dir. 2020 yılına geldiğimizde kadın kayıt dışı istihdam oranı bir önceki yıla göre 7,3 puan düşerek yüzde 32,5, erkek kayıt dışı istihdam oranı 2,5 puan düşerek yüzde 25,8 olmuştur. Bu düşüşte asgari ücretin yükselmesi ve kadınların ücretsiz emek işçiliğinden hizmetler sektöründe görece nitelik gerektirmeyen işlerde ücretli veya yevmiyeli çalışmaya başlamasının etkili olduğu söylenebilir.

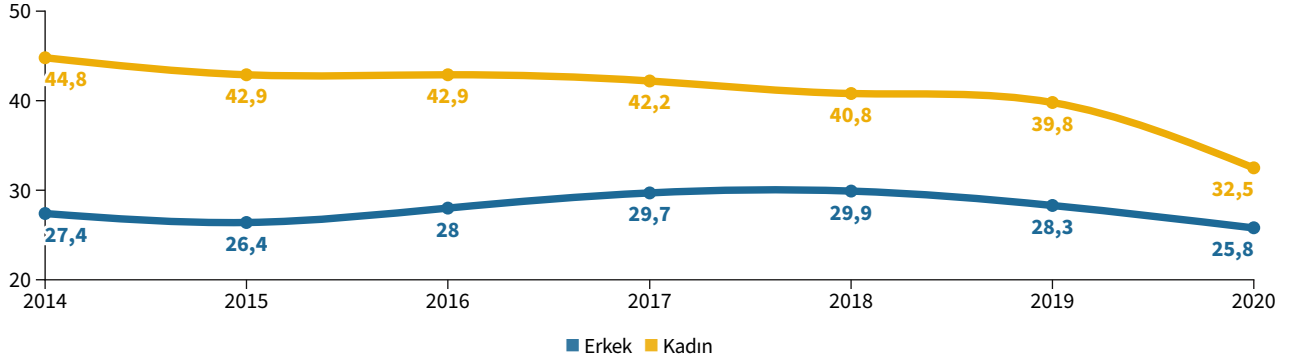
Kayıt dışı istihdam, 2019’da yüzde 34,52’den yüzde 30,59’a düşerek neredeyse dört puanlık bir azalma göstermiştir. Bunda asgari ücretlerin yükselmesi ve piyasa ücretlerine yaklaşması etkili olmuştur. Sektörel olarak bakıldığında, kayıt dışını yükselten sektörlerin tarım ve inşaat olduğu görülmektedir. Özellikle tarımda kayıtlı çalışma oldukça azdır ve yıllar içinde bir değişim de göstermemiştir. Yani tarımda çalışanların kayıt içine alınması ile ilgili bir gelişme söz konusu olmamıştır. Benzer bir durum inşaat sektöründe çalışanlar için de geçerlidir. İnşaat istatistiklerinin sanayiden ayrıştırıldığı 2014 yılında kayıt dışı istihdam oranı yüzde 36,61 iken 2020’de bu rakam yüzde 34,72 olmuştur. Ancak 2019’daki yüzde 37,74’lük oran bu dönemde görülen en yüksek düzey olarak kayda geçmiştir. Sanayide ve hizmette kayıt dışı çalışmanın dönem içerisinde gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de kayıt dışı istihdamı yükselten tarım ve inşaatın istihdamdaki payı gerilediği kayıt dışının da oran olarak düşeceği öngörülebilir.

Kayıt dışında çalışanların çalışma biçimlerine baktığımızda, en yüksek payı ücretli veya yevmiyeli çalışanların oluşturduğu görülmektedir. Bu grup büyük oranda inşa-

at sektöründeki çalışanları kapsamaktadır. Bunu müteakiben kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile işçileri gelmektedir. Kayıt dışı istihdamda çalışan bir diğer grup ise işverenlerdir. 2020 yılında kayıt dışı istihdam sayısı yüzde 15,37 azalarak 9 milyon 692 binden 8 milyon 202 bine gerilemiştir. Bunda bir miktar istihdamdaki azalma da etkili olmuştur. Zira salgın dönemindeki kapanma, fazla istihdam kaybına yol açmıştır. Gruplara göre baktığımızda ise ücretli veya yevmiyeli kayıt dışı çalışanların sayısının 3 milyon 348 binden yüzde 16,82 oranında düşerek 2 milyon 785 bine gerilediğini görmekteyiz. Ücretsiz aile işçilerinde bu düşüş yüzde 20,06 olarak gerçekleşmiştir. Uzunca bir süre sonra 2020’de kayıt dışı istihdamdaki büyük düşüş iş gücü piyasaları ve çalışma hayatı bakımından büyük önemdedir.

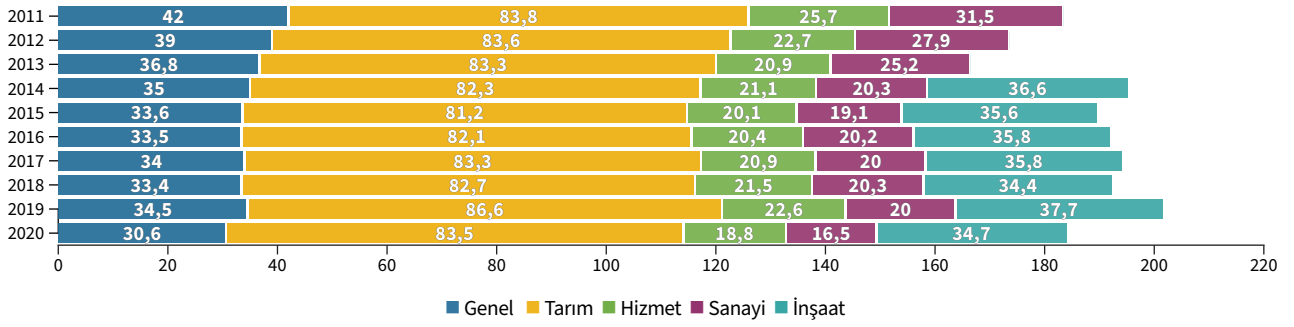
Çocukların iş gücüne katılma oranları incelendiğinde, 2018 yılından bu yana bir düşüş olduğu görülmektedir. 2018 yılı yüzde 21,1 ile çocuk iş gücüne katılım oranının en yüksek düzeyde olduğu yıl olmuştur. 2014 yılından 2020 yılına uzanan periyotta erkek çocuk iş gücüne katılım oranı kız çocuklarından yüksektir. Burada kız çocuklarının ev işlerine yardım etmesi gibi geleneksel yapıya bağlı toplumsal cinsiyet rolleri göz önünde bulundurulabilir. 2020 yılında çocuk iş gücüne katılım oranı erkeklerde 5,1 puan azalarak yüzde 23,4, kızlarda 3,4 puan azalarak yüzde 8,6 olmuştur.

Türkiye’de 2000’li yılların başında kayıt dışı istihdam yarıdan fazladır. Ancak zamanla yürütülen politikalarla ve özellikle kayıt dışını yükselten tarımın istihdamdaki payının azalması ve asgari ücretlerin yükselmesiyle birlikte kayıt dışı oranı yüzde 30’lara kadar düşmüştür. Bu düşüş seyrindeki son beş yıldaki durgunluğun 2020’de yeniden düşüş yönünde bir yönelime kavuştuğu görülmektedir. Kadınlarda kayıt dışı istihdam oranı daha yüksektir. Tarımda ücretsiz aile işçisi olma ve kente göçle birlikte nitelik gerektirmeyen işlerde çalışma bu durumda etkilidir. Ancak kadınların eğitim seviyelerinin giderek yükselmesi ve hizmetler sektöründe ücretli veya yevmiyeli çalışmaya başlamaları kayıt dışı istihdam oranlarını azaltan etkenlerdendir. Çocukların iş gücüne katılım oranında ise erkekler daha yüksek bir orana sahip iken kız çocukları daha düşük bir orana sahiptir.

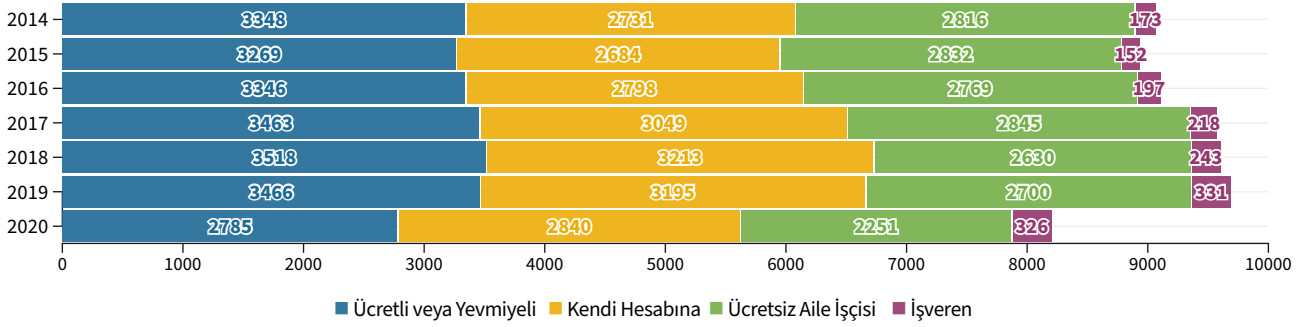
Şekil 80. Cinsiyete Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranı (% 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri

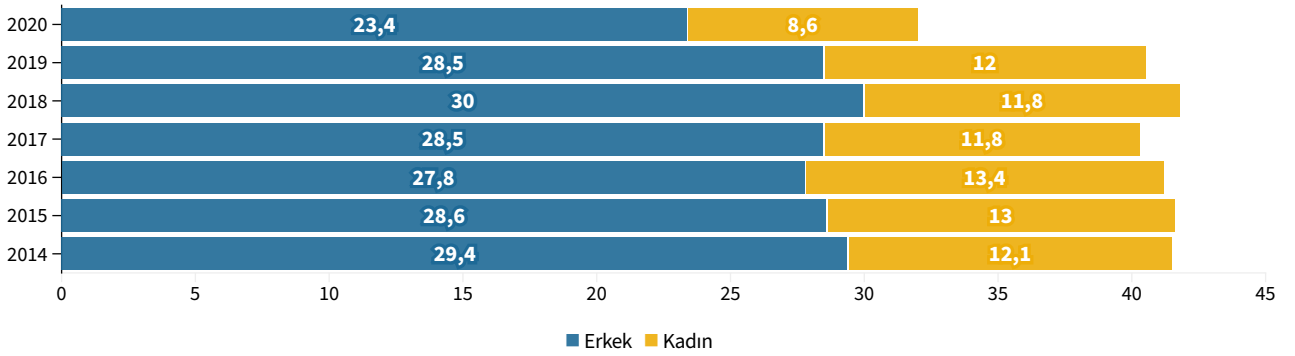
Şekil 81. Sektörlere Göre Kayıt Dışı İstihdam (% 2011-2020)

Kaynak: SGK Kayıt Dışı İstihdam Oranı Verileri

Şekil 82. Çalışma Biçimlerine Göre Kayıt Dışı İstihdam (Bin, 2014-2020)

Kaynak: SGK Kayıt Dışı İstihdam Oranı Verileri

Şekil 83. Çocuk Nüfusun İş gücüne Katılma Oranı (% 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, İstatistiklerle Çocuk

Ücretler

İstihdam ve çalışma yaşamı ile ilgili en önemli olgulardan birisi ücretlerin düzeyidir. Türkiye’de uygulanan asgari ücretler aynı zamanda genel ücretler seviyesini etkilemesi bakımından da önemlidir. Ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerde asgari ücret, yalnızca ücretlerin alt sınırını belirlemekten ziyade hükümetlerin politika aracı haline gelmektedir. Bu durum asgari ücretlerin belirlenmesinde işçi örgütlenmeleri ve pazarlık gücü ile birlikte devlet müdahalelerinin de etkili olduğunu göstermektedir.

Ücret artışlarında nominal değişimden daha önemlisi enflasyon karşısındaki konumudur. Son on yıldaki değişimlere bakıldığında, ücret artışlarının genellikle enflasyonun üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. 2016 yılında enflasyon yüzde 8,8 iken asgari ücret artış oranı yüzde 30’dur. En yüksek fark bu yılda görülmüştür. Ancak 2017 yılında keskin bir düşüş ile asgari ücretin artış oranı enflasyon oranının altında kalmıştır. 2020 yılında yüzde 15,03 ile yüksek bir asgari ücret artışı yapıldığı düşünülse de yıllık enflasyonun yüzde 14,6 olarak çıkması ile birlikte aslında fiilen bir ücret artışı gerçekleşmemiştir. 2022 yılında açıklanan yeni net asgari ücret 4253 TL iken bir önceki yıla göre artış oranı yüzde 50,51 olarak gerçekleşmiştir. Normalin üzerinde gerçekleşen bu ücret zammının yüksek enflasyonla mücadele etmek için yapıldığı söylenebilir. Zira TÜİK’in hesaplarına göre Aralık ayındaki artışla birlikte yıllık enflasyon yüzde 36,08 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2022 Ocak ayı enflasyonu da eklendiğine TÜİK’in hesaplarına göre yüzde 48’e tırmanan enflasyon karşısında, asgari ücrete yapılan zammın hızla eridiği söylenebilir.

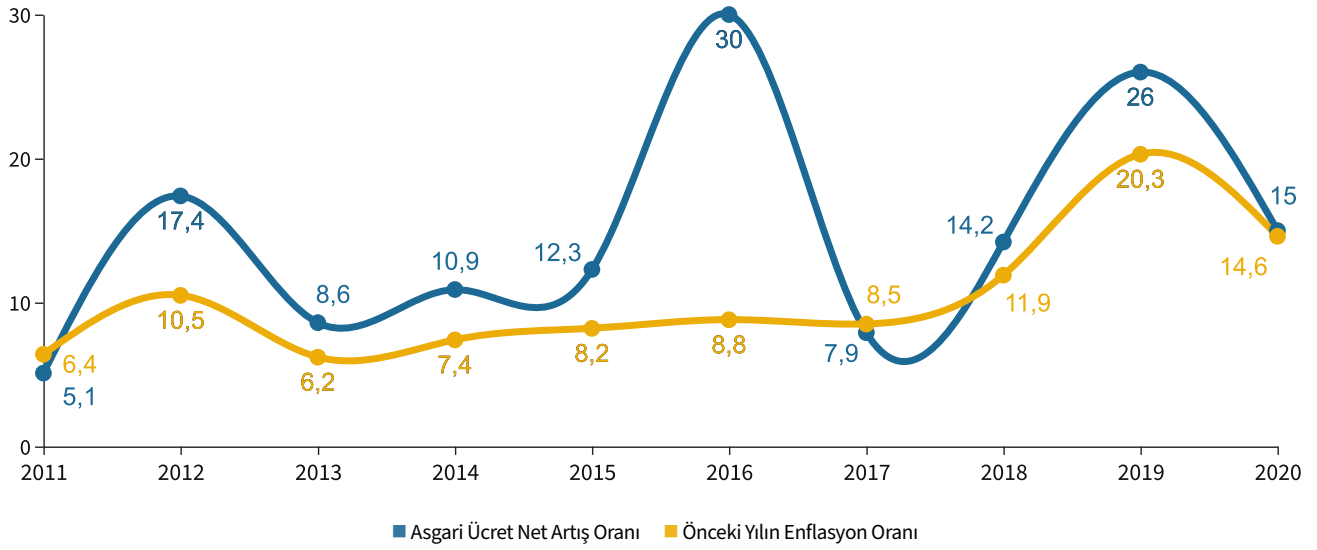
Asgari ücretteki bu yeni artışla birlikte halihazırda ücretliler ve işçileşen “kendi hesabına çalışanlar” arasında bir trend olan ücretlerin asgari ücrete yaklaşması durumu, orta sınıfın eridiği gerçeğini de gözler önüne seriyor. Yalnızca ücretlerin yakınsaması değil, enflasyon etkisiyle fiyatların (özellikle ulaşım ve gıda fiyatlarının) yükselmesi de orta sınıfın

erimesine, lüks tüketimin yalnızca çok sınırlı bir gelir grubuna mahsus kalmasına neden olmaktadır.

Yıllık ortalama esas iş gelirlerine bakıldığında, 2011 yılında ücretli, maaşlılarda 14 bin 904 TL, yevmiyelilerde 5 bin 420 TL, işverenler 33 bin 465 TL, kendi hesabına çalışanlarda ise 10 bin 980 TL olmuştur. 2011 yılında en yüksek paya işverenler sahip olurken en düşük pay sahibi yevmiyelilerdir. 2020 yılında ücretli, maaşlılarda ortalama esas iş geliri 42 bin 6 TL, yevmiyelilerde 17 bin 577 TL, işverenlerde 125 bin 698 TL, kendi hesabına çalışanlarda ise 33 bin 207 TL olmuştur. En yüksek ve en düşük pay sahipleri değişmemiştir. Bir önceki yıla göre en yüksek artış yüzde 31,6 ile işverenlerde gerçekleşmiştir. Bir önceki yıla göre en düşük artış ise yüzde 19 ile yevmiyelilerde olmuştur.

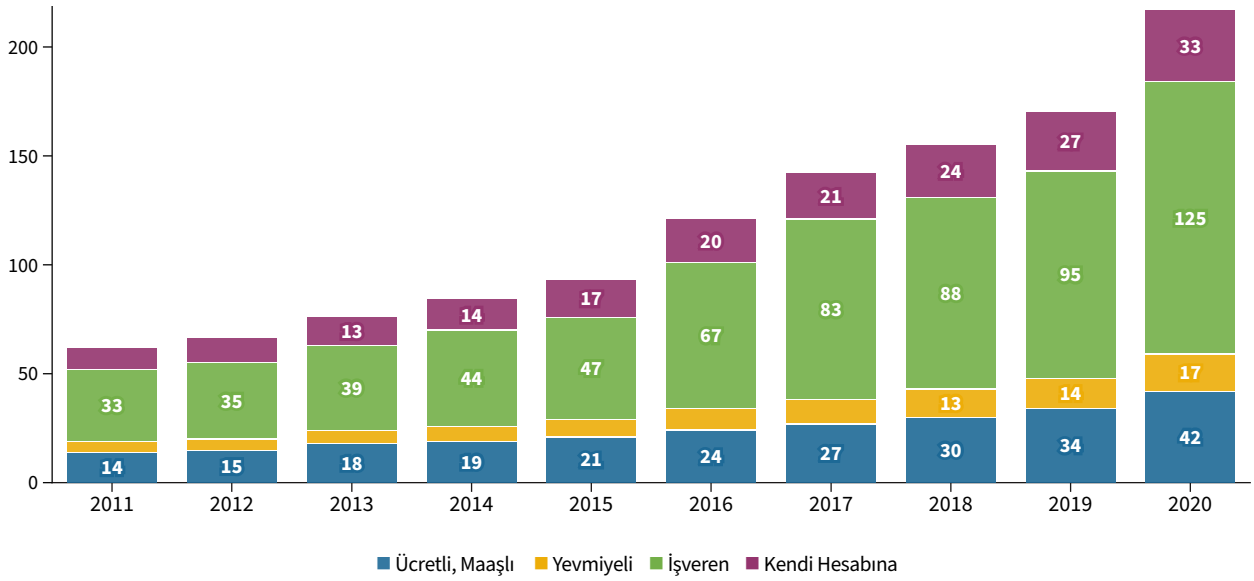
Asgari ücretin düşük gelirliyi korumak amacıyla belirlenmesi önemlidir. Aynı zamanda asgari ücret artışları genel ücretleri etkilerken dolaylı olarak birçok duruma etki etmektedir. Örneğin asgari ücretlerin yükselmesi, kayıt dışı istihdamı azaltan bir unsur olarak karşımıza çıkabilmektedir. Burada önemli olan ücretlerin belirlenmesinde gelişmiş ülkelerde olduğu gibi işçi örgütlenmelerinin ve pazarlıkların daha fazla olmasıdır. Aksi takdirde hükümet politikalarıyla oldukça sınırlı ve değişken müdahaleler meydana gelebilmektedir. 2022 yılının ilk iki ayında, esnaf-kurye modeliyle çalışan motokuryelerin direnişleriyle başlayan işçi sınıfı hareketliliği, yalnızca belirli şirketlerde yeni düzenlemelere neden olsa da ücretlerin iyileştirilmesi noktasında örgütlü işçilerin mücadelesinin önemini gösterir niteliktedir.

Ülkemizde asgari ücretler genel olarak artsa da bu durum enflasyon artış oranları göz önünde bulundurulduğunda anlamlı bir değişiklik ifade etmemektedir. Ayrıca yıl içinde yaşanan çekirdek enflasyon tartışmaları izlendiğinde bu artışın çalışanların refahını pek de olumlu etkilemediği söylenebilir.

Şekil 84. Asgari Ücretler ve Enflasyon (% 2011-2020)

Kaynak: TÜİK

Şekil 85. İşteki Durumlarına Göre Yıllık Ortalama Esas İş Gelirleri (Bin TL, 2011-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

İşçi Göçü

Türkiye’de çalışma yaşamı ile ilgili diğer önemli mevzu; yabancılara verilen çalışma izin sayısındaki değişimdir. Ülkede ekonomi adına katma değer oluşturması ve istihdam üzerinde pozitif etki yaratması düşünüldüğünde yabancılara çalışma izni verilmesinin olumlu yanları mevcuttur. Ancak ülke içindeki istihdamı iyi yönetmek bu noktada önemlidir. Yabancı sermaye yatırımlarının ve istihdamının artması ekonomik gelişmeye işaret ederken, fazla sayıda işçi göçü alınması; uzun çalışma saatleri, ucuz iş gücü, ağır yaşam koşulları gibi ekonomik ve sosyal sorunları tetikleme riskine sahiptir.

Yabancılara verilen çalışma izin sayısının arttığı herkes tarafından bilinmektedir. Rakamları incelediğimizde, yabancılara verilen çalışma izin sayısının son on yılda sekiz kattan fazla arttığını görmekteyiz. Ancak son yıllarda bu artışın hızı da devam etmektedir. Yabancılara verilen çalışma izin sayısı 2018’de 115 bin 837 iken 2019’da 145 bin 232’ye yükselerek yüzde 25’lik bir artış göstermiştir. Bu eğilimin önümüzdeki yıllarda artarak devam edeceği öngörülmektedir.

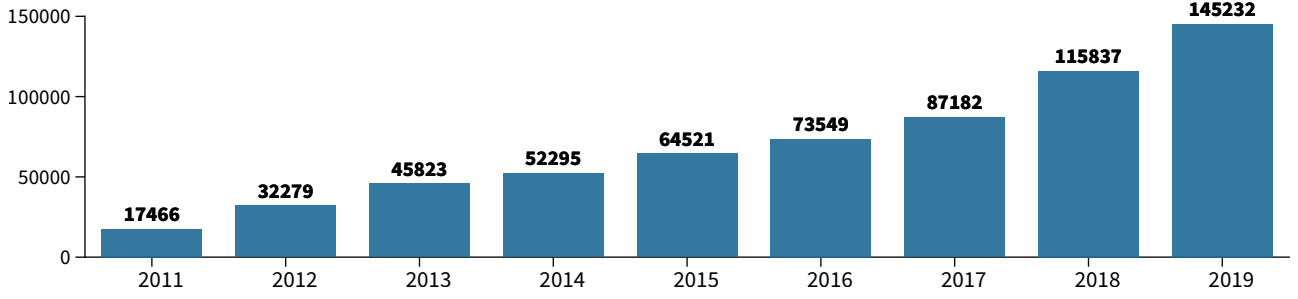
Cinsiyete göre yabancılara verilen çalışma izinlerinin dağılımını incelediğimizde, 2016 yılından itibaren bir kırılmanın yaşandığını görmekteyiz. 2011 yılında yabancılara verilen çalışma izni oranı erkeklerde yüzde 51,9 iken kadınlarda yüzde 48,1’dir. Oranlar arasındaki fark 2012 yılında birden açılmış 2016 yılında erkeklerde yüzde 51,6 kadınlarda yüzde 48,4 oranıyla neredeyse 2011 seviyeleri gibi gerçekleşmiştir. Ancak 2016 yılından sonra kadın-erkek oranları arasındaki fark bir makas gibi açılmıştır. 2019 yılında yabancılara verilen çalışma izni oranı bir önceki yıla göre erkeklerde 6,6’lık bir artışla yüzde 65,1’e yükselirken, kadınlarda 6,6’lık bir azalma ile yüzde 34,9’a düşmüştür. Yabancılara verilen çalışma izin sayılarının artması ve oranlarda benzer bir seyrin devam etmesi durumunda, ülkede ikamet edenlerin

cinsiyet dengesi açısından sıkıntılı durumların oluşması muhtemeldir.

Türkiye’de 2011-2019 yılları arasında kümülatif ilk on uyruğa baktığımız zaman, 140 bin 310 kişi ile Suriye uyrukluların en fazla çalışma izni verilen göçmen grup olduğunu görmekteyiz. 58 bin 964 kişi ile Gürcistan uyruklular ikinci sırada gelirken, 42 bin 431 kişi ile Kırgızistan uyruklular üçüncü sırada yer almıştır. Geçmiş yıllarda Azerbaycan, Rusya ve Almanya’ya daha yüksek sayıda çalışma izni verilirken 2019 itibarıyla ilk yedide bu ülkelerin hiçbiri bulunmamaktadır. 2019 yılında diğer uyruklara verilen toplam izin sayısı ise 34 bin 621’dir (ÇSGB, 2019).

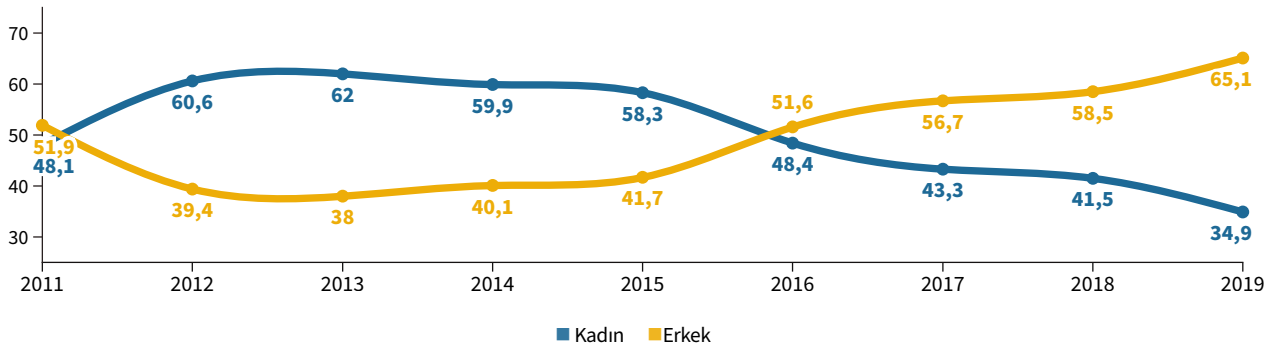
Yabancılara verilen izin sayılarında ilk onda yer alan ekonomik faaliyetler incelendiğinde ev içi çalışan personelin işverenleri olarak hanehalklarının faaliyetleri 108 bin 840 ile ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada 91 bin 784 ile konaklama gelmektedir. Toptan ticaret ise 38 bin 594 ile üçüncü sıradadır. Eğitim 25 bin 905 ile beşinci sırada yer alırken tekstil ürünlerinin imalatı onuncu sıradadır. Göçmenlerin ekonomik faaliyetleri nitelik gerektirmeyen alanlarda yoğunlaşmıştır. Bunun sebepleri arasında göçmenlerin ekonomik ve kültürel sermaye eksiklikleri gösterilmiştir. Mesleki ve formasyon eksikliği olmayanlar ise uygun alanda istihdam sıkıntısı yaşayabilmektedir (Yaman, 2021: 9).

Türkiye, Suriye’den, yaşanan savaşın da etkisiyle yoğun işçi göçü almıştır. Bu noktada istihdam politikalarını yönetmek ayrıca önemlidir. Yabancı işçi göçünün potansiyelin üzerinde gerçekleşmesi, ucuz iş gücü, işsizliğin artması, kaçak işçi çalıştırma gibi ciddi sorunlar, ihlaller ve maliyeti artıran güvenlik önlemleri anlamına gelmektedir. Nitekim bunun bazı tezahürleri son dönemde ülkemizde görülmüştür.

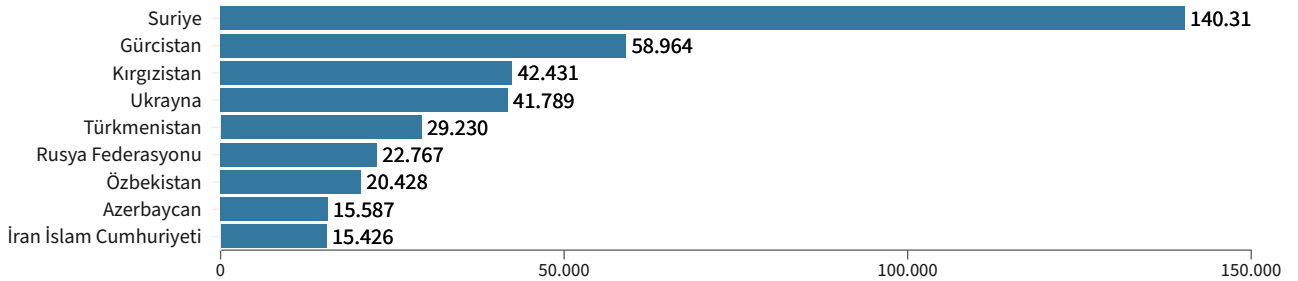
Şekil 86. Yabancılar Verilen Çalışma İzin Sayısı (2011-2020)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

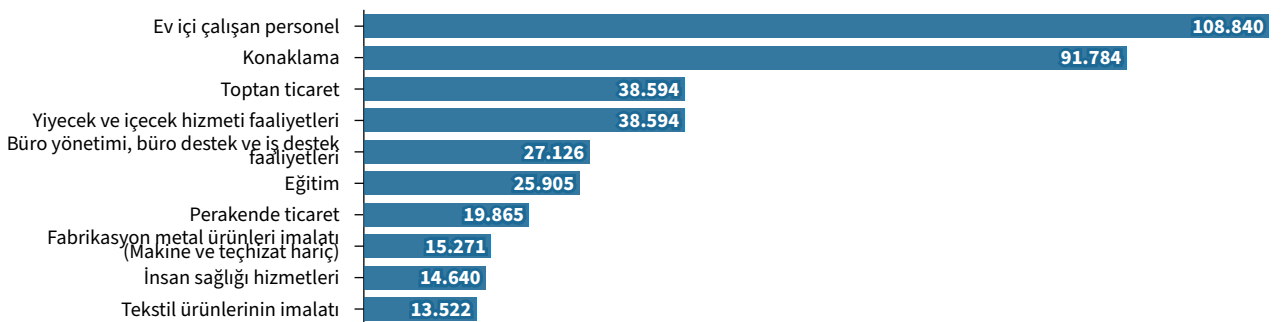
Şekil 87. Cinsiyete Göre Yabancılar Verilen Çalışma İzinlerinin Dağılımı (% , 2011-2019)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

Şekil 88. Uyruklara Göre Yabancılar Verilen Çalışma İzin Sayısı, (Kümülatif İlk On Uyruk) (2011-2019)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verileri incelenerek oluşturulmuştur

Şekil 89. Ekonomik Faaliyetlere Göre Yabancılar Verilen İzin Sayısı (Kümülatif İlk On Uyruk, 2011-2019)

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verileri incelenerek oluşturulmuştur

Sendikalar

Türkiye’de çalışma hayatını ilgilendiren bir diğer konu ise emeğin örgütlenmesi ve sendikalaşmadır. 1980’lerden sonra egemen olan sanayi sonrası üretim sistemleri ve neoliberal ekonomi politikaları tüm dünyada fiili ve hukukî olarak emeğin örgütlenmesini zorlaştırmış ve sendikalaşma oranlarını düşürmüştür. Türkiye’de de bu dönemde sendikalaşma oranlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ancak 2010 sonrası dönemde az da olsa sendikalaşmada bir artışın başladığı görülmektedir.

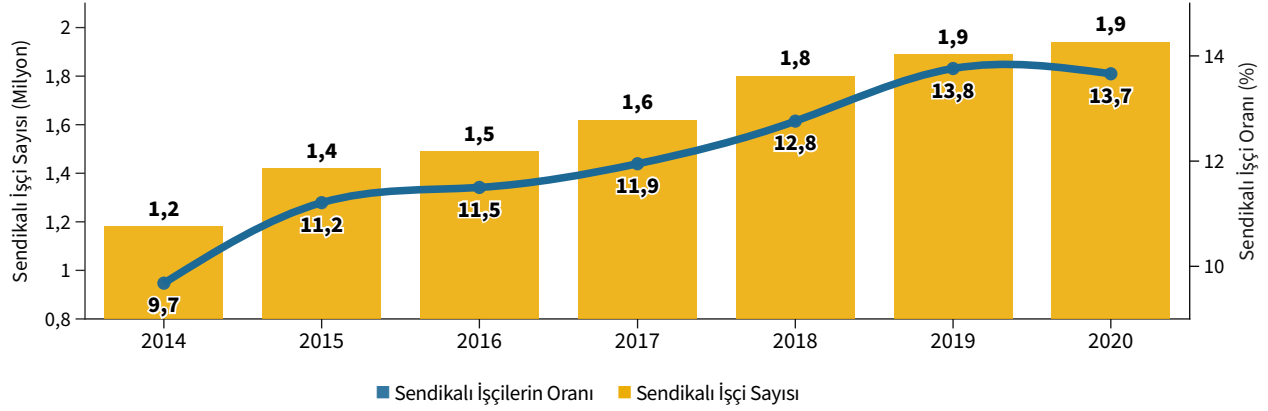
Sendikalı işçi sayısı ve oranı detaylı olarak ele alındığında, 2011 yılı temmuz ayı verilerine göre, sendikalı işçi sayısı 1 milyon 189 bin iken oranı yüzde 9,68’e tekabül etmektedir. 2019 yılına kadar sendikalı işçi sayısı ve oranlarındaki artış devam etmiştir. 2019 yılında sendikalı işçi sayısı 1 milyon 894 bin oranı yüzde 13,76’dır. 2020 yılında sendikalı işçi sayısı bir önceki yıla göre yüzde 2,75 artarak 1 milyon 946 bin 165 olmuştur. Sendikalı işçi oranı ise bir önceki yıla göre 0,1 puan düşerek yüzde 13,66 olmuştur. Sendikalaşma oranları da son yıllarda küçük adımlarla artmaktadır. 2013 yılında kayıt içi sigortalı işçileri esas alan resmi sendikalaşma oranı yüzde 9,21 iken fiili sendikalaşma oranı yüzde 7,7 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılına geldiğimizde resmi sendikalaşma oranı yüzde 13,84 olmuştur. Kayıtlı ve kayıtsız tüm işçileri esas aldığımızda fiili sendikalaşma oranı ise yüzde 12,1 olarak gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle 2020 Temmuz ayı itibarıyla 14 milyon 251 bin 655 kayıt içi işçiden 1 milyon 946 bin 165’i sendikalıdır.

Sendikalı işçi sayısının ve bu sayının toplam işçilere yüzdesinin az olması, çalışma koşulları ve ücretler bakımından işçi sınıfı lehine düzenlemelerin gerçekleştirilmesi yönünde bir baskı oluşturmayı zorlaştırmaktadır. Yalnızca ücretler bağlamında değil, iş sağlığı ve güvenliği noktasında da işçi örgütlenmeleri kilit role sahiptir. Madenler, fabrikalar, inşaatlar vb. yüksek risk taşıyan iş yerlerinde iş güvenliği uygulamalarının bulunması, tedbirlerin teftiş edilmesi ve tazminat haklarının temin edilmesi gibi durumlar için sendikal örgütlenme ve mücadele elzemdir. Emeğin örgütlü mücadele verdiği ülkelerde işçi sınıfının refahının daha yüksek olduğu, genel

olarak emeğin çalışma koşullarının daha olumlu bir tablo çizdiği görülmektedir.

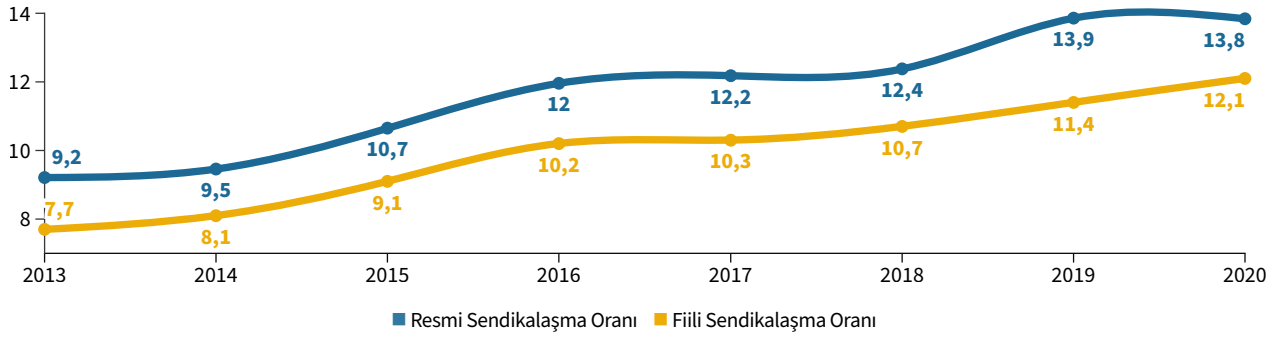
Sendikalaşma oranları ile ilgili bir diğer konu ise toplu iş sözleşmesidir. Tüm sendikalı işçiler toplu iş sözleşmesi yapabilecek durumda değildir. Zira toplu iş sözleşmesi için iş yerinde ve iş kolunda belirli bir oranda sendika üyeliği şartı bulunmaktadır. Bu sebeple sendikalaşma aslında toplu iş sözleşmesi bakımından değerlendirilmelidir. Şekil incelendiğinde, 2020 yılı haziran ayı itibarıyla 1 milyon 946 bin 165 sendikalı işçinin yüzde 67,13’ü (1 milyon 306 bin 506 işçi) toplu iş sözleşmesi kapsamında iken yüzde 38,87’si (639 bin 659 işçi) de toplu iş sözleşmesi kapsamı dışındadır. Önceki yıllara kıyaslandığında toplu iş sözleşmesi kapsamındaki sendikalı sayısının yüzde 3,05’lik bir artış yaşadığı görülmektedir. Bu artış toplu iş sözleşmesine sahip işçi sayısının artması bakımından önemli ve olumludur. Ancak yüzde 38’lik geniş bir kesimin toplu iş sözleşmesinden mahrum kalması kabul edilebilir olmaktan da uzaktır. Aynı iş kollarında farklı federasyonlardan sendikaların örgütlenme yarışı, işçi sınıfını bölen ve böldükçe gücünü azaltan bir anlama sahiptir. Toplu iş sözleşmesine sahip olmayan işçilerin büyük çoğunluğu bu sendika rekabetinin kurbanıdır.

Sendikalaşma, işçi haklarının korunması açısından önemlidir. Sendikalar ücretlerin artması ve çalışma koşullarının iyileşmesinde ciddi bir etkiye sahiptir. Devlet müdahalesini sınırlandırmak ve pazarlık gücünü artırmak için sendikaya üye olmak önemlidir. Şirketler açısından da sendikaya bağlı olmak daha fazla kazanç sağlamanın önünü açabilmektedir. Ülkemizde sendikalaşma oranlarında az da olsa bir iyileşme yaşandığı mevcut veriler ile görülmektedir. Ancak ülkemiz OECD ülkeleri arasında düşük sendikalaşma oranına sahiptir. Bu durum göstermektedir ki ülkemizde refah seviyesini yükseltmek, iş kazalarını azaltmak, güvenli bir çalışma ortamı oluşturmak ve toplu iş sözleşmelerini artırmak amacıyla sendikalaşma eğilimi daha da artmalıdır. Böylece eşit olmayan koşulların düzenlenmesi, şahsi otoritelerden öte denetim mekanizmalarının oluşmasını sağlayacak, ekonomik ve sosyal koşullar daha da iyileşecektir.

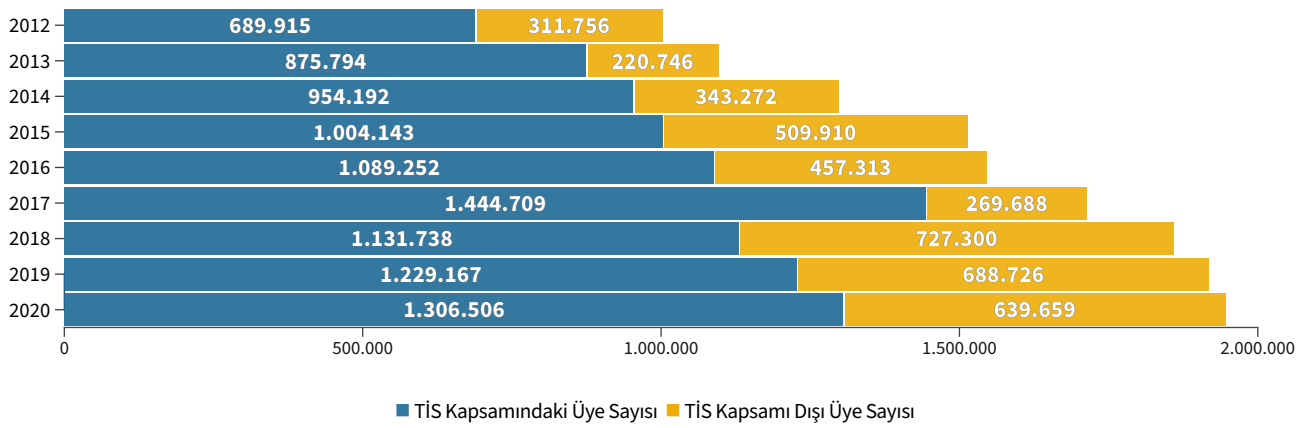
Şekil 90. Sendikali İşçi Sayısı (Milyon) ve Oranı (% 2014-2020)

Kaynak: AÇSHB Verileri

Şekil 91. Sendikalaşma Oranları (% 2012-2020)

Kaynak: AÇSHB Verileri

Şekil 92. Toplu İş Sözleşmesi Kapsamı (Üye Sayısı, 2012-2019)

Kaynak: AÇSHB Verileri

Eğilimler ve Gelecek

1980'lerden itibaren yaşanan sanayi sonrası dönüşüm ve küreselleşme ile birlikte ülkelerin sektörel yapıları farklılaşmaya başlamıştır. Bu anlamda sanayinin Güney Doğu Asya'ya kaydığını gelişmiş ülkelerde de hizmetler sektörünün öne çıkmaya başladığını görmekteyiz. İşlerin bu küresel hareketi Türkiye'yi de önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca 2000'li yıllardan itibaren kendisini gösteren ekonomideki dijitalleşme de bu anlamda önemli bir etki oluşturmaktadır. Hizmetler sektörünün yükselişi işlerin ve mesleklerin önemli değişimler yaşamasına neden olmuştur. Ülkemizde hizmetler sektörünün baskınlığı artmaya devam etse de bu niceliksel artışın niteliksel gelişmelerle beslenmesi gerekmektedir. Ülkemizdeki teknolojik düzeyi yüksek ve katma değer üreten işlerin daha fazla gelişmesi için hükümet programlarının oluşturulması ve dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Mevcut otomasyon, yapay zekâ ve dijital teknolojiler dünya ekonomisinde önemli etkiler oluşturmaktadır. Eğitimde, sağlıkta, sosyal hizmette, bankacılıkta, üretimde, perakende sektöründe yeni tekniklerin devreye girmesi mevcut durumun görünümünü değiştirecektir. Derin öğrenme, sinir ağları, dijital ölçümleme modelleri, robotik uygulamalar bireylerin hayatını baştan sona etkilemeye başlamıştır. Fiziksel yetkinlikler gerektiren işlerde bir daralma, mekanik yetkinlikler ve iletişim becerisi gerektiren işlerde bir artış beklenmektedir. Bilgi ekonomisine daha fazla entegre olan ülkelerin otomasyon ve dijitalleşmeden daha olumlu etkileneceğini, diğerleri için ise mevcut durumda radikal bir dönüşüm yaşanacağını ima etmektedir. Türkiye bu anlamda en avantajlılar ile en dezavantajlılar arasında bir konumdadır.

2020 yılı getirdiği meydan okumalar ve ortaya çıkardığı sorunlar ile bu anlamda hem ihtiyacın hem de potansiyelin görülmesine yol açtı. COVID-19 ile uzaktan çalışma süreçleri 2020'de dijital dönüşümün hız kazanmasını sağladı. Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği'nin (TÜBİSAD) tarafından hazırlanan Türkiye Dijital Dönüşüm Endeksi raporuna göre dijitalleşmeyle ilgili 64 gösterge kullanılarak 5 üzerinden hesaplanan endeks skoru 2019'da 2,94 iken 2020'de 3,06 olmuştur. Raporda bu değişimin Türkiye'nin dijital ekonomiye geçişi için yeterli olmadığı belirtilmektedir (TÜBİSAD, 2020, s 7). Endekste yer alan farklı bileşenler içerisinde en güçlü alanın dijital teknolojileri kullanım, en zayıf olanın da altyapı olması Türkiye'nin dijitalleşmede bir tüketici konumunda olduğunu göstermektedir.. Hızın dijital ekonomi için en önemli etken olduğu düzlemde ülkemizin fiber altyapısını güçlendirmesi gerekmektedir.

Ülkemizdeki yeni işler, ileri bir ekonomiyi destekleyecek şekilde nitelikli emeği gerektirecek türden bir genişleme göstermemektedir. Aksine gittikçe orta düzey veya düşük düzeyli nitelik gerektiren işlerin sayısı artmaktadır. Bunda ekonominin

teknolojik düzeyi ve katma değer üretimi etkilidir. İş ve mesleklerin dönüşümü açısından bakıldığında bu göstergeler gerekli dönüşümün gerçekleştirilmesinin uzatıldığına kalındığını göstermektedir. Genç ve eğitilmiş kişilerin işsizliğinin giderek arttığı ve bu sorunun yapısal olduğu görülmektedir. Oysa ülkemiz dijitalleşmeye uyum sağlayacak ve yeni meslek alanlarında başarılı olabilecek genç nüfusa sahiptir. Dolayısıyla mevcut potansiyelimizi işlevsel kullanmamız gerekmektedir. Ayrıca kadınların iş hayatına katılmaması pasif nüfusu artırmakta ve iktisadi kaynakların dağılımını sorunlu hale getirmektedir. Bu nedenle eğitimli kadın nüfusun istihdam katılımı için özel politikalar gerekmektedir.

Çalışma hayatında dijitalleşme ile birlikte gündeme gelen ve gittikçe artan uzaktan çalışma çok önemli bir alternatif olmaya başlamıştır. Gelişmiş ekonomilerde işlerin yarıya yakını, uzaktan çalışmaya uygunken Türkiye’de işlerin yalnızca beşte biri uzaktan çalışmaya uygundur. Ayrıca işlerin ve işletmelerin dijital altyapısı da henüz bu husustaki talepleri karşılayabilecek ölçüde gelişmemiştir. Eğitimden finansla, büro işlerinden resmi işlemlere kadar fiili bir durum olarak uzaktan çalışma durumu ortaya çıksa da işlerin akışı ve verimlilik açısından istenilen neticeler elde edilebilmiş değildir. Dolayısıyla uzaktan çalışmaya yönelik ciddi adımlar atmak gerekecektir.

Çalışma hayatını yakından ilgilendiren bir diğer olgu da otomasyondur. Endüstri 5.0 olarak da adlandırılan yapay zekanın ve robotların üretime ve hizmetlere daha fazla entegre edilmeye başladığı yeni ekonomide pek çok iş ve meslek artık robotlar ve bilişim sistemleri tarafından yapılacağı için çalışma düzenekleri ve biçimlerinin değişimi söz konusu olacaktır. Bu anlamda bu süreçte ağırlıklı olarak düşük ve yarı vasıflı emeğe dayalı işlerin makinalara ve akıllı sistemlere aktarılması söz konusudur. Türkiye’deki işlerin yapısına bakıldığında yaklaşık yüzde 40’lık bir oranının bu süreçte risk altında olduğu söylenebilir. Eğitimin desteği ile ekonominin ve istihdamın yapısının bu riski göz önüne alarak yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir.

REFAH VE EŞİTSİZLİK

- Türkiye ekonomisine ait gelir dağılımında eşitsizliğin giderek arttığı görülüyor. En zengin yüzde 20'lik grup ile en yoksul yüzde 20'lik grubun elde ettiği gelir arasındaki fark artıyor. Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkı da yıllar içinde artarak 2018'de 9,98 oldu.
- En zengin yüzde 10'luk dilim, 2000 yılında toplam servetin yüzde 66'sına sahip iken 2020 yılında bu oran yüzde 72'ye çıktı. 2000 yılında Türkiye'de en zengin yüzde 1'lik kesimin elinde tuttuğu servet, toplam servetin yüzde 38'i etmekteyken 2020 yılında ise bu oran yüzde 42,8 olarak tespit edildi.
- Türkiye'nin 2021 yılındaki toplam finansal serveti 522 milyar dolar civarında olup küresel servetin binde 4'ünü teşkil etti. Türkiye'de finansal servetin, toplam servetin yalnızca yüzde 21'ini temsil ettiği geri kalan yüzde 79'luk kısmın gayrimenkul vd. gibi kıymetlerden oluştuğu belirlendi.
- Yoksul sınıfta reel artış mevcut. Yoksulluk açığı ise 2006 yılında yüzde 33,6 ile en yüksek orana ulaştı ve o zamandan beri yüzde 25,4'ün altına düşmedi.

Modern dönemde eşitsizlikleri dört evrede ele almak mümkün görünmektedir. Genel olarak bu evrelerin ikisinde eşitsizliklerin azalmasına yönelik bir eğilim saptanırken, ilk ve son evrede artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Sanyai Devrimi ile başlayan birinci dönem, vahşi kapitalizm olarak ifade edilmekte ve eşitsizliklerin arttığı belirtilmektedir. 1914 ve 1945 arası dönemde savaş ve krizler ile ciddi bir yoksullaşma yaşandığından ötürü eşitsizlikler azalmıştır. Buna karşın 1945 sonrasında fordizmin yaygın üretimi ve refah devleti uygulamalarının önemli etkisiyle eşitsizlikler yine azalmıştır. Ancak 1980’lerde neoliberal politikalarla başlayan süreçte eşitsizlikler yükselmeye başlamıştır. Günümüzde de eşitsizlikler hızlı bir şekilde artmaya devam etmektedir. Eşitsizlikler dünyada olduğu gibi Türkiye’de de oldukça dikkat çeken ve çözüm aranan bir olgudur. Nitekim Dünya Bankası raporuna göre Türkiye “yüksek derecede eşitsiz orta gelirli bir ülke” olarak ifade edilmektedir. Veriler, gelir dağılımında en zengin ve en yoksul dilimlerin yanı sıra cinsiyete dayalı ücretler arasındaki farkların da giderek derinleştiğini göstermektedir.

Eşitsizliğin boyutunu tespit etme noktasında birçok farklı yaklaşım ve bunlara bağlı olarak gelişen hesaplamalar mevcuttur. Bir ekonomideki gelir eşitsizliğini belirten göstergelerden biri Gini katsayısıdır. İtalyan ekonomist Corrado Gini tarafından formüle edilen ve 0 ile 1 arasında değerler alan Gini Katsayısı, gelir dağılımının eşitsizlik miktarını ölçmektedir ve yüksek değerler daha büyük eşitsizliğe tekabül etmektedir. Türkiye’nin Gini katsayısı genel olarak 0,4’ün üzerinde seyretmektedir. Ancak Gini gibi genel görünüm veren göstergeler tek boyutlu açıklama sunarken eşitsizliğin farklı boyutlarını gözden kaçırabilmektedir. Bu nedenle makro analizler yerine farklı gelir gruplarındaki daralma

ve genişlemeyi tespit eden hesaplamalar daha açıklayıcı bir tablo sunmaktadır.

Eşitsizliğin boyutlarını görebilmek için gelir dağılımının yanı sıra servet eşitsizliğine vurgu yapılmaktadır. Yoksulluk ise eğitim, sağlık, sosyokültürel gereksinimlerden mahrum kalma gibi farklı göstergelere işaret etmektedir. Yoksulluğun “mutlak yoksulluk” (maddi yoksunluk) ve “görelî yoksulluk” (gelire dayalı) olarak ölçülmesi ise genel kabul görmüştür. Bunlar sırasıyla bireyin hayatını idame ettirecek günlük minimum kalori ihtiyacını karşılayacak gelir sınırını ve toplumda asgari yaşam için gerekli finansal sınırı ifade etmektedir. Yoksul kişilerin yoksulluk sınırının ne kadar altında kaldığını gösteren “yoksulluk açığı” ise yoksulluğun derinliğini gösteren önemli bir ölçümdür.

Yoksullukla mücadele etmede sosyal transferler önemli bir rol üstlenmektedir. Ayrıca sosyal transferler, toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında da büyük bir öneme sahiptir. Öte yandan yalnızca sosyal transfer miktarlarını yıllara göre ele almak farklı noktaları gözden kaçırmaya sebep olmaktadır. Bu noktada sosyal transferlerin genel devlet harcaması içindeki payını ele almak daha anlamlı olacaktır. Bu şekilde yoksulluğu azaltmada devletin sosyal transferlere verdiği önemi anlamak ve açıklamak mümkündür.

Toplumsal gelişme açısından yaşam memnuniyeti de ekonomik göstergeler kadar ciddi bir önem taşımaktadır. Biyolojik olduğu kadar sosyoekonomik faktörlerden etkilenen yaşam memnuniyeti toplumsal refaha ilişkin analizlerde önemli çıkarımlarda bulunma olanağı tanımaktadır. Yaşam kalitesine ilişkin tespitler, cinsiyet, gelir düzeyi, eğitim durumu gibi farklı faktörlerle değerlendirilerek hangi faktörlerin yaşam memnuniyetini ne derece etkilediği de

incelenmektedir. Bu bağlamda bireysel ve toplumsal iyi oluşu açıklamaya dair araştırmalar yapmak giderek önem kazanmaktadır.

Bu bölümde refah ve eşitsizliğe yönelik analiz yapılırken gelir dağılımı, servet dağılımı, yoksulluk, sosyal transferler, sosyal güvenlik ve ya-

şam memnuniyetine ilişkin veriler incelenmiştir. Türkiye’de eşitsizliklere açıklayıcı bir çerçeve sunmak için bütünlüklü bir analiz yapılması önemlidir. Nitekim artan eşitsizlikleri ve bunun etkilerini açıklamaya yönelik incelemeleri yalnızca gelir dağılımı üzerinden yapmak oldukça kısıtlı ve yanıltıcı olacaktır.

Gelir Dağılımı

Bir ülkede üretilen mal ve değerlerin, bir başka deyişle, meydana getirilen hasılanın, toplum içerisinde dağılımına gelir dağılımı denir. Gelir dağılımı; hanehalkının kullanılabilir miktarı olarak alındığında, ferdin ekonomik gücünü ve buna bağlı olarak yaşam standartlarını belirleyen önemli bir gösterge haline gelmektedir. Bu nedenle, gelirin adil dağılımı bir toplumun en temel ihtiyaçlarından biri olmakta ve bunun temini devletin en önemli görevleri arasında yer almaktadır. Ancak literatürde yer aldığı haliyle ekonomik büyüme ile eşitsizlik birbirine koşut ilerleyen zorunlu bir ilişkiye sahiptir (Kaplan ve Aktaş, 2021).

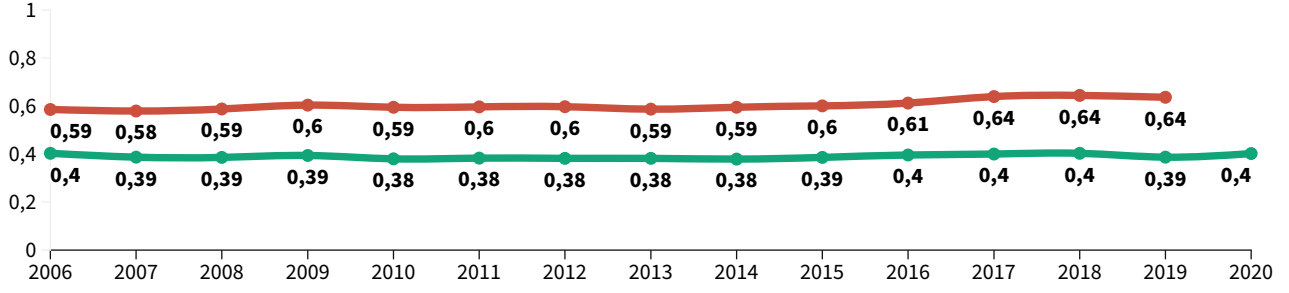
Gelirlerin dağılım yoğunluklarını temsil eden Gini katsayısı bir ekonomideki gelir eşitsizliğini gösterir. Katsayı değerinin sıfıra yaklaşması gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaşması gelir dağılımında bozulmayı ifade eder. Türkiye’de 2006’da 0,403 olarak belirlenen Gini katsayısı, küçük hareketlenmeler yaşayarak 2020’de 0,402 olarak tespit edilmiştir. Gini değeri arada geçen yıllarda 0,4’ün altına düşmüştür. Ancak bu değeri o seviyede uzun süre tutmak mümkün olmamış, yeniden 0,4’ün üzerine çıkmıştır. Vergi öncesi Gini katsayısı ile vergi sonrası Gini katsayısı mukayese edildiğinde devletin vergiler yoluyla eşitsizliği azaltmada önemli bir işlevi üstlendiği görülmektedir. Ancak mevcut Gini katsayı değeri diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’nin gelir eşitsizliğini gidermede birçok ülkeden geri kaldığı, yüksek Gini değerlerine sahip ülkeler arasında konumlandığı görülmektedir.

Yandaki şekillerde gösterilen P80/20 oranı, toplam kullanılabilir gelirlere göre küçükten büyüğe sıralanmış hanelerin gelir dağılımında en tepede bulunan yüzde 20’lik kesim ile tabanda bulunan yüzde 20’lik kesimin gelirlerinin oranını ifade etmektedir. P90/10 oranı ise tavandaki yüzde 10’luk kesim ile tabandaki yüzde 10’luk kesimin gelirlerinin oranını ifade etmektedir. Bu oranların artması kişisel gelir dağılımının eşitsizlikten yana bozulduğunu göstermektedir. Buna göre 2006’dan 2014’e

kadar gelir dağılımında kısmî bir dengelenme eğilimi olduğundan bahsedilebilir. P80/20 oranının 8,08’den 6,85 dolaylarına kadar gerilediği bu zaman zarfında, bu gerilemeye paralel olarak P90/10 oranında da düşüş yaşanmıştır. P90/10 oranında düşüş 2017 yılına dek sürmüştür. P80/20 oranında artış 2015 yılından sonra tekrar görülmeye başlanmıştır. Buna göre gelir dağılımı bu yıllar arasında en yüksek yüzde 10’luk dilimin aleyhine, 9. onluk dilim (yüzde 80-yüzde 90) lehine gerçekleşmiştir. Ancak şekilde bulunan diğer gösterge, yani gelir dağılımında tabanda bulunan yüzde 20’lik dilimin toplam gelirden aldığı pay incelendiğinde, yukarıda bahsi geçen değişimlerin en yoksul kesimin gelirinde herhangi bir değişime yol açmadığı görülecektir.

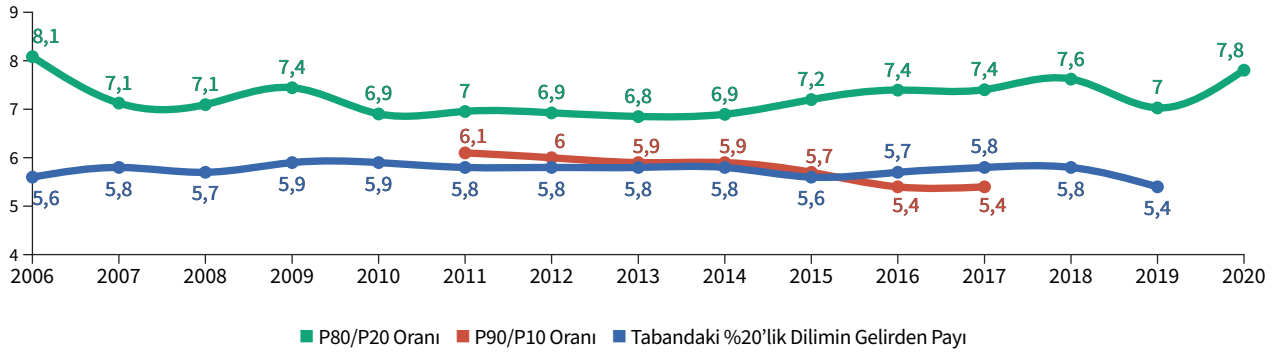
Erkeklerin ve kadınların medyan kazançları arasındaki fark olarak tanımlanan cinsiyete dayalı ücret farkı, kadınlar ve erkekler arasındaki ücret veya gelir eşitsizliğine dair muteber bir göstergedir. Şekilde görüldüğü üzere Türkiye’de ücretlerin yıllar içinde artmasının yanında cinsiyete göre alınan ücret arasındaki farkın da arttığı görülmektedir. Türkiye’de cinsiyete dayalı ücret farkı yıllar içinde artış göstermiştir. Çoğu OECD ülkesinde ise bu ücret farkı daha da büyüktür. 2018 yılında cinsiyete dayalı ücret farkının OECD ortalaması 12,62, Türkiye’nin ise 9,98 olarak tespit edilmiştir.

Sonuç olarak Türkiye ekonomisine ait gelir dağılımı verileri incelendiğinde dağılım eşitsizliğinin giderek arttığı görülmektedir. En zengin yüzde 20’lik kesimin elde ettiği gelir ile en yoksul yüzde 20’lik kesimin elde ettiği gelir arasındaki fark derinleşmektedir. Benzer şekilde cinsiyete dayalı ücret farklarının da derinleştiği söylenebilir. Bir ülkenin refahı ve gelişmişliği, toplam gelirinin adil dağılımıyla yakından ilgilidir. Bireyler, cinsiyetler ve sosyal gruplar arasında gelir eşitsizliklerinin artması sosyal çatışmalara neden olan ve ekonomik istikrarı bozan bir durum oluşturur. Gelir dağılımında adaletsizliklerin fazla olduğu ülkelerde ekonomik istikrarın uzun erimli olması beklenemez.

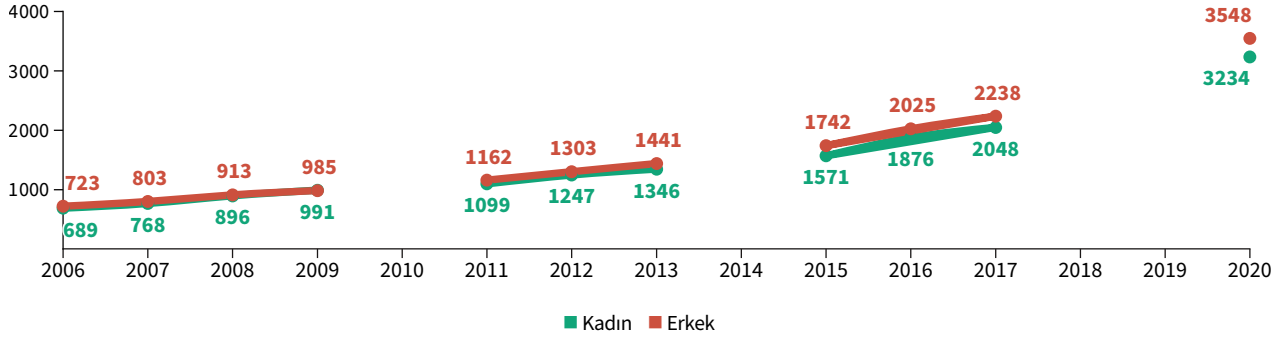
Şekil 93. Vergi Öncesi ve Sonrası Gini Katsayısı (2006-2020)

Kaynak: TÜİK ve World Inequality Database, 2021

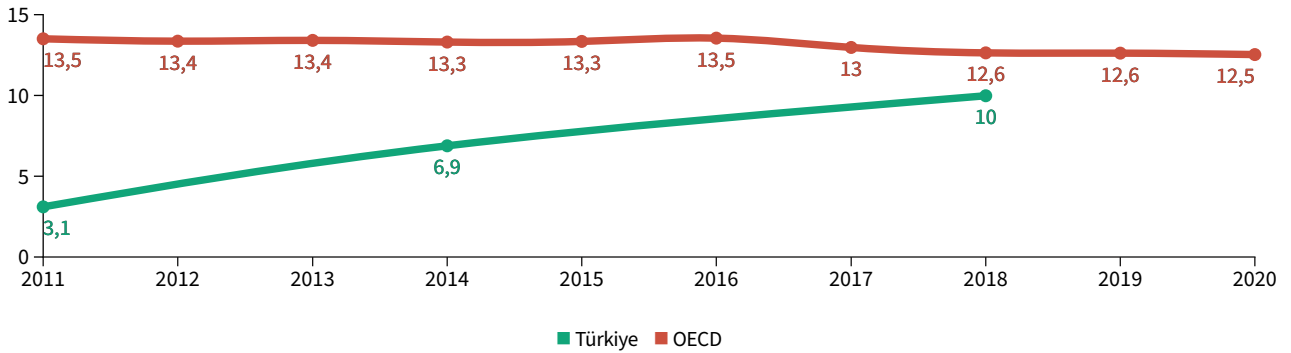
Şekil 94. Yüzdelik Dilimlerin Gelir Dağılım Payları (% 2006-2020)

Kaynak: TÜİK ve World Inequality Database, 2021

Şekil 95. Cinsiyete Göre Ortalama Nominal Aylık Kazançlar (TL Cari, 2006-2020)

Kaynak: ILO, 2021

Şekil 96. Cinsiyete Dayalı Ücret Farkı

Kaynak: OECD, 2021

Servet Eşitsizliği

Toplumsal eşitsizlikler bağlamında sürdürülen tartışmalarda giderek önem kazanan servet eşitsizliği (Öniş ve Özçelik, 2019) refahın toplumsal dağılımını tespit etmek üzere işleve alınmaya başlanmıştır. Gelir dağılımının incelenmesi artık yetersiz görülmekte, bundan farklı olarak servet dağılımının da ele alınması gerektiği tartışılmaktadır. Bir kişi ya da kurumun varlıklarının toplamından vergi gibi yükümlülükler çıkartılınca elde edilen “net değer” olarak tanımlanan servet, bir ekonomide biriktikçe o ekonominin rekabet gücünü de belirleyecektir. Ayrıca servet hesapları GSYİH’den farklı olarak akışları ölçmek yerine, bir ekonominin altında yatan sermaye stoklarını yansıtır.

Dünyada yükselen bir trend olarak servet analizleri, servet eşitsizliğinin hem küresel boyutta hem de tekil ekonomiler içinde giderek artan bir sorun olduğunu göstermektedir. Servetin nesilden nesile aktarılması ve servet sahiplerinin siyaset üzerindeki etkileri, servet eşitsizliğinin gelir adaletsizliğinden farklı olduğunu göstermektedir.

Credit Suisse’nin 2021 yılı raporuna göre Türkiye’nin 2021 yılındaki toplam finansal serveti 522 milyar dolar dolaylarında olup küresel servetin binde 4’ünü teşkil etmektedir. Yine bu rapora göre 57 milyon yetişkin başına düşen medyan servet 8,001 dolar etmektedir. Nitekim raporda Türkiye’nin Servet Gini Katsayısı 0,81 olarak belirlenmiştir.

Yandaki şekillerde görüleceği üzere 2000 yılında Türkiye’de en zengin yüzde 1’lik kesimin elinde tuttuğu servet, toplam servetin yüzde 38’i etmekteyken 2014 yılına kadar devamlı artarak yüzde 54’ü bulmuştur. Nihayet 2020 yılında ise bu oran gerileyerek yüzde 42,8 olarak tespit edilmiştir. Buna göre Türkiye’nin en zengin yüzde 1’inin yirmi yıllık süreçte daha da zenginleştiği, toplam servetten aldığı payı ortalama yüzde 44 seviyesine çıkarttığı görülmektedir. Oldukça benzer bir örüntünün en zengin yüzde 10’luk dilim için de geçerli olduğu görülmektedir. 2000 yılında toplam servetin yüzde 66’sına sahip olan yüzde 10’luk kesimin 2014 yılına kadar servetten aldığı pay sürekli artarak yüzde 77 seviyesine gelmiştir. 2020 yılına gelindiğinde ise aynı

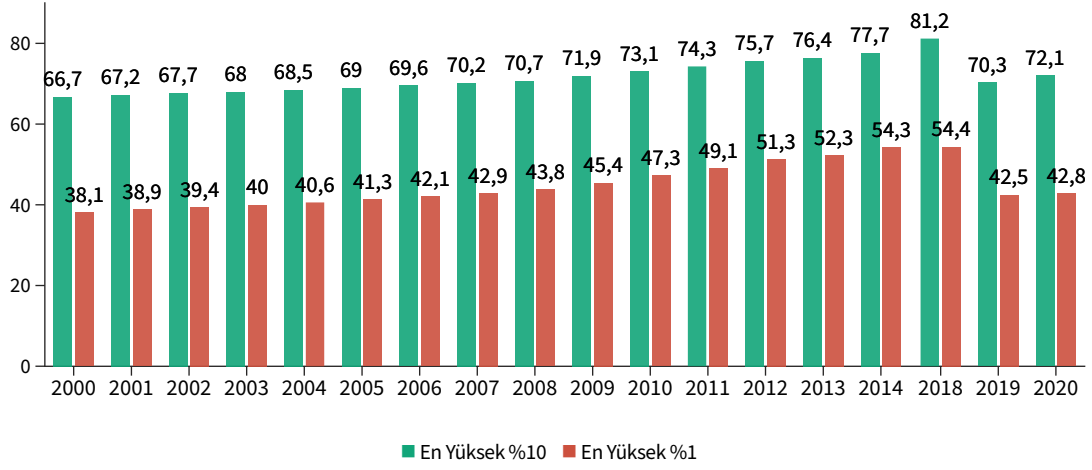
kesimin servetten payının bir miktar azaldığı, yüzde 72 seviyesine gerilediği görülmektedir. Buradan hareketle Türkiye’deki finansal servetin büyük çoğunluğunun çok küçük bir azınlığın elinde toplandığı söylenebilir. Bunun yanı sıra Credit Suisse’nin raporuna göre Türkiye’de finansal servet toplam servetin yalnızca yüzde 21’ini temsil etmekte ve geri kalan 79’luk kısım gayrimenkul vd. gibi kıymetlerden oluşmaktadır.

Servet vergisi literatüründe bu verginin ekonomik etkinliği ve yönetimi sorunları, bu vergiden sağlanan gelirin eşitsizlikleri azaltmada etkisinin az olması gibi nedenlerle bu verginin kaldırılması tartışılmaktadır (Durmuş, 2021). Buna paralel olarak 2017 yılında OECD ülkelerinin yalnızca dördünün servet vergisi uyguladığı görülmektedir.

Gelir dağılımı başta olmak üzere birçok eşitsizliklerin, temel ekonomik nedeni olan servet eşitsizliği, finansal elitlerin ekonomik faaliyet alanlarında tekelleşmesini, piyasalarda gücü kendinde toplayarak ülke ekonomilerini domine etmesini ve bunları “siyasal” bir güç olarak kullanmasını sağlamaktadır. Bu durum Piketty’e, göre sistemin devamlılığına engel olmaktadır (Bocutoğlu, 2016). Bu nedenle Piketty iktisadi analiz ve düzenlemelerin merkezine servet dağılımını koymayı ve devletlerin, ekonomilerinin sürdürülebilirliğini sağlayabilmek için, servet vergileri yoluyla toplumsal eşitsizlikleri gidermek noktasında adımlar atmasını önermektedir.

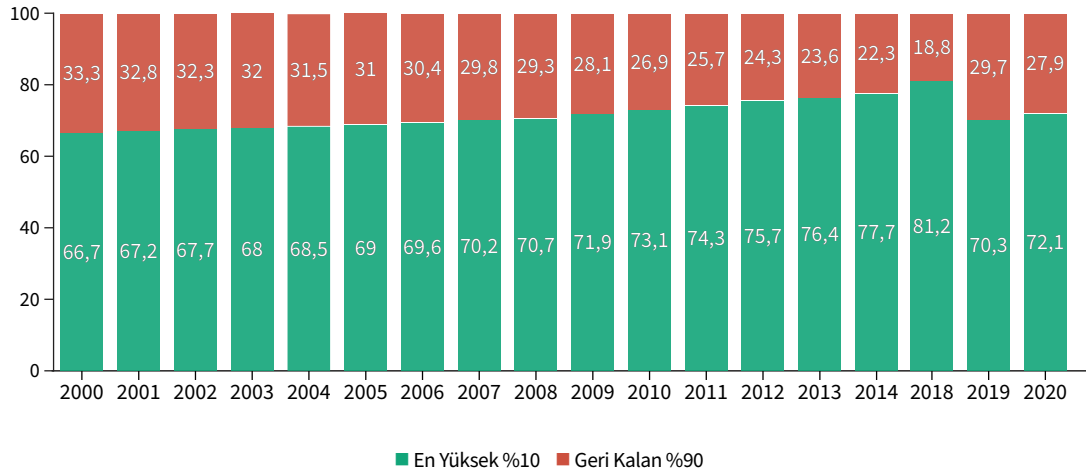
Türkiye’de 2020 yılında 1,3 milyar olarak tahakkuk eden veraset ve intikal vergisi toplam vergilerin yüzde 0,15’ine denk düşmektedir. Benzer şekilde, veriler ışığında, hem Türkiye’de hem dünyada servetin dağılımını, vergi politikalarının küresel çapta ne durumda olduğunu ve Türkiye’de halihazırda yürürlükte olan vergileri değerlendirdiği makalesinde Durmuş (2021), gelir vergisi tarifesinin gelir dilimlerinin sayısı arttırılarak dik artan oranlı biçimde düzenlenmesini, faiz, kâr payı ve yüksek kira geliri olanların daha yüksek oranda vergilendirilmesini ve bu yolla dolaysız vergilerin azaltılmasını ve son olarak artan oranlı bir servet vergisinin yürürlüğe konmasını önermektedir.

Oxfam’ın 2017’de yayınladığı rapora göre, dünyanın en zengin sekiz insanı yeryüzünde yaşayan en fakir 3,6 milyar insan ile eşit miktarda servete sahiptir.

Şekil 97. En Yüksek Yüzdelik Dilimlerin Servetten Payları (% , 2000-2020)

Kaynak: Credit Suisse, 2021

Şekil 98. Yüzdelik Dilimlere Göre Servet Payları (% , 2000-2020)

Kaynak: Credit Suisse, 2021

Yoksulluk

Yoksulluğun çok boyutlu bir olgu olmasından dolayı farklı tanımları ve farklı ölçüm metotları bulunmaktadır. İnsanların temel fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamaması, eğitim, sağlık vb. sosyokültürel gereksinimlerinden yoksun kalması yahut belli bir gelir seviyesinin altında gelire sahip olması durumları bu farklı yoksulluk tanımlarına örnekler olarak verilebilir. Bununla birlikte genel kabul görmüş haliyle yoksulluk iki biçimde ölçülür: Göreli yoksulluk ve mutlak yoksulluk. Mutlak yoksulluk yahut maddi yoksunluk hanelerin belirli ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesini ölçmek üzere, bireyin günlük minimum kalori ihtiyacını karşılayabileceği geliri sınır olarak kabul eder.

Gelire dayalı (görelî) yoksulluk ölçümü ise bir toplumda asgari yaşam düzeyi için gerekli finansal sınırın altında kalanların yoksul olarak kabul edilmesidir. Gelire dayalı yoksulluk çalışmalarında genel eğilim, bir ekonomide çalışanların medyan gelirin yüzde 60'ının altında gelire sahip olan bireylerin yoksul kabul edilmesidir. Medyan gelirin yüzde 60'ı aynı zamanda "ulusal yoksulluk sınırını" ifade eder.

Şekilde görüleceği üzere 2006'da 17 bin kişi olarak tespit edilen yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun 2020'de 17 bin 921 kişiye çıkmış olması, yoksul nüfusta küçük de olsa bir reel artışın yaşandığını göstermektedir. Buna rağmen yoksulluk oranı 2006'dan 2020'ye kadar geçen sürede azalmıştır. Dolayısıyla yoksul sayısı artsa da genel nüfus içindeki yoksulluğun oranı azalmıştır denilebilir. Bu durum genel nüfus artışının yoksulluk aleyhine gerçekleştiğini gösterir niteliktedir.

Yoksulluk sınırı World Bank tarafından gelişmiş ülkeler için 5,50 dolar, gelişmekte olan ülkeler için 3,20 dolar olarak tespit edilmiştir. Şekil 101'de görüldüğü üzere 2019 yılında Türkiye'de günlük 5,50 doların (TL cinsinden aylık 1320) altında yaşayanlar nüfusun yüzde 10'unu ve günlük 3.20 doların (TL cinsinden aylık 768) altında yaşayanlar yüzde 2'sini oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayanların sayısı, World Bank'ın belirlediği yoksulluk sınırının altında yaşayanlardan fazladır.

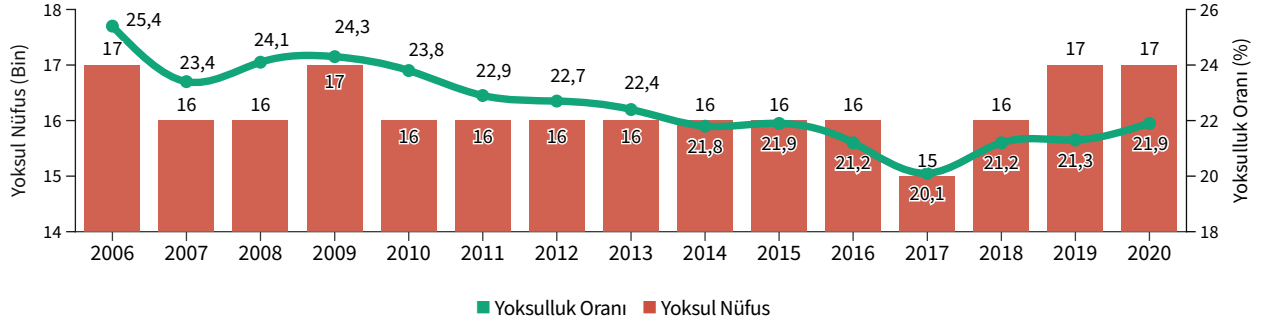
Gelire dayalı yoksulluk hesaplarının önemli bir açığı bulunmaktadır. Bu açık, bölgeler arasındaki ücret ortalamalarının farklılaşma durumudur. Örneğin 2009'da yıllık eşdeğer medyan gelir İstanbul'da 9881 TL iken Güneydoğu'da 3428 TL ve Türkiye genelinde 7103 TL olarak belirlenmiştir. Buna göre bölgesel yoksulluk sınırları oranları da farklılaşmaktayken, ulusal merkezi eğilim üzerinden yapılan hesaplamalar bu farklılıkları gözden kaçırmaktadır.

Türkiye'deki yoksulluğu bölgeler bazında incelemeyi hedefleyen çalışmada Aydın (2021) yoksulluk oranı en yüksek ilin Adana olduğunu saptamıştır. Ayrıca Aydın'ın çalışmasına göre bölgelerin yoksulluk oranları giderek birbirine yaklaşmış, yoksulluk oranı tepe değeri 3 puan gerilemiştir.

Yoksulluğu tespit etmek üzere kullanılan bir diğer ölçüm metodu ise yoksulluk açığı hesabıdır. Buna göre önce yoksul bireylerin yoksulluk sınırının ne kadar altında kaldığı yani yoksulluk açığı hesaplanır. Bu değer yoksulluk sınırına bölünerek tüm yoksulları içerecek şekilde toplanır ve ardından toplam nüfusa bölünür. Böylece "yoksulluk açığı oranı" hesaplanır. Oran 100'e yaklaştıkça yoksulluğun derinleştiği, 0'a yaklaştıkça yoksulluğun sığlaştığı söylenir. Bu ölçüm yönteminin en önemli avantajı, yoksulluğun derinliğinin de ölçülebilmesine olanak vermesidir. Türkiye'de yoksulluk açığının yıllara göre seyri şekilde verilmiştir. Buna göre Türkiye'de yoksulluğun derinliği son 10 yıldır dalgalanmakta ancak yüzde 27'lerden aşağı düşmemektedir.

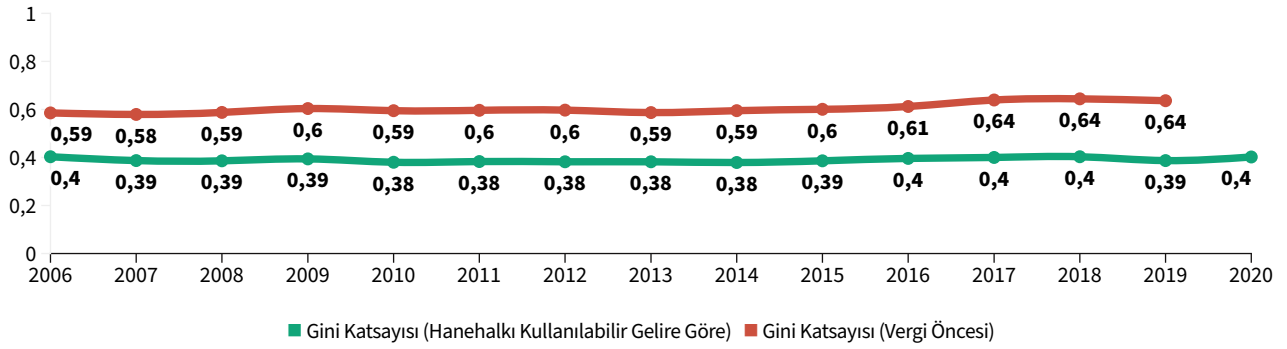
Son olarak, vergilerden önce ve sonra Gini katsayısı değerleri mevcuttur. Anlaşılacağı üzere, Türkiye'de vergilerden ve sosyal transferlerden sonra Gini katsayısında kayda değer bir düşüş yaşanmamaktadır. Bu bakımdan devletin politikalar yoluyla refahın yeniden dağıtımının yeterli seviyede gerçekleştirebildiğini söylemek mümkün olmamaktadır. Buradan hareketle devletin toplumsal ekonomik eşitsizlikleri gidermede daha etkin bir rolü üstlenmesi gerektiği söylenebilir.

Dünyadaki çalışan nüfusun yüzde 85'i günde 30 doların altında, üçte ikisi günde 10 doların altında yaşamaktadır. Dahası her on kişiden biri günde 1,90 doların altında yaşamaktadır.

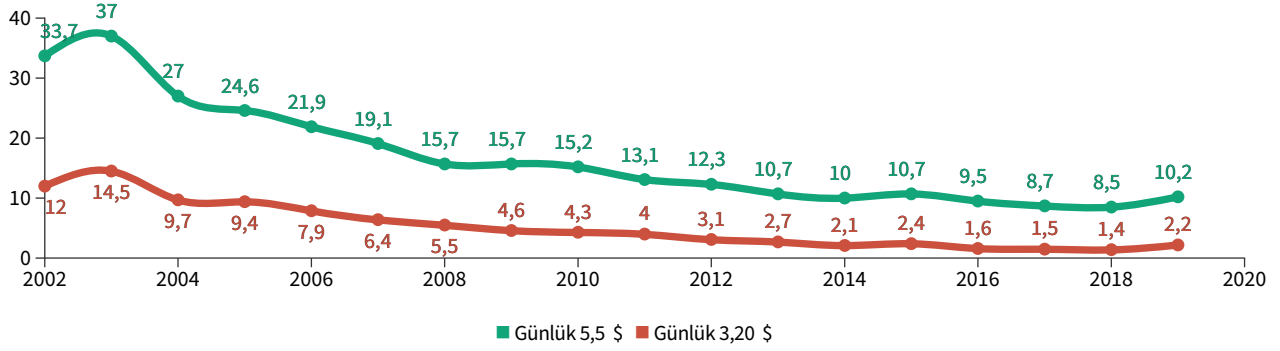
Şekil 99. Yıllara Göre Yoksulluk Oranı (%) ve Yoksul Nüfus (Bin, 2006-2020)

Kaynak: Yoksulluk İstatistikleri, 2021

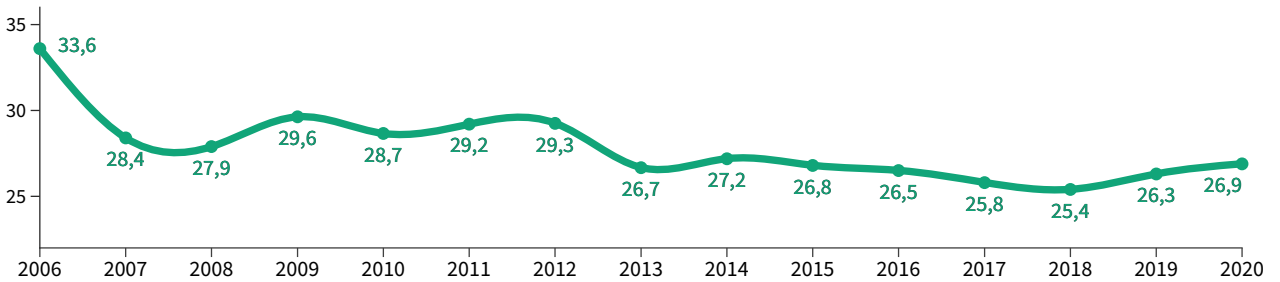
Şekil 100. Vergi Öncesi ve Sonrası Gini Katsayısı (2006-2020)

Kaynak: TÜİK ve World Inequality Database, 2021

Şekil 101. Yıllara Göre Günlük 3.20 ve 5.50 USD Ücret Alanlar (% 2002-2020)

Kaynak: World Bank, 2021

Şekil 102. Yıllara Göre Yoksulluk Açığı (% 2006-2020)

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk İstatistikleri, 2021

Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik sistemi; bireylerin karşılaşması muhtemel toplumsal ve ekonomik risklere karşı devlet-birey iş birliğinde alınan tedbirleri ifade etmektedir. Bir kamu harcama programı olarak sosyal güvenlik sistemi, işsizlik, yaşlılık, yoksulluk ve herhangi bir çalışamazlık durumunda meydana gelebilecek muhtemel olumsuzlukları hafifletmeyi ya da yok etmeyi sağlayan önlemleri içerir. Uzun vadeli sigorta yahut emeklilik sigortası, sosyal güvenliğin en bilinen türüdür. Bunun dışındaki kısa vadeli sigortalar ise hastalık, doğum, iş kazası, meslek hastalığı ve işsizlik gibi durumlarda işleme alınır. Ayrıca sosyal hizmet ve yardımlar da sosyal güvenlik kapsamında bulunmaktadır.

1990'lı yıllardan beri, küreselleşmenin de etkisiyle yaygınlaşan ekonomik toplumsal sorunlarla mücadele etmek üzere nüfusun geniş kesimleri sosyal güvenlik kapsamına alınmıştır (Ünal ve Afşar, 2021). Son 15 yıl içerisinde, ülke genelinde yaşlı nüfusun artışının da etkisiyle aktif/pasif oranı bozulmuş ve kayıt dışı ekonomik girişimler yaygınlaşmıştır. Bununla birlikte sosyal güvenlik harcamaları her geçen gün artmıştır.

Sosyal güvenlik hizmetlerine dâhil olan nüfusa dair şekil incelendiğinde sosyal güvenlik hizmetlerinin kapsama alanının neredeyse sürekli genişlediği görülecektir. 2008'den 2020'ye dek geçen sürede yüzde 80'den yüzde 87'ye çıkan sosyal güvenlik sistemine dâhil olan nüfus oranı, Türkiye'de sosyal güvenlik hizmetlerinin kapsayıcılığını artırdığını gösterir niteliktedir.

Gümüş'ün (2010) Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminin ekonomik, finansal, yönetsel, politik ve demografik sorunları hakkındaki çalışmasına göre; sosyal güvenlik sisteminin temel finansal sorunu, sistemin gelirlerinin giderlerini karşılayamamasından ve bu gelir-gider dengesinin yönetilememesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin nüfusunun giderek yaşlanması ve sosyal güvenlik kapsamının genişletilmesine bağlı olarak sisteme gelir katkısı olmayanların da kapsama dâhil edilmesinden dolayı bağımlı nüfus oranının artması demografik sorunu işaret etmektedir.

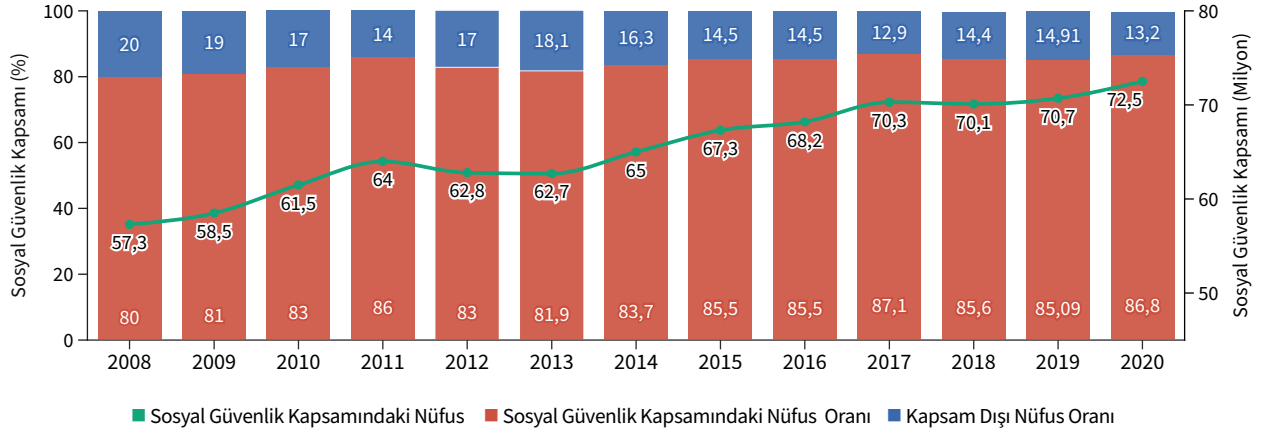
Şekilde sosyal güvenlik hizmetlerinden faydalananların türlerine göre tasnifi ve aktif-pasif oranının yıllara göre değişimi verilmiştir. Sosyal güvenlik sistemi için ideal

durum aktif sigortalılar ile aylık alanların oranının sistemin dengesi için aktif-pasif oranının en az "4" olmasıdır. Bu orana göre dört çalışanın sigorta primleri bir emekli aylığı edecektir. Ancak şekilde görüldüğü üzere Türkiye'de aktif-pasif oranı yıllardır 2'nin altında seyretmektedir. Bu demektir ki, bir emeklinin aylık geliri ortalama iki çalışanın sigorta primleri ile ancak karşılanmaktadır. Finansman yükü, adil ve dengeli paylaştırılmadığı için çalışanların prim yükü ağırlaşmaktadır. Bu da nihayetinde kayıt dışılığı besleyen bir etki meydana getirmektedir. Aktif-pasif oranına ilaveten, emeklilik sonrası yaşam süresinin artışı ve gençlerin emek piyasasına geç girişi sistemin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokan diğer faktörlerdendir.

Aktif-pasif dengesinin bozulmasının önemli nedenlerinden biri de 90'lı yıllarda genel seçimler öncesinde emeklilik yaşlarının indirilmesi sonucu biriken emekli nüfustur. Hükümetler kanun yoluyla asgari emeklilik yaşında değişiklikler yapmış, genç emekliler yığınları oluşmasına sebebiyet vermiştir. Mevcut değerlere bakıldığında sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğinin garantisi olmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu konuda gerekli önlemlerin zaman kaybedilmeden alınması gerekmektedir.

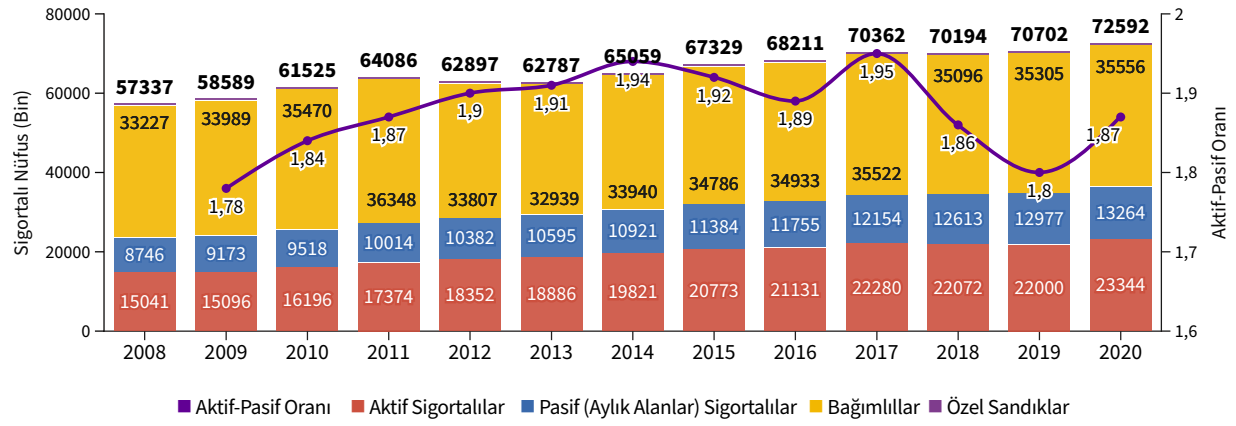
Sosyal güvenlik sisteminin mali durumunu özetleyen şekle göre sistem her yıl belli miktarda açık vermektedir ve son iki senedir açık miktarı artmaktadır. Verilen bu açıklar Hazine'nin ekstra finansmanı ile kapatılmaktadır. Yukarıda bahsedilen demografik ve finansal sorunun mali yansıması olarak da okunabilecek bu şekilden hareketle Türkiye'nin sosyal güvenlik sisteminin gelir-gider dengesi daha fazla bozulmadan önlemlerin alınması gerektiği söylenebilir.

Sosyal güvenlik harcamaları mukayese edildiğinde Türkiye'nin AB'nin oldukça gerisinde kalmış olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği tespit edilmiş olan sosyal harcamaların daha etkili biçimde kullanılması yalnızca toplumsal refahı tüm kesimlere yaymayacaktır, aynı zamanda ekonomik büyümenin de sağlıklı biçimde gerçekleşmesini sağlayacaktır.

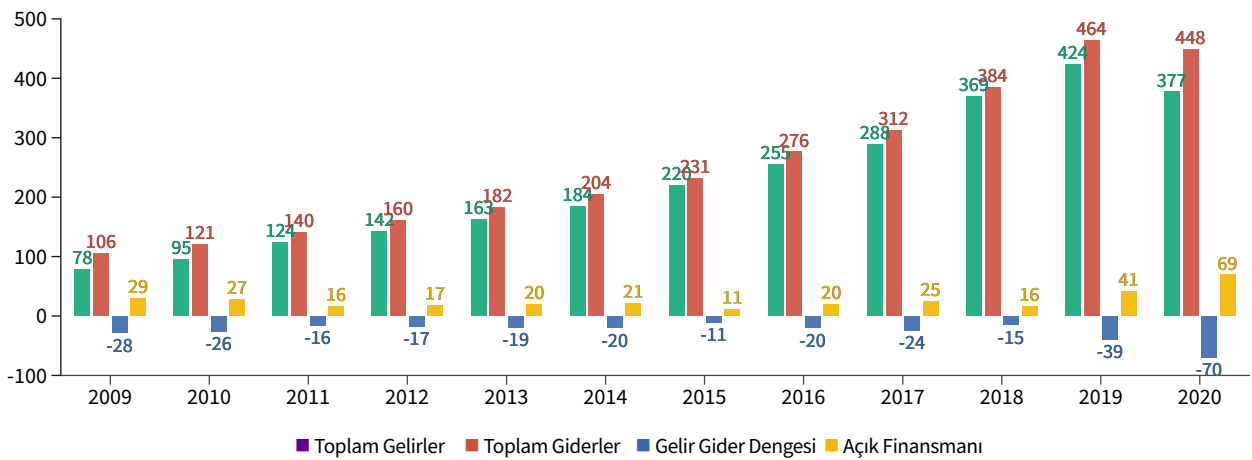
Şekil 103. Sosyal Güvenlik Kapsamındaki Nüfus (Milyon) ve Oranı (% 2008-2020)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, 2021

Şekil 104. Aktif ve Pasif Sigortalılar (Bin) ve Aktif/Pasif Oranı (2008-2020)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, 2021

Şekil 105. Sosyal Güvenlik Kurumu Gelir Gider Dengesi (Milyon TL, 2009-2020)

Kaynak: Sosyal Güvenlik Kurumu, 2021

Sosyal Transferler

Sosyal devlet anlayışına göre devletlerin sosyal adaleti sağlamak, gelir ve servette adil dağılımı gerçekleştirmek, verimli ve adil büyümeyi temin etmek, toplumu sağlık, eğitim, kültür vb. alanlarda geliştirmek ve toplumdaki yoksulluğu azaltmak gibi bazı ana işlevleri yerine getirmesi beklenir. Bu işlevleri yerine getirip müreffeh bir toplum inşa etmek gayesine ulaşmanın yolu ekonomik ve finansal politikalar geliştirmekten geçer. Özellikle sosyal adaleti sağlama ve yoksullukla mücadele etmenin temel aracı vergi ve harcama politikalarıdır. Alanda yapılan çalışmalarda bu politikaların topyekûn toplumsal refahı etkilediği, örneğin bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi, temel sosyal güvenlik hizmetlerinin sağlanması ve temel sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanması için gerçekleştirilen kamu harcamalarının doğrudan ya da dolaylı olarak yoksulluğu da etkilediği gösterilmiştir (Sağdıç, 2021).

Ülkelerdeki hanehalkı kullanılabilir gelir dağılımları; özel sektör, kamu sektörü ve diğer çeşitli mekanizmaların neticesinde meydana gelmektedir. Emek piyasası hanehalkı gelir dağılımında adaleti kendiliğinden tesis edemediğinden dolayı kamu müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kamunun bu müdahale için kullandığı vergiler, transfer ödemeleri ve kamusal mal ile hizmet sunumu şeklinde sıralanabilecek araçlar arasında en etkili olanlar vergiler ve transfer ödemeleri olarak kabul edilir. Joumard, Pisu ve Bloch'un (2012) OECD ülkelerinde yaptıkları çalışmaya göre gelir dağılımında eşitliği sağlamakta sosyal transferlerin vergilere göre daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır (Akt: Aktaş ve Dokuçoğlu, 2021).

Bir ülkede sosyal koruma harcamalarının milli gelir içindeki oranının o ülkenin sosyal refah durumunu ve devletin buna verdiği ehemmiyeti gösterdiği söylenebilir (Kızıler, 2017). Sosyal güvenlik ve yardım, sosyal transferleri de kapsayan fonksiyonel devlet harcamaları tasnifinde bir kategoridir. Bu harcamanın toplam devlet harcaması içindeki payını gösteren şekle göre hem toplam devlet harcaması hem de sosyal güvenlik ve yardım harcamaları artmıştır. Ancak sosyal güvenlik ve yardım harcamalarının genel harcama içindeki payı büyümemiş, neredeyse sabit kalmıştır. 2009 yılında sosyal güvenlik ve yardım harcamaları genel harcamanın yüzde 30'unu oluşturmuştur. Ardından gelen yıllarda 1

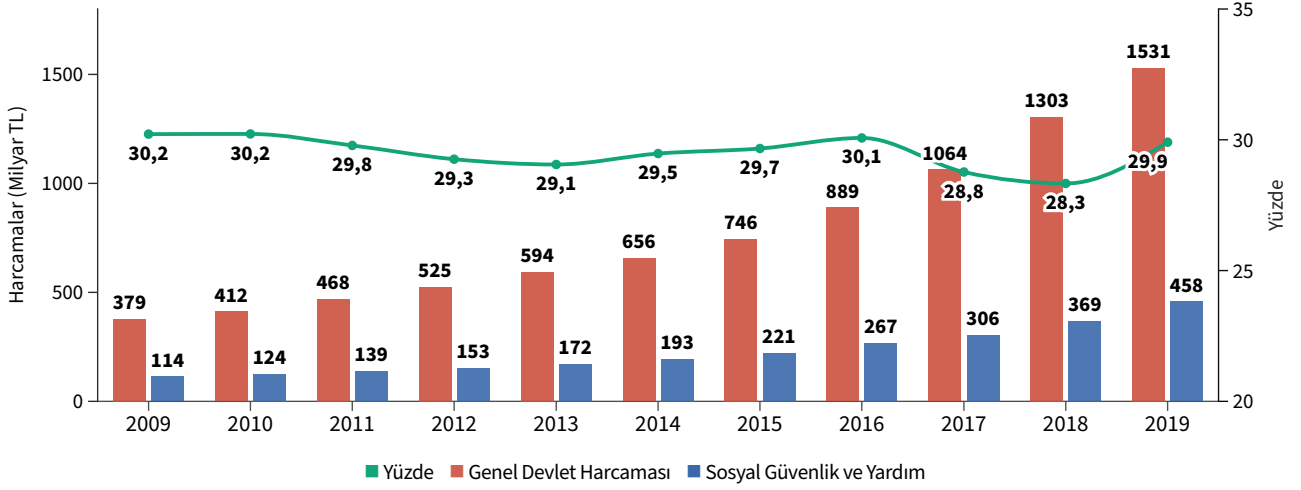
puanlık düşüşe geçen bu oran, 2019 yılına gelindiğinde yüzde 29,9 olarak tespit edilmiştir.

OECD'nin hesapladığı net toplam sosyal harcama ise devletin harcama kalemleri arasında belirli bir filtreleme yaparak elde edilen, devletin doğrudan ve dolaylı olarak yaptığı sosyal transferlerin toplamını ifade etmektedir. Bu harcamanın GSYİH'ye oranı, bir ulusal ekonomide yerli üretimin ne kadarının sosyal yardıma harcadığını göstermektedir. 2005'te GSYİH'nin yüzde 9,5'i olan sosyal harcamalar 2017'de yüzde 11,9'a çıkmıştır. Bu demektir ki Türkiye'de üretimin yalnızca yaklaşık yüzde 12'si sosyal transferler olarak yoksul halk kesimlerine geri dönmektedir.

Her iki şekil bir arada değerlendirildiğinde son 10-12 yılda sosyal refahın gelişiminde ve devletin sosyal transferlere verdiği ehemmiyette bir durgunluk olduğu söylenebilir. Oysa yüzde 24 dolaylarında seyreden ulusal yoksulluk oranının bulunduğu bir ekonomide devletin sosyal harcamalarını hem artırması hem de daha efektif kullanması gerekmektedir.

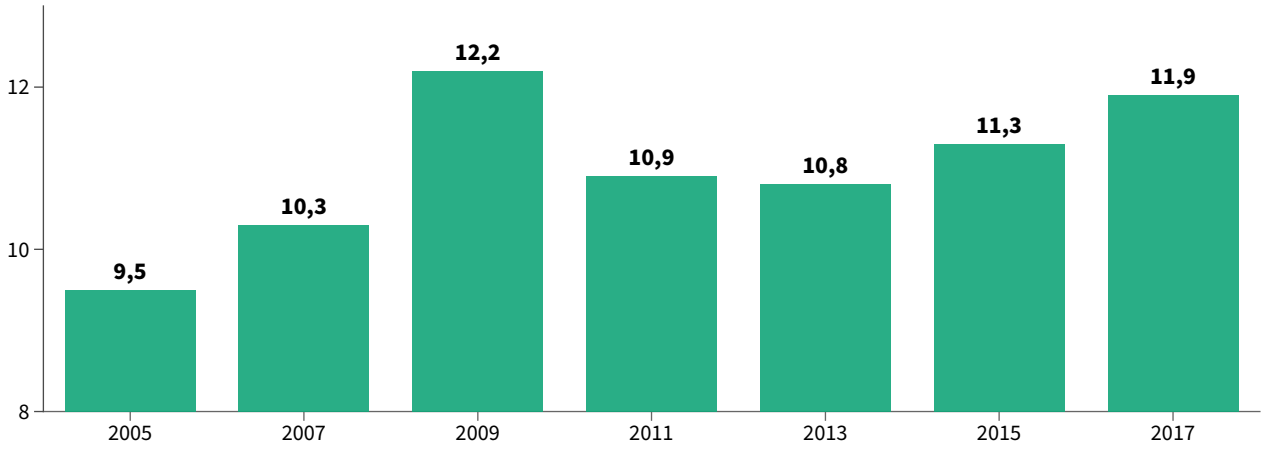
Türkiye'de sosyal transferlerin amacını gerçekleştirmede ne derece etkili olduğu, toplumsal eşitsizliklerin ne seviyede olduğuna bakılarak anlaşılabilir. Özellikle gelir eşitsizliğinin önem kazandığı bu noktada Gini katsayısı önemli bir gösterge olarak değerlendirilir. Buna göre Türkiye'nin sosyal transferler öncesi ve sonrası Gini katsayısı arasındaki farkın tatmin edici düzeyde olmadığı söylenebilir. Kayalidere ve Şahin (2014) de sosyal koruma harcamalarının toplumsal eşitsizliklerin azaltılmasında önemli bir role sahip olduğunu ancak yeterli olmadığını belirlemişlerdir (Kayalidere ve Şahin, 2014). Sağdıç'ın çalışmasında (2021) gösterildiği üzere transfer harcamaları ile yoksulluk oranları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Yani sosyal transferler kısa vadede değil uzun erimde müspet sonuçlar doğurmaktadır. Çalışmanın bir diğer sonucuna göre Türkiye'de bölgesel düzeyde bir birim sosyal transfer harcaması, yoksulluk oranını yüzde 0,23 ölçüsünde azaltmıştır.

Sonuç olarak politika yapımcıların dikkat etmesi gerekenler, sosyal transferlerin genel harcamanın içerisindeki oranını arttırmak, mevcut kaynağın verimli kullanılması ve sosyal transferlerin uzun vadede sonuçlar vereceğini göz önünde bulundurmak şeklinde sıralanabilir.

Şekil 106. Genel Devlet Harcaması, Sosyal Transfer Harcamaları (Milyar TL) ve Sosyal Transferlerin Genel Devlet Harcaması İçindeki Payı (% 2009-2019)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021

Şekil 107. Toplam Sosyal Harcamanın GSYİH Oranı (% 2005-2017)

Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021

Yaşam Memnuniyeti

Takriben son otuz yıl içerisinde politika yapıcılar ve akademisyenler toplumsal gelişime dair yeni bir perspektif tartışması başlattılar. Kalkınmanın, dolayısıyla refahın; refahın, dolayısıyla toplumsal iyi oluşun tek veya en önemli ölçütü olarak kabul edilen GSYİH temelli yaklaşımlar yerine insanların yaşamlarını çok boyutlu bir şekilde ele alan yaklaşımlar, bu tartışmalar neticesinde yaygınlık kazanmaya başladı. Mevzubahis olan çok boyutlu yaklaşımlar toplumsal iyi oluş ve refahın göstergeleri arasında yoksulluk, gelir dağılımı ve yaşam memnuniyeti gibi faktörleri saymış, bu göstergeler temelinde yayınlar üretmeye başlamıştır.

Bireylerin yaşam kalitelerine ilişkin bütünlüklü değerlendirmelerine yaşam memnuniyeti denmektedir. Kişinin hayattan ne derecede memnun olduğunun önemli bir göstergesi olarak kabul edilen yaşam memnuniyeti; yaş, cinsiyet ve sağlık durumu gibi biyolojik faktörlerden ve hanehalkı geliri, istihdam ve eğitim durumu vb. çeşitli sosyo-ekonomik faktörlerden etkilenmektedir. Bir toplumun genel yaşam memnuniyeti, toplumsal refah ile ilintili diğer olgularla birlikte değerlendirilmesi gereken çok önemli bir toplumsal göstergedir.

Yaşam memnuniyeti üzerine yapılan çalışmalarda hangi faktörlerin yaşam memnuniyetini ne derecede etkilediği incelenmiştir. Altaş ve Yılmaz'ın (2021) yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri incelediği çalışmanın sonuçlarına göre; çalışanlar çalışmayanlardan, evliler bekâr ve boşanmışlardan ve kadınlar erkeklerden daha yüksek memnuniyet düzeyine sahiptir. Benzer bir çalışmayı Yücel (2017) gerçekleştirmiş ve kişilerin yaşam memnuniyet düzeylerini etkileyen en önemli faktörlerin istihdam ve gelecekte umutlu olma durumları olduğunu tespit etmiştir.

OECD'nin hazırladığı Better Life Index içinde bulunan "Yaşam Memnuniyeti" göstergesine dair veriler şekilde özetlenmiştir. Bu gösterge insanların bir bütün olarak hayatlarını nasıl değerlendirdiklerini göstermeye çalışır. Yaşamdan genel olarak ne derece memnun olduğunu 0 ile 10 arasında derecelendirmeyi gerektiren bir öz değerlendirme sorusundan oluşan bu göstergenin OECD ortalaması 6,5 olarak tespit edilmiştir. Ancak şekilde de görüleceği üzere Yunanistan, Portekiz ve Türkiye gibi OECD

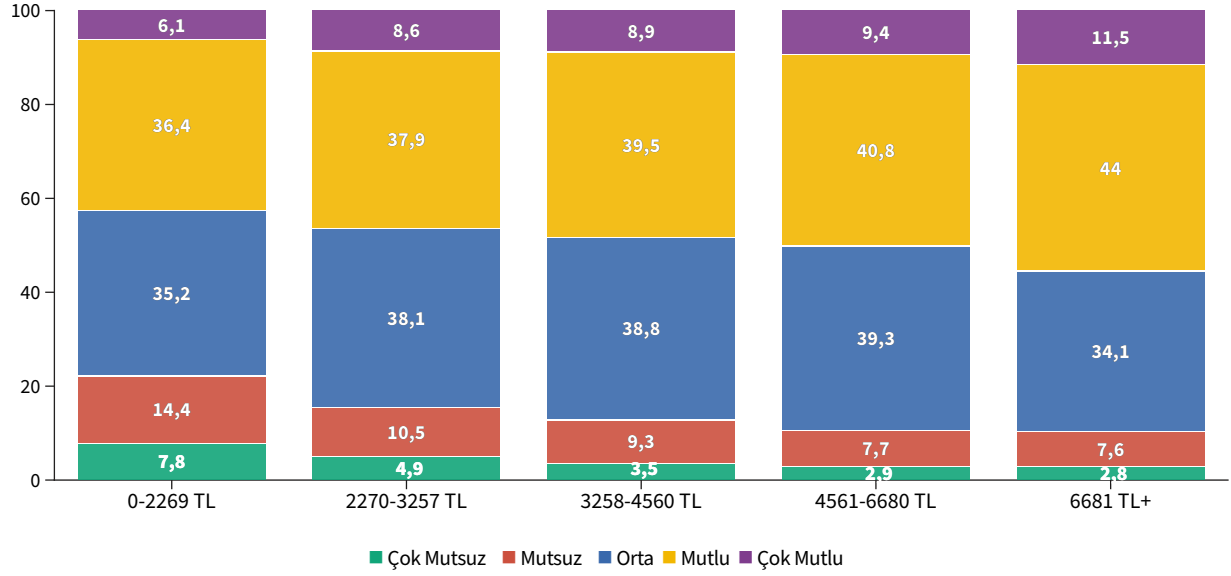
üyeleri ülkeler ile Rusya ve Güney Afrika gibi OECD üyesi olmayan ülkeler bu ortalamanın altında kalmaktadır.

Cinsiyetler arasındaki memnuniyet farkları değerlendirilmek istendiğinde, ekseriyetle kadınların memnuniyet düzeylerinin erkeklerin memnuniyet düzeylerinden daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu veri cinsiyetler arası gelir farkları ve eşitsizliklerin cinsiyetler arasında da eşitsiz dağılımı göz önünde bulundurulduğunda ilgi çekici bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kadınlar, cinsiyetler arası gelir farklarından olumsuz etkilenmelerine rağmen yaşam memnuniyetleri bakımından erkeklere kıyasla daha olumlu bir tablo sunmaktadır.

TÜİK tarafından uygulanan yaşam memnuniyeti anketlerinden elde edilen sonuçlara göre hazırlanmış olan şekil, gelir seviyesine göre mutluluk düzeylerini göstermektedir. Bu şekle göre Türkiye'de yüksek gelir grubuna dâhil olanlar, diğer gruplara nazaran daha az "çok mutsuz" olmaktadır. Hane geliri 0 ile 2269 TL arasında olan çok mutsuzların oranı yüzde 7 iken, geliri 6681 TL ve üzeri olan çok mutsuzların oranı yüzde 2 dolaylarında seyretmektedir. Buna paralel olarak ekonomik durum iyileştikçe "mutsuz" olanların oranı da azalmaktadır. Hane geliri orta düzeyde olanların, mutluluk seviyelerini daha çok "orta" ve "mutlu" şeklinde ifade ettikleri görülmektedir. Son olarak, beklenene göre, "çok mutlu" olanların çoğu ekonomik durumu diğerlerine nazaran daha iyi olanlardır. Yandaki şekilde yıllara göre nüfusun mutluluk seviyelerine dağılım oranlarını göstermektedir. Buna göre genel olarak mutsuzluk, özelde "çok mutsuz" ve "mutsuz" olanlar, nüfus içinde giderek artan bir pay sahibi olmuşlardır. 2003'ten bu yana "mutlu" olanların oranı bir artışa da son 4 yılda ciddi bir düşüş yaşamıştır. Bununla birlikte "çok mutlu" olanların nüfustaki payının azaldığı da görülmektedir.

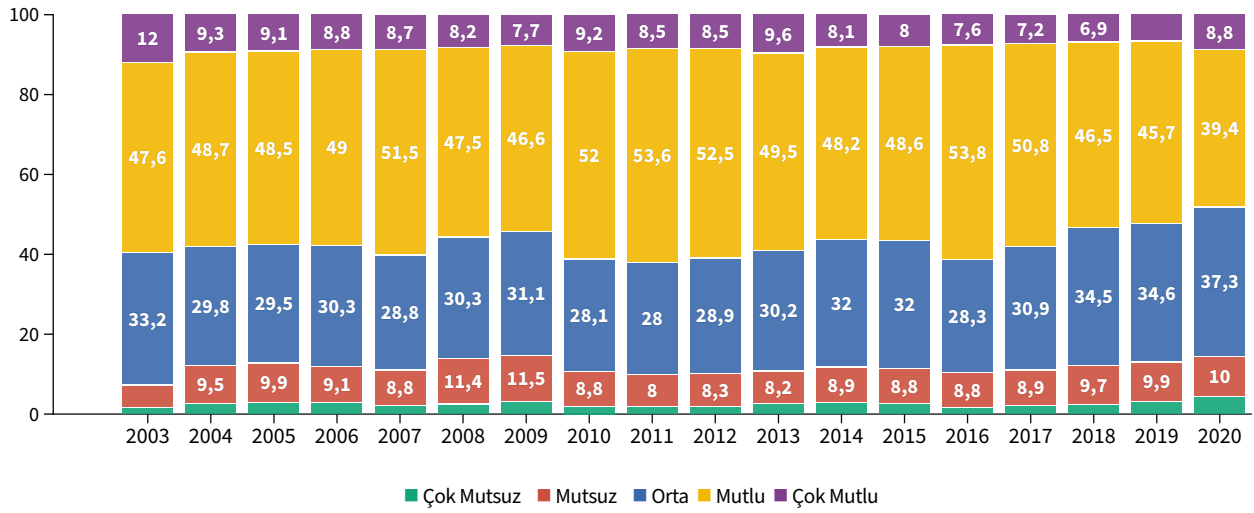
Bir ülkede mutluluğu belirleyen temel faktörlerin istihdam edilme, yüksek eğitim ve gelire sahip olma durumları olduğu tespit edilmiştir. Bu durumlar, bir ülkenin toplumsal eşitsizliklerinin ne derece azaltılmış olduğuyla doğrudan ilişkili olduğundan dolayı, bir ülkede mutluluğun topyekûn toplumsal gelişmenin sonucu olabileceği söylenebilir.

Gallup'un 2016 ve 2017 yılında günlük yaşanan olumlu ve olumsuz deneyimler anketinin sonuçlarına göre Türkiye OECD ülkeleri arasında en az olumlu deneyimlerin yaşandığı birinci, en çok olumsuz deneyimlerin yaşandığı ikinci ülkedir.

Şekil 108. Gelir Durumuna Göre Mutluluk Seviyelerine Dağılımlar (% , 2020)

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2020

Şekil 109. Yıllara Göre Nüfusun Mutluluk Seviyelerine Dağılımı (% , 2003-2020)

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2020

Eğilimler ve Gelecek

1980’lerde neoliberal politikaların etkisiyle başlayan süreçte devletin korumacı rolü azalırken bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte küresel şirketlerin denetim alanının her geçen gün genişlediği görülmektedir. “Eşitsizlik dönemeci” denilen olgu hem ülkeler arasındaki hem de ülkeler içindeki eşitsizliklerin giderek arttığını gözler önüne sermektedir. Farklı gelir gruplarının gelirden aldıkları pay ciddi bir sorun olarak büyümeye devam etmektedir. Varsıl kesimlerin pastadan aldığı pay her geçen gün artarken orta ve alt gruplarının yaşam koşulları giderek zorlaşmaktadır. Bu nedenle eşitsizlikleri açıklarken gruplar arasındaki farklılıkları ele almak önemlidir.

Son yıllarda emek ve istihdam ilişkileri de yeniden şekillenmiştir. Nitelik gerektiren işler ve bedensel emek gerektiren işler arasında ciddi bir ayrım yaşanmıştır. Bu yeni yapıda bilgi ve servete sahip belirli bir grup varlığını ve esnek işçi grupları karşısındaki konumunu giderek güçlendirmektedir. Artık küreselleşen ekonomide katma değer düzeyine göre oluşan bir katmanlaşma meydana gelmektedir. 2000’li yılların başından beri gelir eşitsizliği etkisini artırmaktadır. Küresel gelişmelere paralel olarak Türkiye’de yaşanan değişim “büyümenin paylaşım sorununu” ifade etmektedir. Servet üst yüzdelik gelir gruplarında yoğunlaşmakta, mutlak yoksulluk küresel refah nedeniyle azalmakta ve orta sınıfın emek değeri düşmektedir. Üst ve alt gruplara refah transferi yapılan orta sınıf, konum ve itibar kaybı yaşarken servet küçük gruplarda toplanmaktadır. Dolayısıyla geniş nüfus dilimleri üzerinden analiz yapmak yerine dar grupların konumlarına dikkat eden analizlere yönelmek daha açıklayıcı olacaktır (Sunar ve Güvendi, 2020).

Türkiye ekonomisinde gelir dağılımına ilişkin veriler eşitsizliğin giderek derinleştiğini bizlere göstermektedir. Gelirin adil dağılımı toplumun ihtiyaçlarından ve devletin en önemli yükümlülüklerindendir. Türkiye’de gerek Gini katsayısı gerek farklı gelir gruplarının ellerinde tuttukları servet dikkate alındığında eşitsizliğin giderek derinleştiği görülmektedir. En varsıl ve en yoksul dilimlerin elde ettiği gelir arasında ciddi bir fark mevcuttur. Buna paralel olarak cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği de derinleşmektedir. Bu durum toplumsal huzursuzlukları artırırken ekonomik istikrarın sağlanmasını neredeyse imkânsız hale getirecektir.

Türkiye’nin en zengin yüzde 1’inin ve yüzde 10’unun elinde tuttuğu servetin giderek arttığı görülmektedir. Servet küçük bir azınlığın elinde toplanırken ekonomik faaliyet alanları da tekelleşmektedir. Öte yandan servet vergileri yoluyla toplumsal eşitsizlikleri gidermenin imkânları aranmamaktadır. Dolaylı vergileri artırmak ise alt ve orta gelir gruplarını daha fazla zorlamaktadır. Bu nedenle servet vergilerine yoğunlaşmak eşitsizlikleri azaltmak adına önem arz edecektir.

Öte taraftan sosyal transfer harcamaları artarken toplam devlet harcamaları da artmaktadır. Yani sosyal transferlerin genel harcama içindeki payında kayda de-

ğer bir artışa rastlanmamaktadır. Bu durum; yoksulluğu azaltmak adına önemli bir etkiye sahip olan sosyal transferlere, devletin daha önem vermesi gerekliliğine işaret etmektedir.

Gelir seviyesine göre mutluluk düzeyleri bize bazı romantik söylemlerden uzaklaşıp yaşama daha gerçekçi bakma gerekliliğini göstermektedir. İstihdam oranlarının düşük olduğu, gelir dağılımının adaletsiz olduğu toplumlarda mutluluk seviyelerinin yüksek olmasını beklemek anlamsızdır. Dolayısıyla konunun psikolojik boyutundan ziyade ekonomik ve toplumsal boyutunu ele almak çözüm üretme hususunda daha anlamlı olacaktır.

EĞİTİM

- Türkiye’de ortalama okullaşma yılı son 10 senede yaklaşık yüzde 24,6 arttı. Beklenen okullaşma yılı da 2010’da yüzde 13,8 iken 2020’de yüzde 16,6’ya yükseldi.
- Ortalama okullaşma yılı arasındaki cinsiyet farkı ise giderek azalıyor. 2020 senesinde kadınların ortalama okullaşma yılı ile erkeklerin okullaşma yılı arasındaki fark 1,7’ye indi.
- Türkiye’de eğitim hizmetlerinin merkezi yönetim bütçesi ve GSYİH içindeki paylarına baktığımızda 2016’dan 2020’ye her iki gösterge de azalıyor. Eğitim hizmetlerinin GSYİH içindeki payı yüzde 4,6’dan yüzde 3,3’e düşerken eğitim hizmetlerinin bütçe içindeki payı yüzde 17,8’den yüzde 14,8’e geriledi.
- 2019-2020 öğretim yılı devlet ve özel okul sayılarına göre devlet okullarının sayısının yüzde 83 gibi bir oranla büyük çoğunluğu oluşturduğu görülüyor. Öte yandan özel okulları tercih etme eğilimi artıyor. Devlet okullarının öğrenci sayısındaki düşüşe karşın özel okullarda okuyan öğrenci sayısı yıllar içerisinde her düzeyde arttı.
- Toplam üniversite sayısı 2015’te 193 iken 2020’de 209 oldu. 2019-2020 üniversite öğrenci sayılarına göre son 5 senede devlet üniversitesi öğrenci sayısı yaklaşık yüzde 20 vakıf üniversitesi öğrenci sayısı ise yüzde 13,8’lik bir artış gösterdi.

Günümüzde eğitim; ekonomi, politika, sosyoloji, psikoloji ve felsefe gibi birçok farklı disiplinden etkilenen bir konumda bulunmaktadır. Bir ülkenin insan kaynağını şekillendiren en başat faktör olan eğitimin, gelişmişlik düzeyine katkı sağlayabilmesi eğitim politikalarının stratejik ve ihtiyaca yönelik olmasıyla mümkündür. Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile eğitim istatistikleri arasında güçlü bir korelasyon bulunmaktadır. Eğitim çıktılarının doğru okunabilmesi için ise öncelikli olan şey, var olan verilerin doğru göstergeler üzerinden analiz edilerek güçlü bir istatistik ağının ortaya çıkarılmasıdır. Mevcut istatistik göstergeleri, ülkelerin eğitim politikalarının şekillenmesine rehberlik sağlayan ve uygulanan politikaların geçerli ve yeterli olup olmadığının kontrol edilmesine imkân tanıyan niteliğe sahiptir. Bu çalışma, bahsedilen nedenlerden hareketle ülkemizin eğitim verilerinin sağlıklı ve doğru bir şekilde analiz edilerek eğitim politikalarının şekillenmesine, eğitim stratejilerinin belirlenmesine katkı sağlamayı ve eğitim paydaşlarına bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

Eğitim yukarı doğru hareketlilik için ciddi bir öneme sahiptir. Alt gelir gruplarına yükselmek için fırsat sunmaktadır. Buna karşın alt gelir gruplarının eğitime erişim imkanının düşük olması ve nitelikli bir eğitimi sürdürecekt olanaklardan yoksun olması aslında eğitim aracılığıyla mevcut eşitsiz yapıyı muhafaza eden bir sistemi de beraberinde getirmektedir. Bu sistemde üst gelir grupları kaliteli bir eğitim alma imkanıyla avantajlı pozisyonlarını korumaktadır.

Eğitimin niteliği ekonomik koşullarla doğrudan ilişkilidir. Eğitimin niteliğini belirleyen ilk unsur, eğitime ayrılan bütçe miktarı ve bu bütçenin kullanım stratejileridir. Ülkeler, var olan bütçe ve kaynaklar ile uygulanabilecek en iyi eğitimin

yollarını ararlar. Eğitimin gerçekleştirilebilmesi için temel fiziki koşullar sağlandıktan sonra en önemli adımı öğrencilerin bu eğitim imkânlarına erişiminin sağlanması oluşturur. Ancak günümüzde, topluma eğitim fırsatlarını ulaştırabilmekten daha önemli görülen şey nitelikli eğitimin ulaştırılabilmesidir. Artık eğitimde fırsat eşitliğinin konusunu, her bireyin eğitim hakkına sahip olmasından çok her bireyin nitelikli eğitim hakkına sahip olması oluşturmaktadır. Bu amaçtan hareketle mevcut verilerin, eğitimdeki niteliğe dair çıktıların elde edilmesine yönelik analiz edilmesi gerekir.

Eğitim niteliğinin oraya çıkarılmasına yönelik veri oluşturulurken uygulanmakta olan eğitim programları da analiz konusu edilmelidir. Çünkü genel bir adlandırmayla eğitim programları, eğitimin içeriğini oluşturan ve öğrenciyle temas halinde bulunan bir konumdur. Eğitimin içeriği ise niteliğini belirleyen en önemli unsurlar arasında yer alır. Eğitim programlarının analiz edilmesi ve değerlendirilmesi, eğitim programlarına yönelik mevzuatın şekillenmesine yön gösterebilir.

Eğitim verilerinde nitelik göstergelerinden biri de eğitim teknolojilerinin eğitim süreçlerine hangi derecede entegre edildiğinin ortaya çıkarılmasıdır. 21. yüzyılın ihtiyaç duyduğu insan kaynağını sağlamak, nitelikli eğitimin alt başlıklarından birini oluşturmaktadır. Eğitim teknolojilerinin eğitim yaşantılarıyla bütünleştirilmesi 21. yüzyıl insanı için kaçınılmaz görünmektedir. COVID-19 salgınının, teknolojinin eğitim süreçlerine daha fazla dâhil olmasını sağladığı söylenebilir fakat yalnızca teknolojik araçların kullanımı, 21. yüzyıl becerilerinin gelişmesi için yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, eğitim teknolojilerine yönelik daha fazla istatistik verisine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu veriler, eğitim

teknolojilerine yönelik politik ve stratejik adımların atılmasına kılavuzluk edebilirler.

Eğitim verilerinin doğru tahlil edilebilmesi için eğitimi doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen ve besleyen tüm kanallar ortaya çıkarılmalı, tahlil edilmelidir. Eğitimin, kaynağını yaşamdan alması ve yaşama yönelik olması, eğitimin bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerekli kılar. Verilerin analiz edilmesi ve yorumlanmasında, verinin ortaya çıktığı konjonktürün

dikkate alınması da önem taşımaktadır. Verinin ortaya çıkmasına neden olan ekonomik, politik ve toplumsal boyutlar ihmal edilmemelidir. Bu durum, yeni politika ve stratejiler inşa edilirken toplum gerçeklerinin her zaman göz önünde bulunması gerektiğine işaret eder. Bu ise eğitimin toplumun ve yaşamın içinde; onu değiştirebilen ve dönüştürebilen bir yapıya sahip olmasından dolayı önemlidir.

Eğitim Bütçesi

Sağlık, sosyal güvenlik, gelir dağıtımı gibi temel refah hizmetleri alanlarından biri olan eğitim, toplumun beşerî sermayesini oluşturmada nitelikli iş gücü yaratmaya kadar birçok sosyal, kültürel ve iktisadi işleve sahiptir. Bir ülkede eğitim hizmetlerinin ulaşılabilirlik seviyesi, alternatif eğitim imkânlarının çeşitliliği gibi faktörlerin sosyal bileşenlerin çoğunu doğrudan veya dolaylı şekilde etkilediği söylenebilir. Bununla beraber, kimi araştırmacıların yukarı doğru hareketlilik sağlama aracı olarak eğitime atfettiği kritik rol literatürde çeşitli tartışmaları ve karşı argümanları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda eğitim yoluyla yükselmenin hâlen istisnai bir durum olduğunu, düşük gelir grubuna veya işçi sınıfına mensup ailelerin çocuklarının çoğunun yükseköğretime erişecek olanaklardan mahrum bulunduğunu (Kupfer, 2015) öne süren araştırmalar mevcuttur.

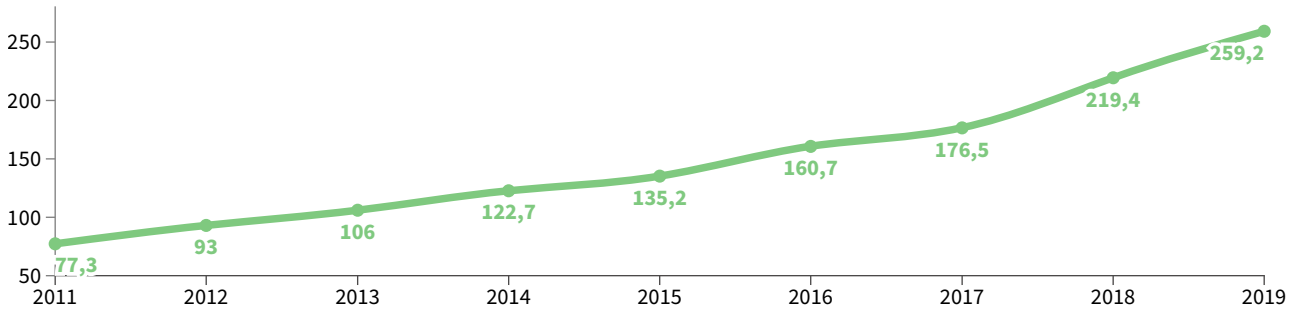
Ülkenin ekonomik kaynakları içinde eğitime ayrılan pay ve bu husustaki bütçe göstergeleri, alana yapılan yatırım hakkında önemli bilgiler vermektedir. Türkiye'nin eğitime harcadığı toplam tutarın yıllar içindeki değişimi incelendiğinde düzenli bir artış göze çarpmaktadır. 2011'de 77,3 milyar TL'lik meblağ 2019'da 259,2'ye çıkmakla beraber, 2018'den 2019'a harcamalarda yaklaşık yüzde 18'lik bir artış görülmektedir. Bu noktada harcamalardaki genişlemenin yükselen enflasyon veya istikrarsız döviz kuru gibi diğer ekonomik göstergelerle beraber yorumlanması daha sağlıklı olacaktır. Sözgelimi, eğitim personeli maaşlarının enflasyon doğrultusunda artırılması, Ar-Ge veya diğer alanlarda ihtiyaç duyulan teknik ekipman maliyetlerinin, kurdaki dalgalanmalardan etkilenmesi gider toplamına yansımaktadır. Dolayısıyla, harcamalar artsa dahi alım gücünün düşmesi kapasitede çok fazla bir değişim olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Türkiye'de eğitim hizmetlerinin merkezi yönetim bütçesi ve GSYİH içindeki paylarını gösteren şekiller incelendiğinde 2016'dan 2020'ye her iki gösterge için de azalış trendi göze çarpmaktadır. 1970-2012 dönemini ele ala-

rak Türkiye'de eğitim harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunduğu ileri süren Mercan ve Sezer (2014), eğitime ayrılan kaynakların artmasının ülke ekonomisini daha dinamik hale getireceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda genel eğitim düzeyindeki gelişmeler hem iş gücü verimliliğini hem de bilgi üretim kapasitesini artırarak iktisadi gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir (Mercan ve Sezer, 2014). Dolayısıyla, eğitim hizmetlerinin hem genel bütçe hem de GSYİH içindeki oranlarının küçülmesi toplumun kalkınması anlamında bir sekteye işaret edebilir. Bununla beraber, bütçe dağılımı analiz edilirken dikkat edilmesi gereken bir husus da genelden ziyade okul başına ayrılan bütçenin daha anlamlı olduğudur. Zira bölgesel eşitsizlikler okulların ihtiyaç düzeyinde ciddi farklar meydana getireceği için dezavantajlı bölgelerdeki okulların daha fazla desteklenmesi aradaki uçurumun giderilebilmesinde önemlidir.

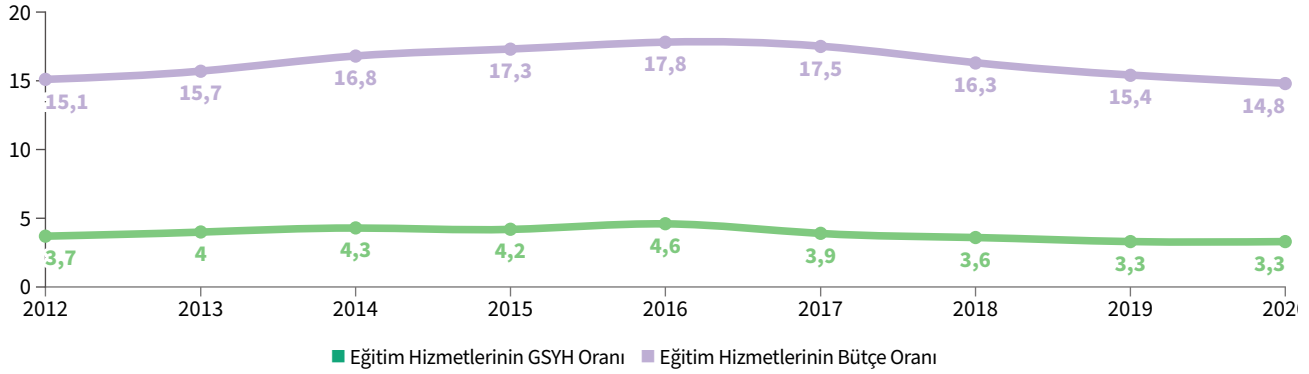
Yıllara göre hanehalkı bütçe ve harcamaları içinde eğitime ayrılan paydaki değişimler Türkiye'de beşerî sermayeye yapılan yatırımın nasıl bir gidişat izlediğine dair veri sunmaktadır. Buna göre 2018'den 2019'a hem hanehalkı toplam eğitim harcamalarında hem de eğitimin tüketim hizmetleri içindeki payında bir artış söz konusudur. Bahsedilen artışın eğitimi piyasalaştırdığı ve daha yüksek nitelikli eğitim hizmetini yalnızca varsıl vatandaşlar tarafından ulaşılabilir hale getirdiği de (Yolcu, 2011) literatürde öne çıkan bir argümandır. Bu bağlamda özel okulların yaygınlaşmasıyla yüksek gelir grubundan ailelerin çocuklarına alıracakları eğitimin kalitesine karar verebildiği, ancak sosyo-ekonomik statüsü düşük bireyler için bu durum mümkün olmadığı ileri sürülmektedir (Yolcu, 2011:12). Sınıfsal konuma ilaveten ebeveynlerin eğitim seviyesi ve yaşları, öğrencinin cinsiyeti, ailede bulunan öğrenci sayısı, ailenin çocukların başarılarıyla alakalı memnuniyeti gibi değişkenlerin de hanehalkının eğitim harcamalarında etkili olduğu bilinmektedir.

2019 yılında bir önceki seneye kıyasla eğitim harcamalarının en çok yükseldiği eğitim kademeleri; yüzde 31,9 ile ilkökul, yüzde 26,4 ile ortaokul oldu. Bununla beraber, devlet kurumlarınca en büyük eğitim harcaması yükseköğretime yapıldı.

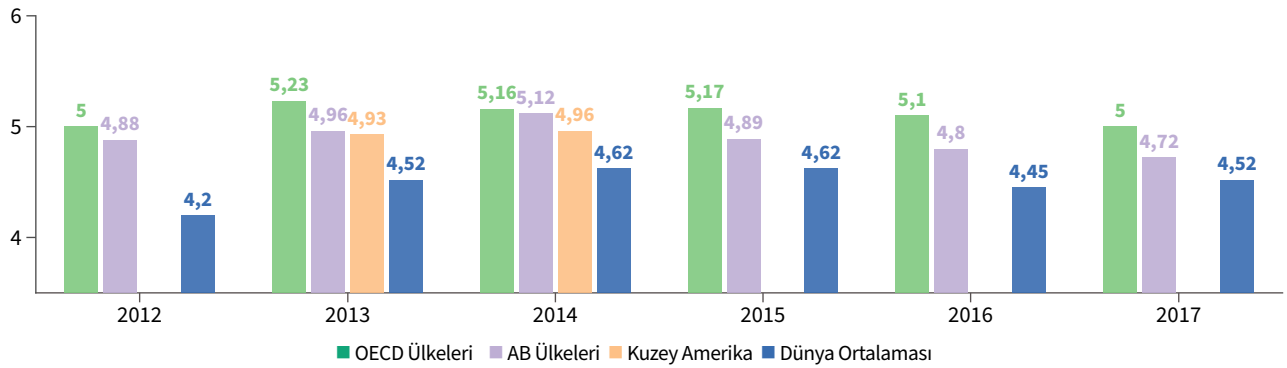
Şekil 110. Yıllara Göre Toplam Eğitim Harcamasındaki Değişim (Milyar TL, 2011-2019)

Kaynak: TÜİK, Eğitim Harcamaları İstatistikleri, 2011-2019

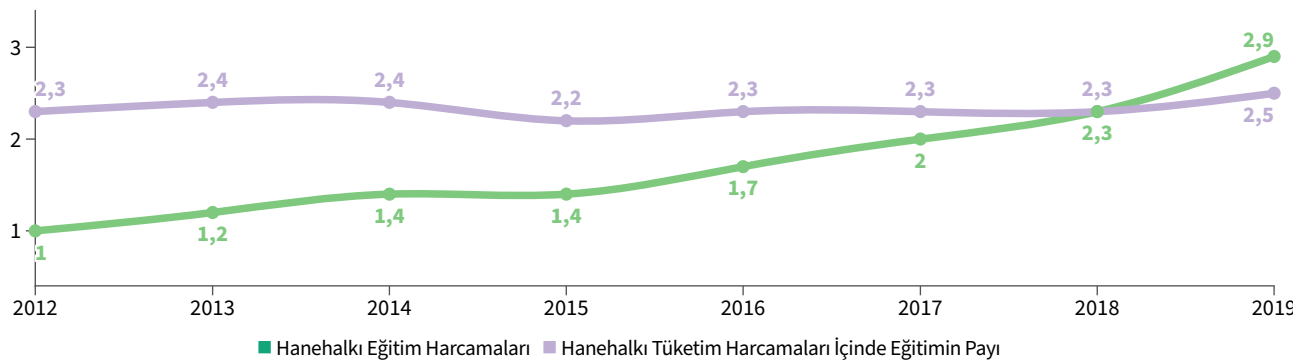
Şekil 111. Yıllara Göre Eğitim Hizmetlerinin Bütçe ve GSYİH İçindeki Değişim (% , 2012-2020)

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları

Şekil 112. Dünyada Hükümet Eğitim Harcamalarının GSYİH İçindeki Oranları (% , 2012-2017)

Kaynak: T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Merkezi Yönetim Bütçe Gerçekleşmeleri ve Beklentiler Raporları

Şekil 113. Toplam Hanehalkı Eğitim Harcaması (Milyar TL) ve Tüketim Harcamaları İçerisindeki Payı (% , 2012-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması

Türkiye’de eğitim sistemindeki reform ve dönüşümlere paralel olarak okulların nicelik ve niteliklerinde yıllar içerisinde çeşitli değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda eğitimin devlet ve hükümetler için ideolojik bir araç teşkil etmesi tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sistemin her zaman müdahaleye açık bir konumda yer almasına yol açmıştır. Ülkemizde 2012-2013 eğitim öğretim yılı itibariyle zorunlu eğitim sisteminin ortaöğretimi de dâhil edecek şekilde 4+4+4 formuna dönüşmesinin oldukça önemli bir kırılmaya işaret ettiği söylenebilir. Böylece sekiz senelik kesintisiz zorunlu eğitimin yerini 12 yıllık zorunlu kademeli eğitim almış ve bu 12 senelik süreç üç aşamaya bölünmüştür. Ortaöğretimin de eğitim sürecinde mecburi hale gelmesiyle daha önceden yaygın eğitimin bileşeni olan açık liseler örgün eğitim kapsamında değerlendirilmeye başlanmıştır.

Türkiye’de devlet ve özel okul sayılarını gösteren şekil incelendiğinde güncel olarak (2019-2020 öğretim yılı) devlet okullarının sayısının yüzde 83 gibi bir oranla büyük çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu doğrultuda kademelere göre okul sayılarına bakıldığında ise 2017-2018 öğretim yılı itibariyle okul öncesi devlet okulu sayısının diğer düzeylere göre sayıca daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. 2019-2020’de tüm devlet okullarının yüzde 34’ünü oluşturan okul öncesi kurumlarını yüzde 30 ile ilkokullar izlemektedir. Bununla beraber, ilkokullarda bulunan ana sınıflarının da okul öncesi okul sayısı verisine dâhil edildiği hesaba katılırsa bahsedilen yüzde 34’lük oran daha iyi anlaşılacaktır.

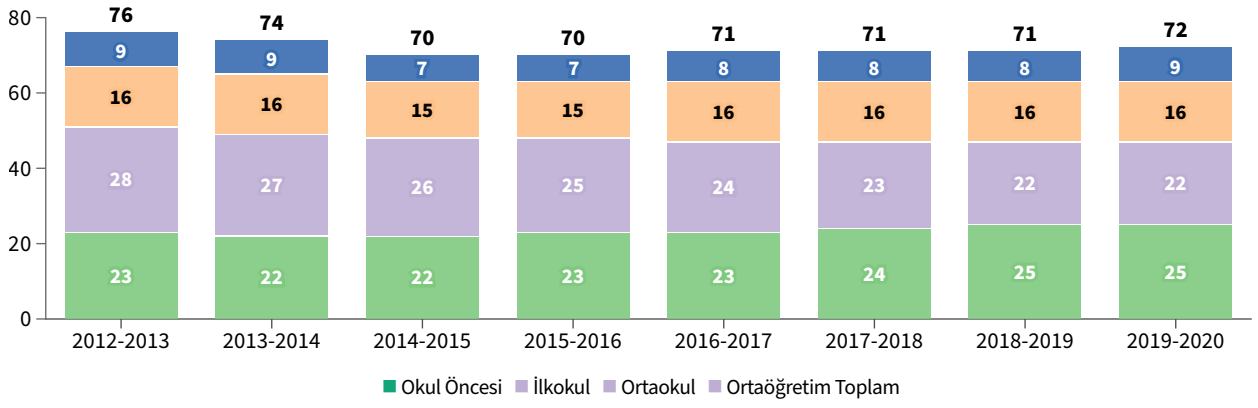
Devlet okullarına benzer şekilde, özel okul sayılarında da büyük çoğunluğu 2012’den bu yana okul öncesi kurumlar oluşturmaktadır. Bununla beraber, 2012-2020 yılları arası özel okul sayılarında tüm kademeler için bir artış söz konusudur. 8 senelik süreçte özel okul kulvarında okul öncesi kurumlar yüzde 46, ilkokullar yüzde 50, ortaokullar yüzde 61,5, ortaöğretim kurumları ise yüzde 73’lük oranda artış göstermiştir. Özel ortaöğretim kurumlarındaki bu yüksek artış oranlarında dersha-

nelerin kapatılma süreciyle özel temel liselerin ortaya çıkmasının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca, 2014’ten bu yana ortaöğretim toplam devlet okulu sayısında da düzenli bir artış söz konusudur. 2012 yılında 4+4+4 sistemine geçişle ortaöğretimin zorunlu hale gelmesi, lise sayısını arttıran bir diğer faktör olarak ele alınabilir.

Anadolu, Fen, Sosyal Bilimler, Güzel Sanatlar, Spor Liselerini ve Özel Liseleri kapsayan genel ortaöğretim kurumları sayılarının devlet ve özel kategorilerinde toplamına bakıldığında 2012’den 2020’ye yüzde 64,3’lük bir yükselme dikkat çekmektedir. Benzer şekilde, dinî öğretim veren ortaöğretim kurum sayısı da 8 senede neredeyse 2,5 katına çıkarak 708’den 1651’e yükselmiştir. Bunların aksine çarpıcı bir azalış görülen mesleki ve teknik ortaöğretim kurumları yaklaşık yüzde 28’lik bir düşüşle 6204’ten 4470’e gerilemiştir. Kimi araştırmacıların mesleki ve teknik eğitimde büyük bir çöküş olarak yorumladıkları bu tablo nitelikli ara eleman yetiştirilmesinin önüne geçerken, mühendislik eğitiminde ve meslek yüksekokullarının kalitesinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir (Sönmez, 2008). Çeşitli araştırmalarda Türkiye’de mesleki eğitim ve istihdam arasındaki ilişkinin zayıf olduğu belirtilmekle beraber, bu durumun iş gücü piyasasında mesleki eğitim mezunlarıyla alakalı arz ve talep yönlü problemlerden kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Özsoy, 2015: 173).

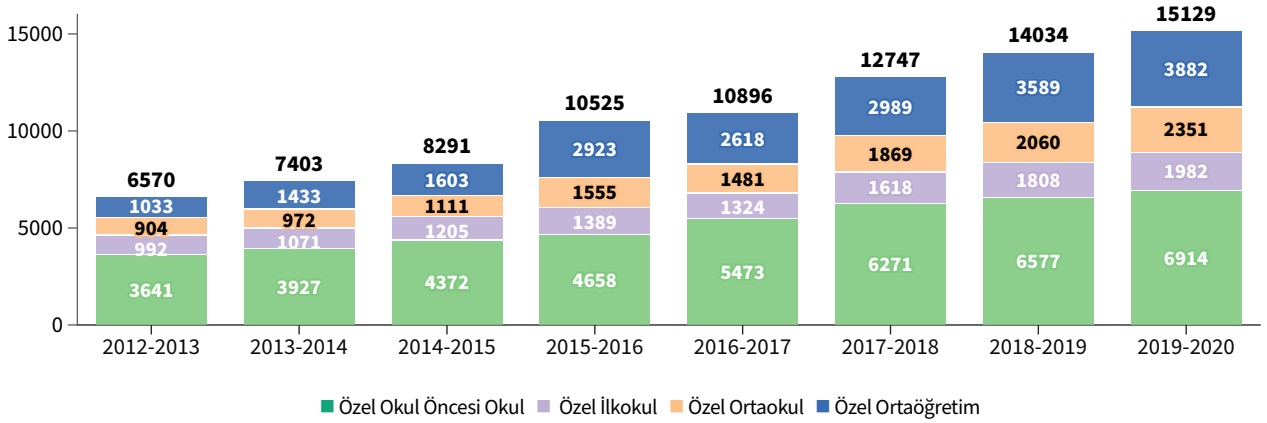
2017-2018 itibariyle MEB ortaöğretime geçişte Liselere Geçiş Sistemi (LGS) isimli sınav sistemini uygulamaya başlamıştır. Bu sistem kapsamında yüksek puan elde eden öğrenciler sınavla öğrenci alan okulları tercih edebilirken, puanı düşük gelen öğrenciler adrese dayalı okul tercihinde bulunabilmekte veya merkezi sınavla öğrenci almayan okulları seçebilmektedir. Bu doğrultuda belli bir başarı gösteren öğrencilerin tercih edebildiği sınavla öğrenci alan ortaöğretim kurumu sayısı 2018-2020 seneleri arasında 1367’den 1856’ya çıkarak yüzde 35,7’lik bir artış göstermiştir.

2010-2020 Örgün Eğitim İstatistikleri son verilerine göre örgün öğretimde 54 bin 715 resmi ve 13 bin 870 özel okul bulunmaktadır. Toplamda okul sayısı 68 bin 589 olarak tespit edilirken bu okulların 11 bin 485’i okul öncesi, 24 bin 790’ı ilkokul, 19 bin 268’i ortaokul ve 13 bin 46’sı ortaöğretim seviyesinde eğitim vermektedir.

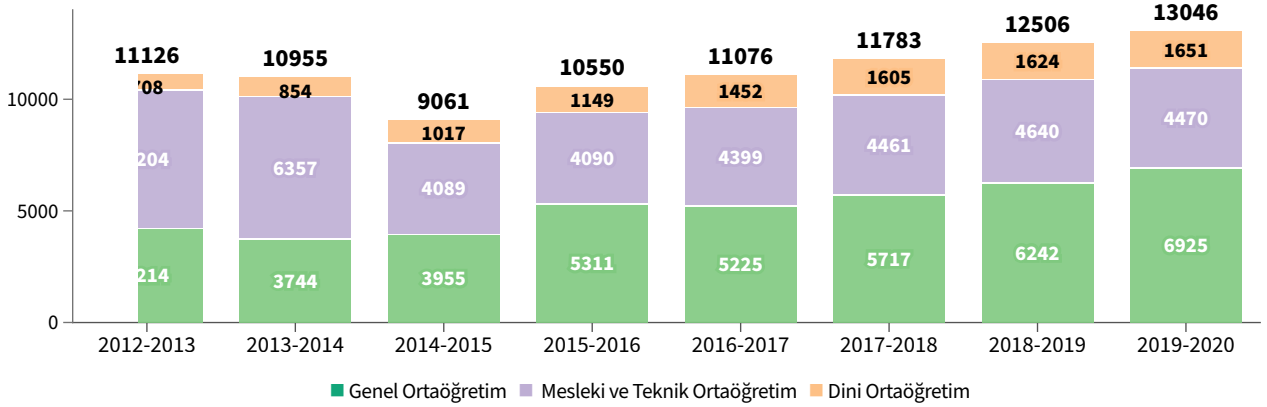
Şekil 114. Eğitim Kademelerine Göre Devlet Okulu Sayıları (Bin, 2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

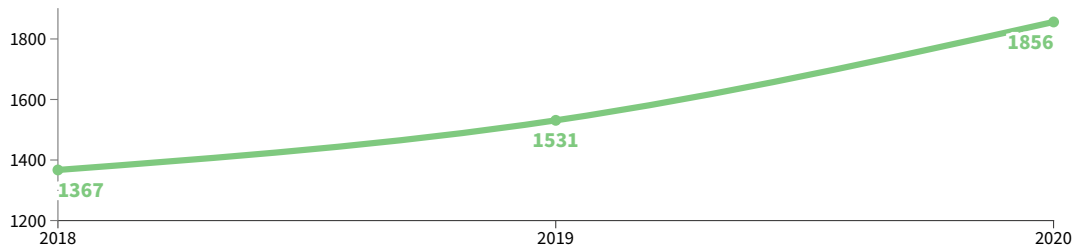
Şekil 115. Eğitim Kademelerine Göre Özel Okul Sayıları (2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Şekil 116. Türlerine Göre Ortaöğretim Kurumu Sayıları (2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Şekil 117. Sınavla Öğrenci Alan Ortaöğretim Kurumu Sayısı (2018-2020)

Kaynak: MEB, Merkezi Sınav Başvuru ve Uygulama Kılavuzu

Öğrenciler

Derslik başına düşen öğrenci sayısı, sınıf mevcudu ve tertibi, okul ortamı, fiziksel imkânlar ve öğretmenlerle ilişkiler dâhil olmak üzere öğrencilerin akademik başarısında doğrudan ve dolaylı etkili birçok faktör çoğu zaman birbirleriyle de ilişkilidir. Bu bağlamda ilgili literatürde çeşitli araştırmacılar birçok vaka incelemesinden yola çıkarak koşulların başarı üzerindeki pozitif veya negatif neticelerine ilişkin argümanlar geliştirmişlerdir. Bilhassa sınıf büyüklüğü ve öğrenci performansı arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda ulaşılan bulgular farklı çıkarımlara işaret etmektedir. Buna göre, öncelikle sınıf büyüklüğünün artması ve akademik başarı arasında negatif yönlü ilişki tespit eden ve buna bağlı eğitim politikaları geliştirilmesini öneren araştırmalardan bahsedilebilir. Sınıf mevcudundaki azalmanın bilhassa başarı seviyesi düşük öğrenciler için önemli bir fark ortaya koyabileceğini belirten çalışmalar literatürün bir tarafını oluşturmaktadır. Türkiye ölçeğinde yapılan güncel bir çalışmada (Koc ve Celik, 2015) da benzer şekilde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ile başarı arasında negatif bir korelasyon saptanmıştır. Bahsedilen araştırma kapsamında her bir şehirdeki toplam öğretmen sayısı, toplam öğrenci sayısına bölünerek bir oran elde edilmiş; daha sonra bu oranlar şehirlerin üniversite sınavlarındaki başarı oranlarıyla karşılaştırmalı şekilde yorumlanmıştır. Sonuç olarak öğretmen başına düşen öğrenci sayısının daha fazla olduğu illerin üniversite sınavlarında daha düşük bir başarıya sahip olma eğiliminde oldukları kanaatine varılmıştır.

Sınıflardaki küçülmenin öğrenci başarısı üzerinde yalnızca sınırlı ve küçük bir etki oluşturabileceğini ileri süren (Slavin, 1989) araştırmalar da literatürün bir diğer tarafını meydana getirmektedir. Bu görüşe göre mevcudu az sınıflarda öğretmenlerin davranışlarında değişiklikler söz konusu olmakla beraber, bu değişiklikler belli belirsizdir ve öğrenci başarısında önemli farklar yaratmaları pek olası değildir (Slavin, 1989: 106). Dolayısıyla öğrenci performansında çok az etkiye sahip olduğu varsayılan sınıf mevcutlarının sistem genelinde azaltılmasının büyük bir bütçeye mal olması da ayrı bir tartışma konusudur (Odden, 1990: 224). Nihayetinde 1990'lı yıllarda ABD'de öne sürülen bu argümanların eğitim gibi bölgesel ve zamansal farklılıkların oldukça belirleyici olduğu bir alanda ve günümüz Türkiye eğitim sistemi içinde ne düzeyde geçerli olduğu tartışmaya açıktır.

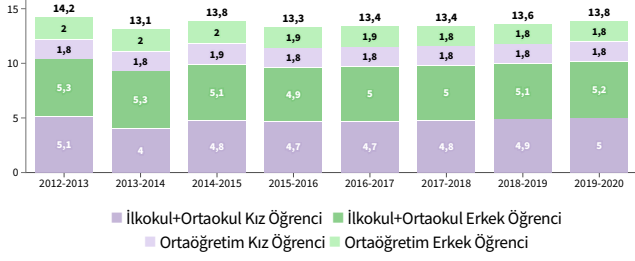
Türkiye'de devlet okullarındaki kız ve erkek öğrenci sayılarına ilişkin şekiller incelendiğinde; okul öncesi hariç diğer kademelerde 2012 ve 2020 yılları kıyaslandığında bir azalış göze çarpmaktadır. Seneler içinde artma ve azalma söz konusu olsa da başlangıç ve bitiş yılları arasında azalma yönlü bir fark

söz konusudur. Bununla beraber okul öncesi öğrenci sayısı ise bahsedilen dönemde erkeklerde yüzde 27,2 kızlarda ise yüzde 28,5 oranında artış göstermiştir. Seneler içinde okul öncesi eğitimin önemine yönelik farkındalık arttırma ve okullaşmayı teşvik etme odaklı faaliyetler bu tablonun bir açıklayıcısı olarak ele alınabilir.

Özel okullarda okuyan öğrenci sayısında ise yıllar içerisinde her düzeyde artış görülmekle beraber, 2012'den 2020'ye sayısı en çok artan grup özel ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören erkek öğrenciler olmuştur. Devlet okullarının öğrenci sayısındaki düşüşe karşın özel kurumların öğrenci sayısındaki bu yükseliş ailelerin özel okullara yöneliminin artması şeklinde yorumlanabilir. Özel kurumlar sağladıkları imkânlar ve öğrencilerin ihtiyaçlarına duyarlı bir eğitim modeli inşa etme vaadiyle oldukça cezbedici görülürken;; devlet kurumları hem koşulların yetersizliği hem de akademik olanakların zayıflığından ötürü pek tercih edilebilir bulunmamaktadır. İlkokul bazında resmi ve özel kurumlarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısına ilişkin veriler incelendiğinde iki kategori arasındaki eşitsizlikler daha anlaşılır hale gelecektir. Bahsedilen sayı 2020'de özel kurumlar için 8, devlet kurumları için 18 iken arada 2 kattan fazla bir fark söz konusudur. Aradaki bu uçurumla nitelikli eğitim daha çok varsıl kesimin ulaşabileceği bir hizmet haline gelirken, zaten birçok yönden yoksun olan dezavantajlı grupların eğitim konusunda da bir mahrumiyet yaşaması kaçınılmaz olmaktadır. Bu durum toplumun çoğunluğunun ortaya koyduğu potansiyelle ilişkin nitelikli beşerî sermaye için de bir tehdit meydana getirmektedir.

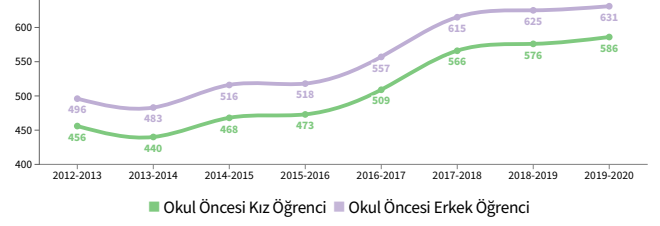
Türkiye'de okullardaki derslik kapasitesi, öğrenci ve öğretmen sayısı ve fiziksel/teknik imkânlar bölge bazında bir hayli değişiklik göstermektedir. Öncelikle, altı bölge (İstanbul, Ege, Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Güneydoğu Anadolu) temelinde ilkokul ve ortaokullarda derslik başına düşen öğrenci sayıları incelendiğinde 2019-2020 eğitim öğretim yılında en yüksek değerlerin İstanbul ve Güneydoğu Anadolu'da, en düşük değerlerin ise Doğu Karadeniz'de olduğu göze çarpmaktadır. Benzer şekilde, ilkokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısının en fazla olduğu iki bölge de İstanbul ve Güneydoğu Anadolu'dur. Bu bağlamda İstanbul'daki mevcut fazlalık demografik nedenlere bağlanabilecekken, Güneydoğu Anadolu için bölgesel olanaksızlıklar daha açıklayıcı gözükmektedir. Bunlarla beraber, her bir bölge için yıllar içinde derslik başına düşen öğrenci sayıları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayılarında bir azalışın görülmesi eğitim kapasitenin genişlemesine işaret eden bir gelişme şeklinde değerlendirilebilir.

Özel öğretim kurumlarındaki öğrencilerin toplam örgün eğitim içindeki oranı yüzde 8,8'dir. Bu oran, okul öncesi eğitim için yüzde 17,7, ilkokul için yüzde 5,2, ortaokul için yüzde 6,3 ortaöğretim için de yüzde 13,1 olarak saptanmıştır.

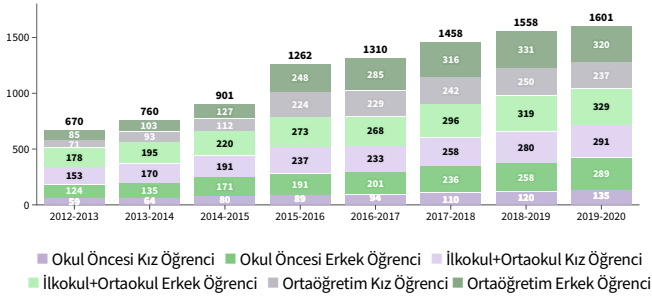
Şekil 118. Devlete Bağlı İlkokul, Ortaokul ve Ortaöğretim Okullarında Kız ve Erkek Öğrenci Sayıları (Milyon, 2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

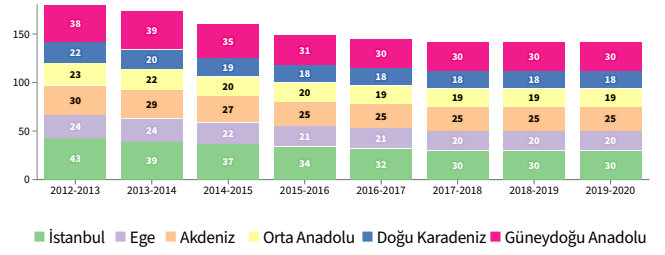
Şekil 119. Devlete Bağlı Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Kız ve Erkek Öğrenci Sayıları (Bin, 2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

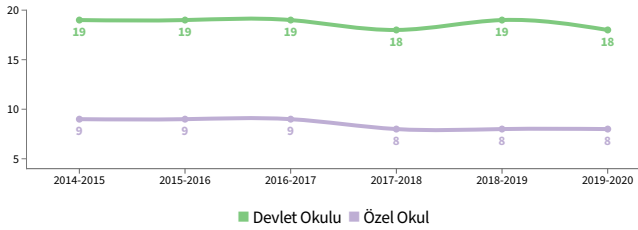
Şekil 120. Kademelerine Göre Özel Okul Kız ve Erkek Öğrenci Sayıları (Bin, 2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

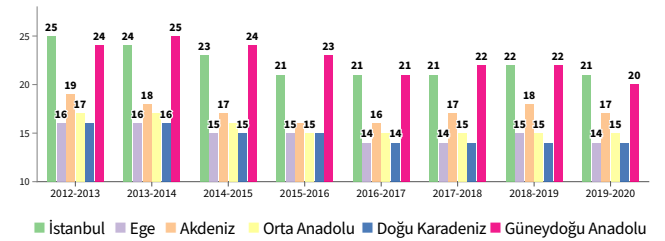
Şekil 121. Bölgelere Göre İlkokul ve Ortaokul Derslik Başına Düşen Ortalama Öğrenci Sayısı (2012-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Şekil 122. İlkokullarda Öğretmen Başına Düşen Ortalama Öğrenci Sayıları (2014-2020)

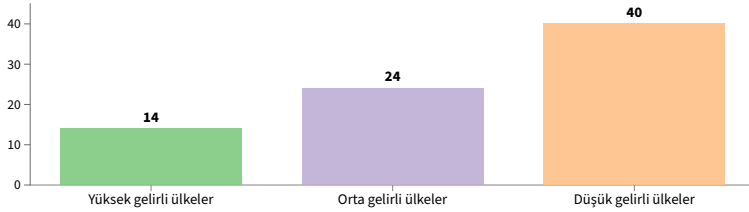
Kaynak: Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporları

Şekil 123. Bölgelere Göre İlkokullarda Öğretmen* Başına Düşen Öğrenci Sayıları (2012-2020)

*2016-2017 Öncesi Sadece Kadrolu Öğretmenleri Kapsarken, Bu Tarihten Sonra Hem Kadrolu Hem Sözleşmeli Öğretmenler Dâhil Edilmiştir.

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Şekil 124. Ülkelerin Gelir Düzeyine Göre İlköğretimde Öğretmen Başına Düşen Öğrenci Sayıları (2018)

Kaynak: World Bank, Pupil-Teacher Ratio- Primary, 2018

Temel Eğitim

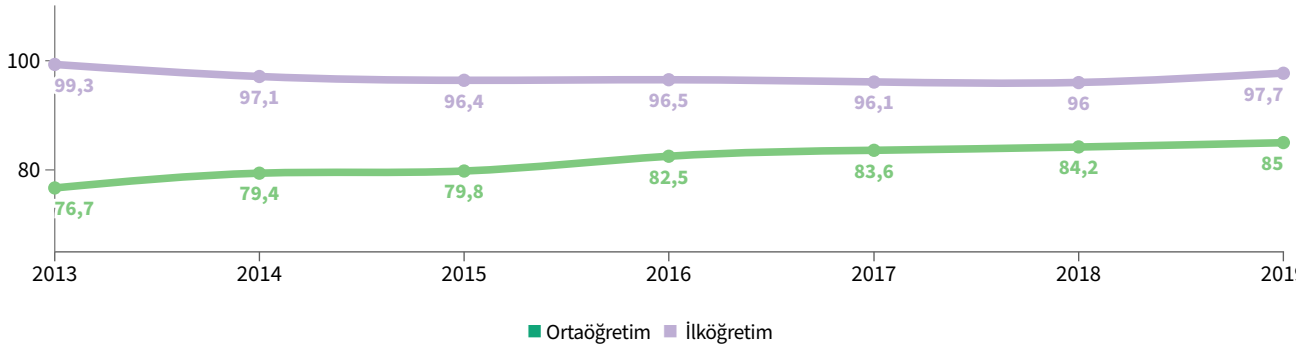
İnsani gelişmişliğin temel göstergelerinden eğitim seviyesini analiz edebilmenin başlıca yöntemlerinden biri toplumdaki ortalama okullaşma oranlarına dair verileri incelemektir. Bu bağlamda okullaşma oranlarıyla ülkenin ekonomik büyümesi arasındaki ilişki üzerine yapılan çalışmalar eğitim ve iktisadi kalkınma arasında hem bireysel hem de toplumsal anlamda yakın bir temasa dikkat çekmektedir (Gümüş ve Kayhan, 2012:24). Gümüş ve Kayhan (2012) söz konusu ilişkiyi Türkiye bağlamında ele aldıkları araştırmalarında 1980-2008 yılları arası ülkenin gayri safi yurt içi hasılası ile ilk, orta ve yükseköğretim okullaşma oranları arasında ne tür bir ilişki olduğunu saptamaya çalışmıştır. Bulgular neticesinde bahsedilen iki değişken arasında ilköğretim düzeyinde anlamlı ve çift yönlü; ortaöğretim düzeyinde ise yine anlamlı fakat tek yönlü (gayri safi yurt içi hasıladan okullaşma oranlarına) bir ilişki tespit edilmiştir. Bunların yansıra, GSYİH'deki değişiklikler ile yükseköğretim okullaşma oranı arasında bir nedensellik bulunamamıştır.

Okullaşma oranlarının ülke ve bölge bazında önemli ölçüde farklılaşmasının altında yatan bir dizi sosyal, kültürel ve ekonomik sebepten bahsedilebilir. Türkiye'de oranların yıllar içinde nasıl bir seyir izlediğini anlamak adına ilgili şekillere göz atıldığında iki farklı eğilim dikkat çekmektedir. Buna göre ortaöğretim net okullaşma oranı 2013'ten 2020'ye 8,3 puanlık bir artış gösterek yüzde 76,7'den yüzde 85'e çıkmış; ilköğretim net okullaşma ise 1,6 puan azalarak yüzde 99,3'ten yüzde 97,7'ye gerilemiştir. Ortaöğretim oranlarındaki bu artış 2012-2013 eğitim-öğretim yılından itibaren 4+4+4 ismiyle bilinen ve ortaöğretili de zorunlu eğitime kapsamına alan sisteme geçilmesinin çıktıları olarak yorumlanabilir. Bununla beraber, göçmenlerin okullaşma oranına dahil edilip edilmemesi ile alakalı olarak yıllar içerisinde ufak da olsa bir düşüş gözlemlenirse de ilköğretim okullaşma oranlarının hâlâ daha dünya ve Avrupa ortalamalarının üzerinde seyretmesi kayda değerdir.

Kadın ve erkekler için ortaöğretim düzeyinde okullaşma oranları grafiğine bakıldığında 2010'dan 2019'a cinsiyetler arası farkın gitgide kapandığı görülmektedir. 2019 itibarıyla değerlerin kadınlar için yüzde 84,8, erkekler içinse yüzde 85,2'e ulaşmasıyla ortaöğretim bazında okullaşma düzeyinin iki cinsiyet için de neredeyse eşit bir karaktere sahip olduğu söylenebilir. Bununla beraber, okullaşma konusunda cinsiyete dayalı farkların azalmasına rağmen bölgesel farkların hâlâ daha varlığını sürdürdüğü (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018:10) araştırmacılar tarafından ileri sürülmektedir. Okullaşma oranı, ilgili literatürde brüt ve net olmak üzere iki temel başlık altında incelenmektedir. Brüt okullaşma oranı bir öğrenim türündeki tüm öğrencilerin, o öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilirken; net okullaşma oranı bir öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan öğrencilerin, o öğrenim türündeki teorik yaş grubunda bulunan toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı, 2019: 18). Bu bağlamda brüt okullaşma oranı belli bir kademedeki okul kapasitelerini göstermekle beraber, bölgesel farklılıkları gizleme eğilimine sahiptir. Net okullaşma ise spesifik bir yaş grubunda gerçekleşen okullaşma oranını gösterirken yaşlardaki düzeyler arası sarkma sebebiyle bazen düşük çıkabilmektedir.

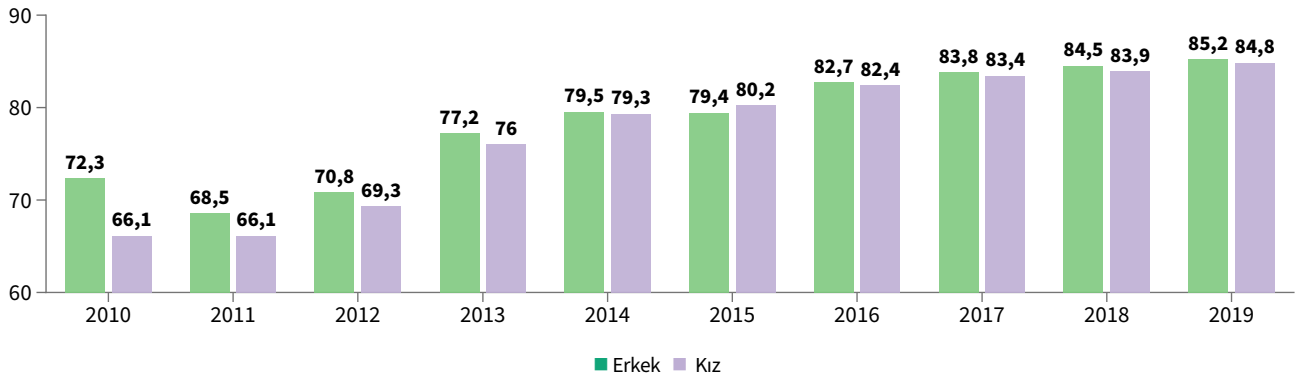
Türkiye'de bölgelere göre ilköğretim ve ortaöğretim okullaşma oranları incelendiğinde bilhassa ortaöğretim net okullaşma oranlarında belirgin bölgesel değişimler göze çarpmaktadır. 6 bölge (İstanbul, Ege, Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu Karadeniz, Güneydoğu Anadolu) arasında 2017'den 2020'ye en büyük fark İstanbul ve Güneydoğu Anadolu ortalamaları arasındadır. 2019-2020 eğitim öğretim yılı verileri incelendiğinde bu 6 bölge içerisinde ortaöğretim okullaşma oranı yüzdesi en yüksek bölgenin yüzde 92,4 ile Doğu Karadeniz, en düşük bölgenin ise yüzde 71,7 ile Güneydoğu Anadolu olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin bulundukları eğitim kademesine bakılmaksızın yaş grupları esas alınarak hesaplanan net okullaşma oranları 3-5 yaş grubunda yüzde 43,20, 4-5 yaş grubunda yüzde 54,36, 5 yaşta yüzde 75, 6-9 yaş grubunda yüzde 97,96, 10-13 yaş grubunda yüzde 98,64, 14-17 yaş grubu için yüzde 89,19 olarak tespit edildi.

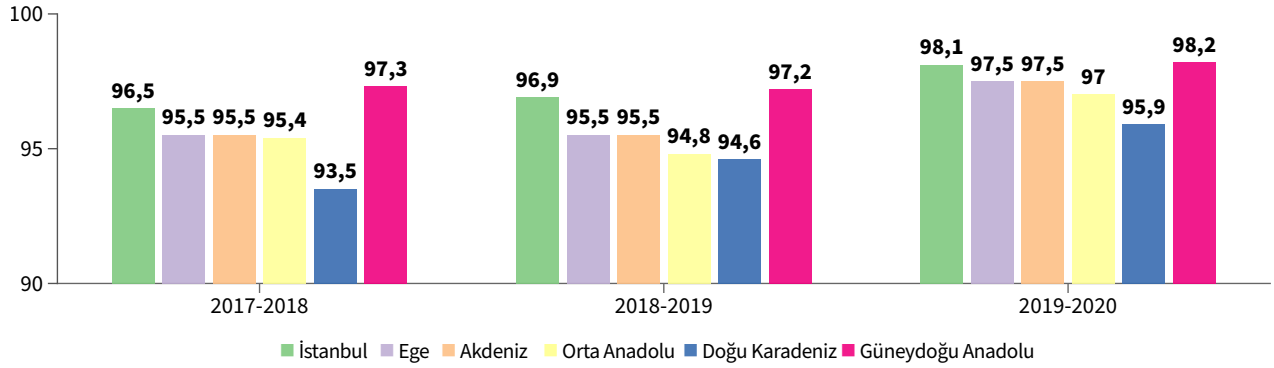
Şekil 125. Eğitim Seviyelerine Göre Net Okullaşma Oranı, (% 2013-2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri-Eğitim, Net Okullaşma Oranı

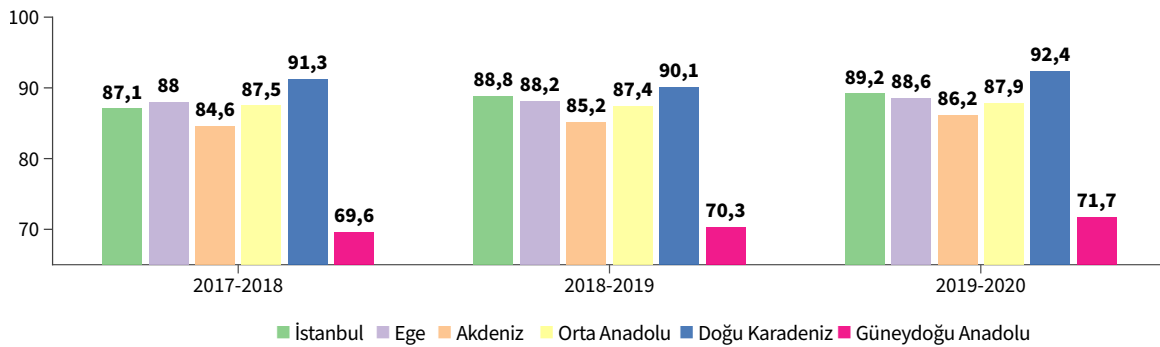
Şekil 126. Cinsiyete Göre Ortaöğretim Net Okullaşma Oranları (% 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Çocuk İstatistikleri-Eğitim, Net Okullaşma Oranı

Şekil 127. Bölgelere Göre İlköğretim (İlkokul ve Ortaokul) Net Okullaşma Oranları (% 2017-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Şekil 128. Bölgelere Göre Ortaöğretim Net Okullaşma Oranları (% 2017-2020)

Kaynak: MEB, Örgün Eğitim İstatistikleri

Eğitim Düzeyi

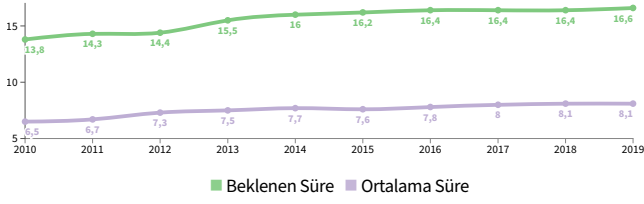
Bir ülkede 25 yaş ve üzeri nüfusun tamamladığı ortalama eğitim yılı şeklinde açıklanan ortalama okullaşma yılı, beklenen okullaşma yılıyla beraber eğitimin beşerî sermayeyle ilişkisini en anlaşılır biçimde sunan göstergeler arasındadır. Aynı zamanda birçok uluslararası gelişmişlik endeksinin de ana bileşenlerinden olan okullaşma yılı verilerindeki artış beşerî sermayedeki artış olarak değerlendirilmektedir (Yeşilyurt, Karadeniz, Gülel, Çağlar ve Uyar, 2016:2). Bununla beraber, temelde eğitim kademelerine kayıt oranlarını gösteren okullaşma oranı istatistikleri okuryazar nüfusun niteliğine dair bilgi veremezken; okullaşma yılı istatistikleri bu konuda da aydınlatıcı bir niteliğe sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’de 2010-2020 yılları arası ortalama okullaşma yılı verilerine bakıldığında 2010’da 6,5 olan rakamın 10 senede yaklaşık yüzde 24,6 artarak 8,1’e yükseldiği görülmektedir. Benzer şekilde, beklenen okullaşma yılında da 13,8’den 16,6’ya yüzde 20,2’lik bir artış söz konusudur. Seneden seneye ortalama okullaşma yılında yükselen oranlar gelişime işaret etmekle birlikte, beklenen okullaşma yılında en yüksek artış oranının 4+4+4 sistemine geçilerek ortaöğretimin zorunlu eğitim kapsamına dâhil edildiği 2012-2013 eğitim öğretim yılında yaşandığı görülmektedir.

2010 yılında kadınların ortalama okullaşma yılı ile erkeklerin okullaşma yılı arasındaki fark 1,9 iken, 2020 senesinde 1,7’ye inmiştir. Hane reisinin mesleği, ailenin büyüklüğü, anne babanın eğitimi gibi faktörlerin kızların okula gidebilmesinde etkili olduğu öne sürülmekle (Duman, 2010: 243) beraber, okullaşmanın aynı cinsiyet içindeki farklı sosyo-ekonomik gruplar arasında da eşitsiz dağılım gösterdiği belirtilmektedir. 25 yaş ve üstü kadın nüfusun eğitime katılım oranı 2010-2020 yılları arasında her kademe için düzenli artış göstermekle birlikte, katılım düzeyleri en yüksekten en aza sırayla ilkökul, ortaokul, lise ve üniversite biçimindedir. 25 yaş üstü erkek nüfusun eğitime katılım oranlarıyla kıyaslandığında kadınların katılım düzeyi erkeklerin bir hayli gerisinde kalmaktadır. Eğitime katılım noktasında cinsiyetler arası farkın en yüksek olduğu düzeyler ortaokul

ve lisedir; bu iki kademe için fark oranları sırayla yüzde 19,5 ve yüzde 12,5 olarak tespit edilmiştir. İki cinsiyetin eğitime katılım oranlarında en az farkın bulunduğu düzey ise yüzde 4,5 ile üniversitedir. Literatürde birçok araştırmada da dikkat çekildiği üzere kadınların eğitime katılımının arttırılması ve bu konuda cinsiyet eşitsizliklerinin önüne geçilmesi hem topluma hem de ülke ekonomisine hatırı sayılır katkılar sunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan Müslüman ülkelerde kadınların eğitim seviyelerinin bir hayli düşük olduğu öne sürülürken, bahsedilen ülkelerin planladıkları ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşabilmeleri için bu gibi unsurlara ayrıca dikkat etmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Eğitimli kadınların topluma katkıları beşerî sermayenin artmasından sonraki kuşakların eğitim düzeyinin olumlu anlamda etkilenmesine kadar çok yönlü çıktılar ortaya koymaktadır (Yumusak, Bilen ve Ates, 2013: 1093).

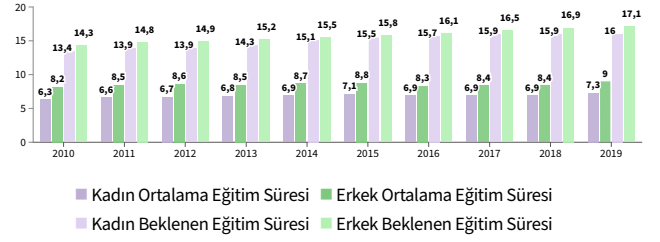
Cinsiyet gibi eğitime katılım veya okullaşma yılı oranlarıyla doğrudan ilişkili bir diğer değişken ise ikamet edilen coğrafi bölgedir. Türkiye gibi hizmet, altyapı ve istihdam olanaklarının bölgeden bölgeye -bilhassa Batı’dan Doğu’ya- keskin biçimde değiştiği ülkelerde eğitime erişilebilirlik, bulunulan coğrafi konum ile bir hayli bağlantılı gözükmemektedir. 2013 yılı verileri esas alınarak çıkarılan tablolara (Yeşilyurt, Karadeniz, Gülel, Çağlar ve Uyar, 2016) bakıldığında ortalama okullaşma yılı en yüksek 5 ilin 3’ünün büyükşehir belediyesi statüsünde olduğu görülmektedir. 6,51 olarak tespit edilen Türkiye ortalamasına en yakın 5 il; İçel, Rize, Kütahya, Karaman ve Malatya; ortalama okullaşma yılı en düşük 5 il ise Van, Muş, Şanlıurfa, Ağrı, Uşak olarak kaydedilmiştir. En düşük oranlara sahip 5 ilin 4’ünün Doğu şehri olması bölgesel ayrımların somut bir tezahürü şeklinde okunabilir. Bununla beraber, Doğu ve Güneydoğu şehirlerine yoğun biçimde öğretmen ataması yapılmasına rağmen buralarda öğretmen sayısının hâlâ az olması atananların bir süre sonra eş veya özür durumundan tayin istemesi ile açıklanmaktadır (“Atanan Çok, Kalan Az”, 2015).

Türkiye, beklenen ve ortalama okullaşma yılı göstergelerinin ana bileşen olarak kabul edildiği Human Development Index’te 2021 yılında 189 ülke arasından 54. sıraya yerleşti.

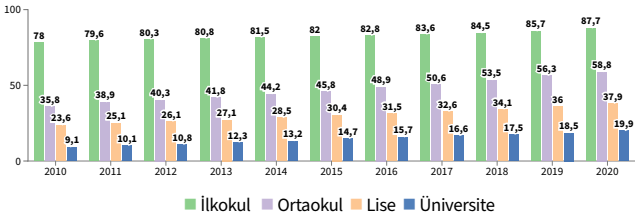
Şekil 129. Beklenen ve Ortalama Eğitim Süresi
(Yıl, 2010-2019)

Kaynak: UNDP, Mean & Expected Years of Schooling-Turkey

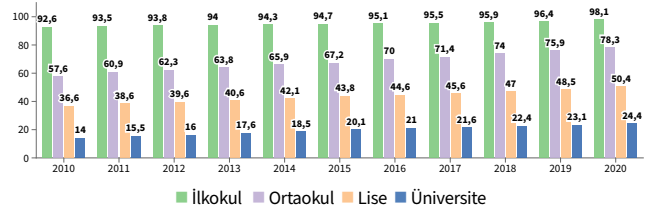
Şekil 130. Cinsiyete Göre Ortalama ve Beklenen Eğitim Süresi
(Yıl, 2010-2019)

Kaynak: UNDP, Mean & Expected Years of Schooling
(Male & Female)- Turkey

Şekil 131. 25 Yaş ve Üstü Kadın Nüfusta Kademelere Göre
Eğitime Katılım Oranları (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı

Şekil 132. 25 Yaş ve Üstü Erkek Nüfusta Kademelere Göre
Eğitime Katılım Oranları (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı

Tablo 1. Ortalama Okullaşma Yılı En Yüksek Beş İl (2013)

Sıra	İller	OOY
1	Ankara	7,59
2	Eskişehir	7,4
3	İzmir	7,23
4	Kırklareli	7,18
5	Kırıkkale	7,15

Tablo 2. Ortalama Okullaşma Yılı Türkiye Ortalamasına En Yakın Beş İl (2013)

Sıra	İller	OOY
1	İçel	6,56
2	Rize	6,56
3	Kütahya	6,52
4	Karaman	6,47
5	Malatya	6,44

Tablo 3. Ortalama Okullaşma Yılı En Düşük Beş İl (2013)

Sıra	İller	OOY
1	Van	4,34
2	Muş	4,3
3	Şanlıurfa	4,02
4	Ağrı	4,01
5	Uşak	3,89

Kaynak: Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi

Akademik Başarı

Türkiye’de eğitim sisteminin çözölemeyen bir düğümü haline gelen merkezi sınav sistemi, on yıllardır kamuoyunda ve konunun uzmanları arasında çıkan birçok tartışmanın merkezinde olagelmıştır. Sınav sisteminin yarattığı kargaşa ve rekabetin eğitim kalitesine, öğrenci ve eğitimcilerin mental ve fiziksel sağlığına hatta genelde toplum esenliğine olumsuz yansımaları bulunduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Sınav odaklı müfredatla beraber örgün eğitimin birincil misyonunun öğrencileri sınavlara ve iş gücü piyasasına hazırlamaya dönüşmesi birçok okulun dersane mantığıyla işlemesine yol açmıştır (Küçük, 2017:46). Okulların ve eğitimin önemli birçok toplumsal ve bilişsel fonksiyonunun geri plana atılmasına yol açan bu süreç, güçlü beşerî sermayenin yalnızca bir tahayyül olarak kalmasına sebep olmaktadır. Bir yandan gençler iş bulma ümidi ve toplumsal itibar beklentileriyle üniversiteye devam etme kararı alırken, öbür yandan yükseköğretim mezunu işsizlerin sayısındaki artış örgün eğitim sistemini işlevsiz bir pozisyona sokmaktadır (Küçük, 2017:47).

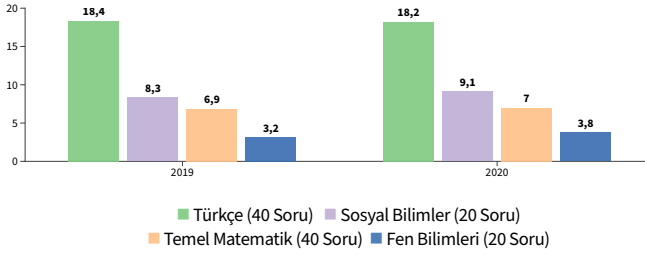
Türkiye’de orta ve yükseköğretime geçişte uygulanan sınav formatları yıllar içinde sıklıkla değişse bile puan bazlı yerleşim sistemi temelinde aynı kalmıştır. Bilhassa üniversite sınavlarının genç nüfus için bir kırılma noktası oluşturması bu alana dair istatistiklerin önemini arttırmaktadır. Ülkemizde 2018 itibarıyla geçiş yapılan TYT-AYT üniversite sınavı formatı, önce temel yeterliliği daha sonrasında ise alan yeterliliğini ölçen iki oturumdan meydana gelmektedir. Bu bağlamda öğrencilerin temel yeterlilik testlerinde verdikleri doğru cevapların ortalaması genel başarı düzeyini anlamak adına yol gösterici olmaktadır. Türkçe, Matematik, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler testleri için bahsedilen ortalamalara bakıldığında 2019’dan 2020’ye Türkçe hariç tüm alanlarda artış göze çarpmaktadır. Yüzdelik biçiminde ele alındığında Türkçe testinin yüzde 45,5’i, Sosyal Bilimlerin yüzde 45,6’sı, Fen Bilimlerinin yüzde 18,8’i ve Matematik testinin yüzde 17,5’i doğru yanıtlanmaktadır. Hiçbir alanda yüzde 50 oranının geçilememesi bir yana, en küçük oranın epey düşük bir yüzdelikle Matematik testinde olması dikkat çekicidir. Türkiye’deki öğrencilerin matematik başarıları üzerine yaptığı çalışmasında PISA 2012 anket verilerini kullanan Akben-Selcuk (2017) cinsiyet, yaş, sosyoekonomik durum, okul desteği, kişilik ve motivasyon gibi değişkenlerin bu konuda oldukça etkili olduğu sonucuna varmıştır. Bununla beraber, araştırmaya göre başarı ile en güçlü ilişkili faktör öğrencinin kayıtlı olduğu okulun “akademik seçkinliği”dir. Bu doğrultuda Anadolu Liseleri, Fen Liseleri ve Sosyal Bilimler Liselerinden gelen öğrencilerin Genel, Mesleki Teknik, Çok Programlı veya Polis Liselerinden gelen öğrencilere göre önemli ölçüde daha yüksek puanlar aldıkları tespit edilmiştir

(Akben-Selcuk, 2017:13). Ayrıca üniversite sınavlarına hazırlanma sürecinin öğrencilerin matematik öğrenmelerini negatif etkilediği, öğrencilerin sınav odaklı, ezberci ve taklitçi yöntemlere başvurarak asıl matematik bilgilerini özümseyemedikleri de sıklıkla vurgulanmaktadır (Baştürk, 2011:75). Tüm bu koşullar yukarıda da bahsedildiği gibi okulların dersaneleşmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

İki aşamalı üniversite sınavlarında öğrencilerin tercih yapabileceği ve bir sonraki sınava girebilme hakları ilk sınavda belli bir baraj puanının üzerine çıkabilmelerine bağlıdır. Buna göre, eski sınav sistemi YGS-LYS’de 180 puan alamayarak ikinci sınava girmeye hak kazanamayanların oranı 2015, 2016 ve 2017 yılları için sırayla yüzde 31,1, yüzde 24,4 ve yüzde 29,09’dur. TYT-AYT sisteminin uygulandığı 2019-2020 senelerinde ise 150 puan barajını geçemeyenlerin oranı yüzde 25,8 ve yüzde 22,6 olarak tespit edilmiştir. 2019’dan 2020’ye oranda bir miktar azalma gözükse de hâlâ daha öğrencilerin neredeyse çeyreğinin bir hayli düşük tutulan puan eşikliğini aşamaması eğitim sistemindeki zafiyete dikkat çekmektedir. Bunlarla beraber, Türkiye’deki öğrencilerin uluslararası sınavlarda elde ettikleri sonuçlar da benzer bir tabloya işaret etmektedir. OECD’nin 15 yaş grubundaki öğrencilerin başarı seviyelerini görmek amaçlı üç yılda bir uluslararası ölçekte uyguladığı “Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı” (Programme for International Student Assessment: PISA)’nın Türkiye bağlamındaki sonuçları bu anlamda dikkat çekicidir. 2012, 2015 ve 2018 senelerinde Türkiye’den PISA’ya katılan öğrencilerin Okuma, Matematik ve Fen Bilimleri alanlarında elde ettikleri ortalama skorlar OECD ortalamalarının gerisindedir. Kontrol etme ve yansıtma gibi üst düzey düşünce becerilerinin geriplanda bırakıldığı (İncikabı, Pektaş ve Süle, 2016:649) merkezi sınavlara alışık öğrenciler, PISA tarzı muhakeme ve problemleri çok yönlü analiz edebilme kabiliyetlerini gerektiren sınavlarda doğal olarak zorlanmaktadır.

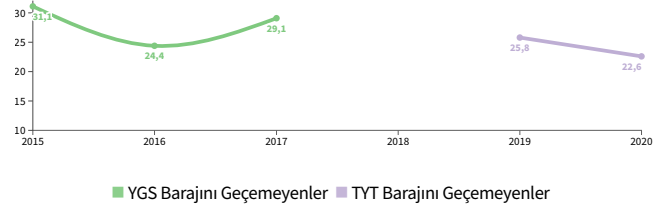
Son olarak, yine PISA 2012 verilerinden yola çıkarak hazırlanan bilişim teknolojileri kullanımı tablosunda Türkiye’nin çeşitli göstergelerde OECD ortalamasının gerisinde kaldığı göze çarpmaktadır. Evinde en az bir bilgisayarı olan öğrencilerin oranı OECD ülkelerinde ortalama yüzde 95,8 iken, Türkiye’de yüzde 70,7’dir. Her ne kadar veriler 9 sene öncesine ait olsa da aradaki bu fark günümüzde eğitim alanında neredeyse temel gereksinim haline gelen internet/bilgisayar erişiminin OECD ülkelerine kıyasla Türkiye’de hâlâ sınırlı bir noktada olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye’de okulda bilgisayar kullanan öğrencilerin oranının da yüzde 48,7’de kalması kurumlardaki donanım yetersizliklerinin bir sonucu olarak ele alınabilir.

2018 Türkiye PISA sonuçlarına göre Okuma ve Fen Bilimleri alanlarında kız öğrenciler erkek öğrencilerden daha yüksek performans göstermiş, Matematik alanında ise her iki grup da hemen hemen aynı sonuçları elde etmiştir.

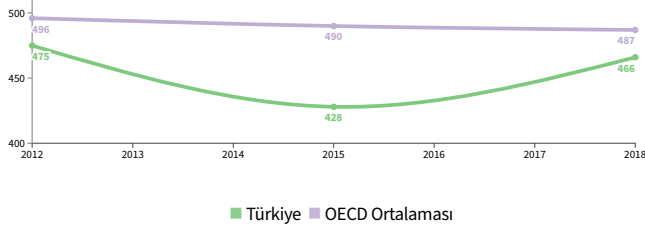
Şekil 133. Alan Bazında TYT-AYT Sınavlarında Verilen Doğru Cevapların Ortalamaları (2019-2020)

Kaynak: ÖSYM, Sınav Değerlendirme Raporları

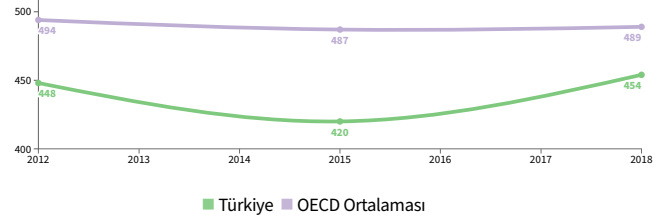
Şekil 136. YGS-LYS Sisteminde 180 Puan Barajını ve TYT-AYT Sisteminde 150 Puan Barajını Geçemeyenlerin Oranı (% ,2015-2020)

Kaynak: ÖSYM, YGS Sayısal Bilgiler ve Sınav Değerlendirme Raporları

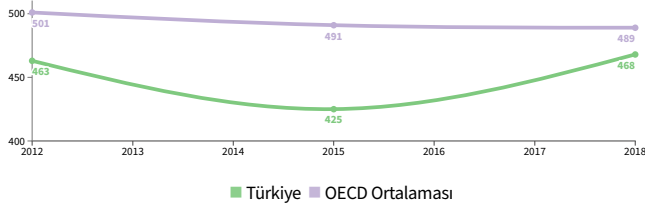
Şekil 134. Okuma Alanında Türkiye ve OECD Ortalamalarını Gösteren PISA Sonuçları (2012-2018)

Kaynak: OECD, PISA Results

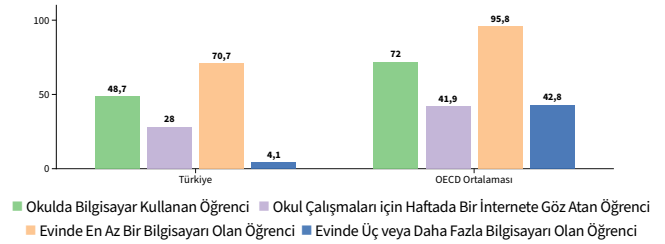
Şekil 137. Matematik Alanında Türkiye ve OECD Ortalamalarını Gösteren PISA Sonuçları (2012-2018)

Kaynak: OECD, PISA Results

Şekil 135. Fen Bilimleri Alanında Türkiye ve OECD Ortalamalarını Gösteren PISA Sonuçları (2012-2018)

Kaynak: OECD, PISA Results

Şekil 138. PISA Verilerine Göre Okulda ve Evde Öğrencilerin Bilişim Teknolojileri Kullanımı (2012)

Kaynak: OECD, ICT Equipment and Use at School and at Home

Yükseköğretim

Son yıllarda eğitim literatüründe öne çıkan tartışmaların merkezine yerleşen konulardan biri; yükseköğretime katılım ve bölgesel/ulusal kalkınmışlık arasındaki ilişkidir. Nitelikli istihdam ve güçlü bir beşerî sermaye oluşturma misyonlarının yanında, üniversitelerin bulunduğu konumla bütünleşmiş bir yapıda arz etmelerinin bölge ekonomisine ve sosyal yapısına çok yönlü katkıları bulunmaktadır. Birçok ülkede zorunlu eğitim kapsamına giren ilk ve ortaöğretimin ulusal eğitim ajandalarında öncelikle ele alınması, üniversitelerin işlevlerinin arka planda kalmasına sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca, kimi araştırmacılara göre kalkınmaya olan katkısının yeterince takdir edilmemesi de yükseköğretimin öneminin üzerinde gereğince durulmamasına yol açmaktadır (Kimenyi, 2011). Bununla beraber, yükseköğretime katılım ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi daha şüpheli bir biçimde ele alan yaklaşımlar da mevcuttur. Hanushek (2016) bilgi sermayesi olarak kabul edilen bilişsel becerilerdeki farklılıkların ülkeler arası büyüme oranlarındaki farklılıkların çoğunu açıklayabildiğini; ancak bilişsel becerileri arttırmadan yalnızca okullaşma süresinin uzatılmasının büyüme üzerinde çok az etkiye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Bu argüman esasında eğitimde nicelik ve nitelik tartışmalarıyla yakından bağlantılıdır.

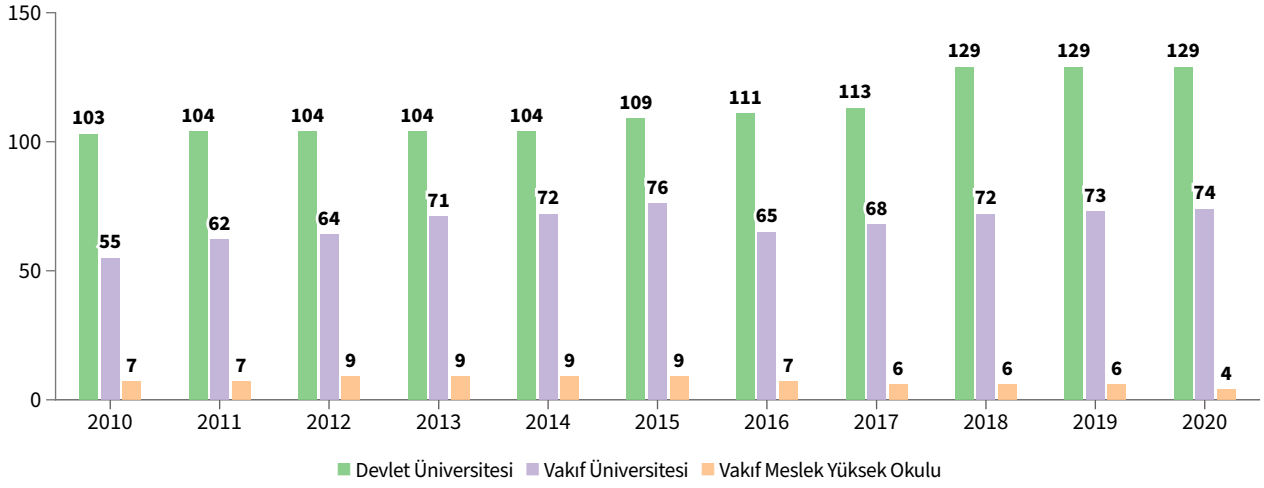
Türkiye’de toplam yükseköğretim kurumu sayısı 2010’da 165 iken 2020’de 207’ye çıkarak yaklaşık yüzde 25,4 oranında artmıştır. 2020 itibarıyla 203 üniversitenin 129’u devlet 74’ü vakıf üniversitesidir. Devlet üniversitesi sayısı yıllar içinde düzenli artış göstermekle beraber, vakıf üniversitelerinin sayısı bilhassa 2016’dan 2017’ye geçişte azalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL kapsamında birçok vakıf üniversitesinin yasadışı örgüt bağlantıları gerekçe gösterilerek kapatılması bu azalmanın temel sebebi olarak düşünülmektedir. Bunun yansıması, 1980’lerde gündeme gelen ve 2000’lerin başından itibaren hız kazanan her ile bir üniversite uygulaması ise üniversite sayısındaki toplam artışın bir açıklaması olarak değerlendirilebilir. Nicelikteki bu artışın akademik üretim ve performansa nasıl yansıdığı birçok araştırmacının temel olarak ele aldığı bir sorudur. Bu bağlamda, üniversite açılacak bölgelerin ihtiyaçları gözetilmeden kurulan okulların bir ‘akademik enflasyon’ (Yalçıntaş,

2019:10) ortaya çıkardığı, neticede kontenjanları dolamayan veya öğrencilere tatmin edici bir eğitim kalitesi sunamayan üniversitelerin ölü bir yatırıma dönüştüğü ileri sürülmektedir. Yeterli istihdam imkânları üretmeden yalnızca üniversite sayısını arttırmak diplomaların reel değerini düşürdüğü gibi (Yalçıntaş, 2019: 10), üniversitelerin kendilerinden beklenen kamusal hizmeti etkili biçimde gerçekleştirip gerçekleştirmediğini de tartışmaya açmaktadır (Kaynar ve Parlak, 2005).

Türkiye’de yükseköğretim kurumları sayısındaki artışa paralel olarak devlet ve vakıf üniversiteleri öğrenci sayılarında da devamlı bir yükselme göze çarpmaktadır. Buna göre 2010-2011 eğitim öğretim yılında 3,5 milyon olan devlet üniversitesi öğrenci sayısı 2019-2020’de 7,3 milyona çıkmış ve 10 senede 2 kattan fazla bir artış göstermiştir. Benzer şekilde, vakıf üniversitesi öğrenci sayısının da belirtilen süreçte 3 katına çıktığı dikkat çekmektedir. Son yıllarda yükseköğretim sistemi kapasitesindeki bu genişleme birçok zorluk ve meydan okumayı da beraberinde getirmiştir. Fakülte sıkıntısı, yetkin akademik kadro eksikliği, yerel topluluk ve işletmelerden gelen desteğin yetersizliği, aynı bölge içerisindeki üniversiteler arasındaki koordinasyon eksikliği, belli programlarda kontenjanların boş kalması gibi problemlerle (Özoğlu, Gür ve Gümüş, 2016) yükseköğretimde reform talepleri daha çok gündeme taşınmaya başlanmıştır.

2015-2020 arası yükseköğretim istatistiklerinde artışın en belirgin okunduğu veri 87.717’den 185.001’e çıkan yabancı uyruklu öğrenci sayısıdır. Yurt dışında okuyan yükseköğretim öğrenci sayısında da benzer şekilde bir artış görülmekle beraber, bu gösterge için artış yalnızca yüzde 4,3 düzeyinde kalmıştır. GAP bölgesinde öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler üzerine yapılan araştırmada çalışmaya katılan öğrencilerin çoğunun erkek olduğu ve gelir düzeyi düşük ailelerden geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca katılımcılar arasında yakın çevresi Türkiye’de eğitim görmeyen öğrencilerin daha başarılı oldukları görülmüştür (Paksoy, Paksoy ve Özçalıcı, 2012: 92). Küçük bir örnekleminden yola çıkıldığı için temsil gücü pek de yüksek olamayan bu araştırmanın yine de Türkiye’de yabancı öğrencilerin durumuna dair kısmî bir fikir verdiği söylenebilir.

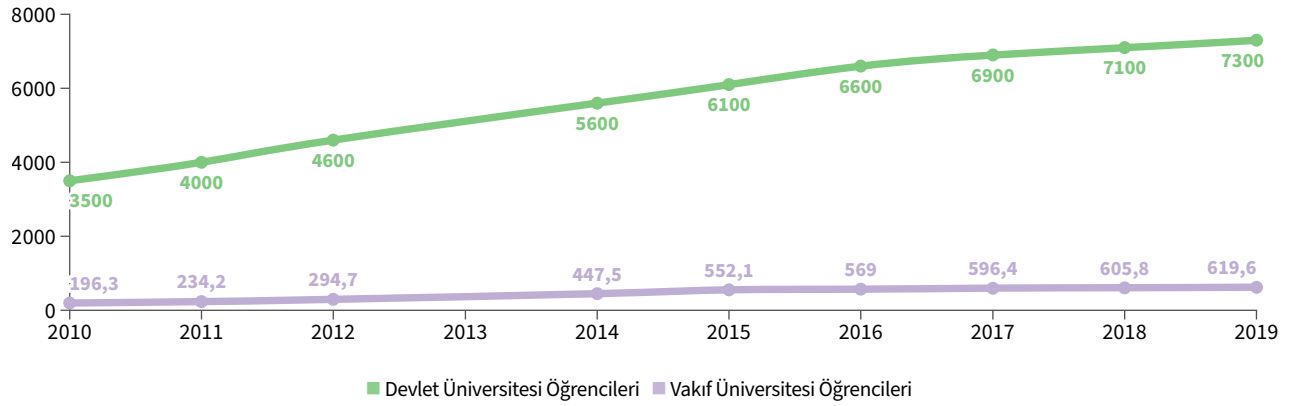
2018 yılında 125.138 öğrenci ile Türkiye yükseköğretimde en fazla uluslararası öğrenciye ev sahipliği yapan ülkeler arasında 10. sıraya yerleşti.

Şekil 139. Türlerine Göre Üniversite ve Meslek Yüksek Okulu Sayısı (2010-2020)

Kaynak: YÖK, Yükseköğretim İstatistikleri

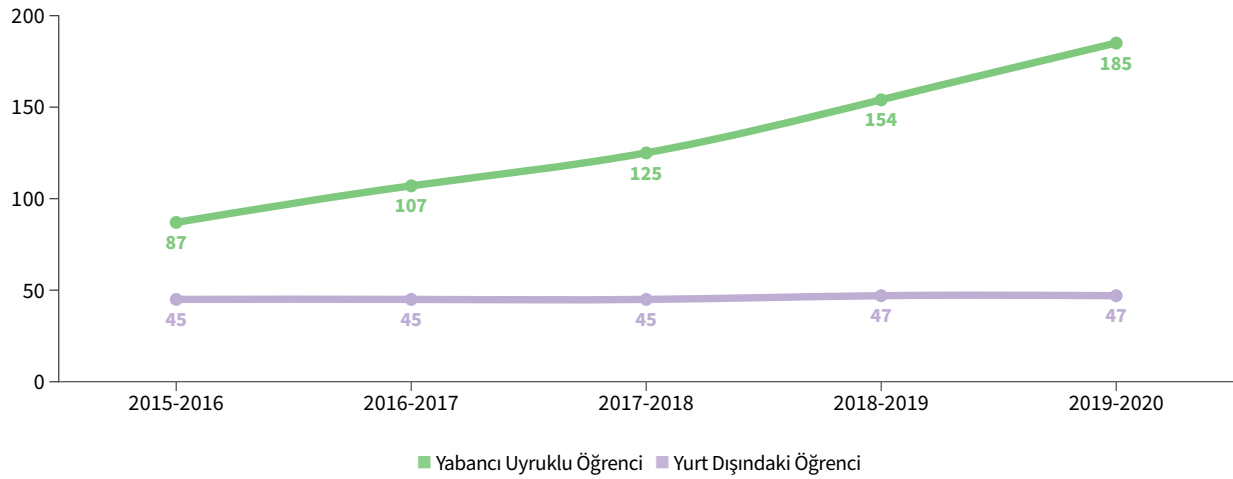
*2013-2014 verileri veri tabanında bulunmamaktadır.

Şekil 140. Yıllara Göre Devlet Üniversitesi Öğrenci Sayıları (Milyon) ve Vakıf Üniversitesi Öğrenci Sayıları (Bin, 2010-2020)

Kaynak: YÖK, Yükseköğretim İstatistikleri

*2013-2014 verileri veri tabanında bulunmamaktadır.

Şekil 141. Yıllara Göre Yabancı Uyraklı Öğrenci ve Yurt Dışında Okuyan Öğrenci Sayıları (2015-2020)

Kaynak: YÖK, Öğrenci İstatistikleri; UNESCO Institute for Statistics, Education- Number and Rates of International Mobile Students

Yaşam Boyu Öğrenme

Örgün ve yaygın eğitimle beraber insanların günlük deneyimleriyle edindikleri beceri, bilgi, tutum ve davranışları da kapsadığı varsayılan (Laal ve Salamatı, 2012:399) hayat boyu öğrenme, bir toplumda formel sistemin dışında eğitimle alakalı genel potansiyele genişletmeyi amaçlar. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişte eğitim sistemine atfedilen rol ve anlamların dönüşmesiyle daha da yaygınlık kazanan yaşam boyu öğrenme felsefesi, ülkemizde bilhassa 2000’li yıllar itibarıyla belirgin biçimde öne çıkmaya başlamıştır (Güleç, Çelik ve Demirhan, 2012: 35). Bu bağlamda, Türkiye’de halk eğitiminin tarihini 1940’larda kurulan Köy Enstitüleri’nden başlayıp günümüze uzanan bir hat içerisinde ele almak mümkündür. Hem bireysel farkındalık kazandırmada hem de kişinin içinde bulunduğu toplulukla bağını kuvvetlendirmede etkin rol oynayan hayat boyu öğrenme, yerel, merkezî, resmî ve sivil birçok kurum ve birimlerden farklı ölçekteki girişimlerle desteklenmektedir. Bununla beraber, Türkiye’de yetişkin eğitiminin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması için gerçekleştirilen kurumsal girişimlerin tek çatı altında toplanması, ayrıca eğitim kaynak ve materyallerine ulaşımın kolaylaştırılması gerektiğini ileri süren araştırmalar da mevcuttur (Kayman, İlbars ve Altuner, 2012: 5861).

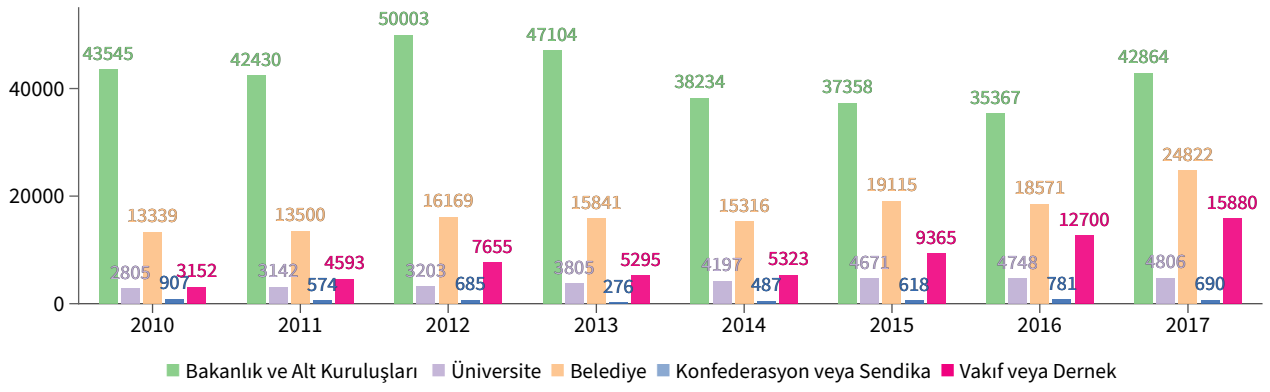
Hayat boyu öğrenme veya ‘sürekli eğitimin’ bileşeni olarak değerlendirilen yaygın eğitimin son yıllarda özellikle kurumsal düzeyde kapsamını genişlettiği söylenebilir. 2010-2017 yılları arası bağlı oldukları kurum/kuruluşlara göre yaygın eğitim veren kurs verileri incelendiğinde en yüksek artışın süreçte yaklaşık 5 katlık fark kat eden vakıf veya derneklere bağlı kurs sayılarında olduğu görülmektedir. Bu oranı 7 senede sayısı neredeyse 2 katına çıkan üniversiteye bağlı kurs sayıları izlemektedir. Yükselişe geçenlerin aksine sürekli eğitim imkânı sunan kurumlarda küçülme veya azalmaya giden birimler de söz konusudur. Öncelikle, zaten 2010 senesinde de küçük bir orana sahip konfederasyon ve sendika kurslarının sayısı, 2017’e değin gittikçe azalarak 907’den 690’a düşmüştür. Benzer

şekilde, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü’ne bağlı kurum sayıları da yaklaşık yüzde 24 oranında azalarak 1339’dan 1019’a gerilemiştir.

Diğer gelişmekte olan ülkelerdeki gibi Türkiye’de de yaşam boyu öğrenim alanında karşılaşılan başlıca problemlerden biri öğretmenlerin yetişkin eğitimi konusunda uzmanlaşmamasıdır. Söz gelimi, yaygın eğitim alanında 2008 senesinde kaleme alınan bir çalışmada Halk Eğitim Merkezleri’nde görev alan tam zamanlı öğretmenlerin çoğunun yetişkin eğitimi konusunda herhangi bir eğitim almamış örgün okul öğretmenleri olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca merkezlerdeki yarı zamanlı eğitimcilerin çoğunluğu genellikle lise mezunu ve öğretmenlik sertifikası olmayan usta zanaatkârlardır, dolayısıyla akademik yeterlilik belgesine sahip akademisyen sayısı yeterli değildir (Ünlühisarcıklı, 2008: 148). Ancak 2000’lerin ilk on yılında yayımlanan bu çalışmada bahsedilen güçlüklerin günümüzde ne denli geçerli olduğu güncel ve detaylı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır.

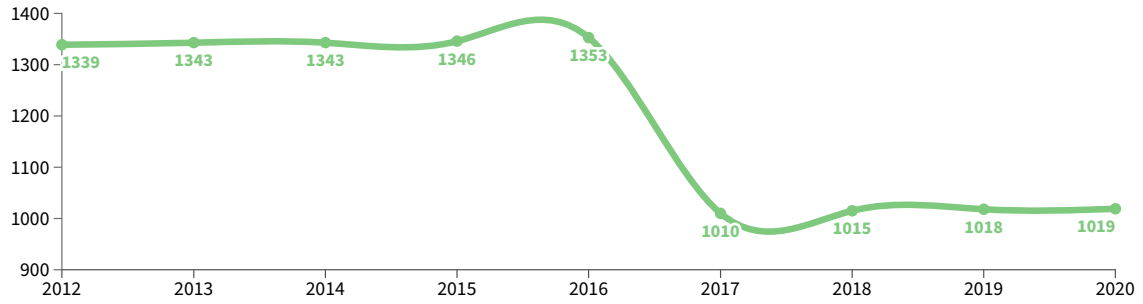
Yıllar içerisinde yaygın eğitim kurslarını bitirenler cinsiyet bazında analiz edildiğinde erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Her iki cinsiyet için de sayı seneler içinde artış göstermekle beraber; 2017 yılında 2,3 milyon kadın ve 2,8 milyon erkeğin kursiyer eğitimini tamamladığı görülmektedir. Bu tablo bir yönüyle erkeklerin kayıtlı istihdamda daha yüksek bir orana sahip olmaları dolayısıyla mesleki ve iş yeri eğitimi dâhil alternatif öğretim imkânlarına daha kolay erişebilmeleri ile açıklanabilir. Bununla beraber, mevcut sistem içerisinde yetişkin eğitimi imkânlarının kadınları mental ve sosyal anlamda güçlendiren başlıca kanallardan biri olduğu da literatürde altı çizilen bir noktadır. Bahsedilen eğitimler neticesinde kadınların iletişim becerilerinin ve özgüvenlerinin arttığı, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi konularda farkındalıklarının yükseldiği, psikolojik açıdan güçlendikleri tespit edilmiştir (Ortaköylü-Uysallı, 2017:7).

2020 yılı öncesine kadar Türkiye’de hayat boyu öğrenim kurslarından yararlanma ortalaması yüzde 10 civarında oldu. COVID-19 salgını nedeniyle 2020 yılında bu oran yüzde 4,28’e düştü.

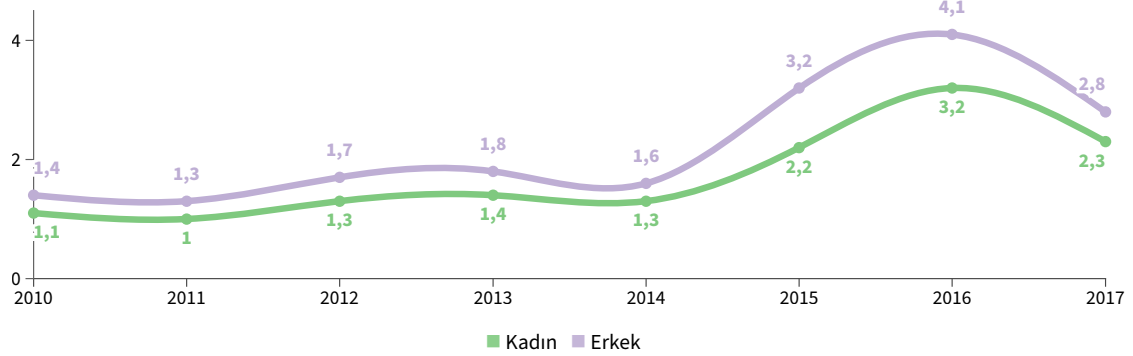
Şekil 142. Bağlı Oldukları Kurum/Kuruluşlara Göre Yaygın Eğitim Faaliyetleri Veren Kurs Sayıları (2010-2017)

Kaynak: TÜİK, Yaygın Eğitim Faaliyetleri Araştırması

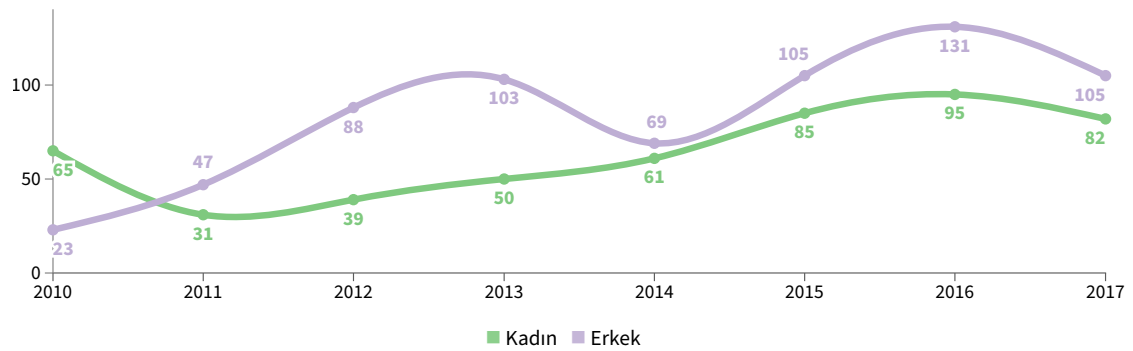
Şekil 143. Yıllara Göre Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Kurum Sayıları (2012-2020)

Kaynak: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü, İzleme ve Değerlendirme Raporu

Şekil 144. Yıllara ve Cinsiyete Göre Yaygın Eğitim Kurslarını Bitirenlerin Sayısı (Milyon, 2010-2017)

Kaynak: TÜİK, Yaygın Eğitim Faaliyetleri Araştırması

Şekil 145. Yıllara Göre Yaygın Eğitim Kurslarındaki Eğitici Sayısı (Bin, 2010-2017)

Kaynak: TÜİK, Yaygın Eğitim Faaliyetleri Araştırması

Eğilimler ve Gelecek

Son yıllarda meydana gelen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik değişimlerin eğitim hizmetlerini nasıl etkilediği ve etkileyeceği farklı kesimlerden bireyler için merak konusudur. Dünyadaki gelişmelerin daha da karmaşıkleştığı, küreselleştığı ve hızlandığı bir dönemde eğitimin işlevi de çeşitlenmiştir. Bu bağlamda eğitimin misyonu bireylere ahlaki değerler kazandıran ve onları profesyonel hayatlarında başarıya ulaştırma konusunda geliştiren bir kapsamda dönüşmelidir. Değişimin bu kadar hızlı gerçekleştiği bu dünya düzeninde, dönüşümü sağlamak da kolay olmayacaktır. Ancak etkili bir eğitim yaklaşımı ile ortaya çıkabilecek tehditlerin bertaraf edilebileceği ön görülmektedir.

Ekonomi sahasında yaşanan gelişmeler, farklı gelir gruplarındaki bireyleri aynı şekilde etkilememektedir. Ekonomik geliri yüksek olan bireyler daha nitelikli eğitim ortamlarında daha nitelikli materyallerle daha nitelikli bir eğitim hizmetine erişmektedir. Öte yandan ekonomik gelir düzeyi nispeten daha düşük olan bireyler ise geleneksel eğitim ortamlarında görece niteliği düşük şekilde eğitim hizmeti almaya devam etmektedir. Bu durum fırsat eşitsizliklerini ve bireylerin hizmetlere ve ürünlere erişim kapasiteleri arasındaki boşlukları artırmaktadır. Ancak yaşanan bu eşitsizlik krizinin çözümü olarak yine eğitim görülmektedir. Toplumlardaki okullaşma oranının artması beşerî sermayeyi güçlendirecek, bu gelişme de kalkınmaya ve büyümeye katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin eğitime harcadığı toplam tutarın yıllar içinde artması olumlu bir eğilime işaret etmektedir. Buna göre 2011'den 2019'a harcamalardaki 181,9 milyar TL'lik fark yüzde 18'lik bir artışa karşılık gelmektedir. Ancak bu genişlemenin ülkedeki diğer ekonomik göstergelerle beraber yorumlanması daha isabetli olacaktır. Zira yüksek enflasyon ve döviz kurundan ötürü maliyetlerin de aynı ölçüde artması söz konusudur. Dolayısıyla gelir-gider dengesi bakımından ciddi bir fark olmadığı görülmektedir. Bununla beraber, eğitim bütçesinin dağılımı tahlil edilirken dikkat edilmesi gereken nokta okul başına ayrılan bütçenin daha anlamlı bir gösterge olduğudur. Bu bağlamda eğitimdeki bölgesel eşitsizlikler, geride kalmış il ve ilçelere daha çok yatırım yapılması gerekliliğini hatırlatmaktadır.

Yaşadığımız salgın süreci, eğitimde salgın öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem ortaya çıkarmıştır. Salgın süreci, eğitim sisteminin içerisindeki geleneksel öğrenme ortamlarının, ders içeriklerinin, iletişim süreçlerinin yanına farklı ve gelişmiş öğrenme ortamlarını, ders içeriklerini, etkileşim yollarını da dâhil etmemiz; eski yöntemleri dönüştürmemiz gerektiğini göstermiştir. Özellikle bilişim teknolojilerine ulaşım ve bu teknolojileri kullanırken ortaya çıkan altyapı yetersizliklerinin ivedilikle kapatılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Gelecek için ise bu süreç bilhassa eğitim paydaşlarına birçok görevi hatırlatmıştır. Merkeziyetçi yönetim sistemleri yerine yerel ve okul merkezli bir yönetime geçilmesi, öğrencilerin öğrenme süreç-

lerini kendi başlarına yönetmeleri konusunda teşvik geliştirilmesi, öğrenme içeriklerinin gözden geçirilmesi ve bahsedilen içeriklerin bireyin ilgi ve ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesi bu görevlerin başında gelmektedir.

Dijital dönüşümün gün geçtikçe hızlanması bilgiye erişimi ve kaynaklara ulaşımı kolaylaştırmıştır. Dünyada yeni bir çağa, yapay zekâ çağına geçiş yapılması küreselleşmeye ivme kazandıran bir gelişmedir. Bahsedilen çağda dünya büyük bir veri kaynağı haline gelmiştir. Ancak spekülasyonların hızla dolaşıma girdiği bir dönemde kolaylıkla elde edilen bilgi ve verilerin doğruluğu da şüpheli hale gelmektedir. Bu durumun üstesinden de eğitim ile gelinebileceği ön görülmektedir. Halihazır-daki bilgileri ve verileri analiz etmek, sorgulamak ve bunları geliştirmek yine eğitim hizmetleri sayesinde olacaktır.

Son olarak değişen dünya düzeninde öğretim sürecinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine uygun geliştirilmesi önceliklidir. Neoliberal bir anlayışla piyasa merkezli tasarlanan eğitim politikaları yerine insanı, doğayı, paylaşımı ve ahlaki değerleri ön plana çıkaran bir zeminde üretilecek politikaların varlığı önemlidir. Buna göre toplumsal çeşitliliğe saygının, adaletin, güvenin, uyum içinde yaşamının ve yaşam boyu öğrenme kültürünün yerleştirilmesi eğitimin asli amaçları arasında yer almalıdır. Dolayısıyla, insan kaynağı yeni dünya düzenine uygun biçimde zenginleştirilmelidir.

Ortaya çıkan değişimler ve geleceğin gereklilikleri Türk eğitim sisteminin dönüşüme ayak uydurabilecek bir nitelik yakalamasını elzem hale getirmektedir. Türk eğitim sistemi kendine özgü toplumsal/politik koşullarından ve deneyimlerinden yola çıkarak dönüşüm sürecinin takipçisi olmak yerine gerçekleştircisi olmayı kendine hedef edinmelidir. Ayrıca bahsedilen değişim sürecini en iyi şekilde yönetmek adına stratejik bir yönetim biçimi ana ilke haline getirilmelidir.

0101101

10101

mTabLayout

mViewPager

mToolbar

initViewPager()

addOnPageChangeListener()

onPageScrolled()

onPageScrolled()

onPageSelected()

selectedTab = position

getTabAt(selectedTab)

findViewById()

findViewById()

withViewPager()

BİLİM, ARAŞTIRMA VE İLETİŞİM

- Ar-Ge harcamaları artıyor ancak bu harcamalarda en küçük pay yatırım harcamalarına ait. Ar-Ge harcamaları 2019'da önceki yıla göre yüzde 19 artarak 45 milyar 953 milyona çıktı. 3 milyar 989 milyon TL ile Ar-Ge harcamalarında en küçük dilime sahip olan yatırım harcamaları oldu.
- Yüksek teknoloji ihracatı, toplam ihracat değeri içinde oldukça küçük bir paya sahip oldu. 2010'da yüksek teknoloji ihracatının toplam ihracat değeri içindeki oranı yüzde 2,2'dir. 2019 yılına geldiğimizde ise toplam ihracat değeri içinde yüzde 3,04 oranında yüksek teknoloji ihracatı gerçekleşti.
- Türkiye'nin internet kullanımı yaygınlık oranı yaklaşık yüzde 98 oldu. 2020'de genişbant abone sayısı 82 milyon 364 bine, mobil cepten internet abone sayısı, 65 milyon 139 bine erişti.
- İnternet hızımız her geçen yıl arttı ancak halen dünya ortalamasının altındayız. 2021'de sabit internet bağlantılarının ortalama hızı 28.89 Mbps oldu.
- Kullanıcı başına sosyal medyada geçirilen süre 2020'de 2 saat 51 dakikaya çıktı.

Tarım, sanayi ve iletişim teknolojileri devrimlerinden sonra, Endüstri 5.0 adı verilen; iletişim teknolojilerinin ileri safhalara taşındığı, sanayi teknoloji bütünleşmesinin yaşandığı stratejiler aşamasında yaşamaktayız. Dijitalleşen endüstri, yeni yatırım ve faaliyet alanlarını da yapılandırmakta, bilgiye erişimden haberleşmeye kadar her alanı etkilemektedir. Ekonomik ve toplumsal ilerleme, teknolojik imkânlarla sahip olmanın ötesinde yüksek teknoloji üretme, yeni nesil yazılım ve donanımlar geliştirme, internet bağlantılı sistemler kullanma ve dijital pazarlamaya dâhil olma ile mümkün hale gelmektedir. Eğitim, bilim ve teknolojinin birlikte geliştiği bu düzleme hızla ayak uyduramayan ülkeler, ciddi ekonomik zorluklar yaşamaktadır. Öte yandan Web 2.0 sistemleri, sosyal medyayı da içine alarak tek taraflı iletişim dönemini kapatmıştır. Artık, kullanıcılar aynı zamanda içerik üreticisi olma imkânına da erişmişlerdir. Sosyal medya aracılığıyla yeni istihdam ve pazarlama olanakları ortaya çıkmıştır. Ayrıca televizyon yayıncılığını her geçen gün yıpratıcı video akış platformları, zamanla daha fazla tercih edilir hale gelmiştir.

Bilgi ve teknoloji toplumları, dünya piyasasından daha fazla pay elde etmek ve geleceğe yön vermek için rekabet etmektedir. Artan rekabet koşullarında, yüksek teknoloji ve yüksek katma değere sahip ürünler vazgeçilmez bir değere sahiptir. Bu noktada Çiftçi (2003: 69-70); Türkiye’de, yüksek teknoloji üretim payının düşük olduğunu belirtmiştir. Gelişmiş ülkelerin bütün sektörlerde üretim yaptığı gibi ülkemizde bunun gerçekleştirilememesinden kaynaklanan eksikliklerin bulunduğunu ifade etmiştir. Ayrıca uzun dönem kapalı ekonomiye sahip olmanın olumsuz etkisi devam etmiş, 1980 ve 1990’lı yıllarda başlayan ekonominin dışa açılması ve liberal düzenlemeler, bilim ve teknoloji alanın-

da takip ve arayışı artırsa da ithalat harici bir düzeye ulaşamamaya sebep olmuştur.

2018 yılı itibarıyla teknolojik gelişme göstergeleri incelendiğinde ABD ilk sıralarda yer almaktadır. Güçlü üniversite-sanayi iş birlikleri kurulması ve sanayi tarafından yapılan Ar - Ge faaliyetleri, Çin ve Güney Kore gibi gelişmekte olan Asya ülkelerinin ön sıralarda bulunmasının sebepleri olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye’nin üniversite-sanayi iş birliklerine verdiği önemi artırması gerekmektedir. Ayrıca ülkemiz teknolojik gelişme göstergelerini iyileştirecek değişimlere hızla uyum sağlamaya ihtiyaç duymaktadır (Dinç, 2020: 131). Bu noktada Türkiye’nin sahip olduğu genç nüfus, aslında ciddi bir imkân anlamına da gelmektedir. Ancak ülkemizde üniversite ve sanayinin birbirinden kopuk olduğu görülmektedir. İş birliği yapılarak yürütülecek her proje, istihdam ve verimlilik için çok önemli olsa da atılım sağlayacak böylesi projelerin eksikliği görülmektedir. Bu kopukluk, potansiyel genç nüfusta hem istihdam sıkıntısı görülmesine hem de alanın işlevsel olarak kullanılmamasına sebep olmaktadır. Bu noktada yön gösterici hocalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye, müreffeh bir ülke olmak için bilişim teknolojileri alanında etkin politikalara ve geliştirici stratejilere ihtiyaç duymaktadır. Yalnızca teknoloji transferi sağlama yönelimleri, teknolojik ürünleri üretme ve alanda gelişme kaydetme olanaklarını sağlamamaktadır. Bu noktada Ar - Ge yatırımlarını artırmak önemlidir. Ar - Ge yatırım eksiklikleri patent başvurularına da yansımaktadır. Bunları artırmak ve teşvik sağlamak dünya piyasasında var olmak için zorunlu bir gerekliliktir.

Dijital dünya; üretim, pazarlama, etkileşim ve yeniliklere adapte olma gibi hususlarda da-

ima hız gerektirmektedir. Gelişmiş ülkelerin ortalama internet hızları yüksek iken gelişmiş ülkelerin internet bağlantılarının ortalama hızının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla internet altyapısını geliştirerek, ortalama internet hızını artırmak, bir noktada ülkenin kalkınması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda birçok ülke internet altyapısını güçlendirmek için ciddi yatırımlar yapmaktadır. Ülkemizde internet kullanımının yaygınlık oranı

oldukça yüksektir. Ancak bunun tam aksine, sabit internet bağlantılarının ortalama hızının düşük olduğu görülmektedir. Bu nedenle her alanda dijital dünyaya entegre olabilmek adına, ülkemiz internet alt yapısını güçlendirmelidir. Ayrıca ağ tarzı iletişimi yaygınlaştırmalı ve gerek firmaların gerek bireylerin teknoloji kapasiteleri desteklenmelidir. Tüm bunlar ülkemizin refahına olumlu etki edecek ve ciddi açılımlar sağlayacaktır.

Araştırma ve Geliştirme

Araştırma ve Geliştirme alanında yürütülen her faaliyet birçok soruna yenilikçi çözümler ürettiği ve insanların gündelik hayatlarını kolaylaştırmayı da hedeflediği için oldukça önemlidir. Gelişmiş olan ülkelere baktığımız zaman Ar-Ge alanına ciddi bütçeler ayırdıkları görülmektedir. Çünkü eğitim, bilim ve teknoloji alanında elde edilecek her yenilik ülkelerin ekonomik refahını artıran başlıca unsurlar olmaktadır. Küresel rekabet koşullarında var olmak, teknolojinin yalnızca transferi ile mümkün olmamaktadır. Türkiye tüm bu bağlamda Ar-Ge alanında son yıllarda ilerleme kaydetse de dünya ortalamasının gerisinde kalmaktadır.

Türkiye’de Ar - Ge alanındaki insan kaynağı sayısı 2010 yılından 2019 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. Şüphesiz tek başına insan kaynağı sayısının artışı nitelik artışı anlamına gelmese de bu, alanın gelişimine yönelik emareleri gösterir niteliktedir. 2010 yılında 147 bin 417 olan insan kaynağı sayısı 2019 yılına geldiğimizde iki kattan fazla artarak 305 bin 811 olmuştur.

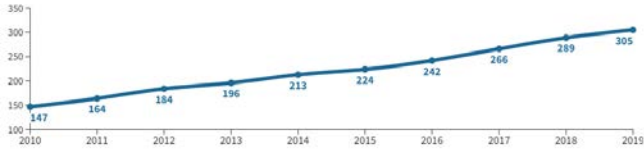
2019 yılı Ar-Ge insan kaynağı sayısının dağılımı incelendiğinde, yükseköğretimin 165 bin 541 ile en fazla insan kaynağına sahip olduğu görülmektedir. 129 bin 798 ile mali ve mali olmayan şirketler yükseköğretimi takip etmektedir. Genel devlet insan kaynağı sayısının ise 10 bin 472 ile diğer alanlara nispeten oldukça düşük sayıda kaldığı görülmektedir. Bu rakamlar bize, kamu sektörünün kendi bünyesinde Ar-Ge alanında mevcut insan kaynağı sayısını artırmaya yönelik politikalar izlemesi gerektiğini göstermektedir.

Türkiye’nin Ar-Ge harcaması 2010 yılından 2019 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir. 2010 yılında 9 milyar 267 milyon olan Ar-Ge harcaması 2015 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. 2016 yılından itibaren ciddi oranlarda artış gerçekleşmiştir. 2018 yılında bir önceki yıla göre yüzde 29’luk bir

artış meydana gelerek 38 milyar 533 milyon Ar-Ge harcaması yapılmıştır. Bu rakam, 2019 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 19 oranında artarak 45 milyar 953 milyona yükselmiştir. Ar-Ge harcamalarında Batı Anadolu Bölgesi, 15 milyar 266 milyon TL ile ilk sırada yer alırken, İstanbul 12 milyar 114 milyon TL ile ikinci sırada yer almaktadır. İstanbul, 87 bin 166 kişi ile en fazla Ar-Ge insan kaynağına sahiptir. Batı Anadolu bölgesi, 65 bin 28 Ar-Ge insan kaynağı ile İstanbul’u takip etmektedir. Türkiye, yıllara göre ciddi bir iyileşme kaydetmiştir. Bunun yanı sıra miktar artışı kadar nitelik artışının da önemli olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

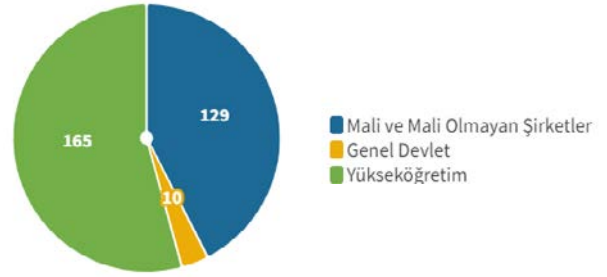
2019 yılında Ar-Ge harcamalarının dağılımına baktığımız zaman, 23 milyar 692 milyon TL Ar-Ge personel harcaması yapıldığı görülmektedir. Yıllara göre personel artışı da göz önüne alındığında bu rakam anlaşılır olacaktır. 18 milyar 271 milyon ile diğer Ar-Ge harcamaları ikinci sırada gelmektedir. Son sırada Ar-Ge yatırım harcaması bulunmaktadır. 3 milyar 989 milyon ile Ar-Ge harcamalarında en küçük dilime sahip olan, yatırım harcamalarıdır.

Türkiye’nin son on yıllık periyoddaki verileri, birtakım iyileşmeleri ve eksikleri açıkça göstermektedir. İnsan kaynağı sayısındaki artış olumlu bir gelişmedir. Ancak yükseköğretim ve şirketlerden ziyade kamu sektöründe Ar-Ge alanında insan kaynağının oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Ar-Ge harcamaları dağılım oranlarında ise personel harcamalarının en büyük dilime sahip olurken Ar-Ge yatırım harcamalarının en az paya sahip olması önemli bir eksikliktir. Çünkü Ar-Ge yatırım harcamalarına ciddi bir bütçe ayırmak, bu alanda yenilik üretebilmenin önkoşulu niteliğindedir. Dolayısıyla ülkemiz, Ar-Ge harcamalarındaki artışta, yatırım harcamalarının daha büyük paya sahip olmasına ayrıca önem vermeye ihtiyaç duymaktadır.

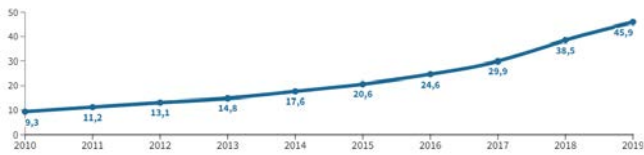
Şekil 146. Ar-Ge İnsan Kaynağı Sayısı (Bin kişi) (2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması

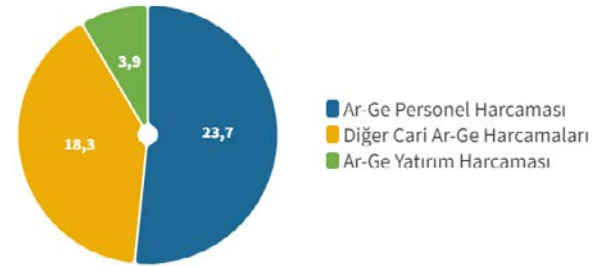
Şekil 148. Ar-Ge İnsan Kaynağı Sayısının Dağılımı (Bin kişi) (2019)

Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması

Şekil 147. Toplam Ar-Ge Harcaması (Milyar TL) (2010-2019)

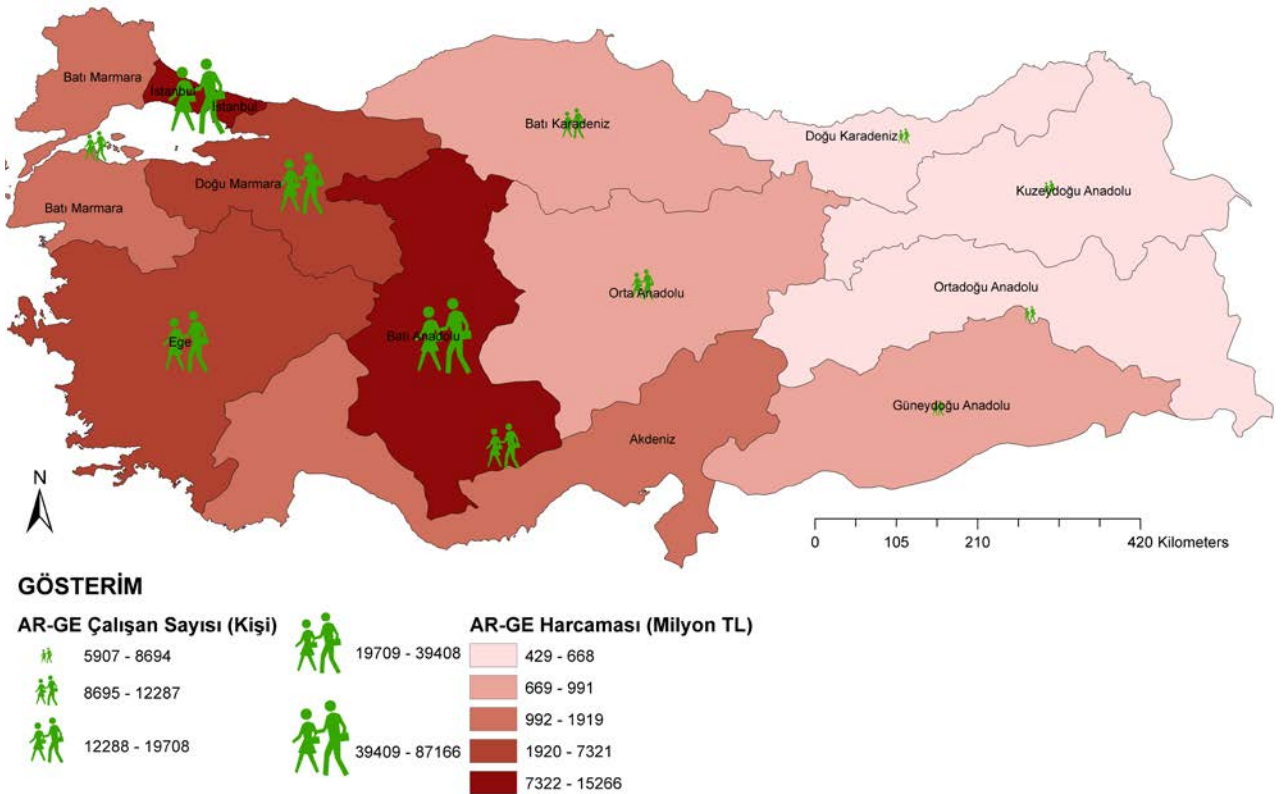
Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması

Şekil 149. 2019 Yılı Ar-Ge Harcamalarının Dağılımı (Milyar TL)

Kaynak: TÜİK, Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması

Harita 1. İBBS 2. Düzey'e Göre AR-GE Harcaması (TL) ve AR-GE İnsan Kaynağı (Kişi Sayısı), 2019

Bilim ve Teknoloji

Bir yenilik, var olanın ileri bir safhaya taşınması ve teknik bir eksikliğin giderilmesi gibi birçok şey, buluş kapsamına girmektedir. Teknik ve sosyal ilerlemenin göstergeleri arasındadır. Özellikle günümüzde şirketlerin yükselerek ekonomik hayatta varlığını sürdürmesi, yaptığı yeniliklere bağlıdır. Yapılan yeniliklerde taklitçiliği önlemek adına koruma belgeleri verilmektedir. Bu noktada, buluşun; kullanımı, üretimi ve satılması hususunda haklar tanıyan patent başvuruları ve teşebbüsleri birbirlerinden ayıran marka tescilleri oldukça önem arz etmektedir. Bunlar, fikri ve sınai mülkiyet hakları (FSMH) kapsamına girmektedir. Patent ve markanın tescili ülke içinde yasal bir koruma sağlarken, ihracatçı firmalar için uluslararası düzlemde de ayrıca önemlidir.

Türkiye’de 2010 yılında 4 bin 21 patent başvurusu yapılmıştır. 2012 yılına kadar bu rakam artmış 2013 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 3,2 oranında azalarak 5 bin 793 olmuştur. 2016 yılına kadar istikrarlı bir artış göstererek 8 bin 381 patent başvurusu yapılmıştır. 2017 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 33’lük en yüksek artış oranıyla 11 bin 156 ile zirveyi görmüştür. 2018 yılında bir düşüş yaşanmış ve patent başvuru sayısı 9 bin 360’a gerilemiştir. 2019 yılına geldiğimizde ise bir önceki yıla göre yüzde 7 artarak 10 bin 43 patent başvurusu yapılmıştır.

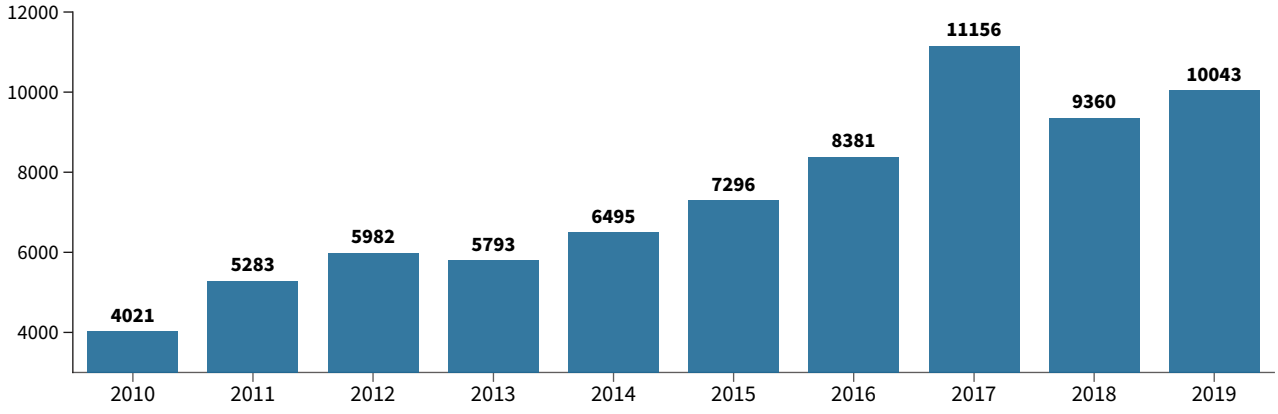
Türkiye’de ticari marka başvurularını incelediğimiz zaman, dalgalı bir seyir izlendiği görülmektedir. 2011 yılında 197 bin 13 ticari marka başvurusu yapılmıştır. Bu rakam, 2012 yılında bir önceki yıla göre yüzde 28,2 oranında bir artış göstererek 252 bin 652 olmuştur. 2014 yılında 282 bin 484’e yükselmiştir. 2015 yılında bir önceki yıla göre yüzde 2,9 azalarak 274 bin 415 ticari marka başvurusu yapılmıştır. 2018 yılına kadar dalgalanmalar devam etmiştir. 2019 yılında ise bir önceki yıla göre yüzde 18,8 oranında artarak 339 bin 345 ticari marka başvurusu yapılmış ve son dokuz yılın zirvesine ulaşılmıştır.

Yüksek teknolojiye sahip olmak ve bunların ihracatını gerçekleştirmek, ülkelerin ekonomik kalkınması

adına her geçen yıl önemini artırmaktadır. Yüksek teknoloji ihracatının, toplam ihracat değeri içindeki payına baktığımızda, 2010 yılında yüzde 2,2 oranına sahip olduğumuz görülmektedir. 2011 yılında bu oran yüzde 2,12’ye düşmüştür. 2015’e kadar nispi artışlarla yüzde 2,58’e yükselmiştir. 2019 yılına geldiğimizde ise toplam ihracat değeri içinde yüzde 3,04 oranında yüksek teknoloji ihracatı gerçekleşmiştir. Düşük seviyeler ve dalgalanmalar, yüksek teknoloji ihracatında ülkemizin gelişme kaydetmesi gerektiğine işaret etmektedir. Zira toplam ihracat değeri içinde, yüksek teknoloji ihracatının düşük olması, yüksek teknoloji temelli gelecekte, ülke ekonomileri adına vaz geçilmez olacaktır. Ancak burada dikkate alınması gereken bir unsur söz konusudur. Yüksek teknoloji ihracatını artırmak için öncelikle yüksek teknoloji üretebilme hususuna ayrıca önem verilmesi ve bu noktadaki eksikliklerin giderilmesi gerekmektedir.

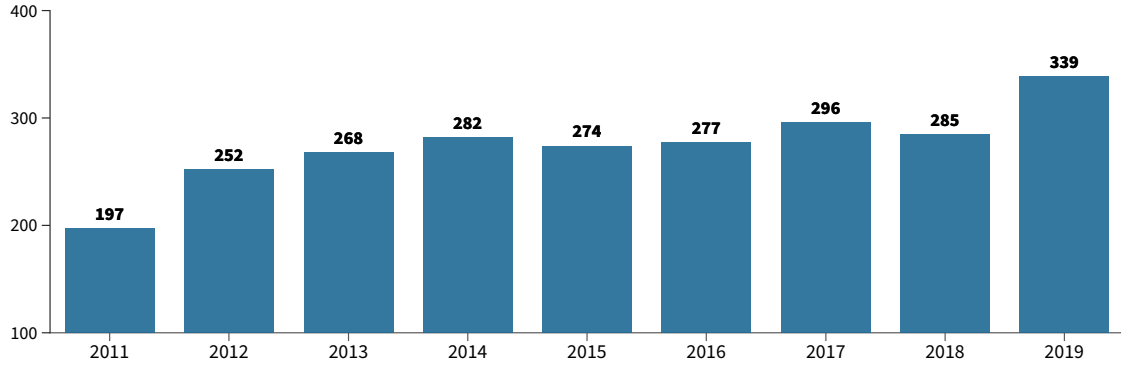
Patent başvuruları Ar-Ge alanında yapılan çalışmaların da göstergesi niteliğindedir. Dolayısıyla Türkiye’nin Ar-Ge yatırımlarındaki eksiklikleri patent başvurularına da yansımaktadır. Yenilikler gerçekleştirmek ve bunları muhafaza altına almak için teşviklerin artırılması gerekmektedir. Bilgi alanında faaliyetlerin yoğunlaştığı, uluslararası ticaretin giderek yaygınlaştığı düzlemde, fikrî ve sınai mülkiyet haklarının korunması önemlidir. Patent ve marka tescillerine ehemmiyet vermemek ciddi bir güvenlik açığı oluşturabilmektedir. Bunun sonucunda karşılaşılan güçlükler ve yaşanan kayıplar, yenilik üretme motivasyonunu düşürme riski barındırmaktadır. Patent ile buluşun özellikleri kamuya açmak, bunun üzerinde çalışarak teknik ilerleme kaydetme fırsatı da sunması açısından önemli ve teknolojik ilerleme için gereklidir. Özellikle patent süresi bitince ürünün kamu malı haline gelmesi insani bir gelişmeye de katkı sağlayacaktır. Bu noktada Türkiye’nin gelişme kaydetmesi gerekmektedir.

2019 yılında 339 bin 345 ticari marka başvurusu ile son dokuz yılın en yüksek rakamına erişildi.

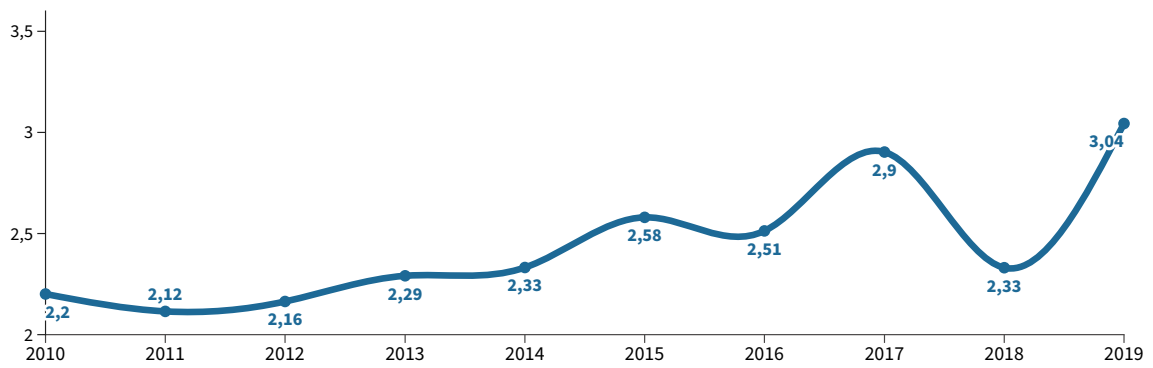
Şekil 150. Patent Başvuru Sayıları (2010-2019)

Kaynak: WIPO Verileri

Şekil 151. Ticari Marka Sınıf Sayıları (Bin kişi) (2011-2019)

Kaynak: WIPO Verileri

Şekil 152. Yıllara Göre Yüksek Teknoloji İhracatı (Üretim İhracatının Yüzdesi) (2010-2019)

Kaynak: TÜİK

Bilişim ve İletişim Teknolojileri

İnternet kullanmadan hayatımızı idame ettirmenin imkânsız hale geldiği koşullarda, ülkelerin internet kullanımının yaygınlık oranları, gelişmişlik göstergelerine de işaret etmektedir. İnterneti yaygın kullanmanın yanı sıra gelişmiş ülkeler, ortalama internet hızında ön sıralarda yer almaktadır. İnternet, dijital ekonomiye yön vermektedir. Daha hızlı internete sahip olmak ülkelerin dijital düzleme daha hızlı entegre olmasını ve alanda gelişme kaydetmesini sağlamaktadır. Ülkeler, internet hızlarını artırmak adına ciddi yatırımlar yapma hususunda adeta birbirleriyle yarışmaktadır. Dolayısıyla fiber altyapı ve hizmet kalitesinde sürekli gelişme kaydetmek gerekmektedir. Sabit internette ve mobil internette indirme hızları ortalamaları değişiklik göstermekte ve ülke sıralamaları da farklılaşmaktadır. Türkiye, sabit internet bağlantılarının ortalama hızında sıralamanın oldukça gerisinde kalmaktadır.

Her an ve her yerde internete erişim sağlayabilmek için mobil cihazlarımız vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Mobil cepten internet abone sayıları incelendiğinde, bu durum açıkça görülmektedir. 2015 yılında 37 milyon 469 bin mobil cepten internet abonesi bulunmaktadır. 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 34,8 oranında artarak 50 milyon 499 bin olmuştur. 2020 yılına kadar mobil cepten abone sayılarında herhangi bir azalma görülmemiş, rakamlar sürekli artmıştır. 2020 yılında bir önceki yıla göre yüzde 5,6 oranında artan mobil cepten internet abone sayısı, 65 milyon 139 bine yükselmiştir.

Genişbant abone sayıları ve sabit genişbant abone sayılarına baktığımız zaman, 2015 yılından 2020 yılına kadar sürekli bir artış söz konusudur. 2015 yılında 48 milyon 572 bin genişbant abonesi bulunmaktadır. Buna karşılık sabit genişbant abone sayısı ise 9 milyon 504 bin olarak karşımıza çıkmaktadır. Genişbant abone sayısı 2020 yılına geldiğimizde 82 milyon 364 bine erişmiştir. Yani, internet kullanımı yaygınlık oranı yaklaşık yüzde 98 olmuştur. Sabit genişbant abone sayısı ise 2019 yılından 2020 yılına

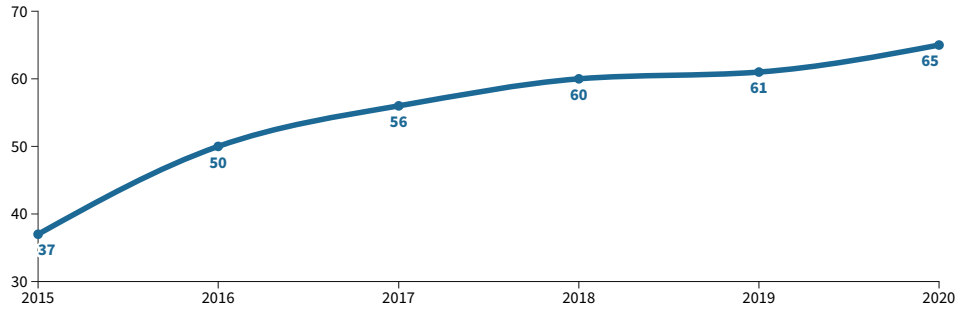
geçerken son beş yılın en büyük artışını göstererek 16 milyon 734 bine yükselmiştir.

Sabit internet bağlantılarının ortalama hızı kullanıcılar açısından oldukça önemlidir. 2017 yılında sabit internet bağlantılarının ortalama hızı 6.68 Mbps'dir. 2019 yılında bir önceki yıla göre yüzde 23'lük bir artış, 2020 yılında bir önceki yıla göre yüzde 35'lik bir artış 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzde 11,3'lük bir artış söz konusudur. 2021 yılında sabit internet bağlantılarının ortalama hızı 28.89 Mbps olmuştur. Türkiye, özellikle 2020 yılında internet hızını ciddi oranda iyileştirmiştir. Şüphesiz bunda pandeminin etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye, 2009 yılında 3G ve 2016 yılında 4,5G dâhil taşınabilir bilgisayarlardan ve cepten internet hizmetine erişmiştir. Genişbant abone sayılarındaki rakamlar bize ülke genelinde yaklaşık yüzde 98'lik bir yaygınlık oranına erişildiğini göstermektedir. Öte yandan genişbant abone sayılarındaki 3G abone sayılarının gerilerken 4,5G abone sayılarının giderek artması, internet kullanıyor olmanın yanı sıra internet hızının önemini ayrıca göstermektedir. İnternet kullanıcı oranı ve internet hızı birlikte incelendiğinde; Türkiye, kullanıcılarına daha kaliteli hizmet verme çabasını artırmalıdır.

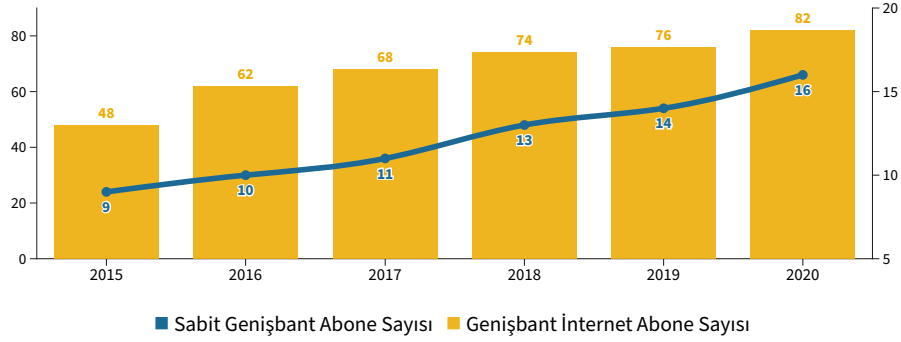
Dünyanın genişbant internet ortalama hızında artış görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin internet hızında kendi içerisinde yaşadığı iyileşme, sabit internet bağlantılarının ortalama hızının artırılması gerektiği gerçeğini değiştirmemektedir. Yüksek hızlı internetin yaygınlaştırılması, bilişim ve iletişim teknolojilerindeki büyüme ve ek istihdam olanağı ile ülke ekonomisine önemli katkılar sağlayacaktır. İnternet hızının artması; dijital ekonominin işleyişinin gelişmesi, sorunların hızla çözülebilmesi ve akışa ayak uydurarak yeniliklere adapte olunması anlamı da taşımaktadır. Türkiye, dijital ekonominin hâkim olduğu sahada, refahını artırmak için fiber altyapıyı iyileştirmeye yönelik ciddi girişimlerde bulunmalıdır.

Türkiye'nin genişbant internet abone sayısı 2020 yılında 82,4 milyona ulaştı.

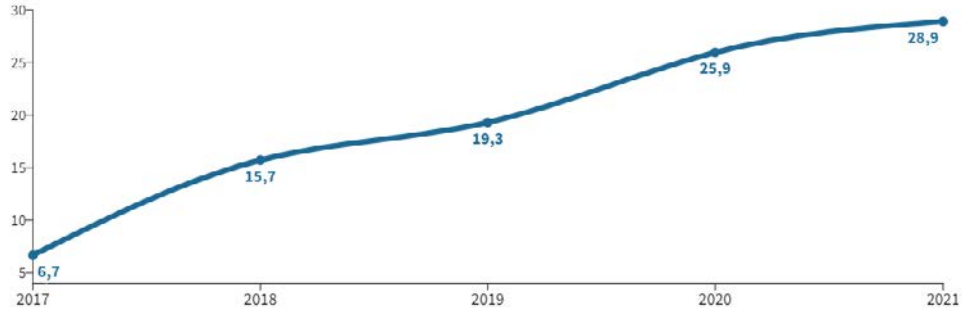
Şekil 153. Mobil Cepden İnternet Abone Sayısı (Milyon Kişi, 2015-2020)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması

Şekil 154. Genişbant ve Sabit Genişbant İnternet Abone Sayısı (Milyon Kişi, 2015-2020)

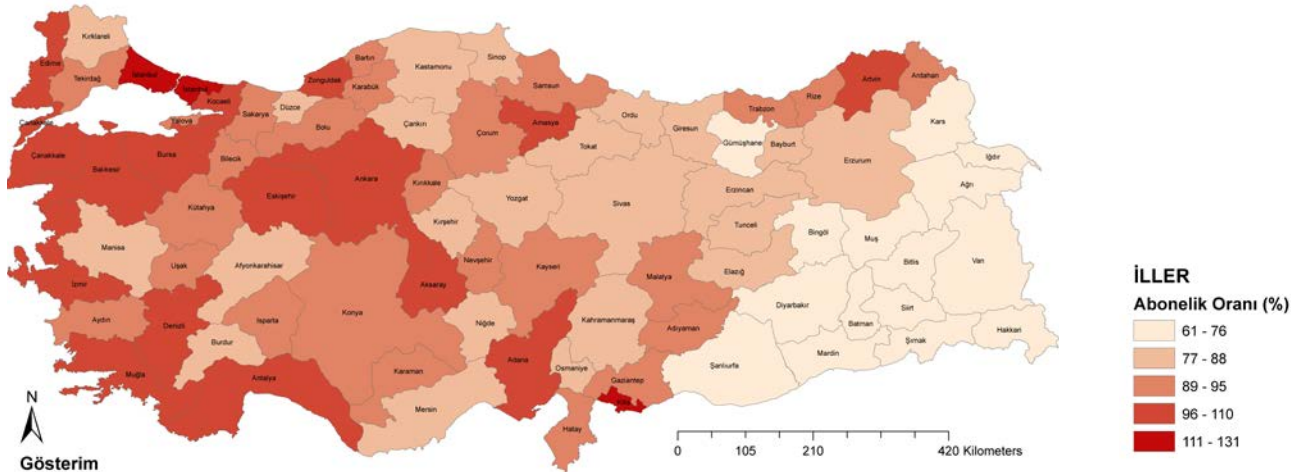
Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması

Şekil 155. Sabit İnternet Bağlantılarının Ortalama İndirme Hızı (Mbps, 2017-2021)

Kaynak: We Are Social Yıllık Raporları

Harita 2. Türkiye’de Şehirlere Göre Genişbant İnternet Abone Oranı (% ,2020)

Sosyal Medya

Web 2.0 sistemleri, Web 1.0'ın etkileşimli iletişime olanak tanımayan yapısını aşmış ve 2004 yılından itibaren birçok sosyal paylaşım sitesini de kapsamına alarak, kullanıcılara içerik üreticisi olma imkânı sunmuştur. Sosyal medya, hayatımızın her alanına dâhil olarak kullanıcı oranını her geçen gün hızla artırmaktadır. Bazı sosyal medya uygulamaları popülerliğini kaybederken bazı uygulamalar, kullanıcı oranlarında ciddi artışa sahiptir. Ancak Facebook, Twitter ve Instagram 2014 yılından, WhatsApp 2015 yılından 2021 yılına kadar oranları değişmekle beraber her yıl belirli bir kullanıcıya sahip olmuştur. Telegram gibi çoklu platform desteği sunan anlık mesajlaşma servisleri özellikle yaygın olarak kullanılan alternatif uygulamalarında güvenlik açığı vs. gibi herhangi bir sorun gündeme geldiği zaman tercih edilebilmektedir. Öte yandan Facebook uygulamasında yaşandığı gibi verilerin diğer kişi ve kurumlarla izinsiz paylaşılması gibi usulsüz durumların gün yüzüne çıkması kullanıcı oranlarını oldukça etkilemektedir.

Sosyal medya uygulamalarının kullanım oranlarına bakıldığında, 2014 yılında yüzde 93 kullanıcı oranına sahip Facebook yüzde 26 ile 2015 yılında en düşük kullanıcı oranına sahip olmuştur. Dalgalandırmalarla birlikte yer yer ciddi kullanıcı kaybı yaşayarak 2021 yılı itibarıyla yüzde 79 oranında kullanıcıya sahiptir. Twitter'ın, 2014 yılında kullanıcı oranı yüzde 72'dir. 2015 ve 2016 yıllarında ciddi düşüşler yaşasa da 2018 yılından bu yana kullanıcı oranında herhangi bir azalma görülmezsizin kullanıcı sayısını artırmaktadır. 2021 yılı itibarıyla yüzde 73 kullanıcı oranına sahiptir. Instagram'ın 2014 yılında kullanıcı oranı yüzde 26'dır. 2015 yılında yüzde 12 kullanıcı oranıyla en düşük seviyeye sahip olsa günümüzde özellikle sosyal ve ticari faaliyetler için vazgeçilmez olan bu sosyal mecra'nın kullanıcı oranı yüzde 90'a erişmiştir.

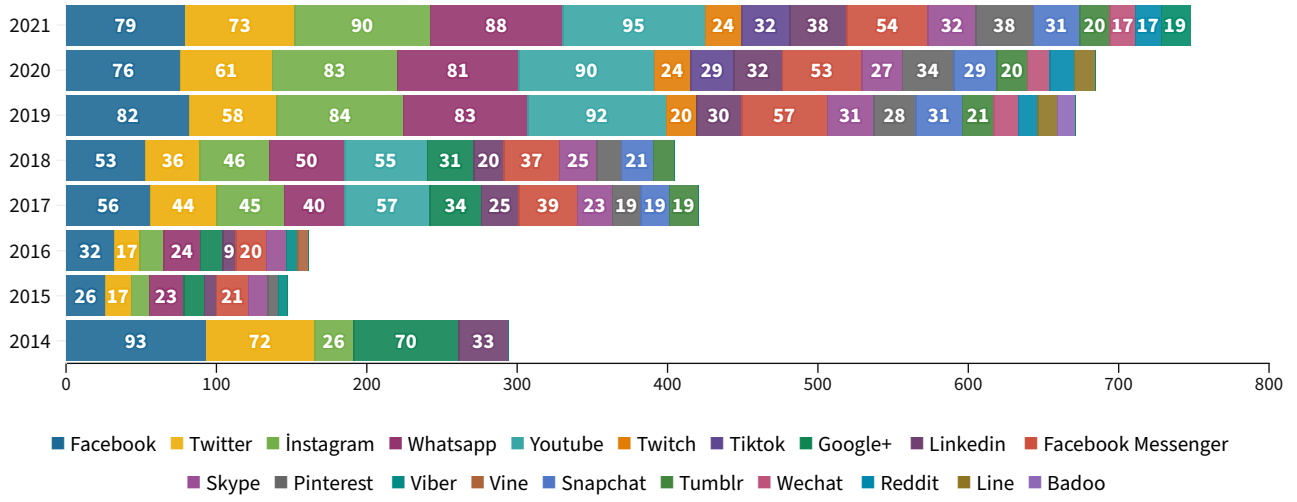
WhatsApp 2015'te yüzde 23 olan kullanıcı oranını bugün yüzde 88'lere taşımış ve eğitimden iş hayatına kadar birçok alanda vazgeçilmez bir uygulama haline gelmiştir. YouTube son beş yılın en fazla kul-

lanıcı oranına sahip olan sosyal medya uygulamasıdır. 2019 yılından bu yana yüzde 90'ların üzerinde bir kullanıcı oranı vardır ve 2021 itibarıyla bu oran yüzde 95'tir. Twitch ve TikTok uygulamaları 2019 yılından bu yana popüleritesini artırmaktadır. 2021 yılında Twitch'in kullanıcı oranı yüzde 24 iken TikTok'un kullanıcı oranı yüzde 32'ye yükselmiştir. LinkedIn, Pinterest, Snapchat, Tumblr, Skype ve diğer bazı sosyal medya uygulamaları da günümüzde yüzde 30'lar ve altında kullanıcı oranına sahiptir.

Kullanıcı başına sosyal medyada geçirilen süre 2014 yılında 2 saat 32 dakikadır. 2015 yılında 2 saat 56 dakikaya yükselmiş, 2016 yılında ise tekrar 2 saat 32 dakikaya düşmüştür. 2017 yılında sosyal medyada geçirilen süre 3 saat 1 dakika ile son sekiz yılın zirvesini görmüştür. 2018 ve 2019 yıllarında bu süre azalmıştır. 2020 yılında tekrar yükselişe geçerek 2 saat 51 dakika, 2021'de 2 saat 57 dakika olmuştur. Sosyal medyada geçirilen sürenin, bir azalmadan sonra son iki yıldır artış göstermesinde pandeminin göz ardı edilmeyecek bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

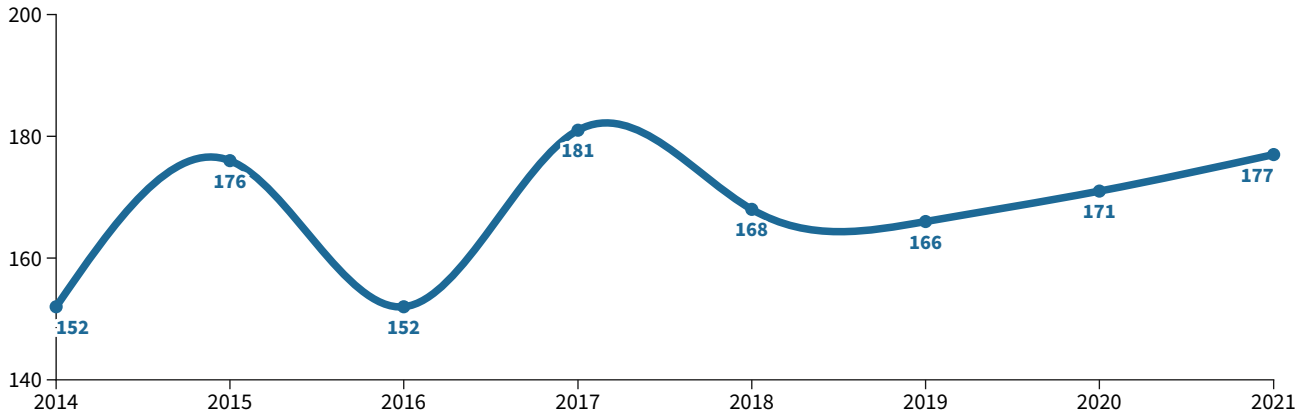
Sosyal medya uygulamaları hayatımıza ciddi anlamda yön vermektedir. Çoklu platform desteği sunan anlık mesajlaşma servisleri olmadan gerek sosyal gerek iş hayatımızı yönetme ihtimali hepimizi tedirgin etmektedir. Twitter; sanattan, siyasete, eğitilden, bilime kadar çeşitli konuların tartışıldığı bir uygulamadır. Birçok yetkilinin, ünlülerin, bilim insanlarının resmi hesaplarla dâhil olduğu bir mecra haline gelmiştir. Öyle ki yargı sürecine dahi etki etme potansiyeline sahiptir. Türkiye, sosyal medyada fazla vakit geçiren ve bazı uygulamalarda ciddi kullanıcı oranına sahip olan bir ülkedir. Bu bakımdan bazı tedbirler almak ve bireysel farkındalık kazanarak, dezenformasyon ve manipülasyonlara dikkat etmek gerekmektedir. Bu bağlamda yapılan, sosyal medya şirketlerinin Türkiye'de ofis açması ile ilgili düzenleme ve denetlemeler oldukça önemlidir. Nitekim Türkiye, birçok sosyal medya uygulaması için geniş bir pazar niteliğindedir.

Son beş yılın en fazla kullanıcı oranına sahip sosyal medya uygulaması YouTube, 2021 yılı itibarıyla yüzde 95 kullanıcı oranına sahip oldu.

Şekil 156. Sosyal Medya Uygulamalarının Kullanım Oranları (% ,2014-2021)

Kaynak: We Are Social Yıllık Raporları

Şekil 157. Kullanıcı Başına Sosyal Medyada Geçirilen Süre (Dakika, 2014-2021)

Kaynak: We Are Social Yıllık Raporları

Televizyon

Televizyon izleme eğilimleri; izleyen kitleye, programların yayın saatlerine, izleyicilerin eğitim düzeylerine, yaşadıkları bölgelere ve beğenilerine göre değişiklik göstermektedir. TV izleme alışkanlıklarının çeşitli değişkenlerle incelenmesi, yayınların belirlenmesi ve hazırlanmasında etkili olmaktadır. Ancak televizyon izleme alışkanlıklarında birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Video akış platformlarının yaygınlaşması, sıradan TV izleme alışkanlıklarını değiştirmiştir. Beğeniye göre anlık seçim yapabilme ve kesintisiz o anda izleme olanakları, video akış platformlarının tercih edilirliliğini artırmıştır. Türkiye’de hizmet veren yerli ve yabancı birçok video akış platformu bulunmaktadır. Başlarda sık tercih edilmese de özellikle gençler arasında giderek yaygınlaşmaktadır. İzleyicilerin anlık kendi seçimlerinde olan bu platformlar, TV yayıncılığı karşısında giderek yükselmektedir.

Türkiye’de hizmet veren video akış platformlarının kullanım oranları her geçen gün artmaktadır. Hizmette dâhil olan yeni müşteriler, kaliteli içeriğe oldukça dikkat etmektedir. 2020 yılı verilerine göre, BluTV yerli bir dizi ve film platformu olarak yüzde 44’lük kullanım oranıyla en çok tercih edilen video akış platformu olmuştur. Netflix yüzde 25 kullanım oranıyla ikinci sırada yer almıştır. Üçüncü sıradaki Amazon Prime’in kullanım oranı yüzde 18’dir. Hizmet veren diğer video akış platformlarının kullanım oranı ise yüzde 13’tür. 2018’de ilk beşte yer alan Bein Connect, Turkcell TV gibi platformlar ciddi oranda kullanıcı kaybetmiştir.

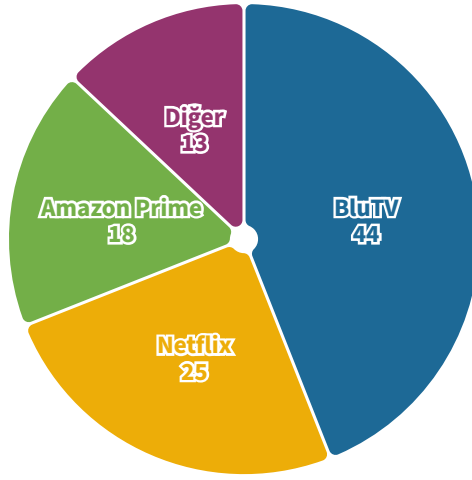
Yurt içi TV abone sayıları incelendiğinde, Digitürk 2018 ve 2019 yılının en fazla tercih edilen dijital platformudur. 2018 yılında 2 milyon 536 bin aboneye sahiptir. Ancak 2019 yılında bir önceki yıla göre yüzde 4,1 oranında bir kayıp yaşayarak abone sayısını 2 milyon 431 bine düşürmüştür. 2018 yılında D-Smart, 947 bin 860 aboneye sahiptir. 2019 yılında 969 bin 638 abone sayısı ile nispi bir artış göstermiştir. Ancak Digitürk ve D-Smart’ın 2013 ve 2014 yıllarındaki abone sayıları azalarak 2019 yılındaki rakamlar ortaya çıkmıştır. Bu durum alternatif platformlarının tercih edilmesinin de göstergesi niteliğindedir. Tivibu’nun abone sayısı 2018 ve 2019 yıllarında Digitürk ve D-Smart’ın gerisinde kalmıştır. 2018 yılında 783 bin 485 abone sayı-

sına sahiptir. Ancak 2019 yılında bir önceki yıla göre yüzde 18 oranında bir artış göstererek abone sayısını 925 bin 456’ya çıkarmış ve D-Smart’ın abone sayısına oldukça yaklaşmıştır.

Rating oranları, reklam ve bundan elde edilecek gelir açısından oldukça önemlidir. Hangi platformda yayınlandığı fark etmeksizin her projenin rating oranı önemsenmekte ve düşük ratinge sahip projelerin yayın hayatına son verilmektedir. TV kanalları rating oranlarına baktığımızda, 2012 yılında yüzde 16,83 olan oran, 2013 yılında yüzde 16,69’a düşmüştür. 2016 yılına kadar dalgalanmalar yaşayarak 2016 yılında TV kanalları rating oranı yüzde 16,97 olmuştur. 2019 yılına kadar tekrar dalgalanmalar meydana gelmiştir. 2020 yılında bir önceki yıla göre artış göstererek TV kanalları rating oranı yüzde 18,97 olmuştur. Ancak tüm dünyayı etkisi altına alan salgın nedeniyle birçok ülkede olağanüstü hâl sebebiyle evde kalma sürelerinin artması bu yükselişte etkili olmuştur. Nitekim salgından hemen önceki veriler, TV izleme sürelerinin ve rating oranlarının düşük olduğunu göstermektedir.

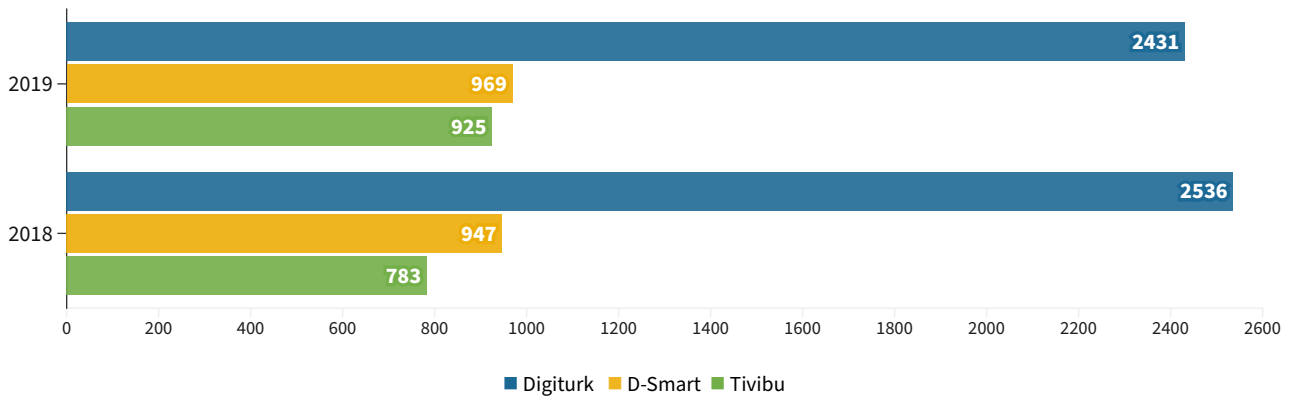
Türkiye’de TV izleme süresi, RTÜK’den elde edilen “Türkiye’de Televizyon İzleme Alışkanlıkları” verilerine göre, 2006 yılından beri sürekli azalmıştır. Yaşadığımız salgın gibi olağanüstü durumlar zaman zaman TV izleme oranını yükseltmiş olsa da bunun kalıcı bir durum olmadığını düşünmek mümkündür. Sosyal medya ve video akış platformları TV programlarına karşı ciddi bir ayrıcalık elde etmektedir. Çünkü kişiye anlık seçim yapabilme olanağı tanımaktadır. Geldiğimiz noktada bazı operatörler de video akış alanına yatırım yapmaktadır. Çünkü dünya pazarındaki değerleri her geçen artmaktadır. Türkiye’de yerli dizi ve film platformu olan BluTV’nin ciddi bir kullanıcı oranına erişmesi ve dijital dizi sektörüne farklı bölgelerde yatırım yapması oldukça önemli bir gelişmedir. Dolayısıyla dijitalleşen gelecekte TV yayıncılığı alanında stratejiler geliştirmek yerine video akış platformlarına sunucu desteği sağlamak ve yatırım yapmak dünya pazarında daha fazla pay elde etmemizi sağlama potansiyeli taşımaktadır.

2020 yılında yüzde 44 kullanım oranıyla, yerli dizi ve film platformu BluTV, video akış platformları arasında zirveyi elde etti.

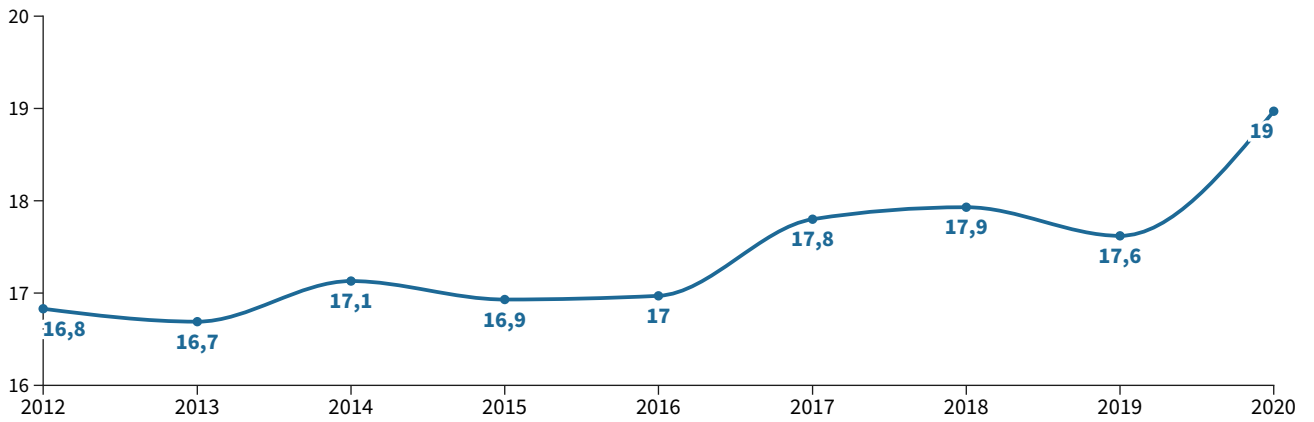
Şekil 158. Video Akış Platformlarının Kullanım Oranı (% , 2020)

Kaynak: JustWatch Raporu

Şekil 159. Yurt İçi TV Abone Sayısı (Bin kişi, 2018-2019)

Kaynak: BTK Verileri

Şekil 160. TV Kanalları Rating Oranları (% , 2012-2020)

Kaynak: TİAK Verileri

Eğilimler ve Gelecek

Teknik ve sosyal ilerleme birbiriyle ilintili olarak ekonomik kalkınmayı sağlamaktadır. Teknoloji, geri dönüşü olmaksızın gelişmektedir. Gelinecek noktada, ülkelerin yüksek teknolojiye sahip ürünler üretmesi, bunu teşvik etmesi ve ihraç etmesi elzemdir. Bu bağlamda düşünüldüğünde, ülkelerin ekonomik kalkınması için Ar-Ge alanındaki yatırım ve insan kaynağını artırması zorunlu bir gerekliliktir. Şüphesiz sadece nicelik artışı, ekonomik kalkınmayı sağlayamayacağı için burada nitelikli bir artış sağlamak önemsenmelidir. Bu noktada ülkemizde Ar-Ge yatırımlarını artırma ve özellikle kamu sektöründe iyileştirmelere gitme ihtiyacı söz konusudur. Ar-Ge alanında yapılan çalışmaların bir çıktısı, patentler olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin bu alanda yaşadığı eksiklikler patent başvurularına ve marka tescillerine yansımaktadır. Yüksek teknoloji üretebilen ülkeler geleceğe yön veren ülkeler olacaktır. Bu nedenle toplam ihracat değeri içindeki yüksek teknoloji ihracat oranı oldukça önemlidir. Ülkemizde bu oran kısmî artış gösterse de oldukça düşük düzeydedir. Ancak yüksek teknoloji ihracat oranları, bu teknolojileri üretme potansiyelinden bağımsız değildir. Dolayısıyla ülkemizin öncelikle yüksek teknoloji üretme hususundaki eksiklikleri gidermesi gerekmektedir.

Bilişim ve iletişim teknolojileri, ekonomik ve toplumsal gelişmelere yön vermektedir. İmalat ve hizmet alanındaki iyileştirmeler, dijital düzlemden bağımsız düşünmemeyi gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan, katma değeri yüksek üretim yapmak ve bunların hızlı dağıtımını sağlamak, alanda yaşanacak gelişmelerle alakalıdır. Öte yandan gerek kurumlarla gerek diğer kişilerle etkileşimlerimiz ciddi oranda fiber optik kablolar sarmalında şekillenmektedir. Dijitalleşen dünyada hızlı etkileşim, her şey anlamına gelmektedir. Dolayısıyla fiber uzunluğu artırarak ve internet alt yapılarını güçlendirerek dünya ortalamasında oldukça geride olduğumuz internet hızında iyileştirmeler yapmak, hükümet programlarına ilk sıralarda dâhil edilmesi gereken hususlardandır. Özellikle yaşadığımız salgın süreci, uzaktan eğitim, evden iş, online alışveriş ve sosyal etkileşim bağlamında bu yatırımların önemini derinden hissettirmiştir.

Türkiye, teknolojik yeniliklere uyum sağlayabilen ve bunları benimseyerek işlevsel bir şekilde kullanma potansiyeli bulunan genç nüfusa sahiptir. Dijitalleşen dünyada, doğru yatırımlar yapma, yeni istihdam alanları açma ve bireyleri işlevsel kullanıma dâhil etme süreci, bireysel farkındalık kazanmanın ötesinde öncelikli olarak devlet politikalarının yön vereceği alanlardır. Bu nedenle kendi içimizde yaşadığımız gelişmeleri olumlu olarak görmeli ancak dünya ortalamasında yerimizi tespit ederek gelecek politikalarımıza yön vermemiz gerekmektedir. Ek olarak; sosyal medya, Influencer, Youtuber olmak, sosyal hesaplardan satış yapmak gibi yeni olanaklar tanımaktadır. Sosyal medyanın yükselişi, elektronik ticaret pazarlaması ve sosyal medya pazarlamasını birleştiren dijital pazarlamayı giderek yaygın hale getirmektedir. Dolayısıyla yeni istihdam alanlarında var olmak ve dijital

pazarlamaya dâhil olmak, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma sağlamanın başat unsurları haline gelmektedir.

Bulut bilişim devrimiyle, çevrimiçi izleme platformları ve sosyal medya yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir. Sanal mecraların kullanımı için sunucu hizmetleri gerekmektedir. Bu bağlamda sunucu talepleri her geçen gün artacaktır. Ancak ülkemizde bu alanda ciddi yatırım eksiklikleri bulunmaktadır. 2020 yılında, yerli bir dizi ve film platformu en çok tercih edilen platform olmuştur. Ancak sunucuya sahip olmamamız yahut doğru stratejiler geliştirmememiz bu tarz platformların büyüdükten sonra sunucu kaynağına sahip yabancı platformların bünyesine katılmasıyla sonuçlanma riskine sahiptir. Bu nedenle sunucu yatırımları için ayrıca sermaye birikimine önem vermek, uzun vadede ciddi kazanç sağlama imkânı sunan, atılacak önemli adımlar arasında olacaktır. Çünkü sanal mecra da en fazla tüketilen içeriklerin video içerikler olduğu görülmektedir. Özellikle genç kullanıcıların artmasıyla video içeriklere talebin daha da artacağı düşünülmektedir. Video akış platformlarının giderek yaygınlaşmasıyla TV izleme oranlarının giderek azalması beklenmektedir. Geline n noktada TV yayıncılığı üzerine stratejiler geliştirmek yerine, yerli video akış platformlarına sunucu desteği sağlamak ve projeleri bu platformlara yönlendirmek daha anlamlı olacaktır.

ŞEHİRLER VE ŞEHİRLEŞME

- Kentsel nüfus önlenemez bir şekilde artıyor. TÜİK'in verilerine göre Türkiye'de toplam nüfusun yaklaşık yüzde 93'ü şehirlerde yaşıyor. Buna göre 2020'de kentlerde yaşayan kişi sayısı 77 milyon 736 bin 41 olarak kaydedilmiştir. Nüfusun yüzde 18,49'unu barındıran İstanbul ilk sırada yer alıyor.
- Türkiye'de orman alanlarının oranı 2010'dan 2020'ye kadar genellikle artış eğilimi göstererek yüzde 28,9'a erişti. Yıllar içerisindeki bu artış olumlu değerlendirilse de Türkiye'deki oran halen yüzde 39,8 olan Avrupa Birliği ülkelerinin ortalamasının altında kalmaya devam ediyor.
- Ortalama hava kirliliği oranı yüksek düzeylerde seyrediyor. Birçok Avrupa ülkesinde, solunum yollarına ciddi nüfuz edebilen insan sağlığı için oldukça tehlikeli 'ince partiküllere' ortalama maruz kalma düzeyi yüzde 10'larda iken Türkiye'de yüzde 40'larda olduğu görülüyor.
- Geri dönüştürülebilen atık miktarı ise toplam atık miktarı içerisinde küçük bir pay elde ediyor. Türkiye'de atıkların yüzde 21'i, mevcut atık hacimlerini idare etme konusunda evsel atık yönetim sisteminin yetersiz kapasitede olmasından dolayı doğaya boşaltılıyor.

Türkiye’de Cumhuriyetten bu yana devam eden kırdan kente göçün uzun vadede sebep olduğu en önemli sonuçlardan biri hızla artan kent nüfusedir. 2020’de toplam nüfusun dörtte üçünden fazlasına tekabül eden kentsel nüfus, son elli senedir devamlı olarak hızla yükselmektedir. Kronik kentleşme dalgası ve bunun arkasında yatan sanayileşme atağı yalnızca iktisadi değişikliklere sebebiyet vermemiş, kırsal göçmeni “şehirliliğe” adaptasyonu sürecinde kültürel zorluklar ile karşı karşıya getirmiştir. Bu süreçte metropollerde nüfusun aşırı birikiminin önüne geçmek mümkün olmamışsa da günümüzde dengeli ve istikrarlı bir gelişmeyi mümkün kılmak için orta ölçekli şehirlerde istihdam alanlarının açılması ve cazibe merkezleri oluşturulması gerekmektedir.

Şehirleşme ve kentlerin durumu da nüfusun dörtte üçünden fazlasının yaşadığı alanlar olması hasebiyle toplumsal incelemelerin göbeğinde yer alması gereken konuların başında gelmektedir. Bu bölümde şehirleşme oranları ve kırdan kente göç, kentsel yönetim ve belediye statülerinin tarihsel değişimi, konut piyasası, kentsel çevre politikaları, inşaat sektörü ve atık geri dönüşümü gibi meseleler ilgili literatür ve veriler ışığında incelenecektir.

Kronik şehirleşme dalgası ile orantısız büyüyen metropolleşen kentler nüfus yoğunluğundan kaynaklı problemlerle baş etmek zorunda kalmıştır. Bunların başında hava kirliliği, atık ve geri dönüşüm yönetimi, ulaşım ağlarının yetersizliği ve konut kira artışları gibi sorunlar gelmektedir. Atık yönetimine ilişkin küresel trendin yankılanma çabası yanında her ne kadar söylem düzeyinde önemli gelişmeler yaşanmaktaysa da merkezi ve yerel yönetimler düzeyinde güçlü politikaların uygulanması henüz mümkün olmamıştır.

1000 kişiye düşen konut sayısı son on yılda yüzde 17 artmış, 396’dan 464’e yükselmiştir. Ancak hane artış hızına yetişemeyen bu konut artışı ve inşa edilen konutların çoğunlukla yüksek gelir gruplarına hitap ediyor oluşu alt-orta ve orta gelir grubunun tercih edebileceği konut bulmakta zorluk çekmesine neden olmaktadır. Satılık ve kiralık konut fiyatlarında gözlemlenen son on yıllık artış kişi başı GSYİH’deki artışı aştığı için hanehalkı bütçesi konut harcamaları bakımından zorluk çekmektedir. Yaşanılabilir bir kent için bu sorunlara çözümler üretmeye çalışan yerel politikalar ve merkezi hükümet destek ve teşvikleri gerekmektedir.

Türkiye’de toplumsal değişimin öyküsünü ağırlıklı modernleşme, kentleşme ve aile yapısındaki dönüşümden yola çıkarak kuran Mübeccel Kıray; yaptığı alan çalışmalarında göç dalgaları sonucu değişen üretim alanlarından patronaj ilişkilerine kadar birçok sosyolojik bileşeni irdelemiş öncü figürler arasındadır. Bu noktada Kıray’a atıfla Türkiye’deki yapısal unsurların çoğunun şehirleşme fenomeniyle etkileşime girerek biçim kazandığını ileri sürmek mümkündür. Günlük hayatta kullanılan kavramlardan tüketim alışkanlarına kadar birçok sosyal araç ve değer, içinde bulunulan mekânın sunduğu olanak ve pratiklerle yakından alakalıdır. Erken Cumhuriyet döneminde iktidarın birçok siyasi menfaati göz önünde bulundurarak yaygınlaştırmaya ve romantize etmeye çalıştığı köycü söylem (Karaömerlioğlu, 2006) günümüzün kent odaklı paradigmasında erimiş gözükmektedir. Böylece, kırsalın ağırlığını kaybettiği bir bağlamda kent etiğinin normatif hale geldiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, şehrin ve kamusal mekânın yalnızca fiziksel değil ideolojik/kültürel anlamda da bir karşılaşma hatta çatışma alanına dönüşmesinden bahsedilebilir.

Türkiye'nin kentleşme tarihini büyük şehir yarınlarnn dönüştürücü rol oynadığı 1850'lerin Osmanlı'sına kadar dayandırmak mümkündür. Ancak Cumhuriyet tarihine bakıldığında şehirleşmenin hızlı ve radikal bir nitelik kazandığı iki dönem kırılma noktası teşkil etmektedir (Tekeli, 2014). Bunlardan ilki 2. Dünya Savaşı sonrası 1950'li yıllar, ikincisi ise 1980 sonrası dönemdir. 1950'lerde kırdaki çözölmeyle şehirlere rağbet eden nüfusun çok yönlü ihtiyaçları ortaya çıkmış, ancak modernist meşruiyet anlayışı ve

yetersiz sermaye birikimi bu ihtiyaçlara cevap verememiştir. Neticede ortaya çıkan kentleri ucuzlaşma stratejileri konutlaşmadan altyapıya birçok alana nüfuz ederek tabir-i caizse bir model haline gelmiştir. 1980'ler sonrasına da farklı tezahürleriyle miras bırakılan bu model; dönemin neoliberal siyasetiyle birleşince kayıt dışı istihdam, gecekondulaşma, kültürel çatışma dâhil birçok sosyal olguyu da beraberinde getirmiştir (Tekeli, 2014).

Şehirleşme

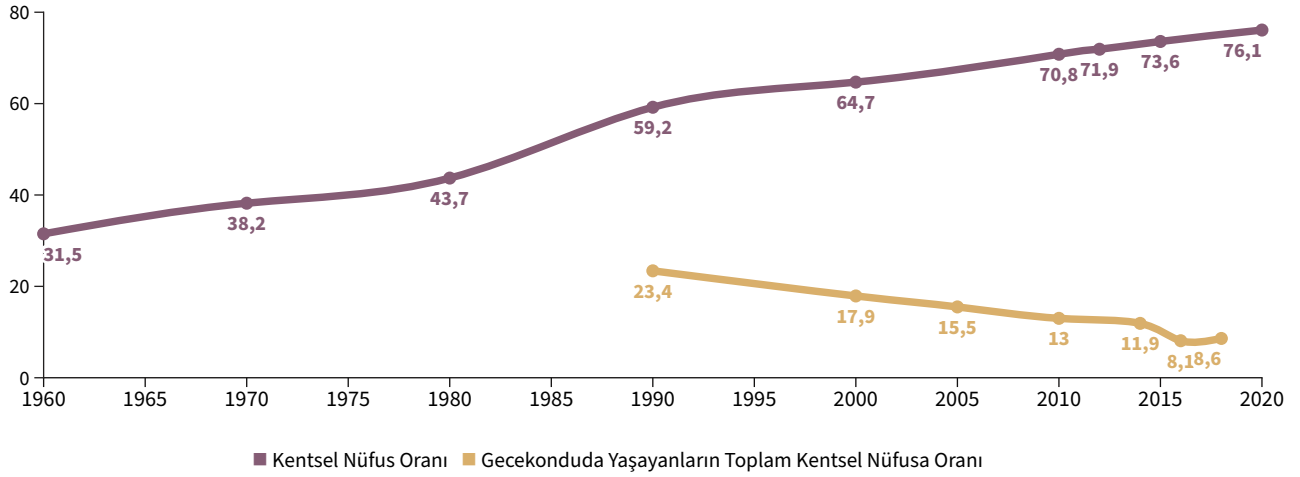
Türkiye toplumunda bilhassa genç nüfus için giderek daha yaygın bir örüntü haline gelen kırdan kente göçün uzun vadeli ortaya çıkardığı kayda değer sonuçlardan biri ciddi hızda artan kent nüfusedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre 2020'de yüzde 76 ile toplam nüfusun dörtte üçünden fazlasına tekabül eden kentsel nüfus, son elli senedir devamlı olarak hızla yükselmektedir. Böyle bir tabloya bakınca akla gelen ilk soru; Türkiye kentlerinin bu yoğunlukta bir insan kaynağını değerlendirebilecek altyapı ve olanaklara sahip olup olmadığıdır. Aynı zamanda, azalan kırsal nüfusun, kent öncelikli yönetim hiyerarşisi içerisinde ikinci plana alınması sonucu bu bölgelerde kaynak, imkân ve hizmetlere erişimin sekteye uğraması da potansiyel bir risk olarak ele alınabilir. Bu bağlamda temel hıfzıssıhha ve içme suyu hizmetlerine erişebilme oranları, bireylerin yaşam kalitelerine dair başlangıç düzeyinde veriler sunmaktadır. Veriler incelendiğinde bahsedilen hizmetlerden faydalanan nüfus oranının bilhassa 2014 senesinden itibaren düzenli artış gösterdiği ve neredeyse yüzde 100'e çıktığı göze çarpmaktadır. 2020 yılında Türkiye için sırayla yüzde 99 ve yüzde 97 olarak tespit edilen temel hıfzıssıhha ve içme suyu hizmetlerine erişebilen nüfus oranı, dünya ortalamasının oldukça üzerindedir. Sanitasyon ve içme suyu gibi temel insanî gereksinimlerin tesisinin nüfusun tamamını kapsar derecede yaygınlığı toplum sağlığı ve esenliği açısından pozitif bir gelişme olarak addedilebilir.

Hızlı kentleşme ve sanayileşmenin bilhassa şehir planlama ve kamusal alan organizasyonu üzerinde belirgin ve geniş çaplı etkileri bulunmaktadır. 1980'lerde özellikle kırsaldan İstanbul'a yaşanan yoğun göç dalgaları, 'şehirli' pratiklere yabancı göçmenlerin hem sosyo-kültürel hem ekonomik anlamda kentte kendilerini konumlandırmakta zorlanmalarıyla bir yerleşim ve iskân krizini beraberinde getirmiştir. Kenar mahalle addedilen semtlerde gecekondu tipi kaçak yapılaşmaların önemli oranda artması da esasen böyle bir toplumsal bağlamda meydana gelmiştir. En başta dönemin siyasetçilerinin palazlanmasına göz yumdukları gecekondulaşma, akabinde popülist bir söylem ve oy kaygısıyla resmen tanınır hale gelmeye de başlamıştır. Yalnızca kaçak yapılaşmanın değil; şehrin diğer alanlarından mekânsal,

kültürel ve hatta sosyal anlamda ayrışmanın merkezi haline gelen gecekondulaşma mahalleleri, kent dokusu ve örgütlenmesini dönüştüren başlıca bileşenlerden biri haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, 1990'larda Türkiye'deki kentli nüfusun neredeyse dörtte birini oluşturan gecekondulaşma yerleşimcilerinin sayısı 1990'dan 2016'ya devamlı azalarak yüzde 8,1'e kadar gerilemiştir. Ayrıca, 2018 yılında gecekondulaşma nüfusunda 2016'ya kıyasla 0,5 puanlık bir artış gözlenmiş ve gecekonduda yaşayanların toplam kentsel nüfusun yüzde 8,6'sını oluşturduğu tespit edilmiştir. Son yıllardaki bu genel azalış trendinde sayıları iyice artan ve gecekondulaşma mahallelerini dönüştürmeyi misyon edinen kentsel dönüşüm ve toplu konut projelerinin rolü olduğu söylenebilir. Bu bağlamda bahsedilen projeler rant için araçsallaştırıldıkları ve süreçte mahallelerden ziyade müteahhit veya başka araçların menfaatlerinin öncelendiği gerekçeleriyle kimi araştırmacılar tarafından eleştirel biçimde ele alınmaktadır. Bu noktada tartışmaların merkezine yerleşen argüman; projelerin köklü bir çözüm sağlamaktan çok yalnızca problemin biçimini değiştirdiğidir. Nihayetinde, gecekondulaşma nüfusunun sosyal dışlanma ve yoksulluk riskiyle karşı karşıya olmaları bir yana; bu bölgelerin şehirle bütünleşemedikleri için fiziksel açıdan da birçok problemi barındıran alanlar olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır.

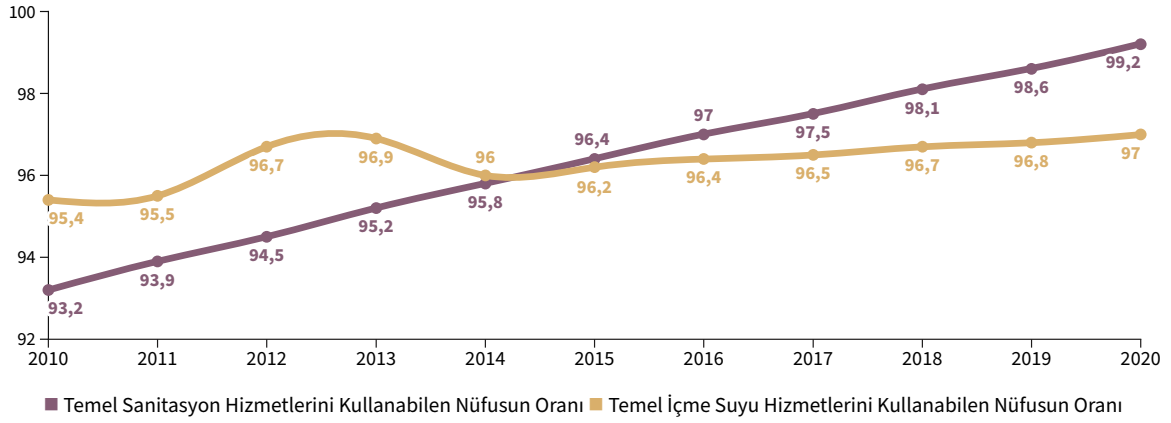
Orantısız büyümeyle nüfus yoğunluğu ve sanayileşme kapasitesi artan İstanbul gibi metropollerde baş gösteren ana sorunlardan biri de hava kirliliğidir. PM2,5 şeklinde isimlendirilen ve solunum yollarına ciddi nüfuz edebilen, insan sağlığı için oldukça tehlikeli 'ince partiküllere' ortalama maruz kalma düzeyi ülkenin hava kirliliği hakkında bilgi vermektedir. Dünya Bankası'nın 2010-2017 verilerinden yola çıkarak oluşturulan şekle göre Türkiye'de bu düzey seneden seneye iniş çıkış göstermesine rağmen genel anlamda 40'larda seyretmektedir. Birçok Avrupa ülkesinde bahsedilen maruz kalma düzeyinin 10'larda tespit edildiği hesaba katılırsa Türkiye'de ortalama hava kirliliği oranının epey fazla bir noktada durduğu söylenebilir. Ülkemizdeki hava kirliliğinin gelişmiş ülkelere kıyasla neredeyse 4 kat daha fazla olduğuna işaret eden bu veriler, toplum sağlığı için ciddi bir tehdit olarak dikkat çekmektedir.

2020 itibarıyla son bir senede il ve ilçe merkezleri nüfusu 584.761 kişi artarken; belde ve köy nüfusu 125.395 kişi azalmıştır.

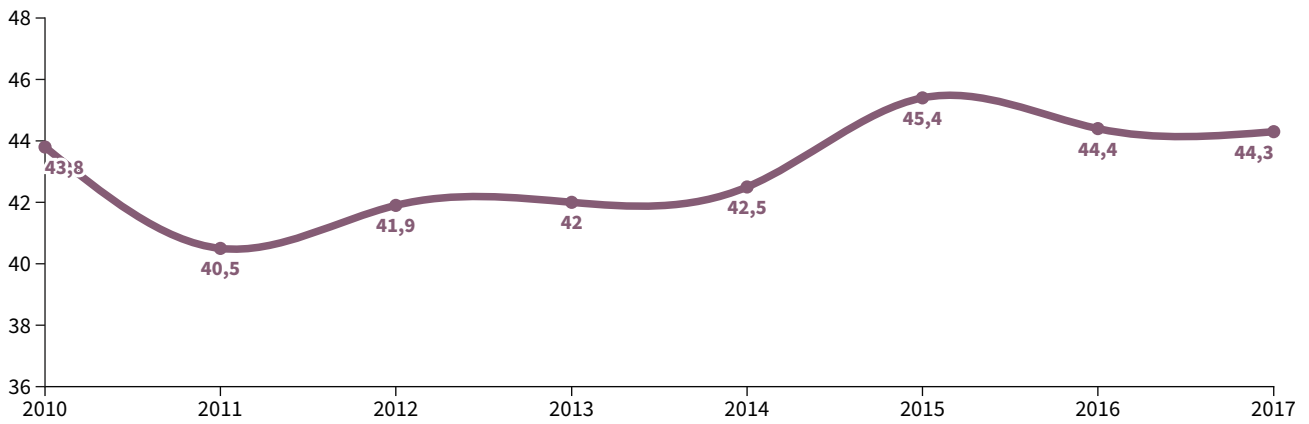
Şekil 161. Kentsel Nüfusun ve Gecekonduya Yaşayan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (% 1960-2020)

Kaynak: World Bank, Urban Population & Population Living in Slums

Şekil 162. Yıllara Göre Temel Sanitasyon ve İçme Suyu Hizmetlerini Kullanabilen Nüfusun Oranı (% 2010-2020)

Kaynak: UNICEF, Proportion of Population Using at Least Basic Sanitation & Drinking Water Services-Turkey

Şekil 163. PM2.5 Hava Kirliliği, Ortalama Yıllık Maruz Kalma Düzeyleri (Metreküp Başına Mikrogram, 2010-2017)

Kaynak: World Bank, PM2.5 Air Pollution, Mean Annual Exposure (Micrograms per Cubic Meter)- Turkey

Şehirler

Türkiye’de çoğunlukla kent odaklı gerçekleşen iç göç sirkülasyonu kaynak ve hedef şehirlerin kapasite ve sınırları üzerinde çeşitli değişikliklere doğal olarak sebep olmaktadır. Bu bağlamda göç veya bölgesel nüfus artışına göre demografik anlamda büyüyen veya küçülen şehirlerin idari yapılanmaları da küçülme veya büyümeye gitmiştir. Ülkemizde büyük şehirlerin yönetimine dair tartışmaların ve temelde nasıl bir idari model benimse-neceği sorusunun Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren gündemde olduğu söylenebilir. Cumhuriyet Dö-neminde ise 1960’lardan sonra öne çıkmaya başlayan belediyecilik ve yerel yönetim meselelerinin bilhassa 2000’ler itibarıyla benimsenen reformist anlayışla yeni bir boyut kazandığı görülmektedir (Oktay, 2016).

Şehirlerin yapıcı ve sayıca dönüşmesindeki en temel faktörlerden biri; genel iktisadi faaliyetlerdeki değişim-dir. Bu bağlamda Türkiye’de ekonominin odağının kırsal bölge aktivitelerinden sanayiye kayması küçük şehirle-rin sayısını azaltmıştır. Post-modern dönem ve küresel-leşmenin etkileriyle daha da genişleyen büyük şehirler, ülke genelinde homojen bir dağılım göstermemektedir. Bilhassa Türkiye’nin doğusu ile batısı arasında kentleş-me açısından bulunan büyük uçurum geniş bölgesel farklılıklara işaret etmektedir (Kaya ve Dökmeci, 2017). Şehir plancılığı alanında öne çıkan akademisyenlerden H. Serdar Kaya ve Vedia Dökmeci’nin ifade ettiği üzere bir yanda küreselleşmenin etkisiyle metropolitan şe-hirler mevcut hiyerarşide aşırı kentleşirken; öbür yanda Doğu’daki birtakım bölgelerde ekonomik gelişim eksik-liği ve dışa göç hızının yüksek olması sebebiyle büyük kentler oluşmamaktadır. Bu bağlamda araştırmacılar Doğu’dan Batı’ya gerçekleşen sermaye ve insan hare-ketliliği nedeniyle Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgele-rinde kentsel hiyerarşinin tam anlamıyla gelişemediğini ileri sürmektedir (Kaya ve Dökmeci, 2017, s. 131).

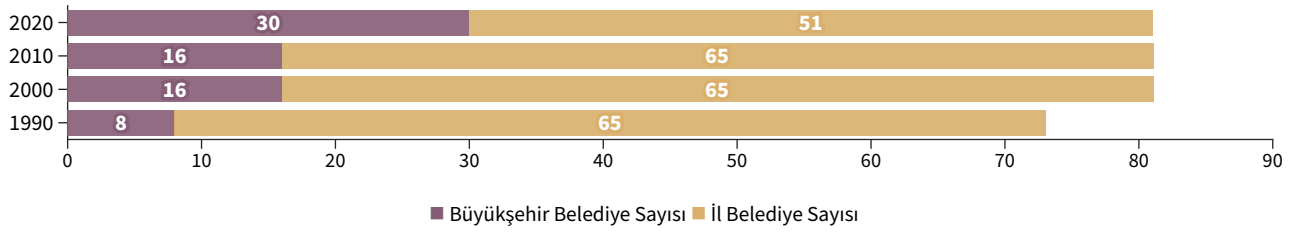
Türkiye’de kent ve büyükşehirlerle alakalı verilerin son otuz senedeki serencamı incelendiğinde spesifik dö-nem ve hatta seneler adeta kırılma noktaları olarak göze çarpmaktadır. Buna göre 1990’dan 2000’e bü-yükşehir belediye sayısının 2 katına çıkarak 8’den 16’ya yükselmesi dikkat çekicidir. Bu 10 yıllık süreçte 1993’te yedi; 2000 yılında ise bir belediye -1999 depreminin ar-

dından Sakarya- metropolitan belediye statüsü edin-miştir. Bununla beraber, 2000’den sonraki dönem de yasal düzenlemeler adına çeşitli değişiklikleri berabe-rinde getirmesi açısından kayda değerdir. 2010 yılında 16 olan büyükşehir belediye sayısının 2020’de nere-deyse iki katına çıkarak 30’a ulaşmasının temel sebebi 2013 senesinde kabul edilen 6360 sayılı Büyükşehir Be-lediye Kanunu’dur. Yerel yönetimlerin idari yapılanma-larında belirgin değişimlere yol açan 6360 Kanunu ile bü-yükşehir belediyesi olmanın esas kriteri il merkezinde asgari 750.000 nüfustan, il sınırlarında asgari 750.000 nüfusa çevrilmiştir. Böylece önceki yıllarda çıkan 3030 ve 5216 sayılı kanunlara kıyasla büyükşehir belediyesi statüsü alabilmek daha kolay hale gelmiştir (Özgür ve Savaş-Yavuzçehre, 2016, s. 906).

Belediyecilik modelindeki bu esaslı değişikliklerin hiz-met ve imkânlar nasıl yansıdığını anlayabilmek adına kamuoyu görüşü önemli bir gösterge olarak ele alınabi-lir. Toplu taşıma, çöp ve çevresel atık toplama, temizlik, yol/kaldırım yapımı dâhil birçok konuda belediyelerden duyulan memnuniyet verileri incelendiğinde memnun olan kişi sayısının seneden seneye iniş çıkış göstermesi genel bir çıkarım yapabilmenin önüne geçmektedir. An-cak tüm göstergelerde ortak olan durum ise başlangıç yılı 2011 ve bitiş yılı 2019 değerlerinde sayısal anlamda önemli farklar bulunduğuudur. 2011’de her bir hizmet için memnun olanların oranı daha fazlayken 2019’da bariz biçimde daha düşüktür. Nüfus yoğunluğu artan kent-lerin yerinde bir büyüme sağlayabilmesi için altyapı ka-pasitesinin de aynı oranda geliştirilmesi gereklidir.

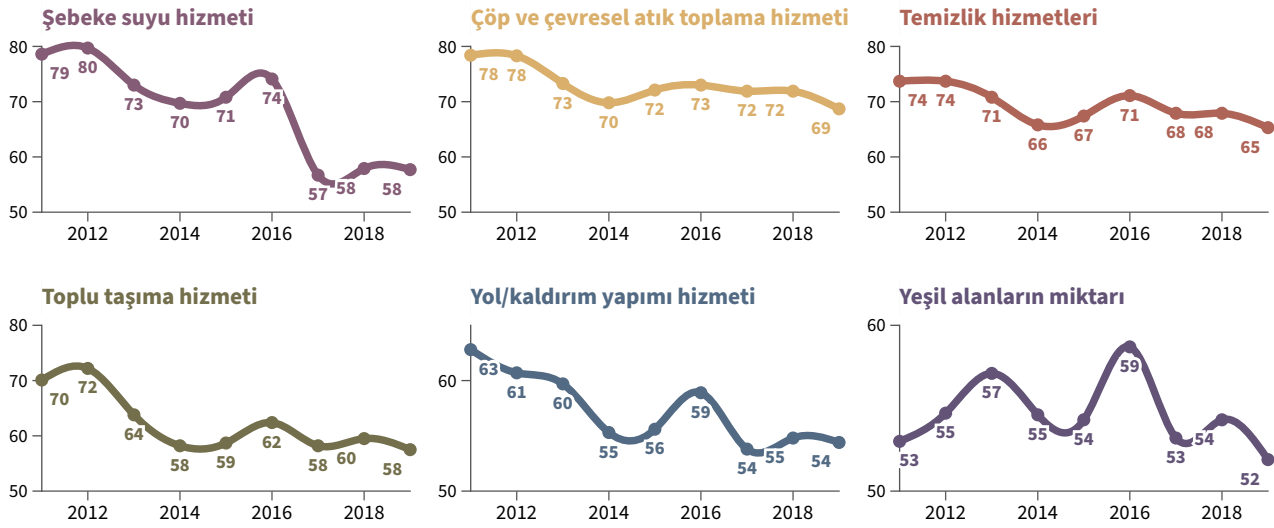
Türkiye’de şehirlerde yaşayan nüfusun oranı yüzde 76 gibi bir değerle dünya kent nüfus ortalamasının (yüzde 56) yaklaşık 20 puan üzerindedir. Bu istatistik Türkiye’de kentleşme olgusunun boyutunu anlayabilmek adına oldukça aydınlatıcıdır. Bu bağlamda özellikle metropol-lerdeki nüfus yığılmasını önlemek adına orta ölçekte-ki şehirlerin cazipleştirilmesi ve insan kaynaklarının bu gibi alternatif noktalara yönlendirilmesi dengeli ve is-tikrarlı büyüme için önem arz etmektedir.

**Türkiye’de 77.736.041 kişi şehirlerde yaşamaktadır.
Bu oran toplam nüfusun yaklaşık yüzde 93’üne tekabül etmektedir.**

Şekil 164. Yıllara Göre Büyükşehir ve İl Belediye Sayılarındaki Değişim (1990-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Şekil 165. Yıllara Göre Belediye Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyet Oranı (% , 2011-2019)

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması

Konut

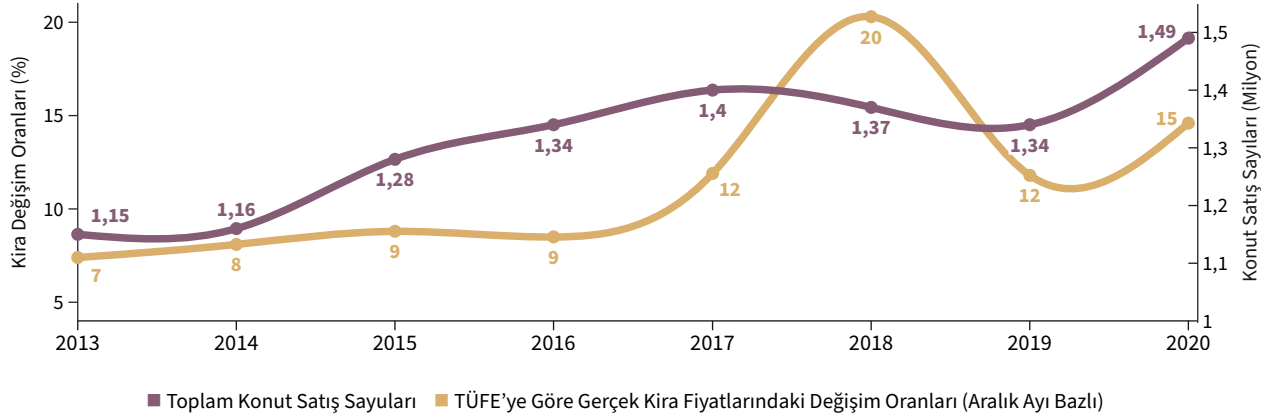
Türkiye’de gayrimenkulün başlıca yatırım araçlarından biri olarak görülmesi bu sektördeki dalgalanmaların, bireylerin ve kurumların bütçelerine direkt olarak yansımaya yol açmaktadır. Hanehalkı harcamaları içerisinde en büyük payı konut harcamalarının aldığı düşünülürse neden ev sahibi olarak kira yükünden kurtulmanın birçok hane için öncelikli hale geldiği anlaşılabılır. Ülkemizde 2013-2020 yılları arası toplam konut satış sayıları incelendiğinde (2017-2019 seneleri hariç) konut satışlarında devamlı bir artış göze çarpmaktadır. Bu bağlamda ipotekli veya diğer kategorilerdeki konut satışlarının 2019’dan 2020’ye 150.587 farklı bir artış göstererek 1,49 milyona çıktığı tespit edilmiştir. Sağlıklı ve çok yönlü bir analiz için bahsedilen konut satış verilerini, kurumsal olmayan nüfusun mülkiyet durumuna göre dağılımı grafiğiyle beraber okumak önemlidir. Zira 2019’dan 2020’ye konut satış sayılarındaki artışa rağmen ev sahibi oranının yüzde 58,8’den yüzde 57,84’e gerilediği görülmektedir. Bununla beraber 2016’dan bu yana sürekli artan kiracı oranına karşın ev sahibi oranı devamlı azalmaktadır. Böylece mülk alımının zaten belli bir varlığa sahip bir grup tarafından yatırım amaçlı yapıldığı, konut alımının ihtiyaca yönelik olmaktan ziyade servet büyütme odaklı gerçekleştiği ileri sürülebilir.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın konut fiyatlarındaki değişimi takip edebilmek amacıyla oluşturduğu Konut Fiyat Endeksi 2010’dan 2020’ye yaklaşık 95 puanlık bir artış göstererek yüzde 46,7’den yüzde 141,4’e çıkmıştır. Endekste ki artış konut fiyatlarında da artış anlamına geldiğinden bu ciddi yükselişin oldukça kritik bir durum ortaya çıkardığı söylenebilir. Bununla beraber, Tüketici Fiyat Endeksi’ne göre gerçek kira fiyatlarındaki değişimi de bu anlamda çarpıcı bir tablo sunmaktadır. Bahsedilen oranın bilhassa 2017’den 2018’e 8,4 puan artması uzmanlar tarafından kur şoku gibi faktörlerle açıklanmıştır. 2018’den sonra bir düşüş yaşansa da 2019-2020 yıllarında yine 2,76 puanlık artış gösteren bu değişim oranı, kira fiyatlarındaki yükselişe işaret eden bir başka göstergedir. Barınma gibi temel insanî gereksinim çerçevesinde değerlendirilecek bir ihtiyaca yönelik ücretlerde yaşanan aşırı dalgalanmaların sosyal refah için de olumsuz geri dönüşleri söz konusu olabilmektedir.

Türkiye’de konut satış sayılarındaki en belirleyici değişkenlerden biri konut faiz oranlarıdır. Ters orantıyla konut faiz oranları düştükçe satışlar yükselirken, faizler arttıkça satışların düştüğü gözlemlenmektedir. Bu bağlamda devlet aracılığıyla düşürülen konut faizleri, ev sahibi olmak için kolaylaştırıcı gözükse de birtakım açmazları da beraberinde getirebilir. Zira üretim ortaya koyamadan kredi stokunu eritmek ülke ekonomisi için uzun vadede riskli ve tehlikeli gözükmemektedir. Konut alabilme gücü kadar önemli olan bir diğer unsur ise bireylerin yaşam kalitesinde doğrudan etkili olan konut niteliğidir. Konutlarda faydalanılan alan ve oda sayısı açısından Türkiye AB ortalamasının üzerinde yer almakla beraber; yalıtım ve ışık alma gibi hususlarda AB ülkelerinin gerisinde gözükmemektedir. Buna göre Türkiye’de konutların yaklaşık yüzde 23’ü yeterli ışık alamama sorunu yaşarken, AB ülkelerinde bu oran yüzde 5-6 gibi oldukça düşük bir düzeydedir (Aydın, 2019:298).

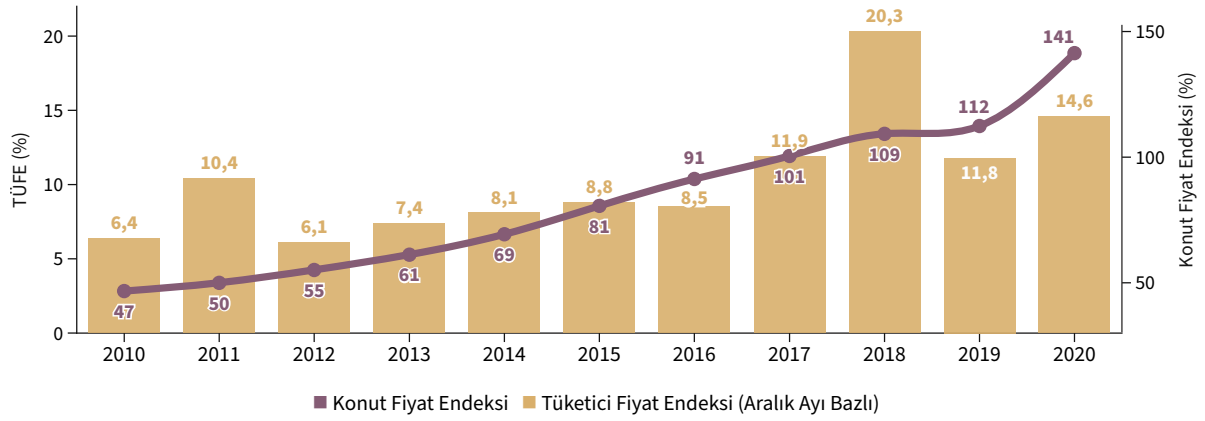
Türkiye’de bilhassa büyük şehirlerde kira fiyatlarındaki ani yükselişler öğrenciler başta olmak üzere düzenli bir geçim kaynağına sahip olmayan tüm grupları doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda barınma yükünün hafifletilmesinde yerel ve merkezi yönetimlerin gerçekleştireceği destekleyici politikalar büyük rol oynamaktadır. Sivil inisiyatif ve oluşumlar sürdürülebilir bir çözüm vadedemediğinden güçleri daha sınırlı kalmakta, dolayısıyla resmi kanalların düzenleme ve müdahaleleri daha büyük kapsamlı seçenekler sunabilmektedir. Bu noktada, Türkiye’de kiracılığın en önemli açmazlarından birinin kamunun yani merkezi ve yerel yönetimlerin halka açık kiralık konut arz etmemesi olduğunu hatırlatmak önemlidir (Paköz, 2021:8). Piyasayı regüle etmede oldukça önemli bir vasıta olan kiralık sosyal konutların diğer ülkelere nazaran Türkiye’deki yetersizliği barınmayı çok daha sınıfsal hale getirmektedir. COVID-19 pandemisiyle tüm dünyada ve Türkiye’de azalışa geçen GSYİH’ye karşın artan konut fiyatları, hassas gruplar ve yoksul kesim için ciddi bir mahrumiyet ortaya çıkarmaktadır (Paköz, 2021). Dolayısıyla, yukarıda değinildiği gibi kamu projelerinin bahsedilen grup ve kesimlerin gereksinimleri önceleyerek tasarlanması toplum esenliği için hayatidir.

2021 yılında yabancı uyruk kategorisinde en çok konut satışı İran vatandaşlarına yapıldı.

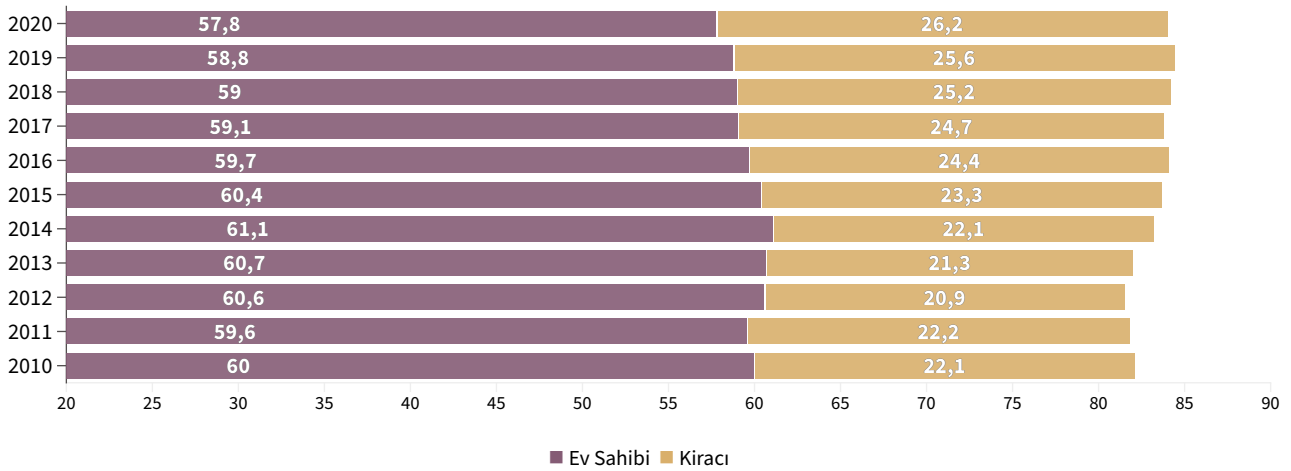
Şekil 166. Toplam Konut Satış Sayıları (Milyon) ve TÜFE'ye Göre (Aralık Ayı Bazlı) Gerçek Kira Fiyatlarındaki Değişim Oranları (% 2013-2020)

Kaynak: TÜİK, Tüketici Fiyat Endeksi ve Konut Satış İstatistikleri

Şekil 167. Konut Fiyat Endeksi ve Aralık Ayı Bazlı Tüketici Fiyat Endeksi (% 2010-2020)

Kaynak: TCMB, Konut Fiyat Endeksi (2010-2020) ve TÜİK, Tüketici Fiyat Endeksi

Şekil 168. Yıllara Göre Mülkiyet Durumlarındaki Değişim (% 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri

Halk sağlığının ana bileşenlerinden biri olan çevre sağlığı; doğal veya insan eliyle oluşturulmuş çevrenin insan sağlığını ve yaşam kalitesini tehdit edecek tüm unsurlarıyla ilgilenir. Temiz hava ve içme suyu, sağlıklı gıda, kimyasal ve tıbbi atıkların yönetimi, radyasyondan korunma, yeterli sanitasyon hizmetleri gibi birçok alt başlığı kapsayan çevre sağlığı; son dönemlerde global düzeyde en çok öne çıkan meselelerden olan iklim kriziyle doğrudan ilişkilidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin kaynaklar veya genel anlamda gezegen üzerindeki gerçekleşmiş ve olası tehlikeli sonuçlarına dikkat çeken iklim krizi terimi hem konunun uzmanları hem de aktivistler tarafından sıklıkla gündeme taşınmaktadır.

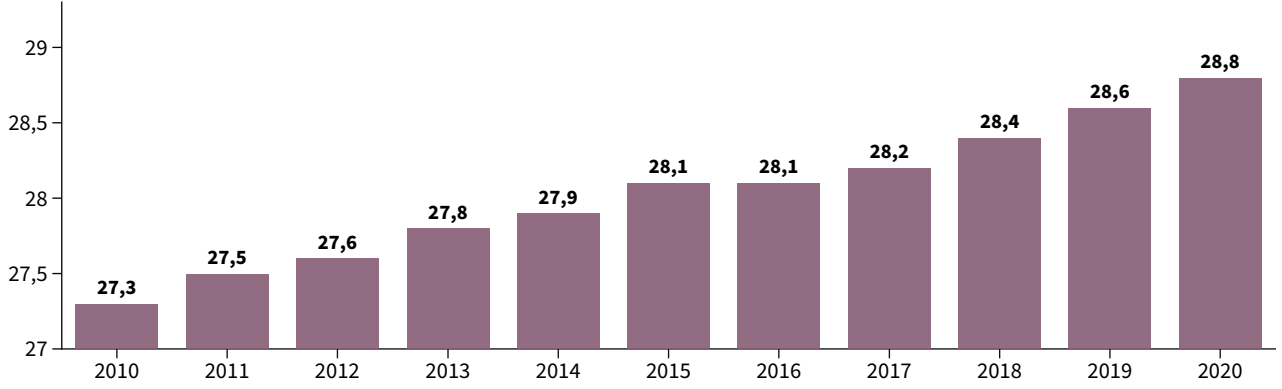
‘Geleneksel’ ve ‘modern’ olmak üzere iki kategori altında incelenen çevresel sağlık risklerinden geleneksel olanlar yetersiz kalkınma ve yoksullukla ilişkilendirilirken; modern olanlar hızlı kalkınma sonucu doğal kaynakların sürdürülemez kullanımıyla alakalıdır (Erden ve Koyuncu, 2014: 9). Nihayetinde iktisadi büyüme ve çevresel sağlık tehditleri arasında belirleyici bir ilişkinin bulunduğu ve bunun birçok gösterge üzerinden okunabileceği söylenebilir. Bu bağlamda Erden ve Koyuncu’nun (2014) ekonomik kalkınma, çevre kirliliği ve insan sağlığı değişkenleri arasındaki “nedensellik ağını” tespit etmeyi amaçladıkları çalışmalarının bulguları dikkat çekicidir. Araştırmaya göre ekonomik kalkınma karbon (CO₂) salınımına neden olarak çevreyi kirletmekte, bu durum da sağlık harcamalarında artışa yol açmaktadır. Bununla beraber, düşük çevre kalitesinin beşerî sermaye üzerinde olumsuz etkilere yol açtığını, dolayısıyla ekonomik büyümeyi yavaşlattığını öne süren çalışmalar da mevcuttur (Sapci ve Shogren, 2018).

Türkiye’de çevre kalitesinin ve sağlığının mevcut durumunu analiz edebilmek adına ulusal verileri diğer ülkelerin verileriyle karşılaştırmalı ele almak anlamlı olacaktır. Bu bağlamda bakılabilecek bir gösterge, orman alanlarının genişliğidir. Dünya Bankası tarafından ‘verimli olsun veya olmasın, en az 5 metrelik doğal veya dikilmiş ağaçların (tarımsal üretim sistemlerin-

deki ağaçlıklar ile kentsel park ve bahçelerdeki ağaçlar hariç) altındaki araziler’ şeklinde tarif edilen orman alanlarının oranı; Türkiye’de 2010’dan 2020’ye genellikle artış trendi göstererek yüzde 28,8’e ulaşmıştır. Yıllar içerisindeki bu artış olumlu olmakla beraber, Türkiye’deki oran hâlâ Avrupa Birliği ülkelerinin ortalamasının (yüzde 39,8) gerisinde kalmaktadır. Karbon moleküllerini yutarak atmosferdeki sera gazlarını azaltan ve oksijen seviyesini arttıran orman alanlarının çevreye en büyük katkısı sunan unsurlardan biri olduğu; dolayısıyla eksikliklerinin büyük krizleri de beraberinde getireceği unutulmamalıdır.

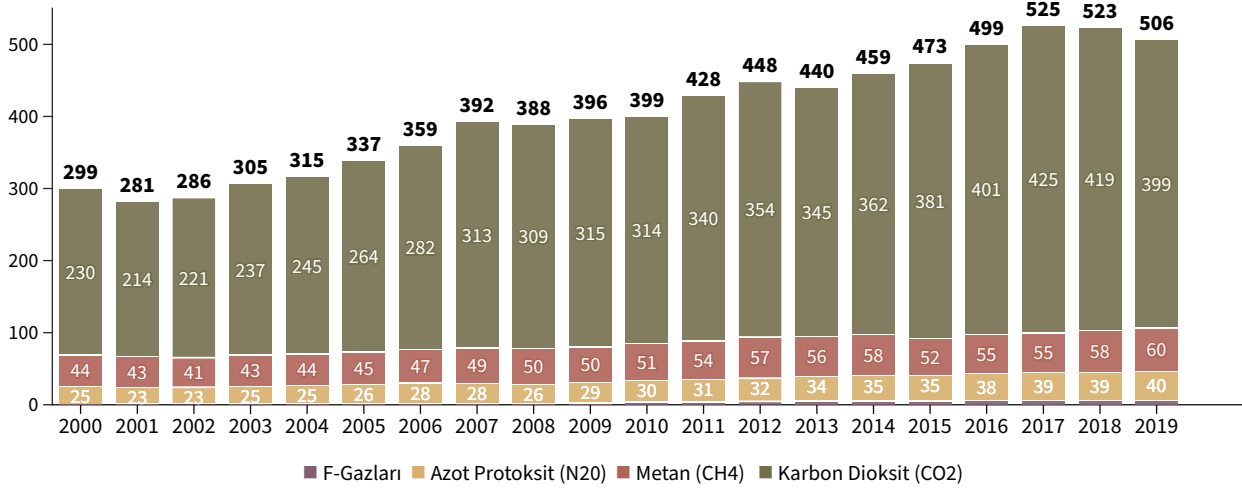
Yeryüzünün ısınmasına sebebiyet vererek iklim krizini tetikleyen başlıca faktörlerden bir diğeri sera gazı emisyonudur. Yandaki şekiller incelendiğinde Türkiye’de sera gazı ve diğer kirlenici gazların emisyonlarının 2018’den 2019’a bir düşüş gösterdiği göze çarpmaktadır. Bahsedilen emisyonların çoğunlukla insan kaynaklı gerçekleştiği düşünülürse belli başlı alanlarda tedbir ve kontrol çevre korumu için kritik önem taşımaktadır. Bilhassa sanayi ve enerji üretiminde tüketilen fosil yakıtların yarattığı çevre kirliliğinin ileride geri dönülemez tahribatlara yol açacağı ön görülmektedir. Bu noktada araştırmacılara göre rüzgâr ve güneş gibi yenilenebilir ve ‘temiz’ kaynaklar açısından zengin Türkiye’nin bu gibi alternatiflere yönelmesi sermaye maliyetini de önemli ölçüde azaltacaktır (Dikmen, 2019: 275). Klimatologların acil önlem ve müdahale çağrısında bulundukları iklim krizinin, gerekli hazırlıklar bugünden yapılmadığı takdirde önümüzdeki senelerde kaynak kıtlığı ve kuraklık başta olmak üzere çok büyük krizleri beraberinde getirerek insanlık için en büyük tehdidi oluşturacağı defaatle dile getirilmektedir. Bu noktada devletlerle beraber dünyadaki karbon salınımının çok büyük bir kısmının müsebbibi global şirketlerin belli kaidelere tabii tutulması zaruridir. Türkiye’de çevre güvenliğine dair bilincin hâlâ çok düşük düzeylerde seyretmesi hem kamuoyu farkındalığının hem de etkili devlet politikalarının arttırılmasını gerekli kılmaktadır.

Our World in Data ve Global Carbon Project’in iş birliğiyle hazırladıkları verilere göre Türkiye’nin küresel sera gazı seviyelerine katkısı yüzde 1’in biraz üzerindedir.

Şekil 169. Yıllara Göre Orman Bölgelerinin Toplam Arsa Alanı İçindeki Oranı (% , 2010-2020)

Kaynak: World Bank, Forest Area (% of Land Area)- Turkey

Şekil 170. Yıllara Göre Toplam Sera Gazı Emisyonları (Milyon Ton, 2000-2019)

Kaynak: TÜİK, Sera Gazı Emisyon İstatistikleri

İnşaat ve Yeni Konut Yapımı

Hızlı şehirleşmenin kentleri en başta fiziksel olarak dönüştürmesi inşaat faaliyetleri ve gayrimenkul sektörünün süreçle beraber daha fazla ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. Nüfusu günden güne büyüyen şehirlerde artan konut ihtiyacını gidermeye yönelik projelerin niteliği Türkiye’de uzun yıllardır gündem oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekonomi ve inşaat sektörü arasındaki ilişkinin küresel bağlamda da birçok tartışmanın çekirdeğine yerleştiği söylenebilir. Türkiye’nin 2007-2012 yılları arasında inşaat faaliyetlerinde kat ettiği önemli büyümede diğer faktörlerin yansırı yabancı sermaye girişleri ve dış taleplerin de etkili olduğu görülmektedir. Bununla beraber, inşaat-taki büyüme kentsel planlama sistemi ve çevre koruma ile ilgili çeşitli zorluklara da zemin hazırlamıştır (Balaban, 2012:34).

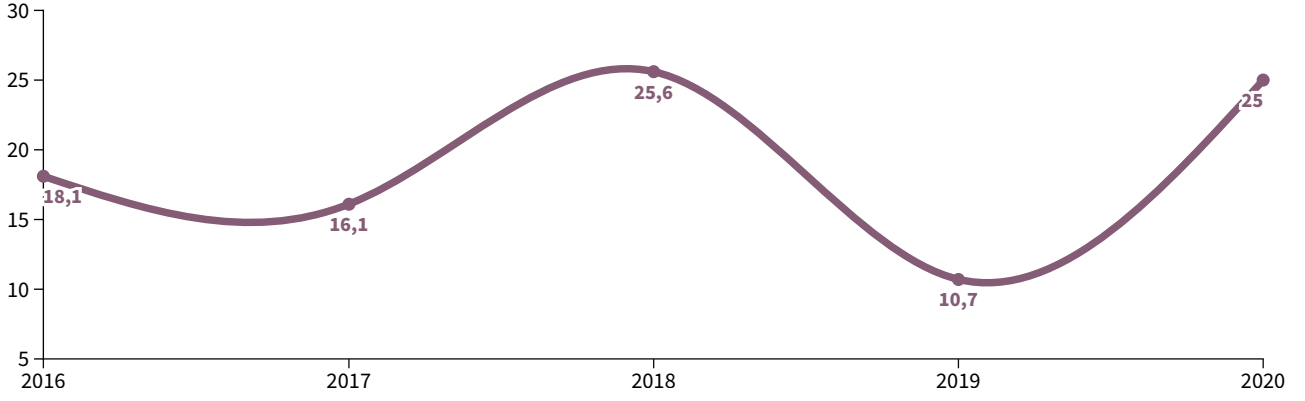
TÜİK, inşaat maliyetlerindeki ortalama artış ve azalışı tespit etmek amacıyla hazırladığı İnşaat Maliyet Endeksi kapsamında malzeme ve işçilik dâhil tüm masraf gruplarını hesaba katarak oluşturduğu verileri ayda bir yayımlamaktadır. Buna göre İnşaat Maliyet Endeksi ve değişim oranı grafiği incelendiğinde maliyetlerin değişiminde yıllara göre dalgalı bir seyir göze çarpmaktadır. 2016 yılında maliyet oranında yüzde 18,1, 2017 yılında yüzde 16,1, 2018’de yüzde 25,6, 2019’da yüzde 10,7, 2020 yılında ise yüzde 25 artış söz konusudur. Türkiye ekonomisinin son yıllardaki başlıca meselelerinden biri olan döviz kuru dalgalanmaları, birçok sektörü olduğu gibi inşaat sektörünü de çeşitli açılardan etkilemiştir. Bilhassa dövize dayalı borçları bulunan inşaat şirketleri için negatif sonuçlar doğuran kur dalgalanmaları, maliyet değişimleri ve kâr kayıplarına da yol açmaktadır (Aksüyek ve Yılmaz, 2017).

Türkiye’de 2000’lerin başından itibaren inşaat sektöründe görülen ‘patlamanın’ iktisadi olduğu kadar politik motivasyon ve sonuçları da bulunmaktadır. Öncelikle mobilyacılık, çimento, dekorasyon, kerestecilik gibi çeşitli yan sektörleri de beslediği varsayılarak ekonominin lokomotifleri olarak görülen inşaat sektörünün kontrolsüz büyümesine dayanan bir işleyişin çeşitli problemler barındırdığı araştırmacılar tarafından

ileri sürülmektedir (Balaban, 2011:20). Bu bağlamda spekülatif şekilde şişirilen emlak balonunun yol açtığı emlak piyasasında değersizleşme, yüksek enflasyon, konut satın alma veya kiralayabilme kapasitesinde düşüş, sermayenin üretken sektörlerden kaçışı, yeni yatırım eksikliği gibi başlıca sorunlardan bahsedilebilir (Balaban, 2011:20). Bu noktada inşaat sektöründeki aşırılaşmanın ulusal ve uluslararası hukuk metinlerinde insan hakkı çerçevesinde değerlendirilen konut hakkına cevap vermekten ziyade neoliberal, arz-yönlü (Penpecioğlu, 2011:62) bir kâr büyütme misyonuna sahip olduğu söylenebilir. Mimariyi, yapılaşmayı ve geniş ölçekte kenti dönüştürmek, kamusal alanı dönüştürmektir ki bu da toplumsallık içerisinde yer alan her ilişkinin çerçevesinin yeniden belirlenmesi demektir. Bahsedilen süreç literatürde ‘yapılı çevre üretimi’ şeklinde ele alınarak sermaye birikim uygulamalarıyla ilişkilendirilmiştir. Buna göre Türkiye’de yapılı çevre üretiminde 1983-1987 arası ve 2000’ler bilhassa 2008 sonrası olmak üzere iki kritik dönem söz konusudur. Devletin neoliberal yapısal dönüşümüyle beraber çeşitli yasal düzenlemelerin kabulü, belirtilen periyotlarda yapılı çevre üretim sürecine ivme kazandırmıştır. Tüm bu mekânsal dönüşüm de aslında literatürde çokça tartışılan neoliberal özne pratiklerinin yeniden üretimini kolaylaştıracak bir zemin meydana getirmektedir. Korunaklı ve izole güvenli sitelerin, AVM’lerin, ayrılmış mekânların yaygınlaştığı bir bağlamda sosyal örgütlenmenin giderek gücünü kaybettiği; bunun karşısında ise bireyselliğin, tüketim yoluyla kendini gerçekleştirme/özgürleştirilmenin, hatta uzun vadede toplumsal kutuplaşmanın hız kazandığı söylenebilir (Penpecioğlu, 2011).

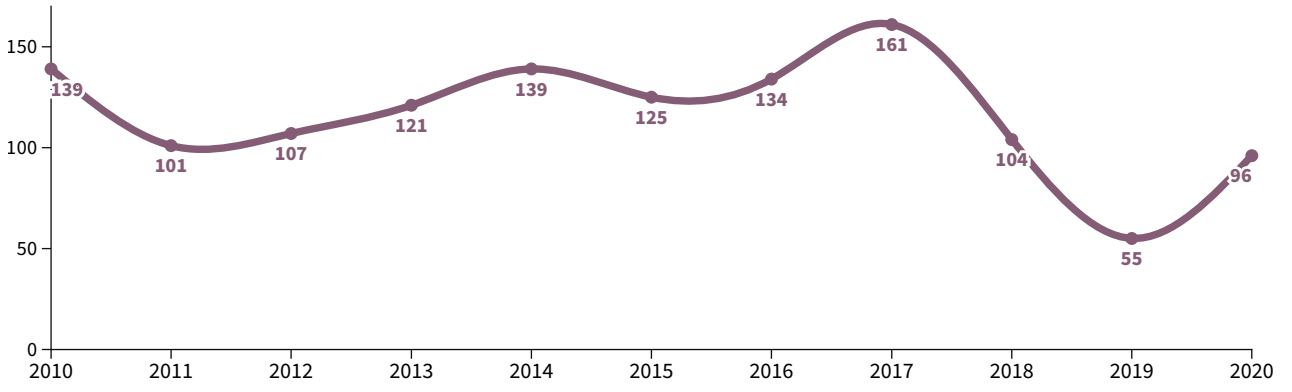
Nihayetinde, bireylerin şehirle kurduğu bağın karakterini belirleyen en önemli faktörlerden birinin mimari ve dolayısıyla inşaatçılık olduğu göz önünde bulundurulursa alanın önemi daha doğru anlaşılacaktır. İnsan ve refah odaklı, erişilebilirliği öncelik alan, şehir kimliğine saygılı proje ve yatırımlar üretebilmek için söylem düzeyinden öteye geçebilen gerçekçi politika atılımları elzemdir.

Yapı ruhsatı verilen yapıların yüzölçümü 2021 yılının ilk altı ayında bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 45,3 arttı.

Şekil 171. Bir Önceki Yılın Aralık Ayına Göre İnşaat Maliyet Endeksi (% , 2016-2021)

Kaynak: TÜİK, İnşaat Maliyet Endeksi

Şekil 172. Yıllara Göre Yapı Kullanma İzin Belgesi Verilen Toplam Yapı Sayısı (Bin, 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Yapı İzin İstatistikleri

Atık yönetiminin son yıllarda sıklıkla öne çıkan başlıklarından biri olan geri dönüşüm/kazanım yöntemleri, her ne kadar söylem düzeyinde bir hayli kabul görse de pratikte hâlâ oldukça zayıf kalmaktadır. Hızlı tüketimle beraber tek kullanımlık plastik gibi inorganik ve doğayla uyumsuz atıkların yaygınlaşmaya başlaması, katlanarak artan atıkların nasıl bertaraf edileceği sorusunu daha da önemli hale getirmektedir. Geri dönüşümün toplumsal bağlamını ele alan çalışmaları incelediğimizde yapısal bir geri dönüşüm programına erişimi olan bireylerin, böyle bir erişimi olmayan kişilere göre çok daha yüksek seviyelerde geri kazanım uygulamaları görülmektedir (Derksen ve Gartrell, 1993). Bu bağlamda çevreyle alakalı bireysel kaygıların geri dönüşümün etkisini arttırdığı, ancak erişim eksiklerinin sunduğu engelleri aşamadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bireysel eylemlilik mevcut yapıdan etkilenmekle beraber, kişisel davranışın mikro alanı makro sosyal bağlamla yakından ilişkili görülmektedir (Derksen ve Gartrell, 1993:440).

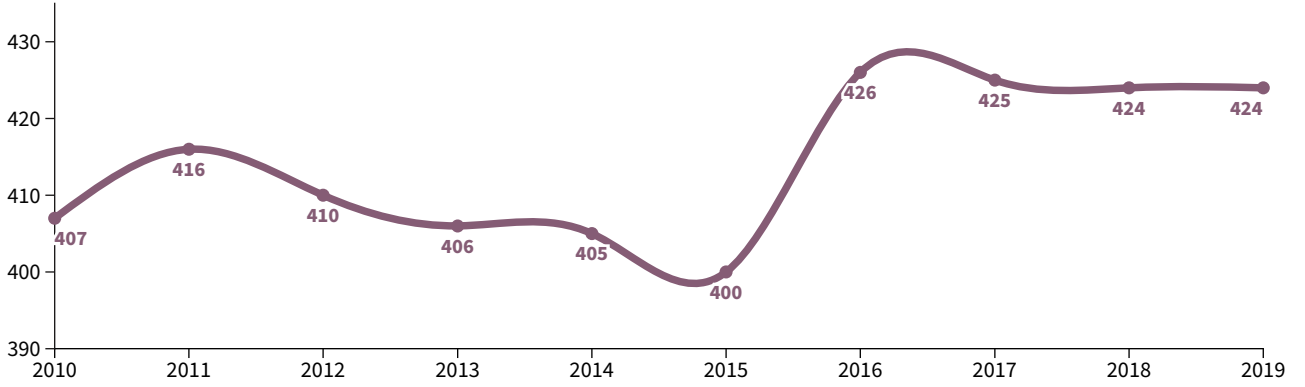
Türkiye’de yıllık kişi başı belediye atık üretimi 2019 yılında 424 kilogram olarak tespit edilmiştir. 2015’ten 2016’ya yüzde 6,5’lik bir artış göstererek 400 kg’dan 426’ya çıkan bu oran, 2016’dan itibaren 2 puan gerilemiştir. Biriken bu atıklar, belediyeler tarafından çöplüklerde depolama, açıkta yakma, nehir, dere ve göle dökme, gömme, geri kazandırma gibi yollarla bertaraf edilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de geri kazanılan toplam atık miktarı 2016’da 35,7; 2018’de ise 46,8 milyon ton olarak kaydedilmiştir. Her yıl çıkan toplam kişi başı belediye atık miktarına oranlandığında geri dönüştürülebilen atık miktarının total içerisinde bir hayli küçük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber, atık geri kazanım tesislerinin sayısı 2016’dan 2018’e yüzde 32 oranında artarak 1558’den 2057’ye çıkmıştır. Tesis sayısındaki artış olumlu bir gelişmeye işaret etmekle beraber, mevcut kapasitenin etkinliği yine de zayıf gözükmemektedir. Gömme veya açıkta yakma gibi yöntemlere kıyasla doğa dostu kabul edilen geri dönüşümün Türkiye’de bir hayli arka planda kalması hem lojistik eksikliklere hem de kamuoyu ve yönetim düzeyinde yeterli farkındalığın oluşmamasına bağlanabilir.

Bireysel geri kazanım uygulamalarının yaygınlaşabilmesinde en belirleyici faktör; teşvik edici ve kolaylaştırıcı bir zeminin oluşturulmasıdır. Bu bağlamda Türkiye’de belediyelerin kişisel motivasyon ve inisiyatiflere bıraktığı atık dönüşüm pratiklerinin sistematik bir işleyiş içerisinde desteklenmesi gerekmektedir. Bilhassa geri dönüşümü teşvik etmek üzere tasarlanan projelerin çevre korumayla ilgili

açıklayıcı, kolay anlaşılır ve erişilebilir bilgiler sunması kararsızlıkların ve kafa karışıklıklarının giderilmesinde kritik rol üstlenmektedir. Zira kararsızlık geri dönüşüm davranışı ile olumsuz ilişkili olmakla beraber, niyet ve davranış arasındaki ilişkiyi de zedelemektedir (Barata ve Castro, 2013). Dolayısıyla, yetkililer tarafından yöntemin etkin bir şekilde uygulandığına dair ikna edici ve şeffaf bir tutum benimsenmesi, geri dönüşüm programlarına katılımın artmasında anahtar bir konumdadır. Araştırmalar özellikle geri kazanımın oturmuş bir sistem içerisinde ilerlemediği toplumlarda sosyal normların, bahsedilen pratiklerin pekiştirilmesinde temel belirleyen olduğunu ileri sürmektedir. İzmir’de yaptığı alan araştırmasından yola çıkarak bu argümanın Türkiye için de geçerli olduğunu belirten Metehan Feridun Sorkun; geri dönüşümün sosyal tesir yoluyla cesaretlendirilmesi amacıyla çeşitli politika önerilerinde bulunmaktadır. Buna göre geri kazanım faaliyetlerinin toplumsal olarak onaylandığı mesajını iletmek için çeşitli görsel araçlara başvurulmalı, sosyal temasın yoğun olduğu bölgelerde atık toplama noktaları konumlandırılmalıdır (Sorkun, 2018:367).

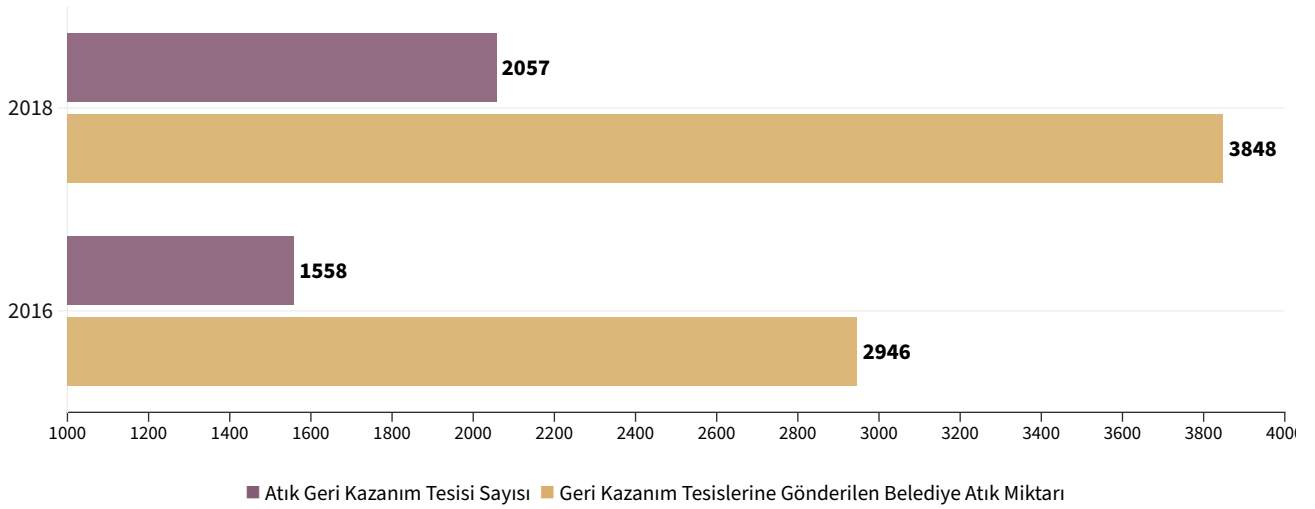
Atık yönetiminin en önemli sloganlarından biri haline gelen ‘tüketimi azalt, yeniden kullan ve geri dönüştür’ 3 aşamalı bir döngüye işaret etmektedir. Bu noktada sürecin ilk halkası olan ‘tüketimi azaltmak’ birincil öneme sahiptir. Zira, atıklar geri dönüştürülürken fazlasıyla enerji ve kaynak harcanmakta, ayrıca hiçbir zaman mükemmel bir dönüşüm sağlanamamaktadır. Dolayısıyla esas olan atıkların dolaşıma girmesini önlemektir. Ancak Türkiye’de bu anlayışın yerleşebilmesi bir yana, ülkemizin hâlâ daha başlıca plastik atık ithalatçısı ülkelerden biri olması vahim bir senaryo ortaya çıkarmaktadır. 2020 yılında İngiltere ve Avrupa Birliği’nden toplam 756.000 bin ton plastik ithal eden Türkiye, tüm bu kirliliği yönetebilecek program ve kapasiteden bir hayli uzaktadır (Gündoğdu ve Walker:2021). Gelişmiş ülkelerden Türkiye’ye yapılan plastik atık ihracatı yoğun bir deniz kirliliği oluşturarak hem halk sağlığını hem de çevre korunumunu büyük oranda tehlikeye atmaktadır. Bunlarla beraber, Türkiye’de 2021 yılında plastik atık ithalatına yönelik yeni yasal kısıtlamalar ve düzenlemelerin getirilmesi umut vericidir. Gelişmelerin devamlı bir nitelik kazanması için plastik geri dönüşüm endüstrisinin ve buna bağlı sermayenin baskılarına ve lobicilik faaliyetlerine direnç gösterilmesi önemlidir (Gündoğdu ve Walker:2021).

Türkiye’de toplanan atıkların yüzde 21’i özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde mevcut atık hacimlerini idare edebilmede evsel atık yönetim sisteminin yetersiz kapasiteye sahip olmasından dolayı doğaya boşaltılıyor. Ayrıca Türkiye 2018 itibarıyla toplam küresel atık ticaretinin yüzde 3,5’ini ithal ederek en büyük 10 ithalatçı ülke arasında yer alıyor.

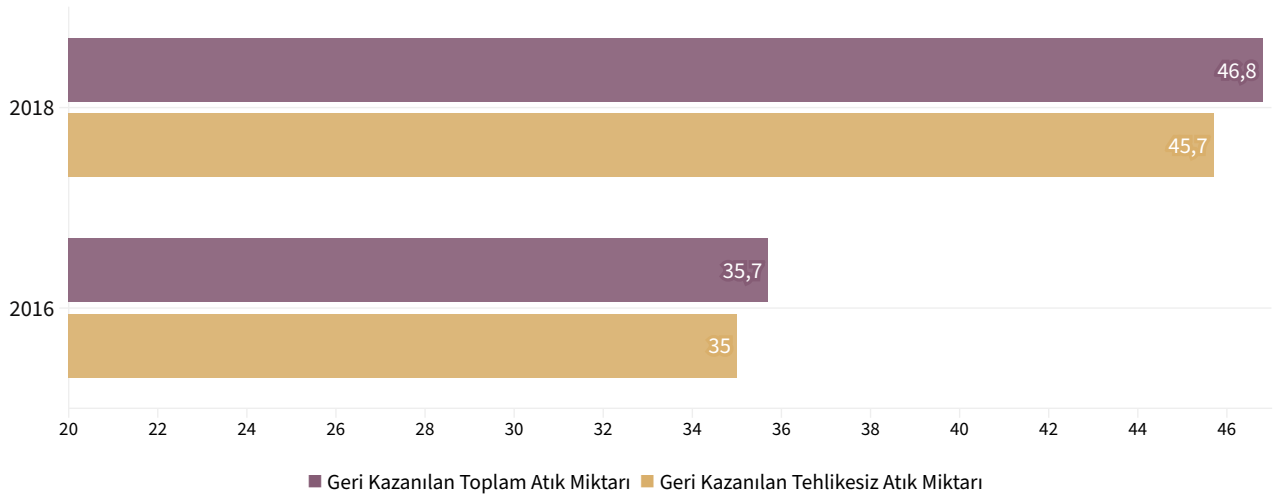
Şekil 173. Yıllara Göre Kişi Başı Belediye Atık Üretimi (Kg, 2010-2019)

Kaynak: Eurostat, Municipal Waste By Waste Management Operations- Turkey

Şekil 174. Yıllara Göre Atık Geri Kazanım Tesislerinin ve Tesislere Gönderilen Belediye Atık Miktarları (Bin Ton, 2016 ve 2018)

Kaynak: TÜİK, Atık Bertaraf ve Geri Kazanım Tesisleri İstatistikleri ve İstatistiklerle Çevre

Şekil 175. Yıllara Göre Geri Kazanılan Toplam Atık ve Tehlikesiz Atık Miktarları (Milyon Ton, 2016 ve 2018)

Kaynak: TÜİK, Atık Bertaraf ve Geri Kazanım Tesisleri İstatistikleri

Eğilimler ve Gelecek

Endüstrileşme ve küreselleşmenin doğal getirisi kentleşmenin ortaya çıkardığı sonuçlar çok boyutludur. Her ne kadar global bir olgu olsa da her ülke özelinde farklı bir karakter kazanan kentleşme, Türkiye’de genellikle modernleşme ve kalkınma üzerinden ele alınmıştır. Başlıklardaki veri ve analizlerin işaret ettiği üzere kent düzenlemelerinden sorumlu yerel birimlerin politika üretme ve uygulama konusunda zayıf kaldığı görülmektedir. Bilhassa büyük şehirlerin temel meselelerinden birinin hızlı kaynak tüketimi ve çıkarılan atıklar olduğu düşünülürse bu konuda önleyici ve soğukkanlı bir yaklaşımın geliştirilmesi beklenmektedir. Ancak iklim ve çevre krizi başta olmak üzere dünya gündeminde bir hayli önemli yer tutan meselelerin ülkemizde yeterince kavranamadığı bir gerçektir. Örneğin çevreyi kirlетici sera gazlarının salınım oranları Türkiye’de 2018’den 2019’a bir düşüş gösterse de, bu yüzdelер hâlâ daha olması gereken seviyelerin üzerindedir. Bu noktada konuya dair yapılan müstakil çalışmalar Türkiye’de denetim süreçlerine kuşkuyla yaklaşıldığını göstermektedir.

Ülkemizdeki siyasi ve sosyal gelişmelere bağılı olarak kentlerin idari yapılanmalarında belli dönemlerde çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 1990’dan 2000’e büyükşehir belediye sayısının 2 katına çıkarak 8’den 16’ya yükselmesi dikkat çekici bir gelişmedir. Bahsedilen 10 yıllık süreçte 1993’te yedi, 2000’de ise bir belediyenin metropolitan belediye statüsü edindiğı görülmektedir. Bu gibi değişimlerde yönetsel motivasyonlarla beraber deprem gibi doğal afetlerin de belirleyici olduğı unutulmamalıdır. Yerel yönetimlerin organizasyonunda belirgin değişimleri beraberinde getiren bir diğеr gelişme ise 2013 yılında kabul edilen 6360 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’dur. Böylece hukuki bir düzenlemeyle büyükşehir statüsündeki belediye sayısında kayda değеr bir artış yaşanmıştır.

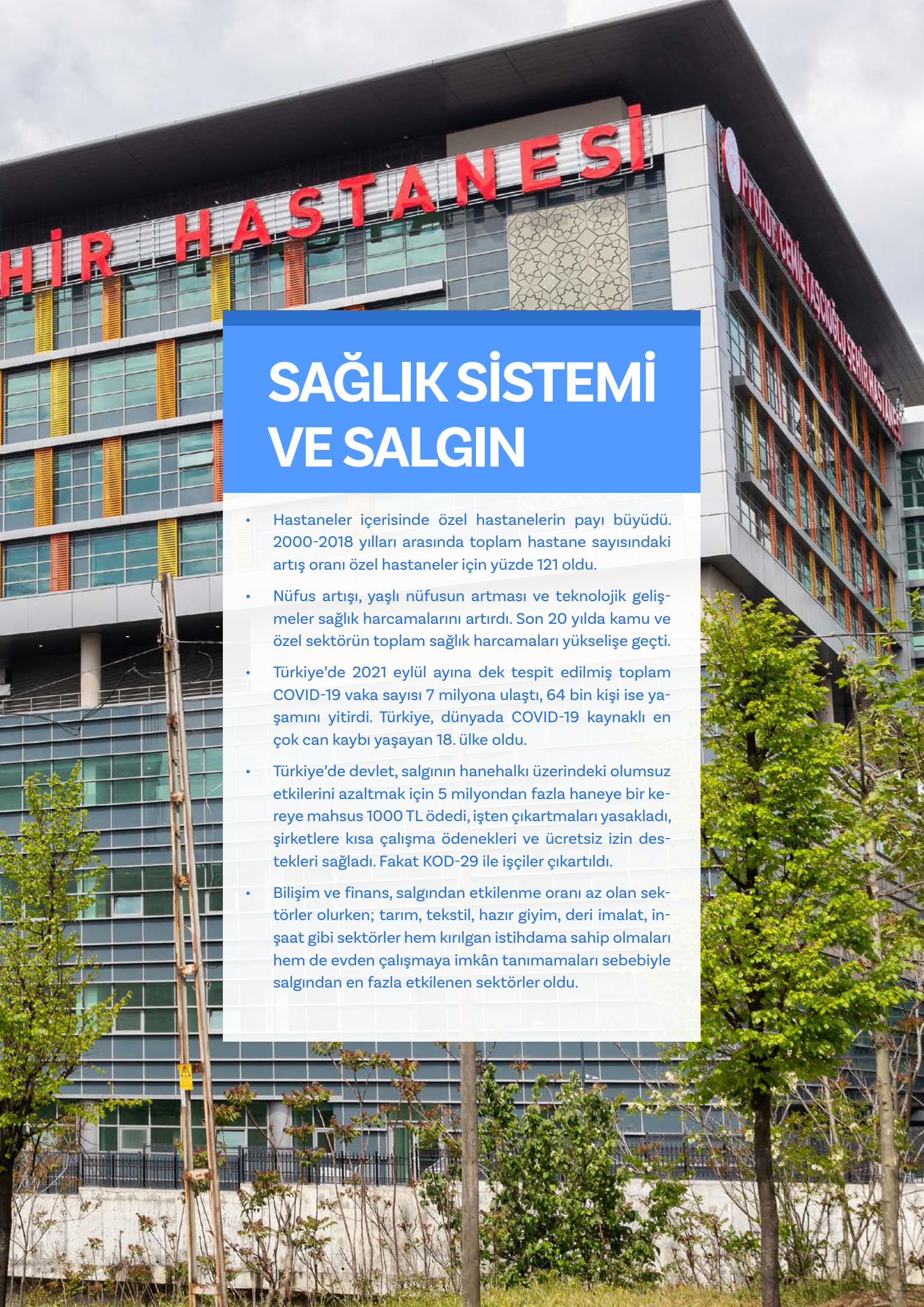
Türkiye’deki yerleşik belediyeçilik anlayışının siyasi iklime ve iktisadi koşullara göre farklı dönemlerde farklı karakterlere bürünmesi sonucu çeşitli yönetim modelleri ortaya çıkmıştır. Örneğin belediyeleri yalnızca imar ve altyapı faaliyetleri yürüten kurumların ötesinde, bir sosyal ve ekonomik refah sağlayıcı aktör olarak ele alan sosyal/toplumcu belediyeçilik bu modellerden biridir. Ülkemizde 1973-1980 seneleri arasında öne çıkan sosyal demokrat belediyeçilik anlayışı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Belediyelerin vatandaşların maddi ve psikolojik ihtiyaçlarına duyarlı bir kent tasarımı ortaya koymaları yerel hizmetlerin gücünü ve etkisini daha da artıracaktır. Bilhassa yoksulluğun ve gelir eşitsizliğinin tırmanışa geçtiğı günümüzde refah temelli bir belediyeçilik anlayışı gelecek için daha da vazgeçilmez hale gelecektir.

Türkiye’de atık yönetiminin de oldukça geleneksel bir biçimde yapıldığı, her yıl çıkan toplam atık miktarıyla kıyaslandığında geri dönüştürülen atık miktarının bir hayli küçük bir orana sahip olduğı görülmektedir. Bu bağlamda ne yerel ne de

merkezi yönetimler geri kazanım bilinç ve uygulamalarının geliştirilmesi konusunda sistematik ve anlamlı bir programa sahiptir. Sayıları ve erişilebilirliği az geri dönüşüm konteynerleri, İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde dahi, vatandaşlara meseleyle alakalı teşvik sağlamaktan çok uzaktır. Yönetim bazındaki bu kayıtsızlık, kamuoyundaki farkındalığı da azaltarak ilgisizliği körüklemektedir. Bu hususta sosyal onay veya maddi teşvike dayalı politikaların üretilmesi ve etkin biçimde uygulanması yardımcı olacaktır.

Hızla göç alarak büyüyen kentler için başlıca meselelerden biri de artan konut ihtiyacıdır. Türkiye’de 2019’dan 2020’ye konut satışlarındaki artışa rağmen, ev sahipleri oranında bir düşüş göze çarpmaktadır. Bu veri konut alımının ihtiyaca binaen değil daha çok yatırım amaçlı gerçekleştiğini düşündürmektedir. İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerdeki spekülasyon kira artışları hem hayat pahalılığını etkilemekte hem de gittikçe düşen alım gücü sonucu gelir-gider açığının genişlemesi derin bir yoksulluk ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda ortaya çıkan, örneğin gecekondulaşmanın, yalnızca bir konut problemi olmadığını altını çizmek gereklidir. Son yıllarda gecekonduların ‘ıslahına’ yönelik geliştirilen kentsel dönüşüm projelerinin esasen Türkiye ekonomisinin merkezine yerleştirilen inşaat sektörünü besleme amacı güttüğüne yönelik tartışmalar gündeme gelmiştir. Gecekondu mahalleleri yalnızca fiziksel bir alana karşılık gelmemekle birlikte; buradaki yaşam pratikleri ve var kalma stratejileri görmezden gelinerek geliştirilen projelerin dar bir çerçeveye yerleştiği görülmektedir.

SAĞLIK SİSTEMİ VE SALGIN

- Hastaneler içerisinde özel hastanelerin payı büyüdü. 2000-2018 yılları arasında toplam hastane sayısındaki artış oranı özel hastaneler için yüzde 121 oldu.
- Nüfus artışı, yaşlı nüfusun artması ve teknolojik gelişmeler sağlık harcamalarını artırdı. Son 20 yılda kamu ve özel sektörün toplam sağlık harcamaları yükselişe geçti.
- Türkiye’de 2021 eylül ayına dek tespit edilmiş toplam COVID-19 vaka sayısı 7 milyona ulaştı, 64 bin kişi ise yaşamını yitirdi. Türkiye, dünyada COVID-19 kaynaklı en çok can kaybı yaşayan 18. ülke oldu.
- Türkiye’de devlet, salgının hanehalkı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için 5 milyondan fazla haneye bir kereye mahsus 1000 TL ödedi, işten çıkartmaları yasakladı, şirketlere kısa çalışma ödenekleri ve ücretsiz izin destekleri sağladı. Fakat KOD-29 ile işçiler çıkartıldı.
- Bilişim ve finans, salgından etkilenme oranı az olan sektörler olurken; tarım, tekstil, hazır giyim, deri imalat, inşaat gibi sektörler hem kırılgan istihdama sahip olmaları hem de evden çalışmaya imkân tanımamaları sebebiyle salgından en fazla etkilenen sektörler oldu.

Bir toplumun müreffeh bir yaşam sürebilmesi o toplumu oluşturan bireylerin sağlıklı olmasına bağlıdır. Bu noktada hükümetlerin halk sağlığı, risk faktörleri, sağlık hizmetleri ve iş sağlığı gibi meseleler için adımlar atması, etkili politikalar oluşturması gerekmektedir. Bunların sağlanması ise oturmuş bir sağlık sistemi gerektirmektedir. Güçlü bir sağlık sistemi, toplumun acil ihtiyaçlarına cevap verebilen, yatak ve diğer somut kapasiteleri gelişkin, sağlık personel memnuniyeti yüksek sistem olarak tanımlanabilmektedir.

Sağlık hizmetlerine erişimin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi tarafından temel insan hakları kapsamına alınmış olması da bu hizmetlerin asgari seviyede dahi olsa devlet tarafından sunuluyor olmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye’de de sosyal politikaların yıllar içinde dönüştüğü, bunun en büyük etkilerinin de sağlık sisteminde görüldüğü söylenebilir. Temel sağlık muayenelerinden ileri düzeyli ameliyatlara kadar çeşitli kademedeki sağlık hizmetlerinin kamu kaynakları tarafından karşılanması devletlerin sosyal politikaları doğrultusunda değişime uğramaktadır. 1961 Anayasasında sağlık hizmetleri, devletin sunması gereken bir hizmet kalemi olarak telakki edilip temel sağlık hizmetlerinin kırsal bölgelere kadar yayılarak kamunun tüm kesimlerince faydalanılması hedeflenmiştir. Ancak 1982 Anayasası ve sonrasında gelen küreselleşme trendi doğrultusunda sağlık hizmetleri kamudan sağlanan bir hizmet olmaktan çıkartılmıştır. Devlet düzenleyici konumuna geçmeye başlamıştır. 2003 yılında hayata geçirilmeye başlanan ve sağlık finansmanını özel sektör de dâhil olmak üzere Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bünyesinde tek çatıda toplayan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” (SDP) hükümetlerin neoliberal politikalarının sağlık alanındaki yansımalarını temsil etmektedir.

Türkiye’de kamu ve özel sektör hastanelerinde

bin kişi başına düşen toplam hekim ve yatak sayılarında artış yaşanmıştır. Bu durum Türkiye’de sağlık altyapısının iyileştirildiğini ve hizmetlere erişilebilirliğin yaygınlaştırıldığını göstermektedir. Bunlar gibi toplum sağlığı için hayati önemi haiz göstergelerdeki iyileşmelerin devamlılık arz etmesi gerekmektedir. Türkiye’de ise hizmete erişim yaygınlaşmaktadır, ancak bununla birlikte hizmetler özel sektörün arzına bırakılmaktadır. Sektördeki özelleşme dalgasının semptomları arasında özel hastanelerin sektörde artan payı sayılabilir. Özel hastanelerin sağlık sektöründeki payı 2002’de yüzde 24 seviyelerindeyken 2019 yılında bu pay yüzde 37’lere çıkmıştır. Özelleşme trendinin bu vaziyeti düşük gelirli geniş kesimlerin nitelikli sağlık hizmetlerine erişimini zorlaştırmaktadır.

Sağlık hizmet arzının öte yüzünde müracaatlar ve hasta-doktor ilişkisi bulunmaktadır. Son yıllarda gelişen altyapı ve artan kapasiteye rağmen hekim başına düşen müracaat sayısında artış meydana gelmiştir. Hekim başına müracaat sayısındaki bu artış, sağlık çalışanlarına yönelik şiddetin artışıyla paralellik arz etmektedir. Ayrıca COVID-19 salgınının ikinci senesine girilirken sağlık çalışanlarının önemli bir kısmı yoğun tempolu ve zor koşullar altında sundukları hizmetin karşılığını alamadıklarını düşünmekte. Yapısal müdahaleler gerektiren bu sorunlar sağlık sisteminin bir sistem olarak var olabilmesini sağlayan özneler için “sağlıklı” asgari koşulların temin edilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.

İş sağlığı ve güvenliği çalışma ortamında yerine getirilen iş kalemleri ile ilintili her türlü bedensel ve ruhsal tehlikelerin önlenmesi için alınan hukuki, teknik ve tıbbi tedbirlerdir. Meslek hastalığı ise işin özgül koşullarının neden olduğu hastalıklar grubuna verilen addır. ILO’ya göre yüzde 98’i önlenabilir olan iş kazaları ne yazık ki Türkiye’de tedbirsizlik dolayısıyla işçilerin ca-

nına mal olmaktadır. Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliği gelişmemekte, kaza ve ölüm sayılarında azalma yaşanmamaktadır.

Bu bölümde 2020 yılının mart ayında Türkiye’de tüm yaşamı etkileyen COVID-19 salgınının durumu da ele alınmaktadır. Dünya ve Türkiye’deki vaka sayısı, ölüm sayısı, aşılama durumu vb. gibi sayısal veriler analiz edilmektedir. Salgının en çok etkilediği alanlardan biri olan çalışma yaşamına dair işsizlik, iş kaybı, istihdam gibi göstergelere dayalı analizler bulunmaktadır. Hükümetlerin salgınla mücadeleye ayırdığı kaynaklarla birlikte bu kaynakların kullanım biçimleri de değerlendirilmektedir.

Türkiye’nin COVID-19 karnesinde 7 milyonu aşkın vaka ve 64 binin üzerinde COVID-19 se-

bepli ölüm bulunmaktadır. Bu karneye rağmen Türkiye’nin salgınla mücadelede dünya ortalamasının üzerinde bir başarıya imza attığı söylenebilir. Zira ham değerlerden daha iyi birer değerlendirme kriteri olan milyon başına vaka ve ölüm sayıları açısından Türkiye’nin konumunun dünya ortalamasından iyi olduğu söylenebilir. Ancak salgının sağlık sistemini aşan etkileri ele alındığında salgın dolayısıyla iş kayıpları yaşayan vatandaşın, daralan istihdam, yükselen enflasyon ve artan döviz kurları karşısında hükümetin destek paket ve harcamalarından umduğu medeti de bulamadığı görülmektedir. Zira yapılan harcama ve destek miktarları özellikle ekonomik olarak salgından Türkiye gibi ağır etkilenmiş ülkeler ile kıyaslanınca oldukça kfiyetsiz olduğu görülmektedir.

Sağlık Sistemi

Sağlık hizmetlerine erişimin temel insanî hak çerçevesinde değerlendirildiği İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) başta olmak üzere ‘sağlık hakkı’ birçok ulusal ve milletlerarası bildiride kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte, küresel kapitalist sistemle birlikte karakterleri dönüşen refah rejimlerinde devletin sağlık hizmetleri sağlayıcısı olarak rolü önemli bir tartışma başlığı oluşturmaktadır. Sağlık politikalarının devletlerin sosyal politika ve refah anlayışlarına göre şekillenmesi öncelikle bu hususlara dair kavramların iyi anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Esping-Andersen (1990) sıkça atıf yapılan refah rejimi sınıflandırmasında ülkeleri liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat olmak üzere üç tip model altında inceler. Bu bağlamda sağlık başta olmak üzere tüm sosyal hakları evrensel hale getirerek refah anlamında en kapsayıcı sistemi ortaya koyanların sosyal demokrat ekole mensup Kuzey Avrupa ülkeleri olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra, Anglosakson liberal ülkeler (ABD, Kanada, Avustralya vs.) ise piyasa merkezli hareket ettiklerinden sağlık hizmetleri buralarda yaygın oranda özelleştirilmiş bulunmakta ve devlet eliyle refah dağıtımı oldukça sınırlı tutulmaktadır.

‘Ailecilik’ Türkiye’deki sosyal politika yaklaşımının güçlü bir bileşeni olmakla beraber, birçok araştırmacı bu doğrultuda ülkemizdeki refah rejimini Güney Avrupa modeli altında ele almıştır. Türkiye’deki sosyal güvenlik sisteminin bilhassa son yıllarda esaslı bir dönüşüm geçirdiğini öne süren Ayşe Buğra’ya (2020) göre bu süreç sağlık hizmetlerinde özelleşmeyi ve piyasalaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Piyasalaşma eğiliminin yanı sıra Türkiye’de sağlık hizmetlerini sağlayan kurumlarla sistemin hacmi genişlemiştir. 2009-2019 yılları arası yataksız sağlık kurumu ve hastane sayısındaki değişime bakıldığında 2016’dan bu yana her iki kategoride de düzenli bir artış göze çarpmaktadır. Yataklı ve yataksız olmak üzere iki gruba ayrılan sağlık kurumları; dispanser, sağlıkevi, teşhis, tarama ve eğitim merkezi gibi müesseseleri de içerdiğinden sayısal anlamda oldukça fazla gözükmektedir. Buna göre, 2009’da 13 bin 816 olan yataksız sağlık kurumu sayısı 2019 yılında 33 bin 57’ye; bin 389 olan hastane sayısı ise bin 538’e yükselmiştir.

Bin kişi başına düşen toplam hekim ve yatak sayılarına bakıldığında aşağı yukarı benzer eğilimli grafikler karşımıza çıkmaktadır. Her iki değişkende de istisnai dalgalanmalar hariç bir artış söz konusudur. Buna göre, 2009’da bin kişi başına düşen toplam hekim sayısı 1,6 iken 2019’da bu rakam 1,9’a yükselmiş; yatak sayısı ise 2,62’den 2,85’e çıkmıştır. Veriler arasında sayısal maddada ciddi bir fark bulunmasa da kapasitenin belirli bir ölçekte genişlediğinden bahsedilebilir. Bununla bir-

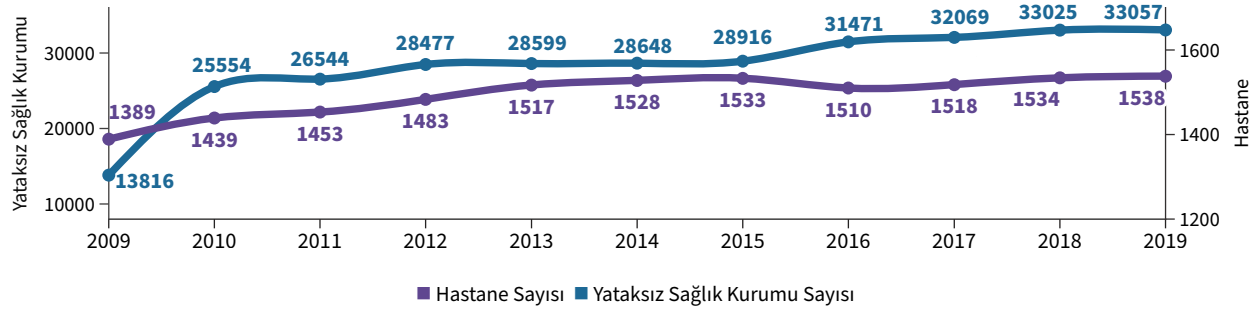
likte OECD ülkeleri arasında bin kişi başına düşen hekim sayısı en düşük olan ülkenin Türkiye olması dikkat çekmektedir. Bu nedenle altyapının iyileştirilmesi kadar hizmetlere ulaşılabilirliğin yaygınlaşması da toplum sağlığı için hayati bir faktördür.

COVID-19 salgını ikinci yılını doldurmaya yaklaşırken kamuda çalışan hekimlerin toplu biçimde istifa etmeleri medyada kendine yer bulmaktadır. Sağlık çalışanlarına artarak devam eden şiddetin yanı sıra, iki senedir devam eden salgın koşulları nedeniyle yaşanan yoğun çalışma temposu ve bu çalışma yoğunluğunun hekimlere ek ücret vs. gibi bir dönüşünün olmaması meslek tatminini azaltan bir durumdur.

Sağlık sisteminde özelleşmenin boyutlarını görmek üzere yandaki şekillerde kamu, özel ve üniversite hastanelerinin sayılarının sektördeki toplam hastane sayısı içindeki oranlarını gösteren şekil incelenebilir. Bu grafiğe göre özel hastanelerin sektördeki payı 2002’de yüzde 24 seviyelerindeyken 2019 yılında bu pay yüzde 37’lere çıkmıştır. Yani toplam hastaneler içinde özel hastanelerin oranı yükselmiştir. Kutlu’nun (2021) çalışmasında belirttiği üzere 2000-2018 yılları arasında toplam hastane sayısındaki artış oranı yüzde 29 olarak, özel hastaneler için ise bu oran yüzde 121 olarak tespit edilmiştir. Benzer bir artış eğilimini özel hastanelerdeki yatak kapasiteleri üzerinden de gösteren Kutlu, sağlık sektörünün arz ve talep bağlamında giderek özelleştığının altını çizmiştir. Bir yatağın yılda kaç hasta tarafından kullanıldığını gösteren yatak devir hızındaki artış, hastaların taleplerini hangi hastanelerde karşılama eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna göre hasta talepleri 2002’den 2018’e özel sektöre kaymıştır.

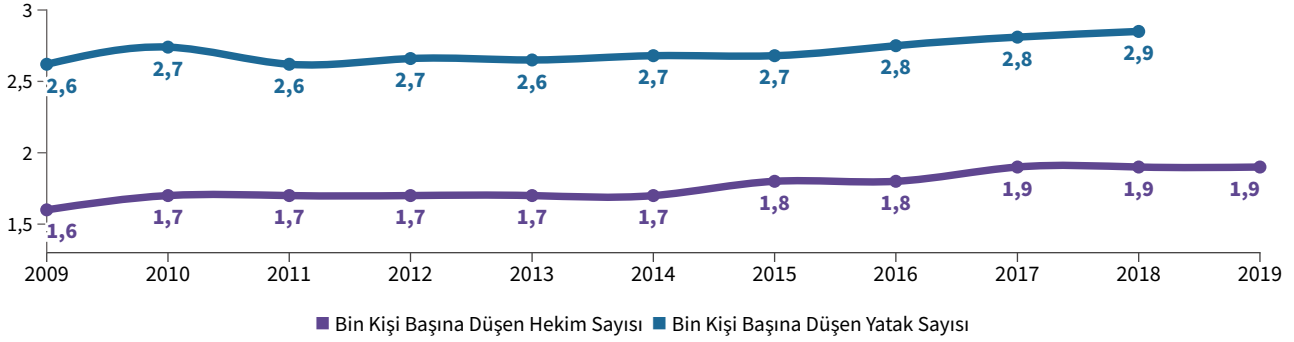
Son olarak, sağlık bakanlığı hastanelerine müracaatların tüm sektörlerdeki hastanelere müracaatlar içindeki oranına bakıldığında 2018 yılında her beş müracaattan birinin özel hastanelerde yapıldığı görülmektedir (Kutlu, 2021). Bu özelleşme cereyanının düşük gelir gruplarının nitelikli sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırdığı açıktır. Bu durumda kamudan düşük maliyetli ve nitelikli hizmet arzı, talebi karşılayamayacaktır, hizmet almak için bekleme süresi uzayacaktır. Buna göre, maddi imkânları olanlar özel sektörden ücreti mukabilinde hizmetlerini alabilecekken, bu külfetin altında kalanlar kamuda uzun süreler beklemek zorunda kalacaklardır.

Kutlu, sağlık sisteminde özelleşme trendinin sonuçlarını incelediği çalışmasının sonunda kamusal yatırımların artırılması, uzman hekimlerin kamudaki konumunun güçlendirilmesi, kamudaki yoğunluk nedeniyle özel sektöre yönelen hastalara kamusal maddi desteğin sağlanması gibi öneriler sıralamıştır.

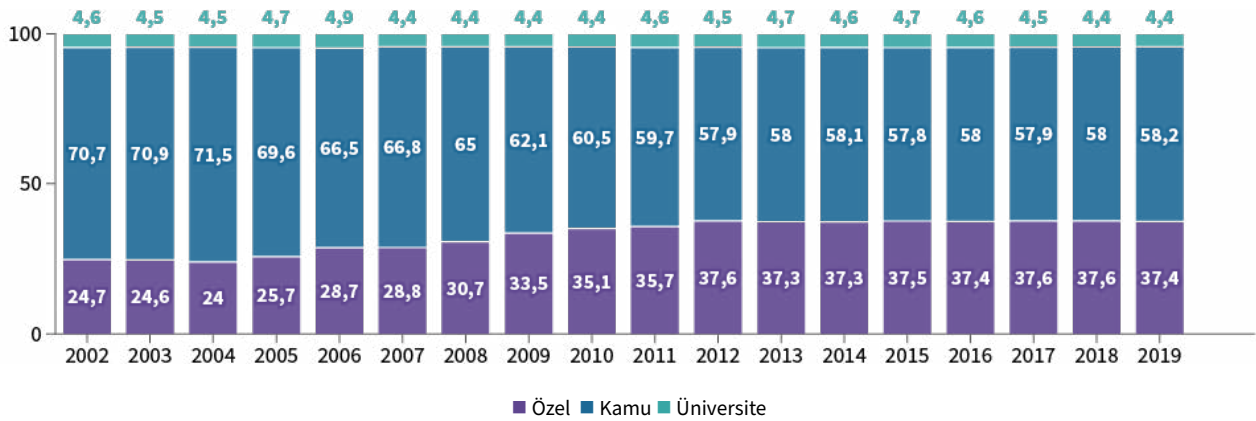
Şekil 176. Yıllara Göre Hastane ve Yataksız Sağlık Kurumu Sayısındaki Değişim (2009-2019)

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri

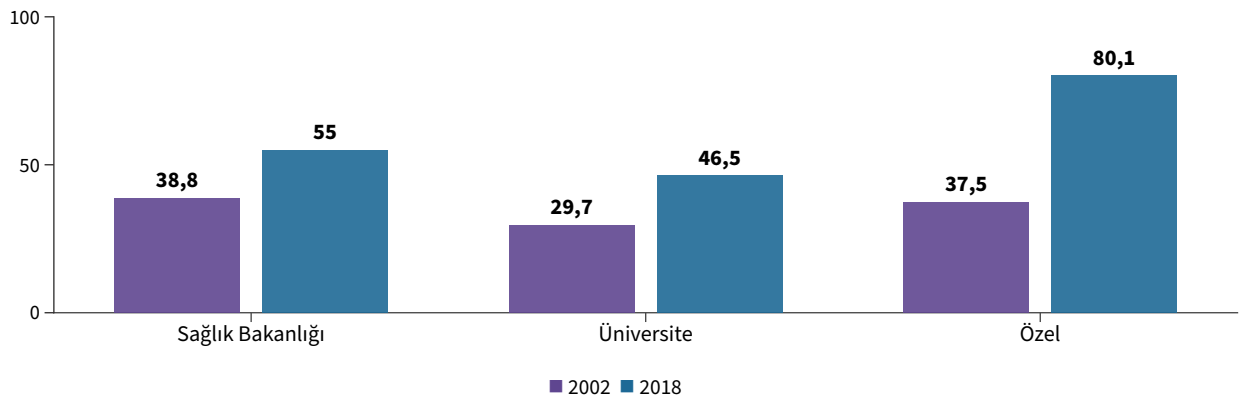
Şekil 177. Yıllara Göre Bin Kişi Başına Düşen Yatak ve Hekim Sayıları (2009-2019)

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri; World Bank, Hospital Beds per 1000 people- Turkey

Şekil 178. Yıllara Göre Kamu Özel ve Üniversite Hastane Oranları (% 2002-2019)

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri

Şekil 179. Sektörlere Göre Yatak Devir Hızı (2002, 2018)

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı

Sağlık Sorunları

Bir önceki bölümle ilintili bir şekilde son yirmi yıllık süreçte kurum sayısı ve kapasitesindeki artışa paralel olarak hasta müracaat sayısının da artış gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda hastanelere gelen müracaat sayıları önemli bir gösterge teşkil etmektedir. 2002 yılında bakanlığa bağlı, özel hastanelerin ve üniversite hastanelerinin tamamının toplam aldığı müracaat sayısı 122 milyon olarak tespit edilmiştir. Bu müracaat sayısı 2019'da ise 518 milyon olarak gerçekleşmiştir. 17 yılda müracaat sayısında gerçekleşen bu artışta genel nüfusun ve yaşlı nüfusun büyümesinin de bir payı olduğu söylenebilir. Ancak bu iki faktör söz konusu bu artışı açıklamakta yeterli gelemeyecektir. Burada genel olarak sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırıldığı, sağlık ocakları ve ardından aile hekimliği müessesinin, toplumun sağlık hizmetleriyle kurduğu ilişkiyi müspet yönde geliştirdiği söylenebilir. Bununla birlikte, sağıkta dönüşüm programlarına ilaveten sağıkta özelleşme dalgasının hizmetin kılcallara inmesinde ve sağık hizmet arzında olumlu etkiler meydana getirdiği söylenebilir. Nitekim yandaki şekillere bakıldığında özel hastanelere ve üniversite hastanelerine yapılan müracaatların sayılarının (2020 yılındaki COVID-19 etkisini saymazsak) genel bir artış eğiliminde olduğu söylenebilir.

Toplam müracaat sayısının hekim sayısına bölünmesiyle elde edilen hekim başına düşen müracaat sayısı göstergesi, verilen sağık hizmetlerinin kalitesine dair temel bir öneme sahiptir. Yıllık toplam müracaat sayısının istihdam edilen toplam hekim sayısına bölünmesiyle elde edilen bu değer 2009'da 4447 olarak kaydedilmiş, 2019 yılında ise 5055 olarak tespit edilmiştir. Bu artışın açıklanmasında da bir önceki paragrafta olduğu gibi hem genel nüfusun hem de yaşlı nüfusun büyümesi ve dolayısıyla sağık şikâyetlerinin artışa geçmiş olmasından bahsedilebilir. Literatüre göre nüfus artışı ile hekim başına düşen müracaat sayısı ters orantılıdır. Nüfus

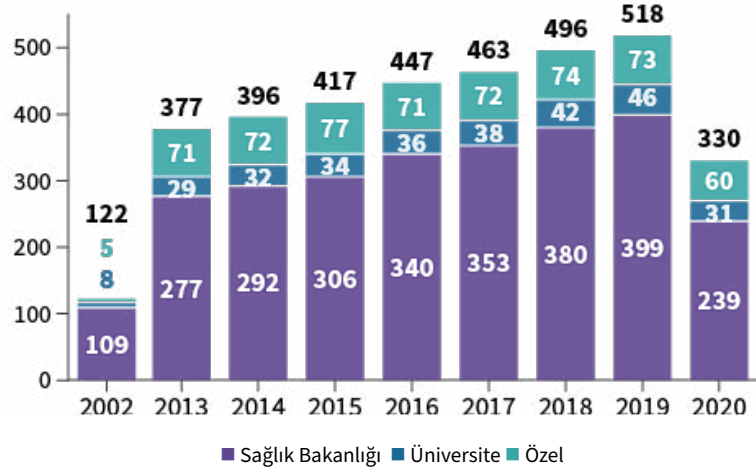
artarken müracaat sayısının da artmaya devam etmesi; beklenmeyen sağık sorunlarının ortaya çıktığını ya da sağık hizmetlerine erişimin kolaylaşması ile birikmiş ihtiyaçların karşılanmaya başlandığını veyahut alınan sağık hizmetinin hasta için sonuç vermediği için mükerrer müracaatlara sebep olduğunu gösterebilir.

Sağık Bakanlığı'nın 2020 faaliyet raporunda paylaştığı verilere göre 2011 ile 2019 yılları arasında devlet hastanesi birimlerinde yatan hastaların toplam sayısı 2 milyon 228 bin iken özel hastane ve üniversite hastanelerinde yatan hastaların toplam sayısı 121 bindir. 2020 yılı için devlet hastanesi birimlerinde 352 bin hasta yatmışken, özel hastane ve üniversite hastanelerinde 39 bin hasta yatmıştır. Bu sayılar ışığında söylenebilir ki 2020 yılında devlet hastanelerinde 2011-2019 toplamının yüzde 15 kadarı yatmışken, özel hastane ve üniversite hastanelerinde bu değer yüzde 32 civarındadır. Buna göre, toplam sağık hizmet talebinin özel sağık sektörünün sunduğu arz ile karşılanan payının gitgide büyüdüğü, bireylerin özel sağık sektörünü tercih etmeye başladığı söylenebilir. Ancak elbette devlet hastanelerinin sektörde kapladığı alan özel sektöre göre hala daha geniştir.

İlleri sağık hizmet göstergelerine göre istatistiki kümelere ayıran ve performans analizi gerçekleştiren çalışmada Eren ve Ömürbek (2019), gelişmiş ve gelişmekte olan il kümelerinin diğer illere göre daha iyi sağık hizmeti sunduğunu göstermektedir. En geride kalan kümede Tunceli ve Bayburt gibi az nüfuslu ve gelişmemiş illerin bulunduğu analizin sonundan bir önceki kümesinde de ağırlıklı olarak Doğu Anadolu illeri yer almıştır.

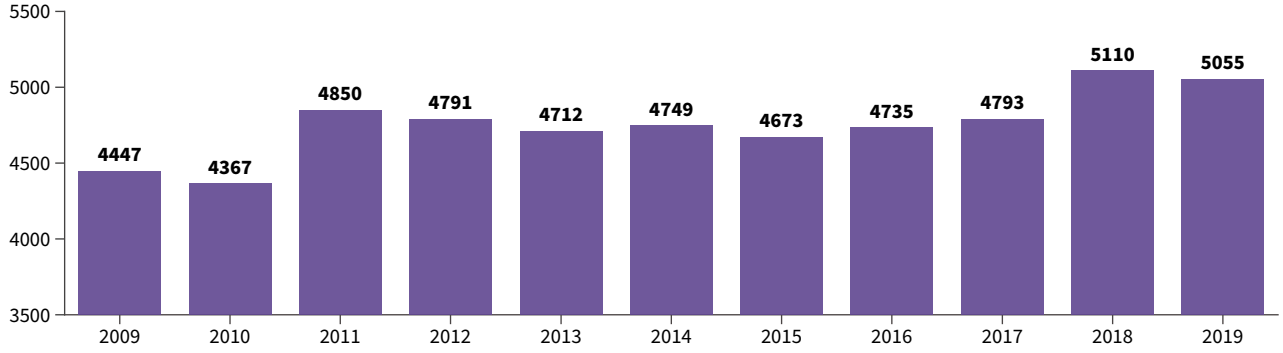
Institute For Health Metrics and Evaluation (IHME) ülke raporlarına göre Türkiye'de en fazla ölüme neden olan 5 hastalık; iskemik kalp hastalığı, felç, akciğer kanseri, KOAH ve Alzheimerdir.

2019 yılında kişi başı hekime müracaat sayısı en yüksek olan bölge Ege, yatak doluluk oranı en yüksek olan bölge Akdeniz, ortalama kalış günü en yüksek olan bölge ise Batı Anadolu oldu.

Şekil 180. Sektörlere Göre Hastanelere Müracaat Sayısı (Milyon, 2002, 2013-2020)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları

Şekil 181. Hekim Başına Düşen Müracaat Sayısı (2009-2019)

Kaynak: TÜİK, Sağlık İstatistikleri

Halk Sağlığı

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) tanımına göre halk sağlığı: "çevre sanitasyonu, bulaşıcı hastalıkların denetimi, bireylerin bireysel hijyen konusunda eğitimi için örgütlenmiş toplumsal çalışmalar... her birey için sağlığın sürdürülmesine yeterli bir yaşam standardını sağlamak için toplumsal mekanizmalar geliştirme ... bilim ve sanattır." Bu tanımdan anlaşılmaktadır ki halk sağlığı bağlamında çevre sanitasyonu vazgeçilmez ehemmiyete sahiptir. Bu yanı sıra güvenli sanitasyon hizmetlerinin halk sağlığı bakımından temel kamu hizmetlerinin başında geldiği söylenebilir.

Temiz su kaynaklarına erişim sorunu, dünyanın "en fakir" ülkelerinde hâlâ ölümlere neden olmaya devam eden bir toplumsal sağlık sorunudur. The Lancet'in "The Global Burden of Disease" başlıklı raporuna göre temiz su kaynaklarına erişim sorunu 2017 yılında 1,23 milyon ölüme sebep olmuş ve böylece dünyada en çok ölüme neden olan on dördüncü neden olarak tespit edilmiştir. Bu sayı aynı yıl gerçekleşen cinayetlerin üç katıdır ve trafik kazalarındaki yaşam kayıplarına eşittir. Güvenli olmayan su nedeniyle gerçekleşen ölümler, dünyada yaygın olarak Orta Afrika ve Hint Alt Kıtası bölgelerinde görülmektedir. Ölüm oranlarının 2017 yılı için Çad'da yüzde 14 gibi bir yaygınlığı bulunurken Avrupa'nın çoğunda yüzde 0,01'in altına kadar inmektedir (Ritchie ve Roser, 2021). Türkiye'nin temel temiz suya erişim oranı yüzde 97 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca "Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME)" tarafından yayınlanmış güvenli olmayan su nedeniyle ölüm oranı verilerine göre Türkiye'de yaşanan ölümler 2010 yılından 2017 yılına kadar yüz binde 0,6'dan yüz binde 0,45'e kadar düşmüştür. Bu durum Türkiye'de güvenli olmayan su sebepli ölümlerin sifıra oldukça yaklaştığını göstermektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "diğer hanelerle paylaşılmayan iyileştirilmiş temizlik tesislerini kullanmak" olarak tanımlanan temel sanitasyona erişemediği için 2017 yılında dünyada 775 bin kişi hayatını kaybetmiştir (Ritchie ve Roser, 2021). Türkiye'nin nüfusunun ise yüzde 97'sinin temel sanitasyona erişim sağladığı görülmektedir. Temel sanitasyondan farklı olarak, Dünya Sağlık Örgütü'nün "diğer hanelerle paylaşılmayan ve dışkının güvenli bir şekilde uzaklaştırıldığı, fosseptik çukurları, borulu kanalizasyon sistemleri ve sifonlu dökümlü tuvalet sistemleri" şeklinde tanımladığı "güvenli bir şekilde yönetilen sanitasyon

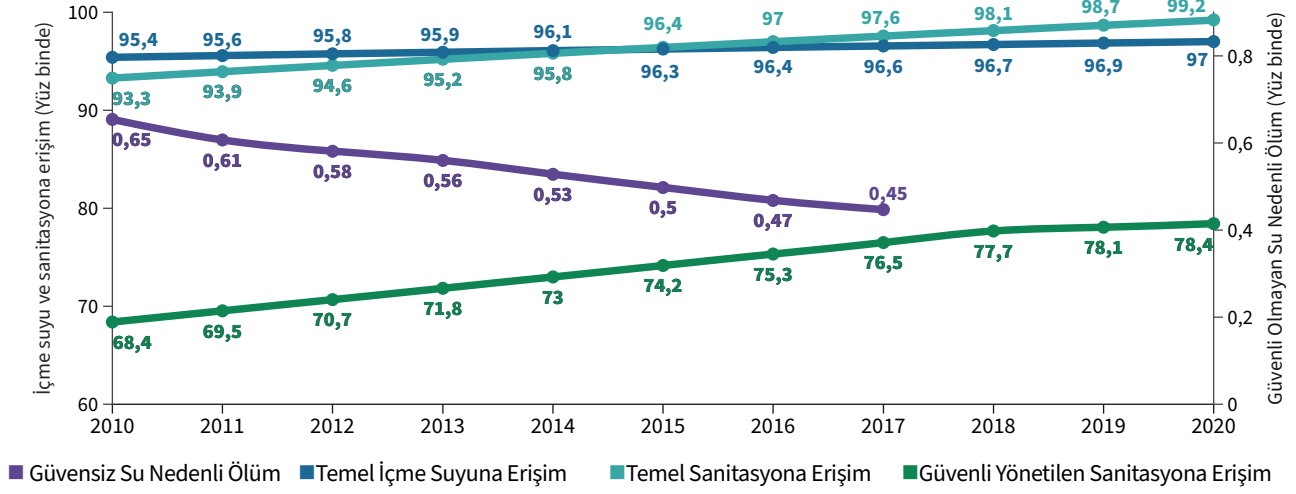
hizmetleri" için Türkiye'nin verilerine bakıldığında 2020 yılı itibarıyla nüfusun yüzde 78'inin güvenli sanitasyon hizmetinden faydalandığı, dünya nüfusunun ise yarısından biraz fazlasının (yüzde 54) güvenli bir şekilde yönetilen sanitasyon hizmetlerine erişimi olduğu görülmektedir. Sanitasyon durumuna göre dünya ülkelerinin durumlarına bakıldığında en düşük gelire sahip ülkelerde nüfusun beşte birinden daha azının güvenli sanitasyona sahip olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin 1961 tarihinde yasalaştırdığı "224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Yasası" ilkesel olarak, tüm sağlık hizmetlerinin devlet görevi olarak kabul edilmesini, ilk basamak sağlık hizmetlerinin (koruma ve sağaltım birlikte) bölgesel yayılımının genişletilerek herkesin bu hizmetlerden yararlanmasının sağlanmasını, koruyucu ve sağaltıcı hizmetlerin birlikte sürdürülmesini ve kamu sektöründe hizmetlerin tek elden yürütülmesini kabul etmektedir. Bu açıdan önemli bir halk sağlığı adımı olan bu yasa DSÖ'nün "2000 yılında Herkese Sağlık" kararlarına da uyumludur. Ne var ki yasa, gereği gibi yürürlüğe konamamıştır (Özgür, 2004).

Gelişen ekonomik üretim faaliyetlerinin başta su kirliliği olmak üzere doğa üzerindeki tahribatının arttığını gösteren literatüre uygun olarak sanitasyon olanakları, endüstriyellemenin etkisiyle daha da kısıtlanmaya başlamıştır. Öte yandan yetersiz kanalizasyon sistemleri yeraltı sularının kirlenmesine yol açmaktadır. Güvenli içme suyu ve sanitasyon hizmetleri, sağlık sistemi açısından hem maliyet azaltıcı bir özellik taşımakta hem de toplumsal sağlığı geliştirmektedir.

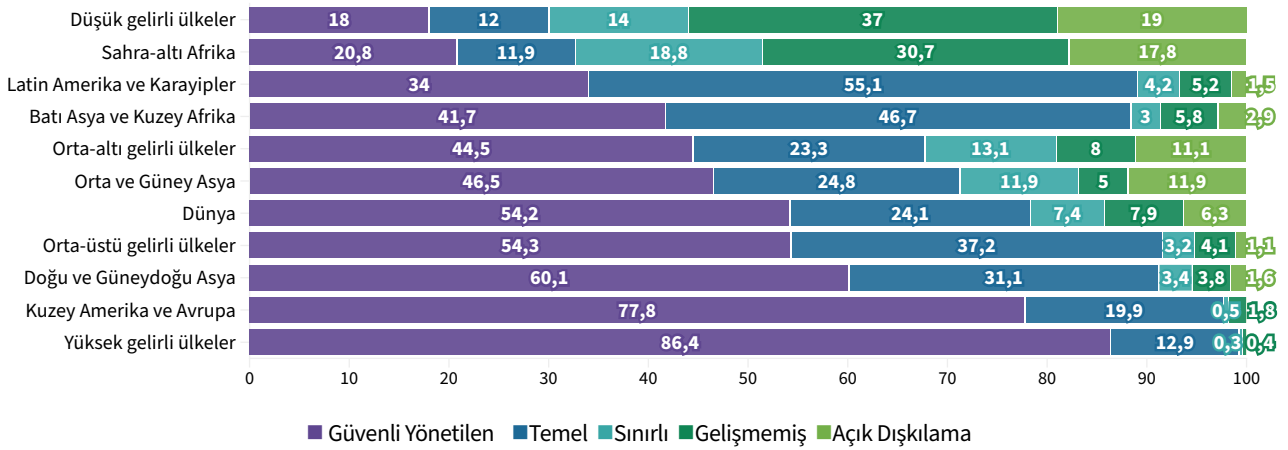
Bununla birlikte neredeyse tüm nüfusun temiz su ve sanitasyona erişebildiği ülkeler aynı zamanda en yüksek kişi başı milli gelire sahip olan ülkelerdir.

Montgomery ve Elimelech (2007), temiz su ve sanitasyon hizmetlerinin eksikliği halinde ortaya çıkan sorunlar ve çözüm yolları sunmayı amaçladığı çalışmalarında siyasi irade eksikliğinin altını çizmektedir. Konuk Şeker ve Ocakçı (2014), yoksul çocukların temiz su ve sanitasyon olanakları yoksunluğuna bağlı olarak sağlık sorunları yaşadığını belirtmiştir. Literatür genelinde de görülebileceği üzere sanitasyon ve temiz suya erişimde milli gelirin ve kişi başına düşen payın olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Akt: Börüban ve Özgür Güler, 2020)

Şekil 182. Temel Hijyen ile Alakalı Göstergeler (%) ve Güvenli Olmayan Su Kaynaklarından Ölüm (Yüz Binde, 2010-2020)

Kaynak: Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME)

Şekil 183. Dünyada Sanitasyon Türüne Göre Nüfusun Dağılımı (% , 2020)

Kaynak: WHO/UNICEF Joint Monitoring Programme (JMP) for Water Supply and Sanitation; Our World in Data, Sanitation

İş Sağlığı ve Güvenliği

İş sağlığı kavramı; iş yerinde çalışan işçinin yerine getirdiği iş için fizyolojik ve ruhsal uygunluğunu, yaptığı işten görebileceği zararları ve çalışma koşullarının işçi üzerindeki etkilerini ifade ederken, “iş güvenliği” işin yapılması sırasında alınması gereken önlemleri, kullanılan makine ve teçhizatın uygunluğunu, çalışma koşullarının barındırdığı risk ve tehlikeleri, uygulama yöntemlerinin doğruluğunu ifade eder (Altinel, 2011). İş sağlığı ve güvenliği, iş yerlerinde yapılan işler ile ilintili her türlü bedensel ve ruhsal tehlikelerin önlenmesi için alınan hukuki, teknik ve tıbbi tedbirlerdir.

Çalışılan işe özgü koşulların neden olduğu zararlı bir faktörden etkilenildiğinin net olarak ortaya konabildiği hastalıklar grubuna “meslek hastalığı” denir. Meslek hastalıklarının azaltılması, iş kazalarının önlenmesi ve güvenli çalışma ortamının sağlanması gibi çalışma hayatının en kritik sorun alanlarına çözüm üreten iş sağlığı ve güvenliği disiplini, dünyada ve Türkiye’de hızla önem kazanmaktadır.

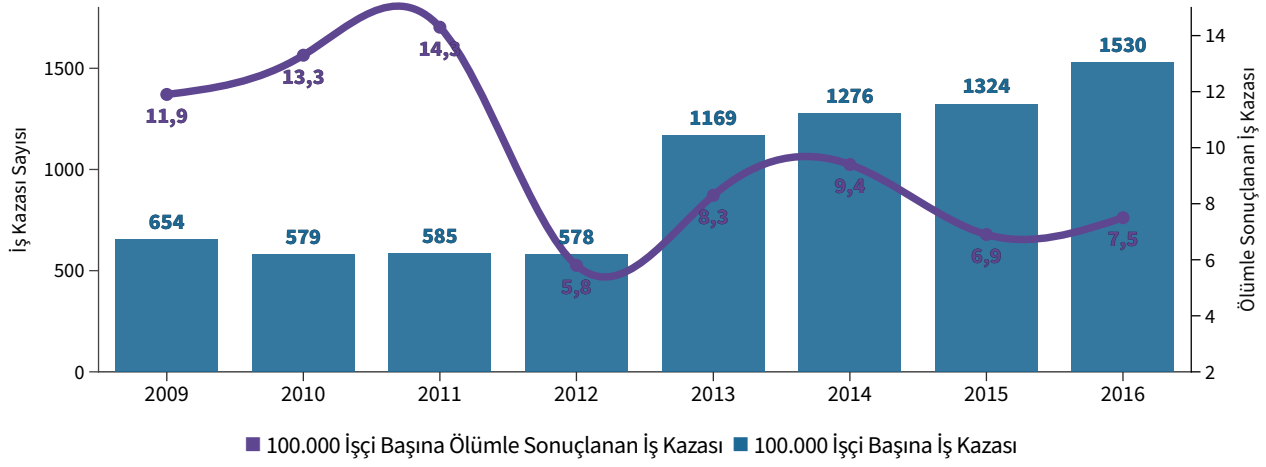
Yandaki şekillerde verildiği gibi, Türkiye’de iş kazalarının sayısı azımsanmayacak derecede olup, herhangi bir azalma eğiliminde olduğu görülmemektedir. 2009 yılında 100 bin işçi başına gerçekleşen iş kazası sayısı 650 civarındayken 2016 yılına gelindiğinde kaza sayısı 1530’a çıkmıştır. Ölümle sonuçlanan iş kazalarının 100 bin işçi başına düşen sayısında 2012 yılında ciddi bir azalma yaşanmışsa dahi oran ilerleyen yıllarda tekrar yükselişe geçmiştir. İşçi Sağlığı ve İşçi Güvenliği (İSİG) Meclisi’nin yıllık raporlarına göre her sene ortalama 1500 işçi, iş kazalarında yaşamını yitirmektedir. Üstelik bu sayının azaltılması noktasında herhangi bir tedbirin alınması için işletmeleri bağlayıcı devlet düzenlemelerinin yapılmadığının altı çizilmektedir (İSİG Meclisi, 2021).

Ölümle sonuçlanan iş kazaları, sektörlerle ilgili incelendiğinde en büyük payın tarım ve inşaat sektörlerinde yaşanan kazalarda olduğu görülmektedir. Son 5 yılda tarım sektöründe yaşanan kayıpların sayısı artarken inşaat sektöründe bunun aksi yönde bir gelişme olarak kayıp sayılarında düşüş yaşandığı görülmektedir. 2020 yılına damgasını vuran COVID-19 salgını nedeniyle daha önceki yıllarda yaşanan kayıp sayısının çok küçük değerlerde olduğu sağlık ve sosyal hizmetler sektöründe 330 işçi yaşamını yitirmiştir.

COVID-19 salgını, Türkiye’deki iş yerlerinin salgın krizlerine ne denli hazırlıklı olduğunu göstermiştir. İşletmeler, kriz yönetim sürecini, kriz anında nasıl stratejiler geliştirileceğini tecrübe etmiştir. Pandemi döneminde birçok iş yeri kapatılmış, uzaktan/evden çalışma sistemine geçilmeye çalışılmışsa da bazı temel sektörler üretime devam etmiştir. Dolayısıyla, iş akdinin işverene yüklediği sorumluluklardan biri olan işçiyi işten kaynaklı zararlardan koruma durumu COVID-19 için de geçerli olmuştur. Salgın sürmekteyken işveren iş sağlığı ve güvenliği önlemleri kapsamında maske, eldiven, siperlik vs. gibi her türlü sağlık ekipmanını sağlamakla sorumlu tutulmuştur (Ateş, 2020). Sağlık sektörü de bu bağlamda çalışmaya ara verilemeyen ancak çalışanların sağlığının korunması gereken sektörlerden biri olmuştur. Ancak veriler göstermektedir ki alınan tedbirler sağlık sektöründe çalışanların yaşamını yitirmesine engel olamamıştır.

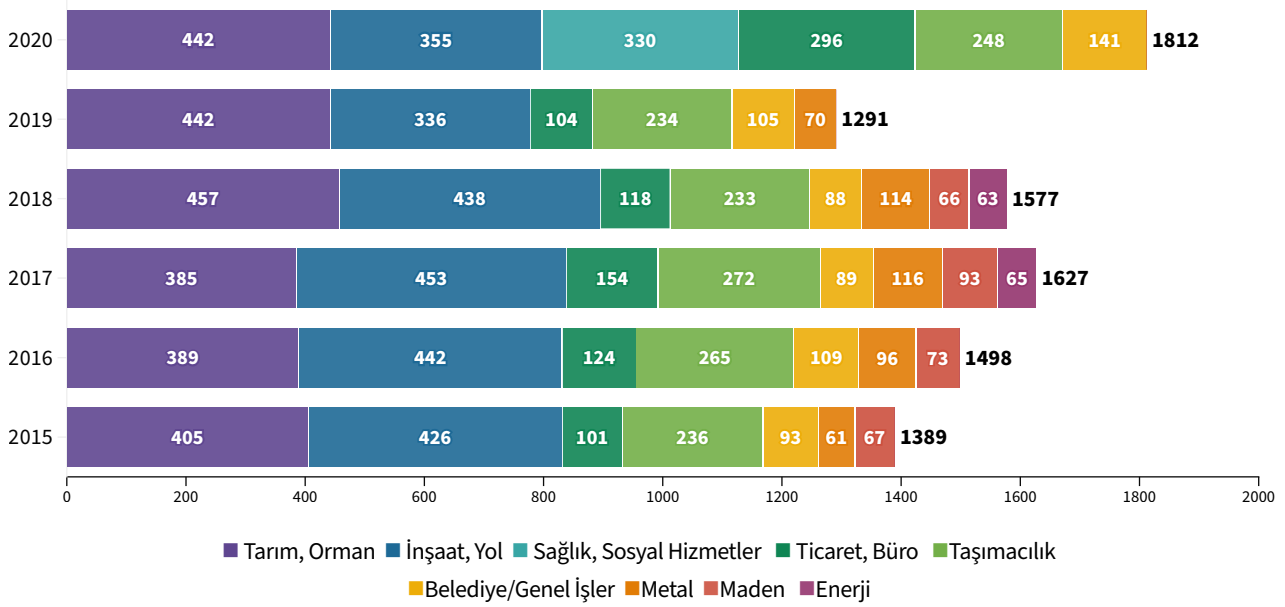
Sağlık çalışanlarını yüksek riskli (yüz maskesi takmayan COVID-19 hastaları ile uzun süre yakın temasta bulunmak) ve düşük riskli (genel olarak COVID-19 hastaları ile kısa etkileşimlerde bulunmak) olarak sınıflayan Çetintepe ve İlhan (2020), sağlık çalışanlarının kişisel koruyucu donanımı olmadan yüksek riskli faaliyetlerde bulunulduysa 14 gün süreyle işten uzaklaştırılması gerektiğinin altını çizerek, sağlık birimlerinde klima santrallerinin kurulması, COVID-19 belirtili hastaların izole odalarda yatması ve pandemi sürecinde görev alan sağlık çalışanlarının tıbbi takibinin yapılması gibi tedbir ve prosedürlerin işletilmesi gerektiğinin de altı çizilmektedir (Çetintepe ve İlhan, 2020).

Son olarak, Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmemesinin, kaza ve ölüm sayılarında azalma yaşanmamasının en önemli nedenlerinden biri istihdamda taşeronlaşmadır. Taşeron sisteminde sosyal güvencelerin neredeyse askıya alınmasının doğal sonucu olarak iş esnasında alınması gereken tedbirler de yerine getirilmemektedir. Türkiye’de iş sağlığı ve güvenliğinin gelişmesi için istihdamın güçlendirilmesi ve sosyal güvencelerin tamamen çalışanların hakları olarak teslim edilmesi gerekmektedir.

Şekil 184. Yıllara Göre Gerçekleşen İş Kazası Sayıları (2009-2016)

Kaynak: ILO, 2021

Şekil 185. Seçilmiş Sektörlerde İş Kazalarında Yaşamını Yitiren İşçilerin Dağılımı (2015-2020)

Kaynak: İSG Meclisi Yıllık Raporları

Trafik Kazaları

Bir halk sorunu olarak değerlendirilen trafik kazalarının toplumsal ve bireysel sağlık bağlamında ciddi sonuçları olabilmektedir. Dünyada giderek artan trafik kazaları nedeniyle her yıl 1,35 milyon kişi hayatını kaybetmekte ve yaklaşık 40 milyon kişi ise yaralanmaktadır. Bu gelişmeler ışığında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), trafik kazalarını hastalık yükü açısından dokuzuncu sıraya taşımıştır (Çetin, 2018). Yandaki şekillerde Türkiye'deki kazaların sayısal durumları özetlenmektedir. Şekillere göre genel olarak kazaların sayısında bir artış eğilimi tespit edilebilir. 2020 yılı özelinde gerçekleşmiş azalmanın ise COVID-19 salgını nedeniyle yapılmış kapanmalardan kaynaklandığı düşünülebilir. Yine şekillerden anlaşılabileceği üzere, yerleşim yerinde kaza sayısı yerleşim dışındaki kaza sayısından fazladır. Buna göre şehir içindeki cadde ve sokaklarda, şehirlerarası otoban ve otoyollara göre daha fazla kaza meydana gelmektedir.

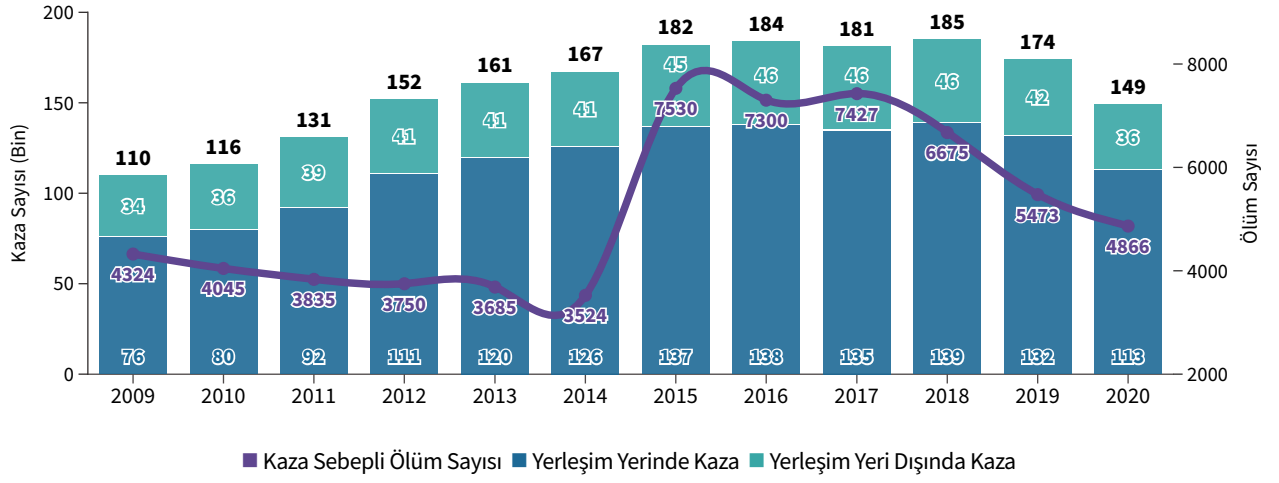
Türkiye'de trafik kazası yaşanma sıklığı Avrupa ülkeleriyle mukayese edilebilir. Otomobil bazında bin kişiye düşen sayı Türkiye'de 150 iken, Avrupa Birliği'ne (AB) üye olan ülkelerde ortalama sayı 516'dır. Bu farka rağmen ülkemizde bir milyon otomobile düşen ölü sayısı 438, AB'de 96 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca Türkiye'de bir milyon kişiye düşen ölü sayısı 66 iken, AB için bir milyon kişiye düşen ölü sayısı 49'dur. 2019 yılında Türkiye'nin trafik kaza bilançosuna göre takriben 1 milyon trafik kazası gerçekleşmiş, bu kazalarda yaklaşık 5 bin kişi yaşamını yitirmiş, 283 bin kişi de yaralanmıştır.

2019 yılına ait kazalardaki kusur oranlarına göre; yüzde 88,89 sürücü kusuru, yüzde 7,92 yaya ve yüzde 0,85 yolcu kusuru bulunmuş, geri kalan yüzde 2,05 ve yüzde 0,30'luk paylar ise sırasıyla taşıt ve yol kusuru olarak raporlanmıştır. Son olarak ölümlü kazaların, yerleşim yerleri ve yerleşim yeri dışı arasında neredeyse eşit dağıldığı görülmektedir. Yaralanmalı kazaların ise yüzde 77'si yerleşim yerinde gerçekleşirken geri kalan yüzde 23'ü yerleşim yeri dışında gerçekleşmiştir (Kuyumcu vd, 2020).

Ulaşım da pek çok alan gibi esasen toplumsal eşitsizliğin yansımalarının izlenebildiği bir alandır. Örneğin gelir eşitsizliğinin bir tezahürü olarak; gelir seviyesinin artışı ile seyahat edilen mesafenin artışı arasında olumlu korelasyon tespit edilmiştir. İngiltere'de en yüksek gelir grubundaki bireyler, en düşük gelir grubundaki bireylere göre 2,5 kat daha fazla seyahat etmektedir (Çetin, 2018). Dünyadaki motorlu taşıtların yüzde 48'ine sahip olan gelişmekte olan ülkeler, trafik kazalarından gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilenmektedir. Trafik kazalarına bağlı ölümlerin yüzde 90'ı bu ülkelerde meydana gelmektedir (Anbarci, Escaleras ve Register, 2009. Akt: Çetin, 2018). Yine Anbarci, Escaleras ve Register (2005) bir başka çalışmalarında gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azalması ve kişi başına düşen GSYİH'nin 11 bin doların üzerine çıkması ile trafik kazası sayısındaki düşüş arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiştir.

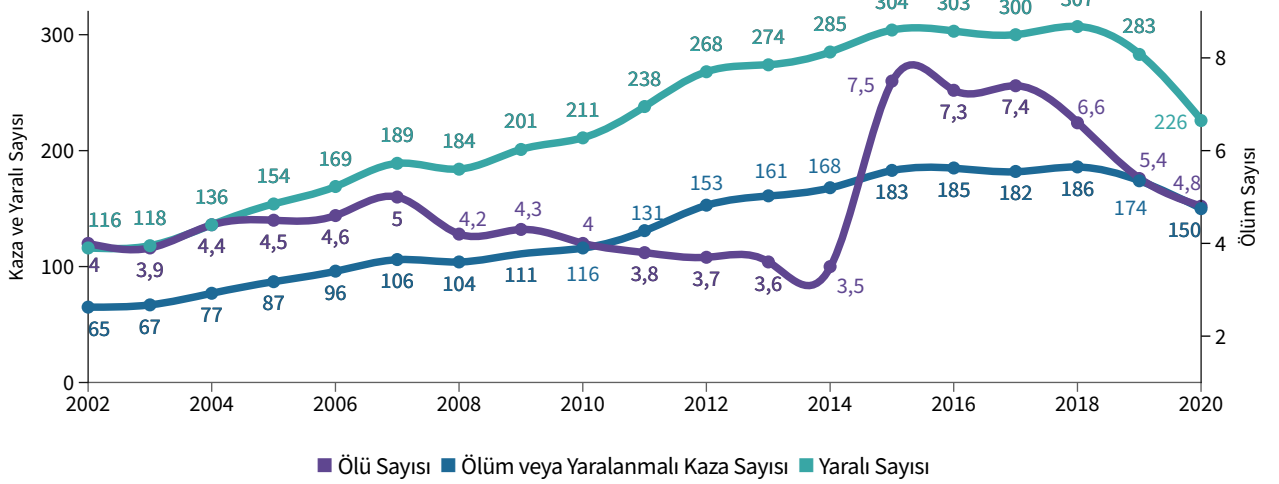
Trafik kazalarının sebebiyet olduğu can kayıpları ve yaralanmalarının azaltılması için bilimsel çalışmaların bulgularına dayanan önlemlerin alınması gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Wisconsin'de Yu ve diğerlerinin (2019) yaptığı bir çalışmaya göre ölümlü kazalar daha çok yerleşim yeri olmayan lokasyonlarda, maddi hasarlı kazalar ise daha çok şehir merkezlerinde meydana gelmektedir (Akt: Kuyumcu vd, 2020). Bu veriler ışığında otoritelerin otoyol güvenliği bağlamında çalışmalarını arttırması gerektiği sonucuna varılabilir. Alavi ve diğerlerinin (2017) İran'da yüksek kaza riskli olarak anılan otobüs ve kamyon sürücülerıyla gerçekleştirdiği bir çalışmaya göre yaş arttıkça kaza riski azalmakta, depresyon ve takıntı bozukluğu ise kaza riskini 2,4 ve 2,7 kat arttırmaktadır.

Sonuç olarak trafik kazaları analizleri yapılmalı, hangi tip araçlar ve sürücülerin hangi tip kazalara neden yatkın olduğuna dair raporlar hazırlanmalıdır. Kazaların en çok gerçekleştiği bölge ve yollar tespit edilip uygun düzenlemeler yapılmalıdır.

Şekil 186. Yerleşim Yeri Dışında Kaza Sayıları (Bin Adet) ve Ölüm Sayıları (2009-2020)

Kaynak: TÜİK, 2021

Şekil 187. Kaza Sebepli Ölü ve Yaralı Sayıları (Bin Kişi, 2002-2020)

Kaynak: TÜİK, 2021

Sağlık Harcamaları

1980'li yıllarla başlayan özelleştirmeler, küreselleşme ve yabancı yatırımların çoğalması ile birlikte iç piyasaların düzenlenmesi hedeflenmekteydi. Kamu ve sosyal harcamaların azaltılması yoluyla devletin piyasadaki rolünü daraltan bu küresel trendin sonuçları, sağlık sisteminin özelleşmesi ve sosyal güvencilerde primlerin finansal kaynak olarak devlet bütçesi yerine ikame edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.

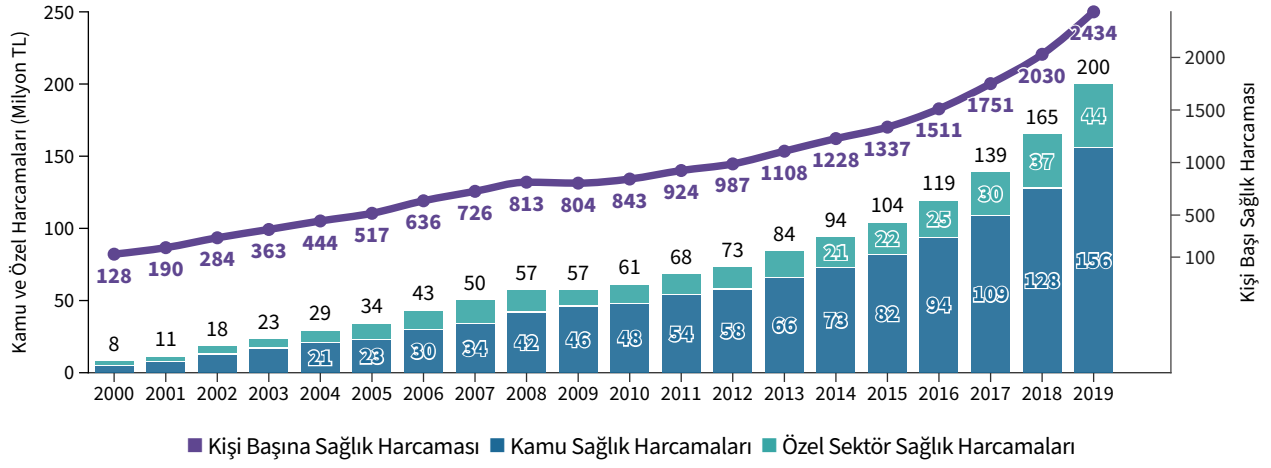
Türkiye'de sağlık hizmetlerinin seyri yasal düzenlemelerle paralel biçimde değişim göstermiştir. Örneğin 1961 Anayasasında sağlık hizmetleri, devletin sunması gereken bir hizmet kalemi olarak telakki edilip temel sağlık hizmetlerinin kırsal bölgelere kadar yayılarak kamunun tüm kesimlerince faydalanılması hedeflenmiştir. Ancak 1982 Anayasası ile birlikte sağlık hizmetleri devletin sunmakla yükümlü olduğu bir hizmet olmaktan çıkartılmış, devlet ancak sağlık hizmetlerinin düzenleyicisi olmakla görevlendirilmiştir. Bu minvalde ilerleyen liberalizasyon süreci 1990'lı yıllar boyunca da devam etmiştir. 2003 yılında "Sağlıkta Dönüşüm Programı" (SDP), hükümetlerin neoliberal politikalarının sağlık alanındaki yansımalarını temsil etmektedir. Bu program kapsamında sağlık finansmanı, özel sektör de dâhil olmak üzere tek elde, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bünyesinde toplanmıştır. SDP kapsamında sektördeki istihdam politikalarında da değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın verilerine göre 2002 yılında 11 bin olan taşeron işçi sayısı, 2011 yılına gelindiğinde 120 bin kişiye çıkmıştır. Buna göre, neoliberal istihdam politikalarına uyumlu biçimde, sektörel taşeronlaşma meydana gelmiştir (Erol ve Özdemir, 2014).

Yandaki şekillerde de görüleceği üzere son 20 yılda kamu ve özel sektörün toplam sağlık harcamaları yükselişe geçmiştir. Nüfus artışı, yaşlı nüfusun artması ve teknolojik gelişmeler sağlık harcamalarının artışına neden olan temel faktörlerdendir. Bu noktada Türkiye'nin hem genel nüfusunun hem de yaşlı nüfusunun arttığı ve teknolojik gelişmeleri takip ettiği için harcamalarının arttığı söylenebilir. Ne var ki harcamaların bizatihi kendisi, sağlık hizmetlerinden yararlanması hedeflenen nüfusun doğrudan faydasına bir gelişmenin gerçekleştiği anlamına gelme-

mektedir. Bunun nedenlerinden biri SDP etkisiyle devletin, koruyucu ve önleyici sağlık sistemi anlayışını terk ederek tedavi edici anlayışı öncelemesidir.

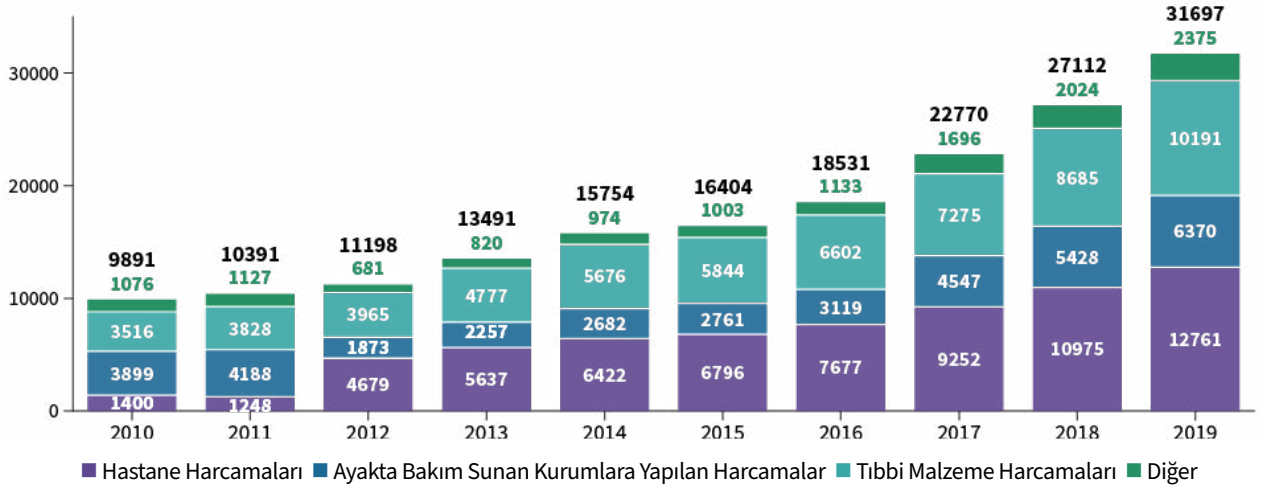
Harcamaların doğrudan sosyal refaha etki etmesinin bir diğer nedeniyse; harcamalar yoluyla sağlık sisteminin piyasalaştırılmasıdır. Türkiye'de sağlık sektörü, harcamalar ve yatırımlar yoluyla büyürken Sağlık Bakanlığı'nın politikaları sonucunda piyasalaşmış, "kamu hizmetinden" "ücreti mukabilinde hizmet arzına" dönüşmüştür. Bu durumun önemli yansımalarından biri ise kamu ve özel hastane sayılarının artışlarıdır. Yandaki şekillerde de görüleceği üzere 2002 yılından 2020 yılına kadar kamu hastanelerinin sayısındaki artış yüzde 15 civarında gerçekleşmişken, özel hastanelerde bu artış oranı yüzde 112 olarak tespit edilmiştir. Hanehalkı tarafından yapılan yıllık sağlık harcamalarının miktarındaki artış, sağlık sektöründeki piyasalaşmanın bir diğer göstergesi olarak alınabilir. Yine şekillerde görüleceği üzere hanehalkı sağlık harcaması toplamında yüzde 200 civarında bir artış tespit edilebilir. Bu artışın en önemli ayağını hastanelere yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Verilere göre 2010 yılından 2019 yılına kadar hanehalkı hastane harcamaları toplamda yüzde 800 artış göstermiştir. MR gibi elektronik cihazların sayısı, hastanelere müracaat sayısı ve gerçekleştirilen ameliyat sayısı gibi farklı göstergeler bakımından da sağlıkta özelleşme eğilimi izlenebilir.

Son 20 yıldır ciddi şekilde varlığını hissettiren sağlık sektöründe özelleşme eğilimi sonucunda temel sağlık hizmetlerine dair erişimde bir daralma yaşanmaktadır. Hizmeti alacak bireyden toplanan primlerle finanse edilen Genel Sağlık Sigortası (GSS) ve özel sağlık sigortası yaklaşımları benimsenmektedir. Devletin asli görevlerinden biri olan ve garanti etmesi beklenen sağlık hizmeti, piyasa koşullarına terk edilmiş ve kâra dayalı düzenlemelerin kurbanı olmuştur. Bu gidişle dar gelirli kesimlerin temel sağlık hizmetlerine erişim sıkıntısı çekmeye başlaması ve sağlıkta eşitsizliklerin ayyuka çıkması beklenebilir. Bu nedenle en azından birinci basamak sağlık hizmetlerini kamu tarafından finanse eden alternatif bir sağlık politikası anlayışına ihtiyaç vardır.

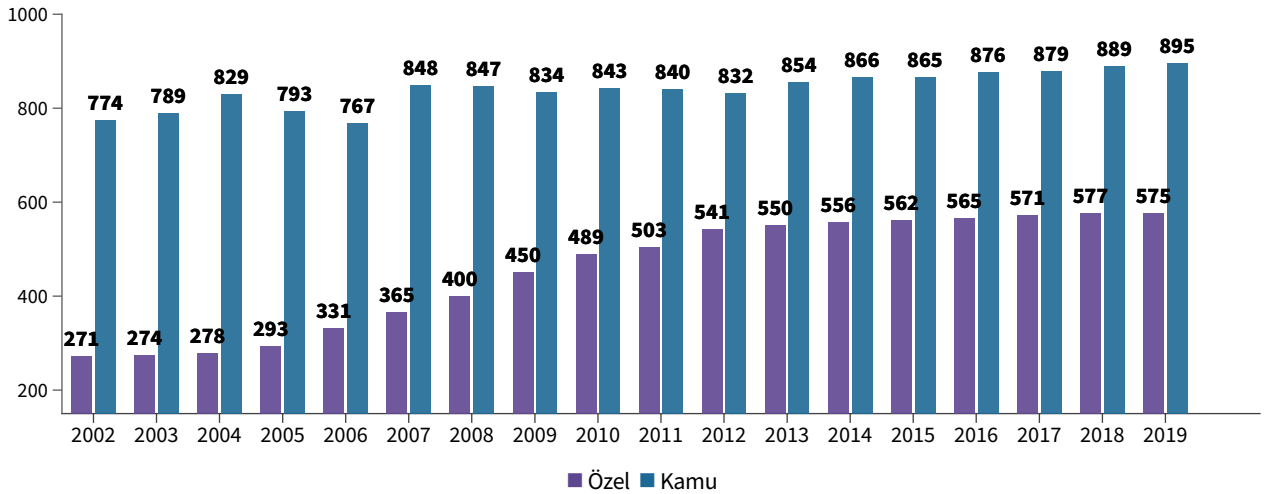
Şekil 188. Kamu ve Özel Sektör Toplam Sağlık Harcamaları (Milyon TL, 2000-2019)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2021

Şekil 189. Hanehalkı Sağlık Harcaması Kalemleri (Milyon TL, 2010-2019)

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, 2021

Şekil 190. Kamu ve Özel Hastane Sayıları (2002-2019)

Kaynak: TÜİK, 2021

Risk Faktörleri

Önleyici toplum sağlığı hizmet ve politikaları; bireyin sağlığını olumsuz etkileyecek risk faktörlerinin olası etkilerini sınırlandırmayı hedeflemektedir. Bu bölümde pek çok hastalığın risk faktörleri arasında sayılan tütün kullanımı, alkol tüketimi ve obezitenin Türkiye'deki güncel durumu ve yaygınlığı ele alınacaktır.

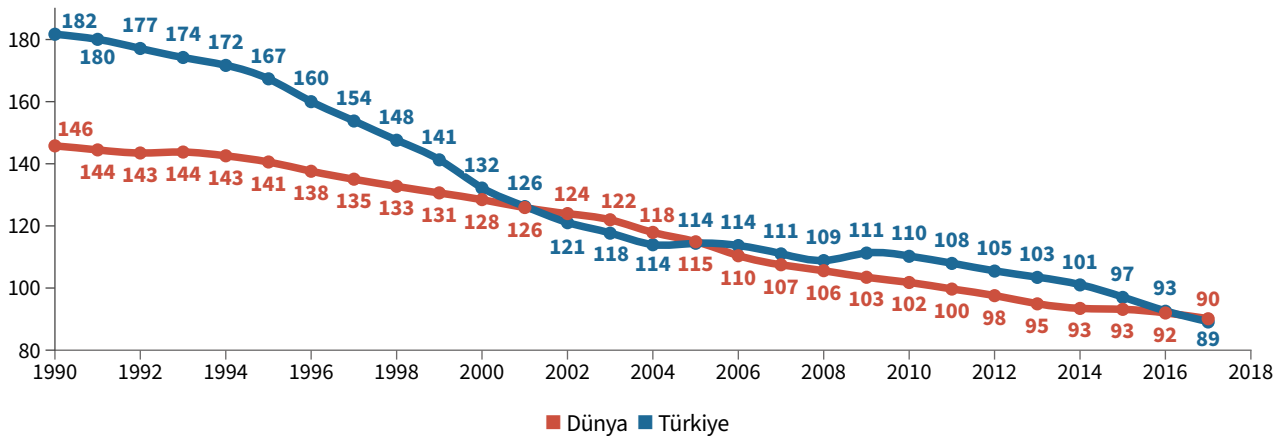
Tütün kullanımı, kan dolaşım sistemi hastalıkları, kanser, kalp krizi, akciğer ve solunum yolu hastalıkları gibi türlü rahatsızlığın risk faktörü olup, erken ölümlerin önemli nedenlerinden sayılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2014 yılı istatistiklerine göre tütün kullanımı dünya çapında yılda yaklaşık 6 milyon ölüme neden olmaktadır. Her gün sigara içtiğini/tütün kullandığını bildiren 15 yaş ve üstü bireyler olarak tanımlandığında Türkiye'de tütün kullanımının yaygınlığı yüzde 28 olarak tespit edilmektedir. Bu oranla Türkiye, dünyada giderek daha büyük bir sorun haline gelen tütün tüketiminde ilk sıralarda yer almaktadır. 100.000 kişi başına sigaradan kaynaklanan ölümlerin oranına bakıldığında dünyadaki eğilime paralel olarak son 30 yılda Türkiye'de ölümler düşmektedir. 1990 yılında 100.000 kişi başına yaklaşık 182 ölüm gerçekleşmekteyken, 2017 yılında bu sayı 89'a düşmüştür.

Tütün kullanımı gibi bir diğer risk faktörü olan alkol tüketimi, 15 yaş ve üzeri nüfusun kişi başına litre cinsinden yıllık alkol satın alışı olarak tanımlanmaktadır. Alkol kullanımı, bir dizi kanser, felç ve karaciğer sirozu riskinde artış da dâhil olmak üzere sayısız zararlı sağlık ve sosyal sonuçlarla ilişkilidir. Alkol ayrıca kazalar ve yaralanmalar, saldırı, şiddet, cinayet ve intihar yoluyla ölüme ve sakatlığa da neden olmaktadır. 2016 yılında dünyanın yıllık ortalama saf alkol tüketimi kişi başına 6,4 litre olarak tespit edilmiştir (Ritchie ve Roser, 2018). Daha anlaşılır bir ifadeyle, dünya ortalaması olan 6,4 litre saf alkol haftada yaklaşık 1 litrelik şarap şişesinin tüketildiğini göstermektedir. Türkiye, 1,5 litre saf alkol civarındaki alkol tüketimiyle dünya ortalamasının oldukça altındadır. Ancak bu durum Türkiye'ye özgü değildir, alkol tüketiminde coğrafi olarak büyük farklılıklar görülmektedir. Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da alkol tük-

etimi neredeyse sıfıra yakinken Avrupa genelinde alkol alımı en yüksek değerlere ulaşmaktadır: Çek Cumhuriyeti, Litvanya ve Moldova'da, kişi başına haftada yaklaşık iki şişe şarap tüketilmektedir. Ağır alkol tüketim epizodları, sağlık açısından en tehlikeli alkol tüketim biçimi olup, alkolik bireylerde sıklıkla görülür. Alkolikliğin yaygınlığına bakıldığında Türkiye yüzde 1,3 ile çoğu Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi gibi dünya ortalamasının altında kalmaktadır.

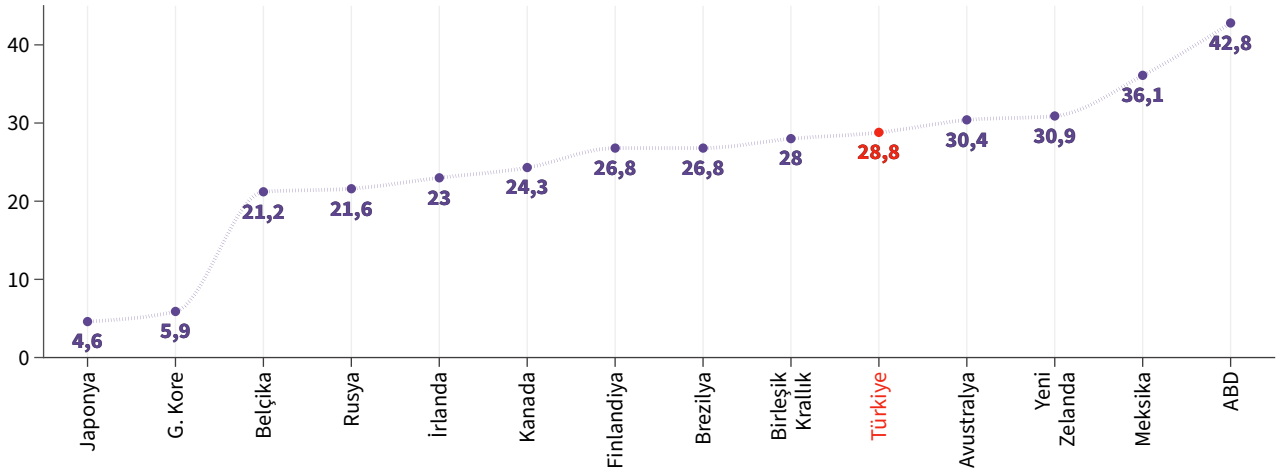
Toplumsal sağlık açısından bir diğer risk faktörü olan obezite, vücut yağının yüksek oranı nedeniyle sağlık riski taşıyan aşırı kilolu kişilere konulan teşhistir. Teşhis etmek üzere en sık kullanılan ölçü, bireyin ağırlığının boyunun metre cinsinden karesine bölünmesiyle elde edilen beden kitle indeksine (BKI) dayanmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) sınıflandırmasına göre, BKI'si 25 ila 30 arasında olan yetişkinler aşırı kilolu, BKI'si 30 veya daha fazla olanlar ise obez olarak tanımlanmaktadır. Yandaki şekillerde kullanılan obezite göstergesi "kendi kendine bildirilen" verilerden oluşturulur ve yüzde olarak ölçülür. Dünyanın en büyük sağlık sorunlarından biri olan ve yalnızca zengin ülkelerdeki bir sorun olmaktan çıkıp tüm gelir seviyelerini kapsayan obezite, her yıl dünya çapında 4,7 milyon erken ölümden sorumludur. Ayrıca kalp hastalığı, felç, diyabet ve çeşitli kanser türleri dâhil olmak üzere dünyanın önde gelen ölüm nedenlerinden bazıları için bir risk faktörüdür. Seçili ülkelerde obez nüfus toplam nüfus içindeki oranının verildiği şekle bakıldığında Türkiye yüzde 28 ile obez nüfusu yüksek ülkeler arasında görünmektedir.

Sonuç olarak, 2017 yılında ölüme en çok sebebiyet vermiş risk faktörleri arasında ikinci olan tütün kullanımı (7,1 milyon ölüm), dördüncü olan obezite (4,7 milyon ölüm) ve sekizinci olan alkol kullanımının (2,8 milyon ölüm) önleyici sağlık hizmetleri kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplum sağlığı bakımından bu tüketim davranışlarının ve obezitenin toplumsal yaygınlık kazanması önlenmeli, bu minvalde bilinçlendirme çalışmaları ve rehabilitasyon programları sürdürülmelidir.

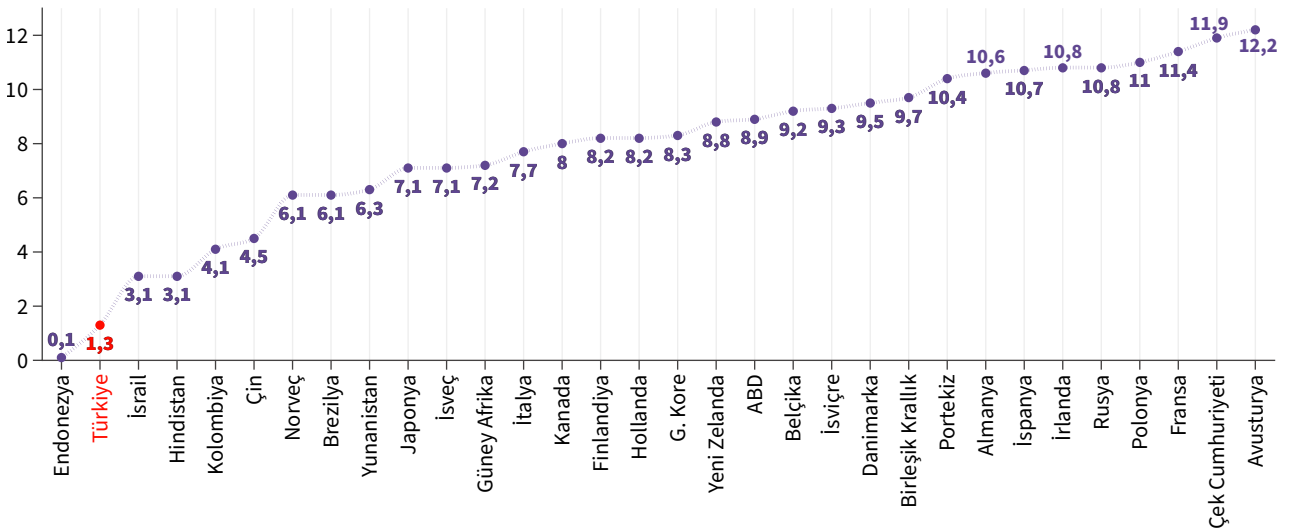
Şekil 191. Tütün Kullanımı Kaynaklı 100.000 Kişi Başına Ölüm (1990-2018)

Kaynak: Institute For Health Metrics and Evaluation (IHME)

Şekil 192. Ülkelere Göre Obez Nüfus Yüzdesi (2017)

Kaynak: OECD, Overweight or Obese Population

Şekil 193. Ülkelere Göre Kişi Başına Tüketilen Saf Alkol Litresi (2019)

Kaynak: OECD, Alcohol Consumption

Rakamlarla COVID-19 Salgını

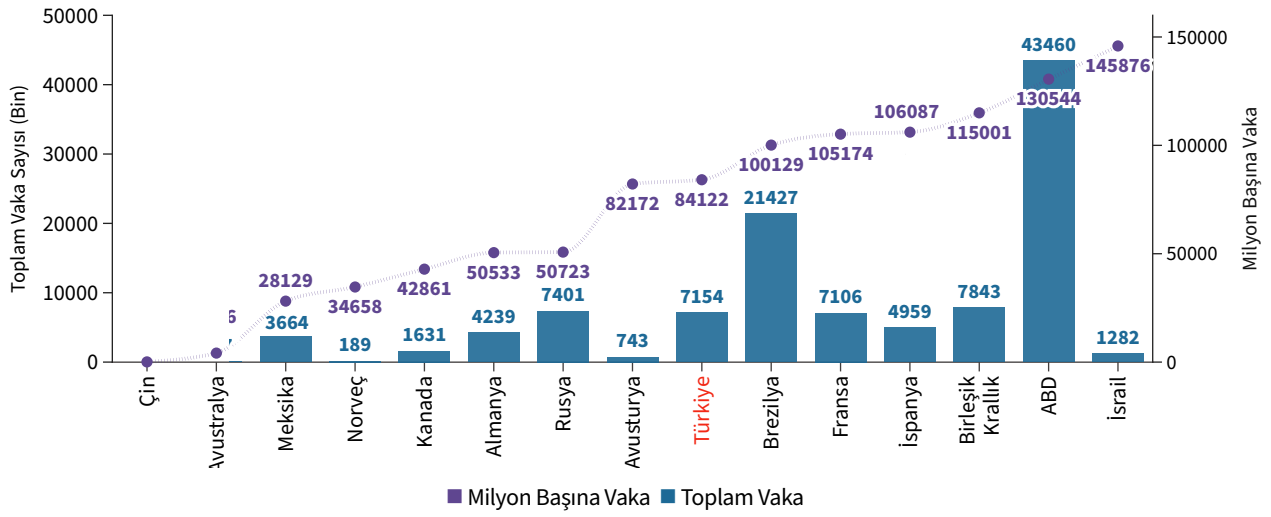
11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından “pandemi” olarak kaydedilen COVID-19’un yayılışı dünyada ve Türkiye’de milyarlarca insanın geçimini, sosyal hayatını ve sağlığını bedenen ve ruhen sarsmıştır. Eğitime ara verilmesi, bazı iş yerlerinin kapatılması ve çalışma saatlerinin düzenlenmesi, uzaktan çalışma pratiklerinin uygulanmaya başlanması, sokağa çıkma yasaklarıyla eve kapanmalar ve neredeyse tüm sosyalleşme alanlarının çevrim-içi platformlara taşınması gibi majör gündelik hayat değişikliklerine yol açan pandemi, sağlık sistemleri bakımından da önemli sonuçlar doğurmuş, tüm dünya toplumları ve hükümetlerinin yeni politikalar geliştirmesini zorunlu bırakılmıştır.

COVID-19 salgını, sağlığı ticarileştiren piyasa odaklı sağlık sistemlerinin iflasını göstermiş, kamu temelli, insan odaklı, koruyucu sağlık hizmetlerini öncelleyen bir bakışın sağlık sektörüne egemen olması gerektiğini açıkça ortaya koymuştur (Varol ve Varol, 2020). Bununla birlikte her ülkenin pandemiyle mücadele biçimi diğerlerinden farklılaşmış, farklı zaman ve konseptlerde farklı halk sağlığı tedbirleri yürürlüğe sokulmuştur. Aynı şekilde salgın da farklı coğrafyalarda farklı seyirler izlemiş, toplumların reaksiyonlarına göre farklı yayılım ve semptom örüntüleri geliştirmiştir.

Türkiye’de 2021 Eylül ayına dek tespit edilmiş toplam COVID-19 vaka sayısı 7 milyona ulaşmıştır. Ham vaka sayısı olarak tüm dünyada en çok vaka tespit edilen 6. ülke olan Türkiye’nin 1 milyon kişi başına düşen vaka sayısı ise 84 bin olarak belirlenmiştir. Ham vaka sayıları bakımından değerlendirmeler yapıldığında 7 milyon gibi bir vaka sayısı ile pandemiye en kötü geçirmiş ülkelerden biri olarak görülebilecek olan Türkiye, ham sayıdan daha geçerli bir ölçüt olan 1 milyon nüfus başına düşen vaka sayısına bakıldığında daha olumlu bir karneye talip olabilmektedir. Türkiye’nin nasıl bir COVID-19 serencamından geçtiğini anlamak üzere bakılması gereken bir diğer gösterge ise COVID-19 kaynaklı ölüm sayılarıdır. Pandeminin başından bu yana gerçekleş-

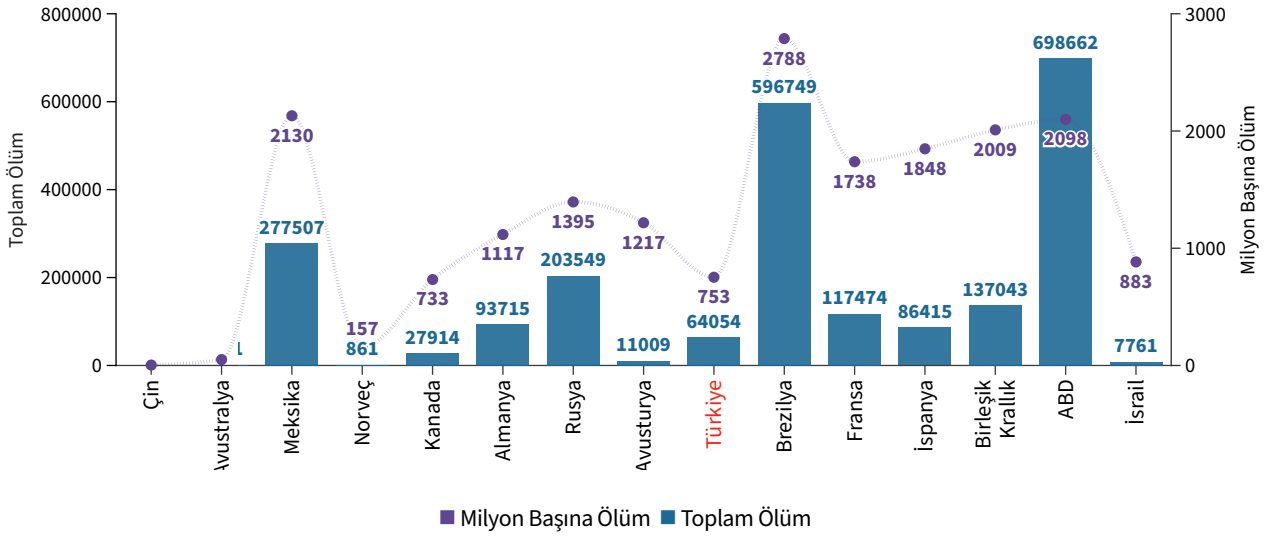
miş toplam ölüm sayılarına göre Türkiye’de 64 bin kişi COVID-19 nedeniyle yaşamını yitirmiştir. Türkiye bu sayıyla dünyada COVID-19 kaynaklı en çok can kaybı yaşayan 18. ülke olarak görülmektedir. Ancak tıpkı vaka sayısında olduğu gibi daha doğru bir değerlendirmeye tâbi tutulabilmesi için ölüm sayısı da 1 milyon kişi başına hesaplanmalıdır. 1 milyon kişi başına düşen ölüm miktarı 753 olarak tespit edilmiştir. Bu bakımdan Türkiye 1 milyonda 84 bin vaka yaşamış, bu vakalardan da 753 adeti can kaybıyla sonuçlanmıştır. Ülkelerin COVID-19 ile mücadelede ne durumda olduğu aşılama sayılarına bakarak da incelenebilir. Eylül 2021 itibarıyla Türkiye’de 100 kişi başına en az 1 aşı olmuşların sayısı 63, tamamen aşıları olanların sayısı ise 52 olarak tespit edilmiştir. Türkiye her iki aşılama kriteri bakımından da dünya ortalamasının üstünde bulunmaktadır. Salgının olumsuz sonuçları ve aşılama sayıları bağlamında Türkiye’nin karnesinin diğer ülkelerle mukayese edildiğinde kötü bir durumda olmadığı söylenebilir.

Salgın yönetiminde başarılı olmanın ilk kuralı salgına karşı hazırlıklı olmaktan geçmektedir. Erken uyarı sistemleri ile salgını erken fark etmek ve hızlı yanıt verebilmek, salgının bir toplumdaki seyrini değiştiren temel faktörlerdendir. Bu bağlamda olağan koşullarda sağlık sistemi iyi işleyen toplumların salgın yönetiminde de başarılı olduğu kanısı, sağduyu tarafından desteklenmektedir. Örneğin John Hopkins Üniversitesi tarafından geliştirilen Küresel Sağlık Güvenliği Endeksi (KSGE) skoru yüksek olan, yani olağan durumlarda sağlık sistemi bakımından başarılı bulunan ülkelerin, pandemi döneminde başarılı bir sınav vermeleri beklenebilir. Ancak Pharm ve arkadaşlarının (2020) çalışmasında bunun tam tersi çıkmıştır. KSGE skorları bakımından üst sıralarda bulunan ülkelerin COVID-19 hastalık yüklerinin de yüksek olduğu tespit edilmiştir (Akt: Varol ve Varol, 2020). Bu durum şunu gösterir: ülkeler olağan koşullar için sağlık sistemlerine yatırım yaparken salgın gibi olağandışı kriz anlarını da gözetmeli, yatırım ve tedbir kararları bunlar da düşünülerek alınmalıdır.

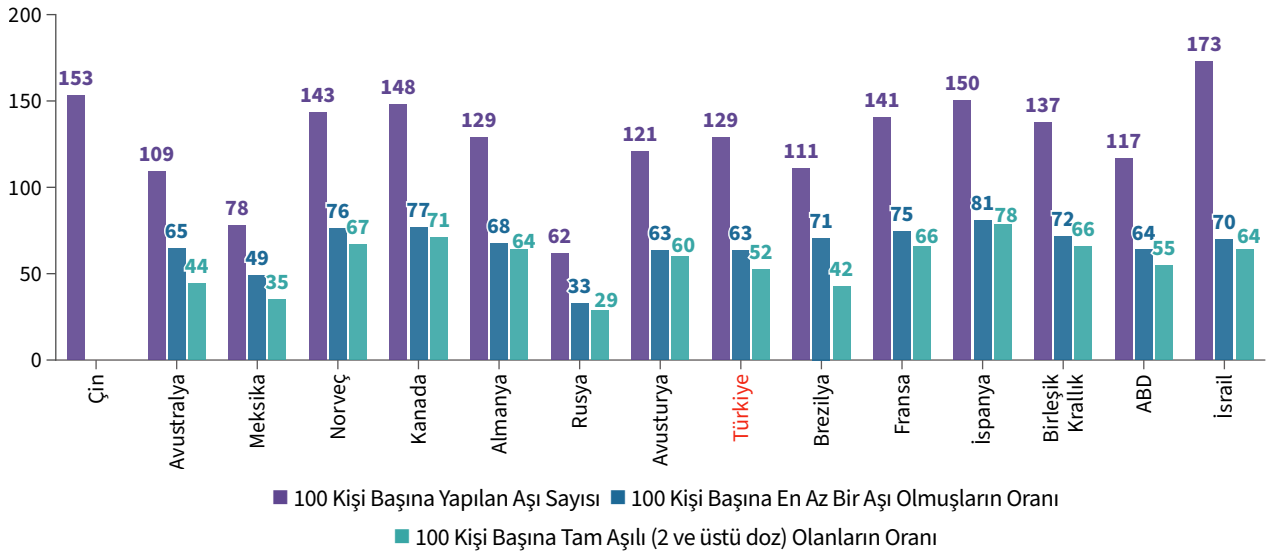
Şekil 194. Milyon Başına ve Toplam Vaka Sayıları (Eylül 2021)

Kaynak: Our World in Data, Coronavirus Pandemic (COVID-19)

Şekil 195. Milyon Başına ve Toplam Ölüm Sayıları (Eylül 2021)

Kaynak: Our World in Data, Coronavirus Pandemic (COVID-19)

Şekil 196. Aşılama Durumu (Eylül 2021)

Kaynak: Our World in Data, Coronavirus Pandemic (COVID-19)

COVID-19 Salgını ve Toplum

COVID-19 salgını tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bireylerin sağlığını ve sağlık sistemini etkilediği kadar makro ve mikro ekonomik göstergeleri de derinden etkilemiştir. İnsanların önemli bir kısmı sosyal mesafe ve hijyen kuralları gereği çalışma rutininde çeşitli zorunlu değişikliklere maruz kalmış, salgın sebebiyle kapanan iş yerleri ve daha sonrasında bu iş yerlerinin kalıcı biçimde kapanması gibi durumlarda insanlar, geçim kaynaklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye’de yakın zamanda yapılan bir araştırma (Business for Goals, 2020), Türkiye’deki beş KOBİ’den dördünün COVID-19 krizinden önemli ölçüde olumsuz etkilendiğini göstermektedir (Akt: Demir Şeker, Nas Özen ve Acar Erdoğan, 2020).

2009-2018 yılları arasında toplam 7,5 milyon istihdam yaratılan Türkiye’de halen kayıt dışı istihdam, toplam istihdamın üçte birini oluşturmaktadır. Kayıt dışı işçiler, salgının olumsuz etkilerine en açık ve en korunmasız kişilerdir. Yoksul, inşaat ve tarım sektörlerinde kayıt dışı çalışan, dolayısıyla sigortasız yahut korunmasız ve COVID-19 dolayısıyla işini veya yaşamını kaybetme riski çok yüksek olan kesimler, bu süreçte şiddetli zorluklar yaşamıştır.

Türkiye’de devlet COVID-19’un hanehalkı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için çeşitli tedbirler almıştır. Örneğin 5 milyondan fazla haneye bir kereye mahsus olmak üzere 1000 TL (yaklaşık 154 ABD doları) ödenmiş, işten çıkartılma kanunen yasaklanmış, şirketlere kısa çalışma ödenekleri ve ücretsiz izin destekleri sağlanmıştır. Buna rağmen salgın döneminde çeşitli sektörlerde KOD-29 ile işçiler çıkartılmaya devam etmiş (DISK-AR’ın paylaştığı sayıya göre 177 bin işçi), hükümet daha sonra KOD-29 ile işten çıkartılma izin veren iş hukuku maddesi 25/2 hakkında yeni yasal düzenlemeler getirmek zorunda kalmıştır.

Pandemiden hangi sektör ve sektörde çalışan işçilerin daha fazla etkilendiğini tespit etmek üzere yaptıkları çalışmada Demir Şeker, Nas Özen ve Acar Erdoğan (2020), evden çalışmaya imkân tanımayan ve istihdam bakımından en kırılgan sektörleri belirlemeye çalışmışlardır. Buna göre bilişim ve finans; evden çalışmaya yatkın ve kırılgan olmayan sektörler olarak salgından etkilenme oranı az olan sektörler olarak tespit edilirken, tarım, tekstil, hazır giyim, deri imalat, inşaat gibi sektörlerin hem en kırılgan istihdama sahip oldukları hem de evden çalışmaya imkân tanımadıkları dolayısıyla salgından en fazla etkilenebilecek sektörler olarak belirlenmiştir. 2018 yılı itibarıyla salgından en yüksek derecede olumsuz etkilenecek bu sektörler, Türkiye’deki toplam istihdamın yüzde 66’sına karşılık gelmektedir. Özellikle tekstil, deri imalat ve inşaat sektörlerinde düşük ücretli, düşük vasıflı işçiler istihdam edilmektedir. Bu nedenle riskler özellikle bu sektörlerdeki çalışanlar tarafından daha fazla hissedilecektir.

TÜİK tarafından açıklanan 2020 yılının resmi istihdam istatistiklerine göre Türkiye’nin resmi işsizlik oranı pandemi sırasında yüzde 12 ile yüzde 13 arasında seyretmiştir. Ancak resmi işsizlik hesaplamalarının kullandığı kapsam, pandemi döneminde yaşanan reel işsizliği tespit edememektedir. Pandeminin Türkiye’de çalışan kesimler için nasıl koşullar yarattığını tarif etmeye çalışan DISK-AR’ın raporunda (2021) ILO’nun COVID-19 nedeniyle yaşanan iş kaybını ölçmek üzere önerdiği “eşdeğer tam zamanlı iş kaybı” olarak ifade edilen yeni yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemle elde edilmiş sayı, yandaki şekillerde “COVID-19 etkisiyle revize edilmiş geniş tanımlı işsizlik” olarak verilmiştir.

İŞKUR’un sayılarıyla; pandemide işten çıkarma yerine kullanılan kısa çalışma ödeneği alan 3,6 milyon işçi ve ücretsiz izin ödeneği (nakdi ücret desteği) alan 2,2 milyon işçi, resmi işsizlik hesaplarında istihdamdaymış gibi görünmektedir. Ayrıca kısa çalışma ödeneği alamayan, kayıt dışı veya kendi hesabına çalışan işsiz kalanların ciddi bir kısmı ise salgın nedeniyle iş arama eğiliminde olmadığından iş gücü piyasası dışına çıkmışlardır. Oysa

ILO’nun “COVID-19 etkisiyle revize edilmiş geniş tanımlı işsizlik” kapsamına bu kesimler de girmektedir.

DISK-AR’ın raporunda 2020 yılında salgın nedeniyle meydana gelen eşdeğer iş kaybının 2 milyon 246 bin olarak gerçekleştiği belirtilmiştir. Geniş tanımlı iş gücü 35,8 milyon olarak hesaplanırken, geniş tanımlı işsizlik (istihdam kaybı dâhil) oranı ise yüzde 29,8 olarak hesaplanmıştır. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde, erkeklerde Ekim 2019’da yüzde 16,1 olan geniş tanımlı işsizlik oranı yüzde 22,2, kadınlarda ise Ekim 2019’da yüzde 27,3 olan geniş tanımlı işsizlik oranı yüzde 35,8 yükselmiştir. (DISK-AR, 2021). Ayrıca, 2020 senesinde toplam iş gücü 1,2 milyon azalarak 32,7 milyondan 31,4 milyona gerilemiştir. Böylece geçen sene yüzde 53 olan iş gücüne katılım oranı 2020 için yüzde 50 olarak tespit edilmiştir.

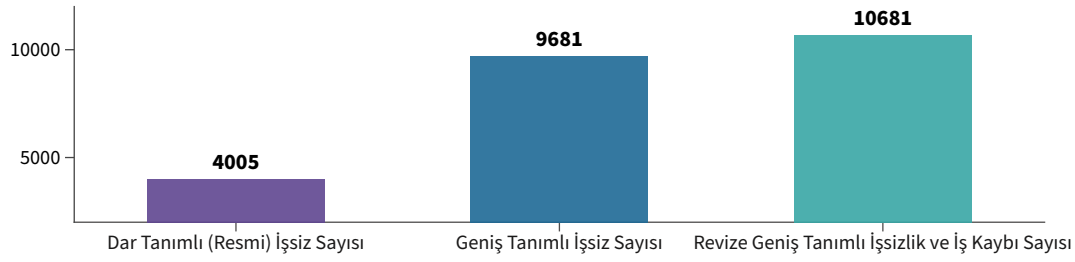
Tüm dünyada hükümetler, COVID-19’un yukarıdaki istihdam daralması gibi ekonomik ve sosyal sonuçlarına karşı birçok destek programları uygulamışlardır. IMF’nin hazırladığı rapora göre bu programlar iki temel bileşenden müteşekkildir: (i) doğrudan vatandaşlara dönük nakit harcamalar ve dolaylı destekler (hükümet harcamalarında artış ve vergi gelirlerinde azalma/vazgeçilen vergiler) ile (ii) işletmelere, şirketlere ve bankalara (sermayeye) sağlanan finansman destekler ve çeşitli mali kolaylıklar.

IMF’nin açıkladığı sayılara göre tüm dünyada hükümetler COVID-19 ile mücadele kapsamında toplamda 10,4 trilyon doları nakit harcama ve dolaylı gelir desteği sağlamıştır. ABD tek başına bu miktarın yüzde 51’ini, yoksul 59 ülke ise sadece binde 5’ini destek olarak sunabilmiştir (DISK-AR, 2021). Türkiye’de hükümetin sağladığı toplam destekler 19 milyar dolar civarında gerçekleşmiş, böylece Türkiye’nin yaptığı nakit harcama ve dolaylı destek miktarı küresel düzeyde harcanan tutarın sadece binde 1,8’i düzeyinde kalmıştır. Yani COVID-19 ile mücadelede dahi küresel eşitsizlikler önemli rol oynamaktadır. Yüksek gelirli ülkeler GSYİH’lerinin ortalama yüzde 17,3’ünü, orta gelirli ülkeler yüzde 4,1’ini, yoksul ülkeler yüzde 2’sini COVID-19 ile mücadele kapsamındaki harcamalara ayırabilmiştir. Türkiye için ise bu toplam değer yüzde 2,7 olarak belirlenirken hükümetin sağlık alanında yaptığı harcamaların GSYİH oranının ise yüzde 0,4 kadar olduğu görülmektedir.

Türkiye’nin COVID-19’a yönelik yaptığı ek harcama kalemlerine dair IMF veri setine göre maddi kaynaklar en çok kısa çalışma ödeneğine (33,2 milyar TL) aktarılmış, en az ise normalleştirme desteği (4,5 milyar TL) kalemine ayrılmıştır. Ayrıca yeme-içme, kültürel etkinlikler, iş yeri kiralari ve eğitim-öğretim gibi hizmetlerde düşürülen KDV oranları da 26,2 milyar TL tutarında vazgeçilen gelir olarak dolaylı destekler arasında yer almıştır.

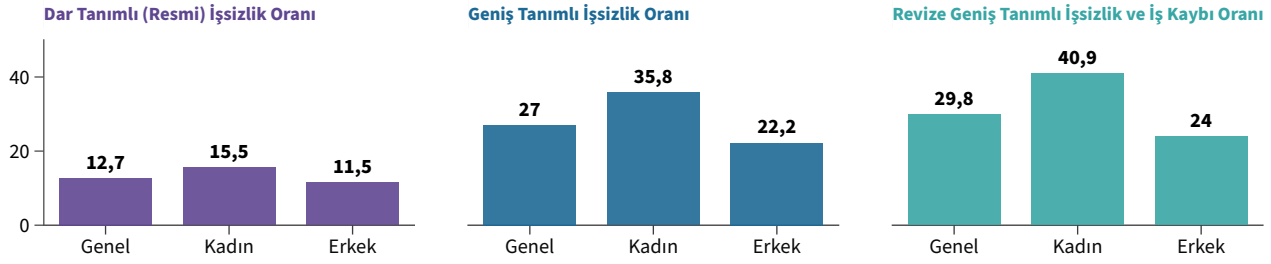
Yeni Zelanda, ABD ve Avustralya salgın dönemindeki tüm ekonomik desteklerinin yüzde 91’den fazlasını vatandaşlarına nakit harcama ve dolaylı gelir desteği olarak vererek bu harcamayı en yüksek oranda tutan ilk üç ülke olmuştur. Türkiye’de ise salgında yapılan toplam ekonomik ve mali destek ve kolaylıkların yüzde 78’i şirket, işletme ve bankalara sağlanmıştır. Geri kalan ise yalnızca beşte bir etmekte olup (yüzde 22) vatandaşlara ve çalışanlara yönelik ek harcama ve gelir desteği olarak gerçekleşmiştir (IMF, 2021).

Sonuç olarak, salgın sürecinde iş kayıplarında ciddi bir artışla karşılaşan vatandaş, daralan istihdam, yükselen enflasyon ve artan döviz kurları karşısında hükümetin destek paket ve harcamaları vesilesiyle geçim kaynaklarında iyileşme bulmaya çalışmıştır. Ancak açıklanan harcama ve destek miktarları farklı ülkelerin harcama miktarlarıyla karşılaştırıldığında yetersiz kalmaktadır. Özellikle ekonomik olarak salgından Türkiye gibi ağır etkilenmiş ülkeler arasında oldukça kifayetsiz olduğu görülmektedir.

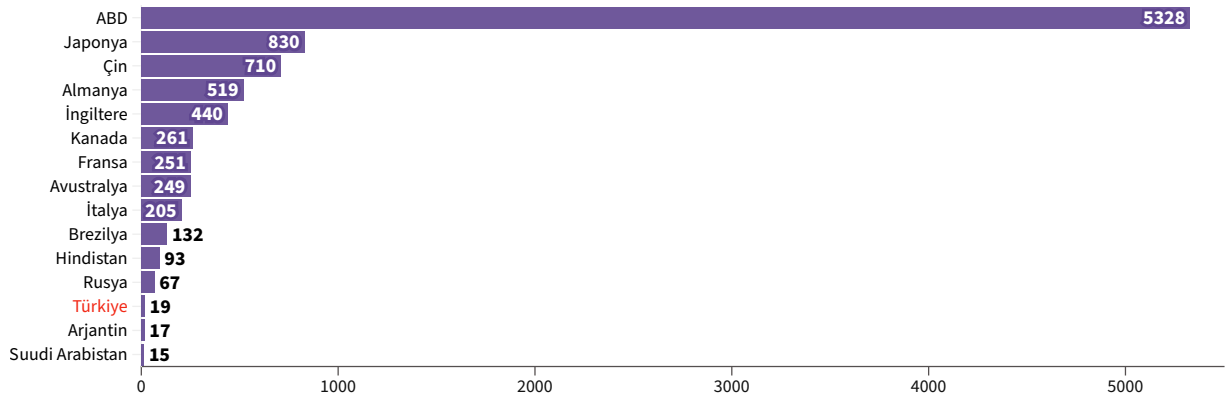
Şekil 197. COVID-19 Döneminde İşsizlik ve İş Kaybı (Bin, 2020)

Kaynak: DİSK-AR, İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu

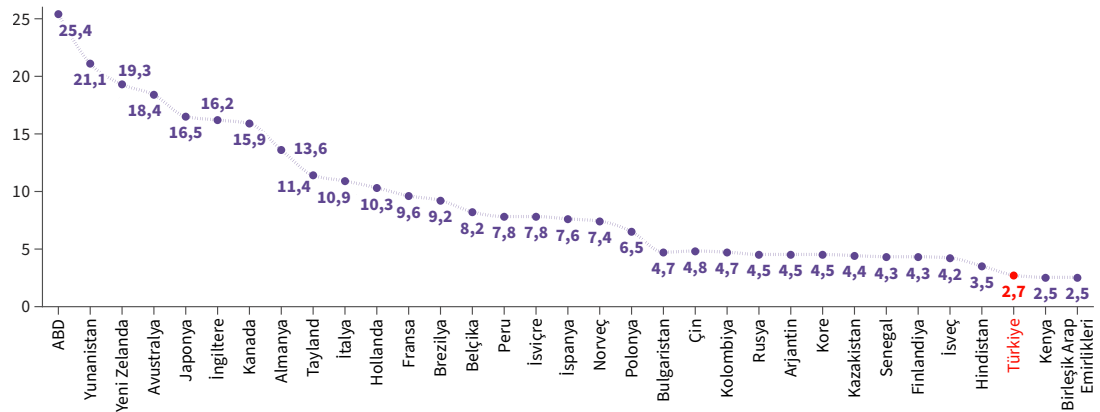
Şekil 198. Cinsiyete Göre İşsizlik Oranları (% Ekim 2020)

Kaynak: DİSK-AR, İşsizlik ve İstihdamın Görünümü Raporu

Şekil 199. COVID-19 ile Mücadele Kapsamında Yapılan Nakit Harcamaların ve Dolaylı Gelir Desteklerinin Dağılımı (Milyar USD, Haziran 2021)

Kaynak: IMF, Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic; and IMF Staff Estimates

Şekil 200. Seçilmiş Ülkelerde COVID-19 ile Mücadelede Harcamaların GSYİH Yüzdesi (Haziran 2021)

Kaynak: IMF, Database of Country Fiscal Measures in Response to the COVID-19 Pandemic; and IMF Staff Estimates. Temmuz 2021

Eğilimler ve Gelecek

Bu bölümde; Türkiye'nin sağlık sisteminin ve bunun sonucu olarak toplumsal sağlığın durumunun yıllar içindeki gelişimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hastanelerin sayıları, bin kişi başına düşen toplam hekim ve yatak sayıları ve yatak devir hızı gibi göstergeler bakımından sağlık sektöründe kamu ve özel kurumların kapladığı alan incelendiğinde bir özelleşme eğilimi ile karşı karşıya olunduğu görülmektedir. Bu özelleşme eğiliminin ekonomik temelleri, sağlık yatırımlarının özel iş birlikleri aracılığıyla gerçekleştirilmesi ve sigorta politikalarındaki dönüşümde bulunabilir. Özelleşme eğiliminin sonuçları ise en temelde hanehalkı harcamaları arasında sağlık harcamaları kaleminin büyümesinde; insanların hastanelere, ayakta bakım sunan kurumlara ve tıbbi malzemelere ceplerinden yaptıkları harcamaların artmasında görülmektedir. Bu bakımdan kamusal yatırımların arttırılması, uzman hekimlerin kamudaki konumunun güçlendirilmesi, kamudaki yoğunluk nedeniyle özel sektöre yönelen hastalara kamusal maddi desteğin sağlanması gibi politikalar özelleşme trendinin sonuçlarını hafifletici rol alabilecektir.

Son 20 yıllık süreçte hastanelere yapılan müracaat sayılarında önemli bir artış yaşanmıştır. Bu artış hem genel nüfus artışıyla hem de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki payının büyümesiyle açıklanabilir. Zira hem yaşlı nüfusun daha sık sağlık problemleri yaşaması nedeniyle hastanelere daha fazla müracaat ettiği hem de nüfusun genel olarak artmasıyla sağlık sorunu yaşayan insan sayısında bir yoğunluğun meydana geldiği düşünülebilir. Ancak müracaat sayılarındaki yüzde 400'lük artışın bu iki faktörle yeterince açıklanabilmesi mümkün değildir. Bu noktada genel olarak sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırıldığı, aile hekimliği, randevu sistemi gibi müesseselerin toplumun sağlık sektörüyle kurduğu ilişkiyi geliştirdiği ve sağlıkta dönüşen neoliberal hizmet arzının artışıyla müracaatın, yani sağlık hizmet talebinin seviyesinde de bir artışın meydana geldiği söylenebilir.

Tüm dünyada daha fazla önlem ve politikalarla, sendikal ve demokratik mücadelelerin kazanımları olarak azalan iş kazaları, Türkiye'de azalma eğilimine girmemektedir. Yetersiz tedbir, teftişsizlik ve benzeri birçok yönetsel aksaklıkların bir neticesi olan iş kazaları ve iş cinayetleri, Türkiye'de son 10 yılda kamuoyunun gündemini en çok meşgul eden meselelerden biri olmuştur. Bu durum sektörlerde taşeronlaşma ve güvencesizleşmenin de bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Büyük bir işin herhangi bir bölümünü, büyük işin esas üstlenicisi yerine, onun hesabına yapan ikinci, küçük üstlenicilerin bulunmasına taşeron sistemi denir. Bu sistemin işçilerin hak aramalarına engel olup iş kazaları gibi durumlarda büyük şirketin tazminat ödemesine engel olduğu görülmektedir. Sosyal güvencelerin neredeyse askıya alındığı bu çalışma biçiminde işçiler açısından çeşitli hak gaspının meydana geldiği bilinmektedir. İstihdamın güçlendirilmesi ve iş sağlığı ve güvenliği uzmanlarının periyodik ve etkin denetimine dair politikaların işleve sokulması gerekmektedir.

Trafik kazalarının gerçekleştiği yollar, kaza geçiren araç tipleri ve sürücünün özel-liklerini mercek altına alarak kazaların neden ve sonuçlarına dair etkili kaza ana-lizlerinin yapılması gerekmektedir. Buna benzer biçimde bireyin sağlığını olumsuz etkileyen obezite, alkol ve tütün mamulleri tüketimi gibi risk faktörlerinin olası zararlarını sınırlandırmayı hedefleyen önleyici halk sağlığı politikaları yürürlüğe konmalıdır.

Sağlık sistemi açısından oldukça önemli bir sınav olan COVID-19 salgınında Tür-kiye sağlık sektörünün dünya ortalamasının üzerinde bir performans sergilediği söylenebilir. Yüksek nüfusu nedeniyle en çok vaka ile karşılaşılan 6. lke olan Tür-kiye, milyon başına vaka ve ölüm sayılarında ise dünya sıralamasında alt sıralara inmektedir. Eylül 2021 itibariyle Türkiye’de 100 kişi başına en az 1 aşı olmuşların sayısı 63, tamamen aşılı olanların sayısı ise 52 olarak tespit edilmiştir. Türkiye her iki aşılama kriteri bakımından da dünya ortalamasının üstünde yer almaktadır.

şüphesiz COVID-19 salgını sadece sağlık sektörü için değil, ülkenin genel ekono-mik ahvali ve hanehalkı için de bir imtihan oldu. Hükümet, pandeminin hanehalkı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için 5 milyondan fazla haneye bir kereye mahsus 1000 TL hibe ödemesi gerçekleştirmiştir. Bu süreçte daralan istihdamın karşısında bir önlem olarak belirli koşullar haricinde işten çıkartmaları yasaklan-mış ve şirketlere kısa çalışma ödenekleri ve ücretsiz izin destekleri sağlanmıştır. Fakat bu önlemlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Örneğin işten çıkartma yasağı kapsamında olmayan bir madde olan KOD-29 ile işten çıkartmaların sayısı DİSK-AR’ın raporuna göre 170 bini geçti. Pandeminin faturasını üstlenen emekçilerin ekonomik kırılganlıklarının arttığı bu dönemde iş kaybı oranının artmış olması yoksulluk ve krizi derinleştirmektedir.

GÖÇ

- Dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye yüzde 65,7 oranıyla en fazla Suriyeli barındıran ülke oldu. Bunu sırasıyla yüzde 15,1 ile Lübnan, yüzde 11,9 ile Ürdün takip etti. Bunun dışındaki ülkelerde yaşayan Suriyeli sayısı ise yalnızca yüzde 0,5'tir. Gelişmiş ülkelerin Suriyeli-leri kabul etmemeye yönelik dışlayıcı tavrı bu oranlarda göze çarpıyor.
- Türkiye'de ikamet etmeye başlayan yabancı nüfus 20-24 yaş aralığında yoğunlaştı. Bu yaş aralığındaki erkek oranı yüzde 57,26, kadın oranı ise yüzde 42,74 oldu.
- 2019 yılında yakalanan düzensiz göçmen sayısı bir önceki yıla göre yüzde 69,65 oranında artarak 454 bin 662 oldu. Bu sayı 2010 yılından bu yana yakalanan düzensiz göçmen sayısının zirve noktasıdır. 2020 yılında ise salgın nedeniyle azalma görüldü.
- Türkiye'den yurt dışına göç edenlerin sayısı 2016 yılından 2019'a kadar sürekli arttı. Göç edenlerin 84 bin 863'ü T.C. vatandaşıdır. Türkiye'den giden göç, genç yaş grubunda yoğunlaştı. 2019 yılında giden göçün yüzde 15,2'si 25-29 yaş grubuna mensuptur.

Göçler farklı sebeplerle tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Basit bir yer değişimin-den öte ekonomik, siyasal ve sosyokültürel etkileri olan bir olgudur. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle homojen bir nüfus yapısına sahip ülke nerdeyse kalmamıştır. Bu durum farklı kültürlerin bir arada yaşamasına olanak tanıyarak ülkeleri çok kültürlü hale getirmiştir. Göçler, eğitim, ticaret, güvenlik gibi farklı gereksinimlerle yapılmaktadır. Türkiye hem göç veren hem göç alan hem de Asya, Avrupa ve Afrika arasında köprü görevi üstlenmesiyle Batılı ülkelere ulaşmanın anahtarı olarak görülen transit bir ülke konumundadır.

Türkiye, Batı Avrupa ülkelerine işçi göçü vermesi sebebiyle uluslararası göç rejimlerinde “göç veren” ülke olarak ifade edilmektedir. Ancak son yıllarda ülkeye yapılan göçler, hem “göç alan hem de “geçiş” ülkesi gibi tanımlara da yer vermektedir. Türkiye’ye yönelen göç dalgaları yeni bir durum değildir. 1920’lerden beri var olan bu durumun seyrini değiştiren; “göçmen” denilince ilk akla gelen, çevre ülkelerde yaşayan etnik Türkler yahut Türk kültürüne kolay uyum sağlayacak kökenlerden ziyade özellikle 1980 sonrası yaşanan liberal ekonomik gelişmelerle, farklı etnik ve dinsel kökenlere sahip “yabancı” olarak ifade edilen göçmen grupların gelmesidir. Türkiye’ye gelen göç, yasal olan “düzenli göç” ve yasa dışı göçü ifade eden “düzensiz göç” olarak tasnif edilmektedir (İçduygu vd., 2014: 222-223).

Nüfusun yapısı ülkeler adına önemlidir. Ekonomik kalkınma da bundan bağımsız değildir. Gelişmiş ülkelere bakıldığı zaman genç nüfusun giderek azaldığı görülmektedir. Bu durum ülke ekonomisi için bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle Avrupalı ülkeler, genç ve nitelikli iş

gücü ihtiyacını karşılamaya yönelik gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere beyin göçü almaya önem vermektedir. Bunun yanı sıra ikincil sektör diye tabir edilen işlerde çalıştırmak üzere göç almakta ve ucuz iş gücü olarak kullanmak istemektedir. Ancak ekonomisine zarar vereceği ya da iç huzursuzluk yaratacağı düşüncesiyle kitlesel göçlere müsaade etmemekte, sığınma taleplerine karşı da oldukça katı ve dışlayıcı tutumlar sergileyebilmektedir. Bu bağlamda özellikle gerçekleşen kitlesel göçlere mercek tutmak gerekmektedir.

Dış göçler ekonomi, siyaset ve kültür gibi birçok hususu etkilemekte ve bundan etkilenmektedir. Göçmenliğe karşıt söylemlerinde bir o kadar yaygınlaştığı düşünüldüğünde, ekonomi ve siyasete yön vermek, birlikte yaşama kültürü oluşturmak ve ırkçı söylemlerin önüne geçmek adına bir ülkenin aldığı ve verdiği göçler incelenmelidir. Buna göre göçün seyrine yön vermek önemlidir. Nitekim göçün bir imkân yahut fırsata dönüşmesi mümkündür. Bu ihtimalin hangi yönde ağırlık kazanacağı ise kuşkusuz göçün nasıl yönetileceği ile ilgilidir (Yaman, 2019:168).

Türkiye, ülkeye alınan göçler hususunda planlı işleyen bir süreç izlemeye özen göstermiştir. Ancak çevre ülkelerde meydana gelen savaşlar bireysel göçten farklı olarak sığınma talebiyle Türkiye’ye kitlesel göçü başlatmıştır. Türkiye bu noktada önemli bir sorumluluk üstlenmiştir. Yaşanan savaşların bitmemesi, ülkeye sığınanların tamamen yerleşmek ya da Batılı ülkelere geçene kadar burada kalmak istemesiyle sonuçlanmıştır. Ülkede siyasi ve ekonomik istikrar sağlamak önemlidir. Zorunlu ve kitlesel göç hem göç alan ülkeler hem göç eden gruplar için daha karmaşık bir süreç içermektedir. Bu göç-

ler eğitim ve iş için yapılan dış göçlerden farklı etkilere sahiptir. Türkiye’de, Suriye’den gelen göç ve olağanüstü bir durum karşısında ilk etapta insani yardım gözetilmiştir. Fakat daha sonra ekonomik ve sosyal açıdan meydana gelebilecek olumsuz etkiler göz önünde bulundurularak farklı politikalar belirlemek gerekli hale

gelmiştir. Nitekim her göçün benzer yanları olsa da topluma özgü farklı etki ve sonuçları vardır. Bu bölümde, dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye’de son yıllarda yaşanan göç hareketleri ele alınacak ve bazı verilerle analiz edilecektir.

Suriyeliler

Türkiye, tarih boyunca çeşitli sıklıklarla çevre ülkelerden sürekli göç alan bir ülke konumunda olmuştur. Ancak Türkiye için Suriyelilerin göçü bir ilk olarak değerlendirilmektedir. Suriye’de meydana gelen savaştan önce ülkeye alınacak göçler, yerleştirme, gidecekleri yerleri belirleme ve bu hususta önlemler almayı gerektirmektedir. Bu bağlamda daha ön-görülebilir, tedbirli ve planlı işleyen bir süreçten bahsetmek mümkündür. Ancak içinde bulunduğumuz durum bu süreçten farklı ilerlemiştir. Dolayısıyla gidişatı anlamlandırmak adına ülkemizdeki Suriyelilerin, hukuki statüsü ve mevcut durumu bazı verilerle tetkik edilecektir.

Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusun hukuki statüsünün yanlış ifade edildiği, Santeke vd. (2018), tarafından belirtilmektedir. Ülkemizde bulunan Suriyeli nüfusun, göçmen (immigrant), mülteci (refugee), yerinden edilmiş kişi (displaced person), sığınmacı (asylum seeker), şartlı mülteci (conditional refugee) veya ikincil koruma (subsidiary protection) statüsünde sayılması hukuken uygun görülmemektedir. Suriyeli nüfusun hukuki statüsü, YUKK ve 2014 yılında çıkarılan “Geçici Koruma Yönetmeliği” ile düzenlenmiştir. Yapılan düzenlemeye göre, geçici koruma (temporary protection) ve geçici korunan (temporary protected) statüleri, Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusu ifade etmektedir. Bunlar, “Geçici Koruma Yönetmeliğinin” 3. maddesinde “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak veya bu kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınmayan yabancılara sağlanan korumayı” içermektedir (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu [YUKK], 2014: Md. 91). Dolayısıyla gündelik dilde göçmen ve mülteci gibi kavramlar kullanılsa da bu tanımlamalar hukuki olarak yanlış bulunmakta ve “Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler” tanımlaması önerilmektedir.

Kanuna göre “Türkiye’de doğan ve yabancı ana ve babasından dolayı doğumla herhangi bir ülkenin vatandaşlığını kazanamayan çocuk, doğumdan itibaren Türk vatandaşdır. Türkiye’de bulunmuş çocuk aksi sabit olmadıkça Türkiye’de doğmuş sayılır.” (Türk Vatandaşlığı Kanunu [TVK], 2009: Md.8/1. ve 2. fıkralar). Yani, Türkiye’de doğan çocuklara, ancak vatansız statüde olmaları durumunda Türk vatandaşlığı verilmektedir. Türkiye’de doğmamış olanlar ise kanunlarda belirtilen bazı şartları yerine getirmeleri durumunda bu haktan faydalanabilmektedir. Suriye’de yaşanan savaşın sona ereceğine dair beklentinin giderek azalmasıyla birlikte Suriyelilerin Türk vatandaşlığı alma talebi artmaktadır. Burada, çalışma izni, eğitim hakkı, sağlık hizmetleri gibi bazı haklara erişim imkânları etkili olmaktadır (Özdemir, 2018: 110-111).

Suriye dışındaki Suriyeli nüfusun dağılımı incelendiğinde, yüzde 65,7 oranıyla Türkiye’nin en fazla Suriyeli barındıran ülke olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla yüzde 15,1 ile Lübnan, yüzde 11,9 ile Ürdün takip etmektedir. Yüzde 4,4 oranıyla Irak, yüzde 2,4 oranıyla Mısır da Suriyeli nüfusu barındıran diğer ülkelerdir. Bunun dışındaki ülkelerde yaşayan Suriyeli sayısı ise yalnızca yüzde 0,5 oranındadır. Özellikle gelişmiş ülkelerin Suriyelileri kabul etmemeye yönelik tavrı bu oranlarda göze çarpmaktadır.

Yıllara göre geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayıları incelendiğinde, geçici koruma kapsamında mevcut Suriyeli Sayısı 2012 yılında 14 bin 237 iken bu rakam 23 Eylül 2021 itibarıyla 3 milyon 713 bin 344 olmuştur. Bu çarpıcı artışta Suriye’de savaşın bitmemesi ve istikrarın sağlanamaması etkilidir. 2017 yılından günümüze kadar ülkemizde bulunan Suriyelilerin cinsiyet dağılımında, erkek oranının kadınlardan her zaman daha fazla olduğu görülmektedir. 2017 yılın-

da 1 milyon 852 bin 563 erkek Suriyeli ülkemizde bulunurken, 2021 yılı 16 Eylül itibarıyla bu sayı yüzde 7,73 artarak 1 milyon 995 bin 847 olmuştur. 2017 yılında 1 milyon 571 bin 674 Suriyeli kadın ülkemizde mevcutken bugün bu sayı yüzde 9’luk bir artışla 1 milyon 714 bin 650 olmuştur. Mevcut Suriyeli nüfus içinde erkek oranı yüzde 53,8 iken kadın oranı yüzde 46,2’dir.

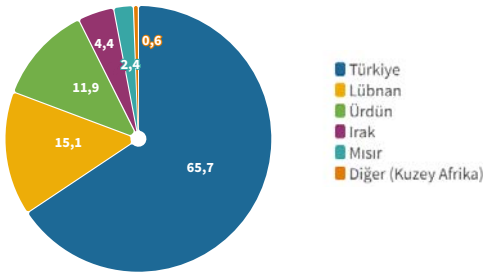
Ülkemizde bulunan Suriyelilerin, 16 Eylül 2021 itibarıyla yaş aralığı verileri şekilde verilmiştir. Ülkemizdeki Suriyelilerin 5-9 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. 5-9 yaş aralığında 292 bin 466’sı erkek, 274 bin 684’ü kadın olmak üzere 567 bin 150 Suriyeli bulunmaktadır. Bu sayı toplam Suriyeli sayısının yüzde 15,29’una tekabül etmektedir. 0-4 yaş ve 19-24 yaş aralığındaki Suriyeli sayıları birbirine oldukça yakın olmakla birlikte Suriyeli nüfusun yoğunlaştığı diğer yaş aralıklarıdır. 70-74 yaş aralığı ise 8 bin 923’ü erkek, 9 bin 828’i kadın olmak üzere yüzde 0,51 oranla Suriyeliler arasında en az miktara sahip yaş aralığıdır.

En fazla Suriyeli barındıran ilk on ile baktığımızda, İstanbul ilk sıradadır. İstanbul’un kent koşulları ve iş olanakları açısından Suriyeliler için cazibe oluşturduğu düşünülebilir. 16 Eylül 2021 itibarıyla İstanbul’da 531 bin 568 Suriyeli bulunmaktadır. 457 bin 156 ile Gaziantep ikinci sırada yer alırken, 436 bin 657 ile Hatay bunları takip etmektedir. Kilis’te 105 bin 972 Suriyeli bulunmaktadır. Kilis bu sayı ile en fazla Suriyeli barındıran onuncu ilimiz olsa da Suriyelilerin yerli nüfusa oranla en yoğun olduğu şehirdir. Kilis’te 142 bin 792 Türk vatandaşları bulunmaktadır. Dolayısıyla Suriyelilerin yerli nüfusa oranı yüzde 42,5’tir. Hatay, yüzde 20,8 Suriyeli nüfus yoğunluğuyla Kilis’i takip etmektedir. Suriyelilerin en az olduğu şehirler ise 24 kişi ile Bayburt, 40 kişi ile Artvin, 44 kişi ile Tunceli’dir.

2014-2021 yılları arasında Suriyelilerin üçüncü ülkelerine yerleştirilmelerine baktığımızda, Kanada BMMYK aracılığıyla ilk, doğrudan yerleştirilen Suriyeli sayısı ile üçüncü sıradadır. ABD ikinci sırada yer alırken, İngiltere dördüncü sıradadır. 18 Mart mutabakatı çerçevesinde Türkiye üzerinden Yunanistan adalarına geçen Suriyeli bir düzensiz göçmenin geri alınması karşılığında bir Suriyeli yabancının Avrupa Birliği ülkelerine yerleştirilmesi “Birebir formülü” kapsamında yerleştirme” olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, en çok Suriyeli yerleştiren ülkeler sırasıyla Almanya, Fransa ve Hollanda’dır.

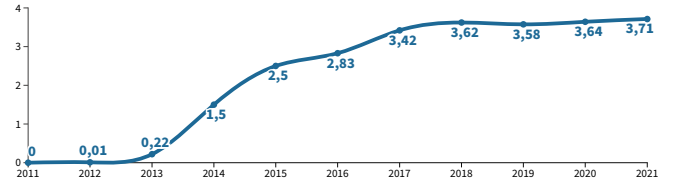
TÜİK 31 Aralık 2020 itibarıyla Türkiye’nin nüfusunu 83 milyon 614 bin 362 olarak açıklamıştır. Veriler incelendiğinde, geçici koruma altındaki Suriyelilerin genel nüfusa oranı yüzde 4,4’e tekabül etmektedir. Türkiye orantısız bir sorumluluk da üstlenmek zorunda kalmıştır. Ancak beklenmeyen bir süreci nispeten iyi yönetmesi ve göç alma kapasitesi, mevcut Suriyeli nüfusun büyük bir kriz oluşturmamasını sağlamıştır. Türkiye’de zaman zaman Suriyeli nüfusun hızla artmasının ülke adına endişe verici olabileceği dile getirilmiştir. Görüldüğü gibi Türkiye, bu hususta oldukça özverili davranırken, birçok gelişmiş Avrupa ülkesi sınırlarını Suriyelilere açmak hususunda oldukça tutucu davranmaktadır. Ancak ülkemizde giderek artan nüfus göz önüne alındığında bu durumu yönetmek zorlaşmakta ve ciddi önlemler almak gerekmektedir. İnsani yardım ve iş gücü imkânı olarak düşünüldüğünde durum oldukça olumlu iken ülkedeki istihdam sorunu, Suriyelilerin artmasıyla iş gücünün ucuzlaması, Suriyeli çalışanların sigortasız ve sağlıksız çalışma koşullarına maruz kalması ve uyum sorunları gibi birçok sebep ciddi politikalar yapmayı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca dış politikada uluslararası toplumun sürece etkin katılımını sağlayacak stratejik söylemin geliştirilmesi de önemlidir.

Türkiye’de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 3,7 milyona ulaştı.

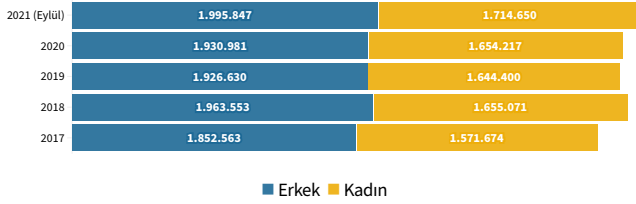
Şekil 201. İltica Edilen Ülkeye Göre Toplam Suriyeli Oranı (2021)

Kaynak: UNHCR, Government of Turkey

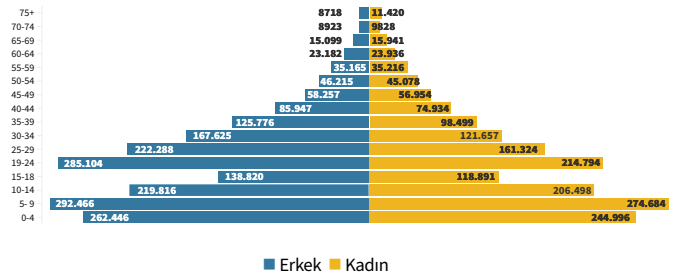
Şekil 202. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler (Milyon, 2011)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

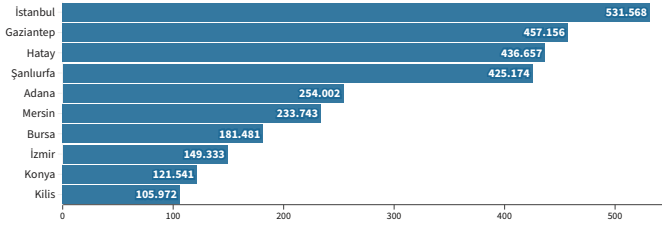
Şekil 203. Yıllara ve Cinsiyete Göre Türkiye'deki Suriyelilerin Sayısı (2017-2021)

Kaynak: Mülteciler Derneği, Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Ekim 2021

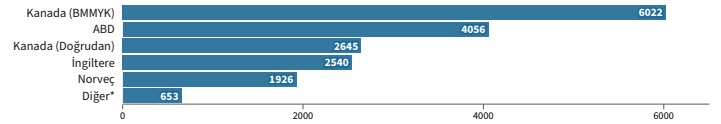
Şekil 204. Yaş Aralığına Göre Mevcut Suriyeli Sayısı (2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

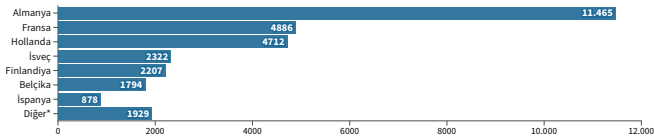
Şekil 205. En fazla Suriyeli Barındıran İlk On İl (2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Şekil 206. Yıllara Göre Suriyelilerin Üçüncü Ülkelere Yeniden Yerleştirilmesi (2014-2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Şekil 207. Birebir Formülü Kapsamında Ülkemizden Çıkış Yapan Suriyeliler (2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Yabancı Uyruklu Nüfus

Küreselleşmenin etkisini giderek artırdığı göz önüne alındığında günümüzde neredeyse homojen nüfus yapısına sahip bir ülke bulunmamaktadır. Türkiye, transit ülke konumunda olması ve özellikle 1980'lerden sonraki dışa açılmaya yönelik tavrıyla mevcut yabancı nüfusunu artırmıştır. Geçici koruma altındakiler ve düzensiz göçmenler de düşünüldüğünde önemli bir orandan bahsetmek mümkündür. Yabancı nüfusun Türkiye'yi tercih etme sebepleri, ülkedeki dağılışı, bunun oluşturduğu etkiler ve bir arada yaşamaya ilişkin yapılacak politikalar incelenmesi gereken önemli hususlardır. Ancak tüm bunları içeren, ülkemizdeki yabancı uyruklu vatandaşlara ilişkin net bir harita çıkarmak oldukça zordur. Çünkü veriler düzenli olarak tutulmamaktadır.

2019 yılında ülkemizde bulunan yabancı uyruklu nüfus 1 milyon 531 bin 180'dir. Yabancı uyruklu nüfusta erkek oranı yüzde 50,80, kadın oranı ise yüzde 49,20'dir. 2020 yılında yabancı uyruklu nüfus bir önceki yıla göre yüzde 12,92 oranında azalarak 1 milyon 333 bin 410 olmuştur. 2020 yılında kadınlar yüzde 50,26 ile erkek oranını geçmiştir. Vatandaşlık ülkesine göre yabancı nüfusu incelediğimizde; Irak 281 bin 74 kişi ile 2020 yılında en yüksek nüfusa sahiptir. Ardından 158 bin 252 ile Afganistan gelirken, Almanya 92 bin 284 ile üçüncü sıradadır. Mısır 25 bin 475 nüfus ile onuncu sırada yer almıştır. Yabancı nüfusun en fazla olduğu illerde, 450 bin 584 kişiyi barındıran İstanbul ilk sırada yer almıştır. 156 bin 536 ile Ankara İstanbul'u takip etmiş, 94 bin 294 ile Antalya üçüncü olmuştur. Eskişehir 23 bin 517 yabancı nüfus ile ülkemizde en fazla yabancı nüfusa sahip onuncu ilimizdir.

İkamet izni ile ülkemizde bulunan yabancıların yıllara göre miktarı verilmiştir. 2010 yılında ikamet izni ile ülkemizde bulunan yabancı sayısı 182 bin 301'dir. 2019 yılına kadar bu rakam özellikle son üç yılda ciddi artışlar göstererek 1 milyon 101 bin 30 olmuştur. 2020 yılında ilk kez bir önceki yıla göre yüzde 19,47'lik bir azalmayla 886 bin 653'e gerilemiştir. 23 Eylül 2021 itibarıyla, bir önceki yıla göre yüzde 37,01 artışla 1 milyon 214 bin 819 yabancı, ikamet izni ile ülkemizde bulunmaktadır. İkamet iznine sahip uyruklara baktığımız zaman, 151 bin 533 kişi ile Iraklılar en fazla ikamet izni alan uyruk olmuştur. Türkmenistan 121 bin 892 ile ikinci sırada, Suriye ise 99 bin 677 ile üçüncü sıradadır. 29 bin 795 kişi ile Mısırlılar ülkemizde ikamet iznine sahip olan onuncu uyruktur.

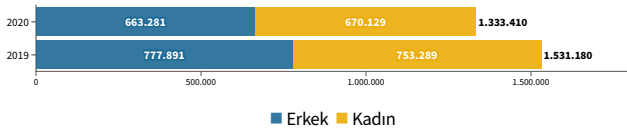
İkamet izniyle ülkemizde bulunan yabancıların bulunma sebeplerine ilişkin çıkarımlar yapmak adına şekil oluşturulmuştur. 2021 yılında en yüksek orana sahip ikamet izni

çeşidi yüzde 73,29 ile kısa dönemdir. Öğrencilik nedeniyle ikamet izni alan yabancıların oranı yüzde 7,32'dir. Aile ikamet izniyle ülkemizde bulunan yabancıların oranı ise yüzde 7,24'tür. 147 bin 621 yani yüzde 12,15 oranında yabancı, ülkemizde diğer sebepler ile ikamet iznine sahiptir. 23 Eylül 2021 itibarıyla, ikamet izni çeşidine göre en fazla nüfusa sahip ilk üç uyruk incelenmiştir. Kısa dönem ikamet izni alanlardan, Irak 141 bin 129 kişi ile birinci, Türkmenistan 98 bin 834 ile ikinci, Suriye 85 bin 893 ile üçüncü sıradadır. Öğrenci ikamet izinlerinde 10 bin 111 kişi ile Türkmenistan birinci, 8 bin 920 ile Azerbaycan ikinci 6 bin 514 ile İran üçüncüdür. Aile ikamet izinlerinde ise 12 bin 40 kişiyle Azerbaycan birinci sırada, 6 bin 771 ile Rusya ikinci, 6 bin 418 ile Ukrayna üçüncü sırada yer almaktadır.

Türkiye'de 2019 yılı itibarıyla toplam yabancı uyruklu nüfusun yaş ve cinsiyete göre dağılımı şekilde gösterilmiştir. Türkiye'de toplam yabancı nüfusun 20-24 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu yaş aralığındaki erkek oranı yüzde 57,26 iken kadın oranı yüzde 42,74'tür. 25-29 yaş aralığındaki nüfus ise en fazla miktara sahip ikinci aralıktır. Türkiye'deki 2019 yılı itibarıyla toplam yabancı nüfusta, yüzde 50,28 erkek, yüzde 49,72 kadın oranıyla 75 yaş ve üzeri nüfus en az miktara sahip yaş aralığıdır. Türkiye'de ikamet eden 29 yaş ve üzeri yabancı nüfus incelendiğinde, yaş arttıkça sayıların azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye, çeşitli sebeplerle ikamet etme adına genç yabancı nüfusa daha fazla hitap ediyor denebilir.

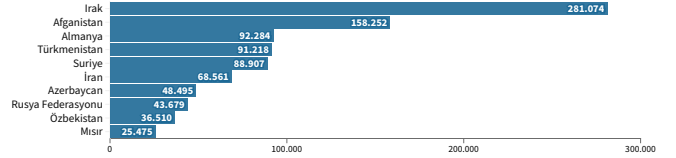
Yabancı nüfusun varlığına dair veriler ülkeler için önemlidir. Bununla ilgili her ülke kendisi bazı kıstaslar oluştururken uluslar ötesi yapılar da mevcuttur. Türkiye'de ikamet izni ile bulunan yabancı nüfus giderek artmaktadır ve yabancı nüfusta gençler yoğunluktadır. Ülkemizde ikamet eden yabancı nüfusta, eğitim sebebiyle ülkemizin tercih edilme oranının düşük olduğu görülmektedir. Ülkemiz, Irak, Afganistan, Suriye örneklerinde görüldüğü gibi güvenlik talebiyle sığınan ülkeler arasındadır. Avrupa'dan gelenlerin sayısı oldukça düşüktür. Çevre ülkelerde meydana gelen çatışmalar düşünüldüğünde Türkiye, düzensiz göçe önlem almanın yanı sıra yabancı nüfusun gelme sebebi, kalma süreci gibi bazı unsurları dikkatle değerlendirmelidir. Çünkü yabancı nüfusun artışı, düzensiz göçler ve geçici koruma altında bulunanlar, göçmen karşıtlığına yönelik söylemleri de artırmaktadır. Bu nedenle yabancı nüfusa yönelik politikaların yenilenmesi, şehirlere nasıl dağılacağına belirlenmesi ve birlikte yaşama kültürünün benimsenmesi önemlidir.

İkamet izni ile Türkiye'de bulunan yabancı uyruklu nüfus 1,2 milyona yükseldi.

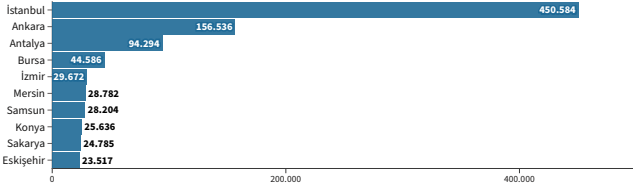
Şekil 208. Cinsiyete Göre Yabancı Nüfus (2019-2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

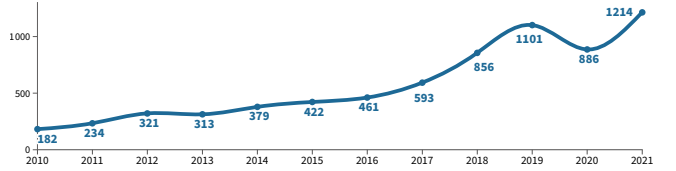
Şekil 209. Ülkelere Göre Yabancı Nüfus (2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

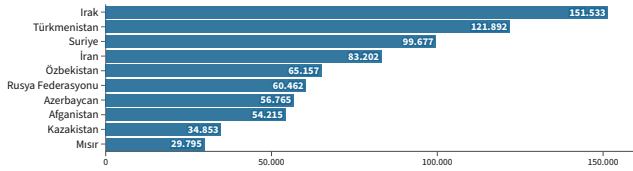
Şekil 210. Yabancı Nüfusun En fazla Olduğu İller (2020)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

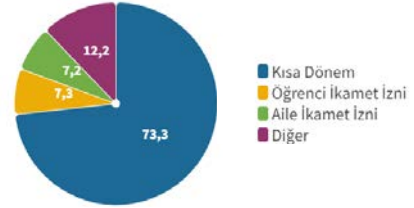
Şekil 211. İkamet İzni ile Ülkemizde Bulunan Yabancılar (Bin, 2010-2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

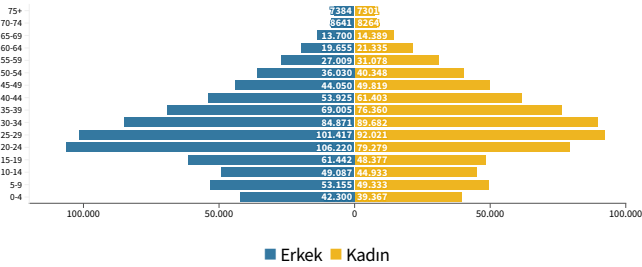
Şekil 212. Ülkelerine Göre İkamet İzni ile Ülkemizde Bulunan Yabancılar

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM, 2021

Şekil 213. Çeşitlerine Göre İkamet İzniyle Ülkemizde Bulunan Yabancılar (2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Şekil 214. Türkiye'de Toplam Yabancı Uyruklu Nüfusun Cinsiyete ve Yaş Grubuna Göre Dağılımı (2019)

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları

Tablo 1. İkamet İzni Çeşidine Göre Mevcut İlk Üç Uyrak, 2021

	Irak	Suriye	Türkmenistan	İran	Azerbaycan	Rusya Federasyonu	Ukrayna
Kısa Dönem İkamet İzni	141.129	85.893	98.834				
Öğrenci İkamet İzni			10.111	6.514	8.920		
Aile İkamet İzni					12.040	6.771	6.418

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Düzensiz Göç

Türkiye, çevre ülkelerin ekonomik ve siyasi sorunları sebebiyle göç alma hususunda her zaman hedef ülke konumundadır. Küreselleşmenin hız kazanmasına ve bazı ülkelerde iç savaşın tırmanmasına bağlı olarak göç hareketleri karmaşık bir hal almakta ve düzensiz göç hareketleri her geçen gün artmaktadır. Düzensiz göç, ülkede ciddi maliyete sebep olan bir durumdur. Düzensiz göçmenlerin yakalanması ve geri gönderilmesi maliyetin yanı sıra oldukça karmaşık, bürokratik ve operasyonel bir süreci de beraberinde getirmektedir. Özellikle göçmenlere karşı Avrupa ülkelerinin, kendilerini muhafaza eden tavrı, küreselleşmeyle sınırların belirsiz hal almasına bir paradoks olarak göçmenlere karşı net çizgileri karşımıza çıkarmaktadır.

1980'lerden sonra artan göç hareketleri Türkiye'yi ciddi oranda etkilemiştir. Türkiye, diğer tüm ülkelerden gelenlere sığınma hakkı tanıyabileceği ancak yalnızca Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nden gelenlere mülteci statüsü vereceği anlamına gelen 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin getirdiği kısıtlamayı, devlet/güvenlik yaklaşımıyla genişletmiştir. Günümüzde neredeyse Türkiye'ye sığınmak isteyenler arasında Avrupa'dan gelen yoktur. AB, göçe karşı oldukça koruyucu bir tutum sergilerken Türkiye, gelecek göçmenlerin sorumluluğunu tamamen üstlenmekte ancak aynı zamanda da ihtiyatlı davranmaktadır. Bu bağlamda, AB ile geri kabul anlaşması imzalayarak vize muafiyeti istemiştir. Türkiye'nin düzensiz göçmenler ve mültecileri bir arada değerlendirmesi AB tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Avrupa ülkeleri, ulusal güvenlik söylemiyle kendi sınırlarını korurken, ekonominin ihtiyacı olduğundan dolayı düzensiz göçe göz yummaktadır (Ün ve Paydak, 2017: 199-200).

Yıllara göre yakalanan düzensiz göçmen sayıları incelendiğinde, 2010 yılından 2014 yılına kadar ciddi bir artış göze çarpmamaktadır. 2010 yılında 32 bin 667 düzensiz göçmen yakalanmıştır. Ancak 2015 yılında bir önceki yıla göre yakalanan düzensiz göçmen sayısı yüzde 47,02'lik bir artışla 146 bin 485 olmuştur. 2016 ve 2017 yıllarında da artışlar yaşanmıştır. 2018 yılında artış yükselerek devam etmiştir. 2019 yılında ise yakalanan düzensiz göçmen sayısı bir önceki yıla göre yüzde 69,65 oranında artarak 454 bin 662 olmuştur. Bu sayı 2010 yılından bu yana yakalanan düzensiz göçmen sayısının zirve noktasıdır. Bu artışa tam bir asimetri olarak 2020 yılında yakalanan düzensiz göçmen sayısı yüzde 73,10'luk bir azalma ile 122 bin 302 olmuştur. Bu düşüşte asıl etkinin ekonomik, siyasal ya da güvenlik olarak bir iyileşme ile değil yaşadığımız pandemi ile alakalı olduğunu söylemek mümkündür.

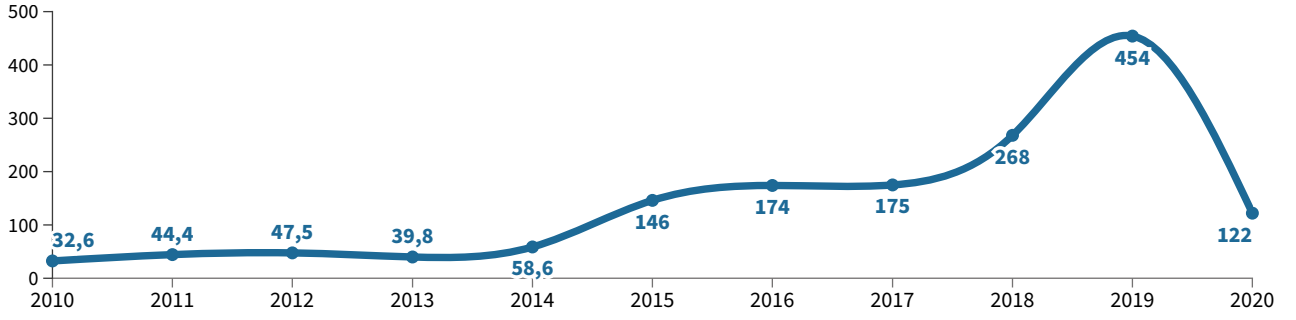
Yakalanan düzensiz göçmenlerin uyruklarına baktığımız zaman, 2014 yılında 24 bin 984 kişi ile Suriye uyrukluların en fazla orana sahip olduğu görülmektedir. 2015 yılında bu sayı yaklaşık üç kat artarak 73 bin 422'ye yükselmiş ve yine en yüksek orana sahip uyruk olmuştur. 2015 yılından 2018 yılına kadar yakalanan düzensiz göçmenlerde, Suriyelilerinin

sayısının düşerken Afganların sayısının arttığı görülmektedir. 2014 yılında yakalanan Afgan sayısı 12 bin 248 iken 2019 yılında bu sayı on altı kattan fazla artarak 201 bin 437 kişi olmuş ve 2019 yılının en yüksek miktara sahip uyruğu olmuştur. Afganların Türkiye'ye düzensiz göçü yeni olmasa da ülkelerindeki çatışmaların artmasıyla kaçışlar da artmıştır. 2020 yılında ise bu sayı yüzde 75,1 oranında azalarak 50 bin 161 olmuştur. Suriyelilerin sayısı ise bir önceki yıla göre yüzde 68,21 azalarak 17 bin 562 olmuştur. Afganlar ve Suriyelilerden sonra 13 bin 487 ile Pakistanlıların geldiği görülmektedir. 2020 yılında yakalanan diğer uyruklu düzensiz göçmen sayısı bir önceki yıla göre yüzde 67,48 azalarak 41 bin 92 olmuştur. Eylül 2021 verilerine bakıldığında zaman, yakalanan Afgan sayısı yüzde 11,16 oranında azalarak 44 bin 565 olmuştur. Suriyeli sayısı 15 bin 429, Pakistanlı sayısı ise 11 bin 721'dir. Yakalanan ilk on uyruk arasında Filistinliler 1.751 ile son sırada yer almıştır. Güncel veriler ile yakalanan diğer uyrukların toplam sayısı bir önceki yıla göre neredeyse yarı yarıya azalarak 15 bin 458 olmuştur. Diğer verilerde ifade edildiği gibi bu azalmalar salgınla rahatlıkla ilişkilendirilebilir.

Bunlarla beraber, grafiklerde yıllara göre göçmen kaçakçılarının sayıları verilmiştir. 2010 yılında yakalanan göçmen kaçakçısı sayısı 1.711'dir. 2014 yılına kadar hafif dalgalanmalar görülmüştür. 2015 yılında yakalanan göçmen kaçakçısı sayısı bir önceki yıla göre yaklaşık üç kat artarak 4 bin 471 olmuştur. 2016 yılında 3 bin 314'e gerilemiştir. 2019 yılına kadar yakalanan göçmen kaçakçısı sayısı ciddi artışlar göstermiştir. 2019 yılında 8 bin 966 göçmen kaçakçısı yakalanmış ve bu sayı 2010 yılından bu yana görülen en yüksek miktar olmuştur. Bunda iç savaş yaşayan ülkelerdeki çatışmaların artması etkili olabilir. 2020 yılında bir önceki yıla göre yüzde 52,24 oranında bir azalma ile 4 bin 282 göçmen kaçakçısı yakalanmıştır.

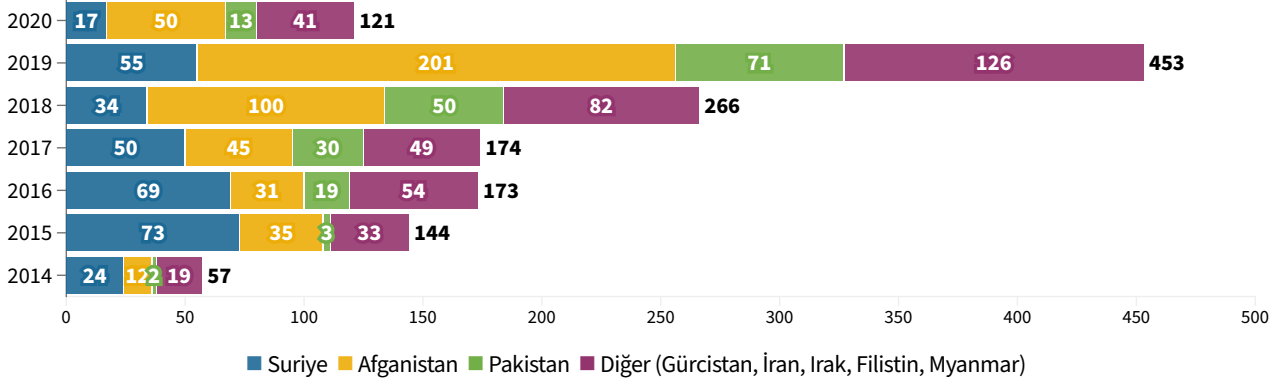
Düzensiz göçte Türkiye'de görülen sayılar birçok ülke için korkutucu boyuttadır. Emniyet teşkilatı ciddi anlamda düzensiz göç ile mücadele etmektedir. Bu bağlamda fotoğraf, parmak izi ve biyometrik verileri sayısallaştırmaya yarayan yerli yazılım üretmemiz şüphesiz maliyeti azaltan bir etkiye sahiptir. Ayrıca ülkemizde sınır güvenlik yönetimine dair yatırımların artırıldığı ifade edilmektedir. Ancak sayılar bu yatırımların yetersiz kaldığını göstermektedir. Verilere de yansıtacak bir düşüş ve bölgedeki hareketlilikte istikrar sağlamak adına daha fazla mücadele edilmesi gerektiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda meydana gelen yakalanan düzensiz göçmen sayısının azalmasında, yaşadığımız COVID-19 salgını asıl etkiye sahiptir. Eşitsizlik ve küresel çatışmaların hâkim olduğu atmosferde düzensiz göçleri tamamen bitirmek mümkün değilken, azaltıcı önlemleri de ülkelerin tek başlarına almaları olanaklı değildir. Burada uluslararası bir sorumluluk bilinci oluşması gerekmektedir. Gelinecek noktada çatışma bölgelerinde düzen ve istikrarı sağlamaya yönelik atılacak adımlar ve uluslar ötesi bir yaklaşım benimsemek önemlidir.

2021'de yakalanan 44 bin 565 düzensiz göçmen ile Türkiye'ye en fazla düzensiz göç yapan uyruk Afganlar oldu.

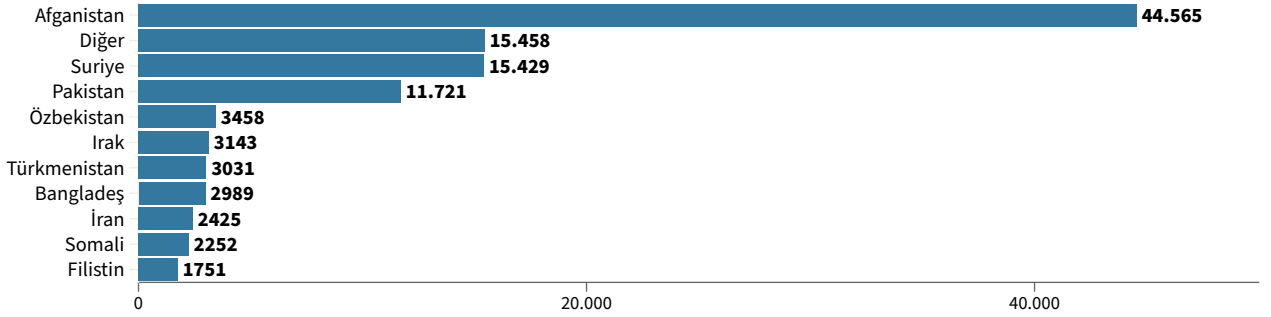
Şekil 215. Yıllara Göre Yakalanan Düzensiz Göçmenler (Bin, 2010-2020)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

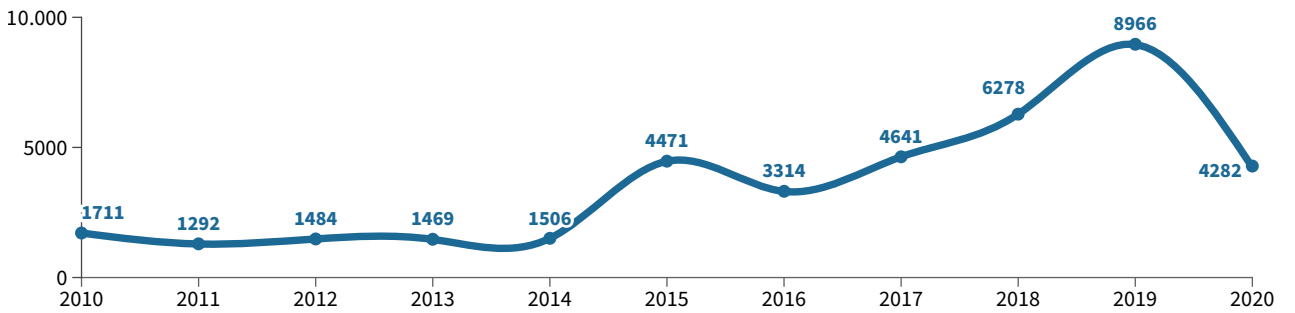
Şekil 216. Yakalanan Düzensiz Göçmenlerin Uyrak Dağılımı (Bin, 2010-2020)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Şekil 217. Yakalanan Düzensiz Göçmenler (İlk 10 Uyrak, 2021)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Şekil 218. Yıllara Göre Göçmen Kaçakçılığı (2010-2020)

Kaynak: İçişleri Bakanlığı, GİGM

Yurt Dışına Göç

Türkiye’den giden göç ekonomik nedenlerle 1960’larda başlamış olsa da süreç içerisinde birçok sebepten etkilenmiştir. Günümüzde ise daha çok genç ve nitelikli nüfusu kapsayan beyin göçünün arttığı görülebilir. Türkiye’den göç eden T.C. vatandaşlarına ilişkin detaylı veriler elde etmek güç olsa da Türkiye vatandaşlarının göç etme eğilimlerini TÜİK’den elde edilen veriler ile analiz etmek ve nedenlerini irdelemek mümkündür.

Türkiye’den yurt dışına göç edenlerin sayısı 2016 yılından 2019 yılına kadar sürekli artmıştır. 2016 yılında 177 bin 960 kişi yurt dışına göç etmiştir. 2019 yılında 2016 yılına göre yüzde 85,60’lık bir artışla 330 bin 289 kişi Türkiye’den yurt dışına göç etmiştir. Türkiye’den göç eden T.C. vatandaşlarının sayısı ise 2016 yılında 69 bin 326’dır. Bu sayı 2018’de 136 bin 740’a ulaşarak zirveyi görmüştür. 2019 yılında bir önceki yıla göre yüzde 37,94’lük bir azalma ile 84 bin 863 T.C. vatandaşı yurt dışına göç ederken, yurt dışına göç eden diğer ülke vatandaşları bir önceki yıla göre yüzde 31,12 oranında artmıştır.

Türkiye’den göç edenlerin cinsiyet dağılımını incelediğimizde, erkekler 2016 yılından 2019 yılına kadar kadınlardan daha fazla orana sahip olmuştur. 2016 yılında 98 bin 240 erkek Türkiye’den yurt dışına göç ederken kadınlarda bu sayı 79 bin 720’dir. 2019 yılında Türkiye’den yurt dışına göç eden erkek oranı yüzde 54,63 iken kadın oranı yüzde 45,37’dir.

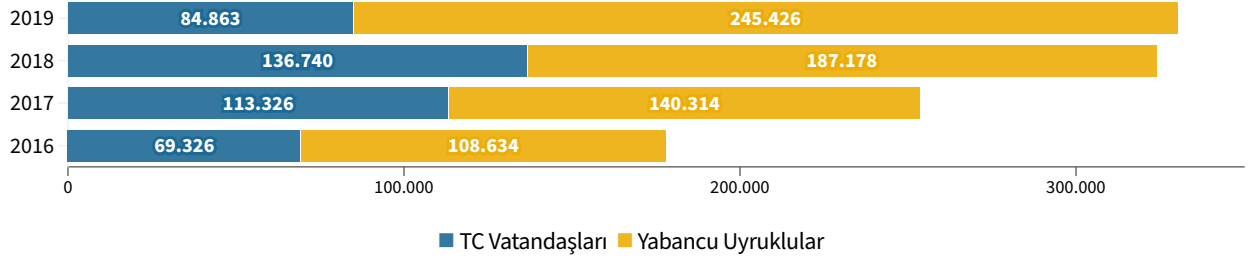
2019 yılında Türkiye’den giden göçün en fazla genç yaş grubunda olduğu görülmektedir. Göçmenlerin yüzde 15,2’si 25-29 yaş grubuna mensuptur. 30-34 yaş grubu yüzde 13 ile ikinci, 20-24 yaş grubu 12,6

ile üçüncüdür. yüzde 10,5 ile 30-35 yaş grubu, yüzde 7,9 ile 40-44 yaş grubu bunları takip etmektedir.

Türkiye’den göç eden T.C. vatandaşlarının 2019 yılında illere göre dağılımı incelendiğinde, yüzde 28.01 ile İstanbul, yurt dışına en fazla göç veren ilimizdir. yüzde 8,44 oranına sahip Ankara ikinci, yüzde 6.19 ile İzmir ise üçüncü sıradadır. Bunların ardından yüzde 3,97 ile Hatay gelirken, yüzde 3.41 ile Antalya Türkiye’den göç eden T.C. vatandaşlarının en fazla olduğu beşinci ilimiz olmuştur.

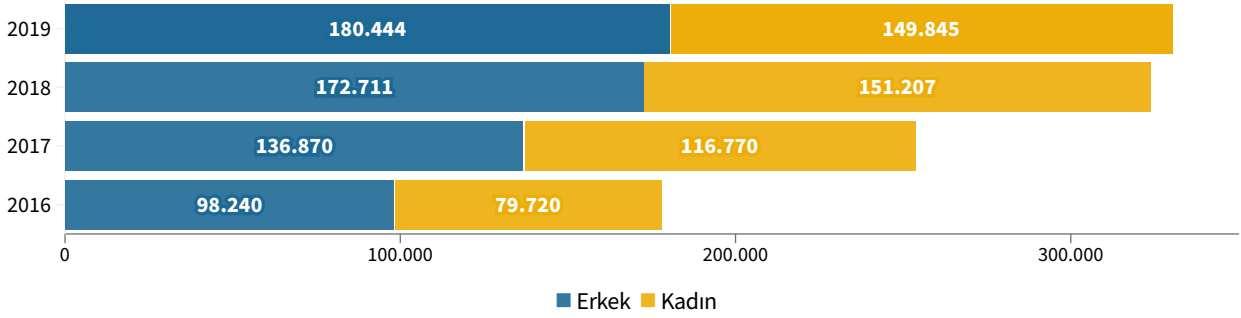
Türkiye’den göç eden nüfusun genç yaş grubunda arttığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin genç ve nitelikli iş gücünü kaybetme riski ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu yaş grubunun göç etme sebeplerine baktığımız zaman Türkiye’de eğitim seviyesi yükselmesine rağmen bu eğitilmiş nüfusu istihdam etmede ülke yetersiz kalmaktadır. Nitelsiz eğitim gerekçesi de ülkemizdeki genç nüfusun yurt dışına gitme sebeplerindendir. Araştırmalar, yurt dışında okumak ve çalışmak, vasıflı kişilerin ise yaşam standartlarını yükseltmek ve geleceğini garanti altına almak amacıyla Avrupa ülkelerine gitme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Yaş ortalaması yüksek gelişmiş ülkeler, genç ve nitelikli nüfusu beyin göçü ile sağlama eğilimindedir. Dolayısıyla gelişmekte olan Türkiye, genç ve eğitilmiş nüfus avantajını doğru yönetemediği, bu nüfusu karşılayacak istihdam alanları açmadığı ve eğitimde niteliği artırmadığı takdirde, bu ülkeler için önemli bir kaynak olarak görülecektir.

2019 yılında Türkiye’den en fazla göç eden yaş grubu yüzde 15,2 ile 25-29 yaş grubu oldu.

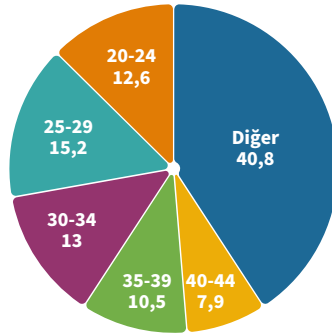
Şekil 219. Türkiye’den Yurt Dışına Giden Göç (2016-2019)

Kaynak: TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri

Şekil 220. Türkiye’den Yurt Dışına Giden Göçün Cinsiyete Göre Dağılımı (2016-2019)

Kaynak: TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri

Şekil 221. Türkiye’den Giden Göçün En Fazla Olduğu İlk Beş Yaş Grubu (2019)

Kaynak: TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri

Şekil 222. Türkiye’den Göç Eden T.C Vatandaşlarının En Fazla Olduğu İlk Beş İl (2019)

Kaynak: TÜİK, Uluslararası Göç İstatistikleri

Eğilimler ve Gelecek

Göçün küreselleştiği ve hızlandığı döneme şahitlik etmekteyiz. Türkiye'nin göç alma/verme konusundaki statüsünde hem ülkenin 2000'li yılların başında gerçekleştirdiği kalkınma atağı hem de savaş gibi jeopolitik olayların etkisiyle son 10 yılda ciddi değişimler meydana gelmiştir. Türkiye daha çok emek ve beyin göçü veren ülke olmaktan çıkıp, transit ülke yahut göç alan ülke konumuna gelmiştir. 2011 yılında başlayan savaş sonucunda kesintili Suriyeli göçü dalgaları ile karşı karşıya kalan Türkiye'de geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 2021 Eylül ayı itibarıyla 3,7 milyona ulaşmıştır. Ülkemiz Suriye'deki savaştan kaçarak zorunlu göç eden Suriyelilere karşı Avrupa ülkelerinden daha özverili ve olumlu bir göç politikası yürütmüştür.

Göçmenlerin “yedek iş gücü” olarak görüldüğü de bilinmektedir. Bu yaklaşıma göre göç eden ve işçileşme sürecinde olan kitleler oldukça zor koşullara maruz kalabilmektedir. İstihdam sorunu olan Türkiye'de Suriyelilerin artmasıyla birlikte iş gücünün ucuzlaması, Suriyeli çalışanların sigortasız ve sağlıksız çalışma koşullarına maruz kalması gibi durumlar baş göstermeye başlamıştır. Bu durum göç eden işçileri sermaye gelişimi için bir araç olarak görmenin yanı sıra toplumsal huzursuzluklara da neden olmakta, politik gerginlikler ve şiddet olaylarına kapı aralamaktadır. Bu nedenle hükümetin; göçmenlerin uyumu, istihdamı ve yaşam güvencesi hakkında ciddi politikalar üretmesi gerekmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle günümüzde homojen nüfusa sahip ülkenin neredeyse kalmadığı söylenebilir. Türkiye, hem 1980'lerden sonraki dışı açılmasının hem de transit ülke konumunda olmasının bir sonucu olarak yabancı nüfusu artmakta olan bir ülkedir. Yabancı uyruklu nüfusa dair etkin politikaların yürütülebilmesi için sayıları, ülkedeki dağılımları, istihdam alanları vb. verilerin kaydediliyor olması gerekirken, böyle bir veri kaydının düzenli biçimde yapılmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bahsedilen veriler düzenli olarak kaydedilmelidir. Buna ek olarak Türkiye'de düzensiz göçün olumsuz etkilerine yönelik acil önlemler alınmalı ve bütün yabancı nüfusun yaşamsal haklarını tehdit eden yabancı düşmanlığına dönük söylemlerin önüne geçilmelidir. Birlikte yaşama kültürü toplumun tüm kademelerinde, öncelikle bizzat siyasi figürler tarafından benimsenmelidir. Bunun yanı sıra özellikle sosyal medyada göçmen karşıtlığına yönelik provokatif içerikleri engellemek önemlidir.

Türkiye'de giden göçün tarihi 1960'lı yıllara ve daha çok ekonomik nedenlere dayanmaktadır. Günümüzde ise daha çok nitelikli gençlerin beyin göçü kapsamında Türkiye'den ayrıldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'nin genç ve nitelikli iş gücünü kaybetme riski ile karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Bu göçün nedenleri arasında Türkiye'de eğitilmiş nüfusun istihdamı konusundaki yetersizlik ve eğitimde düşük görülen kalite öne çıkmaktadır. Araştırmalar, yurt dışında okumak ve ça-

lışmak, vasıflı kişilerin ise yaşam standartlarını yükseltmek ve geleceğini garanti altına almak amacıyla Avrupa ülkelerine gitme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla genç nüfusa sahip olan Türkiye, bu insan kaynağını doğru yönetmediği yani istihdam alanları açmadığı ve eğitimde niteliği artırmadığı takdirde, nitelikli genç nüfusunu kaybetmeye devam edecektir.

Yukarıda ifade edilenlere karşın Türkiye'nin nitelikli genç nüfusunu kaybettiğine yönelik abartılı söylemler de gündeme gelmektedir. şu an elde edilen veriler uç söylemlerin tam olarak gerçeği yansıtmadığını göstermektedir. Nitekim gerek iş gerek eğitim amaçlı yurt dışına göç, birçok dönemde olmuştur. Durum ciddiyetini, Türkiye'nin genç nüfusunun azalıyor olması, genç nüfus içerisindeki üniversite mezunlarının sayısının artıyor olması, iktisadi yapının nitelikli iş gücünü karşılamaması ve yurt dışına gidenlerin genç yaş grubunda yoğunlaşıyor olması gibi verilerle birlikte değerlendirildiğinde göstermektedir.

HUKUK VE SUÇ

- Ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı dramatik bir artış gösterdi. 2019 yılında ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı 2010 yılına göre yüzde 48,6 oranında arttı. Ceza infaz kurumlarının kapasitesi aşıldı. Hırsızlık ise 2015'ten beri en yüksek hükümlü sayısına sahip suç oldu.
- Bütün suç türlerinde en büyük pay ortaokul mezunlarına aittir. Üniversitelilerin hüküm giymeye en meyilli olduğu suç icra iflas kanununa muhalefet, en az hüküm giyme eğilimi olduğu suç ise hırsızlık oldu.
- 2010 yılında 100 bin kişiye 10 hâkim düşmekteyken 2020 yılında bu oran 17,8'e yükseldi. 2010 yılında kadın hâkimlerin sayısı erkek hâkim sayısının yarısından daha azken, 2020 yılına gelindiğinde 8 bin erkek, 6 bin kadın hâkim adli makamlarda yer aldı.
- Mağdur, suça sürüklenen, bilgisine başvurulmuş çocuk sayılarına bakıldığında 2017'den 2019'a kadar düzenli artış görüldü. Suç mağduru olan çocukların en çok muhatap olduğu suç türü ciddi farkla yaralama oldu. Yaralama suçunu cinsel suçlar ve aile düzenine karşı suçlar takip etti.

Hukuk, bir toplumda farklı unsurların bir arada durmasını sağlayan gruplar, kurumlar ve yapıların birbiriyle ve devlet ile aralarındaki ilişkilerini düzenleyici işlevi nedeniyle hayatın tüm yönlerini kapsamaktadır. Bu bakımdan hayatın bütününe kapsayan hukuk, doğal olarak insanların gündemlerinin önemli bir kısmını da oluşturmaktadır. Özellikle son yıllarda televizyon ve sosyal medyada görünür hale gelerek toplumsal tartışma meseleleri haline gelen ceza mahkemelerine ait davalar aracılığıyla hukuki düzenlemeler ve kanunların işletilme biçimleri daha fazla tartışılır olmuştur. Gündelik yaşamın içinde bir tartışma konusu haline gelen yalnızca adli süreçler değildir, kolluk kuvvetleri ve ilgili mevzuat da zaman zaman bu günlük sohbetlerin bir gündem maddesi olmaktadır.

Hukuk sistemi toplumsal düzeni muhafaza etmektedir. Bu işlevi dolayısıyla bir toplumun hukuk norm ve sistemlerinin o toplumun yapısı hakkında önemli işaretler bulundurduğu söylenebilir. Antropoloji ya da sosyoloji gibi alanların toplumların hukuki uygulamalarına verdiği önem de buradan anlaşılabilir. Ancak bu noktada çift yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir: toplumsal yapı ve etkileşimler hukuk norm ve sistemini belirlediği gibi bu norm ve sistemler de toplumu şekillendirir. Bu bağlamda Türkiye'nin hukuk sisteminin düzen-siz ve istikrarsız bir yapıda olduğu söylenebilir. Hukuk sistemi adeta bir laboratuvar gibi işletilmektedir: yeni çözümler, durumlar üretilmekte, reform çalışmaları toplumu önemli ölçüde etkilemektedir. Bu hukuki düzensizliğin toplumsal plandaki yansımaları da adli istatistikler gibi göstergeler üzerinden izlenebilir.

Türkiye'de hukukun yaygın kamusal görünümü genelde suçlar ve bunlara verilen ya da verilme-

yen cezalar üzerinden olmaktadır. Toplumsal alanda bireylerin yararının muhafaza edilmesi için konulmuş ceza kanunlarının etkin işletilmesi toplumsal rahatsızlıkların önüne geçilmesi için önemlidir. Bununla birlikte yargının bağımsız ve eşitlikçi tutumu, hukuk, idare ve diğer mahkeme türlerinde adil yargılamanın tesisi ve insan haklarının temininde ilerleme hukuk-toplum ilişkisini sağlamlaştıran etkenlerdendir. İhbar sayılarının hızla artması, insanların hukuk yoluna daha fazla başvurduğu gibi bir duruma işaret edebilirken, öte taraftan suç davranışının yaygınlaştığı gibi bir anlama da gelebilir. İhbar sayılarının artmasına rağmen savcılıkların soruşturma açma oranlarının azalması ise suçların -en azından yargının alanına girebilen suçların- artmadığını ancak toplumun hukukla kurduğu ilişkinin güçlendiğini gösterir. Bununla birlikte, soruşturma açılmaya gerek duyulmayan ihbarların sayısının artması da savcılıkların lüzumsuz dosyalarla ilgilenmesine sebep olmakta ve iş yükünü arttırmaktadır.

Türkiye'de suç davranışlarının yaygınlığı hakkında adli istatistikler önemli bilgiler içermektedir. Örneğin 2019 yılında hakkında en çok karar çıkan suç türü "malvarlığına karşı suçlar" olmuş, onu "vücut dokunulmazlığına karşı suçlar" izlemiştir. Buna paralel olarak en çok hüküm giyilmiş suçlar sırasıyla hırsızlık ve yaralama olmuştur. Ergin veya reşit olmayıp kişilerin suç teşkil eden bir fiilde bulunmaları sonucunda yargı organlarına sevk edilmiş olması olarak tanımlanan çocuk suçluluğu, genç nüfusa sahip Türkiye için oldukça kritik bir meseledir. Çocuk suçluluğuna dair veriler suça sürüklenmiş çocuk sayısının bir azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu olumlu eğilimin devamlılığı için çocukların suç davranışına zemin ha-

zırlayan suç faktörlerinin etkisinin azaltılması gerekmektedir. Bunların başında yoksulluk ve özelde çocuk yoksulluğu, işsizlik, madde ve alkol bağımlılığı gelmektedir. Çocukların yaşadığı ortamın bu olumsuz faktörlerden olabildiğince arındırılması gerekmektedir. Ayrıca bunlara maruz kalan çocukların ise rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanması sağlanmalıdır.

Bu bölümde her yıl düzenli olarak kamuoyuyla paylaşılan adli istatistiklere dayanarak mahkemelerdeki yargı süreçleri, sık işlenen suç türleri, ihlal bakımından insan hakları, cezaevlerindeki durum, çocuk suçluluğu ve evlenme-boşanma konuları irdelenmiş, bunların toplumsal yapı için ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Mahkemeler

Türkiye’de hukuk konuşulmak istendiğinde, akla ilk gelen suçlar ve cezalar, dolayısıyla ceza hukuku olmaktadır. Ceza hukuku toplumsal planda korunması gereken bazı yararların ihlal edilmesi durumunda devletin verdiği tepkinin rejimine denmektedir. Medyada kendine yer bulan hukukî olaylar çoğunlukla bireysel ve toplumsal güvenlikle, yani ceza hukukuyla ilintili olmaktadır. Özellikle gündüz kuşağında yer alan televizyon programlarının suç konu edinmesi ve sosyal medyada yükselen ifşa dalgasıyla suçun ihbar edilmesi suç oranının arttığına dair algı oluşturmaktadır. Ancak verilere bakıldığında 2020 yılında 2011 yılına kıyasla ceza mahkemelerindeki dosya sayısının yüzde 8,5 azaldığı görülmektedir.

İçtihadî bir mahkeme olan Yargıtay, temyiz mercii sıfatıyla, Ceza Genel Kurulu ve 20 ceza dairesi olarak görev yapmaktadır. 2015 yılıyla birlikte Yargıtay ceza dairelerine toplam gelen dosya sayılarında düzenli bir düşüş yaşanmaya başlanmıştır. Dosya sayılarındaki düşüşle eşzamanlı olarak dosyaların görülme sürelerinde artış gözlenmiştir. Ancak 2018 yılı itibarıyla burada da düşüş eğilimi kendini göstermiştir. Sonuç olarak özellikle son yıllarda Yargıtay ceza dairelerinde dosya çözme kapasitesinin yükseldiği görülmektedir.

Hukuk mahkemeleri; Asliye Hukuk, Asliye Ticaret, Sulh Hukuk, İcra Hukuk, İş, Tüketici, Aile, Kadastro, Fikri ve Sınai Haklar mahkemelerinin tümünü ifade etmektedir. İrade serbestiyetine dayanan uyuşmazlıkların görüldüğü mahkemeler olan hukuk mahkemelerinde karara bağlanan dosyaların toplam gelen dosyalara oranı 2019’da yüzde 57 olarak, 2020’de ise yüzde 51,9 olarak tespit edilmiştir. Buna göre hukuk mahkemelerinde dosya çözme kapasitesinin düştüğünden bahsedilebilir. Hukuk mahkemeleri genelinde bir dosyanın ortalama görülme gün sayısının yıldan yıla arttığı ve buna bağlı olarak sonraki yıla devreden dosya sayısının da artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir. 2020 yılı hukuk mahkemeleri dosya sayıları mahkeme türüne göre sıralandığında dosyaların yüzde 30’unu oluşturan asliye hukuk birinci sırada, yüzde 24’ünü oluşturan sulh hukuk ikinci sırada ve yüzde 16’sını oluşturan iş hukuku üçüncü sırada yer almaktadır (Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021).

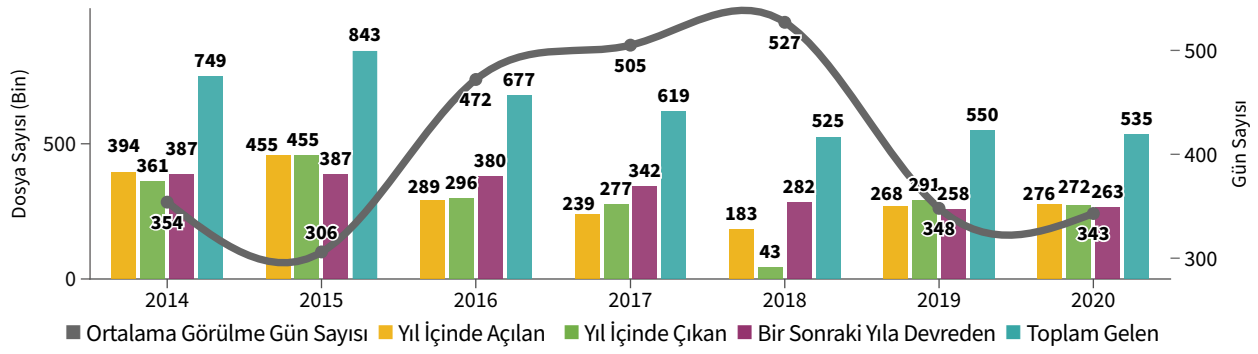
Toplumun ortak ve genel ihtiyaçlarını gidermek-

le görevli olan idarenin tabi olduğu hukuk kuralları, hukuk devletin hukuku olarak idare hukukunu oluşturmaktadır. Kamuda idare düzeyinde gerçekleşen uyuşmazlıkların çözümü için başvuru idare mahkemeleri genel görevli mahkeme olması hasebiyle idari işlemlerden doğan hukuka aykırılıklarla ilk karşılaşılan yargı organıdır. Bu bakımdan idare mahkemelerine gelen dosya sayıları ve konuları, idarenin hukuka aykırı eylem ve işlemlerinin büyük resmini de göstermektedir.

İdare mahkemelerine gelen dosya sayılarına bakıldığında 2016 ve 2017 yıllarında bir artış yaşandığı görülmektedir. Yine o yıllarda karara bağlanan dosya sayılarındaki artış, dosyaların sonraki yıla devretmesine mâni olunup, yargı süreçlerinin hızlandığını göstermektedir. Nitekim dosyaların ortalama görülme gün sayıları yine 2016-2017 yılları arasında düşmüş, ardından gelen yıllarda yeniden yükselmiştir. 2020 yılı için ise gelen dosya sayısının 2016-17 döneminden bu yana olduğu gibi yine fazla olup, karara bağlanan dosya sayısında azalma yaşandığı ancak görülme sürelerinde çok ciddi bir düşüş olduğu görülmektedir.

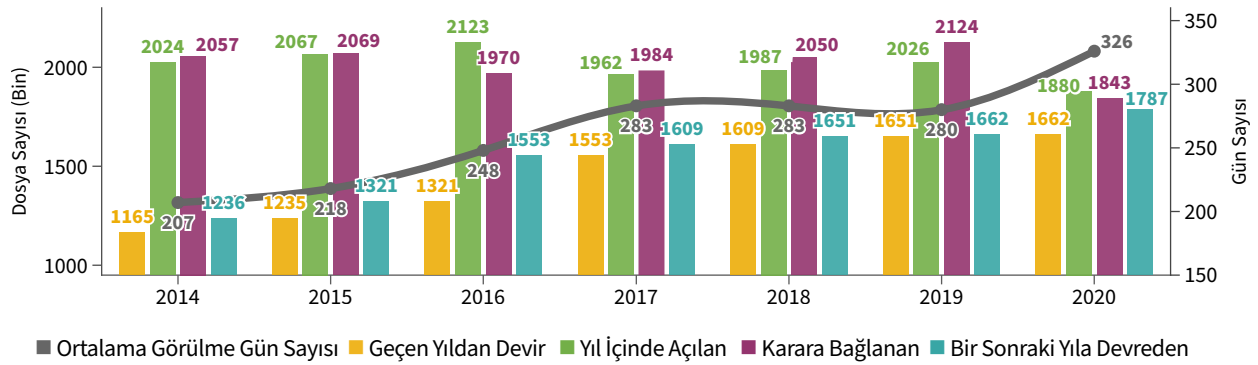
Son olarak, Türkiye’de yargı süreçlerinin hızını ve işlerliğini etkilediği düşünülebilecek en önemli faktörlerden biri olan hâkimlerin sayısı yandaki şekillerde verilmiştir. Türkiye’de son 10 yılda hakimlerin toplam sayısı 2 kat artmıştır. Yargıda artan iş yükü, nüfusun artışı ve hukuk fakültelerinin verdiği mezun sayısı gibi etmenlerle birlikte değerlendirildiğinde hâkim sayılarındaki bu artış da anlaşılır olmaktadır. Bununla birlikte 2010 yılında kadın hâkimlerin sayısı 2359 ile 5 bin erkek hâkimin yarısından azken, 2020 yılına gelindiğinde 8 bin erkek, 6 bin kadın hâkimin adli makamlarda bulunduğu görülmektedir. Hâkim sayılarındaki bu genel artışın 100 bin kişiye düşen hâkim sayısında da iyileşmeye meydana getirdiği görülmektedir. 2010 yılında 100 bin kişiye 10 hâkim düşmekteyken 2020 yılında bu oran 17,8’e yükselmiştir.

Sonuç olarak, artan hâkim sayılarıyla birlikte değerlendirildiğinde Türkiye’de yargı süreçlerini hızının beklenen performanstan daha düşük bir seyir izlediği belirtilebilir. Özellikle dosyaların görülme gün sayılarında hâkim sayılarıyla ters orantılı ve belirgin bir düşüş beklenebilirdi. Ne var ki durum bu şekilde cereyan etmemiştir.

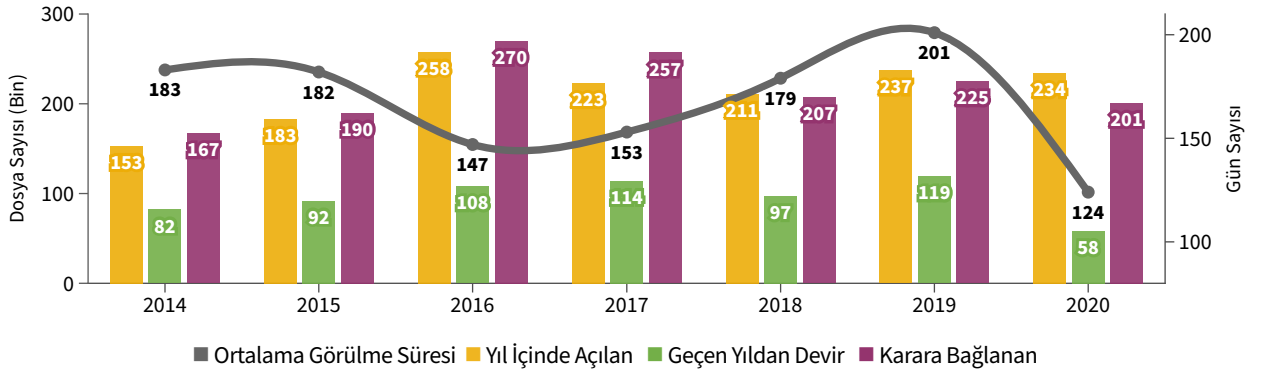
Şekil 223. Yargıtay Ceza Daireleri ve Genel Kurulu Dosya Sayısı (Bin) ile Görülme Gün Sayısı (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

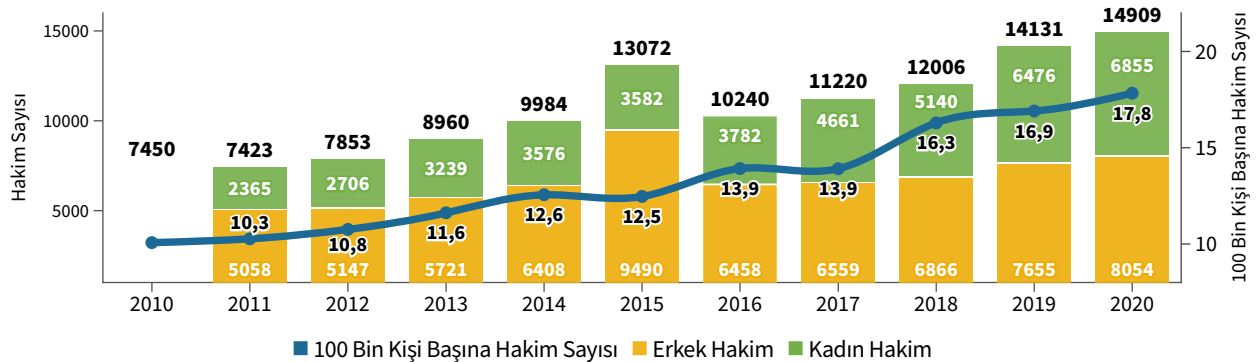
Şekil 224. Hukuk Mahkemelerinde Dosya Sayısı (Bin) ve Ortalama Görülme Süresi (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 225. İdare Mahkemelerinde Dosya Sayısı (Bin) ve Ortalama Görülme Süresi (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 226. Cinsiyete Göre Hakim Sayıları ve 100 Bin Kişiye Düşen Hakim Sayısı (2010-2020)

Kaynak: Hâkimler ve Savcılar Kurulu İstatistikleri, 2021

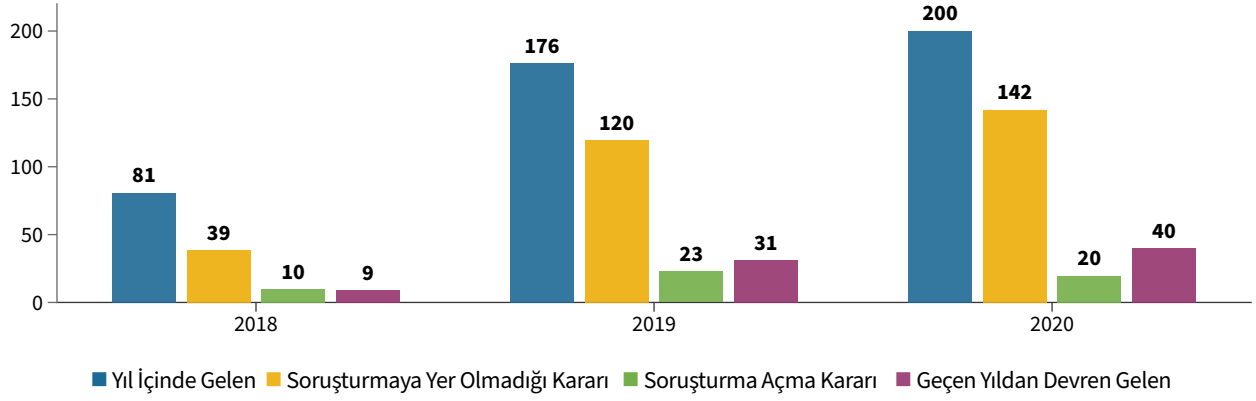
Temel görevi bir suç ihtimali üzerine tedbir kararları almak ve kamu davası açmak olup, ihbar üzerine veya resen devlet adına harekete geçen Cumhuriyet Başsavcılıklarının faaliyetleri, bir toplumda suç fiillerinin ne derecede yaygın olduğunu tespit etmek üzere incelenebilir kaynaklardır. Cumhuriyet Başsavcılıklarına gelen ihbarların sayısı, toplumsal alanda bireylerin birbirine suç isnat etme yaygınlığını göstermesi bakımından önemlidir. 2019'da ihbarların sayısı bir önceki yıla göre neredeyse 2 kat artmıştır. 2020 yılında ise bu artış oranı azalmışsa da ihbar sayılarındaki artış devam etmiştir. Aynı artış eğiliminin soruşturmaya yer olmadığı kararlarının sayısında da meydana geldiği görülmektedir. Cumhuriyet Başsavcılıklarının 2019 yılında soruşturma açma oranı yüzde 11 iken, 2020 yılında bu oran yüzde 8'e gerilemiştir. Soruşturmaya yer olmadığı kararının toplam dosya içinde oranı ise, 2019'da yüzde 78 iken 2020'de yüzde 59'a yükselmiştir. Buradan hareketle savcılıklar düzeyinde suç ihbarlarının elendiği, soruşturmaya gerek olmayan ihbarların sayısının arttığı söylenebilir. Yani suç değil, suç isnat etme davranışında ve asılsız ihbar olgusunda bir yaygınlaşma söz konusudur. Bu noktada suçu ihbar etme biçimlerinin kolaylaşması, suçun başarılı teşhisine belli oranda katkı sağlıyorsa da savcılıkların iş yükünü artırması bakımından menfi bir duruma sebebiyet vermektedir.

Yandaki şekillerde görüleceği üzere, hakkında en çok karar çıkan suç türü malvarlığına karşı suçlar olmuş, onu vücut dokunulmazlığına karşı suçlar ve şerefe karşı suçlar izlemiştir. Bu kararlar arasında soruşturma açılanların suç türlerine göre dağılımına bakıldığında vücut dokunulmazlığına karşı suçların ilk sırayı aldığı, malvarlığına karşı ve şerefe karşı suçların onun arkasında kaldıkları görülmektedir. Suç türlerine göre soruşturmaya gerek olmadığı kararı ilgili suç türünde asılsız ihbarların ne seviyede olduğunu göstermektedir. Örneğin, hakkında en çok soruşturma açılan ikinci suç türü olan malvarlığına karşı suçlarda soruşturma açılmasına yer olmadığı

kararı 3 kat daha fazla verilmiştir. Bu demektir ki malvarlığına karşı suçlar ile ilintili olarak asılsız ihbar sayısı fazladır. Vücut dokunulmazlığına karşı suçlarda ise fark en azdır, dolayısıyla en az asılsız ihbar bu suç türünde görülmektedir denebilir.

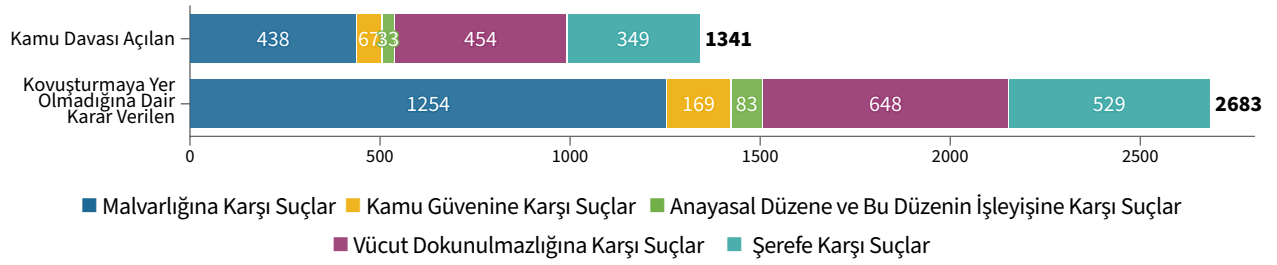
Adalet Bakanlığı istatistikleri üzerinden coğrafi bölgelere göre ihbar dosya sayıları incelendiğinde en fazla ihbarın Marmara Bölgesi'nde, en az ihbarın ise Doğu Anadolu Bölgesi'nde gerçekleştiği görülecektir. İhbar dosyalarına ilişkin kararlara bakıldığında soruşturmaya yer olmadığı kararının yüzde 80,8 oranla en çok Doğu Anadolu'da verildiği görülmektedir. Yani Doğu Anadolu, en az ihbar eden, en fazla soruşturmaya yer olmadığı kararı alan ama en çok ikinci soruşturma açma kararı çıkan bölge olarak karmaşık bir suç örüntüsüne sahne olmaktadır. İhbar sayısında en düşük ikinci bölge olan Ege için ise tam tersi durum geçerlidir: ihbar sayısının düşüklüğüne rağmen soruşturma açma karar oranında yüzde 12 ile birinci bölge olmaktadır. En düşük ihbarlı iki bölgenin soruşturma kararı bakımından bu denli farklılaşması bu bölgelerin toplumsal yapısının incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı 2010 yılından 2019 yılına kadar dramatik bir artışa sahne olmuştur. Net değer olarak 3 kat fazla yaşanan bu artış çeşitli demografik farklılaşmalara da neden olmuştur. Bu değişim raporun "Cezaevi Demografisi" başlığında incelenecektir. 2019 yılında ceza infaz kurumlarındaki hükümlülerin suç türlerine göre dağılımı incelendiğinde hırsızlık ve yaralama suçlarının ilk iki sırayı kapattığı, onu uyuşturucu madde imal ve ticaretinin izlediği görülmektedir. Hırsızlık suçundan hüküm giyenler ceza infaz kurumlarındaki toplam hükümlülerin yüzde 15'ini, yaralama suçundan hüküm giyenler yüzde 12'sini ve uyuşturucu madde imal ve ticaretinden hüküm giyenler yüzde 7'sini oluşturmaktadır. Suç türüne göre hükümlü sayılarının yıllara göre değişiminin verildiği şekilde 2018 yılında önceki yıllardaki artış oranından daha fazla arttığı görülmektedir.

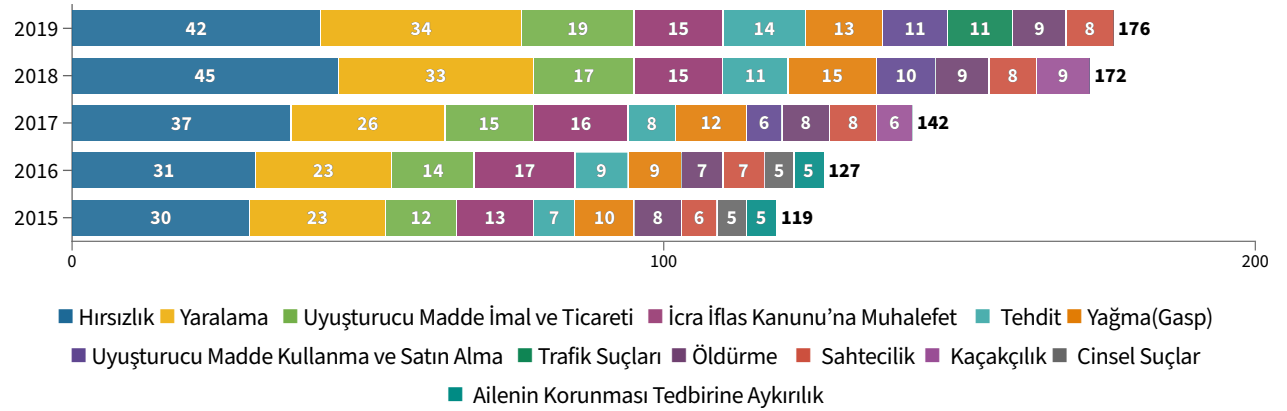
Şekil 227. Cumhuriyet Başsavcılıklarına Gelen İhbar Dosya Sayısı (Bin, 2018-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 228. Kararlara göre Cumhuriyet Başsavcılıklarına Ait Dosyalardaki Suç Tipleri (Bin, 2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 229. En Çok Hükümlü Olan İlk On Suç Türüne Göre Hükümlü Sayısı (Bin, 2015-2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

Suç Türleri

Suç davranışını etkileyen faktörlerin başında demografik değişkenler gelmektedir. Örneğin; bireyin eğitim durumu, gelir düzeyi, medeni hali gibi birçok etmen, kişinin suç davranışı sergilemesinin arka planını oluşturmaktadır. Ceza infaz kurumlarında yer alan hükümlülerin bu değişkenler bakımından durumları incelendiğinde Türkiye’de suçun yayılımı da görülür olacaktır.

2019 yılında Türkiye’de ceza infaz kurumlarındaki hükümlüler tarafından en çok işlenmiş 10 suça göre hükümlülerin medeni durumları yandaki şekillerde verilmiştir. Seçili suçlardan hüküm giymiş evlilerin sayısı 81 bin, hiç evlenmemişlerin sayısı 70 bin, boşanmışların sayısı 28 bin ve eşi ölenlerin sayısı bin 379 olarak verilmiştir. Hiç evlenmemiş olanlar en çok yağma suçundan hüküm giymekte, onu uyuşturucu madde satın alma ve İcra İflas Kanunu’na muhalefet suçları izlemektedir. Evliler ise en çok sahtecilik suçundan hüküm giymekte onu sahtecilik ve yaralama suçları takip etmektedir. Buna göre medeni hale göre suç işleme davranışında değişiklikler meydana geldiği söylenebilir.

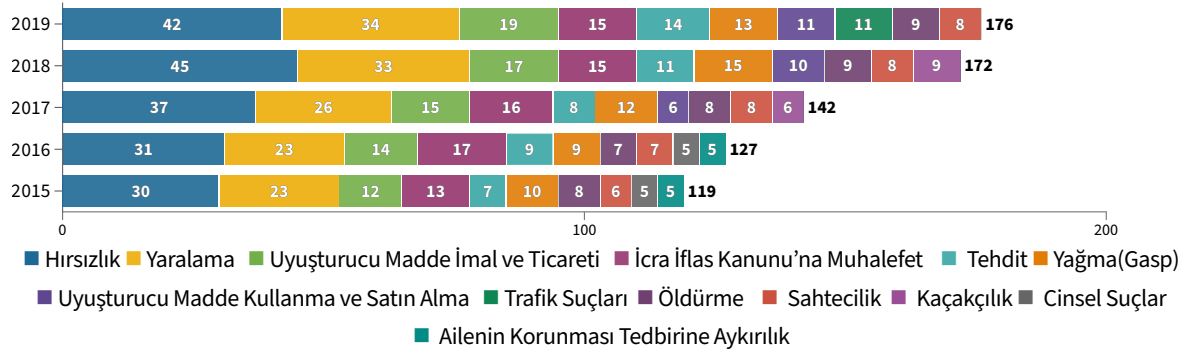
En çok hüküm giyilen ilk 10 suçta hükümlülerin eğitim durumlarına bakıldığında bütün suç türlerinde ortaokul mezunlarının en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Sağduyuya uygun olarak eğitim düzeyi arttıkça suç oranının azalması beklenirken bu 10 suç özelinde olgu farklı bir eğilim göstermektedir. İlkokuldan ortaokula kadar suç oranları artarak ilerlemiş ancak lise ve yükseköğretim düzeylerine erişildiğinde suç oranları düşmeye başlamıştır. Ancak bu durum Türkiye’de nüfusun ortaokul mezunu düzeyinde yoğunlaşmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Belirli bir suç türünün toplumsal alanda haddizatında yaygın olmasından kaynaklı niceliksel artışlardan bağımsız olarak, üniversite ve lise mezunlarının daha çok hangi suçları işlemeye meyilli olduğunu tespit etmek üzere, suç türlerindeki fâillerin eğitim durumları yüzdeler üzerinden değerlendirilebilir. Buna göre üniversitelilerin hüküm giymeye en me-

yilli olduğu suç, suçu işleyenler arasındaki yüzde 10’luk oranıyla icra iflas kanununa muhalefet, en az hüküm giyme eğilimi olduğu suçlar ise yüzde 1,7 ile hırsızlık ile yüzde 1,9 ile uyuşturucu kullanma ve satma suçlarıdır. Üniversite mezunlarının hüküm giyme eğilimi en çok olan ikinci suç ise yüzde 9,6 ile sahteciliktir. Benzer bir inceleme lise mezunları için yapıldığında, lise mezunlarının en çok hüküm giyme eğilimine sahip olduğu suç türü yüzde 31 ile icra iflas kanununa muhalefet ve onu yüzde 29’luk oranlarla takip eden trafik, öldürme ve sahtecilik suçları, en az hüküm giyme eğiliminde olduğu suç ise yüzde 16 ile hırsızlık olarak tespit edilmiştir.

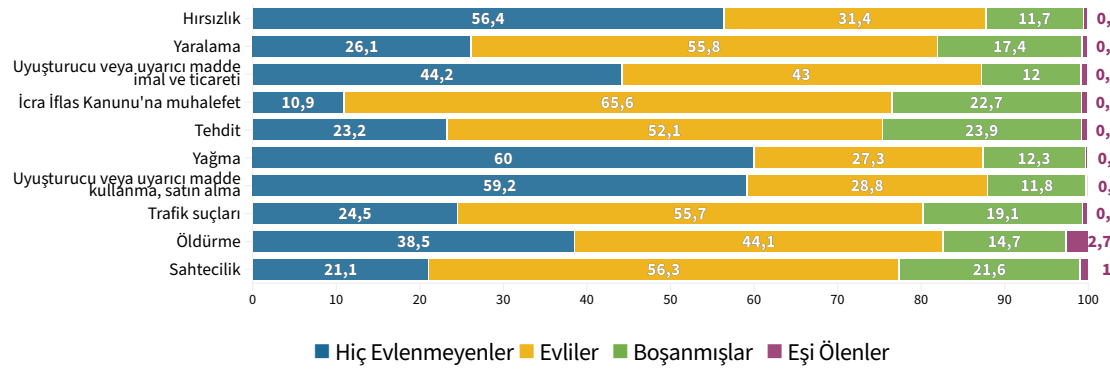
Buna göre icra iflas kanununa muhalefetten hüküm giymiş her 100 kişiden 10’u üniversite, 31’i ise lise mezunudur. Sahtecilik suçundan hüküm giymiş her 100 kişiden ise 9’u üniversite mezunu, 29’u ise lise mezunudur.

Son olarak yıllara göre ceza infaz kurumlarına giren hükümlülerin eğitim düzeylerinin verildiği şekil incelenebilir. 2017 yılından bu yana her sene ceza infaz kurumlarına giren hükümlülerin sayısı artmaktadır. 2018 yılından 2019 yılına geçildiğinde ilköğretim mezunu olup suç işleyenlerin sayısının azaldığı ve tam da o seviyelerde bir artışın ortaokul mezunlarında cereyan ettiği görülmektedir. Bu değişiklikte şüphesiz Milli Eğitim Bakanlığı’nın okul statü ve isimlendirmelerinde gerçekleştirdiği değişikliklerin payı bulunmaktadır. Bu isim değişikliklerinden bağımsız olarak söylemek gerekirse, 2019 yılında Türkiye’de ceza infaz kurumlarında bulunan hükümlü ve tutukluların yüzde 68’i zorunlu sekiz sene eğitim almış bireylerden oluşmaktadır. Lise mezunları yüzde 22’lik bir kısmı teşkil ederken yükseköğretim mezunları yüzde 7’lik bir orana sahiptir. Geri kalan yaklaşık yüzde 3’lük kısmı ise okuma yazma bilmeyenler, okuryazar olsa dahi herhangi bir seviye okuldan mezuniyeti olmayanlar ve eğitim düzeyi hakkında bilgi bulunamayanlar doldurmaktadır.

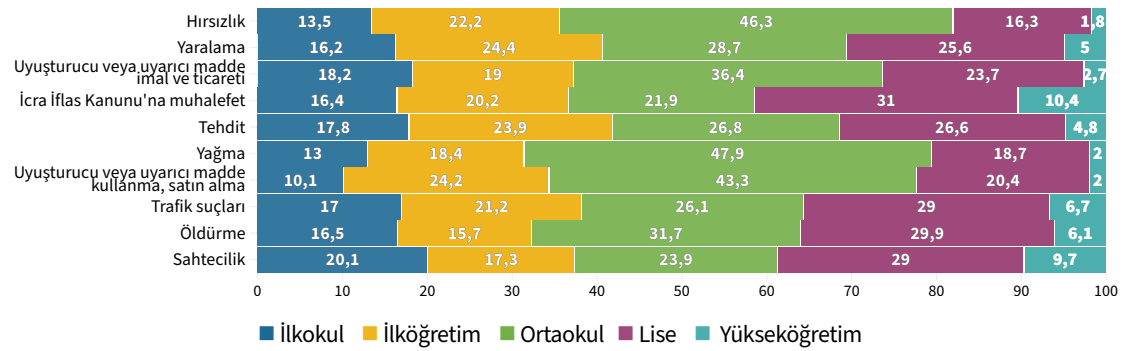
Şekil 230. En Çok Hükümlü Olan İlk On Suç Türüne Göre Hükümlü Sayısı (Bin, 2015-2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

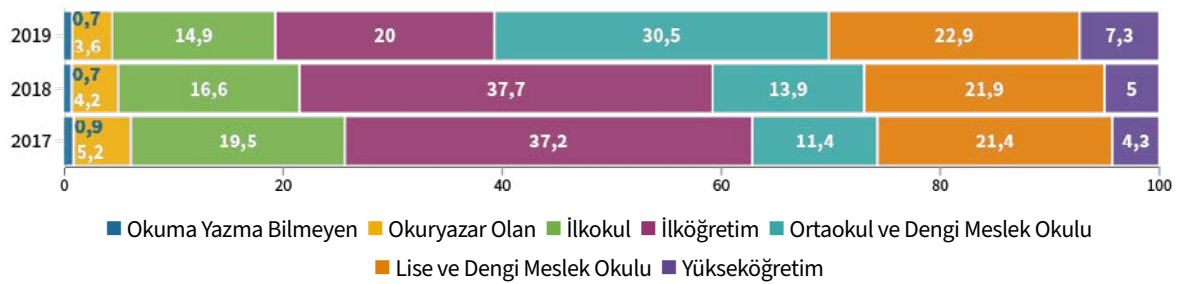
Şekil 231. En Çok Hükümlü Olan İlk On Suç Türüne Göre Hükümlülerin Medeni Durumu (% , 2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

Şekil 232. En Çok Hükümlü Olan İlk On Suç Türüne Göre Hükümlülerin Eğitim Durumu (% , 2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

Şekil 233. Eğitim Durumuna Göre Yıl İçinde Ceza İnfaz Kurumuna Giren Hükümlüler (% , 2017-2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

İnsan Hakları

Anayasa Hukuku; kanunların, yürütmelerin ve cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetlemekle sorumludur. Anayasa yargısı bu esas işlevini yerine getirirken Türkiye siyaset tarihinde önemli dönemeçlerde kritik roller üstlenmiş, temel değişimlerin aktörlerinden olmuştur. Tam da bu nedenle kimi zaman Anayasa yargısının meşruiyeti de sorgulanmıştır (Yıldız, 2021). Anayasa Mahkemesi, kamu görevi icra eden kişi ve kurumların sebep olduğu hak ihlallerinin denetimini gerçekleştirmekte bu yolla Türkiye'nin hukuk sisteminde yeni bir dengeleyici ve düzeltici işlev üstlenmektedir. Adli ve idari yargılarca verilmiş kararları, bireysel başvuru vesilesiyle temel insan hakları ve özgürlükleri merkezinde gözden geçirme işlemini gerçekleştiren Anayasa Mahkemesi, bu adli ve idari yargıların insan hakları hukukunu göz ardı etmemesini de sağlamaktadır.

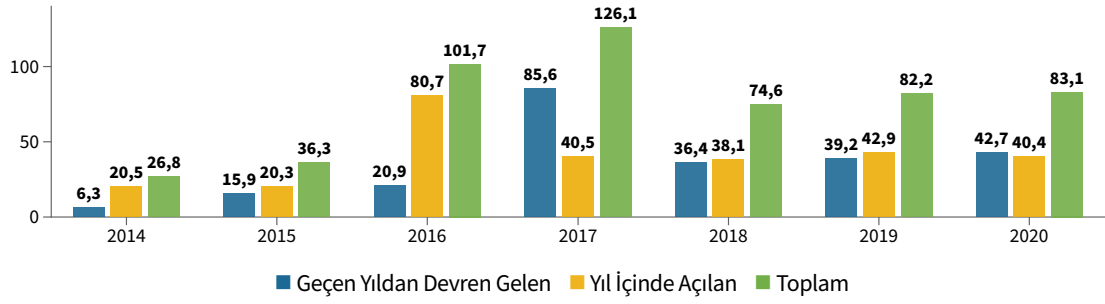
Anayasa mahkemesine yıl içinde gelen bireysel başvurular 2016 yılında 80 bin gibi bir sayıyla rekor seviyeye ulaşmıştır. 2017 senesinden beri ise yıl içinde gelen bireysel başvurular 40 bin dolaylarında seyretmektedir. Ancak geçen seneden devreden dosyalarla birlikte ele alınıp, yıllara göre toplam dosya sayısı incelenirse, toplam bireysel başvurularda 2016 senesindeki pikten bağımsız bir süreğen artış durumunun bulunduğu söylenebilir. Bunun nedeni neredeyse her sene yıl içinde gelen dosya kadar geçen seneden devreden dosyanın bulunmasıdır. Devreden dosya sayısının artması Anayasa Mahkemesinin iş yükünü karşılayacak düzeyde hızlı süreç işletimi gerçekleştiremediğini, yargı süreçlerinde aksamaların ve tikanıkların cereyan ettiğini göstermektedir. Özellikle 2017 senesinde devreden sayının 85 bin ile rekora ulaşması 2016 yılında Anayasa yargısının işlevini yerine getirmekte ağır kaldığını göstermiştir.

Anayasa mahkemesinin bireysel başvurulara ilişkin verdiği kararlar incelendiğinde 2020 yılında en çok ihlal kararını 4 bin karar ile adil yargılanma hakkı-

na yönelik olarak verildiği görülecektir. Daha önceki yıllara nazaran ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı ihlallerinde bir azalma yaşanırken, özel ve aile hayatına saygı ve işkence ve kötü muamele yasağı ihlallerinde artış yaşanmıştır.

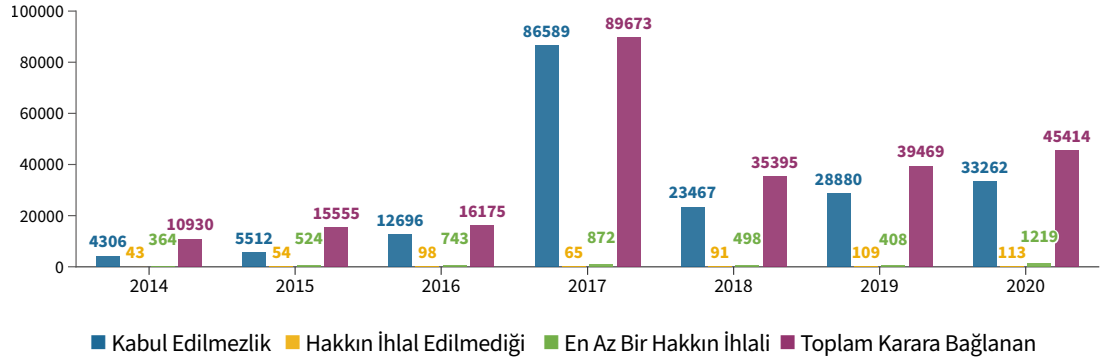
Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) taraflarının genel yükümlülüğü olarak iç hukuk yollarının tüketilmesinin ardından uluslararası insan hakları mahkemesine başvuru hakkı ve yargı yetkisini kabul etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) giden başvurular ve AİHM'in Türkiye'ye yönelik verdiği ihlal kararları, ülkenin uluslararası arenadaki bağımsız yargı imajını zedelemektedir. Tam da bu imajın zedelenmesi ve AİHM'in oluşturduğu uluslararası gerilimin önüne geçmek üzere Türkiye 2012 yılında Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunu açmıştır. Bu noktada AİHM ile AYM'nin verdiği ihlal kararları türlerine göre incelendiğinde ulusal ve uluslararası bu iki insan hakları koruma mekanizmalarının benzer ihlal kararları verdiği görülmektedir. AİHM nezdinde, adil yargılanma hakkı, ifade özgürlüğü, özgürlük ve güvenlik hak ihlali kararlarının ilk sıralarda olduğu görülmektedir. Anayasa Mahkemesine giden bireysel başvuruların kararlarında da adil yargılanma hakkının ilk sırada olması Türkiye'de bir adil yargılanma problemi olduğunu delalet etmektedir. 2020 yılında AİHM'de kararı verilen 6520 dosyanın 85'inde ihlal kararı verilmiş, 2020 yılı için ihlal karar oranı yüzde 1,30 olarak belirlenmiştir. AİHS'e taraf olan 47 ülkenin ihlal karar oranı ise yüzde 1,94 olarak belirlenmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'de hem ulusal organlar hem de uluslararası mekanizmalar aracılığıyla tespit edilmiş olan genel bir adil yargı sorununun bulunduğu söylenebilir. Türkiye yargı sistemindeki tüm yollar tüketilmeden başvurulamayan bu uluslararası mekanizmalara giden başvuru sayısını azaltmanın yolu, ulusal insan hak ve özgürlüklerini denetleyici kurumları güçlendirmekten geçmektedir.

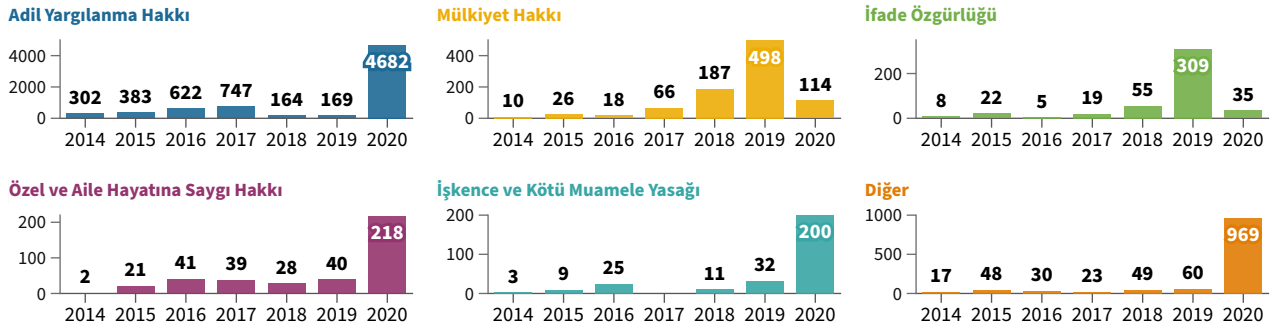
Şekil 234. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Dosya Sayısı (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2021

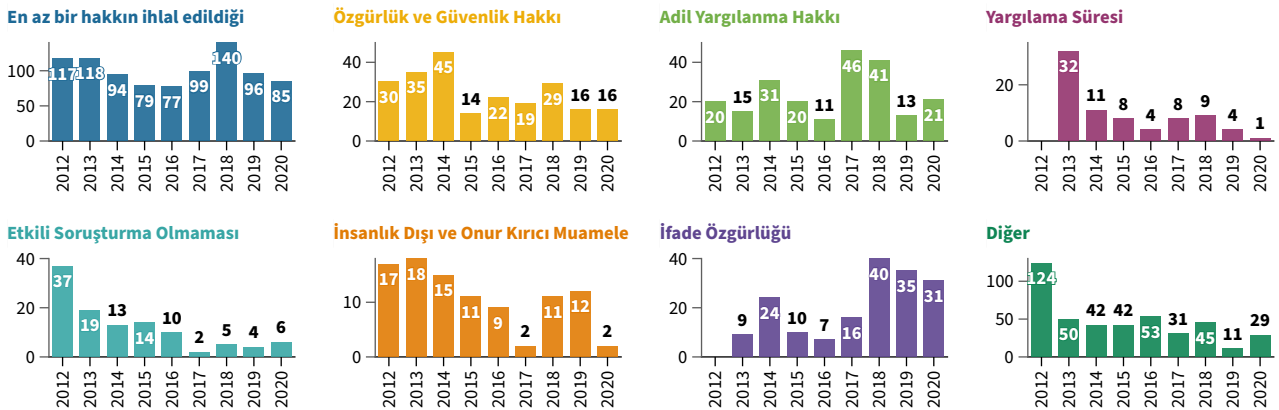
Şekil 235. Bireysel Başvurulara İlişkin Denetim (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2021

Şekil 236. Hak İhlallerine Göre Anayasa Mahkemesinde Çıkan Bireysel Başvuru Sayısı (2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2021

Şekil 237. AİHM'nin Türkiye Hakkında Verdiği İhlal Kararlarının Dağılımı (2012-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı, 2021

Cezaevleri

Adalet Bakanlığı'na bağlı olan Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinde paylaştığı bilgi notuna göre 01/10/2021 tarihi itibarıyla Türkiye'de, 259 kapalı ceza infaz kurumu, 83 müstakil açık ceza infaz kurumu, 10 kadın kapalı ve 6 kadın açık, 4 çocuk eğitim evi ve 7 çocuk kapalı ceza infaz kurumu olmak üzere toplam 369 ceza infaz kurumu bulunmaktadır. Bu kurumların toplam hükümlü kapasitesi ise 251 bin kişidir.

Uluslararası standartlara uyacak biçimde sağlıklı ve güvenli, aynı zamanda elektronik donanımlı ve rehabilitasyon işlemlerine elverişli yeni ceza infaz kurumlarının inşası gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda metropol kentler öncelikli olmak üzere 2006'dan 2021 yılına kadar toplam 228 adet ceza infaz kurumu açılarak 184 bin kişilik kapasite eklenmiştir. Buna paralel olarak 2010 yılından 2020 yılına kadar toplam 37 ceza infaz kurumuna ek bina yapılmış, 11 bin kişilik bir ek kapasite daha sağlanarak hizmete alınmıştır.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün 30 Eylül 2021 tarihinde paylaştığı bir tabloya göre 80 bin 377'si açık ceza infaz kurumlarında, 211 bin 697'si kapalı ceza infaz kurumlarında olmak üzere toplamda 292 bin 74 hükümlü ve tutuklu ceza infaz kurumlarında bulunmaktadır. Bu hükümlülerin yaklaşık 243 bini erkek, 9 bini kadın ve 566'sı çocuklardan; tutukluların ise 35 bini erkek bin 700'ü kadın ve bin 300'ü çocuklardan oluşmaktadır.

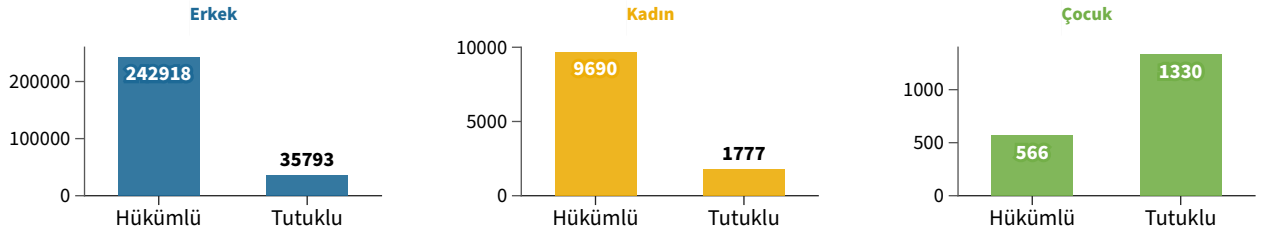
Ceza infaz kurumlarındaki hükümlü, tutuklu, personel ve yatak sayıları ile personel başına düşen ceza infaz kurum nüfusu oranı ceza infaz kurumlarının durumunu anlamak için önemli göstergelerdir. Şekildeki değişime genel olarak bakıldığında, ceza infaz kurumunun nüfusu ve yatak sayısının sürekli bir şekilde arttığı görülmektedir. 2015 yılında 177 bin olan tutuklu ve hükümlü toplamı 2019 yılında 291 bine ulaşmış, onu takiben 2015 yılında 177 bin olan yatak sayısı 2019'a kadar 230 bine yükseltilmiştir. Ancak yatak sayısı ile toplam ceza infaz nüfusu arasında 60 binlik büyük bir farkın yer aldığı da görülmektedir. Bu durum ceza infaz kurumlarının kapasitesinin aşıldığını göstermektedir. Benzer bir şekilde ceza infaz kurumlarındaki personel sayılarına bakıldığında yıllar içindeki değişime ayak

uydurulamadığı, personel başına düşen tutuklu ve hükümlü sayısının da yıllar içinde katlanarak arttığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle ceza infaz kurumlarının yönetiminde kapasite aşım sorununun kronikleşmeye başladığı, buraya dair acil tedbir politikalarının geliştirilmesi gerektiği söylenebilir.

Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı bir bilgi notuna göre daha kaliteli ve çağdaş infaz anlayışına uygun olarak ceza infaz kurumlarının ve kurumlardaki nüfusun düşürülmesi ve işletim maliyetlerinin azaltılması gerekmektedir.

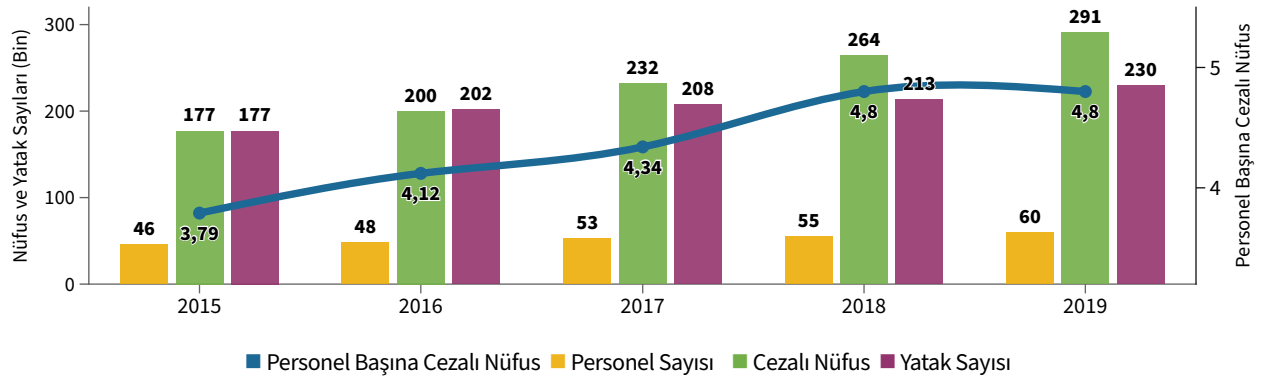
Mevcut ahvalde; ceza infaz kurumlarının inşaat ve işletme maliyetlerinin kısıtlanması gerekmektedir ve haddizatında mevcut kurum kapasiteleri aşılmak üzereyken infaz kurumlarının özelleştirilmesi yeniden gündeme getirilebilir. Ceza infaz kurumları, Türkiye'de hükümetlerin liberal ve neoliberal politikalarından az da olsa etkilenmiş, özelleştirme dalgasından bir miktar nasibini almıştır. Doğrudan işletmenin bırakılması yoluyla olmamışsa da hapishanelerin inşaatı ve gıda hizmetleri gibi kalemler kamu ihale sözleşmeleriyle özel şirketlere devredilmiştir. Özellikle yüksek maliyetlerin düşürülmesi ve infaz kurumlarının standartlarının yükseltilmesi gibi amaçlarla gündeme getirilen özelleştirmelerin sözleşmelerinde özel şirketlere belli bir doluluk oranının garanti edilmesi gibi devletin, suçun azaltılması görevine ters düşen taahhütlerin bulunması önemli bir sorun teşkil etmektedir. Aynı zamanda özelleştirmelerin hukuken oluşturduğu bir açmaz bulunmaktadır zira insan haklarının garantörü olarak devlet ceza infaz kurumlarını özelleştirse dahi bu yükümlülüğünden kurtulmuş olmamaktadır.

Sonuç olarak, ceza infaz kurumlarının doluluk oranları ve kapasite yetersizliği gibi sorunlar yalnızca kapasite artırımı yahut aflar yoluyla çözülemeyektedir. Bu sorunların çözümünde bizzat devletin cezalandırma politikasını gözden geçirmesi gerekirken ve hapis cezasına seçenekler uygulamalıdır. Ayrıca, kurum nüfusunun önemli bir kısmını tutukluların oluşturduğu gerçeğinden hareketle tutuklama tedbirinin kullanımında daha temkinli davranmanın dahi bu sorunların çözümünde önemli bir noktada durduğu söylenebilecektir (Orhan, 2019).

Şekil 238. Cinsiyete ve İnfaz Durumuna Göre Ceza İnfaz Kurumları Mevcutları (2020)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

Şekil 239. Ceza İnfaz Kurumlarındaki Nüfus (Bin, 2015-2019)

Kaynak: Ceza İnfaz Kurumları İstatistikleri, 2021

Çocuk Suçluluğu

Ergin veya reşit olmayıp çocuk olarak tarif edilen kişilerin kanunlara karşı çıkarak suç teşkil eden bir fiilde bulunmaları sonucunda yargı organlarına sevk edilmiş olması “çocuk suçluluğu” olarak tanımlanır. Suçların yarısının 25 yaş altı bireyler tarafından işlendiği Türkiye’de bu durum oldukça kritik bir meseledir. Ayrıca ileri yaşlarda suç işlediği tespit edilen bireylerin yüzde 90’ının (Çeber, 2012) çocukluk ve gençlik yıllarında da suça karıştığı görülmüştür (Akt: Bülbül ve Doğan 2016).

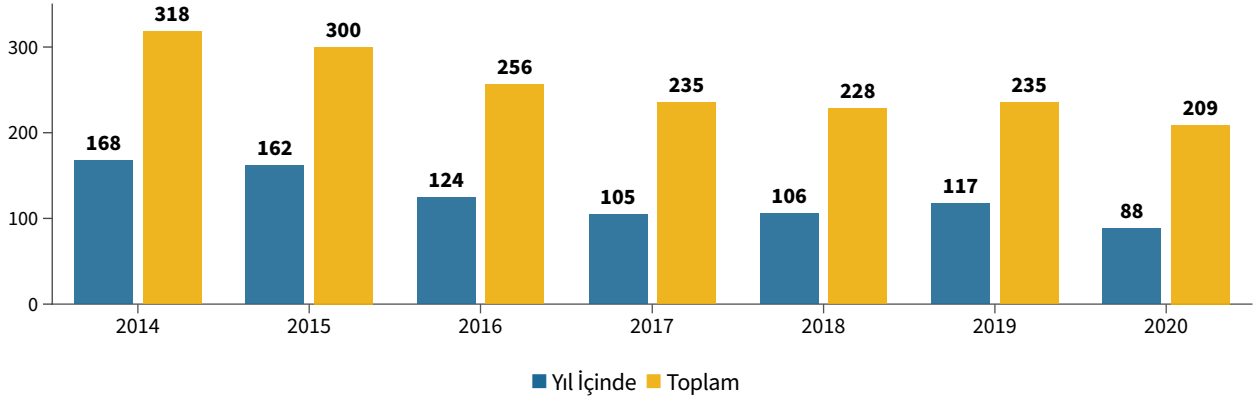
Sadece hukukun değil sosyoloji ve psikoloji gibi diğer disiplinlerin de konu edindiği çocuk suçluluğu, dünyada ve ülkemizde ehemmiyet verilmesi gereken meselelerden biridir. Zira bir çocuğun suça sürüklenmesi, çocuğa suçun fâili dahi denilemeyecek kadar hassas bir meseledir. Çocuk suçluluğuna dair sayıların yıllar içindeki seyrine bakıldığında, ceza mahkemelerinde suça sürüklenmiş olmasıyla davaya konu olan çocuk sayısının azalma eğiliminde olması olumlu bir gelişmedir. Ancak 2020 yılında devreden dosyalarla birlikte toplam 209 bin çocuğun suça sürüklenmiş olduğu görülmektedir ki bu sayı genç nüfusa sahip ülkemiz için suçun erken yaşlarda nasıl yaygınlaştığını ifade eden önemli bir göstergedir. 2014 yılından 2018 yılına kadar hem toplam hem de yıl içinde suça sürüklenen çocuk sayılarında bir azalma eğilimi meydana gelmiştir. 2019 yılında bu sayılarda az da olsa bir artış görülmüş, ancak 2020 yılında azalma eğilimi yeniden kendini göstermiştir.

Suçta sürüklenen çocukların içerisinde bir grup, ceza mahkemelerine konu olmasa dahi güvenlik birimlerine getirilmektedir. Mahkemeye sonuçlanmıyorsa dahi bir suç etrafında güvenlik birimlerine gelen yahut getirilen çocukların sayı ve dağılımı da çok önemlidir. Çocukların güvenlik birimlerine gelme yahut getirilme nedenlerinde ilk sıraya; çocukların mağduriyeti gelmekte; bunu suça sürüklemek, bilgisine başvurma ve kayıp nedenleri takip etmektedir.

Mağdur, suça sürüklenen, bilgisine başvurulmuş çocuk sayılarına bakıldığında 2017’den 2019’a kadar düzenli artış görülmektedir. Bununla birlikte kaba-hat işleme nedeniyle güvenlik birimlerine getirilen çocukların sayısı 2017’den 2019’a kadar yaklaşık 3 kat artmış, 4 bin dolaylarındayken 11 binin üzerine çıkmıştır. Mağduriyet türlerine göre mağdur çocukların sayısı incelendiğinde, suç mağduru çocuk sayısının açık ara farkla önce geldiği görülmektedir. 2019 yılında 206 bin suç mağduru çocuk ve 29 bin takibi gereken olay mağduru çocuk güvenlik birimlerine gelmiş yahut getirilmiştir.

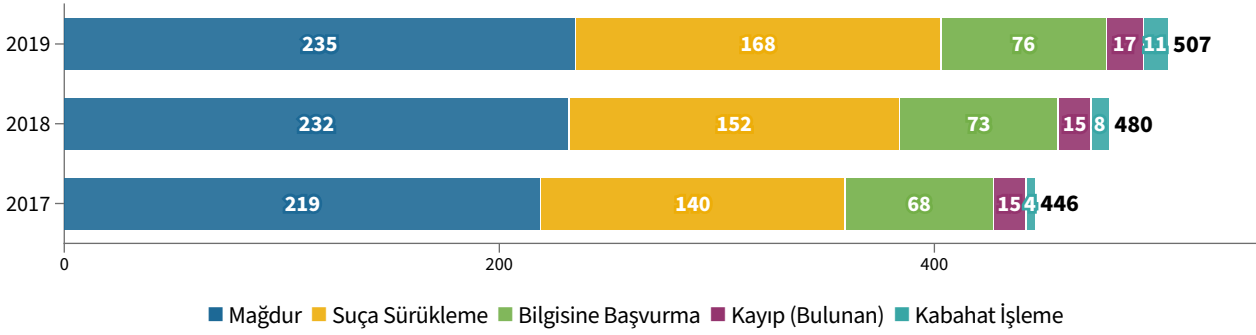
Suç mağduru olarak gelen veya getirilen çocukların en çok muhatap olduğu suç türü ise açık ara farkla yaralamadır. Yaralama suçunu cinsel suçlar ve aile düzenine karşı suçlar takip etmektedir. Şekilde de görüleceği üzere, mevcut oranlar aynen sürdürülmüş, suça sürüklenen çocukların karıştığı olayların türleri yıllara göre çok da değişmemiştir. İl nüfuslarına göre suça sürüklenen çocuk sayıları oranı incelendiğinde Ardahan 7,0 ile en yüksek çocuk suçluluğu oranına sahipken, Ankara 0,5 ile çocuk suçluluğu en düşük şehir olarak tespit edilmiştir (Bülbül ve Doğan 2016).

Çocukların suça sürüklenmesinin önüne geçilmesi, bu yolda tedbirlerin alınması ve çözümler üretilmesi hayati öneme sahip bir toplumsal görevdir. Bunun için kanunlarda zikredilen mekanizmalara işlerlik kazandırılması, yoksulluğun ve işsizliğin azaltılması, çocuklu ailelere evlat yetiştirmeye dair eğitimlerin verilmesi, suç faktörlerinden madde ve alkol bağımlılığını önleyecek projelerin geliştirilmesi, suça karışmış ve sokakta yaşayan çocukların rehabilitasyonları vb. gibi, ezcümle suça sürüklenen çocuğun önüne geçecek ve buna rağmen çocuk suça sürüklendikten sonra sosyal ve ekonomik hayata katılımını destekleyecek bir sisteme gereksinim vardır.

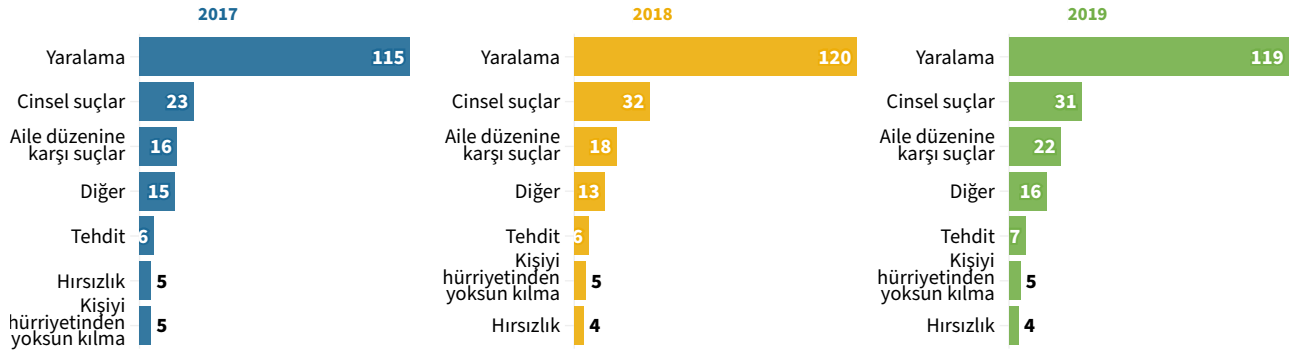
Şekil 240. Ceza Mahkemelerinde Suça Sürüklenen Çocuk Sayısı (Bin Çocuk, 2014-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 241. Nedenine Göre Güvenlik Birimine Gelen Çocukların Karıştığı Olay Sayısı (Bin Olay, 2017-2019)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 242. Güvenlik Birimine Suç Mağduru Olarak Gelen Çocukların Karıştığı Olay Sayısı (2017-2019)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Medeni Hukuk

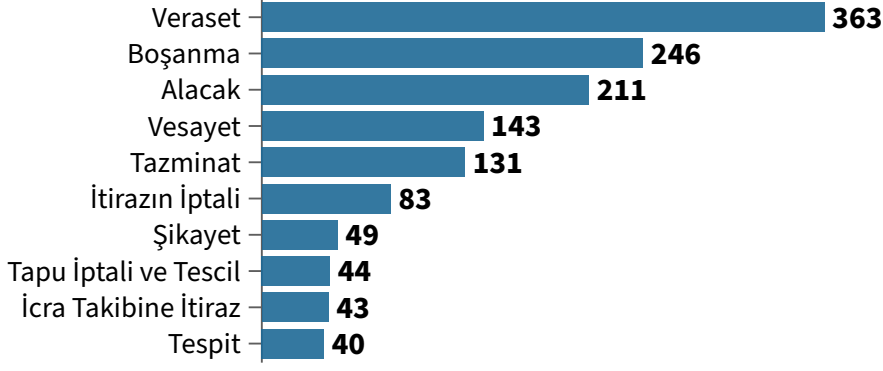
2020 yılında yaşanan COVID-19 salgını sosyal hayatı derinden etkilemiş, Türkiye’de hükümet, tüm dünyada olduğu gibi salgın tedbirleri kapsamında eve kapanmaları zorunlu kılmıştır. Bu vesilelerle evde daha çok vakit geçirmek zorunda kalan aile bireylerinin arasındaki problemlerin artacağı, aile içi geçim sıkıntılarının çoğalacağı dolayısıyla da boşanma sayılarında bir yükselme görüleceği kimi çevrelerce iddia edilmiştir. Ancak hukuk mahkemelerinde görülen davaların sayısı konusunda bakımından incelendiğinde 2020 yılında boşanmaların yükseleceği iddiasının geçersiz kaldığı görülmüştür. Hukuk mahkemelerinde 2019 yılı sıralaması 2020’de de olduğu gibi korunmuştur. Boşanma davaları, vaset davalarının hemen arkasından gelmekte ve onu da alacak davaları takip etmektedir. Yıllara göre açılan boşanma davalarının sayısı incelendiğinde artış eğiliminin 2019’da sona erdiği, 2020 yılında açılan dava sayısının düşüş bildirir vaziyette olduğu görülmektedir. Zira 2019 yılında 248 bin olan boşanma dava sayısı 2020 yılında 246 bine düşmüştür. 2020 yılındaki bu görece düşüşe rağmen, boşanma dava sayısının genel olarak bir artış eğiliminde olması, bu meselenin sosyolojik faktörlerini mercek altına almanın ve sosyal bilim alanlarıyla birlikte çalışarak multi-disipliner araştırmalara konu etmenin elzem bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

Boşanmalar incelenmek istendiğinde, açılan boşanma dava sayılarının gerçekleşen boşanma sayılarına eşit olmadığı da gözden kaçırılmamalıdır. 2020’de açılmış 246 bin boşanma davasına rağmen boşanan çiftlerin sayısı 135 bin iken, kaba boşanma hızı binde 1,62 olmuştur. Aynı sene içinde evlenenlerin sayısı 487 bin, kaba evlenme hızı binde 5,84 olarak tespit edilmiştir. 2019’da ise boşanan çiftlerin sayısı 155 bin, kaba boşanma hızı binde 1,88; evlenen çiftlerin sayısı 541 bin, kaba evlenme hızı ise binde 6,56’dır. Yani açılan dava sayısının yaklaşık yüzde 45’i boşanma ile sonuçlanmamakta ya gelecek seneye devretmekte ya da tarafların davayı geri çekmesiyle dava dosyası kapanmaktadır.

Ayrıca 2019’a kıyasla 2020’de hem evlenen çiftlerin sayısı hem de boşanan çiftlerin sayısı düşmüştür. Benzer şekilde 2020 yılında boşanma ve evlenme hızının da düştüğü görülmektedir.

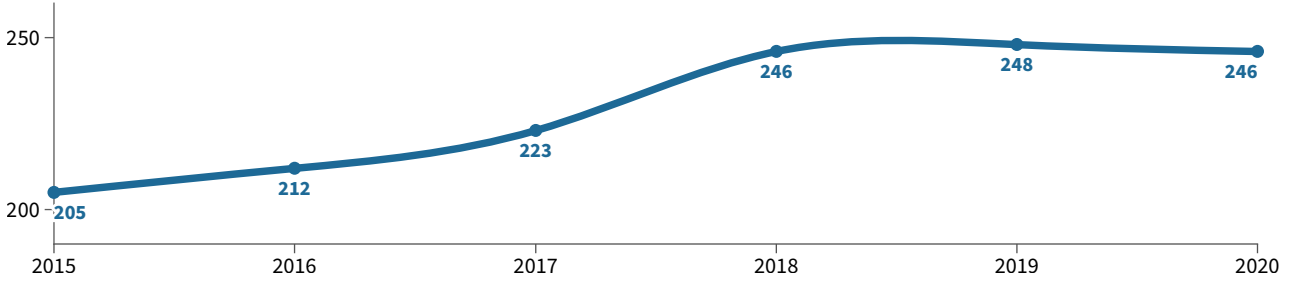
Boşanma türleri yıllara göre değerlendirildiğinde 2019 yılında anlaşmalı boşananların sayısının 123 bin, çekişmeli boşananların sayısının ise 120 bin olduğu görülmektedir. 2020 yılında ise çekişmeli boşanmaların sayısı 121 bin ve anlaşmalı boşanmaların sayısı 120 bin olarak verilmiştir. Buna göre 2020 yılında geçen seneye göre daha fazla çift çekişmeli boşanmıştır. Söylenebilir ki evlilik öncesi tarafların hukukî olarak bilgilendirilmesi ve alternatif boşanma yollarının devreye konulması, çekişmeli boşanma dava sayısının azalmasına etki edebilir.

Açılma nedenlerine göre boşanma dava sayılarında 2019 yılına kıyasla birtakım değişimler yaşanmıştır. Bunlardan birisi, hayata kast ve onur kırıcı davranış nedeniyle gerçekleşen boşanmaların sayısının yüzde 28 artmasıyken bir diğeri zina nedeniyle boşanma sayılarının yüzde 22’lik artışıdır. Zina, hayata kast ve onur kırıcı davranış nedenleriyle açılan dava sayıları 2014 yılından beri istikrarlı biçimde artmaya devam ederken ortak hayatın yeniden kurulmaması ve terk nedeniyle açılan boşanma dava sayıları azalmıştır. Boşanma davalarındaki bu değişim, yani özellikle hayata kast ve onur kırıcı davranış nedeniyle açılan dava sayısının artışı, yıllardır çok fazla tartışmaya sebep olmuş kadına şiddet olgusunun arttığını ya da en azından daha görünür hale geldiğini gösteren önemli bir göstergedir. Şiddet fâili erkeklerin çeşitli yollarla kadınların boşanma taleplerini bastırması, boşanma davası açılrsa dahi neden olarak şiddetin belirtilmesinin önüne geçilmesi gibi durumlar halk arasında yaygınlaşan bir bilgi haline gelmiştir. Bununla birlikte hem yükselen kadın hareketlerinin sağladığı bilinçlenme hem de bu hareketlerin kamusal görünürlüğünün sağladığı cesaret kadınların boşanma yoluna gidebilmesinin ve boşanma nedeni olarak şiddeti belirtebilmelerinin önünü açmıştır.

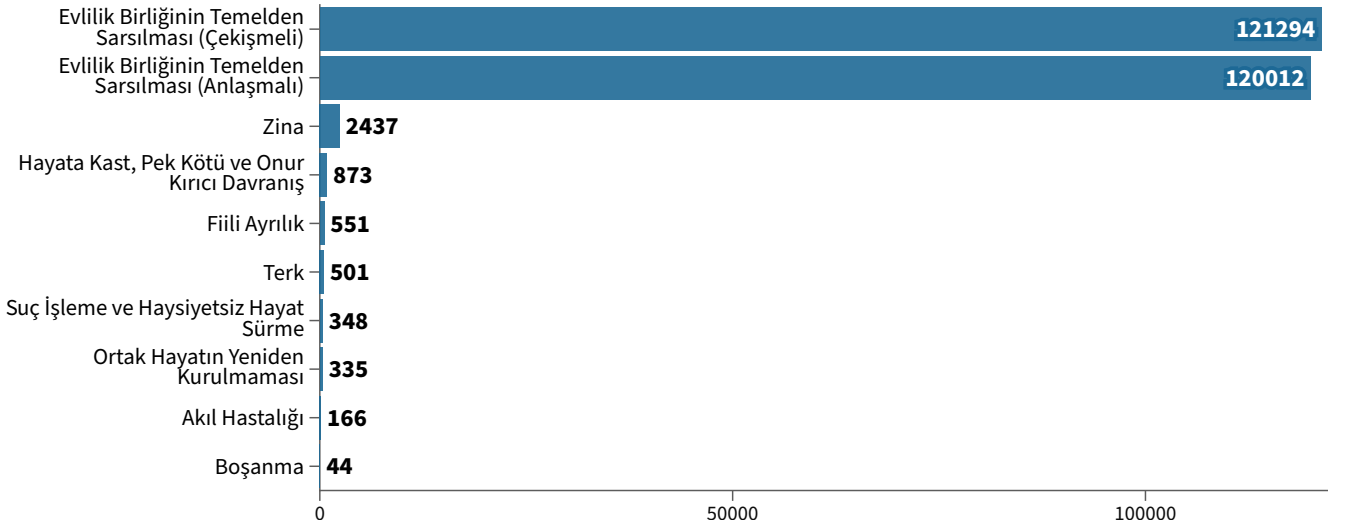
Şekil 243. Hukuk Mahkemelerinde Açılan Dava Konu ve Sayısı (2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 244. Yıllara Göre Açılan Boşanma Dava Sayıları (Bin, 2015-2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 245. Boşanma Nedeni ve Karar Türüne Göre Çıkan Boşanma Dava Sayısı (2020)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Eğilimler ve Gelecek

Bu bölümde hukuk ve yargı alanındaki gelişmeler, mahkemeler, ceza infaz kurumları, çocuk suçluluğu gibi temel alanlardan hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm hukuk eğitiminden ceza mahkemelerine, infaz kurumlarının demografik yapısından boşanma oranlarına kadar geniş bir konu yelpazesine sahiptir.

Türkiye’de son 15-20 yıldır açılan hukuk fakültesi sayısının artması ve buna bağlı olarak hukuk mezunlarının, özellikle de hâkim ve savcıların çoğalması, Türkiye’de yargı süreçleri açısından olumlu bir gelişmedir. Bu artışa ve olumlu gelişmeye rağmen mahkemelerdeki genel görülme sürelerinde beklenen düşüş yaşanmamış, süreçlerin hızlanması sağlanamamıştır. Hakim veya savcı başına düşen dosya sayısı, hakim ve savcılarının sayısının artmış olmasına rağmen artmaktadır. Yalnızca dosyaların görülme sürelerinin kısalması, yargı süreçlerinin hızlanması açısından değil, hâkim ve savcı başına düşen dosya sayısının bizzat kendisi de yargılama sürecinin sıhhatini etkilemektedir.

2010’lu yıllardan bu yana Cumhuriyet başsavcılıklarına gelen ihbar sayılarının arttığı görülmektedir. Ancak, artan ihbar sayılarına bağlı olarak savcılıkların soruşturma açma oranlarının da artmadığı, aksine, açılan soruşturmanın azaldığı görülmektedir. Cumhuriyet Başsavcılıklarının 2019 yılında soruşturma açma oranı yüzde 11 iken 2020 yılında bu oran yüzde 8’e geriledi. Soruşturmaya yer olmadığı kararının toplam dosya içindeki oranı ise, 2019’da yüzde 58 iken 2020’de yüzde 59’a yükseldi. Yani suç değil, suç isnat etme davranışında ve asılsız ihbar olgusunda bir yaygınlaşma söz konusudur. Suç ihbarında toplumun cesaretlenmesi suçun teşhisinde olumlu ve katılımcı bir gelişme iken asılsız ihbarların artması da savcılıkların iş yükünü artırması bakımından olumsuz bir durum oluşturmaktadır.

Ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı dramatik bir artış göstermiştir. 2019 yılında ceza infaz kurumlarında bulunan toplam hükümlülerin sayısı 2010 yılına göre %48,6 oranında artmıştır. Bu artışın neticelerinden biri infaz kurumlarının kapasite aşım sorununun derinleşip kronikleşmeye başlamasıdır. Bu noktada Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü’nün çağdaş infaz anlayışına uygun tesislerin inşa edilmesi ve tesislerdeki nüfusun düşürülüp işletim maliyetinin azaltılmasına yönelik bilgi notu kayda değer bir politikaya hazırlığın içerisinde olduğunu göstermektedir. Bunların yanında ceza infaz kurumlarındaki nüfusun önemli bir kısmını tutukluların oluşturmasından hareketle tutuklama tedbirinin kullanımında daha temkinli bir yaklaşımın sergilenmesi de söz konusu olabilir.

2016 yılında anayasa mahkemesine yıl içinde gelen bireysel başvurular 80 bin gibi bir sayıyla rekor seviyeye ulaşmıştır. 2017 senesinden beri ise yıl içinde gelen bireysel başvurular 40 bin dolaylarında seyretmektedir. 2020 yılında anayasa mahkemesinden en çok çıkan ihlal kararı 4 bin karar ile adil yargılanma hakkına yöneliktir. Daha önceki yıllara nazaran ifade özgürlüğü ve mülkiyet hakkı ihlallerinde bir

azalma yaşanırken, özel ve aile hayatına saygı ve işkence ve kötü muamele yasağı ihlallerinde artış yaşanmıştır.

2020 yılında yaşanan COVID-19 pandemisi nedeniyle boşanma davalarının artacağı kimi çevrelerde gündem edilmiştir. Fakat mahkeme sayılarına dair verilere bakıldığında açılan boşanma dava sayısının da kaba boşanma hızının da düştüğü görülmektedir. Bununla birlikte, boşanma davalarının açılma nedenleri arasında olan hayata kast, pek kötü ve onur kırıcı davranış nedenine bağlı olarak açılan dosya sayısında yüzde 28 oranında bir artış görülmektedir. Buna göre aile içi şiddete bağlı boşanmaların arttığı düşünülebilir.

Kadir Has Üniversitesi'nin Türkiye Eğilimler Araştırması'nın 2017-2019 yıllarını kapsayan sonuçlarına göre yargıya olan güven 2017'den bu yana azalmaktadır. 2017'de yargıya "kesinlikle güveniyorum" yahut "güveniyorum" diyenlerin oranı yüzde 49,4 iken 2018'de bu oran yüzde 42,4'e 2019'da ise yüzde 41,9'a düşmüştür. Yargıya güvenin azaldığı bir ortamda Türkiye'de hukukun geçmişiyle yüzleşip, muhasebe si yapılmadıkça hukuk sisteminin geleceğine dair etkili yapılandırma önerilerinde bulunmak mümkün olmayacaktır. Yargının bağımsızlaşmasını, başta insan hakları ihlalleri olmak üzere, AYM ve AİHM'in verdiği ihlal kararlarının azaltılmasını sağlamak hukuk devleti olma yolunda atılması gereken adımların başında gelmektedir.

YAŞAM VE KÜLTÜR

- Türkiye’de son yıllarda devlet kültür harcamaları içerisinde en küçük oran kütüphane ve kültürel eğitim kategorisine ayrılıyor. Kültürel istihdam ise 2019 yılında bir önceki yıla göre yüzde 2,6 azaldı.
- Basılı yayıncılıktan elektronik yayıncılığa atılan adım kendini hissettiriyor. 2014’ten 2020’ye uzanan süreçte hem gazete hem dergi sayıları devamlı azaldı.
- Tiyatro ve sinema seyirci sayısı 2010’dan bu yana arttı. Pandemi verileri dışarda bırakılarak değerlendirildiğinde, 2010’dan 2018’e uzanan süreçte tiyatro seyircilerinin sayısı yüzde 50’ye yakın artarken aynı dönemde sinema seyircisi sayısı da yaklaşık yüzde 81’lik bir artış kaydetti. Ancak salgın kazanılan ivmeyi olumsuz etkiledi.
- Türkiye ekonomisinin can simidi olan turizm gelirleri, salgından dolayı çarpıcı bir azalma yaşadı. 2010 yılında 24,9 milyar dolar olan turizm geliri, 2016’dan 2019’a kadar sürekli artarak 34,5 milyar dolara yükseldi ancak 2020’de 12 milyar dolara düştü.
- Türk vatandaşının turizm harcamaları sürekli azaldı. Türkiye’nin 2010 yılındaki turizm gideri 5,8 milyar dolar iken 2020’de 1,1 milyar dolara geriledi. Özellikle 2017 yılından 2019’a kadar turizm gelirleri istikrarlı bir şekilde artarken turizm giderleri sürekli azaldı.

Kültür, toplumsal yaşantımızı anlamlandırmanın yanı sıra ekonomik ve sosyal kalkınmanın da göstergelerini içeren kuşatıcı bir unsurdur. Devlet, kültürel birikimin gelecek nesillere aktarılmasından sorumludur. Bu çerçevede devlet, sanatsal yetenekleri geliştirmeye yönelik katkılar sağlamak ve ulusal bütçenin belirli bir miktarını kültürel gelişmelere ayırmakla mükelleftir. Öte yandan özelleştirmeler ile devletin baskın konumdan destekleyici konuma geçtiği de görülebilir. UNESCO (1969); toplumda bir süreçte var olan fiziksel kaynakların ve insan kaynaklarının tümünü en etkili şekilde kullanarak kültürel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan faaliyetler bütünü “kültür politikası” olarak ifade etmektedir. Kültür politikaları kalkınmanın başat unsurlarındandır. Kültürel faaliyetler ve ekonominin karşılıklı etkileşimde olduğu düzlemde GSYİH’nin kültür harcamalarında doğrudan veya dolaylı etkisi net bir şekilde görülmektedir. Nitekim ekonomik sıkıntılar baş gösterdiğinde direkt kültürel harcamaların kesildiğine şahit olunmaktadır.

Kültür sektöründeki istihdam oldukça önemlidir. Bu ekonomik bir değer olmanın ötesinde eğitsel bir değer olma anlamı da taşımaktadır. Ancak ülkemizde kültürel katılım ve kültürel istihdama teşvik noktasında ciddi eksilikler söz konusudur. Bu noktada Türkiye’nin potansiyel genç nüfusunun değişen gelecekte akılcı, girişimci ve yeniliklere entegre olabilmesi için bu eksikliğini göz ardı etmemesi gerekmektedir. Kültür sektöründe yer alan profesyoneller ekonomik ve sosyal gelişmeye yön vermek adına önemlidir. Çünkü yaratıcı ve girişimci zihinlerin ortaya çıkmasında ciddi etkileri bulunmaktadır.

Toplumsal yapı; nüfus, yerleşim, sanayi gibi fiziki yapı ve yaşama tarzı, aile yapısı, gelenek gibi

kültürel yapıyı kapsayan bir bütündür. Bu anlamda toplumsal yapının gelişmesi eş zamanlı olarak fiziki ve kültürel gelişmenin sağlanması anlamına gelmektedir. Bunların karşılıklı etkileşimin çeşitli veriler üzerinden anlamlandırmak mümkündür. Örneğin günümüzde uluslararası yarışmalarda spor sadece bir sosyal faaliyeti yansıtmamakta, ülkelerin toplumsal yapısındaki gelişmeyi de temsil etmektedir. Sosyal gelişmişlik ve spor faaliyetleri arasında kuvvetli bir pozitif ilişkinin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’de spor faaliyetlerine ilişkin verileri incelemek önem arz etmektedir.

Dijitalleşme, birçok alanda olduğu gibi yayıncılıkta da etkisini göstermiştir. Elektronik yayıncılığa geçiş ve internet aracılığıyla birçok dijital kaynağa erişim sağlanmış bu da yıllar içerisinde basılı kaynak sayılarına yansımıştır. Öte yandan sosyokültürel değişimler yeme, içme ve eğlenme alışkanlıklarımızı büyük ölçüde değiştirmiştir ve her geçen gün değiştirmektedir. Dijital dönüşüm yaşanması, kadınların iş hayatına dâhil olması ve yaşam koşullarının değişerek hızlanmasıyla birlikte boş zaman aktivitelerimiz geleneksel formlardan epeyce uzaklaşmıştır. Lokanta ve otel harcamaları gelir gruplarına göre farklılaşsa da her grupta izlenebilir bir artış söz konusudur. Bu nedenle girişimlere yön verirken değişen koşulların ve önceliklerimizin de göz önünde bulundurulması gereklidir.

Geleceğin formu değişmektedir. Dijitalleşen ekonomi, karmaşıklaşan ilişkiler ağı içinde toplumsal değerleri yozlaştırmadan kalkınmak önemlidir. Kültür politikalarının temel gayesi de budur ve aslında ikame edilemez bir öneme sahiptir. Bugün eğitim aşamasında olan birçok bireyin eğitim hayatını tamamladığında şu an var olmayan mesleklerde çalışıyor olacakla-

rı, varsayımın ötesinde bir gerçekliğe sahiptir. Kültür politikaları yaratıcı bireyler yetiştirme hususunda etkili olacağı gibi sosyal bütünleşmeyi de sağlayarak toplumsal huzura kalıcı katkı sağlayacaktır. Tüm bunların sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmaya yansımaları ise kısa ve uzun vadede rahatlıkla görülecektir. Dolayısıyla kültürel politikaları ıskalayan kalkınma planları gelecek vaat etme hususunda yetersiz kalacaktır.

Bu bölümün verileri değerlendirilirken özellikle bir hususa dikkat etmek gereklidir. Diğer bö-

lümelerin yanı sıra özellikle kültürel aktiviteler, boş zaman aktiviteleri, turizm bölümlerinde 2019 ve 2020 yıllarına ait verileri yorumlarken, halen devam etmekte olan COVID-19 salgını göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; sinema ve tiyatro seyirci sayıları, ciddi bir artış gösterirken 2019'da keskin bir düşüşe geçmiştir, bu durumun asıl sebebi salgındır. O nedenle 2010 yılından bugüne yaşanan değişimi anlamlandırırken salgının 2019-2020 verilerine doğrudan etki ettiği unutulmamalıdır.

Hükümetin Kültürel Harcamaları

Sosyal harcamaların temel kalemlerinden biri olarak kabul edilen kültür harcamalarına ayrılan bütçenin ülkeden ülkeye değişiklik göstermesinde bir dizi toplumsal ve ekonomik faktörden bahsedilebilir. Öncelikle gayri safi yurt içi hasılanın kültürel harcamalar üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu varsaymak yaygın olsa da diğer politik-ekonomik değişkenlerin de kültürel siyasette en az GSYİH kadar önemli ve açıklayıcı bir konumda durdukları unutulmamalıdır. Bu bağlamda GSYİH'deki büyümenin kısa ve uzun vadede kültür harcamalarında istikrarlı bir artışı beraberinde getireceği öngörüldürken, sözgelimi ekonomik durgunluk dönemlerinde bahsedilen harcamaların kesintiye uğramasının muhtemel olduğu düşünülmektedir (Getzner, 2015: 61). Bununla beraber, bir ülkenin kültür-tarih potansiyelinin etkin kullanımını da kapsayan 'yumuşak güç' stratejilerinin güncel diplomatik ilişkilerde bir hayli öne çıkması, kültür alanındaki harcamaların ulusal olduğu kadar uluslararası arenada da etkili bir yatırım olduğunu hatırlatmaktadır. Dolayısıyla kültür endüstrisi ve ekonomisi bilhassa yerel olanla global olanın hızla iç içe geçmeye başladığı küreselleşme çağında devletler için araçsal bir role sahiptir.

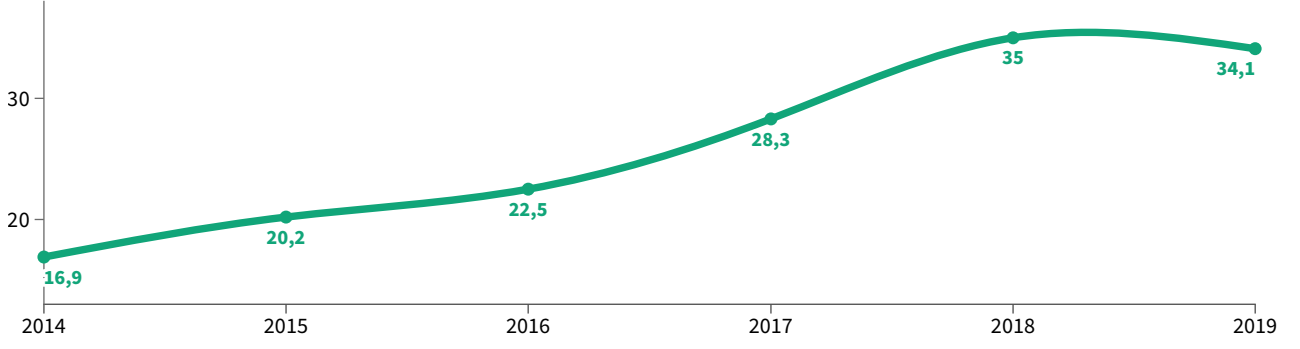
Konuyla ilgili yapmış olduğu araştırmada Serhat Kaymas (2019), Türkiye'nin kültür endüstrisi ve yaratıcı sektörler ekosisteminin en önemli ülkelerinden biri olduğunu, ancak insan kaynaklarındaki yetersizlik, iyi hazırlanmış kültür politikaları eksikliği ve kültürün Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasındaki örtük rolü gibi faktörlerden ötürü alanda önemli sorunlarla karşılaştığını ileri sürmektedir (2019: 72). Bu bağlamda yazar, kariyer veya kuluçka merkezleri gibi kurumlar aralığıyla yaratıcı eğitim kapasitesinin genişletilmesini, kültürel varlıkların modernize edilerek dijitalleşme dönemine ayak uydurulmasını, kültürel diplomasinin güçlendirilmesini ve yaratıcı girişimlerin finansmana erişimlerinin kolaylaştırılması gerektiğini telkin etmektedir (2019: 91). Türkiye'de devletin genel kültür harcamaları 2014'ten 2018'e ikiye katlanarak 16,9 milyardan 35 milyara çıkmıştır. Her ne

kadar 2018'den 2019'a ufak da olsa bir düşüş yaşansa da kültürel harcamalara ayrılan fonun miktarındaki bu büyük ölçekli artış kültür politikalarının gelişimi ve alandaki çalışmaların teşviki adına oldukça önemlidir. Bu doğrultuda harcamalar 2018 ve 2019 yılları esas alınarak kalem bazında değerlendirildiğinde daha açıklayıcı bir tablo ortaya çıkacaktır. Her iki sene için de harcamaların büyük çoğunluğunun 2018'de yüzde 36,42 ve 2019'da yüzde 28,87 oranlarıyla mimarlık alanına ayrılmış olması dikkat çekicidir.

Türkiye'de 2018 ve 2019 senelerinde devlet kültür harcamaları içerisinde en küçük oran kütüphane ve kültürel eğitim kategorisine ayrılmıştır. Ülkemizde kütüphanelerin sayı ve koleksiyon çeşitliliği açısından yetersiz olduğu, ayrıca kütüphane kullanma alışkanlığının da istenilen seviyeye gelemediği konuyla ilgili yapılmış araştırmalarda ifade edilmiştir (Aydoğdu, 2020: 221). Bu bağlamda, özellikle okul kütüphanelerinin bilgiye erişimde fırsat eşitliği sağlayan bir misyona (Aydoğdu, 2020: 221) sahip olduğu düşünülürse her okula bir kütüphane tesis edilmesi zorunlu bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bununla beraber okul kütüphanelerinin il ve ilçe kütüphaneleriyle koordineli çalışması, gerekli noktalarda uzman personelden destek alınması kamu yararına doğrudan hizmet edecek teşebbüslerdir. Kayıtlı bilgiyi yayarak kültürel mirasın aktarımını gerçekleştirdiği ileri sürülen kütüphanelerin gelişmesi, kültür üretimine de katkı sağlayacaktır (Aras, 2017).

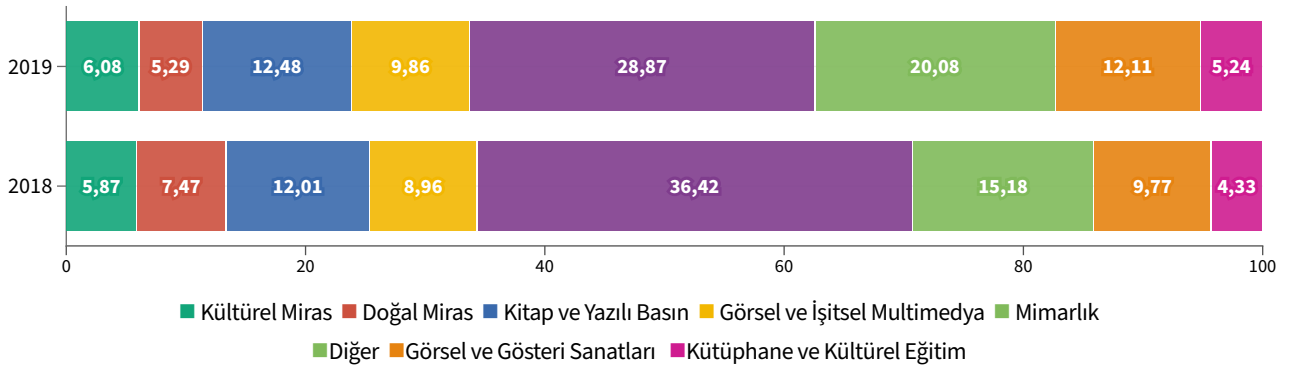
2018-2019 yıllarında kültür harcamaları içerisinde oldukça küçük bir pay ayrılan alanlardan biri de kültürel mirastır. Günümüzde insan hakkı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanan (Özdemir, 2005:20) kültürel mirasın korunumunun ülkemizde resmi ve sivil alanda görece düşük bir bilinçle gerçekleştiği söylenebilir. Her ne kadar kültürel mirasın korunumuyla alakalı uluslararası belgelere imza atılarak gelişmeler katedilse de (Özdemir, 2005:25), pratikte bütünlüklü ve etkili bir yaklaşımdan söz etmek mümkün görünmemektedir.

2019 yılında kültürel istihdam bir önceki yıla göre yüzde 2,6 azalarak 631 bin kişi oldu. Bununla beraber erkeklerin kültürel istihdamın yüzde 53,2'sini, kadınların ise yüzde 46,6'sını oluşturduğu tespit edildi.

Şekil 246. Yıllara Göre Genel Devlet Kültür Harcamaları, (Milyar TL Cari, 2014-2019)

Kaynak: Adalet Bakanlığı İstatistik Verileri, 2021

Şekil 247. Kültürel Alanlara Göre Genel Devlet Kültür Harcamaları, (% , 2018-2019)

Kaynak: TÜİK, Kültür Ekonomisi Bültenleri

Yayıncılık

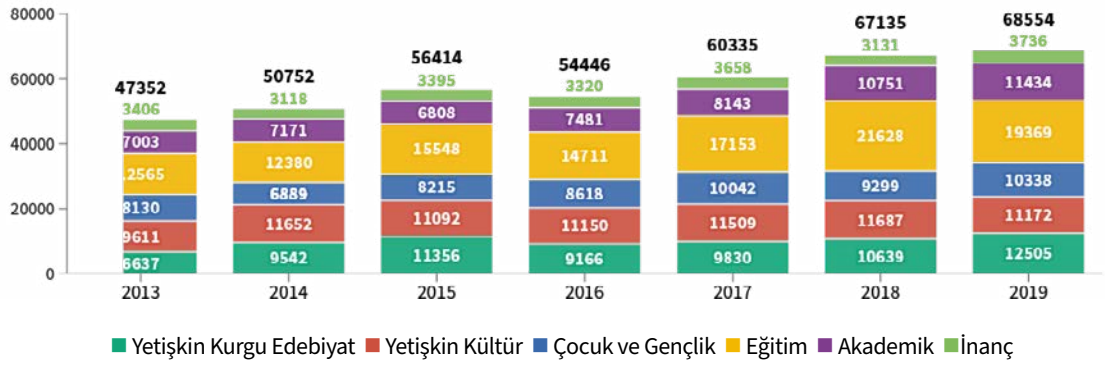
Beşerî sermayeye benzer biçimde somut olmayan çeşitli değerlerin birikiminden teşekkül eden entelektüel sermaye, bireylerin katma değer ve zenginlik yaratma konusundaki tamamlayıcı kapasiteleri olarak tanımlanmaktadır (Nerdrum ve Erikson, 2001). Bir ülkenin kültürel ve entelektüel potansiyelindeki genişleme sosyal kalkınmayla doğrudan ilişkili olduğundan bu alanlara dair göstergeler en az ekonomik gelişmişlik göstergeleri kadar kritik önem taşımaktadır. Son yıllarda hızla yaygınlaşan dijitalleşme bilhassa medya aygıtlarında ve kullanımında büyük dönüşümleri beraberinde getirmiş, dolayısıyla kültür-sanat unsurlarının günlük hayat içindeki işlev ve rolleri de yeniden biçimlenmiştir. Yine dijitalleşme süreciyle bilginin analogdan dijital ortama geçiş yaptığı, bu arada dünya çapında kitap yayıncılığı sektörünün de basılı yayıncılıktan elektronik yayıncılığa adım attığı sıklıkla dile getirilmektedir (Erkayhan ve Ülke, 2017). Elektronik kitaplarla beraber her ne kadar yayıncılık sektörü farklı bir anlam kazanmışsa da geleneksel yöntemlerle basılan materyallerin kullanımı da -bilhassa kitaplar için- Türkiye’de hâlâ hâkimiyetini sürdürmektedir. Bu bağlamda türlerine göre basılan kitap sayıları, süreli yayınlar, kişi başına düşen kitap sayısı başta olmak üzere çeşitli göstergelerle alakalı toplanan veriler Türkiye’de yayıncılığın arz ve talebine dair bir tablo oluşturmaktadır.

2013-2019 yılları arası türlerine göre matbu kitap sayıları incelendiğinde 7 sene boyunca en büyük payı eğitim alanındaki kitapların aldığı görülmektedir. Buna göre, 2013 yılında eğitim kitapları toplam sayının yüzde 26,5’ini oluştururken, 2019’da bu oran yüzde 28,2’ye çıkmıştır. Bununla beraber, en yüksek artış gösteren kitap türü yüzde 88,4 oran ile yetişkin bilim-kurgu olurken, bunu yüzde 63,2 ile akademik kitaplar kategorisi izlemektedir. Süreç boyunca en az artış gösteren tür ise yüzde 9,6’lık bir oran ile inanç alanındaki kitaplardır. İlaveten, yıllar içinde basılı süreli yayın adetlerindeki değişime baktığımız takdirde 2014’ten 2020’ye hem gazete hem dergi sayılarında devamlı bir düşüş trendi dikkat çekmektedir. Dergi-

lerde yüzde 36,3; gazetelerde ise yüzde 30,1 oranlarındaki bu azalışın temelinde yukarıda bahsedilen elektronikleşme sürecinin belirgin etkileri bulunduğu söylenebilir. Bilhassa gazete içeriklerinin çeşitli sosyal medya ve internet kanallarıyla oldukça pratik ve hızlı ulaşılabilir bir hal alması, bu gibi materyallerin basılı formlarından ziyade dijital alternatiflerine olan tercihi arttırmış gözükmemektedir.

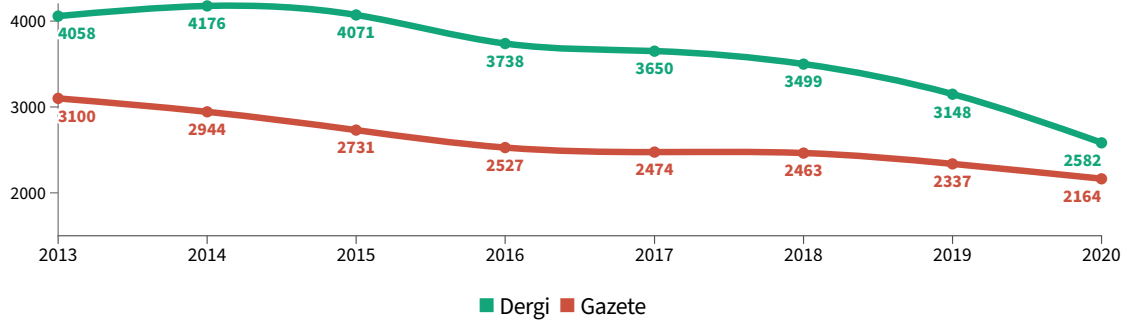
Türkiye’de yıllara göre kişi başına düşen kitap sayısı 2013 yılında 7,2 iken 2017’de 7,8 olarak kaydedilmiş; dolayısıyla başlangıç ve bitiş seneleri arasında yaklaşık yüzde 8,3’lük bir artış gözlemlenmiştir. Her ne kadar 2016-2017 arası bir düşüş göze çarpsa da öncesinde kişi başına düşen kitap sayısında 2013’ten 2016’ya sürekli bir yükseliş söz konusudur. Bununla birlikte, kişi başına düşen okuma sürelerine ilişkin veriler de derinlemesine bir analiz vadedemese de ülke bazında okuma alışkanlığı ortalamalarına dair genel bir çerçeve sunması açısından kayda değerdir. Bu bağlamda EUROSTAT’ın 2008-2015 seneleri arasında Avrupa ülkelerindeki günlük okuma sürelerini araştırdığı çalışmasının (World Book Day, 2018) sonuçlarına göre Türkiye 7 dakikalık bir skor ile İngiltere, İtalya, Fransa gibi birçok Avrupa ülkesinden daha yüksek bir puana sahiptir. Bu sonuca karşın yerli literatürde Türkiye’de okuma alışkanlığının zayıf bir noktada durduğuna işaret eden çalışmalar (Bülbül, Dibek, Peker, Araz ve Altuğ, 2014) da mevcuttur. Bir gelişmişlik göstergesi olarak değerlendirilen okuma alışkanlığı ve kütüphane kullanımı, bireye ‘bilgi okuryazarlığı’ gibi birçok kazanım sağlaması (Aydoğdu, 2020: 201). Dolayısıyla esasen bir “yatırım” aracı olarak ele alınabilir. Bu bağlamda kurumsal anlamda destekleyici ve teşvik edici mekanizmaların oluşturulması, kütüphanelerin yaygınlaştırılması, son yıllarda kurdaki dolayısıyla kâğıt fiyatlarındaki dalgalanmaların derinden sarstığı yayıncılık sektörünün resmi kanallar yardımıyla desteklenmesi kültür ekonomisinin güçlendirilmesi adına önem arz etmektedir.

2020’de gazete ve dergi tirajları bir önceki yıl 2019’a göre yüzde 20,9 azaldı. Satılan kitap bandrolü sayısı ise yüzde 2,3 artarak 433 milyon 213 bin 632 adet oldu.

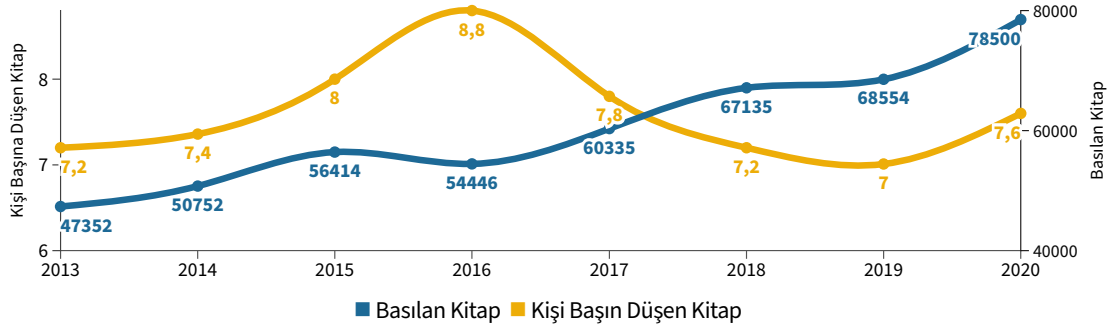
Şekil 248. Türlerine Göre Basılan Kitap Sayıları (2013-2019)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yayıncılık İstatistikleri

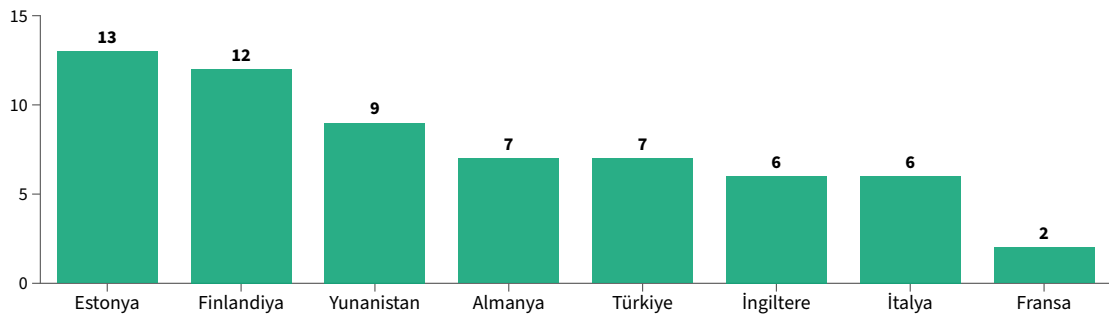
Şekil 249. Türlerine Göre Basılan Süreli Yayın Sayıları (2013-2020)

Kaynak: TÜİK, Yazılı Medya İstatistikleri

Şekil 250. Yıllara Göre Toplam Basılan Kitap Sayısı ve Kişi Başına Düşen Kitap Sayısı (2013-2017)

Kaynak: TÜİK, Türk Yayıncılık İstatistikleri

Şekil 251. Ülkelere Göre Kişi Başına Düşen Okuma Süreleri (Dakika)

Kaynak: EUROSTAT, Time-Use Survey

Kültürel Aktiviteler

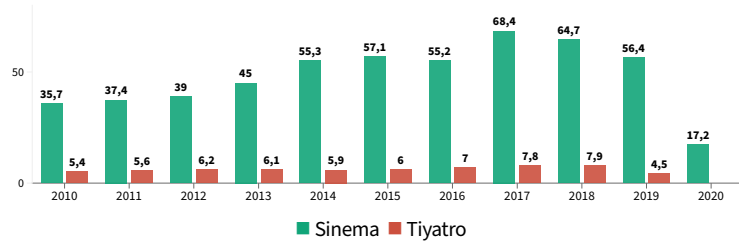
Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla gelişmesine paralel olarak kültür endüstrilerinin ülke ekonomilerine yaptığı katkının payı gün geçtikçe artmaktadır (Emilia, Vergil ve Monica, 2008). Sinema, tiyatro, opera, bale gibi aktivitelerin yaygınlaşması, bir yandan kültürel istihdamın önünü açarak ekonomik kalkınmaya hizmet ederken diğer yandan bireyleri psikolojik ve sosyal açıdan besleyerek toplumsal gelişmişlik düzeyini ileri taşımaktadır. Kültürel aktivitelere katılım ve öznel iyi oluş üzerine yapılan birçok araştırma iki değişken arasında pozitif bir ilişkiye işaret etmektedir (Ateca-Amestoy, Gerstenblüth, Mussio ve Rossi, 2016:231). Bununla beraber, sağlık çalışanlarının farklı türlerden kültürel aktivitelere katılma sıklığı ile iş yerinde yaratıcı ve iyi olma durumları arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada (Tuisku, Pulkki-Raback, Ahola, Hakanen ve Virtanen, 2012), kültürel etkinliklere katılım sıklığındaki artış, iş yerinde iyi olma hali ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma sonucunda sağlık çalışanlarının mesleki açıdan iyi oluş seviyelerini yükseltmede kültürel aktivitelerin destekleyici rolü vurgulanmıştır. Bu çıkarım alanda daha önce yapılmış çalışmaların bulgularıyla da uyumlu gözükmektedir. Örneğin; çeşitli alanlardan kültürel etkinliklere katılım ile öznel iyi oluş arasındaki korelasyon Meksika bağlamında incelendiğinde katılım ile subjektif iyi oluş bileşenleri arasında yine pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkan araştırmacılar kültürel aktivitelere katılımdaki düşüşün risklerine ve Meksika'da bireylerin subjektif iyi oluşu üzerindeki olası etkilerine dikkat çekmişlerdir (Reyes-Martinez, Takeuchi, Martinez-Martinez, Lombe, 2021).

Yaygın kültürel aktivitelerin başında gelen tiyatro ve sinemaya dair salon, seyirci, film ve oyun istatistiklerinin yıllar içinde nasıl bir seyir izlediği önemli bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar seneden seneye düşüşler gözlemlense de tiyatro seyircilerinin sayısı 2010'dan 2018'e 5,4 milyondan 7,9 milyona yükselerek yüzde 50'ye yakın artış göstermiştir. Aynı dönemde sinema seyircisi sayısı da 35,7 milyondan 64,7 milyona çıkarak yaklaşık yüzde 81 oranında epey büyük ölçekli bir artışa imza atmıştır. Ancak 2018 itibarıyla her iki göster-

ge için de bir azalış trendi söz konusu olmuş, özellikle 2019'dan 2020'ye tiyatro ve sinema seyirci sayılarında keskin bir düşüş yaşanmıştır. Buna göre yalnızca 1 yılda tiyatro seyirci sayısında yüzde 43, sinema seyircisi sayısında ise yüzde 69,5 azalma meydana gelmiştir. 2020 senesinde COVID-19 pandemisi nedeniyle kapatılan salonlar ve yasaklanan toplu etkinlikler bu ani ve şiddetli düşüşün altında yatan temel sebeplerdendir. Benzer şekilde, 2010'dan 2019'a sayıları sırayla yüzde 109 ve yüzde 54 artan tiyatro ve sinema salonları, 2019'dan 2020'ye azalmıştır. 2012-2019 seneleri arasında devamlı artan film ve tiyatro oyunlarının sayısı ise yine pandeminin etkisiyle 2020'de sırayla yüzde 62 ve yüzde 36,3 azalmıştır. 2019'a değin sinema ve tiyatro alanında birçok göstergede yükselişin söz konusu olması, salgının yarattığı sekte yaşanmasa idi bu alanlarda kazanılan ivmenin devam etmesinin muhtemel olacağını düşündürmektedir.

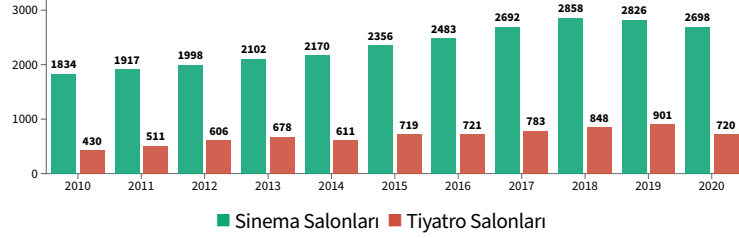
Küresel salgının kültür ekonomisi üstündeki yıkıcı etkileri; opera ve bale salonların seyirci, müzelerin ise ziyaretçi sayılarındaki değişim üzerinden de sarıh biçimde anlaşılmaktadır. 2016'dan 2019'a neredeyse iki katına çıkan müze ziyaretçi sayısı, 2019-2020 arası yüzde 74,4 azalarak radikal bir düşüş yaşamıştır. Ziyaretçi sayısındaki bu düşüşe rağmen aynı dönemde müze sayısındaki artış ise dikkat çekicidir. Opera ve bale seyircisi sayılarındaki değişime bakıldığında ise 2015'ten 2019'a düzenli artan sayının pandemi döneminde yüzde 20,5 azaldığı görülmektedir. Benzer biçimde, 2017'den itibaren azalış eğiliminde olan opera ve bale oyun sayısı son olarak 2020'de 165 olarak tespit edilmiştir. Salgının getirdiği kısıtlamalar her sektörde olduğu gibi eğlence sektöründe de kısa, uzun ve orta vadeli zorluklar ortaya çıkarmış; kimi alanlarda alternatif dijital uygulamalar geliştirilerek bu güçlüklerin üstesinden gelinmeye çalışmıştır (Yeşil ve Bulduklu, 2020: 961). Bu bağlamda internetten yayınlanmaya başlanan tiyatro oyunları, film kiralama imkânı sunan dijital platformlar pandemi sonrası dönüşümün kültür-sanat bağlamındaki yansımaları olarak ele alınabilir.

2020 yılında gösterilen film sayısı 2019 yılına göre yüzde 62,0 azalarak 25 bin 960 oldu. Aynı dönemde gösterilen yerli film sayısı yüzde 62,2, gösterilen yabancı film sayısı ise yüzde 61,9 azaldı.

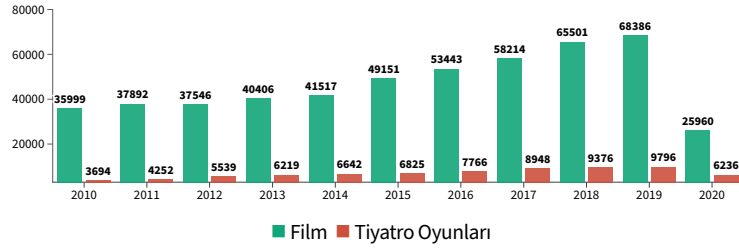
Şekil 252. Yıllara Göre Sinema ve Tiyatro Seyirci Sayıları (Milyon, 2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Tiyatro İstatistikleri

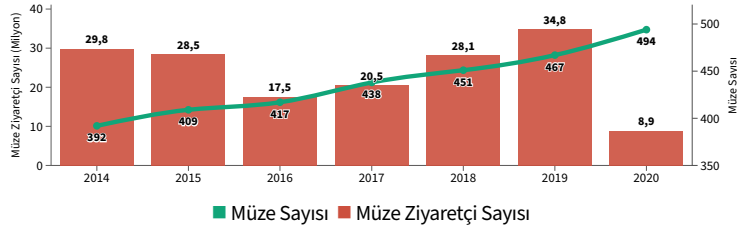
Şekil 253. Yıllara Göre Sinema ve Tiyatro Salonlarının Sayısı (2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Sinema ve Tiyatro İstatistikleri

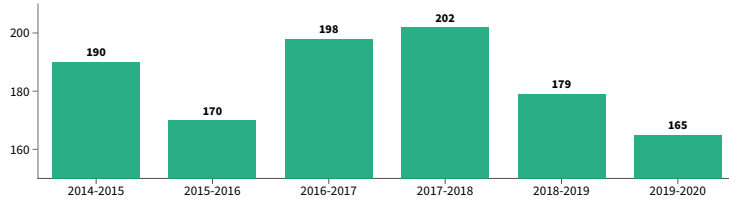
Şekil 254. Yıllara Göre Film ve Tiyatro Oyunu Sayıları (2010-2020)

Kaynak: TÜİK, Sinema ve Tiyatro İstatistikleri

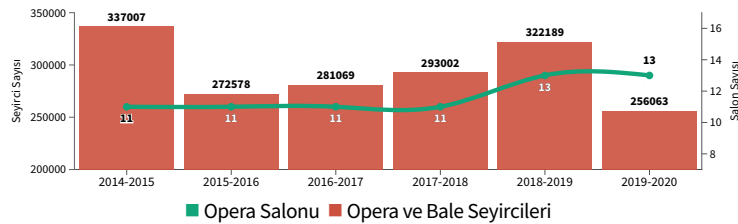
Şekil 255. Yıllara Göre Müze ve Müze Ziyaretçisi Sayıları (Milyon, 2014-2020)

Kaynak: TÜİK, Kütüphane ve Müze İstatistikleri

Şekil 256. Yıllara Göre Opera ve Bale Oyun Sayıları (2014-2019)

Kaynak: TÜİK, Opera, Bale, Orkestra, Koro ve Topluluk İstatistikleri

Şekil 257. Yıllara Göre Opera ve Bale Seyirci ve Salon Sayıları (2014-2019)

Kaynak: TÜİK, Opera, Bale, Orkestra, Koro ve Topluluk İstatistikleri

Boş Zaman Aktiviteleri

Ekonomik büyüme ve sosyokültürel değişmelerle birlikte, yeme-içme-eğlence sektörü giderek genişlemektedir. Yaşanan bu değişimde özellikle yeme-içme alışkanlıklarının değişmesi, ev dışı yemek sektörünü etkilemiştir. Dışarıda yemek, boş zaman aktivitesi olmanın yanı sıra yoğun iş temposu, seyahat gibi sebeplerle vazgeçilmez bir hal almıştır. Ev Dışı Tüketim Tedarikçileri Derneği'nin (ETÜDER), Ipsos Araştırma Şirketi ortaklığıyla yürüttüğü Food Service Monitor 2014 adlı ev dışı tüketim pazarı araştırması; eğlence ve büfe gibi mekânları da kapsama dâhil etmiş ve ev dışı tüketimin ciddi bölümünün restoran ve fast food mekânlarında gerçekleştiğini ve bu işletmeleri sürdürülebilir kılmanın önemli olduğunu ifade etmiştir.

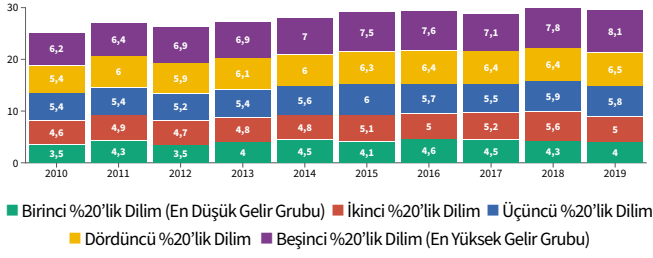
Gelire göre sıralı yüzde 20'lik grupların lokanta ve otel harcamalarına bakıldığında, öngörülebileceği üzere en az lokanta ve otel harcamasına sahip olan grupların, en düşük gelirli gruplar olduğu görülmektedir. Gelir seviyesi arttıkça lokanta ve otel harcamaları da artmaktadır. Ayrıca her gelir grubunun 2010 yılından 2019 yılına uzanan süreçte kendi içerisinde lokanta ve otel harcaması artmıştır. Artış miktarı en fazla olan grup ise en yüksek gelire sahip olan gruptur. Lokanta ve otel harcaması 2010 yılında yüzde 6,2 olan en yüksek gelirli grubun aynı harcaması 2019 yılına gelindiğinde 1,9 puan artarak yüzde 8,1 olmuştur. 2019 yılında en düşük gelirli grubun lokanta ve otel harcaması yüzde 4'tür. Lokanta ve otel harcamalarının İBBS 2. Düzeyde dağılımına baktığımızda 2010-12 yıllarında yüzde 6,9 ile İstanbul en yüksek orana sahiptir. 2017-19 aralığına geldiğimizde bu oran yüzde 7,6'ya yükselmiş ve İstanbul ikinci sıraya gerilemiştir. Bursa, Eskişehir, Bilecik yüzde 7,8 ile 2017-2019 aralığında en fazla lokanta ve otel harcaması yapılan bölge olmuştur. En az harcama yapan bölge ise yüzde 2,7 ile Van, Muş, Bitlis, Hakkari'dir. Burada, dışarıda konaklama ve yemenin, yaşam koşulları ve kültürel bağlamla ilintili olduğu göz ardı edilmemelidir. Lokanta ve otel harcamalarının konaklama ve gastronomiye göre dağılımı incelendiğinde, 2015 yılından 2018 yılına kadar insanların öncelikli tercihinin gastronomi olduğu görülmektedir. Konaklamaya 2015 yılında 17,5 milyar TL harcanırken gastronomiye 70,3 milyar TL harcanmıştır. 2018'e gelindiğinde konaklamaya yapılan harcama yüzde 59,07 artarak 27,9 milyar TL olmuş, gastronomiye yapılan harcama ise benzer bir artışla yaklaşık 112 milyar TL olmuştur.

Spor gerek sağlık gerek boş zaman aktivitesi olarak hayatımız ve sosyal yaşantımız için vazgeçilmez bir yere sahiptir. Ülkelerin spor aktivitelerine ilişkin verileri ise ekonomik ve sosyal gelişmişlik ile ilgili bazı göstergeleri bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla ülkemizin bu husustaki verilerini incelemek önemlidir. Lisanslı sporcu sayıları 2010 yılından 2018 yılına kadar hem kadın hem erkeklerde istikrarlı bir artış göstermiştir. 2010 yılında 492 bin 465 lisans kadın sporcu mevcutken, 2018 yılına gelindiğinde bu rakam üç kattan fazla artarak 1 milyon 646 bine yükselmiştir. 2010 yılında 1 milyon 272 bin olan erkek lisanslı sporcu sayısı, 2018'de 3 milyon 261 bine çıkmıştır. Kadınlarda önemli bir artış meydana gelse de erkek sporcuların 2010 yılındaki sayısına yakın bir sayıya kadınların 2018 yılında ulaşması, kadınların spora teşvik edilmesi ve olanakların iyileştirilmesi gerekliliğini göstermektedir. İstanbul 1.790 spor kulübü ile en fazla spor kulübüne sahip ilimizdir. Ankara 1.065 ile ikinci sırada yer alırken, sırasıyla İzmir, Bursa ve Antalya onları takip etmektedir.

Ülkelerin ekonomik gelişmişliği spor faaliyetlerine de yansımaktadır. İktisatçı Mahfi Eğilmez (2021), 2020 Tokyo Olimpiyatlarını baz alarak, ülkelerin GSYİH oranı ile kazandıkları toplam madalya sayısı arasında 0,80 ve kazandıkları toplam altın madalya sayısı ile 0,82 korelasyon katsayısıyla güçlü bir pozitif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Türkiye GSYİH'si spora yansıtmada ortarlarda yer almıştır.

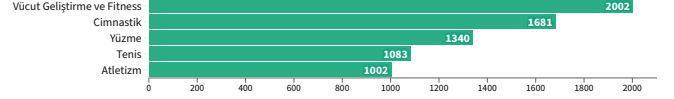
2010 yılında Türkiye'nin kazandığı madalya sayısı 2 bin 607 iken 2018 yılında 6 bin 12'dir. En keskin artış 2019 yılında yaşanmış ve bir önceki yıla göre yüzde 46,51 oranında artarak 8 bin 808'e yükselmiştir. 2020 yılında ciddi bir düşüş yaşanarak kazanılan madalya sayısı 1.833 olmuştur. Ancak bu ülke bazında bir göstergeye işaret etmemektedir. Nitekim pandemi nedeniyle başta 2020 Tokyo Olimpiyatları olmak üzere birçok faaliyet ertelenmiş ya da iptal edilmiştir. Bu nedenle benzer bir düşüş tüm ülkelere yansımaktadır. En fazla antrenörlük belgesi verilen branş ise 2.002 ile vücut geliştirme ve fitness olmuştur. Sırasıyla jimnastik, yüzme, tenis ve atletizm bunu takip etmiştir. Bu bağlamda insanların vücut geliştirme ve fitness'a artan temayüllerini ayrıca, bunu bir iş kolu olarak değerlendirme potansiyellerini de artan antrenörlük belgesi sayılarından anlamak mümkündür.

2019 yılında en yüksek gelirli grubun lokanta ve otel harcaması yüzde 8,1 iken, en düşük gelirli grubun harcaması bunun yarısından daha az bir orana tekabül ederek yüzde 4 oldu.

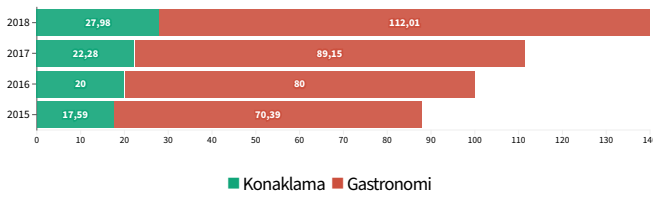
Şekil 258. Gelire Göre Sıralı %20'lik Gruplarda Lokanta ve Otel Harcamaları (% , 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması

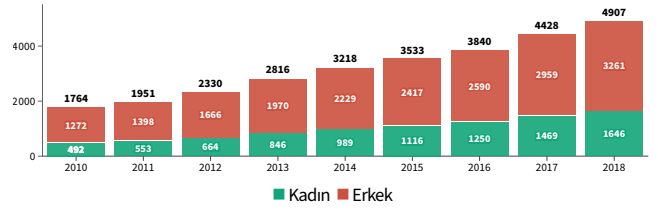
Şekil 264. En Fazla Antrenörlük Belgesi Verilen İlk Beş Branş (2021)

Kaynak: Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü

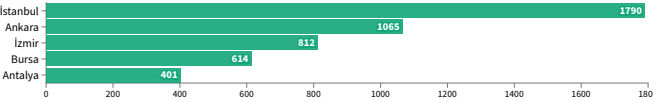
Şekil 260. Türkiye'de Hanehalkı Restoran ve Otel Harcamaları Dağılımı, (Milyar TL, 2015-2018)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması

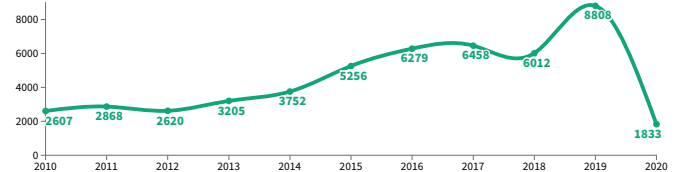
Şekil 261. Lisanslı Sporcu Sayısı (Bin, 2010-2018)

Kaynak: Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü

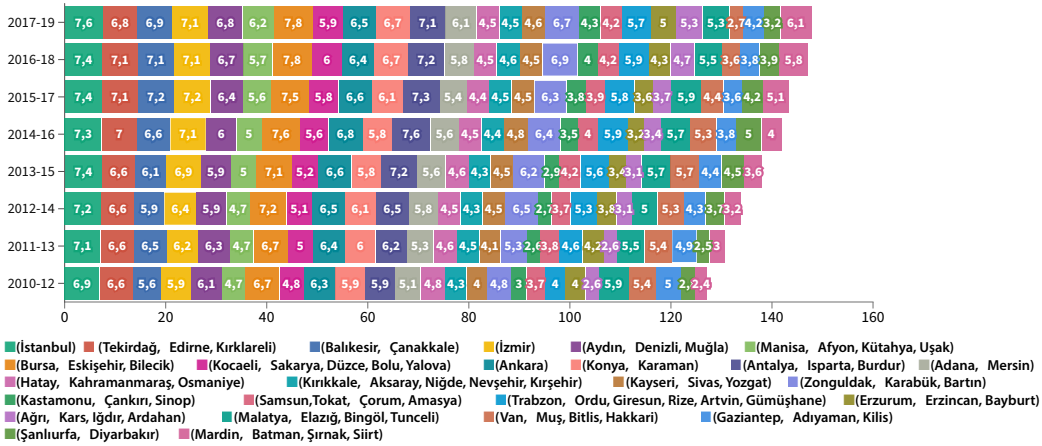
Şekil 262. En Fazla Spor Kulübüne Sahip İlk Beş İl

Kaynak: Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Şekil 263. Kazanılan Madalya Sayısı (2010-2020)

Kaynak: Gençlik ve Spor Bakanlığı, Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Şekil 259. Lokanta ve Otel Harcamalarının İBBS 2.Düzeyde Dağılımı, (% , 2010-2019)

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Tüketim Harcaması

Turizm

Türkiye ekonomisini ele aldığımız zaman turizmden azade bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Her yıl milyonlarca kişi turistik amaçlı Türkiye'yi ziyaret etmiştir. 2020 yılında pandemi nedeniyle tüm yurt dışı seyahatleri yasaklanmış ya da kısıtlanmıştır. Bu nedenle 2020 yılına ait tüm verilerde görülecek olan ciddi düşüşler küresel çapta olağanüstü bir durumu yansıttığı için Türkiye özelinde ciddi bir değişimi ifade etmemektedir. Ancak 2016 yılında gelen ve giden ziyaretçi sayılarında ciddi bir azalma meydana gelmiştir. 2015 Kasım'da Rus jetinin düşürülmesi Rusya ile gerilim yaşanmasına sebep olmuştur. Ayrıca Suriye iç savaşı nedeniyle ülkemizin jeopolitik risk barındırmasının bu azalmada etkili olduğu düşünülmektedir. 2016 yılından 2019 yılına kadar ise gelen ve çıkan ziyaretçi sayılarında istikrarlı bir artış gözlenmiştir.

Türkiye'nin 2010 yılındaki turizm geliri 24,9 milyar dolar, turizm gideri ise 5,8 milyar dolardır. Bu rakamlar 2014 yılına kadar artmıştır. 2014 yılından 2016 yılına kadar turizm gideri büyük bir değişiklik göstermeden azalırken turizm geliri yüzde 35,56 azalarak 22,1 milyar dolara düşmüştür. 2019 yılına kadar turizm geliri sürekli bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 16,97 artarak 34,5 milyar dolar olmuştur. 2020 yılında salgının ciddi etkisi görülerek Türkiye'nin turizm geliri 12 milyar dolara, gideri ise 1,1 milyar dolara düşmüştür. Turizm gideri, vatandaşın yurt dışında yaptığı harcamaları belirtmektedir. Turizm gelir-gider dengesi önemlidir. Turizm gelir ve giderleri arasında bir paralellik söz konusu olsa da özellikle 2017 yılından 2019'a kadar turizm gelirleri istikrarlı bir şekilde artarken, turizm giderleri sürekli azalmıştır. Yani Türk vatandaşı turizm harcamalarını her geçen yıl azaltmaktadır. Türkiye'nin turizm gelirleri giderlerinden epeyce fazla olduğu için gelir-gider dengesi hep pozitifdir.

Turizm gelirinin GSYİH içindeki payı 2010 yılında yüzde 3,2'dir. İlk kırılma 2016 yılında yaşanmış ve bu pay bir önceki yıla göre 1,1'lik azalma ile yüzde 2,6'ya düşmüştür. 2019 yılına kadar istikrarlı bir artış yaşanmış ve yüzde 4,6 ile turizm gelirinin GSYİH içindeki oranı zirveyi görmüştür. 2020 yılında bu oranın yüzde 1,7 olması Türkiye gibi önemli turizm ülkesinin salgında aldığı ekonomik tahribatı da göstermektedir. Turizm

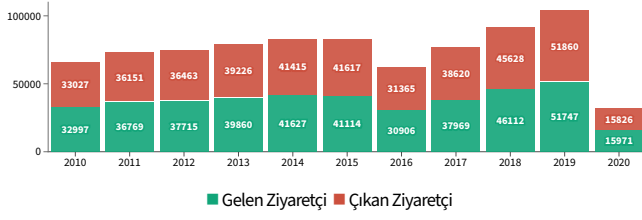
gelirinin dağılımı incelendiğinde vatandaşın en az üç katı kadar geliri yabancılar getirmektedir. 2019 yılında yabancılar ülkeye 28,7 milyar dolar, vatandaşlar ise 5,6 milyar dolar gelir sağlamıştır.

Turizm gelirleri döviz girdisi olduğu için ihracat, giderleri de döviz çıktısı olduğu için ithalat gibi düşünülebilir. Turizm gelirlerinin ihracata oranı Türkiye'nin geçmiş verileri incelendiğinde kriz dönemlerinde dahi direnebilmiştir. Bu noktada turizm, Türkiye ekonomisi için can simidi olabilmektedir (Şen ve Şit, 2015: 40). 2010 yılında turizm gelirinin ihracata oranı yüzde 21,9'dur. 2019 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 20,1'e düşmüştür. Turizm giderlerinin ithalata oranı 2010 yılında yüzde 3,2 iken 2019 yılında yüzde 2,1'e gerilemiştir. Ancak genel anlamda turizm gelirinin ihracata oranının, turizm giderinin ithalata oranından yüksek olması dış ticaret adına olumlu bir göstergedir.

2019 yılında dünya çapında en fazla uluslararası turist sayısına sahip ülke, 89,4 milyon kişi ile Fransa olmuştur. İspanya ve ABD Fransa'yı takip etmiştir. Türkiye 51,2 milyon turist sayısı ile 6. sırada yer almıştır. 39,4 milyon kişi ile Birleşik Krallık en fazla uluslararası turist sayısına sahip 10. ülkedir. 2018 yılında uluslararası gecelik ziyaretçi sayısına göre en fazla tercih edilen destinasyon 22,8 milyon kişi ile Tayland'ın başkenti Bangkok olmuştur. 19,1 milyon uluslararası gecelik ziyaretçi ile Paris ve Londra ikinci sırada yer almaktadır. Dünyada en fazla tercih edilen ilk on destinasyonda Türkiye'den iki şehir bulunmaktadır. 13,4 milyon uluslararası gecelik ziyaretçi ile İstanbul 8. sırada 12,4 milyon kişi ile Antalya 10. sırada yer almıştır.

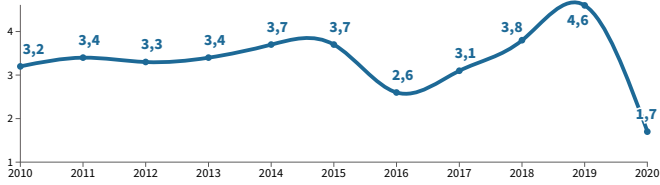
Türkiye'nin 2010 yılında 25 milyon 854 bin müze ve örenyerleri ziyaretçi sayısı vardır. 2016 yılında bir önceki yıla göre yüzde 38,42 oranında bir azalma meydana gelerek 17 milyon 521 bine düşmüştür. 2019 yılına kadar sürekli bir artış yaşanmıştır. Pandemi öncesi Türkiye'nin 2019 yılında en çok ziyaret edilen müze ve örenyerleri verileri genel tabloyu daha iyi yansıtabilir. 2019 yılında 3 milyon 727 bin ziyaretçi ile İstanbul Ayasofya Müzesi Türkiye'de en çok ziyaret edilen yer olmuştur. 3 milyon 464 bin kişi ile Konya Mevlâna Müzesi 2. sırada yer alırken, 2 milyon 557 bin kişi ile Denizli Hierapolis (Pamukkale) ören yeri 3. sıradadır.

Turizm gelirleri 2017 yılından itibaren sürekli artarak 2019 yılında 34,5 milyar dolara yükseldi, Türk vatandaşının turizm harcamaları ise sürekli azalarak 4,4 milyar dolara düştü.

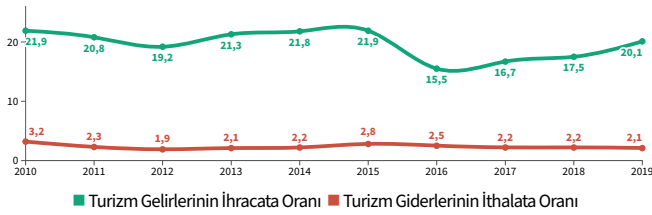
Şekil 265. Türkiye'ye Gelen ve Türkiye'den Giden Ziyaretçi Sayısı (2010-2020)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı

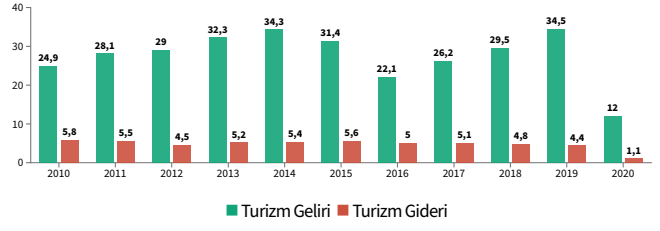
Şekil 267. Turizm Gelirinin GSYİH İçindeki Payı (% 2010-2020)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı

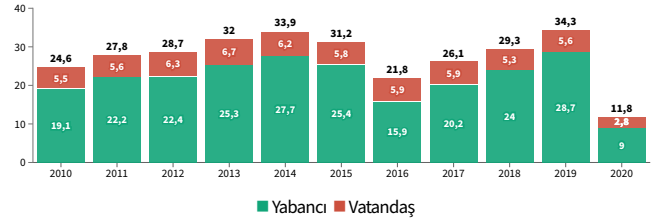
Şekil 269. Turizm Gelirlerinin İhracata, Giderlerinin İthalata Oranı (% 2010-2019)

Kaynak: TÜRSAB

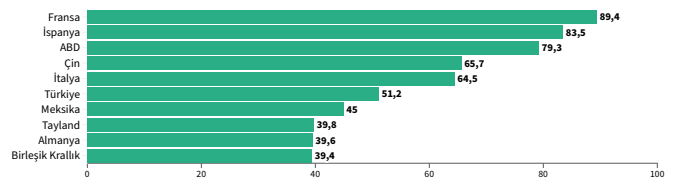
Şekil 266. Yıllara Göre Turizm Gelir ve Giderleri (Milyar USD, 2010-2020)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı

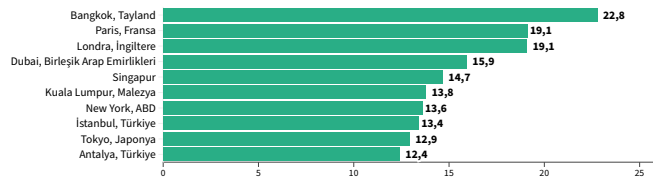
Şekil 268. Turizm Gelirinin Dağılımı, (Milyar USD, 2010-2020)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, Merkez Bankası, Kültür ve Turizm Bakanlığı

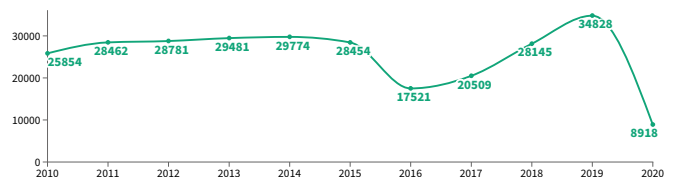
Şekil 270. Dünya Çapında En Fazla Uluslararası Turist Sayısına Sahip İlk On Ülke (Milyon Kişi, 2019)

Kaynak: Statista

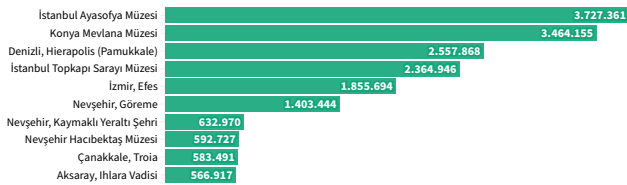
Şekil 271. Dünyada En Fazla Ziyaret Edilen İlk On Destinasyon (2018)

Kaynak: Global Destination Cities Index 2019

Şekil 272. Müze ve Örenyerleri Ziyaretçi Sayıları (2010-2020)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Şekil 273. Türkiye'de En Çok Ziyaret Edilen İlk On Müze ve Örenyerleri (2019)

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü 2019 Yılı Müze ve Örenyeri Ziyaretçi İstatistikleri

Eğilimler ve Gelecek

Türkiye'nin kültür politikalarındaki eksiklik gerek önceki araştırmalardan gerekse güncel verilerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Kültürel harcamalara ayrılan fonun kendi içerisinde bir iyileşme kaydettiği görülmektedir. Ancak bu durum, fonun artırılması gerekliliğini değiştirmemektedir. Özellikle kütüphane ve kültürel eğitime ayrılan fon ciddi bir sorunu bünyesinde barındırmaktadır. Öncelikle bu alana ayrılan fonu artırılmaması, araştırma ve çalışma alanlarının yetersizliğinden, kaynaklara erişim sıkıntısından, okuma ve araştırmaya yönelik temayülümüzün artmamasından ötürü serzenişleri anlamsız kılmaktadır. Kültürel faaliyetlere önem vermek gelecekteki Türkiye'nin yüzünü değiştirecektir. Toplumumuzda yaratıcı, girişimci, yeniliklere uyum sağlayabilen daha dışa dönük bireyler yetiştirebilmek için kültür ve ekonominin kesiştiği iletişim, ticaret gibi sektörleri de revize etmeye ihtiyaç vardır.

Türkiye'de kültürel istihdamın genel istihdam içindeki payı AB ortalamasının altındadır. Kültürel katılım azdır ve kültürel istihdam içinde eğitim düzeyi yüksek olanların oranı AB ortalamasından düşüktür. Ancak kültürel istihdam AB ülkelerine göre daha genç bir yapıdadır (Özpınar, 2018: 314). Aslında Türkiye'nin potansiyel genç istihdam yapısını doğru yönlendirmesi ve koruması gerekliliği burada da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de kültürel meslekleri teşvik edici kamu politikaları izlenmelidir. Ancak bunun için öncelikle ekonomik ve sosyal güvenceler sağlanmalıdır. Bu durumda genç işsizlikle mücadele hususunda kültürel istihdamı artırmaya yönelik politikalar izlemek, sürdürülebilir bir kalkınma adına ciddi bir adım olacaktır.

Dijitalleşmeyle birlikte birçok kaynağa erişim dijital platformlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Elektronik kaynakların yaygınlaşması geleneksel yayıncılığı her geçen gün zora sokmaktadır. Ayrıca kurdaki dalgalanmalar da kâğıt fiyatları dolayısıyla yayıncılık sektörünü tahrip eden başka bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelinen noktada yayıncılık sektörünü destekleyici fonlar oluşturmak aslında kültür ekonomisini desteklemek anlamına gelecektir.

Kültürel aktivitelere katılma gerek psikolojik gerek sosyolojik olarak iyileştirici bir etkiye sahiptir. Özellikle gençlerin artan mutsuzluk oranlarına baktığımızda ruhsal bunalıma girmeme, araştırma ve çalışma potansiyelini artırma adına bu aktiviteler ciddi bir öneme sahiptir. Türkiye pandemi verileri dışarıda tutulduğunda, geçmiş dönemlere göre iyileşme kaydetmiş olsa da konser, sinema, tiyatro, opera gibi etkinliklere katılma ve bunları düzenli takip etme konusunda yetersizdir. Bu durumu sadece bireysel istek olarak düşünmemek daha anlamlı olacaktır. Ekonomik imkânlar ilk akla gelen unsur olmakla birlikte birçok etkinliği online platformlar üzerinden takip etme durumu da söz konusudur. Bu noktada özellikle öğrencilere ücretsiz etkinlikler düzenlemek kültürel aktivitelere katılımın iyileştirici ve geliştirici yanından faydalanmak için giderek önem kazanacaktır. Bunların sadece sanal

mecralarda takip edilmesi, sosyal ve psikolojik olumsuzlukların yanında kültürel istihdamı da her geçen gün riske atacaktır.

GSYİH ve ülkelerin kazandıkları madalya sayısı arasında tespit edilen kuvvetli bir pozitif korelasyon aslında yetenek ve azim istenen hususlarda dahi ekonomik imkânın var olmasının önemini açıkça göstermiştir. Dolayısıyla sürdürülebilir bir kalkınma sağlayamamanın olumsuz emareleri buraya da yansımıştır. Ekonomik ve sosyal gelişmişliğin göstergesi niteliğinde olan spor faaliyetlerine gerek yönlendirmede gerek yetenekleri geliştirmede gerekse bunu uluslararası düzeyde temsil etmede Türkiye her geçen yıl gelişme gösterse de spor kulüplerini artırmalı ve profesyonel hocalarla potansiyel yetenekleri keşfetmelidir.

Turizm, zorlu ekonomik süreçlerde dahi Türkiye ekonomisine hayat vermektedir. Dolayısıyla turizm gelirlerinin, GSYİH içindeki payını artırmak, var olan potansiyelimizi doğru kullanmak anlamına gelecektir. Türkiye'nin olağanüstü koşullar meydana gelmedikçe turizm gelirlerinde keskin bir düşüş yaşanacağını söylemek mümkün değildir. Bu noktada yabancı ülkeler ile siyasi gerilimlerin en aza indirilmesi, jeopolitik konumumuzun riskli olmasına karşın yabancı turistlere güven verilmesi, yeme içme, eğlence mekânlarının iyileştirilmesi ve girişimlerin, bu alandaki talepleri karşılayacak işletmeler üzerinde düşünülerek yapılması, turizm gelirlerinin istikrarlı bir artışını temin edecektir.

Sonuç

Araştırma, Türkiye'nin toplumsal yapısını ekonomik ve sosyal göstergeler ekseninde ele almıştır. Temel başlıklar altında yaşadığımız değişimi ortaya koymuştur. Elde edilen verileri literatür ışığında analiz etmek ve konu hakkında yapılan bazı önemli çalışmalara değinmek daha geniş bir perspektiften bakma olanağı tanımıştır. Güncel veriler ile yıllar içinde yaşanan dalgalanmaları, kırılma noktalarını, bunların olası sebeplerini ve etkilerini tespit etmek yaşanan değişimi anlamlandırmayı kolaylaştırmıştır. Rapor, temel bulgulardan hareketle çeşitli öneriler sunmuştur.

Verilerin gösterdiği bazı kritik noktalar mevcuttur. Doğurganlık oranının "nüfus yenilenme düzeyi" olarak kabul edilen 2,1'in altına düşmesi kaygı vericidir. Türkiye'de nüfus artış hızı kritik bir şekilde düşmektedir. Genç nüfusun azalması ve yaşlı nüfusun artması uzun vadede ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep olma riski taşımaktadır. Türkiye'nin düşük doğum ve ölüm hızları göz önünde bulundurularak önümüzdeki 25 yıl içerisinde çok yaşlı ülkeler grubunda yer alma ihtimali olduğu düşünülmektedir.

Tek kişilik, sadece eşlerden oluşan, eşler ve çocuklardan oluşan ve tek ebeveyn ve çocuklardan oluşan hanelerin artışı dikkate alındığında geleneksel aile yapısında değişim söz konusudur. Şüphesiz bunda şehirleşme ve istihdam alanlarında yaşanan değişimlerin etkisi büyüktür. Ancak geneli kapsayan bir demografik yakınsama söz konusu değildir. Bölgeler arasında demografik farklılıklar mevcuttur.

Eğitim seviyesi yüksek genç nüfusun varlığı, toplumsal ve ekonomik anlamda ciddi öneme sahiptir. Ülkemizde lise sonrası eğitim alanlar, lise mezunu sayısını geçememiştir. Beşerî nüfusun niteliği bu anlamda halen eksikliğe işaret etmektedir. Üniversite mezunu sayısındaki artış ilerleyen yıllarda beşerî sermaye adına olumlu bir etki uyandırmaktadır. Ancak burada da başka bir sorun karşımıza çıkmaktadır. İstihdam yaratılmadığı sürece üniversite mezunu gençler işsiz kalmakta ya da aldığı formas-

yonun dışında, çoğunlukla nitelik gerektirmeyen işlerde çalışmak zorunda kalmaktadır. Ortaya çıkan bu nitelik uyumsuzluğu sorunu ise her geçen gün kendini daha derinden hissettirmektedir.

Türkiye toplumu için boşanma, kültürel kodları nedeniyle zor kabul edilen bir durum olsa da boşanmaların artışını gösteren veriler bu duruma yönelik algının da değişebileceğini gösterir niteliktedir. Kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi ve istihdama dâhil olmasıyla bu durum daha anlaşılabilir olacaktır. Yaygın kanaatin aksine boşanmaların artması aileye verilen önemin azalmasıyla doğru ilişki değildir. Nitekim son on yıldır nüfusun neredeyse yarısını evliler oluşturmaktadır ve evlilik halen teşvik edilmektedir. Ancak kadınların hayatlarını kendi imkânlarıyla idame ettirebilme olanağına görece daha rahat erişmesi, sıkıntılı bir evliliği sürdürmekten ziyade sonlandırmaya yönelik tavır takınma durumunu artırmıştır. Öte yandan kadınların toplumsal alana katılımı artarken halen dezavantajlı konumda olduğu ve birçok güçlükle karşılaştığı görülmektedir. Gerek istihdam sıkıntısı gerek yönetici konumlarında sembolik temsilleri bunu gösterir niteliktedir.

Türkiye, krizlerle kesintiye uğramakla beraber 2002 yılından sonra ekonomik anlamda olumlu göstergelere de sahiptir. Ancak kişi başı GSYİH'si 2016 yılından beri dünya ortalamasının altındadır. Ayrıca Türkiye'nin enflasyon değeri hiçbir zaman OECD seviyesine inmemiştir. Verilere göre 2020 yılında yıllık hanehalkı kullanılabilir ortalama gelir artmıştır. Ancak bu veri enflasyon değeriyle okunmadığı takdirde bir anlam ifade etmeyecektir. Çünkü son yıllarda enflasyon değerleri de yükselmektedir. Dolayısıyla yüksek enflasyon ve yükselen döviz kuru karşısında bir refah artışı yaşanmamıştır.

Türkiye'de ekonomik istikrar sağlanamamaktadır. Yüksek enflasyon, kur dalgalanmaları, düzenleyici ve denetleyici kurumların eksikliği ve bu kurumların hukuki sahada mevcut eksikliklerden dolayı

uygulamada aksaklık yaşaması, sermaye eksikliği, girişimcilerin uzun vadeli yatırımlardan ziyade kısa vadeli getirilere yönelmesi gibi artırılabilir birçok sebeple Türkiye ekonomisi adeta kısır bir döngü içerisinde. Zaman zaman bazı iyileşmeler yaşan- sa da ekonomide bütüncül bir değişim ve istikrarlı bir gelişim yoktur. Gelineen noktada siyasal düzen- lemeler, kurumsal işleyiş, özel sektörün bakış açısı ve davranış değiştirmesi, yabancı yatırımlara güven veren bir saha sunulmasına kadar geniş yelpazede bir dönüşüme ihtiyaç vardır.

Türkiye'nin bilgi toplumuna geçiş aşaması geç ve biçimsiz olmuştur. Bu durum iş gücü piyasasına net olarak yansımıştır. 1950'lerde sanayileşme hızlan- masına rağmen beklenen seviyelere ulaşamamıştır. Üretimde 1980'lere kadar tarım ağırlığını korumuş- tur. Neoliberal iktisat politikalarıyla tarımda gerile- me yaşanırken, hizmet sektörüne hızlı bir kayma meydana gelmiştir. Son kırk yılda hizmet sektörü iki kattan daha fazla bir artış göstermiştir. Yoğun bir şekilde tarımdan hizmetler sektörüne geçiş, iş gücünü karşılayacak istihdamın oluşturulamaması, kadınların yeterli oranda iş gücüne dâhil edilmeme- si ekonomik kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Nite- likli iş gücüne istihdam alanı açılmaması ise eğitime verilen önemi giderek azaltma riskine sahiptir. Oysa özellikle yaşadığımız COVID-19 salgını nitelikli iş gü- cünün öneminin kavranması gerekliliğini derinden hissettirmiştir. Fiziksel yetkinlikler gerektiren işler daralırken, mekanik yetkinlikler ve iletişim becerisi gerektiren işler önemini artırmıştır. Dolayısıyla ülke- mizin, dijitalleşmeye ve mesleklerin dönüşümüne uyum sağlayacak potansiyel genç nüfusu destek- lemesi oldukça önemlidir.

Neoliberal politikaların etkisiyle eşitsizlik giderek derinleşmektedir. Orta sınıf konum ve statü kaybı yaşarken alt sınıf genişlemektedir. Servet giderek tek elde toplanmaktadır. Mutlak yoksulluk küresel refahtan dolayı azalmaktadır. Tek asgari maaşla geçinen bir hanehalkı için aylık ortalama harcama toplamının elde edilen kazancın üzerine çıkması, geçim sıkıntısı ve eşitsizliğin kronikleşmesi anlamı- na gelmektedir.

Toplumun tüm kesimini kapsamayı hedefleyen sosyal güvenlik sisteminin uygulamada sorunlar yaşadığı görülmektedir. Sosyal güvenlik kapsamına dâhil olan nüfus giderek artsa da sistem her yıl açık vermektedir. Yaşlılık oranının artmasına paralel ola-

rak artan emeklilik ve sağlık giderleri sistemi finan- sal açıdan zorlamakta iken bunlara yönetsel sorun- lar da eklenmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarının Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nda tek çatı altında birleşmesi, sorunların çözümünde önemli bir yere sahiptir. Ancak fonun değerlendirilmesinde yaşanan karmaşıklıklar, sistemin siyasal müdaha- lelerle politik bir araç haline gelmesi gibi etkenler, sistemin açık vermesine sebep olmakta ve durum ekonomik büyümeye negatif olarak yansımaktadır. Sürdürebilir bir sosyal güvenlik sisteminin sağlan- ması, makroekonomik göstergelerde oluşan tablo- nun iyileşmesine katkı sunacaktır.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin yükseldiği ev- rede Türkiye bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak Türkiye'de yüksek teknoloji ihracatı oldukça düşük seviyededir. Uzun dönem kapalı ekonomiye sahip olmamızın bunda olumsuz etkisi söz konusudur. Ekonominin dışa açılmasıyla bilim ve teknolo- ji alanında da olumlu etkiler görülse de bu henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır. Teknolojik geliş- me göstergelerinde üst sıralarda yer alan ülkelerin alana ciddi yatırımlar yaptığı, teknoloji transferi ile yetinmediği ve üniversite-sanayi iş birliklerini güç- lendirdiği görülmektedir. Ancak ülkemizde bu konu- larda ciddi bir eksiklik mevcuttur. İş birliği yapılarak yürütülecek projelere ve Ar-Ge alanına daha fazla yatırım yatmaya ihtiyaç vardır.

Sağlık sistemi; Türkiye'de kişi başına düşen toplam hekim ve yatak sayısı, hizmetlere erişim noktala- rında olumlu göstergelere sahiptir. Sağlık için hiz- metlere erişim, sağlık sisteminin özelleşmesinden bağımsız değildir. Sağlık sisteminde özelleşme eği- limi giderek artmıştır. Sağlık sistemine erişim temel insani hak çerçevesinde olmasına rağmen nitelikli sağlık hizmetlerine yüksek gelir grupları rahatlıkla ulaşırken alt gelir gruplarının zorlanması riski söz konusudur. Kamuda uzun süre bekleme, doktor- ların daha yoğun olması gibi handikaplar mevcut- tur. Bu durumda sağlık hizmetleri sağlayıcısı olarak devletin rolünü tekrar sorgulamak gerekmektedir. Türkiye bu noktada birçok Avrupa ülkesinden daha iyi durumda olmasına rağmen ülkemizin sağlık sis- teminde kamusal yatırımları artırmaya, hekimlerin kamudaki konumunu iyileştirmeye ve devlet has- tanelerindeki yoğunluk nedeniyle özel hastanelere giden hastalara kamunun maddi destek vermesini sağlamaya ihtiyacı vardır.

Türkiye hem göç alan hem de göç veren bir ülke olmanın yanında, bölgesindeki son yıllarda yaşanan gelişmelerle birlikte dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke konuma gelmiştir. Bu çerçevede ülkemiz, özellikle çevre ülkelerde meydana gelen savaşların etkisiyle yoğun bir kitlesel göç ile karşı karşıya kalmıştır. Karşılaşılan durum tedbirli ve planlı işleyen bir süreçten farklıdır. Öngörülemeyen bazı hususlar; işsizliğin artması, iş gücünün ucuzlaması, ağır yaşam koşullarında çalıştırılma gibi sıkıntıların yanı sıra göçmen karşıtlığının ve toplumsal huzursuzlukların artması gibi çeşitli sorunları da tetiklemiştir. Ülkemiz Avrupa ülkelerinin tutucu ve dışlayıcı tavrının aksine insani yardımı gözeterek göçmen politikalarını düzenlemektedir. Fakat düzensiz göç hareketlerine karşı önlem alma ihtiyacı her geçen gün kendini hissettirmektedir. Yabancı nüfusa yönelik politikaların yenilenmesi, ekonomik sorunların giderilmesi ve birlikte yaşama kültürünün benimsenmesi adına önem arz etmektedir. Türkiye’den giden göç ise genç yaş grubunda yoğunlaşmakta ve nitelikli gençlerin beyin göçü kapsamında ayrıldığı tespit edilmektedir. Bu aslında olağan bir durumu yansıtmaktadır. Ancak veriler bize genç ve nitelikli iş gücünü istihdam etme ve eğitimde kaliteyi artırma gerekliliğini bir başka açıdan vurgulamaktadır.

Eğitim istatistikleri ile ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arasında kuvvetli bir korelasyon vardır. Dolayısıyla eğitimin niteliğini artırmaya yönelik geliştirilecek stratejiler, ekonomik kalkınmaya da doğrudan etki edecektir. Ülkemizde eğitim için gerekli olan temel fiziki koşullar büyük ölçüde sağlanmış durumdadır. Ancak gündemimize alınması gereken, nitelikli eğitim hakkına herkesin erişebilmesi olmalıdır. Eğiti-

min içeriği, niteliğini belirleyen unsurdur. Günümüzde eğitim teknolojilerinin eğitim sürecine ne derece dâhil edildiği de eğitim niteliğinin göstergelerinden biridir. COVID-19 salgını, eğitim süreçlerine teknolojinin entegre edilmesi gerekliliğini derinden hissettirmiştir. Ancak ülkemizde gerek teknolojik araç gerek internet alt yapısı konusunda eğitimde fırsat eşitliğinin yeterince sağlanamadığı bilinen bir gerçektir ve bu sağlanmalıdır. Ayrıca hem eğitim veren hem eğitim alan bireylerin eğitim teknolojilerini kullanma becerilerini de geliştirmesi gereklidir. Aksi takdirde yukarı doğru hareketlilik için anahtar konumda olan eğitimin, özellikle bölgesel bazlı baktığımızda,, dezavantajlı konumda olanların ve varsıl kesimlerin mevcut konumlarını sürdürmesinde araç olması durumu devam edecektir.

Kültür politikaları, fiziksel kaynakların ve insan kaynaklarının etkili biçimde kullanılarak kültürel ihtiyaçların karşılanmasını ifade etmektedir. Kültür politikaları, ekonomik ve sosyal kalkınma adına önemli ve gereklidir. Ancak kültürel harcamalar ve GSYİH arasındaki ilişki dikkate alındığında, Türkiye’de özellikle ekonomik sıkıntılar yaşandığı zaman kültürel harcamaların azaltıldığı görülmektedir. Kültürel katılım ve kültürel istihdam noktasında da sıkıntılı bir tablo karşımızdadır. Oysa değişen gelecekte; yeniliklere uyum sağlamak, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak adına kültür sektöründe yer alacak profesyonellere ve iyi hazırlanmış kültürel politikalara ihtiyaç vardır. Ekonomik kalkınma için kültür politikalarının göz ardı edilmemesi gerekir. Gelecekte mesleklerin de büyük dönüşüm yaşayacağı düşünüldüğünde ülkemizde potansiyel genç nüfustaki yaratıcı ve girişimci zihinleri ortaya çıkarmak adına bu politikalar geliştirilmelidir.

Kaynakça

- Akben-Selcuk, E. (2017). Personality, motivation, and math achievement among Turkish students: Evidence from PISA data. *Perceptual and Motor Skills*, 124(2), 514-530.
- Aksoğan, G. ve Elveren, A. (2012). Türkiye’de savunma, sağlık ve eğitim harcamaları ve gelir eşitsizliği (1970-2008): Ekonomik bir inceleme. *Sosyoekonomi*, 17(17), 263-280.
- Aksüyek, H. ve Yılmaz, H. B. (2017). Kur riskinin inşaat projeleri üzerindeki etkisi ve korunma yöntemleri. *Ulak Bilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 179-198.
- Aktaş, E. E. ve Dokuzoğlu, S. (2021). Sosyal transfer harcamaları-gelir eşitsizliği ilişkisi: Karşılaştırmalı panel nedensellik analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59, 120-140.
- Alavi, S. S., Mohammadi, M. R., Souri, H., Kalhori, S. M., Janatifard, F. ve Sepahbodi, G. (2017). Personality, driving behavior and mental disorders factors as predictors of road traffic accidents based on logistic regression. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 42(1), 24-31.
- Altaş, D. ve Yilmazer, A. (2021). Yaşam memnuniyeti ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sıralı lojistik regresyon analiziyle incelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 07(02), 67-76.
- Anbarci, N., Escaleras, M. ve Register, C. A. (2009). Traffic fatalities: Does income inequality create an externality?. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D’économique*, 42(1), 244-266.
- Aras, G. (2017). Edebiyat ve kültür: Bireysel ve toplumsal gelişmede okuma ve kütüphane alışkanlığı üzerine. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 945-968.
- Armağan, R. (2007). Türkiye’de gelir ve kurumlar vergisi oranlarında indirimin vergi gelirleri üzerine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 227-252.
- Atanan Çok, Kalan Az. (2015, 30 Eylül). Erişim adresi <https://www.egitimreformugirisimi.org/atanan-cok-kalan-az/>.
- Arun, Ö. (2016). Çağdaş Türkiye’de yaşlılık ve eşitsizlik. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6(2), 29-48.
- Ateca-Amestoy, V., Gerstenblüth, M., Mussio, I. ve Rossi, M. (2016). How do cultural activities influence happiness? Investigating the relationship between self-reported well-being and leisure. *Estudios Económicos (México, DF)*, 31(2), 217-234.
- Ateş, Z. G. (2020). Covid-19’un işverenin iş sağlığı ve güvenliği konusunda alması gereken önlemlere etkisi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Covid-19 Hukuk Özel Sayısı*, 161-179.
- Aydın, A. (2021). Türkiye’de bölgelere göre yoksulluk oranlarının sorgulayıcı veri çözümlemesi teknikleri ile analizi. *Econharran*, 5(7), 184-220.
- Aydın, K. (2019). Türkiye’de konut sahipliği, konut koşulları ve konut kalite endeksi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 39(2), 277-301.
- Aydoğdu, H. (2020). Okuma alışkanlığı ve okul kütüphanelerinin bireysel gelişime etkisi üzerine bir değerlendirme. *Milli Eğitim Dergisi*, 49(225), 201-226.
- Aysan, F. (2020). *Geleceğin Türkiye’inde Sosyal Politikalar*. İstanbul: İLKE Vakfı.
- Bakış, O., & Acarii, U. (2020). *Türkiye ekonomisinde toplam faktör verimliliğinin seyri: sektörel bakış, 1980-2018* (No. 19). Betam Working Paper Series.
- Balaban, O. (2011). İnşaat sektörü neyin lokomotif?. *Birikim Sosyalist Kültür Dergisi*, 270, 19-26.
- Balaban, O. (2012). The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, 36(1), 26-35.
- Barata, R. ve Castro, P. (2013). “I feel recycling matters... sometimes”: The negative influence of ambivalence on waste separation among teenagers. *The Social Science Journal*, 50(3), 313-320.
- Baştürk, S. (2011). Üniversiteye giriş sınavına hazırlanma sürecinin öğrencilerin matematik öğrenmeleri üzerine olumsuz yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 40(40), 69-79.
- Bayın, G. (2016). Doğuşta ve ileri yaşta beklenen yaşam sürelerine etki eden faktörlerin belirlenmesi. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(3), 93-103.
- Bayırbağ, M. K., Göksel, A. ve Çelik, C. (2018). Child poverty and youth unemployment in Turkey. *Poverty and Public Policy*, 10(3), 390-413.
- Beyaz-Sipahi, B. (2021). Türkiye’de eğitim harcamaları gelir dağılımı ve enflasyon ilişkisi: Eşbütünleşme analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 553-567.
- Bocutoğlu, E. (2016). Piketty’nin ikiz günahı: Gelir ve servet dağılımı meselesini tekrar iktisadi analizin merkezine yerleştirmek ve küresel servet vergisi önermek. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12), 30-53.
- Bostan, H. ve Sertkaya-Doğan, Ö. (2019). Türkiye’nin demografik dönüşümü ve nüfus projeksiyonlarına göre fırsatlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 24(41), 61-90.

- Börüban, C. ve Özgür-Güler, E. (2020). Milli gelirin sanitasyon olanakları ve çevre üzerine etkisi: bir yol analizi uygulaması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 80-93.
- Buğra, A. (2020). Politics of social policy in a late industrializing country: The case of Turkey. *Development and Change*, 51(2), 442-462.
- Bülbül, S. H., Dibek, E. M., Peker, A. G. C., Araz, N. Ç. ve Altuğ, Ü. (2014). Toplumumuzda okuma alışkanlığı ve medya takibini etkileyen faktörler. *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 13(1), 47-56.
- Bülbül, S. ve Doğan, S. (2016). Suça sürüklenen çocukların durumu ve çözüm önerileri. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 59, 31-36.
- Caarls, K. ve de Valk, H. A. (2018). Regional diffusion of divorce in Turkey. *European Journal of Population*, 34(4), 609-636.
- Can, B. ve Avci, S. (2019). Demografik fırsat penceresi Türkiye için demografik kriz penceresine dönüşecek mi?. *1. İstanbul uluslararası coğrafya kongresi bildiri kitabı* içinde (ss. 211-221). İstanbul: İstanbul University Press.
- Caner, M., Grennes, T. ve Koehler-Geib, F. (2010). Finding the tipping point: When sovereign debt turns bad (World Bank Policy Research Working Paper 5391).
- Cecchetti, S., Mohanty, M. ve Zampolli, F. (2011). Achieving growth amid fiscal imbalances: the real effects of debt. *Proceedings - Economic Policy Symposium - Jackson Hole, Federal Reserve Bank of Kansas City* (ss. 145-196).
- Çetintepe, S. P. ve İlhan, M. N. (2020). COVID-19 Salgınında sağlık çalışanlarında risk azaltılması. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4, 50-54.
- Credit Suisse, (2021). *Global wealth report 2021*. 7 Aralık 2021 tarihinde <https://www.credit-suisse.com/lu/en/articles/media-releases/global-wealth-report-2021-202106.html> adresinden erişildi.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2019). Yabancıların çalışma izinleri. Erişim adresi <https://www.csgb.gov.tr/media/63117/yabanciizin2019.pdf>
- Çeber, U. T. (2012). Beyaz gelecek projesi. M. Köse (Ed.), *Uluslararası Çocuklar için Adalet Sempozyumu* içinde (ss. 62-74). Ankara
- Çetin, A., M., Piyal, B., Akdur, R. (2018). Trafik Kazaları ve Eşitsizlikler, A.Akın (Ed.), *Eşitsizlikler ve Sağlık Sonuçları* içinde (95-100. ss). Ankara:Türkiye Klinikleri.
- Çiftçi, H. (2003). Türkiye'nin bilim ve teknoloji stratejisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 57-73.
- Demir-Seker, S., Nas-Ozen, E. ve Acar-Erdogan, A. (2020). Jobs at risk in Turkey: Identifying the Impact of COVID-19. *Social Protection and Jobs Discussion Paper No. 2004*. World Bank, Washington, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34360>.
- Derksen, L. ve Gartrell, J. (1993). The social context of recycling. *American Sociological Review*, 58(3), 434-442.
- Dikmen, A. Ç. (2019). Türkiye'de güneş ve rüzgâr enerjisinden elektrik üretiminin sera gazı emisyonları ve çevre maliyetinin azalmasına katkıları. *Journal of Turkish Studies*, 14(2), 257-293.
- Dinç, D. T. (2020). 1980 sonrası Türkiye'de uygulanan teknoloji politikaları ve Türkiye açısından teknolojik gelişme göstergeleri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (28), 119-136.
- DİSK-AR. (2021, 11 Ocak). *İşsizlik ve istihdamın görünümü raporu*. 18 Ekim 2021 tarihinde <http://arastirma.disk.org.tr/?p=4752> adresinden erişildi.
- Dökmen, G. (2018). Kurumlar vergisi oranı-hasilat ilişkisi: OECD örneği. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 77-97.
- Duman, A. (2010). Female education inequality in Turkey: factors affecting girls' schooling decisions. *International Journal of Education Economics and Development*, 1(3), 243-258.
- Durkaya, M. ve Ceylan, S. (2006). Vergi gelirleri ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 150, 79-89.
- Durmuş, M. (2021). Covid-19 salgını ve servet vergisi ihtiyacı. *Politik Ekonomik Kuram*, 5(1), 95-131.
- Eğilmez, M. (2021, 9 Ağustos). *Ülkelerin geliriyle elde ettiği madalya sayısı arasındaki ilişki*. 1 Kasım 2021 tarihinde <https://www.mahfiegilmez.com/2021/08/ulkelerin-geliriyle-elde-ettiği.html> adresinden erişildi.
- Emilia, J., Vergil, V. ve Monica, T. (2008). The impact of cultural-creative industries on the economic growth-a quantitative approach. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 17(2), 934-940.
- Erden, C. ve Koyuncu, F. T. (2014). Kalkınma ve çevresel sağlık riskleri: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 9-23.
- Eren, H. ve Ömürbek, N. (2020). Türkiye'nin sağlık göstergeleri açısından kümelenmesi ve performans analizi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 11(29), 421-452.
- Ergin, N., E. (2017, 22 Ağustos). *Kurumlar vergisi oranını indirmek yeterli mi?* 23 Ekim 2021 tarihinde <https://www.dunya.com/kose-yazisi/kurumlar-vergisi-oranini-indirmek-yeterli-mi/378604> adresinden erişildi.
- Ergocmen, B. (2012). Demographic profile of Turkey: Specifics and challenges. Groth, H. ve Sousa-Poza, A. (Ed.), *Population dynamics in Muslim countries* içinde (ss. 117-130). Berlin, Heidelberg: Springer.
- Erkayhan, Ş. ve Ülke, Y. B. (2017). Digitalization of the book publishing industry. A study on the e-book publishing in Turkey. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 7(4), 61-78.

- Eroğlu, E. (2016). *Devletin tarihsel gelişimi bağlamında devlet bütçesinin ekonomi politikası: Türk devlet bütçesi açısından bir analiz*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Erol, H. ve Özdemir, A. (2014). Türkiye’de sağlık reformları ve sağlık harcamalarının değerlendirilmesi. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 4(1), 9-34.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Eurostat. (2018, 23 Nisan). *World book day*. 23 Ekim 2021 tarihinde <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20180423-1> adresinden erişildi.
- Getzner, M. (2015). Cultural politics: Exploring determinants of cultural expenditure. *Poetics*, 49, 60-75.
- Gümüş, S. ve Kayhan, S. (2012). The relationship between economic growth and school enrollment rates: Time series evidence from Turkey. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 7(1), 24-38.
- Güleç, İ., Çelik, S. ve Demirhan, B. (2012). Yaşam boyu öğrenme nedir? Kavram ve kapsamı üzerine bir değerlendirme. *Sakarya University Journal of Education*, 2(3), 34-48.
- Gümüş, E. (2010). *Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi: Mevcut durum, sorunlar ve öneriler*. İstanbul: SETAV.
- Gündoğdu, S., & Walker, T. R. (2021). Why Turkey should not import plastic waste pollution from developed countries?. *Marine Pollution Bulletin*, 171.
- Hanushek, E. A. (2016). Will more higher education improve economic growth?. *Oxford Review of Economic Policy*, 32(4), 538-552.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye’nin uluslararası göç politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet oluşumundan ulus-ötesi dönüşümlere*. İstanbul: MiReKoc.
- İncikabı, L., Pektaş, M. ve Süle, C. (2016). Ortaöğretime geçiş sınavlarındaki matematik ve fen sorularının PISA problem çözme çerçevesine göre incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 649-662.
- İSİG Meclisi. (2021). *2020 Yılı İş Cinayetleri Raporu*. <https://www.isigmeclisi.org/20608-2020-is-cinayetleri-raporu> adresinden erişilmiştir.
- Jacobo, A. D. ve Jalile, I. R. (2017, Eylül). *The impact of government debt on economic growth: an overview for Latin America* (Working Papers of the Department of Economics University of Perugia No: 28). 15 Kasım 2021 tarihinde http://www.econ.unipg.it/files/generale/wp_2017/wp_28_2017_jacobo_jalile.pdf adresinden erişildi.
- Jazeera, A. ve Aktaş, Salman, U. (2015, 30 Eylül). *Atanan çok, kalan az*. 12 Kasım 2021 tarihinde <https://www.egitim-reformugirisimi.org/atanan-cok-kalan-az/> adresinden erişildi.
- Kaplan, Y. ve Aktaş, M. T. (2021). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile gelir eşitsizliği ilişkisi: Literatür incelemesi. *Economics Literature*, 3(1), 46-64.
- Karaçimen, E. (2014). Financialization in Turkey: The case of consumer debt. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 16(2), 161-180.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orada bir köy var uzakta: Erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaya, H. S. ve Dökmeci, V. (2017). Development of urban hierarchies at the country and regional levels in Turkey. *AJ ZITU Journal of the Faculty of Architecture*, 14(2), 131-149.
- Kaya, H. ve Selçuk, Ö. (2019). Demografik dinamikler ve geleceğin işgücü. M. Taşdemir (Ed.), *Geleceğin Türkiye’de ekonomi içinde* (ss. 54-75). İstanbul: İLKE Vakfı.
- Kaya, Y. (2010). Küreselleşme ve iktisadi entegrasyon bağlamında 2000 sonrasında Türkiye ekonomisi. *İnsan ve Toplum*, 1(1), 67-85.
- Kayalidere, G. ve Şahin, H. (2014). Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının gelişimi ve yoksulluk. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 57-75.
- Kayman, E. A., Ilbars, Z. ve Artuner, G. (2012). Adult Education in Turkey: In terms of lifelong learning. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 5858-5861.
- Kaymas, S. (2020). Is development possible without cultural policies? Rethinking creative industries and sustainable development in the case of Turkey. *Creative Industries Journal*, 13(1), 72-92.
- Kaynar, M. ve Parlak, İ. (2005). *Her ile bir üniversite: Türkiye’de yükseköğretim sisteminin çöküşü*. İstanbul: Paragraf Yayın.
- Kıziler, N. (2017). Türkiye’de yoksullukla mücadele ve sosyal transfer harcamaları. *Journal of Life Economics*, 4(1), 77-100.
- Kimenyi, M. S. (2011). Contribution of higher education to economic development: A survey of international evidence. *Journal of African Economies*, 20(3), 14-49.
- Koc, N. ve Çelik, B. (2015). The impact of number of students per teacher on student achievement. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 177, 65-70.
- Konuk Şeker, D. ve Ocakçı, F. (2014). Yoksulluğun çocuk sayısı üzerine çok boyutlu etkileri. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 13 (1), 57-68.
- Köstekçi, A. ve Yıldız, F. (2021). Kamu borç yönetiminde etkinliğin ülkelerin makroekonomik performansına etkisi: OECD ülkeleri örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 445-462.
- Kutlu İ. (2021). *Türkiye’de Sağlıkta Özelleşmenin Sonuçları: Sağlık Hizmetlerinin Değişen Arz ve Talep Yapısı* (Politika Notu: 2021/18). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Kupfer, A. (2015). *Educational upward mobility: Practices of social changes*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kuyumcu, Z. Ç., Aslan, H., Yose, M. A. ve Ahadi, S. (2020). Türkiye’de trafik kazaları ve sürücülerin kazalardaki payı. *Academic Perspective Procedia*, 3(1), 694-702.

- Küçük, E. (2017). Türkiye'de kademeler arası geçiş ve öğrenici akışının gelişimi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 50(1), 43-97.
- Laal, M. ve Salamati, P. (2012). Lifelong learning; why do we need it?. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 31, 399-403.
- Mercan, M. ve Sezer, S. (2014). The effect of education expenditure on economic growth: The case of Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 925-930.
- Nerdrum, L., ve Erikson, T. (2001). Intellectual capital: A human capital perspective. *Journal of Intellectual Capital*, 2(2), 127-135.
- Odden, A. (1990). Class size and student achievement: Research-Based policy alternatives. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 12(2), 213-227.
- OECD (2021), *Daily smokers (indicator)*. 15 Ekim 2021 tarihinde <https://doi.org/10.1787/1ff488c2-en> adresinden erişildi.
- OECD (2021), *Overweight or obese population (indicator)*. 15 Ekim 2021 tarihinde <https://doi.org/10.1787/86583552-en> adresinden erişildi.
- OECD (2019), *Society at a glance 2019: OECD social indicators*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/soc_glance-2019-en
- Oktay, T. (2016). 6360 sayılı kanun'a dayalı büyükşehir belediye reformunu anlama ve anlamlandırma. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS)*, 1(1), 71-131.
- Organ, İ. ve Yavuz, E. (2017). Sosyal güvenlik sistemi açıklarının analizi ve ekonomi üzerindeki etkisi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 105-123.
- Orhan, U. (2019). Ceza infaz kurumlarının özelleştirilmesi. *Ceza Hukuku Dergisi*, 14(41), 775-799.
- Ortaköylü-Uysallı, Z. D. (2017). *Empowerment of women through non-formal education programs in Turkey* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öniş, Z., & Özçelik, E. (2019). Küreselleşme, Servet Eşitsizliği ve Demokrasi Üçgeni Üzerine. *Çalışma ve Toplum*, 60, 259-278.
- Özdemir, M. Z. D. (2005). Türkiye'de kültürel mirasın korunmasına kısa bir bakış. *Planlama*, 31, 20-25.
- Özdemir, R. (2018). Mukayeseli hukuk çerçevesinde Suriyeli mültecilerin hukuki statüsü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 89-113.
- Özgür, H. ve Yavuzçehre, P. S. (2016). Türkiye'nin büyükşehir belediyesi sistemi: 1982-2015. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 903-926.
- Özkul, G. ve Öztürk, A. (2021). Türkiye'de döviz kuru oynaklığı ile dış borç stoku arasındaki ilişkinin toda-yamamoto nedensellik testi ile analizi. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 46-63.
- Özoğlu, M., Gür, B. S. ve Gümüş, S. (2016). Rapid expansion of higher education in Turkey: The challenges of recently established public universities (2006-2013). *Higher Education Policy*, 29(1), 21-39.
- Özpınar, Ş. (2018). Kültürel istihdam: Türkiye ve AB karşılaştırması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 297-317.
- Özsoy, C. E. (2015). Mesleki eğitim-istihdam ilişkisi: Türkiye'de mesleki eğitimin kalite ve kantitesi üzerine düşünceler. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(5), 173-181.
- Paköz, M. Z. (2021). *Türkiye'de ev sahipliği ve kiracılığın değişen yapısı*, (Politika Notu: 2021/33). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı.
- Paksoy, H. M., Paksoy, S. ve Özçalıcı, M. (2012). Türkiye'de yükseköğrenim gören yabancı uyruklu öğrencilerin sosyal sorunları: GAP bölgesi üniversiteleri örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 85-94.
- Penpecioglu, M. (2011). Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler. *Birikim*, 270, 62-73.
- Reyes-Martínez, J., Takeuchi, D., Martínez-Martínez, O. A. ve Lombe, M. (2021). The role of cultural participation on subjective well-being in Mexico. *Applied Research in Quality of Life*, 16(3), 1321-1341.
- Ritchie, H. ve Roser, M. (2018, Nisan). *Alcohol consumption*. 8 Kasım 2021 tarihinde <https://ourworldindata.org/alcohol-consumption> adresinden erişildi.
- Ritchie, H. ve Roser, M. (2021, Haziran). *Clean water and sanitation*. 8 Kasım 2021 tarihinde <https://ourworldindata.org/clean-water-sanitation> adresinden erişildi.
- Rochelle, T. L., Yeung, D. K., Bond, M. H. ve Li, L. M. W. (2015). Predictors of the gender gap in life expectancy across 54 nations. *Psychology, Health ve Medicine*, 20(2), 129-138.
- Sağdıç, E.N. (2021). The effect of social transfer expenditures on poverty: The case of Turkey. M. E. Kalgı ve A. Klich (Ed.), *4th International european conference on interdisciplinary scientific research* içinde, (ss. 435-448).
- Sapci, O., ve Shogren, J. F. (2018). Environmental quality, human capital and growth. *Journal of Environmental Economics and Policy*, 7(2), 184-203.
- Sarıteke, İ., Kahraman, Ö. F. ve Aydın, A. (2018). Türkiye'deki Suriyeli nüfusun hukuki statüsü ile ilgili bir analiz. *Turkish Studies*, 13(7), 383-396.
- Sever, E. ve İğdeli, A. (2018). The determining factors of youth unemployment in developing countries: The case of Turkey. *International Journal of Social and Economic Sciences*, 8(1), 75-83.
- Slavin, R. E. (1989). Class size and student achievement: Small effects of small classes. *Educational Psychologist*, 24(1), 99-110.

- Sorkun, M. F. (2018). How do social norms influence recycling behavior in a collectivistic society? A case study from Turkey. *Waste Management*, 80, 359-370.
- Sönmez, M. (2008). Türkiye’de mesleki ve teknik örgün öğretim sorunları ve yeniden yapılandırılma zorunluluğu. *Eğitim ve Bilim*, 33(147), 71-84.
- Sunar, L. ve Güvendi, M. A. (2020). “Ortadaki fili” görmek: Dünyada ve Türkiye’de sosyoekonomik eşitsizliklerin tezahürleri. *İnsan ve Toplum*, 10(4), 1-40.
- Şen, A. ve Şit, M. (2015). Turizm gelirlerinin Türkiye ekonomisindeki rolü ve önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(8), 30-45.
- Taşdemir, M. (2019). Ekonomik büyüme, sosyal adalet ve sürdürülebilirlik. M. Taşdemir (Ed.), *Geleceğin Türkiye’inde ekonomi içinde* (ss. 19-48). İstanbul: İLKE Vakfı.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. 28 Ekim 2021 tarihinde <https://bit.ly/3o-d45CR> adresinden erişildi.
- Tekeli, I. (2014). *Türkiye’nin kentleşme deneyiminden öğrenebileceklerimiz*. [Konuşma metni]. 17 Kasım 2021 tarihinde <https://bit.ly/34qlMIk> adresinden erişildi.
- Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de dolaylı/dolaysız vergi gelirleri ve GSYİH ilişkisi. *Maliye Dergisi*, 171, 19-33.
- Topuz, S. G. (2021). Türkiye’de bütçe açığı, kamu iç borcu ve gelir eşitsizliği ilişkisi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(1), 75-90.
- Tuisku, K., Pulkki-Råback, L., Ahola, K., Hakanen, J. ve Virtanen, M. (2012). Cultural leisure activities and well-being at work: A study among health care professionals. *Journal of Applied Arts ve Health*, 2(3), 273-287.
- TÜBİSAD. (2020). *Türkiye’nin dijital dönüşüm endeksi*. İstanbul.
- Türk Vatandaşlığı Kanunu. (2009), T. C. Resmî Gazete, 27256, 29 Mayıs 2009
- Ulukan, U. (2009). *Türkiye tarımında yapısal dönüşüm ve sözleşmeli çiftçilik: Bursa örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- UNESCO. (1969). *Cultural policy a preliminary study*, Unesco: Paris.
- Uyanık, Y. (2017). Nüfus yaşlanmasının işgücü piyasaları üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 72-94.
- Ün, M. B. ve Paydak, A. (2017). Küreselleşen dünyada düzensiz göç ve Türkiye: Adana ili yabancılar misafirhanesi çalışması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 187-203.
- Ünal, S. ve Afşar, E. (2021). Türkiye’de sosyal güvenlik harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Eşbütünleşme analizi ve granger nedensellik testi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (45), 430-439.
- Ünlühisarıklı, Ö. (2008). Adult and further education: Systematic and historical aspects of non-formal education in Turkey. A. Nohl, A. Akkoyunlu-Wigley ve S. Wigley (Ed.), *Education in Turkey içinde* (ss. 131-150). Münster: Waxmann Verlag Muenster/New York.
- Varol, G. ve Varol, B. T. (2020). Halk sağlığı boyutuyla Türkiye’de Covid-19 pandemisinin değerlendirmesi. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 8(3), 579-594.
- Venkataramani, A. S., O’Brien, R. ve Tsai, A. C. (2021). Declining life expectancy in the United States: The need for social policy as health policy. *JAMA*, 325(7), 621-622.
- World Bank (2020). *Poverty and Shared Prosperity Report*.
- World Book Day. (2018, 23 Nisan). Erişim adresi <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20180423-1>.
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2014), T. C. Resmî Gazete, 29153, 22 Ekim 2014
- Yalçıntaş, A. (2019). Eğitim harcaması mı, gösteriş tüketimi mi? Türkiye’deki iktisat bölümlerinde akademik enflasyon sorunu. *İktisat ve Toplum*, 104, 9-14.
- Yaman, F. (2019). *Göç ve toplum: Dünyada ve Türkiye’de değişen nüfus hareketleri*. İstanbul: Ketebe.
- Yaman, F. (2021). *Nitelikli göçmen iş gücünün çalışma yaşamına entegrasyonu*, (Politika Notu: 2021/28). İstanbul: İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı
- Yeşil, M. M. ve Bulduklu, Y. (2020). Media, sports and entertainment industry in the post-pandemic period. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Ed.), *Reflections on the pandemic in the future of the World içinde* (ss. 959-986). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yeşilyurt, M. E., Karadeniz, O., Gülel, F. E., Çağlar, A. ve Uyar, S. G. (2016). Türkiye’de illere göre ortalama ve beklenen okullaşma yılı. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 3(1), 1-7.
- Yıldız, F. ve Tuncer, G. (2021). Avrupa birliği üyesi ülkelerde kamu borcu ve ekonomik büyümenin mekânsal analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 232-251.
- Yolcu, H. (2011). Hanehalkının eğitim harcamalarını etkileyen etmenler: Kuramsal bir çalışma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5), 12-35.
- Yu, S., Jia, Y. ve Sun, D. (2019). Identifying factors that influence the patterns of road crashes using association rules: A case study from Wisconsin, United States. *Sustainability*, 11(7), 1925. MDPI AG.
- Yumusak, I. G., Bilen, M. ve Ates, H. (2013). The impacts of gender inequality in education on economic growth in Turkey. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 103, 1093-1103.
- Yücel, Y. B. (2017). *Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin sınıflama ve regresyon ağacı ile belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı, İstanbul.

Toplumun Görünümü: İstatistiksel Verilerle Türkiye Toplumu (2010-2020) raporu toplumsal meseleleri kilit göstergeler ışığında izah ediyor. 12 ana bölümden oluşan raporda ulusal ve uluslararası veri tabanlarından derlenen göstergelerle şümüllü kaynak oluşturuldu. 76 konuyu sayısal göstergeler ve veriler çerçevesinde analiz eden bu raporda okuyuculara hukuktan eğitime, ekonomiden kültüre kadar çok çeşitli konulara dair analizleri bir arada bulabilme fırsatını sunuyoruz. Türkiye'nin meselelerine yukarıdan bir bakış sunan Toplumun Görünümü raporu sade diliyle kamuoyuna, sorun teşhis ve önerileriyle politika-yapıcılarına ve akademiye hitap ediyor.